

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT

A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

SZILY KÁLMÁN
elnök

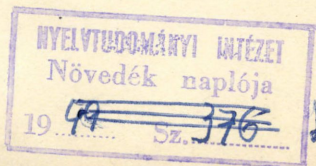
MELICH JÁNOS
titkár

XIII. KÖTET.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

1917.

Lelt:
1930.

513. 1917
1966

A M. Nyelvtudományi Társaság Alapító Tagjai 1917-ben.

	† Baksay Sándor, Kun-Szentmiklós (1914)	200 kor.
	Berezik Árpád, Budapest (1906)	200 „
	Budapest: Délivaspálya-Társaság (1917)	200 „
	Budapest: Első m. Ált. Biztosító Társaság (1912)	200 „
5	Budapest: Kir. József-műegyetem könyvtára (1916)	200 „
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200 „
	Budapest: Orsz. központi takarékpénztár (1908)	200 „
	Erdős János, Rákos-Szentmihály (1917)	200 „
	Erdős János nevére tőkésítés	600 „
10	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905)	200 „
	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200 „
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200 „
	Gombocz Zoltán, Kolozsvár (1908 és 1910)	300 „
	Győr: Pápóczyi prépostság könyvtára (1908)	200 „
15	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200 „
	Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200 „
	† Herman Ottó, Budapest (1912)	200 „
	Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200 „
	Horger Antal, Budapest (1915)	200 „
20	Horger Antal, neje emlékezetére, a harctérről (1916)	500 „
	† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400 „
	Hornyánszky Viktor, Budapest (1904)	200 „
	Horváth János, Budapest (1915)	200 „
	† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200 „
25	† Joannovics György, Budapest (1906)	200 „
	† Katona Lajos, Budapest (1906)	200 „
	Kolozsvár: Tud. egyet. m. nyelvészeti seminarium (1908)	200 „
	Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200 „
	† Gróf Kuun Géza, Maros-Némedi (1904)	200 „
30	† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200 „
	Lehr Albert, Budapest (1910)	200 „

	Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyula-Fehérvár (1908)	200 kor.
	Melich János, Budapest (1916)	200 „
	Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200 „
35	Óvári Ferencz, Veszprém (1905)	200 „
	Pécs: Főgimnáziumi Önképzőkör (1906)	200 „
	Péller Pál, Veszprém (1905)	200 „
	Pintér Jenő, Budapest (1913)	200 „
	† Pór Antal, Esztergom (1904)	200 „
40	Rada István, Veszprém (1905)	200 „
	Rust József, Budapest (1906)	500 „
	Semsey Andor, Budapest 1904 és 1912)	4000 „
	Szily Kálmán, Budapest (1904)	200 „
	Ifj Szinnyei József, Budapest (1906)	200 „
45	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200 „
	Szöts Ferencz, Budapest (1904)	200 „
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916)	200 „
	Tolnai Vilmos, Budapest (1917)	200 „
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200 „
50	Vargha Damján, Budapest (1912 és 1913)	200 „
	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200 „
	Wodianer Arthur, Budapest (1904)	200 „
	Gróf Zichy Nándor, Adony (1916)	200 „
	Zircz: Apátsági könyvtár (1905)	200 „
55	Zolnai Gyula, Kolozsvár (1911)	200 „

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 JANUÁR

1. SZÁM.

Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz.

Az alábbiakban e cím alatt közlendő cikkek mindegyike a történeti magyar nyelvtanba tartozik. Valamennyit vagy a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, vagy pedig az Akadémiában mondtam el vagy olvastam fel. Nyomtatásban eddig nem jelentek meg.

* * *

I. Az *ő*, *ö* hang.

A KSzój. korának eldöntésénél fontossá vált az a kérdés, hogy helyesírásunk a mai *ő* és *ö* hangot mióta jelöli *o* betűvel. A KSzój. ben ugyanis ilyeneket olvasunk: *Bóu* 'bó', *Öróusch* 'erős', *Me[n]nye-kező*. Hogy e kérdésre megfeleljünk, külön kell választanunk az *-ő*-t s külön az *-ö*-t. Tudvalevő dolog, hogy az *ő* szó végén képző is, melynek mélyhangú párja: *-ó*. Az *-ó* képzőnek régebben *-ou* volt az alakja, tehát: *Okozthov*, *uolov*, *iarov*, *aldoucuth*, *Chapou*, *Thocorou* stb. Ugyanebben az időben a magas hangú alak így van írva: *tekereu*, *sceplev*, *sceret(h)eu*, *dychev*, *ehezeu*, *figev* stb. E párhuzamosságból következik, hogy az *-ó* ekkor *-ou*, az *ő* meg *-ëü*. Mikor az *-ou* alakot az *-o*-val írt alak kezdé felváltani, a hangrendi párhuzamosságnál fogva feltehető, hogy az *-ëü* helyett is volt már *-ö*-vel hangzó alak. Az első *-o*-val írt mélyhangú alak 1193-ból e szóban van: *aldocut*; a XIII—XIV. sz.-ból már sok adatunk van a hosszú *-o*-ra, noha a XVII. sz. közepéig csak *-o*-val jelölték, pl.: *akaztofa*, *chapo*, *Takaro*, *Zuchugo* stb. Mindebből pedig következik, hogy *-ou*-ból a későbbi *-ó*-vá való fejlődés a XII. sz. vége táján kezdődött meg. Ekkor kellett az *-ëü*-ből való *-ö* fejlődésnek is megindulnia (másképp MUNKÁCSI, NyK. XXV, 112). Mindezt megírtam már a MNy. XII, 261. lapján, azonban az *-ö*-nek *-o*-val való jelölésére csupán a XV. sz. elejéről, a Schl. szój.-ból tudtam idézni adatokat, még pedig a következőket: *posto kullo* 'posztó kölyü', *wrizo* 'öriző', *vezo* 'vessző', *wolegen* 'völegény'. Most már az *-o*-val írt *-ö*-re régiebb adatokat is idézhetek. Ezek 1237-ből: *Tekero* KISFALUDY cs. Múz. ltár; 1285-ből: *Exit super Senegetho pataka*

(OklSz.; JAKUBOVICH EMIL szerint az eredetiben *senegethu pataka*) | *Veroce-* olv. *Veröcze* vö. 1332—37-ből: „Item Decinarus canonicus de Posaga solvit mediam marcam *Verocensem*“ (Mon. Vaticana I, 1:240); ugyanebből az évből: „XL banales *Verocenses*“ (uo. 268); 1411/1779-ből: *Weröcze* OklSz. (köznév), vö. Anonym. 33. §: fluuum *ueruecca*, uo. 56. §: prope fluuum *ueruecca* | XIV. sz. eleje: *Tarkoeley* (JAKUBOVICH EMIL adata, vö. 1315-ből: *Thorku, Thorkueley* OklSz.) | 1347-ből: „Iuger terre plantatam, vulgariter Bolugh—Janus—*zoley* vocatam“ OklSz. *szöllő* a. | 1312-ből: *Verofyn* CSÁNKI II, 467 | 1355-ből: Thome dicto *Egeto* OklSz. | 1361-ből: *Hurugteto* Hurgteto OklSz. | *Csegő* vö. 1378-ből: *Chegokuthkemene* OklSz. | *Csekő* vö. 1389-ből: *Chekorewy* OklSz. | XIV—XV. sz. határa: *ewezo* Beszt. szój. és MNy. XII, 261. Az *-ő* megléte mellett felhozhatók az ilyen adatok is: 1256/73: *kurus*, 1426-ből: *kurics* olv. *kürüs* ‚körös‘, 1268-ból: *horhfw* olv. *horhfű* ‚fő, caput‘ OklSz., 1319-ből: *verufyn* olv. *verüfn* ‚verőfény‘, OklSz., CSÁNKI II, 467, 1328-ból: *Erdüfalu* olv. *erdüfalu* OklSz.; mert ha ezek nem íráshibák *-few*, *-vereu-*, *Erder-* helyett, bennük az *-ü* előbbi *-ő*-ből fejlődhetett.

Az eddigi fejtegetésekből az derül ki, hogy a mint az *-ou-* ből a XII. sz. vége felé az *-ó*-vá fejlődés megindul, azonképen indul meg az *-ëü* > *-ő* fejlődés is. Ezt a változást emlékeink a XIII. sz. folyamán jelzik is, a mennyiben az új hangot, az *-őt* *-o*-val jelölik. A változás nemcsak az abszolút szóvégeben álló *-ëü*-t hanem az etymologikus első szótagbeli *-ëü*-t is éri. Az *ëü*-ből *-ő* nyilván egy *-öü* fokon keresztül történt (vö. 1237: *Eröus, Tekerov, Kerdou, Kerou* KISFALUDY-CS. Múz. ltár; 1268: *Gyrowbukur* OklSz.; 1346: *Homorowtetow* OklSz.; Beszt. szój. *geplow, gyrow, gyroufa* és KSzój. MNy. XII. 254). S a mint francia helyesírás ma is *creuse, honteuse* stb.-t ír, noha már régen *kröz-t, o~töz-t* mondanak, azonképen volt a magyar helyesírás is. Egész a XVI. századig találkoznak *ő*, sőt a XIV., XV. században *ö* értékű *eu* (∞ *ew, ev*) jeggyel is (vö. az *ö*-re *eu*-val írva OklSz. *körte, köz, közép* cz.), de kétségtelen, hogy már a XIV. sz.-ban általános volt az *ő* ejtés.

A rövid *ö* története független a hosszú *ő*-jétől. A KSzój.-ben az *ö* hangot *ó*-, *ö*-vel is találjuk írva; biztos példa erre a Szój. *Örösuh* ‚erős‘ adata. Mióta vannak már most emlékeinkben *o* betűvel írt, *ö*-vel hangzó szavak. Időrendbe állítva, adataim a következők:

nöm: ‚nēm‘: 1211-ből: *Nomuolou* olv. *Nömvolou* (I. Kovács, Ind., NyK. XXXIV, 410, XLIII, 118, 119; máskép: *Numuolou* olv. *Nümvolou* OklSz., NyK. i. h.);

Csömöte (falu Veszprém m.-ben, Lipszky, Rep. Csánki II, 741, máskép: *Csemöte* vö. *Csemete* Lipszky, Rep.); e falu 1283-ban: Poss. *Chemetej* Csánki i. h., a mely személynévből való, vö. 1211-ből: *Chemothey* olv. *Csemötej* Kovács, Ind., OklSz., 1240 körül: *Cymotej* olv. *Csimötej* OklSz.;

ördük: „ördög”: 1075/1217-ből: *orduksara* olv. *ördüksára* OklSz.;
völgy: 1275/1281: „In valle Zederiesuolgy“ olv. *szederjésvölgy*
 OklSz.; 1347-ből: „Ad vnam vallem que vocatur *Halalvolgy*“ olv.:
Halálvölgy OklSz.;

föld: 1300-ból: „Due noue mete iuxta fossatum *foldzuba* nuncupatum“ olv. *földszuba* OklSz. *föld* és *szoba* a.; 1346-ből: *Boxafold*,
Boxa folde (Múz. ltár);

köz: 1324-ből: *Ultra Kos thou est una meta*“ olv. *Kösztoy*
 OklSz. (vö. uo. 1384: „Piscinam *Kuztow*“);

körte: 1386-ből: „Duo in loco *Gyungyuskorthuel* appellato“ olv.
Gyünyguskörtvél OklSz. *körte* a.;

Hertelend (falu Baranya m., puszta Tolna m., I. Lipszky, Rep.,
 Csánki II, 490, III, 429); a baranya m.-i *Hertelend* a XIV. sz.-ban
Horcholond (a: *Hortholond*) alakban is előfordul (I. Ortway, Magyar-
 ország egyh. leírása I, 238; más adatok I. Csánki II, 490). Hogy ez
 írott alak akkori hangzása *Hörtölönd*, nem kétséges. Abban sem
 kételkedhetünk, hogy *Hertelend* hn. *Hertelend* szn.-ból való s ez a szn.-
 -d kicsinyítő képzővel alakult a *hirtelen* szó régebbi *hértelen* alak-
 jából. A *hértelennek* *hörtelen* alakváltozata is van (I. A budai basák
 lev. I, 37, 50, NySz., MTSz.);

zöld: XIV—XV. sz. határáról, Beszt. Szój. *zold*; 1444-ből: „*zold*
 harnaz“ OklSz. olv. *zöld*;

Zöld (egy dunaszigeti falunak, majd Dunaszigetnek neve, I.
 Hóman B., Turul XXIX, 128, 129) vö. 1409-ből: „*possessionis Sold*“
 olv. *Szöld* Zichy Oklt. V, 593 (más adatok: 1409-ből: *Swold*, *Swld*
 uo. 589, 593; 1414-ből: *Syld*, *Zyld* uo. VI, 309, 311; 1415-ből *Sywld*,
Sewld uo. 341, 342);

ökör: a XIV—XV. sz. határáról, Beszt. Szój. 996, 1000: *óker*,
 ag *óker* olv. *ókér* (így az eredet in és a hasonmáson is, I. NyK.
 XXVII, 115);*

gerözna: a XV. sz. elejéről, Schl. szój. 1200: *gerozna* (értsd:
 gerezna);

csöp. E szónak van *csöp* s származékban *csöp*- (vö. *csöplöttünk*,
 MTSz.) alakváltozata is. Lehetséges, hogy nem íráshiba a Beszt. szój.
 következő adata sem: *chobhadaro* olv. *csöbhadaró*: „*cséphadaró*“;

cserésznye. Az Árpádkori Új Okmtár XI, 580. lapján 1268. évi
 oklevélben „ad arborem *cherosna*“ adatot olvasunk. Minthogy Wenzel
 közlésében nem bíztam, megnéztem az Orsz. Levéltárban levő
 eredetit (jelzete M. O. D. L. nr. 647); az eredetiben „ad arborem
cheresna“ olvasható.

Az *ö* hang o jelzésére tehát a XIII. sz. elejéről vannak legelső
 példáink. Ettől az időtől fogva azután mind több és több a példa,
 míg végre a XV. sz. első felében az *ö* hangnak az o jegy segítség-
 gével való írása is általánosabbá lesz (vö. BécsiC. o stb.).

És a XII., XI. és X. században hogyan írták a magyar *ö* han-
 got? Erre azt felelem: se hogy, mert e korban a magyar-
 ban *ö* hang még egyáltalában nem volt.

* Az *ö* értékű *ó* jegyre tudomásunk szerint ez az első adat, egyéb
 adatok a KSzój.-ben. Az OklSz.-ban 1338-ból közölt *Rosaueolgypataka* talán
 az eredetiben *ó*-vel.

Egyetemi előadásaimban, valamint egyik felolvasásomban részletesen bizonyítottam, hogy a honfoglalás idején nem volt *ö-ző* nyelvjárás, mert hiszen *ö* hang sem volt. Én *ö-zés*en első sorban az első szótagbeli *ë*-nek *ö*-vel való ejtését értem (vö. *szëm* ∞ *szöm* ∞ *szem*; *hëgy* ∞ *högy* ∞ *hegy*; *fël* ∞ *föl* ∞ *fel* stb.); a tővégekben levő *ö-zés* (vö. *vizen* ∞ *vizën* ∞ *földön* stb.) a tővégek történetével kapcsolatos jelenség, a mely szerintem másodlagos fejlemény *i* ∞ *ü*-ből. Az első szótagbeli *ö* is szerintem vagy *ü*-ből fejlődött (ez viszont *i*-ből), vagy pedig analógia útján *ë*-ből.

Hogy az *ö* hang a magyar nyelv külön életében fejlődött ki, azt nyelvtudományunk régibb idő óta vallja. Miként sok nyelvben (pl. a francziában, a németben stb.), azonképen a finn-ugor nyelvekben is ott, a hol van *ö*, ez az *ö* az illető nyelv külön életében fejlődött. Így van ez pl. a finnben (I. SETÄLÄ, Über Quantitätswechsel 45). Vannak finn-ugor nyelvek, valamint vannak indogermán nyelvek, melyekben az *ö* hang egyáltalában ismeretlen, pl. a mordvinban, a vogulban; az osztják nyelvjárások közül is a déliben megvan, az éjszakiban azonban nincs *ö* hang.

Mióta van *ö* hang a magyarban? MUNKÁCSI BERNÁT szerint (I. NyK. XXV, 263, Ak. Értesítő 1895: 471) a honfoglalás előtt, a török nyelvi hatás korában, a magyarban már szélteben szerepelhettek az *ö-k* is, mert több török eredetű szó *ö*-je a magyarban ma is *ö*-nek hangzik (vö. pl. *ó*-csuv. **ökür* ∞ m. *ökör*), a mit Munkácsi úgy értelem, hogy a török szó *ö*-jét a magyar megtarthatta, hiszen volt magy. *ö*. A török szavak *ö*-je bizonyító szerepet játszik SZINNYEI JÓZSEFnek „A magyar magánhangzók történetéhez” cz. értekezésében is (I. NyK. XLII, XLIII). SZINNYEI a török jövevényszavak vallomása alapján elfogadja azt, hogy a magyarban *ü* \rightarrow *ö* hangváltozás is történt (I. NyK. XLIII, 121), abból azonban, hogy a török *ö* az ilyen szavakban mint *bölény* \leftarrow *ó*-csuv. **bölin*, *ökör* \leftarrow *ó*-csuv. **ökür* a régi emlékekben *w*-vel, *v*-vel, *u*-val van írva, azt következteti, hogy az *u* (*v*, *w*) jellel, legalább ANONYMUS ideje óta, tehát 1200 körüli idő óta *ö*-t is jelöltek. Hogy azonban *ö* hang a honfoglalás idején már megvolt a magyarban, azt SZINNYEI is vallja.

Tapasztalati tény, hogy a jövevényszó mindig az átvevő nyelv hang- és hangsúly-rendszerébe illeszkedik bele. Ha valamely nyelvben nincs olyan hang vagy hangsúlyozás, a milyen az átvevőben, akkor a jövevényszó hangsúlyozási és hangbeli helyettesítéssel illeszkedik bele az átvevő nyelvbe. Hogy az *ö* \sim *ö* hangnál maradjunk, felhozom, hogy az orosz nyelvben ma sincs még *ö* \sim *ö* hang. Ha az orosz irodalmi nyelvbe *ö* \sim *ö*-vel hangzó német vagy franczia tulajdonnevek, köznevek átkerülnek, az oroszban ilyenkor mindig hanghelyettesítés történik pl. Goethe oroszul *Géte*, a franczia *Duvernois* oroszul *Gyvernua*, a franczia *acteur* ‚schauspieler‘, *accoucheur*

„geburtshelfer“ az oroszban *aktyor* (актёръ), *akusér* alakban van meg. Arra, hogy valamely nép nyelvébe új hang a jövevényszavak révén kerülne vagy kerülhetne, példa nincs, sőt a tapasztalati tényekkel is teljesen ellenkezik.

Ha a török érintkezés korában nem volt a magyarban *ö* hang, akkor ezt a magyar nyelv a török jövevényszavakból nem is vehette át. Az a körülmény, hogy a mai magyarban mind a török *ö* (pl. **ökür* ~ *ökör*), mind pedig a török *ü* (pl. **kükän* ~ *kökény*) *ö*-vel is hangzik, azt bizonyítja, hogy a török *ö*-ből a magyarban hanghelyettesítéssel, nem lévén benne *ö*, *ü* lett, *ó*-csuv. **ökür*-ből lett tehát ómagyar *ükür* stb., s ebből a magyar *ü*-ből lett azután később magyar *ö*, azaz ómagyar *ükür*-ből mai magyar *ökör*.

A török szavak tehát nem bizonyítanak a mellett, hogy a török hatás korában már lett volna *ö* a magyarban.

Fentebbi soraimban bizonyítottam, hogy emlékeinkből kétségtelen *ö* hang csakis a XIII. sz. eleje óta mutatható ki. A mit akkor a mai *ö* helyén *o*-val írnak, az már kétségtelen *ö* hang. Fel kell tennünk, hogy az írásban való megrögzítés és a tényleges ejtés kezdete közt néhány évtizednek kellett elmúlnia, úgy, hogy az *ö* hang keletkezését a XII. sz. második felére tehetni. Ez az ejtés a nyelvterület valamely pontján, esetleg egyszerre több ponton is megindult s lassan tovaterjedt. Annak azonban, hogy ilyen *ö*-k a XI. vagy a X. században nem voltak, kétségtelen bizonyítéka is van.

Ha valamely nyelv szavait vagy csak egy-egy szavát két különböző betűsorral, egymástól függetlenül, egyidőben vagy közel egyidőben egyformán jegyzi fel, az ilyen feljegyzésnek perdöntő bizonyító ereje van. A magyar nyelvtudomány abban a szerencsés helyzetben van, hogy magyar tulajdonneveket s egy-két magyar közszót már a legrégebb időben görög betűsorral is meg latin-nal is leírtak. Görög betűsorral írták le az *uram* szó XII. sz.-i magyar alakját így: τῆν Οὐρούμ . . . τύχην (l. Corp. scrp. h. Byz., J. Cinnami Epitome Lib. V. 1). Hogy itt az οὐρούμ a. m. *urum*, a melyből később *urom* (l. HB. *uromc*, ThewrC. 104, 107, 108 *urom*), majd *uram* lett, senkinek eszébe sem jutott kétségbe vonni. A magyar *u* hangot tehát a görög betűsor ου-jával írták, ugyanazzal a betűvel, a melynek hangértékben a latin *u* a megfelelője. Vegyünk már most egy magashangú szót, a melyben ma *ö* hang van. Ilyen adatunk is van a X. század közepéről. A magyar *Etelköz* nevét a X. sz. közepén élő Constantinos Porphyrogenitos így írja: Ατελκούζου, Ἐτελ και Κουζού (l. EtSzót. *Atélközü* a.). Hogy itt a mai magyar *köz* szóval van dolgunk, azt senki kétségbe nem vonhatja. Ha már most megnézzük az OklSz.-ban, hogy ezt a magyar *köz* szót a legrégebben hogyan írták a latin betűsor segítségével, azt fogjuk látni, hogy *cuz* ~ *kuz*-nek magánhangzóját épp úgy *u*-val, a hogy a görögben a latin

u-nak megfelelő *ov*-val. Ez az egymástól függetlenül *ou* ∞ *u*-val való jelölés megdönthetetlenül bizonyítja, hogy mind a görög *ov*, mind pedig a latin *u* egy és ugyanazt a hangot jelöli. De melyiket? *Ű*-t-e vagy *ö*-t? Ha megnézzük a mai és a régibb újgörög szövegeket, azt fogjuk tapasztalni, hogy az újgörögben régtől fogva az oszmani török *ü* hangot görög *ov*-val, *u*-val jelölik, ellenben az oszmani török *ö*-t *o*-val pl. oszm. tör. *köprü* = újgör. írásban *κιοπρς*, *kötü* = *κιοτς* (l. Kélszemle XII, 203), *böjle* = *πιοιλέ*, *söjlenmekté* = *σιοιλενμεκτε*, Türkija = *Τουρκία* stb. stb. (l. Kélszemle XII, 214 s. köv. l.). A legrégebb példa talán THOOPHILACTUS SIMOCATTÁBAN, ahol *Köz*, és MENANDER PROTECTORBAN van, ahol *Köz* nevű avarról van szó, s ez talán a. m. tör. *kök* 'kék' l. GOMBOCZ, MNy. XII, 102. A görög betűsor segítségével tehát mindenkor ki lehetett fejezni mind az *ü*-t (*ov*-, *u*-val), mind pedig az *ö*-t (*o*-val). Mind ebből pedig következik, hogy *Kouçou* csakis *küzü* lehet, úgyszintén a latin *cuz* ∞ *kuz* is csakis *küz* lehet. Ha a magyar szó *közö* ∞ *köz* lett volna, ezt mind a görög, mind a latin betűsorban *o*-val írták volna.

A mikor tehát magyar szavakat először jegyezték fel görög, majd latin betűsorról, akkor a magyarban *ö* hang még nem volt. A XII. sz. végén, a XIII. sz. elején megindult az *ü* > *ö* fejlődés. Természetes dolog, hogy helyesírási hagyományképeu később jelölhetett az *u* betű *ö* hangot is, hogy tehát itt is az történt, a mit a hosszú *ó*—*ö*-nél láttunk, hogy t. i. az *ö*-t már *o*-val jelölik, de az *ö*-t még mindég *-eu(ew)*-val (így pl. Schl. és Beszt. szój., EhrC.). Ilyen *u*-val jelzett *ö*-ket azonban rendkívül nehéz kimutatni. Szerintem egész kétségtelen példák csak olyan emlékekben vannak, a melyekben valamely ragnak vagy képzőnek a belső magánhangzóját, a mely eredetileg tővégi magánhangzó is lehet, vagy pedig a rag és képző előtti tővégi magánhangzót mélyhangú alakjában *állandóan o*-val, ellenben a magashangú alakban *u*-val jelölik. Ekkor nagy valószínűséggel fel lehet tenni, hogy a magashangú alakban *ö* a hang. Így pl. a XIV. sz. elejéről való KT. *rohtonc* olv. *rohtonk* 'rajtunk' mellett a magashangú alakban a ragot *-unc*-nak írja, vö. *nekunc*, *hyrunc*. Feltehető, hogy a magashangú alakban itt már *-önk* a rag (olv. *nekönk*, *hirönk*). Itt tehát az új hangnak, az *ö*-nek *u*-val való jelölése csak hagyományon alapuló írássajátság. Ha azonban ugyanez az emlék a tárgyias ragozású jelen idő többes első személyében *állandóan u*-t ír, még pedig mind a magas-, mind pedig a mélyhangú igékben, akkor itt a személyrag magánhangzója *u* és *ü*, tehát: *Tudyuc*, *latiuc*, *tudhotiuc* — *esmeriuc* KT. olv. *tudjuk*, *la(á)jtjuk*, *tudhotjuk* — *esmerjük*. Egyébiránt vannak codexeink is, a hol *állandó -onk* ∞ *-önk* mellett a tárgyias alak *-juk* ∞ *-jük*, ilyen pl. a BécsiC., a MünchC., a DöbrC. stb.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

Kazinezy Ferencz nyelvújítása.

XXXVIII.

Azon eszközök, a melyek nyelvünk tökéletesebb kiművelésére segíthetnek, az eddig ismert utak- s módoktól alig térnek el Kisnek megjutalmazott pályamunkájában; csupán a Jenisch kijelölte szempontok szerint csoportosulnak s még szorosabb ragaszkodást tüntetnek föl német nyelvművelőknek ismeretes elveihez, mint társainak ajánlatai. Mindazon tényező például, a melyet a nyelv gazdagításához tart szükségesnek, sőt azok egymásutánja is élénken emlékeztet Gedike: Gedanken über Purismus stb. című értekezésére. A nyelvjárásokból és a régi nyelvből való gazdagítás szabadságáról egyik pályázó társa sem szól oly bőven: az új szók fölvételének ajánlása közben is a helyes úton járó német értekezőnek nyomdokain halad. A tájszókat általában irodalmiakká óhajtja tetetni, csupán azokat akarja a homályban hagyni, a melyekhez „valamelly illetlen mellyékes értelem vagyon“ kapcsolva. A kik előtt a tájszóknak folyamatabahozatala „nemtelennek, 's alatsynynak“ látszik, azok feledik, hogy a most virágzásban lévő szókat is a szokás tette „nemesbökké“. Csak „idétlen finnyasság“ a tájszóktól való irtózás, ugyanez: temetve hagyni hosszabb életre méltó szavakat. Természetesen ő is a német példára hivatkozik: „sok elrégisedett szóknak virágzó ifjúságot adtak“ a legújabb német írók; hiába viaskodtak ellene a nyelvtisztaságért helytelenül buzgó grammatikusok.

Uj szókkal kétféleképen gazdagítható nyelvünk, vagy idegen szavakat veszünk át s alkalmazzuk nyelvünk természetéhez, vagy ismeretes törzsökszóknak új végződésekkal új formát adunk. Az idegen szóktól, mint valami pestistől, irtózó s nyelvünket „szüz nyelvnek“ hirdető vitakozóknak azt feleli, hogy minden kiművelt nyelv gazdagságának nagy részét más, műveltebb nyelvből kölcsönözte s hogy éppen ezért a német vagy latin nyelv semmivel sem „szűzebb“ a magyarnál, a melyre nézve nem lehet szentségtörés az, a mi minden nyelvnek nagyobb virágzására szolgál. Nem ellenzi azonban új szók származtatását sem, csupán bizonyos arany középutat ajánl a félénkség meg vakmerőség között. Ennek a *még ma is élénken vitatott* kérdésnek megoldására azt a „regulát“ ajánlja, hogy tartsuk meg az olyan idegen szókat, melyek helyett helyes alkotású, meghatározott értelmű magyar szavunk nincs, fogadjuk be azokat oly új fogalmak megnevezésére, melyeket idegen nemzetek ismertetnek meg velünk és a melyeket magyarul „szerenetsésem“ ki nem fejezhetnénk; viszont nevezzünk meg új magyar szóval minden nálunk keletkezett tárgyat, fogalmat, vagy olyan idegen eredetű dolgokat, a melyeket más nemzetek is nemzeti nyelvükön hívnak. A fődolog az, hogy a jó ízlés reguláit kövessük és nyelvünk természetéhez alkalmazzassuk mind a kölcsönzött, mind az újonnan

alkotott szókat a „dabitur licentia sumta prudenter“ elvének szem-meltartásával (92—95. l.). A józan neológiának igazi mementőjét foglalta itt egybe a mérsékelt hangú Kis; határvonalat húzott, melytől, a helyett hogy közeledtek volna hozzá, az ósdiak is, a merész újítók is ellenkező irányban távolódtak; azok a multba veszttek, ezeké lett a jövő. Új szólások felvételét is említi a gazdagítás nevei között, de korántsem a Kazinczy-féle idegen szólásokat érti rajtuk, hisz velük éppen „hibás természetét“ óhajtja javíttatni. Mennyire a középúton haladt, bizonyítja védekezése is „a' mindenféle provincialismusok', archaismusok', soloecismusok', és nem tudom mitsoda más barbarismusok“ pártfogásának vádjával szemben; csupán azt óhajtja, hogy senki „mosdatlan kézzel“ a nyelv gazdagításához ne fogjon, hanem előbb ízlését tegye alkalmassá a szépek megítélésére; de azt is elkerülhetetlennek tartja, hogy íróink, mielőtt új és szokatlan szót papírra vetnének, a nyelv egész tárházát keressék ki, s míg alkalmas, szokott szavakat találnak, addig szokatlan újakat ne csináljanak. A Debreczeni Grammatikával ellentétben hirdeti az íróknak szabadságát, de nem korlátozás nélkül, hanem a nyelv analógiájának, természetének határai között.

Nyelvünknek érthetőbbé, értelmesebbé tétele is az írók dolga; az ő kötelességük a kettős értelmű szóknak s a homályos szólásoknak meghatározása, a mihez a synonymáknak egymástól való megkülönböztetése, árnyalati eltéréseik megállapítása segít. Örömmel venné e célból azt is, ha nyelvművelőink legalább csak két nemet jelentő szócskát kitalálnának. Ez a kívánsága Kazinczy helyeslésével is találkozott. A sok, meghatározatlan igeidőnek gondos elkülönítését is szükségesnek tartaná. A jöhangzásra, hathatosságra nézve a hiatus elkerülését, az igen hosszú szóknak mellőzését, a hosszú és rövid magánhangzóknak a beszédben és írásban arányos elosztását követeli. Felszólal a sűrűen használt *való*-s kapcsolatok és *hogy* kötőszó sokszori előfordulása ellen, melyek „késedelmessé, lankadtá, erőtlenné“ teszik az írályt, míg a *való* elhagyása, főnévi igeneves szerkezetek elevebbé teszik stílusunkat.

Azon módok, a melyek a magyar nyelv tökéletesebb kiművelésére vezetnek, nagyrészt megegyeznek a többi jutalomtételnek e nemű ajánlataival Kis értekezésében; csupán az az elütő, hogy nála élő szóval és írással való művelés csoportjaiba osztatnak. Mint többi társai, ő is első sorban a közigazgatás nyelvének magyarrá tételét óhajtja. Ezen kívánságát, épp úgy mint a tudományok nyelvének megmagyarosítására célzó óhaját a német példájával teszi érthetőbbé. Azokkal szemben, a kik az utóbbi miatt attól féltik nyelvünket, „hogy éktelen tsuda állat lesz belőle, ha . . . minden tanítónak szabadon hagyattatik, azt kénye szerént formálni, vagy inkább formálanítani“, a nála megszokott tartózkodás, mérsékelt neologismus elvi álláspontján túlmenve, kelleténél nagyobb szabadságot ad az újításra. Majdnem mindenkit rászabadít a tudományok megmagyarosítására, az időre és jobb ízlésű írókra bizván a salak kihányogatását: „Az idő megrostál, valamint minden tudománybéli munkákat, úgy a' nyelven tett minden újításokat is; és tsak a' mi annak rostájában fennmarad, az fog utóbb a' nyelv' kintsei közé tartozni. A' jobb ízlésű Hazafiak meg fogják gyalulni, a' mit a' náloknál járatlanabbak tsak az öregéből faragnak ki; a' Horatziusok és Virgiliusok ki fogják

a' Pacuviusok és Enniusok aranyait válogatni" (115. l.). Az egész értekezésében ezen a ponton érintkezik Kis és Kazinczy álláspontja legszorosabban, itt hajlik el legmesszebbre a debreczeni felfogástól. Magát a magyar nyelvet „a' legalsóbb Classisoktól fogva a legfelsőbbekig" mindenütt nem mint mellékes, hanem mint fődolgot akarja látni az iskolákban. Ha a kereskedés meg a mesterségek is magyarul folynának, ez is hathatósan előmozdítaná nyelvünk fejlődését.

A magyar nyelv írással való kiművelése is az íróknak, s első sorban a költőknek és ekesenszólóknak a kötelessége. A Jámbor szándékkal szemben,* a mely szerint a versírás az elmét élesíti ugyan, de a nyelvet nem formálja, nem művelheti, mivel érthetőségre kell törekednie a „bévett szók" segítségével, a költészet nyelvfejlesztő hatását nem is szövíjtásokban látja, hanem abban, hogy a gondolatokat „többféleképp forgatni, az indulatokat 's érzéseket többféle színekkel festeni 's a' nyelvnek minden szépségeit nagyobb vigyázással előkeresni" kénytelen. Gyöngyösiekre és Pázmányokra van tehát első sorban szükség. Minthogy továbbá a szóknak szaporítása, a nyelvnek értelmessé tétele főképen a filozófiai munkáknak feladata, bölcselkedő írókra is nagy munka vár. Ezeknek az íróknak azonban egészenmind költői lelkületűeknek is kell lenniök, épp úgy mint a görög filozófusok voltak, különben munkáik a jó ízléssel ellenkezésben lesznek. A grammatikáknak és lexikonoknak azonban koránt sincs az az értéke a nyelv kiművelése szempontjából, mint sokan hiszik. Ezek nem lehetnek mások, mint a „jeles elmék"-nek, mint a nyelv „tulajdonképpen való formálóinak" írásában megnyilatkozó törvények gyűjteményei. Nagy fontosságot tulajdonít ebben a tekintetben a „tudós", főleg kritikai újságoknak, melyek a tudatlanok tanítására, a nyelvrontók megszügyenítésére, a hibák javítására legalkalmasabb eszközök. Egy csapáson jár itt Kis újra Kazinczyval, ki, mint tudva van, folyton a „recenzió"-kat sürgette. (Lev. 6 : 169). A fordítások érdemét illetőleg megint a túl nem becsülő, de az igaz értéktől sem megfosztó középúton halad. Az eredeti munkákat épp oly fontosaknak tartja a nyelv művelés czéljából, mint a fordítottakat. A jó ízlés mind a kettőben a főkövetelmény, e nélkül egyaránt hibáznak íróink az eredeti és fordított munkáikban. Különben mivel nyelvünk is, mint minden emberi, csak sok „hibázás" után jut tökéletességre, korántsem kell oly kiméretlenül ítélkeznünk a közepszerű vagy rossz írók és fordítók fölött.

A nyelv művelés eszközeit fogamatossá tevő módok, tényezők ismertetésében is az a körülményekkel megbékülő, az adott helyzethez szabott mérséklet jellemzi Kis pályamunkáját. Szívesen elismeri, hogy fejedelmi udvar és főváros megbeesülhetetlen nyereség a nyelvre, de hiányukat éppen nem tartja a nyelv fejlődést akadályozó jelenségnek. A francziák Párisával szemben, mely valóságos nap volt a tudományok egén, Németországnak nincs fővárosi rangú városa és mégis ez az elsőség az irodalomban. Franciaországban a világhosszág úgyszólván egy középpontba volt szorítva, amott pedig csaknem egyarányosan van eloszolva. Franciaországban az írók csak a párisi közönségnek írnak. „A' Poesis, és a természet is, valamint a' tudományok, tsak Párisi köntösben mutathatták magokat", amott

* Egy magyar Társaság eránt való jámbor szándék 1790. Bessenyei-Révai.

a Musa „nem járja sorban egy új Babylonnak bűbájos palotáját, 's nem kotsikáz az éjjeli bálókbl a' falusi multságokra, 's a' falusi mulató kastélokbl a' játékszínre: hanem szélyel jár a' mezőkön, felhág az erdőkkel bé nőtt magas hegyekre, 's nem irtózik sem a' magánosságtól, sem a' külömbkülömbféle tájékoknak szemlélésétől“.* Kis tehát most is, mint egész értekezésében, a németek példájával érvel, egész nyelvművelésünket német mintára akarja virágzásba hozni, nem csoda, ha elvei Kazinczyéval nagyrészt megegyeznek. A Tudós Társaság felállításának kérdésében, melyről egyetlen pályázó sem feledkezik meg, Pántzélé felé hajlik a nézete, de természetesen az Akadémiának nem a franczia, hanem a német alapjára utal. Mind a tudományok, mind a tudósok szempontjából messzeható volna egy ilyen országos társaság felállítása, de „Literaturánknak az a' szerentsés ideje“ még nincs jelen, „mellyben a' Haza Főrendjei egy nagy tekintetű Országos tudós társaságnak felállításáról gondolkodhatnak“. Olyan társaságokra volna csak szükség, mint a lipcei volt, mely a Bremer Beitrage-vel „epochát tsinált“. Az írói önkényt és szabadságot féltő Kazinczy még ilyen társulatokat sem óhajt, hanem német mintára szabad nyelvművelést. A nemzeti játékszín is hathatós ösztön volna nyelvünk kiművelésének előmozdítására; a nyelvet szépíthetné, a közönségben terjesztené e szépségeket és buzdítóul hatna íróinkra; nemkülönben a jutalmak feltevése is kedvet és erőt adna a nagyratörő lelkeknek.

Kis pályatételének egyik legérdekesebb fejezete fejtegetéseinek utolsó részlete, a melyben az írók és olvasók elkészítéséről értekezik. Minden írónak elengedhetetlen kötelessége, hogy a tudományt és a jó ízlést párosítsa; a szépet, igazat és jót szeresse. Ezek nélkül „lehetetlen a' Músáktól hervadhatatlan koszorút nyerni“. A régiek halhatatlan írásaival is meg kell barátkozniok íróinknak, bár nem abból az elvből kiindulva, hogy, mint a bor, annál jobbak az írók, minél régiebbek; vagy abból a „hyperorthodoxiá“-ból, hogy „az igaz elmék tsak egy felekezethen“ kereshetők, a többiek kárhoztatandók. A régiek munkái alatt elsősorban a görög és római remekírókat érti, a melyek ismerete nélkül senki klasszikus íróvá nem lett. Az újabb nemzetek között a németek irodalmával való „szorosabb megismerkedés“-t javasolja; nemcsak földrajzi helyzetünk tanácsolja ezt, hanem a német tudománynak és költészetnek még a francziákét is túlszárnyaló felbuzdulása. Bár a német irodalomnak az a rajongó szeretete, mely Kazinczy egyéniségének egyik lényegét teszi, nem is olvasható ki e sorokból, bizonyos, hogy nyelvünk, irodalmunk felvirágzását Kis János is a német remekíró nyelvművelők követésétől várja. Külföldi tanulmányain kívül bizonyára megérsítette ezt a megyőződést az a tisztelő figyelem is, melylyel Kazinczy pályáját eleitől fogva kísérte, fokozta az a mély, de vak imádássá sohase sülyedt barátság, mely méltányolni tudta a széphalmi mestert éltető nemes czélt, még akkor is, mikor aprócseprő eszközeivel nem is értett egyet. Az elfogultság, makacs erőszak helyett, mely a tiszta látást sokszor akadályozza, csak igaz, higgadt őszinteséget találunk Kisnél oly kényesebb kérdések emlegetése közben is, melyek Kazinczyt tűzbehozzák, keményebb és

* E találó képet Kis: Archenholz Minervájának IV. kötetéből (1799): Der gegenwärtige Zustand der deutschen Literatur cz. értekezéséből vette.

gyorsan kimondott ítékezésekre ragadják. Kis csak „hyperorthodoxiá“-t emleget az irodalmi érdemeket felekezettek szerint osztogatók ellen, Kazinczy szerint már „Kaczagást 's bahotát érdemlő dolog azt tekintetni, hogy mellyik vallásbeli Test szolgálta inkább literaturánkat 's többet mint csak kaczagást és bahotát, midőn annál fogva osztán kabalákat csinálnak némelyek“ (Lev. 5 : 155), de azért a „páristák“-nak adja az elsőséget csak azért is, hogy a debreczenieken üssön egyet; „Csokonai sem arra való, hogy az ő nevét ott említsük, a' hol a' Te (Kisnek) és a' Te társaid nevei említetnek“ (u. i.).

Az olvasó közönség nevelése érdekében első lépés nyelvünknek az iskolákban kötelező tanítása, a kereskedésbeli és ipari érintkezés nyelvének magyarrá tétele. Rá kell szorítani nyelvünk használatára a köztünk lakó idegeneket. Az íróknak pedig a képzelődés gyönyörködtetése, s mulattatás által kell az olvasást megszerettetni. Mindaz, a mit Kis a könyvárúsokról, főleg kapzsiságukról elmond, többször elhangzott vád ebben a korban. De megújításai ezek Páriz Pápai Ferencz panaszainak is, tehát régebbi korban gyökerező bajok felhordásai. A magyar íróknak könyvei még csak a papiros költségét sem térítik vissza, a legtöbbnek azzal a „sovány örömmel“ kell megelégedni, hogy „elméjek szüleményét világon láthatják“, pedig, hogy a könyvek oly felette rosszul kelnének, mint némely könyvárúsok el akarják hitetni, már abból az okból se' hihető, hogy nemcsak gyarapodnak, hanem „nagy Capitalistákká is lettek“ némelyek, könyvkereskedőink közül. Kereskedelmi központul a könyvkereskedők számára először ajánlja Pestet, Lipcse példájára; ezáltal a kelendőséget nagyban előmozdítanak. Az írókat pedig arra szólítja fel, hogy „tökéljék el magokat egy szívvel lélekkel, hogy ingyen, vagy alá való áron kézírásaikat kezekből ki nem adják“, akkor illendő jutalommal keresettek lesznek.* A könyveiért oly sokat áldozó Kazinczy talán legjobban érezte ezeket az igazságokat, de óhajításai a könyvárúsokkal szemben inkább művészi, mint anyagi kívánságok. A kinek egész pályája a szépnek szolgálatában áll, szinte magától értetődik, ha másokat is arra igyekszik szorítani. Az íróktól is, a kereskedőktől is azt kéri, hogy „munkáikat nyomtassák tiszosabban, 's nagy vigyázattal az Ortografia és Grammatica törvényeire . . . s dolgozzanak nem mint Kézművesek, hanem mint érdemeket betsűlni tudó Művészek“ (Lev. 3 : 257).

Kis Jánosnak megjutalmazott felelete a Debreczeni Grammatikától egészen a Mondolatra írt Feleletig sokáig egyedül képviseli Kazinczy mellett a később erőszakossá vált neológiát, a mikor a nyelv fejlődését elsősorban az íróknak, még pedig a költőknek és egyéb szépiróknak csupán nyelvünk természetével és a jó ízléssel korlátozott szabad törekvéseihez fűzi, a német nagy szellemeket állítván eléjük követendő példakul. Magának Kisnek írói pályája is ennek a jőzan neologismusnak jegyében folyt le; ez is egyik oka annak, hogy Kazinczytól, Kölcseytól, meg a Helmeceziéktől messze elmaradt.

(Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

* Mennyire érzett igazságokat mond itt Kis, mutatja Batsányinak egyetlen szóból álló megjegyzése is, melyet saját példányába írt bele a fenti helyen: „igaz“.

A Nagyszombati-codex írója.

A magyarországi dömések rendjük fennállásának hétszázéves fordulóját DR. HORVÁTH SÁNDOR szerkesztette díszmível: „A szent Domonkos-rend multjából és jelenéből“, Budapest, Stephaneum. 1916. ünnepelték. A mű keretében DR. VARGHA DAMJÁN tartalmas, nyelvemlék-codexeinkből vett képmásokkal gazdagon ellátott cikkben értekezik a Domonkos-rendiek magyar codex-irodalmáról (222—256. l.). Czik-két a Nagyszombati-codex 158-ik, 1513. évről keltezett lapjának kisebbített, de kitűnően sikerült képmásával zárja (256. l.). Tudtommal első facsimile e codexről. A képről jól ismert, jellegzetes írás tűnik elénk. *Azonos* a végig egy kéztől származó Nádor-codex több helyen (Tudományos Gyűjtemény 1835. VII. k. 84—85. l. közt, TOLDY FERENCZ: Nádor-codex 4. l. ZOLNAI GYULA: Nyelvemlékeink a könyvnyomatás koráig 170—171. l. közt) facsimilében megjelent lapjainak írásával. Az 1508. évi Nádor-codexről viszont már eddig is tudtuk, hogy ismeretlen nevű írója ugyanegy a Simor-codex (ZOLNAI id. mű 168. l., Nyelvemléktár) és az 1519. évre tett Debreczeni-codex ötödik kezének írójával (ZOLNAI id. mű. 33. l., TOLDY: Nádor-cod. 6. l.).

Így hát végeredményként megállapíthatjuk, hogy az 1508 évvel keltezett Nádor-codex, az 1512. és 1513. évvel keltezett Nagyszombati-codex, a negyedik kéz egy helyéből (529. l. Nyelvemléktár XI. k. VIII. l.) az 1519. évre tehető Debreczeni-codexnek az ötödik kéztől származó része és a keltezetlen, kis töredék Simor-codex egyazon kéz írása.

Erősen folyó írásba hajló, sok helyen kapcsolatlan, öreg-betűs, újgót írásának legjellegzetesebb betűi: a kis *a*, melyet egykorú írásokban példátlan formában, teljesen egyénileg, sokszor balról bezárt hullámvonallal ír, továbbá a fölül merészen előrenyújtott horgú hosszú *í* és *f*, a sor fölé és alá nyújtott *z*, a czikornyás *k* és *h*, a *cs* hangot helyettesítő *L*, az *ő*-t helyettesítő 9-es alakú farkas *o*, a kétvesszős *ŷ*, a mindenkor pontozott vagy vesszőzött *i*, az *ü* helyett álló vesszős *u* vagy *ú*, a vesszővel jelzett *j*-és hangok (*g*, *ú*, *l*, *t*) stb. Orthographiája tehát rokon a Bécsi-, Münchener-, Vitkovics- és Guary-codexével. Nyelvjárása *ő*-ző. Minial, keltezi írásait (1508, 1512, 1513), nevét sehol sem mondja. Férfi- vagy nőszerzetes volt-e, nem tudjuk. Ha

férfi, Ferencz-rendi, ha nő, Szt. Ferencz reguláját tartó klarissza-apácza. Elvitázhatatlanul kiténik ez a következőkből: a Simor-codex Szt. Ferencz életrajzának töredéke; benne a szentet folyvást „szent atyánk“-nak, „bódog atyánk“-nak nevezi. Az ő írását is tartalmazó Debreczeni-codex 2-ik keze Szt. Ferenczet szintén többször, 3-ik keze egyszer „atyánk“, 4-ik keze a Ferencz-rendi TEMESVÁRI PELBÁRT-OT „Pelbárth atyánk“ néven tiszteli (Nyelvemléktár XI. k. X. l.). A Nádor-codex — bejegyzése szerint — a XVIII. században a pozsonyi klarissza-zárda tulajdonában volt (TOLDY: Nádor-codex 5. l.).

Lett legyen férfi vagy nő, a mondottak után a legszorgalmasabb magyar codex-írók: RÁSKAY LEA, SÖVÉNYHÁZY MÁRTA és a névtelen karthauzi mellé kell sorolnunk. Írásai minden bizonynyal a török elől menekülő ó-budai klarissza-apácák könyvtárából szóródtak szerte. Változatos sorsuk a következő: A Nagyszombati-codex 1617-iki birtokosa SENKVICZI KOLENICZ MÁRTON diószegi plébános (Nyelvemléktár III. k. V. l.) volt. Az esztergomi káptalan nagyszombati könyvtárából került az esztergomi főegyházmegyei könyvtárba. A Nádor-codex a XVII. században még — mint említettük — a pozsonyi klarisszák kezén volt (TOLDY id. hely, Nyelvemléktár XV. k. XXVI. l.). WINKLER MIHÁLY cz. pécsi kanonok, gödri esperes ajándékozta 1804-ben a pesti tudományegyetemi könyvtárnak. A 7 levélnyi Simor-codexet SIMOR JÁNOS hercegprimás kapta bajnai plébános-korában, 1848-ban, egy epöli (Esztergom m.) parasztembertől s ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak. A Debreczeni-codex a XVII. század egész folyamán Erdélyben volt, 1753 óta a debreczeni ref. főiskola tulajdona.

A VARGHA DAMJÁN közölte hasonmásból így megállapítható írásazonosság sürgetően veti fel az óhajt, mily kívánatos volna nyelvemlék-codexeink eredete, kora és egymáshoz való viszonya tüzetesebb kiderítése szempontjából az ország és külföld megannyi könyvtárában elszórtan őrzött emlékek egy-egy levelének fényképi mását lehetőleg teljes számban, egy műben vagy egyelőre a Nemzeti Múzeum fényképgyűjteményében összegyűjtenünk.

JAKUBOVICH EMIL.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Zapolyay az igazi. Igaza van L. M.-nak abban (Magyar Nyelv XII. 351), hogy történetíróink nagyon össze-vissza írják János király családi nevét. *Zápolya*, *Zapolyai* és *Szapolyai* alakok váltakoznak.

De ennek is megvan az oka.

XVI. századbeli történetíróink nem csupán latinul írtak, hanem a magyar családneveket is ellatinosították, hogy munkájuk annál jobban megközelítse Livius, Tacitus stb. remekait. Zrinius, Kerechenius főnevek, Balassae, Bathorei birtok esetek olvashatók sűrűen az

ő könyveikben. Ezeknek nagyon kapóra jött János király családjának származáshelye: *Zapolya*, mert kész Agrippa Nerva alakú latin szónak vették és latinosan ejtegették. Azok tehát, a kik a XVI. századbéli, latinul író magyar történétírókat vakon követték, János királyt *Zápolya*-nak írták.

De a kik olvasták János királynak vagy atyjának, Istvánnak, a nádornak okleveleit, azok tudták, hogy ők magukat „*de Zapolya*”-nak írták s így a *Zapolya* szó nem vezetéknevük, hanem származáshelyük volt. Ennélfogva, ha a „*de Zapolya*” nevet magyarra áttenni akarták, *Zapolyay*-nak kellett azt írniok.

Azonban a valódi vezetéknev megtalálásában nagy akadály volt *Heltai Gáspár*, mert ő 1575-ben megjelent krónikájában *Szapolyai*-nak írta János király családi nevét. Őt azután követték *Valkai*, *Göröcsöni* versszerzők és számosan, a kik *Heltai* művét olvasták.

Heltai azonban értett a szentíráshoz meg a mesékhez, de nem értett egy szikrát sem a szláv nyelvhez. Ő csak azt látta, tudta, hogy a *Zapolya* szó elején álló *z* betű a régi magyar nyelvben *sz* hangot is jelöl, tehát *Szapolyai*-nak fordította le a „*de Zapolya*” latinus vezetéknevet.

Azonban a *Zapolya*, mint már réges régen észrevették, tiszta szláv szó s annyit tesz, mint „mezők mögé (épített falu vagy ház)”. Nyilvánvaló ez abból is, hogy ott állott és részben áll most is e község Pozsega vármegyében, Új-Gradiskától keletre a hegyek alján. Mármost a *Záblát*, *Zágráb*, *Zákosztolán*, *Zámosztja*, *Závada* stb. magyar ajkakon is annyszor előforduló helynevekből bizonyos, hogy a magyar a szláv „*za*” előjáróban hangzó *z* hangot szintén *z*-nek vette át s nem változtatta (nem is volt rá se oka, se szüksége) *sz*-re.

Tehát nem *Szapolyai*, hanem *Zapolyai* a János király családi nevének helyes kiejtése.

Tuduunk erre teljesen hiteles tanút idézni, még János király életéből. 1529. jan. 29-én írja *Báthory István* nádor kanczelláriája Budáról Ferdinánd királynak: „*Ioannes Zapolyay* parat ire obviam Cesari Turcarum” (Egyháztörténeti Emlékek a hitújítás korából. I. 472.). Már pedig 1529-ben Budán csak tudták, mi volt János király családi neve.

Csak az lehetne még kétséges, *Zapolyay*-nak ejtsük-e e nevet vagy *Zapolyai*-nak?

Ha a hasonló helynevekből képzett szláv *Záborszky*, *Zábráczy*, *Závodszy* családneveket nézzük, a *Zapolyay* kiejtésre kellene szavaznunk.

De ismerek *Zahoray*, *Zahonyay*, *Zatureczky* családokat is, még pedig olyanokat, a kik színmagyarok közt laknak. Úgy látom tehát, hogy a négytagú családnevekben már röviden ejti ki a magyar a *za* szótagot s így a *Zapolyay* kiejtés az igazi magyaros.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

Hogyan ejtsük ki a „*Czech-codex*” nevet? Törökverő Kinizsi Pál feleségének, Benigna asszonynak két imádságos könyve maradt reánk. Az egyiket még Kinizsi életében, tehát 1494 előtt írták s most a keszthelyi Festetics-könyvtár ékessége. A másikat Frater M., a nagyvázsonyi pálos-kolostor szerzetese 1513-ban írta ugyan-csak „*Nadfaagos Benygn azzonnak. Nyhay kenefy paal thaarfanak.* Ez idők jártával az érsekújvári Ferencz-rendi kolostor könyvtárába

került; itt lappangott sokáig s itt fedezte föl CZECH JÁNOS, Győr városának polgármestere s a M. Tud. Társaságnak rendes tagja 1833-ban. „Most már — írja TOLDY 1854-ben — az Akadémia végzéséből fölfedezője nevét viseli s az érsekújvári hazafi lelkű szerzetes atyák jóvoltából, az Érsekújvári codexsel együtt az Akadémia könyvtárának különös díszét teszi.“*

Ezeket előre bocsátva, ismétlem a czimül írt kérdést s igyekezem reá megfelelni. Teszem ezt pedig azért, mert a Nyelvőr legutóbbi számában (45 : 424) a szerkesztőnek H. C. úrhoz küldött izenete így szól:

„A Czech-kódex nevét többnyire *Cech*-nek ejtik, mintha a német *Zech* (oéh) szóval volna azonos. De sokkal valószínűbb, hogy kegyednek van igaza, hogy t. i. az a családnev tkp *Csech* vagyis ‚cseh‘ volt, a *cz* csak régi írásmód es helyett.“

Nos hát én is azok közé tartozom, a kik a *Czech* nevet úgy ejtik, a hogyan az irya van. Nem szeretném, ha Simonyi Zs. tanár úrnak tévedése az ő tanítványait s mostani hallgatóit, a majdani magyar nyelvészeket is tévútra vezetné.

CZECH JÁNOS életéről tudtommal legrészletesebb adatokat TOLDY FERENCZ közölte a M. Tud. Akadémia 1854. november 27-iki ülésén tartott s főntebb már idézett emlékbeszédében.

Toldy itt (301. l.) ezt írja: „Czech János, fia egy Linczből Győrré szakadt becsületes ausztriai polgárnak, ugyan Győrött, junius' 20. 1798-ban született.“ (Toldy után Szinyeyinél 2 : 475. is így.)

Ha már most hitelt adhatunk Toldynak, akkor nemcsak hogy nem „sokkal valószínűbb“, hanem egy cseppet sem valószínű, hogy a XVIII. sz. második felében Linzből hozzánk szakadt becsületes ausztriai polgárt *Cseh*-nek hívták volna és hogy ő a nevet egy akkor már rég kihalt magyar helyesírás szerint akarta vagy merete volna írni. De lehet — s talán H. C. és S. Zs. is úgy gondolkozott — hogy Toldy tévedett, vagy hogy Győrből hamis adatokat küldtek neki. Járjunk utána.

Írtam ZOLTVÁNY IRÉN pannonhalmi főiskolai igazgató úrnak, kinek magyar nyelvi és irodalmi dolgokban adott fölvilágosításaiért már is sok köszönettel tartoztam, értesítene, hogy a győriek hogyan ejtették és ejtik ma egykori polgármesterük, utóbb főbírájuk s országgyűlési követük nevét. Mult hó 13-ikán írt szíves válaszában több teljeseu megbízható nyilatkozatot közölt velem:

1. NÉMETH MIKLÓS győrmegyei alispán még szolgabíró korában ismert Győrött egy idősebb nőt, a ki saját mondása szerint Czech Jánosnak közeli rokona volt s a kit városszerte csak „Cex-nenné“-nek (= néninek) neveztek.

2. NÉMETH AMBRUS, győri benzés tanár, historikus (l. Szinyei, 9 : 905) nyilatkozata szerint, „Czech János nevét, ha Győrött szóba kerül, úgy ejtik manapság is mindig, a hogyan irva van“.

3. ZOLTVÁNY igazgató úr ezeken kívül Győrött még sokaktól tudakozódott. Mindannyian úgy nyilatkoztak, hogy „a *cs*-vel való ejtés *mesebeszéd*“.

Már e három teljesen megbízható nyilatkozatból is világosan kitűnik, hogy Toldy nem kaphatott hamis adatokat Győrből. Még nagyobb bizonyosság okaért megkértem a győri ágostai hitvallású

* Magyar Académiai Értesítő. XIV. 303. Megjelent 1854-ben.

evang. egyház lelkészi hivatalát, küldené meg a M. Tud. Akadémia kéziratárának Czech János kereszttelőlevelét. Meg is küldötte. Előtttem fekszik a Győrben 1916 december 12-ikén 1264. szám alatt keltanyakönyvi kivonat. Erről írom le a következőket:

„Eve és napja a születésnek: 1798 június 20.; a kereszttelítésnek 1798 június 21.; a megkereszteltnek neve: Joannes; Szülék neve: Georgio Zech, Magdalena Schwendner; kereszttatyák s anyák neve: Susanna Puder Conj. Jo. Melchior Zech.“

Végezetül arra kérem t. olvasóinkat, hogy mindezekből vonják le már most ők maguk a tanulságokat. SZILY KÁLMÁN.

Rimay kiadott levelei szövegének megbízhatósága. IPOLYI ARNOLD adta ki *Rimay János államiratait és levelezését* 1887-ben. E műnek egyik ismertetője (Száz. XXI. 651) megrója e kiadást a miatt, hogy nincs jó tárgymutatoja; arról nem szól, hogy vajjon a szövegek híven vannak-e kiadva.

A M. Tud. Akadémia kéziratárában a „*Történelem. 2-r. 192. sz.*“ jelzetű Ráth-gyűjteményben megvan Rimay Jánosnak 1606 decz. 31-én Illésházy Istvánhoz intézett levele betű-szerinti másolatban. Ezt próbaképen összehasonlítottam az Ipolyi-féle kiadás kiejtés-szerinti szövegével (152. l.) s úgy látom, Ipolyi nem egy helyen tévedett.

Két főbb hibát hadd írjak ide.

1.

Ipolyi-kiadás.

Igen vizáltató és egyenetlen elmével bírnak ide az emberek, kik egyebet *házo mlásnál* és az *házo mlásból* romlásnál nem kezdenek kihozni

Ráth-másolat.

Ighen vizáltatóo es egienetlen elmével byrnak ide az emberek, kik egiebet *haso mlásnál* es az *haso mlásból* romlásnál nem kezdenek kihozny

Nyilvánvaló, hogy itt hasonlászról (dissensio) van szó, nem házo mlászról. A *haso mlás*-t mondták régen *haso mlás*-nak is: „Az egnek nem igen *haso mlatlansagat* hozza magaual, meli inkab tiszta ódóre tér“. NySz.

2.

Ipolyi-kiadás.

a mely naptól fogván az szivének palpitatiója csak *bágyasztón* bágyasztotta

Ráth-másolat.

a melli naptól foguan az sziuének palpitióia chak *badgazon* badgiaztotta

Nem a *bágyasztó* igenév -n ragos alakja van ott a levélben, hanem: „bágyasztón bágyaszt“, oly kifejezés, mint ezek: „futton-fut“, „jöttön-jó“, „nézten-néz“ stb.

Egy levelet vizsgáltam csak meg, de ex una disce omnes. Óvatosan bánjanak nyelvészeink az ilyen kiadással.

MÉSZÖLY GEDEON.

Ornamens. Újabban többször találkozunk műtörténészek műveiben ezzel a korcsalakkal meg társával a *postamenssel* az egyedül helyes *ornamentum*, *postamentum* helyett (ha már nem akarunk *díszítést* meg *talapzatot* mondani). Világos, hogy e képzések az ilyféle particiális alakok hatása alatt keletkeztek, mint *assistens*, *dirigens*,

docens, hozzávéve még a német nyelv hatását, ahol ezek *Assistent*, *Dirigent*, *Docent*-nek hangzanak, tehát éppen úgy, mint az egész más eredetű *Ornament* és *Postament*. Mindkettő a német nyelv nagy befolyása és a fogyatékos latin tudás számlájára irandó. Valóban a czimbéli szót nemrég egy reáliskolát végzett műtörténészünk ajkáról hallottam, a másikat pedig a Világ egyik számában (1916 jún. 25) olvastam ugyanott, a hol Ignotus a tárczában a latin nyelv szükség-telen tanítását fejtegeti, mondván: „Egyszerűen nem érünk rá az ilyen, nem feltétlen szükséges studiummal fogyasztanunk a rövid nyolcz évet, a mi alatt a mi szegény országunkban a tanult embernek körülbelül az egész életére valót magába kell szednie“. (Már pedig a kultúra magasabb fokaira mindig csak azok az népek jutottak el, a kiknek volt idejük tanulni.) Ha így haladunk, féltő, hogy rövidesen megteremtődik a *monumens*, *documens*, *firmamens* és mások, noha a *fundamentum*, *testamentum*, *argumentum*-féle alakok elég megszokottá tették nyelvünkben is a latin képzőt. Sőt még tán a *pigmens* és *czemens* is megszületik a német közvetítéssel nyelvünkbe jutott *piment* és *czement* helyett. Valóban nem kérünk ez új *acquiratiók*ból, mert már is *deprimatió*val adunk *referátumot* ez új *abnormális* képzésekről.

Klasszikai. Még egy más latin képzés dolgában is helytelenül befolyásolta nyelvünket a német. Értem az ilyen képzéseket, mint *klasszikai* művészet, *mythikai* elemek, *tragikai* bűn, e. h. *klasszikus*, *mythikus*, *tragikus*. A németben ezek épp úgy *klassisch*, *mythisch*, *tragisch*, mint a hogy van *ethisch*, *physisch*, *mechanisch*, holott *ethika*, *physika*, *mechanika* használatos, mint főnév is, ellenben *klasszika*, *mythika* és *tragika* nem (azaz ez utóbbi mást jelent). *Optikai* csalódásról, *epikai* hitelről, *fizikai* erőről ám beszéljünk ezután is, de kerüljük a *krónikai* betegséget, a *melankólikai* hangulatot és ne keressük mindenáron a *praktikai* hasznot. A német képző ilyen megtévesztő hatása alatt beszél egy különben jeles filológusunk Perikles *olympiai* szigorúságáról *olymposi* helyett, lévén ez a németben épp úgy *olympische* *Streng*e, *olympische* *Kampfspiele* az olympiai versenyek (Szilasi Mór. Szemelvények Thukydidesből, II. kiadás, 57. l.).

ZLINSZKY ALADÁR.

A moldvai csángók. A világháború kitörésekor a Magy. földrajzi intézet egy zsebatlaszt adott ki a tanuló ifjúság és a nagy közönség használatára azokról az országokról, a melyek egymással háborút viselnek. A térképeket hasznos és becses bevezetésekkel láttatta el a kiadó intézet. E bevezető cikkekben röviden el van mondva az illető ország története, népessége, gazdasági viszonyai stb. A mint nőtt a harczoló felek száma, mind bővebb és bővebb anyag kínálkozott a megismertetésre. Így szükségessé vált, hogy a zsebatlasz 1914-ben, 1915-ben, 1916-ban is megjelenjen. Az 1917. évi zsebatlasz a legfrissebb ellenségről, Romániáról hoz sok hasznos tudnivalót. Ezek között minket a moldvai csángókról írott cikk és lakóhelyükről készített térkép érdekel. A térképnek és a cikknek GyÖRFFY ISTVÁN a szerzője, a ki a körösvölgyi (biharmegyei) magyarságról olyan értékes dolgozatot írt. A cikk összefoglaló ismertetés a csángók eredetéről, történetéről s jelenlegi állapotáról, a térkép pedig a román hivatalos adatok alapján színezés segítségével szem-

lélteti, hogy Moldvában hol milyen százalékban laknak csángók. A moldvai csángóknak gondosan készült néprajzi térképét magyar nyelvész is nagy tanulsággal fogja használni. MELICH JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Adalék a kicsinyítő képzés történetéhez. A magyar *-n* kicsinyítő képző (l. BUDENZ, Ugal. 251, SZINNYEI, NyH.⁵ 93) története még mindig nincs teljesen tisztázva. „Keresztneveinkről“ szóló dolgozatomban (l. MNy. X. 193) én sem tárgyaltam bővebben. Az alábbi sorokban e képzőre néhány adatot közlök.

Torda-Aranyos megyében van Alsó- és Felső-*Detrehem*. Ezeket a községeket a legrégebben *Detreh-*, *Tedreh-*, *Detree*-nek hívták (l. CSÁNKI V. 699; ugyanitt más kéttagú alakváltozatok). Van Szilágy megyében is egy *Detrehem*. Ezt a helyet a Váradi Reg. „villa *Detreh-*“ nek nevezi (l. KARÁCSONYI-BOROVSKY kiadását 236. §), s azontúl is sokáig *Detreh*, *Detreháza* a falu neve (l. CSÁNKI I. 582, PETRI, Szilágy vármegye monogr. III. 291). Nem lehet benne kétség, hogy a mai *Detrehem*-ek, régi *Detreh*-ek a *Detre*, *Detreh*, személynévvel azonosak s hogy *Detrehem* más, mint kicsinyítés, nem is lehet.

Kis-Küküllő megyében van *Somogyom* község. LIPSZKY Rep.-a szerint ezt a községet az ő idejében *Somogy*-nak és *Somogyon*-nak is hívták s úgy látszik (l. ZIMMERMANN-WERNER, Urkundenbuch I., II., III. index), a *Somogyon* ma sem ismeretlen. A helynek régen ilyen írott alakjai vannak: *Sumig*, *Symyg*, *Somog*; *Sumugyon*, *Sumugyun*, *Sumugun*, *Sumugyn*, *Somogyon* (l. ZIMMERMANN-WERNER i. h., CSÁNKI V., 893). Minthogy a névben a kéttagú alak a régibb, kétségtelen, hogy *Somogyom* a származék. A régi magyarban *Somogy-Sumogy* személynév is előfordul (l. Kovács, Ind., Vár. Reg.), úgyhogy *Somogyom* a név deminutivuma. Ugyanide való név lesz a nógrádmegyei *Bolyárom* is (l. CSÁNKI I. 95). Kétségtelen dolog már most, hogy ez *-m*-be végződő nevek régibb magyar alakja *-n*-be végződött. Ezt nemcsak *Somogyon*, hanem *Detrehem* régibb *Detrehen* (l. PETRI, Szilágy vármegye monogr. i. h.) alakja is igazolja. Hogy a mai *-m* a régibb *-n*-ből hogyan alakult: úgy-e, a mint az a Nyr. XL., 242. lapján van kifejtve vagy pedig másképp pl. független hangváltozással, arra ezúttal ki nem terjeszkedem. MELICH JÁNOS.

Cseperkő. A Beszt. szój.-ben FINÁLY szerint a többek közt ez van (431—437): „*fongus — gomba | boleata — gomba | burto — zemerchek | thuber — taplow | cremium — cheperkeu*“. Az utolsó szót FINÁLY a *csiperke* szóval azonosítja, s ezt annál jogosabban tehetné, mert hiszen a *csiperke(gomba)* régebben *csöpërke* ~ *csöpörke(gomba)* alakban volt ismeretes, s a környezet, a melyben a *cheperkeu* elő-

fordul, szintén arra mutat, hogy itt „gombá”-ról lehet szó. FINÁLY magyarázatában nem is kételkedett senki sem. A mikor az EtSz. *csiperke* cikkét sajtó alá előkészítettem, a Beszt. szój. „cremium — *cheperkeu*“ adatában két okból kezdtem kételkedni. Az egyik alakítani volt. A Beszt. szój. adatát *csépërkeü* > *csépërkönek* kell olvasnunk. Ha az adat csakugyan mai nyelven a. m. *csiperke*, akkor a *csiperke* szóvégi *-e*-je épp úgy fejlődött régibb *-ö* < *-eü*-ből, a hogy az *eke* szó régibb *ekeü* (vö. Beszt. szój. 451, 453: *ekeu*) > *eköböl*. E fejlődés azonban ellene mond annak, a mit a *csiperke* szó eredetéről tudunk. Kételkedésem második oka a latin szó volt. A latin *cremium* jelentése 1. gyújtó szilánk, forgács, tűzgerjesztő vessző vagy más vékony ágacska; 2. (*cremium lardi*): töpörtyű. S hogy a szónak e két jelentése volt a XIV. sz.-ban is, azt DIEFENBACH Gl., NGL.-ából is láttam. Megnéztem tehát a Schl. szój.-et; tudni szerettem volna, hogy a Beszt. szój.-kel párhuzamos helyen milyen magyar szó áll. A párhuzamos hely a Schl. szój. 955—962. száma alatt van, a megfelelő szó pedig így van: *cremium* — *teperete* (értsd: *tépértö*). Világos volt most már előttem, hogy a Beszt. szój. *cremium* szava, a mely soha „gombá”-t nem jelentett, nem lehetett *csiperkő*. Megnéztem a hasonmást is s most már állítom, hogy a Beszt. szój.-ben ez van: *cremium* — *theperkeu* s ez a. m. *tépértö*, *tépérttyü*. Hasonló iráshibára vö. KSzój. *scharkankyu* „sarkantyú”.

MELICH JÁNOS.

?Cserecsény. A Györi Tört. és Régészeti füzetek I, 89. lapján RÓMER FLÓRIS egy 1505-ben nyomtatott könyvből több, kézzel beírt orvosi rendelvényt közöl, a melyeket az illető műbe még a XVI. sz. folyamán jegyeztek be. A köszvény ellen a többek közt ezt rendelí: „Radicis herbe wigo *khekcherecheny* contere cu[m] arina antiqua...“ Az idézetben levő magyar fűnevet KÓSSA GYULA *kék cserecsénynek* olvassa (l. MNy. IV, 426, MNyelvt. kiad. X, 12), s úgy tartja, hogy *cserecsény* fűnév volt a magyarban. Minthogy *cserecsény* nevű fűnév semmiféle más forrásunkból sem kerül elő, azt tartom, hogy a fenti adatban tulajdonkép *kökörcsén* ~ *kékércsén*ről van szó, még akkor is, ha RÓMER híven közölte a XVI. sz. bejegyzést. Természetes, az is lehetséges, hogy RÓMER közlése nem pontos. MELEGDI JÁNOS.

Lelemés és iptatás. Mátyás király a zalavármegyei Szólós (Zewlews) birtokot Nádasdi Darabos Lászlónak adományozván, 1462. jun. 3-án meghagyja a budai káptalanuak, hogy az adományost a nevezett jószág birodalmába vezesse és iktassa be. Az *introductio* és *statutio* ellenmondás nélkül ment végbe, miről a káptalan 1463. ápr. 25-én adta ki iktató-levelét Darabos László részére. A hártýára írt oklevél eredetije a M. N. Múzeum levéltárában őriztetik. Külső szélén a XVI. század elejéről, vagy a XV-iknek végéről származó,

következő magyar feljegyzés olvasható: *Zeułösröl valo lelemes es Iptatas*. Kétségtelen, hogy az *iptatas* (= iktatás) a latin *statutio* szónak felel meg, egyébként pedig érdekes régi példája a *t* előtti *k-p* hangváltásnak, a mint az pl. a *hektika-heptika*, *lektika-leptika* *röktön* (rögtön)-*röptön* s valószínűleg még más hasonló változatokból is ismeretes. Már a *lelemes* (= lelemés) szó némi magyarázatot kíván. Mint a *látomás* a *látomány*-hoz, *hagyomás* a *hagyomány*-hoz, éppen úgy viszonylik a *lelemés* a *lelemény*-hez. *Lelemény* = inventio, inventum; a Hármaskönyv VERES BALÁZS-féle fordításában előfordul ez: *mind örökös s mind pedig lelemény jószágok* (NySz. II. 566.); a Székely Oklevéltárban: *minden leleményemet, ki nem östől maradt volna* stb. s több hasonló adat (OkSz. 582); ismét a Hármaskönyvben: *az jószágoknak kereseti a lelemésnek gyökerét nézi*. Mindez adatokból világos, hogy *lelemény*, a szónak általános értelme mellett, különös értelemben akár pénzen, akár adományul *szerzett jószágot*, következőleg a *lelemés* szó *jószág-szerzést* jelent. Darabos László adományul szerezte Szőlős birtokot: az erről szóló feljegyzés tehát mai nyelven annyit tesz, mint: *Szőlősröl való jószágszerzés és iktatás*. N. Gy.

Ármány. A NyÚSz. szerint: „Ismeretessé tette az *Ármányt* . . . mint cselszövényt Szenvey a [Schiller-féle] „Cabale und Liebe“ fordításával (1841).“ Szenvey azonban ezt a címet már készen kapta Toldy Ferencznek hirhedt Ráuber-fordításához csatolt tanulmányában, mely tizennyolcz évvel előbb jelent meg: „Schillernek e' periódba eső több drámáji . . . (Szemele, Fiesco, *Ármány 's szerelem*)“ [így!]. I. Schedel Ferencz József: A' Haramják. 1823. 217. l. Különben is ez a 'cselszövény' jelentés Szenvey előtt már meglehetősen közöletű volt; pl. Vörösmarty Marót Bánjában (1838): „*asszonyármány* s tettetés“ (Ö. M. IV. 360); Az Áldozatban (1840): „*ármányod* által most vesztemre törsz“ (Ö. M. IV. 418). Jósika a Csehekben (1839) minduntalan él vele. Olvasható Vörösmarty Salamon királyában is (1822): „Ki kell ez *ármányt* irtanunk szívünkéből“ (Ö. M. III. 38), csakhogy ez a dráma nincs meg első fogalmazásban, hanem csak az 1826-i átdolgozásban s ezért már a Schedel-féle átdolgozásból kerülhetett ide. Itt nem is annyira 'cselszövényt', mint inkább 'gyanút, titkos irigységet' jelent. Ez az értelmezés nincsen meg az Et. Szótban sem, mely a NyÚSz. adatait átvette.

Bibabó. Harsányi Kálmán: A kristálynézők cz. regényében (1914. 136. l.) olvassuk: „ha Fábián el-elmosolyodott, [a lány] olyan boldog volt, hogy a kaczagástól alig tudta folytatni a mondókáit. Jó másfél órája figurázgatta már ki *bibabó*ká vedlett pajtás-szeretőit.“ Hiába kerestem ezt a szót szótárakban, lexikonokban, sehol sem találtam meg. Végre egy társaságban magyarázták meg nekem, hogy a *bibabó* olyan baba, melynek feje és két keze van, teste pedig

üres zsákocská; ebbe dugja az ember a kezét, három ujját pedig a belül üres fejbe és kezekbe, s így mozgatva beszélteti az ember; szóval a bábjátékokból régen ismert babák ezek. Az idézett mondat értelmébe ez a jelentés csakugyan teljesen bele is illik. Hogy milyen eredetű a szó, nem tudom. Állítólag kínai szó volna a *bibabó*, mely a játékkereskedés útján került volna Európába. Angol, francia, német szótárak nem tudnak róla.

Kék vér. *Kék vérnek, kék vérűnek* szokás mondani a főnemesség tagjait, míg a többiről, különösen a polgárságról az járja, hogy „közönséges, piros vér csörög ereiben“. Világos, hogy itt valamilyen képes kifejezéssel van dolgunk. A mi nyelvünkben nagyon fiatal jövevény, szótáraink közül csak Kelemen 2. kiadásában van meg (1912), míg az Athenaeum Kézi Lexikona már 20 évvel korábban magyarázza. Az irodalmi nyelvben még korábban feltűnik, de 1849 előttről nincsen adatom. Már most az a kérdés, honnan ered ez a kifejezés és mi a magyarázata? Mi minden bizonynyal németből vettük; ánde a németben sem régi. A francziában azonban már bizonyos tekintetben eredetinek látszik, mert *le sang bleu* királyi származást jelent s úgy magyarázzák, hogy a Valois- és Bourbonház királyai kék színű királyi palástot viseltek, arany liliommal behintve; egykorú képeken csakugyan ezt látjuk is. Tudvalevő, ez a magyar Anjou-királyok czimere is, a mint akár a Bécsi Képes Krónika, akár a Gyulafehérvári Missale címlelapján látni. De úgy látszik, francziában sem eredeti a kifejezés. Kultsár Istvánnak Hazai s Külföldi Tudósítások cz. hírlapjának 1812-i évfolyamában (I. 120), egy — külföldi újságból ollózott — spanyol dolgokról szóló cikkében ez olvasható: „Az ide való Nemesség egész Spanyol Országban leg kevélyebb volt, és három részre osztott: kék, veres, és sárga vérből valókra, a' mint t. i. régiségekre nézve magokat megkülönböztették.“ Az a körülmény, hogy a spanyolban nemcsak kék vérről van szó, hanem másszínű nemességet is ismernek, valószínűvé teszi, hogy a kifejezés innen ered; ez olyasféle osztályozás, mint a rómaiak *classis*-ai, melyeken kívül, azaz alul csak csócselék volt. HERMAN SCHRADER (Wundergarten der deutschen Sprache. 1896. 17. l.) másként tudja a dolgot; szerinte csak a nemességnek van kék vére: *caballeros de sangre azul*, a középosztály piros vérű: *gente de sangre rubio*, az alsó réteg fehérvérű: *gente de sangre blanco*. Eredete állítólag a mórok idejében gyökeredzik, mikor a gót származású nemeseknek fehér bőrén átcsillámlott a kék érzet, míg a sötétbőrű mórok ereit nem lehetett látni; támogatja ezt a véleményt a spanyol *sangre goda*: *gót vér* kifejezés is, mely vegyületlen, ős nemességet jelent. Az bizonyos, hogy a világosbőrű, ápolt arcú és kezű emberen — a milyen a durva munkától távol álló főnemesség — jobban meg-

látszik a bőralatti kék erezet, mint a durva vagy sötétebb bőrű emberén. Lehet, hogy ez a helyes magyarázat. Viszont az sem lehetetlen, különösen a Kulcsár-féle adat alapján — ha hiteles —, hogy a kifejezésnek valamilyen heraldikai, címertani eredete van s a kék, piros és sárga vér nemesi palástra, más-más korból származó címertakaróra utal; sem a fehér, sem a sárga vér ugyanis nem magyarázható élettanilag, mint a kék vér.

Masina. Faluhelyt többnyire még ma is ez közkeletű neve a gyujtónak, gyufának, a MTsz. szinte valamennyi tájszólásból idézi. Az a kérdés, mért hívják így, holott semmi masina-szerű nincs sem a gyujtón, sem a dobozán? Ez is egyike azoknak a szavaknak, melyek régibb művelődési állapotot őriztek meg. A foszforos gyujtó előtt ugyanis sok mindenféle gyujtókészülék próbálta helyettesíteni és kiszorítani az ósdi aczél-kova-taplót. Járt a pneumatikus gyujtócső, melybe hirtelen beleverték a dugattyút, úgy, hogy az összeszorult levegő felhevült s meggyujtotta a dugattyú végén lévő taplót. Mellőzve a *gyujtóüveget* — Arany szerint *aczéltűkör* (l. BH. jegyzetek a VIII. énekhez) —, sokaig divatos volt a Döbereiner-féle platina-gyujtókészülék; egy-két régi házon kívül ma már mind a kettő csak a fizikai laboratorikumokban s a múzeumokban látható. Volt villanyos gyujtókészülék is; de legjobban elterjedt a kénes gyujtószilánk, melynek végén chlórsavas káli és czukorkeverékből álló kis fejecske volt; ezt beledugták egy kis, kénsavval telt üvegecskébe, mitől előbb a fejecske, aztán a kénes szilánk is tüzet fogott. Szóval valamennyi tűzszerszám valamilyen bonyolultabb készülék volt, ezért volt a neve *masina*, ez pedig a *czintmasina* rövidítése, mely a német *Zündmaschine* átvétele. Így ragadt Irinyi János találmányára, a foszforos gyujtóra is (1836) a *masina* neve. A néhány esztendeje feltalált *cerium-vas* gyujtókészülékek némelyike újra megérdemli a *masina* nevet (vö. Tóth Béla: *Mendemondák.*² 167. skv.). TOLNAI VILMOS.

Vér András menedéklevele. Figyelmeztetnek bennünket, hogy e nyelvemléknek ZOLNAI közölte „betűszerinti“ szövegében (Nyelveml. 156. l. a hasáb 6. sor) ez olvasható: *adta*; a menedéklevélnek ugyancsak ZOLNAI által odamellékelve közlött fényképi hasonmásán pedig e szó így van írva: *adtta*. Említett könyve végén felsorolja ZOLNAI a sajtóhibákat, de azok közt nincs az *adta*. G. M.

Csaláncsúcs. HERMAN OTTÓ a Nyr. XXVII, 538. lapján ezt írja: „*Csaláncsúcs*, Pratincola, magas csalán és kórok csúcsán lesi prédáját. Borsodban a nép száján“. Ezzel szemben MELICH JÁNOS a MNY. XII, 400 lapján azt vitatja, hogy *csaláncsúcs* tudatos alkotás, mert a nép ilyent nem alkot. Mindenesetre különös, hogy a *csúcs* szó madárnévül van itt alkalmazva. Szívesen elismerem, hogy a *csúcs*,

hegy, bércz szavak madár- vagy állatnévül nem alkalmazhatók, nem tudom azonban elhinni, hogy HERMAN OTTÓ csak egy nevet is mondott volna népinek, ha tényleg nem hallotta volna. Kérjük lapunk olvasóit, közöljék velünk, vajjon a *csaláncsúcs* madárnév ismeretes-e a nép közt.

R. T.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.*

Én, uram, úgy busulok ezeken az dolgokon, hogy már egy darabig, tudom, az *aluttom* sem leszen. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1670 május 9.]

Avatva hét singet szoktam adatni, *avatatlan* pedig nyolcz singet (posztót a németeknek). [Bornemisza Anna Teleki Mihálynak 1674 márczius.]

Egy *barabolt* nem ér (a levél); de ez csak *ebfogás* (a pasa mentsége). [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1674 június 23.]

Erről kérem kglmedet bizodalmasan, *bocsánatos* lenni ne nehez-
teljen. [Baló László Teleki Mihálynak 1670 okt. 5.]

Bizony rosszul készülődök az násznagysághoz, mert egyik lábom megficzamodván, vagy megköszvényesedvén talán, valóban fáj. Ha jobban nem leszek, rosszul járom az *csarkátát*. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1674 június 18.]

Csak úgy csináltam be (a leveleket érti), kgd megláthassa (tartalmukat t. i.), s azután *cseppintse* be. [Lónyai Anna Teleki Mihálynak 1670 június 23.]

Az mint szokták mondani, az *csillagokat* is reá ragasztanám kegyelmedre. [Ispán Ferencz Teleki Mihálynak 1670 június 23.]

Csinnal hiszem, hogy az német nemzet magánál több jót kívánna jövendőben is az Rákóczi háznak. [Béldi Pál Teleki Mihálynak 1670 július 26.]

Isten ó felsége irgalmasságában nem kell, Uram, mindjárt *megcsökönni*. [Baló László Teleki Mihálynak 1672 márczius 24.]

Ha, kglmed, *csöbör-rúdon* ki nem vettet, nem szégyenlem kgd után való járásomat. [Sztepán Ferencz Teleki Mihálynak 1670 júl. 23.]

Ide éjjel-nappal *es*, ha Isten nem könyörül rajtunk, féltő jövendő drágaságtul. [Béldi Pál Teleki Mihálynak 1670 július 26.]

Ne búsulj, édes komám uram, mert nemsokára lesz kedves-séged, tudom én; az *fagyos körtvélyre* reá szorulnak. [Naláczi J. Teleki M.-nak 1672 június 23.]

Kemény Jánosné fejedelemasszonynak én nem vétettem; *megforr az maga zstrjában*. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1674 szeptember 30.]

Én, Uram, valóban *gálul* vagyok (a fejedelem asszony gratiájában most van a legrosszabbul). [Ismeretlen Teleki Mihálynak 1670 július 13.]

Adtanak benne, de az nem vala salétrom, hanem *giz*. [Bornemisza Anna Teleki Mihálynak 1674 márczius.]

Gyermekes háznál ördögöt nem jó emlegetni. [Kende Gábor Teleki Mihálynak 1673 május 12.]

• *Játékos* terminusokkal is az irásban ne éljen; ki tudja, én

* Teleki Mihály levelezéséből. (Szerkeszti: Gergely Sámuel.)

nem mindenkor hittethetem úgy, mint ha nem érteném. [Teleki Mihály Hedri Benedeknek (?) 1671 július 4.]

Ez az hamis tótok királya, Hedri Benedek éppen *megjásza*. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1670 szept. 24.]

Az magyarországiak dolgát eléggé forgatja P. és V., hogy ki kellene menni . . . csak beszélnek . . . még ugyan ott vadnak; aligha *ittun nem marad az kent saru*. [Székely László Teleki Mihálynak 1672 június 11.]

Az tömlöcztartót keményen *megkalafásztatta* érette, hogy kiadta híre nélkül. [Székely László Teleki Mihálynak 1672 május 6.]

Kende uram, vigyázzon kglđ, el ne *lábjon* az máramarosi pusztán. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1671 ápr. 23.]

Jó lépő lévén az *lov*, szaporán jöttem rajta. Kár volna, ha az anyja elhalna, had szaporítson, vemhezzen inkább többet is, ki tudja, talán a vemhében nekem is jut. [Soti János Teleki Mihálynak 1670 szeptember 26.]

Sógor uram, nem kell nekünk gyanus szivet viselnünk egymás ellen, mert az nem mi hozzánk illik; Isten sem *kedveli* az olyat, vadnak elegen, *kik mardossák sarkainkat*. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1673 okt. 29.]

(Kapi) akará az atyámfiát *mazurrá* s Erdélyből *semmissé* tenni. [Ismeretlen Teleki Mihálynak 1672.]

Vajmi *mételyes* és *óvást járó* materia az olyan (leány kiházásítása). [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1673 szept.]

Az magyarok csak *nebelgenek*. — Im látja, azok mely sült bolondok . . . addig *nebelegnek* az bolondok, elvesztik magokat s minket is. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1674 okt. és 1673 január.]

Az ifjú vér többet győz, de az őszös katonán hamar fog az *november szele*. (Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1670 november 8.)

Bizony dolog, Uram, az *orcát* Magyarorszáiban kellett hagynom, s az *podát* vöttem elől. [Ispán Ferencz Teleki Mihálynak 1672 augusztus 26.]

Kérem, az nagy élő Istenért Kgdet, *reménykedjünk*, ne *csükkenjünk meg*. [Keczer Menyhért Teleki Mihálynak 1672 szept. 22.]

Praefectus uramnak parancsoltunk, mind az *resticze* felől s mind penig az vas felől, ha az hámorok megindulnak. [Bornemisza Anna Teleki Mihálynak 1674 márczius 27.]

Az szegény feleségem felől szomorun irhatok kgdnek; félek rajta, hogy *megsérődött*, mert semmit nem eszik, félek, hogy meghal. [Buczi István Teleki M.-nak 1672 aug. 3.]

Az én gyermek lovaim mind *elszoporniczásodtak*. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1674 augusztus.]

Három bokor tótok vadnak Karakóban, az grófé egyik juhász, az másik *tehen major*, az harmaadik csak úgy van, jobbagyságban szolgálnak. (Veér Judit Teleki Mihálynak 1671 febr. 11.)

Itt ben is az mit írássommal *eltehettem*, eddig el is követtem. [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1672 november 9.]

Ujság: Pataki uramnak, míg vele jártam, egy nagy *tekenő leánya* lett. [Soti János Teleki Mihálynak 1670 szeptember 24.]

Az én személyemről is írjon (a lengyel királynak), mivel azt sem tudja az talán, *tők* vagyok-e, vagy *turós étek*? [Bánffy Dénes Teleki Mihálynak 1674 okt. 15.]

ANGYAL DÁVID.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XX.

(Különféle lapokból.)

74. „Bevégeztetett!“

[Krisztusnak ez az utolsó szava az első szava „Az Ú.“ egyik minapi számának. Csakhogy a szállóigévé lett „consummatum est“ magyarja: „elvégeztetett“. A be-igekötős „végez“ a régibb nyelvben ismeretlen.]

75. „Bratianu maig sem értem. Róla nem *tételeztem föl*, hogy valaha ennyire félrevezesse önmagát.“

„Atengedte ugyan helyét B.-nak, de a kiról egyetlen beavatott politikus sem *tételezi fel*, hogy félre akarna állani.“

[A „föltételez“ ige ellen semmi kifogásunk, csak az ellen, hogy el van szakítva tőle a *föl* igekötő; holott ez az ige nem így lett: „föl+tételez“, hanem így: „föltétel+ez.“ Tehát, ha már éppen használni akarjuk, használjuk így: „róla nem *föltételeztem*“, „egy politikus sem *feltételezi*.“ Különben mirevaló ez a feszeskedés, választékoskodás, mikor természetesen is írhatunk, így: „*fölteszem* róla“, „nem *teszem föl* róla?“]

76. „Tegnap a németek egy angol támadást *ökölharcban* visszavertek.“

„Z. vidékén pedig a mieink vertek vissza egy támadást, pusztán ágyúinkkal, *ökölharc* nélkül.“

[A B. H. kapta föl ezt a szót, úgy hiszem. Nem helyeselhető. *Ökölharc* tulajdonképp a régiek „pugillatus“-a, s ma inkább a „boxolást“ fejezhetnők ki vele (ököl[lel való]viadalt, öklözést). Maradjunk csak az „ember ember ellen“ kifejezésére ezeknél: *közelharc*, *kézitusa*.]

77. „B.-ban csapatainkat a lakosság *szívélyesen* fogadta.“

[Azaz = *szívesen*, jó szívvvel, barátságosan. *Szívély*+(es) a neologia idétlen szülőtte. -*Ály*, -*ély* csak igetövekből képez főneveket, mint: *akad*+ály, *szeg*+ély. Tehát „szívélyesen“ rossz szó is, s a mint látjuk, szükségtelen is. Több ily törvénytelen alkotásunk van, melyek közül kettő nélkül már alig tudnánk ellenni. Ezek: *erély* és *kedély* [erélyes(en), kedélyes(en)]. Amaz az Elveszett Alkotmány personificálja is:

„Halljátok szavamat miudnyájan: ERÉLY nevem és e

Hölgyé LELKESEDÉS.“]

78. „Ma délelőtt temették el a katonai temetőben a budapesti *lövőporgyárban* történt robbanás áldozatait“

„Kinek tüdeje *lövőporfüstben* edződött“.

[A B. H. érdeme, hogy a 80 esztendeig garázdálkodott *lőport* *lövőporra* javította, ha csak tudomása nem volt Sándor Istvánnak a

mult század elei „lövőpor“-áról. Így van helyesen; mert mind az oly összetétel hibás, melynek előtagja ige-tő. A többi újság nem követi a jó példát, sőt ő maga is néha maga ellen botlik. P. „A város közelében jelentős mennyiségű lőszer (lövőszer) robbant föl.“ En bizony, ha szegyen, ha szemérem, mégis a *lőpor* mellett fogok, még pedig nemcsak azért, mert valamely megszokott szót (ha rossz is) egy *hosszabb* szóval (ha jó is) kiszorítani furcsán eszik; nemcsak azért, mert klasszikus íróink munkáiban örök nyoma van és lesz a „lőpor“-nak. Azt hiszem, mindenki kényelmetlenül érzi magát, valahányszor „látóhatárt“ mond vagy ír. S merné-e valaki Petőfi örült-jét így (javítva) beszéltetni: „Beások a föld közepéig, *Lövőport* viszek le És a világot a Levegőbe röpitem... hahaha!“ (Ez az indulatszó mindnyájunké.) De fő oka annak, a mért pártolom a „lőport“, az, hogy meg tudom védelmezni. T. i. „lövő“-ból épp oly természetesen válhatott (volna) „ló“, mint a hogy ebből: „jövő“ lett „győ“(jő), ebből: „tevő“ lett „tő“, pl. „győ“ héten aratunk“, „dologtő nap.“ Persze, ez a rövidült alak nem az ige-tő, hanem igenév. A mi egyre megy. Mindevel pedig csak azt akarom, hogy, ha a B. H. restituálni kívánja a jót, alkalmasabb helyen kereskedjék.]

79. *Muszáj*. Ezt a „szalajtott“ szót már másfél éve megróttam, kimutatván, hogy nem való komoly előadásba (MNY. 1915, 4. f.). Hogy falra hánytam borsót, bizonyítják ezen újabb ékességek: „Azt a kérdést nem akarom ma eldönteni, hogy feltétlenül *muszájt-e* T.-ának az ellenzékkel szemben annyira kíméletlennek lenni, mint a mennyire kíméletlen volt.“ — Addig nemcsak jövőnkért, nemcsak földünkért, kedveseinkért, hanem elesett testvéreink becsületéért is küzdünk *muszáj*.“ — „*Muszáj* volt ennek a válságnak megtörténnie? Ha *muszáj* volt, most kellett elkövetkeznie?“]

80. „Minden londoni lap helyesli azt az elvet, hogy a háború nem érhet *addig* véget, *mielőtt* Németországot nem zúzzák össze.“

„Nyilatkozatot azonban a kormány magatartásáról *mindaddig* nem vesznek, *mielőtt* W. nem döntött arra nézve, hogy a német jegyzék elfogadható-e.“

„Mi egy nagy épületnek az alapját raktuk le. *Mielőtt* ezek az alapok nem szilárdak, *addig* nem szabad az emeletek építésére gondolni.“

[Vadonatúj „időhatározói“ mondatok (addig — mielőtt). A ki kifundálta őket „akasztófa kéne annak az embernek“. Így kellett volna szerkeszteni; „A háború nem érhet *addig* véget — *míg* stb.“. „Nyilatkozatot *mindaddig* nem tesznek — *míg* stb.“. „*Míg* ezek az alapok nem szilárdak — (*addig*) stb.“. A „mielőtt“-ös mondatoknak ezek a mintái:

„*Mielőtt* e rögös pályát tovább *futnám* :
Hadd nézzek a multra, nézzek a jövőre.“

A mellékmondat igeje (futnám) feltételes módú, a főmondatban nincs kötőszó.

„*Mielőtt* azonban a ragyogó tálba
Mártott volna Lajos: először felállta.“]

81. „Egy dolog azonban bizonyos, hogy az új záróra ebben az évben már nem lép életbe, tehát Szilveszterkor még *kivilágosvirradásig* — éjjel egy óráig lehet mulatni.“

[Az oly szólásokat, melyek több alakban élnek, legismertebb

formájukban kell használni. Ez a kettő a rendes: „világos virradtig“ és „kivilágos kivirradtig.“ Vö.: „Világos viradtig ott lesé az ágyát“ (Arany).

„Három a táncz! meddig addig,
Kivilágos, kivirradtig“. (Czuczor.)

LEHR ALBERT.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXIV. Választmányi ülés (1916 szeptember 29-én).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinuyei József alelnök, Trócsányi Zoltán pénztáros, Gombocz Zoltán, Gyomlay Gyula, Nagy Gyula, Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula választmányi tagok. Jegyző: Melich János, titkár.

A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár jelenti a következőket:

1. Hornyánszky Viktor császári és királyi udv. könyvnyomdája 1916 szept. 26-áról keltezett levélben értesíti a Társaságot, hogy a közel jövőben a papírárak lényegesen emelkedni fognak; ezért megrendelőinek jövő évi papírszükségletét már most jóval alacsonyabb árak mellett óhajtja biztosítani. A papirgyáraktól beérkezett árajánlatok alapján, mely árakat azonban csakis szept. hó 30-ig tartják fenn, a Magyar Nyelv jelenlegi egységárai 1917 január 1-től 30%-kal emelkednének. Ha a Magyar Nyelv 1917. évi papírszükségletét most egyszerre meg lehetne rendelni, akkor papírdrágulás miatt a Magyar Nyelv árai a jövő év folyamán nem fognak emelkedni. Ha a Társaság a Magyar Nyelv jövő évi papírszükségletét a Hornyánszky-czégnél biztosítja, akkor köteles a Társaság a Magyar Nyelv 1917. évi folyamát a czégnél nyomtatni. A czég tehát kéri a Társaságot, határozná meg: folyóiratának az 1917. évben hány ív papírra lesz szüksége, s elhatározását akként közölje, hogy a papírost még szeptember 30-ika előtt meg lehessen rendelni.

A levél vétele után az elnök felkereste a Hornyánszky-czéget s kérte, állítaná össze a Választmány számára, mi volt a Magyar Nyelv nyomtatási egységára a háború előtt, hogyan emelkedett a háború alatt s mibe fog kerülni a Magyar Nyelv egy két íves havi füzete az új árdrágulás folytán 1917 január elsejétől, ha a papírost már most megrendelhetjük. A Magyar Nyelv egységárai a háború kitörése óta a következőképen emelkedtek: 1915 július 1-én 20%-kal, 1916 január 1-én 20%-kal, 1916 június 1-én 20%-kal, 1917 január 1-től 30%-kal, ha a jövő évi papírmennyiséget szeptember 30-ika előtt lehet megrendelni. Ennek folytán egy-egy 16 oldalas ív ára 900 példányban a háború előtti K 67-02-vel szemben a jövő év január 1-től kezdve K 150-56 lesz.

Ezen az alapon egy két ívre terjedő szám költsége a következő lesz:

2 ív à 150-56	K 301-12
boríték hozzá	K 65-04
correctura átlag-ár	K 24-20
fűzés	K 15-55
expeditio és postabélyeg kb.	K 32-—

Összesen Kor. 437-91

Az elnök felvilágosító megjegyzései s többek hozzászólása után a választmány elhatározza, hogy a Magyar Nyelv 1917-ben két éves havi (esetleg kettős) füzetekben fog megjelenni s hogy 900 példányt véve alapul a jövő évben 18000 iv papirosra van szükség. E papírmennyiség megrendelésére a választmány a Hornyánszky-üzéget felhatalmazza s határozatáról, jelen üléséből elnöke és titkára útján, értesíti.

2. A mult ülés jegyzőkönyve kapcsán szóvá teszi a titkár Zolnai Gyula indítványát; elmondja, hogy a Magyar Nyelv májusi, valamint június-szeptemberi füzetének nyelvhelyességet tárgyaló kérdéseiből nem ugyan az illető cikkek kefelenyomatait, hanem a cikkek rövidre fogott kivonatát 10 budapesti napilapnak megküldötte s minden küldeményhez pár sor írást csatolt, a melyben a kivonat közlését kérte. Az eredmény az lett, hogy a májusi kivonatot csak az „Az Újság“, a június-szeptemberit pedig csak a „Budapesti Hírlap“ közölte. Kéri a választmányt, folytassa-e e meddőnek ígérkező munkát.

A választmány úgy határoz, hogy tegyen a titkár Zolnai indítványa értelmében akként kísérletet, hogy a megjelent füzetrel a nyelvhelyességet tárgyaló cikkek kefelenyomatát is mellékelve megküldi.

3. A Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató szakosztálya értesítette az elnökséget, hogy a Herman Ottó-barlang emléktáblájának f. évi szeptember havának második felére tervezett leleplezését bizonytalan időre el kellett halasztani. — Tudomásul vétetik.

4. Alapítótagnak belépett *Thallóczy Lajos* (aj. Szily Kálmán). Rendes tagokul megválasztatnak:

Baján János mérnök, aj. *Szöts Ferencz*,
Baracs Károly udv. tanácsos, aj. *Kertész Manó*,
Britz Béla mérnök, aj. *Rozsnyay Károly*,
Haich Károly udv. tanácsos, aj. *Szily Kálmán*,
Hársing István tanár, aj. *Tolnai Vilmos*,
Trautmann Róbert építész, aj. *Szinnyei Ferencz*.

5. Pénztáros jelentí, hogy 1916 szept. 28-ig bevétel volt 10,181.02 korona, kiadás 9769.98 korona; maradt készpénzben 411.04 korona. Tudomásul szolgál.

LXXV. Választmányi ülés (1916 november 21-én).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Trócsányi Zoltán pénztáros, Gulyás Pál, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Pais Dezső, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula vál. tagok, Jegyző: Melich János titkár.

1. A mult jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után az elnök jelentí, hogy a mai ülésnek első tárgya a jövő évi közgyűlés előkészítése. A választmány elnöke indítványára elhatározza:

A pénztár megvizsgálására dr. *Erdélyi Lajos* és *Vikár Béla* vál. tagokat kéri fel.

A választmányból három évi megbizatusuk lejártá miatt kilépő tagokat: *Beöthy Zsolt*, *Gulyás Pál*, *Lehr Albert*, *Mészöly Gedeon*, *Sági István*, *Sebestyén Gyula*, *Simonyi Zsigmond* (fővárosiak), *Karácsonyi János*, *Kardos Albert*, *Pápay József*, *Réthei Prikkel Marián* (vidékiek) a közgyűlésnek újból való megválasztásra ajánlja.

A közgyűléssel kapcsolatos felolvasó gyűlés tárgya: *Mészöly Gedeon*: A Bécsi-codex;

A közgyűlést 1917 január 23-án tartjuk meg a következő

napirenddel: a) elnöki megnyitó; b) hét fővárosi és négy vidéki választmányi tag választása; c) titkári jelentés az 1916. évi működésről; d) pénztári jelentés 1916-ról; e) költségvetés 1917-re; f) a választás eredményének kihirdetése; g) esetleges indítványok.

2. A titkár jelenti, hogy a választmány utasítására még egy kísérletet tett a Zolnai-féle indítvány ügyében, azonban a most tett fáradozása teljesen eredménytelen maradt. A választmány a titkárt a további kísérletezés alól felmenti.

3. A titkár új tagokul bejelenti:

Dr. Berecz Abel ügyvéd, Sopron, aj. *dr. Szinnyei Ferencz*; *dr. Tóth Dezső* ügyvéd, Budapest, aj. *dr. Trócsányi Zoltán*; *dr. Perényi József* kegyesrendi tanár, Kolozsvár, aj. *Melich János*. — Megválasztatnak.

4. Pénztáros jelenti, hogy 1916 november 15-ig bevétel volt 12.142·52 kor., a kiadás pedig 11.430·13 kor., készpénzben a maradék 712·39 korona.

LVII. Főolvasó ülés (1916 november 21-én).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztárnok, Gulyás Pál, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Pais Dezső, Sági István, Simai Ödön, Tagányi Károly, Tolnai Vilmos választmányi, Baján János, Eckhardt Sándor, Ernyey József, Létay Etelka, Németh Gyula, Pruzsinszky János, Putnoky Imre, Szemkő Aladár, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla rendes tagok.

Az elnök meleg szavakkal üdvözli a felolvasó ülésen jelen levő Sági István főhadnagyot, társaságunk választmányi tagját, a ki a háború kitérése óta a harczélen szolgál s a ki jelenleg néhány heti szabadságra hazajött. Az ülés tárgyai:

Gombocz Zoltán-tól: A nyujtott szóalakok; *Melich János*-tól: Helyesírás és kiejtés.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

1. **D. F.** úrnak. A kértettt műkifejezések a szavaknak jelentésbeli viszonyára vonatkoznak. Tautonyma (gör. ταύτά = ugyanaz + ὄνομα = név): azonos jelentésű szavak, azaz olyanok, melyeknek alakja különbözik, jelentése pedig azonos; pl. *kacsa* : *rucza*; *burgonya* : *krumpli*; *dísznő* : *sértés*; *ajándékoz* : *adományoz*; *paraszt* : *pór*. — Synonyma (gör. σύν = együtt): rokonjelentésű szavak, olyanok, melyeknek alakja különbözik, jelentése pedig rokon, azaz csak némi értelmi árnyalatban különböznek; pl. *öreg*, *koros*, *vén*, *agg*, *régi*, *ó*; *jár*, *megy indul*, *lépked*; *vörös*, *piros*, *bibor*, *rőt*; *oktató*, *tanító*, *tanár*. — Antonyma (gör. αντί = ellen): ellenkező jelentésű szavak, melyeknek jelentése rokon, de ellenkező irányú; pl. *nap* : *éj*; *fejedelem* : *alattvaló*; *gyors* : *lassú*; *magas* : *alacsony*; *siet* : *késik*. — Homonyma: (gör. ὁμός = hasonló) azonos alakú szavak, eredetükre és jelentésükre különböznek, alakjuk egy; pl. *lép*: 1. enyv, 2. testrészt, 3. lábbal halad; *ár*: 1. vízbőség, 2. csizmadia szerszám, 3. pénzérték; *tör*: 1. hurok, 2. késszerű fegyver; *áll*: 1. nem mozdul, 2. az arcz alsó része. — Paronyma (gör. παρά = mellett, mellé): közös származású és rokon jelentésű szavak, azaz egy tőnek

rokon jelentésű származékai; pl. *bugyor, bútor; lovag, lovas, lovász; vígság, vigalom, vigadás; fáradtság, fáradság, fáradalom* (vö. MNy. IV. 114). T. V.

2. B. R. úrnak. Önnek van igaza. Az ilyen lapcímek: *A Hét, Az Újság, Az Est, A Nap, A Bánya, A Baraczk-Híradó, A Bérkocsis* stb., a melyek a XIX. sz. utolsó tizede óta gombamódra szaporodnak, magyartalanok. A régibb magyar folyóirat- és újságcímek túlnyomó többségben névelő nélkül vannak, vö. *Egyetértés, Figyelő, Nemzet, Ellenőr, Koszorú, Athenaeum, Aurora* stb. Kivétel nem sok van; így 1863-ból *A Hon* (Jókai lapja), 1869-ben *A Darázs* (de ugyanekkor négy más élczlap *Darázs* címen), 1879-ben *Az élet*, 1810-ben *Az Új Holmi*, 1787-ben: *A Pozsonyi Magyar Múzsza*. E kevésszámú kivétel csak megerősít abban a hitünkben, hogy a névelős használat német hatás alatt keletkezett. Nálunk e használat a XIX. század utolsó két tizedében fokozatosan terjed. Az elsők közé tartoznak: *A Hét* (1890-től), *A Békehárnök* (1895-től, baptista lap) stb. Ez újabban szaporodó címek német, főleg németországi hatás alatt keletkeznek, vö. *Die Woche, Die Fackel, Der Tag, Die Zeit* stb. Hogy a németben az ilyen használat nem idegen, pl. francia (vö. *Le Figaro, L'Illustration, Le Temps, L'Homme enchaîné* stb., vagy esetleg olasz hatás alatt (vö. *La Gazeta di Venezia, Il Piccolo, Il Lavoratore* stb., de uo. *Giornale d'Italia, Popolo d'Italia* stb.) keletkezett-e, azt nem tudjuk. A magyar névelőtlen címek még legjobban tartják magukat, ha melléknévi jelzős főnévű az illető lap címe, vö. *Vasárnapi Újság, Új Idők, Esti Újság, Új Lap, Új Hírek, 8 órai Újság, Magyar Esti Lap* stb., de azért már itt is kezd betolakodni a kellemetlen idegen, vö. *Az Érdekes Újság* (és l. osztr.-ném. *Das Interessante Blatt*). Mint fűresaságot említem, hogy az „Üstökös“ 1858-tól 1904-ig *Üstökös*, 1905—7-ig „Az Üstökös“, s 1907-től ismét a régi szeptőltn „Üstökös“.

MELEGDI JÁNOS.

3. Beiktatás. KÖVY SÁNDORNAK *A' magyar polgári törvény cz. munkájában* (Sárospatak, 1824. 82. l.) olvassuk a következőket: „Az adományos levélnek közönségesse váló tételét, publicációját *béallításnak* (statutióknak) hívjuk“ stb. s ehhez jegyzetben: „Nem *béiktatásnak*, mint az újabb írók, mind ezt, mind a' Fő-Ispánok installációját nevezik; mert ez a szó, alattomos tsalárd mesterséget jelent a' magyaroknál“. Hogy a statutiót nemcsak az újabb írók, hanem régi jogász-eleink is *iktatásnak*, *beiktatásnak* nevezték, nem szükséges bizonyítani; azt azonban mindenesetre érdekes lenne kinyomoznunk, hogy a *béiktatás* miféle alattomos család mesterséget jelenthetett Kövy idejében. Ki tud erről valamit? N. Gy.

4. S. F. *Verbuvál*. — Önnek nincs igaza, midőn megrója R. P. M.-t, hogy olyasmit idéz Szinnyei Magyar Nyelvéből (Nyr. XLV. 388), a mi nincs is benne. Ön a könyvnek bizonyára nyolcadik vagy kilencedik kiadását nézte meg, a melyben csakugyan nincs benne a *verbuvál* mint tót eredetű szó; de R. P. M. nem is a 9.-ből, se nem a 8.-ból idézi, hanem világosan a hetedikre hivatkozik mint a „közfelfogás“ egyik kifejezőjére, abban pedig még benne van. Ez elkerülte Önnek a figyelmét. Ha nem kerülte volna el, akkor talán inkább azt a kérdést vetette volna föl, hogy helyes dolog-e czáfóli cikkben hetedik kiadásra hivatkozni, a míg az ember meg nem bizonyosodott arról, hogy újabb nincs. — —

5. **Tüskés:tövises.** A Budapesti Hírlap 1916 okt. 26-i számában ez olvasható: „kérdés, hogy Körber dr. vállalkozik-e a *tüskés* állásra?“ Melyik kifejezés használatosabb, esetleg helyesebb a *tüskés*-e, vagy a *tövises*? Honnan származik ez a kifejezés? B. Zs.“ — Fel.: Képes kifejezés, melyet így, képnek, nem használ a nép. *Tövises* szokottabb. Egyébiránt mindakettő = bajos, nehéz, keményes, terhes. Rokonsértelmű: rögfös, göröngyös (p. út, pálya).

Petőfi János V-ben:

„Ez a kis leányzó volt az én örömem,
Az egyetlen rózsza *tüskés életemen*“ = vita spinosa.

Petőfi mondja ezt is:

„Hogy mióta járom a világot,
Bolygó lábam száz *tövésre hágott*“.

L. A.

6. **Kultúrmérnök.** A MNy. 1916. évi december havi számának Levélszokrényében L. V. választ kér, hogyan fejezhető ki a *kultúrmérnök* szót magyarul? A *kultúrmérnök* — tulajdonképpen *agrikultúrmérnök* — szó szerinti értelmében *földmvelő mérnököt* jelent, de valójában nem művel földet, hanem csak előkészíti a művelésre; főfoglalkozása a *műszaki talajjavítás* és így legmegfelelőbbben *talajjavító mérnök*-nek lehetne nevezni.* Nem hiszem azonban, hogy a *kultúrmérnök* szót — mely a Kulturingenieur szolgái fordítása — nyelvünkben kiirtani lehetne, mert már meghonosodott.

BOGDÁNFY ÖDÖN.

7. **Szöghajú.** Az Est 1916 nov. 29-i száma, 6. oldal, 1. hasáb ezt írta: „... felfelé fésült szökehajú, gyalogos katona...“. Ugyanez a hír a BH. 1916 nov. 28-i számában, 13. l., 1. hasáb így volt: „Egy húsz év körüli, *szöke szöghajú* gyalogos katona“. Ha valaki *szökehajú*, természetes, hogy akkor nem lehet egyszerűen *szöghajú*; a párhuzamos idézetből azonban az derül ki, hogy a *szökehajú* katonának *fölfelé* volt fésülve a haja s ezt írta a másik riportter *szöghájúnak*. A párhuzamhoz további magyarázat természetesen felesleges.

K. P.

8. **Holland.** Az Akad. Értesítő 1916. évi november havi száma borítékklapján ez van: „Tíz év a németalföldi nyolczvanéves háború történetéből. *Hollandból* fordította Antal Géza“. Kifogásolom ezt, hogy *hollandból*. Én ezt írtam volna: A *hollandi* eredetiből fordította... Szerintem az ország *Holland, Hollandia*, a nyelv azonban *hollandi, hollandiai*.

P. R.

9. A Géza név. T. V. a pogány magyar keresztnevekről írt cikkében (MNy. 1916. 331) említi a *Géza* névnek különféle változatait. Az idézett hat alakot megszerezhetem egy hetedikkel. Császár FERENCZ *Álom és valóság cz.*, levelekben írt novellájában (Emlény. 1842), melyet az 1843-iki Emlényben folytatott, a hős neve: B. *Gyéza*.

F—ó.

10. **Ornamens.** Nem régiben nagy örömmel olvastam egy szép cikket egyik napilapunk tárczájában „Mátyás király kárpit-

* Ugyanezt ajánlja DR. ZSIROS LAJOS népfőlkelő hadnagy úr is.

járól“. De, fájdalom, az öröm közé üröm is keveredett. Az ég szent szerelméért, hogyan tudta Ön, t. uram, a ki oly szépen ír magyarul, leírni az *ornamens* szót *ornamentum* vagy *díszítmény* helyett. Bizonyos vagyok benne, hogy Ön is megütköznék, ha *dokumens, elemens, fragmens, fundamens, komplimens, parlamens, portens, testamens* kerülne a szeme elé. Már-már azt hittem, hogy maguk az építések is, a kik rendszerint nem éppen íróművészek, hogy már ők is felhagynak ezzel a badar beszéddel, s ime — még egy szépíró is eltanulta tőlük!

11. **Biztonság.** Azt mondja a Bp. Hirl., hogy „több mint harmincz éve van kimutatva már, hogy a *biztonság* helytelen szó, helytelen képzés és éppen olyan értelmetlen, mintha a *szépség* helyett *szépeniség*et, a *jelesség* helyett *jelesenséget* írának“. A Bp. Hirl. azonban nem jól emlékezik a *biztonság* szóról több mint harmincz évvel ezelőtt folyt vitára. Igaz, hogy a Nyelvőr eleinte hibáztatta, noha elismerte, „hogy vannak, bár nem nagy számmal, képzős határozókból“ -*ság*-gal alkotott főneveink is, pl. *éppenség, gyakortaság, egyedülség, mostanság*, de azt gondolta, hogy semmi szükség siucs rá, mert a régi *biztosság* is ugyanannyit tesz. (V. 244). Mikor azonban Ponori Thewrewk Emil (X. 71) ellenvetette, hogy mit értsünk hát a „szegedi biztosság“-on a „szegedi biztonságot“, vagy a „szegedi kir. biztosságot“-e és hivatkozott a nép ajkán is élő *nyilvánosság, helyénység*-re (MTSz.) és a régi *aligonság*-ra (NySz., u. i. *ébretség* is) — a Nyelvőr sem bántotta többé a *biztonság*-ot.

12. F. B. úrnak. A *maximálás*-ra, szerintem, legmegfelelőbb magyar szó: az *árkorlátozás*. „Az iparczikkek árát is *korlátozni* kellene.“

13. **Simonyi Zsigmond** (Nyr. 45: 423.) „nem tudja elképzelni, hogyan juthatott Szily K. arra a gondolatra, hogy az *apprehendál* ige a NySz.-ban a *magánhangzó* czímszó alatt van idézve“. Nehogy ezen a kérdésen S. Zs. tovább is törje a fejét, legyen szabad a MNy.-nek ugyancsak 10-ik kötetében a 288-ik lapon levő Hibaigazítást figyelmébe ajánlanom s egyúttal megjegyezmem, hogy a szóban forgó *apprehendál* igét a NySz.-ban bárki is könnyen megtalálhatja, csak ne a rendes helyén, hanem a *magánhangzó* czímszó alatt keresse.

14. V. P. úr írja: Nemcsak az Akadémia, hanem az iskolai helyesírás szabályai szerint is folyamodványokban, levelekben a megszólítást nagybetűvel kell írni: *Kegyelmes Urom!*, *Méltóságos Elnök Úr!*, *Nagyméltóságú Miniszter Úr!*, stb. Újabb időben abban az esetben, ha a miniszter, igazgató, elnök stb. *gróf* vagy *báró*, ezek a megszólítások kezdenek divatba jönni: *Nagyméltóságú Miniszter, Gróf Úr!* *Méltóságos Igazgató, Báró Úr!* vagy pedig így: *Nagyméltóságú Gróf, Miniszter Úr!* *Méltóságos Báró, Igazgató Úr!* Mint-hogy erre utasítást nem találtam a Helyesírási Szabályokban, kérek felvilágosítást. — Felelet: 'A névhez tartozó mindig megelőzi a hivatalra vonatkozót; tehát így kell: *Nagyméltóságú Gróf, Miniszter Úr!*
Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 FEBRUÁR

2. SZÁM.

Elnöki megnyitó.

(A M. Nyelvtudományi Társaság 1917 január 23-án tartott közgyűlésén.)

Tisztelt Közgyűlés! Most 12 éve, 1905 január 25-én indult meg Társaságunk folyóirata s vele együtt Társaságunk voltaképeni munkássága is. Igaz, hogy már egy évvel előbb megalakult a Magyar Nyelvtudományi Társaság, de életjelt mindaddig még nem adott magáról. Folyóirat nélkül a tudományos társaságok élete nem élet, csak tengődés.

Társaságunk is, ha már megalakult, nem lehetett el saját folyóirata nélkül. Új folyóirat megindítása nálunk Magyarországon mindig kockázattal jár, nemcsak anyagi, hanem szellemi kockázattal is. Nyelvtudományi folyóiratnak már akkor sem voltunk szükiben, négy is jelent meg egyidejűleg s mindegyikök az Akadémia védő paizsa alatt. Társaságunk ellenben már előre kijelentette, hogy nem akar az Akadémia terhére lenni s nem is számít segílyére. A magyar közönségnek kíván szolgálni s a magyar közönségtől várja az anyagi támogatást. De lesznek-e munkatársai? Legkiválóbb nyelvészeink nagy és hosszúmultú folyóiratok köré csoportosultak, ki marad még az új folyóirat számára? Nem csoda, hogy a Magyar Nyelv megindításakor nagy nehézséget okozott a szerkesztőség megválasztásának kérdése.

De, úgy látszik, az új folyóirat a többieknél jobban eltalálta a hangot, melyen a magyar ember eszéhez szólni kell. Nemcsak a művelt s a magyar nyelvtudomány iránt érdeklődő közönségnek, hanem a mi fő és döntő fontosságú lett magának a folyóirat irányának további fejlődésére, legkiválóbb szakembereinknek is mindjárt megnyerte a rokonszenvét. A Magyar Nyelv 100-ik füzetében összeállítottam azok névsorát, kiktől az első tíz évfolyamban cikkek jelentek meg. E névsorban megtaláljuk, „legtiszteltebb veterán tudósainktól kezdve, a most javában dolgozó derékhadon át, le a még egyetemen járó ifjúságig, kevés kivétellel, az egész tollfogható nyelvtudományi író-nemzedéket“. Kiváló történetírók és irodalomtörténészek is, kik átéreztek az ő tudományuk és a nyelvtörténet

közti szoros kapcsolatot, nagy örömünkre gyakran fölkeresték becses dolgozataikkal a Magyar Nyelvet. Folyóiratunknak mindjárt az első kötetéből kitetszett, hogy első sorban a magyar nyelvtörténet organuma fog lenni. Az is lett. DÖBRENTEI óta annyi nyelvtörténeti adat és annyi új nyelvemlék egy folyóiratban sem látott napvilágot, mint a miénkben, s az utóbbiak többnyire hasonmásokkal is. A két legrégebbi magyar nyomtatvány hasonmását is — SEMSEY ANDOR bőkezű támogatásával — Társaságunk adta ki.

Nincs a magyar nyelv történetének olyan korszaka, melyről a folyóiratunkban megjelent tanulmányok ne gyarapították volna ismereteinket új tényekkel s ezek, valamint a hangtörvények alapján új vezérelek kitűzésével is. A török, szláv, német és ó-francia jövevényszókat nemcsak a hangok összezsengésére, hanem a jelentésre s különösen a nyelvtörténetre ügyelve, alapvető tanulmányokban tárgyalta s a közszók eredetének vizsgálatában lényeges haladásnak lett az úttörője. A régebbi fölfogás szerint minden magyar gyökérszó vagy finnugor, esetleg ugor korszakbeli vagy jövevény. Igaz ugyan, hogy szókészletünk vagy eredeti vagy kölcsönvett, de az eredeti szókészlet két főrészre oszlik. Vannak olyan eredeti magyar szavak, képzők és ragok, a melyek a rokon nyelvekben is megvannak, tehát közös ugor vagy finn-ugor örökségből valók, vannak azonban olyanok is, melyek a magyar nyelv külön életében, nyelvünknek a rokon nyelvektől való elválása után keletkeztek.

Folyóiratunk biztosabb alapokra fektette a tővégi hangzók elkopásának kérdését, kimutatta a magánhangzók fokozatos változásának szabályszerűségét s ezzel lényegesen előbbre vitte legrégebbi nyelvemlékeinknek, sőt az oklevelekben előforduló tulajdonneveknek helyes olvasását is. Ma már tudjuk, hogy ezeket sem szabad magyarul nem tudó idegenektől értelmetlenül leírt s eltorzított alakoknak tekintenünk, sőt ellenkezőleg a tulajdonnevek: személy- és helynevek ugyanazoknak a hangváltozásoknak vannak alávetve, mint a nyelv többi szavai s ez okból megbecsülhetetlenek nyelvünk történetére. E tételt, melyet először SZAMOTA mondott ki döntő határozottsággal, a Magyar Nyelv juttatta számos becses dolgozatban teljes érvényre.

Számos becses dolgozattal nagy szolgálatot tett irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetének és művelődési kapcsolatainak is. A legrégebbi biblia-fordítások nyelvi együvértartozásain kezdve, Sylvesteren, Komjátin, Heltain, Pázmánon, Faludin, Kazinczyn át, az előbb annyiszor legyalázott nyelvújításnak is igazságot szolgáltatott. Összefoglaló visszapillantásokban s külön czikkeiben is kegyeletes megemlékezéseket szentelt szótárirodalmunk s mai nyelvtudományunk úttörőinek, nagy embereink nyelvének pedig beható tanulmányokat. Kiterjedt a figyelme a mai hírlapok magyarságára, némely folyóiratunk-

nak, az újabb színpadi s az ú. n. pesti nyelvnek különös saját-ságaira is. Rostálgatta bennök a felőtölőbb hibákat: elsősorban nem az egyes szók alkatát, hanem helytelen használatukat s a szófűzés-ben tapasztalt botlásokat róván meg. Oktatni akarta nem is annyira magukat a hírlapokat s az illető írókat, mert hiszen ezek — mint maguk is megvallják — siettékben nem érnek rá a stílusra vigyázni, hanem oktatni akarta általuk a közönséget, nehogy jónak találja s megszokja az annyiszor olvasott s hallott badarságokat. E czikkei, a Levélszekrényben adott fölvilágosításai s kisebb közlései által nyerte meg leginkább a nagyobb közönség tetszését.

Gondoskodtunk róla, hogy minden füzetben legyenek olyan közlemények, melyek a nagy közönséget is érdekelhetik. Hiszen, ha ilyenek is vannak minden számban, a mi jó magyar közönségünk a többi, nem neki való, szakszerű cikket szívesen megbocsátja, azzal nyugtatván meg magát, hogy ha ő nem is, bizonyosan lesz más, ki ezeknek is jó hasznukat veheti.

Sokszor aggódtam, kivált eleinte, azon: lesznek-e a Magyar Nyelvnek mindig jó cikkei, nem szorul-e majd ő is afféle laptöl-telésekre? Hála a munkatársak buzgalmának, ez nem következett be soha, de bekövetkezett, a mire ki gondolt volna a mai világban — a papirosiány. A mi nyomdai áraink e miatt, az utóbbi két év alatt, 123 százalékkal emelkedtek. Társaságunk Választmányának kettő között kellett választani: vagy fölemelni az évdíjat vagy le-szállítani a folyóirat ívszámát. Az utóbbit választotta. A Magyar Nyelv 1917-ben három helyett kivételesen két íves 10 füzetben fog megjelenni. 1918-ban — szabad talán reménylenünk — ismét helyre áll a régi rend.

Tisztelt Közgyűlés! Tizenkét évvel ezelőtt sokan kételkedtek Társaságunk s folyóiratunk jövőjében. Én nem kételkedtem soha — és most, annyi év után, benső megalégedéssel állapíthatom meg, hogy nem fáradtunk hiába, munkánk nem vezett kárba!

E megnyugtató érzéssel nyitom meg Társaságunk XIV. köz-gyűlését.

SZILY KÁLMÁN.

Legrégibb bibliafordítóinkról.

(Bemutattattott a M. Nyelvtud. Társaság 1917 január 23-iki ülésén.)

Legrégibb ránk maradt magyar bibliánk első darabjának, a BécsiC.-nek kiadásán dolgoztam az utóbbi időben. Megjelent már első füzete, mely a magyar szöveget tartalmazza az egész latin eredetivel együtt, azon latin prologusokkal egyetemben, melyek eddig ismeretlenek voltak. A megjelenendő második s egyszersmind befejező füzetben lesz codexünknek nyelvi és irodalomtörténeti föl-

dolgozása: ez utóbbiból mutatok most be egy keveset a t. Társaságnak, azt tárgyalván, hogy kik voltak, mifélek voltak régi bibliánk fordítói, mi hatása volt művüknek, vagy műveiknek magyar nyelvű egyházi irodalmunkra.

Társaságunk elnökének, SZILY KÁLMÁNNAK, hatodfél évvel ezelőtt e helyen a DöbrC.-nek a Münch.-vel való viszonyáról tartott előadásáig körülbelül annyit tudtunk legrégebb bibliánkról és fordítóikról, hogy a XV. század első tizedeiben két ferenczrendi barát, Tamás és Bálint, lefordította a bibliát, de husszita eretnokségük miatt az 1436—39 közt Jacobus de Marchia által folytatott inquisitio elől a szerémségi Kameniczből Moldvába menekültek. Fordításukat a r. kath. egyház eretnek műnek bélyegezte s nem is vették segítségül munkáikhoz későbbi bibliafordítók. A Tamásnak és Bálintnak egykori ferenczrendi mivoltukról Ferenczi Bibliának nevezett műből három töredék maradt ránk: a BécsiC. ó szövetségi részekkel, a MünchC. a négy evangelistával, az AporC. a zsoltárokkal. S e codexeket — úgy véltük — nem fűzik rokon szálak későbbi codexek szentírásbeli részeihez.

SZILY KÁLMÁN azonban említett értekezésében összehasonlította a DöbrC.-ben levő evangéliumi részeket a MünchC. evangéliumaival s arra az eredményre jutott, hogy „a Döbrentei-C. szerzőjének is merenie kellett a Müncheni-C.-beli evangélium-fordításokat, sőt helyel-közzel fel is használgatta őket“ (MNy. VIII, 53.). Ez volt SZILY-nek az eddigi felfogástól merőben eltérő válasza arra a kérdésre, melyet ő azon cikke elején a következő szavakkal tett föl: „vajjon tudtak-e Magyarországon egyáltalában eme bibliafordítás létezéséről még a maga korában is? A ferenczrendiek gyulafejérvári krónikája bizonyítja, hogy tudtak róla, de mivel a két fordító husszita pap volt, magára a fordításra is az eretnokség bélyegét sütötték. Elég igazságtalanul ugyan, mert azon bizony, XV. századi szemmel nézve sem vehető észre semmiféle eretnokség, de mégis kérdés, hogy a későbbi biblia-fordítók merték-e hasznát venni a veszett hírű munkának.“

Azt a módszert, mely SZILY-t e helyes megoldásra vezette, én még tovább gyümölcsöztethetőnek láttam s a megkezdett nyomon tovább folytattam a kutatást.

Vannak a DöbrC.-ben olyan szövegközi törlések és szintén azon írótól való lapszéli bejegyzések, melyek ősforrásul csakugyan a MünchC. evangéliumait mutatják. A régibb fejtegetések fölelevenítésére hadd idézzek újra néhány példát. A Vulgata következő mondatát: ‚Facite homines discumbere‘ (Ján. 6, 10), így fordítja a MünchC. (179): *Vltessetec le a' nepeket*; a DöbrC. pedig (309): *öltessetek le az [nepe] embereket*. Vagyis a DöbrC. szerzője is azt a kifejezést akarta először írni, a melyet az előtte levő

MünchC.-féle szövegben látott: „népeket”. Le is írta eddig: *nepe . . .*, akkor jutott eszébe, a latin szövegbe pillantva, hogy helyesebb volna a latin *homines*-re az „emberek”: áthúzta tehát a régibb szöveg nyomán már elkezdett „népeket” szót s helyette ezt az újat írta: „embereket”. Márk XV. r. 20. v.-ben ezt olvashatjuk: „*exuerunt illum purpura*”. Ez a MünchC.-ben (104) így van: *le vetkezettek őtet a barfontól*; a DöbrC.-ben (451) pedig: *levevek rola az [rv-hat] barfont*. Azaz először a DöbrC. írója úgy fogalmazta, hogy a „ruhát” vették le; azután gondolta meg, hogy az átdolgozandó régibb fordítás „bársony” kifejezése pontosabb a latinhoz: kitörölte tehát az új fordítást s a „ruha” szó helyébe odatette a MünchC.-féle szövegből a „bársonyt”. A „*tetigit eos*”-t (Mát. 17, 7) így fordítja a MünchC (45): *illete őket*; a DöbrC. (494) pedig: *tapasztala őket*. De mivel a DöbrC. írója a MünchC.-beli illető kifejezést sem tartja rossznak, a lapszélre még odateszi piros tintával: (illete). A „*resurrexero*” (Mát. 26, 32) a MünchC.-ben (64): *felkelendec s e* szerint a DöbrC.-ben is (433): *fel kelendek*; de az átdolgozótól ott látunk a lapszélen egy synonymumot is: (*tamadandok*). Hatvanhét efféle törlés és bejegyzés van a DöbrC. evangéliumaiban s hatvankétszer eljutunk általuk az eredeti forráshoz, a MüncheniC. evangéliumfordításához s a hatvanhétből csak öt esetben nem. Ezért végezhettem „A Döbrenitei Codex evangéliumai és a Müncheni Codex” című értekezésemet (MNy. IX, 433) annak a megállapításával, hogy a DöbrC. evangéliumai a Tamás és Bálint fordításabeli evangéliumoknak a Vulgata alapján való átdolgozása valamely, némileg már változott szövegű másolatból. Tamás és Bálint XV. század eleji műve tehát segítségére volt még Bertalan papnak, ki a XVI. század elején alkotta a DöbrC.-et.

Az AporC.-ről már régebben bebizonyította SIMONYI ZSIGMOND (AkÉrt. 1884. 195—202. l.), hogy a benne levő evangéliumok és zsoltárok Tamás és Bálint fordításából valók. Tudjuk azt is, hogy a DöbrC. első felében a Zsoltárok könyvének teljes fordítását találjuk. Gyanítottam tehát az eddigiek után, hogy ha a DöbrC. evangéliumai Tamás és Bálint evangéliumaitól származtathatók, akkor a DöbrC. zsoltárai is Tamás és Bálint zsoltáraitól; vagyis a mi a viszony a DöbrC. és a MünchC. közt az evangéliumokra nézve, ugyanaz lesz a DöbrC. és az AporC. közt a zsoltárokra nézve. Föltevésebben nem csalódtam, mert mint „*A Döbrenitei-kódex zsoltárai és az Apor-kódex*” cz. értekezésemben (Nyr. 43, 65) előadtam, a DöbrC.-nek zsoltáiraiban is tizenhat olyan mű törlés van, a minőket evangéliumaiban láttunk s mind a tizenhat az AporC. zsoltárait bizonyítja alapszövegnek s több világos jel mutatja egyszersmind azt is, hogy a DöbrC. írója a zsoltárokat írtában is figyelemmel volt a latin szövegre.

„A Döbrentei-codex és az Apor-codex második keze“ cz. értekezésemben (Irodtközl. XXV, 40) még tovább mentem. Három kéz írta az AporC.-et. Az első az 1—133. lapot: ez az a rész, mely a zsoltárokat is magában foglalja. Ez az első író pusztán másoló volt, ki az előtte levő szövegnek nem csak szókincsét, hanem hangszínét, sajátos nyelvtani alakjait is, egész eredeti nyelvjárást megtartotta: így lehetett már régen ráismernünk Tamásnak és Bálintnak igen jellemző, minden más nyelvemlékünkötől eltérő nyelvére a zsoltárookban és a zsoltárokkal együtt lévő evangéliumi részekben. Sőt — mint legutóbb említett cikkemben kimutattam — rá lehet ismernünk ezen bibliafordítóink nyelvére az első kéz írta résznek minden darabjában. A zsoltárok és evangéliumi versek között ugyanis ott találjuk még Athanasius hitvallását, a „Te Deum“-ot s még hét himnust is, ezekben pedig szintén észlelhetjük Tamásnak és Bálintnak félre nem ismerhető nyelvét, a labialis illeszkedésű alakokkal (*előttö, őszvö*) s a személyragozott *-va, -ve* igenévvvel (*te meggyőzvéd, mi megmenekedvénk*). Szóval kétségtelen, hogy az AporC. első kezének szövege a maga teljességében Tamás és Bálint műve.

Az AporC.-nek pedig ez az első kéz írta része a zsoltárokkal, az evangéliumokból vett „Magnificat“-tal, „Benedictus“-szal, „Nunc dimittis“-szel, továbbá a „Te Deum“-mal s a többi himnuszokkal, valamint Athanasius hitvallásával, nem egyéb, mint egy breviariumnak psalteriumos része. „Annyi bizonyos — így szól HORVÁTH CYRILL az AporC.-ről (Irodtközl. VI, 7) —, a könyv breviár jellegű és szerzetes-használatra készült. Zsoltár-beosztása teljesen egyezett a Döbrentei-, Keszthelyi- és Kulcsár-codexekével, melyek szintén vigiliásokra, „eyi vigázat“-okra, nocturnusokra szakadnak. A vasárnapi zsolozsma éji vigyázatában elmondották az 1—25., a hétfőiben a 26—37., a keddiben a 38—51., a szerdaiban az 52—67., a csütörtökiben a 68—79., a péntekiben a 80—96., a szombatiban a 97—108. zsoltárt. A 109—150. zsoltárok a vecsernyére maradtak: a primán az 53., 97., 98. zsoltárt, erre Athanasius hitvallását kellett imádkozni; a tertiát a 118. zsoltár 33—80., a sextát ugyanezen zsoltár 81—128. s a nónát 129—176. versei alkották.“ Már most, részben azért, mert az AporC.-ből csak a zsoltárokat és az evangéliumokból vett énekeket tudták Tamás és Bálint műveinek, részben azért, mert nem tartották volna tudósaink lehetők az, hogy husszita papok r. kath. áhitatossági könyvet írjanak s az a róm. kath. egyházban el is terjedjen: eleddig az a vélemény uralkodott, hogy az AporC. első kezének eredetijét valami szerzetes írta össze olyan „breviár jellegű“ gyűjteményre, úgy, hogy a benne lévő zsoltárokat és evangéliumokat kiszedegette a Tamás- és Bálint-féle teljes, vagy legalább is a Bécsi- és MünchC.-féle töredékeknél teljesebb, a zsoltárokat is magában foglaló bibliafordításból:

Mi azonban tudjuk, hogy annak a psalteriumnak, melyet tartalmilag csonkán és hiányosan ugyan, de nyelvileg híven őrzött meg az AporC. első kézírása, minden darabja Tamás és Bálint műve. Ez után mi teljességgel nem gondolhatjuk, hogy e két férfiú azért fordított volna himnusokat, hogy azokból egy anthológiát állítson össze, s nem gondolhatjuk, hogy egy olyan Tamás- és Bálint-féle himnuszgyűjteményből választotta volna ki egy szerzetes, egy más valaki, azokat a darabokat, melyeket szükségesnek tartott volna egy magyar psalterium szerkesztéséhez. Nyilvánvaló, hogy Tamás és Bálint azért ültette magyar nyelvre a r. kath. egyház breviariumában előforduló himnusokat, mivel ők a magyar biblia mellett magyar psalteriumot is akartak adni nemzetünknek. Mint ahogy elővették a Vulgatát, hogy lefordítsák, úgy elővették a breviariumot is és lefordították egy gyűjteménynyé zsoltárait, canticumait, kiszemelt himnusait, hiszekegyét. Van tehát nemcsak Tamás- és Bálint-féle bibliánk a Bécsi- és MünchC.-ben, hanem van Tamás- és Bálint-féle psalteriumunk is az AporC.-nek az első kéztől való részében.

A DöbrC.-ről is tudjuk, hogy első része, az első 256 lap, szintén psalterium: a zsoltárok, több himnus, canticumokul szereplő ó és új szövetségi részletek, Athanasius hitvallása épp úgy megvannak benne, mint az AporC. első kezétől való darabban. Ha tehát a DöbrC. első része csakúgy psalterium, mint az AporC. első keze írta rész s a DöbrC. psalteriumának zsoltárai a Tamás- és Bálint-féle zsoltárok átdolgozása, evangéliumai pedig a Tamás- és Bálint-féle evangéliumoké, nyilvánvaló, hogy a DöbrC.-et író Bertalan pap sem a Tamás- és Bálint-féle bibliának teljes evangéliumfordításából szedte ki a psalteriumba való evangéliumi részeket, nem a Tamás és Bálint bibliájának már elveszett Zsoltárkönyvéből állította össze a zsoltároknak „breviár jellegű“ elosztását, hanem a Tamás- és Bálint-féle psalteriumnak valamely, némileg már változtatott másolatát dolgozta át a latin breviarium illető részei alapján. A DöbrC.-beli psalterium ősforrása tehát az a Tamás- és Bálint-féle psalterium, melynek egyik csonka és hiányos másolati példányát az AporC. első keze tartotta fenn.

Többször említettem már fejtegetéseim folyamán, hogy Bertalan pap előtt, átdolgozó munkája közben, már nem eredeti alakjában lehetett meg Tamás és Bálint fordítása. Hogy e kérdésről még pontosabb véleményt adhassunk, térjünk vissza az AporC.-re. Abban, az első kéz után, tizenhárom lapon keresztül egy másik kéz írása következik s azt vesszük észre, hogy ez a második kéz is egy psalteriumi részletet ír le, melynek himnusai és a szentírásból vett canticumai közt olyanok is vannak, melyeket már lemásolt az első kéz Tamás' és Bálint psalteriumából s a melyek a DöbrC.-ben is megvannak. Van tehát mód arra, hogy az egyező tárgyú része-

ken megfigyeljük, mily viszonyban van az AporC. második kezétől való psalteriumtöredék egyfelől Tamás és Bálint psalteriumával, másfelől Bertalan papéval. Ezt az összehasonlítást el is végeztem „A Döbrentei-codex és az Apor-codex második keze“ című, már említett értekezésemben s arra az eredményre jutottam, hogy az AporC. második kezének psalteriuma közel rokona Bertalan pap psalteriumának, tehát azzal együtt szintén Tamás és Bálint psalteriumának leszármazottja. Ezáltal már, hogy az AporC. második kezének psalteriumtöredékében Tamás és Bálint psalteriumának megint egy utódját leltük meg, még pedig a DöbrC.-hez hasonlót, közelebb jutottunk ahhoz a szöveghez, melyből Bertalan pap közvetlenül dolgozhatott. Föl is vettem legutóbb említett cikkemben azt a kérdést, hogy nem éppen az AporC. második kezének szövege volt-e Bertalan pap előtt. A tagadó választ rögtön meg is adhattam, mert megfigyeltem, hogy a DöbrC. oly helyen is megegyezik még Tamás és Bálint megfelelő szövegével, a hol az AporC. második keze már eltér tőle. Fölvetettem azt is, nem megfordítva van-e a dolog. Erre azt tapasztaltam, hogy néha meg az AporC. második keze őrzi meg Tamás és Bálint szövegének egy-egy oly részletét, melyet már megváltoztatott fordítással találunk a DöbrC.-ben. Bertalan papnak a DöbrC.-beli psalteriuma és az AporC. második keze írta psalterium-töredék tehát csakis úgy származhatott Tamás- és Bálintnak psalteriumából, hogy keletkezett ennek előbb egy olyan közbeeső átdolgozása, mely ránk nem jutott ugyan, de a melynek két egymástól teljesen független újabb átdolgozása lett: egyik Bertalan paptól a DöbrC. első részében, a másik pedig ismeretlen szerzőtől abban a psalteriumban, melyből az AporC. második keze másolta a 134. laptól a 147-ig terjedő psalteriumtöredéket.

Nyelvenlékeink közül a Keszth.- és KulcsC.-ben is psalteriumot találunk. Régóta ismeretes, hogy e két psalteriumnak azonos a szövege, úgy érvény, hogy mindegyik valami közös forrásból való, egymástól független másolat. Ezt a Keszth. és KulcsC.-beli zsolttárfordítást BOROS ALÁN hasonlította össze lelkiismeretesen a DöbrC.-belivel s kimutatta, hogy a KeszthC. és KulcsC. ugyanazon régibb szövegnek átdolgozása, mint a DöbrC.-nek zsolttáros része (BOROS ALÁN: Zsolttárfordítás a kódexek korában. 81. s köv. l.). Meggyőzően sorolta elő azokat a szokatlan fordításokat és föltűnő hibákat, melyek a három codexben oly sokszor egyeznek, hogy kétségtelenül elárulják közös forrásból eredtükét. Legyen szabad itt csak egy példát említenem. A 143. zsolttár 13. versében a ‚foctosus‘ = ‚termékeny‘, ‚szapora‘ szót összetévesztve a ‚setosus‘-sal, mind a három codex — juhokról lévén ott szó — ‚gyapjas‘-nak, illetőleg ‚gyapjuval bőves‘-nek fordítja. Két fordító, egymás munkájáról nem tudva, nem követhet el ilyen egyező ‚Leiter Jakob‘-okat. Bizonyos tehát

hogy a Keszth.- és KulcsC.-beli psalterium is azon szöveg leszármazottja, mint Bertalan papnak a DöbrC. első részében foglalt psalteriuma, és — az eddigiek után már hozzátehetjük — ugyanazon forrásból valók, mint az AporC.-beli második kéztől másolt psalteriumtöredék: t. i. valamennyien az AporC. első kezétől másolt Tamás- és Bálint-féle psalterium elveszett átdolgozásának egy mástól független újabb átdolgozásai. A tárgyalt psalteriumok származásrendje tehát a következő:

Tam. Bál. psalt. AporC. I. kéz

*Tam. Bál. átdolg. psalt.

psalt. töred. AporC. II. kéz; Bert. psalt. DöbrC. I. rész; psalt. KeszthC., KulcsC.

Mindeddig a DöbrC.-nek csak a 257-ik lapjáig terjedő első részéről, a psalteriumi részről, szóltunk tüzetesen; hátra van, hogy második felét is szorosabban megvizsgáljuk. Ha a második részt átlapozzuk, azt látjuk, hogy az a r. kath. istenitisztelekor fölolvadni való evangéliumokat és epistolákat tartalmazza, tehát úgynevezett lectionarium, megtoldva az Énekek énekével és Jób könyvének egy hosszabb részletével és szent Hieronymusnak két beszédével. Láttuk már, hogy Bertalan pap nem különböző helyekről szedegette össze az első rész psalteriumának darabjait, hanem régibb kész psalterium után dolgozott: ebből azt is következtethetjük, hogy a második rész összeállítása sem tőle való, hanem valamely hasonló szerkezetű lectionariumot dolgozott át. Ez egy okon kívül más kétségtelen jelek is mutatják e föltevés helyességét. Vannak a DöbrC. lectionariumában oly részek, melyek megvannak ugyane codex psalteriumában is, s ha ezeket összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy a psalteriumi részek a megfelelő lectionariumbeliektől a közös származás ellenére is különböznek.

Luk. 1, 46—55 („Magnificat“).

Psalt. DöbrC. 234—5:

(46) *En lelkem vr iftent na gyta*
 (47) *en lelkem es. en idvóffeges ifte-*
nembe (48) *Mert ű zolgalo leañanak*
alazatoffagattekente Mertime ebből
engem minden nemzet bodognak mond
 (49) *Mert a ki hatalmas na gokat*
tón en nekem. es ű neve zent (50)
Es ű irgalmaffaga nemzetről nem-
zetre űtet felőknek (51) *Hatalmat*
tón ű karival. ziveknek elmeiekbeli

Lect. DöbrC. 402—403:

(46) *Magaztalla en lelkem vvat*
 (47) *Es órőle en lelkem az en*
idvőzeitő iftenemben (48) *Mert meg*
tekente ű zolgalo leañanak alza-
toffagat Im engem azért minden
nemzetek bodognak mondonak (49)
Na gokat tón en velem. ki hatal-
mas: es ű neve zenth (50) *Es ű na g*
irgalmaffagu nemzetről nemzetre
űtet felőkre (51) *Tón hatalmasa-*

keveleket el puztoita (52) Hatal-
mafokot zekből le vete: es alazato-
fokot fel magasztala (53) Ehezőköt
iozagokkal meg tölte. kazdagokat
kedeg űrefen bočata (54) Fel fo-
gada ű gyermeket ifraelt: meg em-
lekezek ű irgalmaffagarol (55) Mi-
kent zolt mi attainknak. abraham-
nak es ű magzattanak örökfegre

got ű karianak miatta el ozlata
keveleket. ű zivőknek elmieiben
(52) hatalmasokat zekből le vete.
es alazatosfokot fel magasztata (53)
Ehezőköt Iozagával elegette: es
kazdagokat űresen (heia ba) bočata
(54) fogada ifraelt ű gyermeket:
megemlekezek ű nağ irgalmaffa-
garol (55) Mikeppen zola mi atta-
inknak abraamnak. es ű magza-
tinak ez vilagban (orokfegre)

Ha pedig azokat a részeket hasonlítjuk össze, a melyek a codex
lectionariumi részében vannak meg kétszer, azt látjuk, hogy azok
közt koránt sincs oly különbözés, mint az előbbi esetben. Például:

Ján. 14, 1—6.

Lect. DöbrC. 393—394:

(1) Monda iefus ű taneitvainak
Ne haboroğjtek ti zivetek: se ief-
ğen hiztek iftenben. en bennem es
hiğjjetek (2) En atam hazaban fok
lakafok vannak. ha meeg sem mon-
dottam volna nektek. mert el me-
ğek: nektek helt zerzenem: (3) es
hu el menendek: es nektek helt
zerzendek. esmeg meg iövök: es
titeket en hoziam vezlek hoğ hvl
en vağok. ti es ot leğetek: (4) es
hova en meğek tvğjatok. es az vtat
es tvğjatok: (5) Monda neki tamas:
Vram nem tvğjok hova meğ: es hoğ
tvdhattok az vtat: (6) Monda neki
iefus En vağok vt bizonsag es ileth
fenki atamhoz nem meğen. ha nem
en miam.

Az tünik ki ezekből, hogy a DöbrC. lectionariumi fele más
egységes könyvnek átdolgozása, mint első fele, a psalterium. Meg-
figyelhetjük azt is, hogy a lectionariumban nemcsak olyan szöveg-
közi törlések vannak, mint az első rész psalteriumában, hanem a
DöbrC.-nek csakis ebben a lectionariumos felében vannak azok a
már említett piros tintás lapszéli bejegyzések, melyek az evangelis-
tákból vett daraboknál Tamás és Bálint evangéliumfordítására iga-
zítottak bennünket, mint ősforrásra. E lectionariumnak, mely az ő
és új szövetség különböző helyeiből van szerkesztve, természetesen

Lect. DöbrC. 427:

(1) Es monda ű taneitvainak
Ne haboroğjtek ti zivetek. se yeğ-
ğen: hiztek iftenben en bennem es
hiğjjetek (2) En atam hazaban fok
lakofok vadnak. ha meeg sem mon-
dottam volna nektek mert el meğek
nektek helt zer[z]eznem: (3) es ha
el menendek: es nektek helt zer-
zendek esmeg meg iövök es titket
en hoziam vezlek: hoğ hvl en va-
gok ti es ot leğetek (4) Es hova
en meğek tvğjatok: es az vtat es
tvğjatok (5) Mond neki tamaf
Vram nem tvğjok hova meğ: es
hoğ tvdhatonk vtat (6) Mond neki
iefus En vağok vt. bizonsag. es
elet Senki atamhoz nem meğen.
hanem en miam:

csak egy részét alkotják az evangéliumok; s ezzel kapcsolatban azt tapasztaljuk, hogy azok a bizonyos piros betűs széljegyzetek, melyek a Bertalan előtt mintául hevert forrásszövegre mutatnak, nemcsak az evangéliumokban vannak meg, hanem a többi darabokban is, áthúzódva az egész lectionariumon. Ebből már nyilvánvaló, hogy Bertalan pap előtt a DöbrC. második feléhez tartalmilag hasonló könyv, egy régibb lectionarium volt s ezt dolgozta át úgy, mint codexe első felében a Tamás- és Bálint-féle psalteriumot. Mikor aztán végére jutott munkájának s következett piros tintával a díszesebb kezdőbetűk és címek irogatása, összehasonlította még egyszer a maga szövegét a régibb magyar szöveggel és a latinnal s azokat szemmel tartva igazított egyetmást piros tintájával a lapszélekre. Nem Tamás és Bálint bibliájából, nem a MünchC.-nek valamely példányából válogatta tehát Bertalan az evangéliumokat, hanem kész rendben találta őket egy régibb lectionariumban.

Kérdés mármost, miféle lectionarium lehetett az, a melynek evangéliumai Tamás és Bálint fordításából származtak. A feleletet már is megadja a Tamás- és Bálint-féle psalterium analogiája. Erről a gyűjteményről, melynek először csak zsoltárai és evangéliumai bizonyultak Tamás- és Bálinténak, kutatásainkra kiderült, hogy minden darabját azon szerzők írták, az egész magyar psalteriumot ők szerkesztették; természetes tehát, hogy annak a lectionariumnak is, melyben Tamás és Bálint evangéliumfordításai szerepelnek, a többi szentírásbeli részletei s egyéb darabjai is mind Tamás- és Bálinttól erednek; természetes, hogy Bertalan pap, a miképen a DöbrC. első felében Tamás és Bálint psalteriumának egyik átdolgozását fordította újra át a latin breviarium alapján, azonképen a DöbrC. második felében Tamás és Bálint egykori, ránk már nem maradt lectionariumának szintén átdolgozott szövegét öntötte szerintibb alakba egy latin lectionarium tekintetbe vételével. Állításunk próbájául nézzünk meg a DöbrC.-ben oly piros betűs bejegyzéseket, melyek a Bécsi-, Münch.- és AporC.-ből hiányzó szentírásrészekben vannak, hogy vajjon azok a széljegyzetek is Tamás és Bálint nyelvére, fordításuk módjára mutatnak-e. Az Énekek éneke nem maradt ránk Tamás és Bálint bibliafordításából, de megvan a DöbrC. lectionariumában, még pedig azokkal a bizonyos széljegyzetekkel. Ez a mondat például (Én. 5, 12): *Oculi eius sicut columbae super rivulos aquarum, quae lacte sunt lotae* így van fordítva (DöbrD, 479): *ő zemei miként galamboknak. víz érgetegeken. kik teibe ferőttek (mosóttak)*. Bertalan pap tehát először, 'fürödni'-vel fordította a 'lavari' igét s csak mikor a forrásul használt régibb lectionariumból az utolsó igazítást végezte, akkor jegyezte oda a 'mosódik' ige megfelelő alakját: 'mosódtak'. Ha pedig Tamás és Bálint bibliafordításának ránk maradt részeit vizsgáljuk, azt látjuk,

hogy azok a ‚lavari‘ kifejezést csakugyan ‚mosdani‘-val adják vissza. ‚Lavare igitur‘ (Rút. 3, 3): *Azert mosdalmeg* (BécsiC. 6) | ‚voluitque lavari in pomario‘ (Dán. 13, 15): *es akara megmosdani u gimölő kertben* (BécsiC. 169). Ugyancsak az Énekek énekéből (5, 13), ‚venter eius eburneus‘ a DöbrC.-ben (479): *V' hafa ebrv kepő (regi elefant tetem)*. Mármost ha keressük az ‚eburneus‘ magyar megfelelőjét Tamásnál és Bálintnál, csakugyan minden esetben az ‚elefánttetem‘ kifejezést találjuk: Eszt. 1, 6: ‚eburneis circulis‘: *Elefant tetem karikackal* BécsiC. 48 | Ám. 3, 15: ‚domus eburneae‘: *elefant tetemből alkotot hazac* BécsiC. 219 | Ám. 6, 4: ‚in lectis eburneis‘: *elefant tetemmel alkotot ágakban* BécsiC. 224. Jób könyvéből, mely szintén nem maradt ránk Tamás- és Bálinttól lássuk a következő helyet a DöbrC. lectionariumában: ‚numquid rugiet onager‘ (Jób 6, 5): *Mi nem reio bial (zamar)* (DöbrC. 520). Az eddigiek után gyaníthatjuk, hogy Bertalan az ‚onager‘ megfelelőjét ‚bivaly‘-ról ‚szamár‘-ra Tamás és Bálint fordítása után igazította ki; s csakugyan háromszor is előfordul Tamás- és Bálintnál az ‚onager‘ fordítása így: ‚vad szamár‘ (Dán. 5, 21, BécsiC. 143; Hózs. 8, 9, BécsiC. 191; Zsolt. 103, 11, Apoc. 66). A Pál apostolból vett részletekben is találunk széljegyzeteket, a hoi is a két synonymum közül az egyik mindig az a mi Tamás- és Bálintnál is miudekori megfelelője a biblia illető latin szavának (lásd: Pál Zsid. 1, 4, DöbrC. 270; Pál Zsid. 9, 13, DöbrC. 310).

Tisztázva lévén így Bertalan lectionariumának eredete, még csak azt említem meg, hogy némely részletei le vannak másolva — elütő nyelvjárással és meglehetősen hibásan — a SzékelyudvC. 357—376. lapján (lásd SIMONYI Zs. cikkét a SzékelyudvC. különnyomatában III. 1.). Ezzel aztán kész Tamás és Bálint lectionariumának is családfája:

*Tam. Bál. lect.

*Tam. Bál. átdolg. lect.

Bert. lect. DöbrC. II. rész

lect. töred. SzékelyudvC. 357—376

(Folytatjuk.)

MÉSZÖLY GEDEON.

Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz.*

Szerintem a magashangú alakok *u* betűjét olyankor mindig *ü*-nek kell olvasni, valahányszor az illető emlékből a megfelelő mélyhangú alakokban állandóan *u* van. Így *u—ü* a tővégi hangzó, illetőleg a személyrag hangzója a következő esetekben:

* Az első közleményt lásd MNy. XIII, 1.

ozut olv. 'ozut', 'azt' — *bynut* olv. *binüt*, 'bünt' KT. | *scobodságot* olv. *szobodságot*, [bi]sunsagut — *vinut*, . . . *segut* KTSz. || *ozve* — *szentucut* HB. | *keralucnoc* 2-szer, [a]ngolucnoc 2-szer, *bormuc* — *vrdu-guc*, *binusuc*, [te]nguruknek KTSz. || *nopun* 3-szor — *cuzicum* HB. | *olta-run* — *vnun* Gyulaf. gl. (ez utóbbiban az *-n* képző) || *tudum* — *esm[e]-run* KTSz. | *v(u)ogmuc* 4-szer — *isemucut* HB. | *v(u, v)imagguc* 4-szer — *tumetivc* HB. | *Latiatuc* 2-szer, *keassatuc* — *bennetuc*, *zuntuchel*, *szuntuchel* HB.

Ha valamely nyelvemlékben a mélyhangú alakokban az *u* mellett *o* is van, a magashangú alakokban azonban állandóan *u*, akkor a magashangú alakoknál nem lehet eldönteni, mely esetben *ü* még a hang, s mely esetben már *ö*, vö. *adamut*, *angelcut*, *hulalut* 2-szer, *paradisumut* mellett *urot*, *utot*, de: *vermut*, *szentucut* HB. | *chudalatus* mellett *scidalmos*, de: *kegussege* Gyulaf. gl. Az ilyen adatokban szerintem nem az van, hogy *u*-val írták az *o* hangot, hanem itt régibb alak mellett megvan már az újabban fejlődött alak is. Egy és ugyanannak az írónak a nyelvében a régibb és az újabb alak egymás mellett egyformán megfér. Csak egynéhány példát idézek.

Ma már tudjuk, hogy a KT. *furiscte* 'fűröszti' alakja nem íráshiba, hanem eredetibb alak; e *furiscte* mellett mindjárt a következő sorban, de vele egy körmondatban van ez: *etety*, *ymleti*; ugyanitt van *num* 'nem' és *nem*. Elejétől végig gondosan elolvastam SYLVESTER Új Testámentumát. Elmondhatom, hogy az utolsó levelet leszámítva, e mű nyelve a legideálisabban egységes, s mégis egy és ugyanazon a lapon ilyeneket találunk:

SYLV. Új T. I, 9: *reytekmarhākot* — *reytekmarhākat* | uo. 31: *ruhāiokat* — *ruhāiokot* | uo. 20: *az magokat* — *az magokot* | uo. 74: *iffuczka* — *iffuczka* | uo. 31: *feienkid* — *feienkint* | uo. 38, 68: *hittetek* — *hūttetek* | uo. 132: *soksāga* — *sokasāga* | uo. 137: *fariseos* — *fariseus* | II. rész 28: *birok előtt* — *birāk előtt* | uo. 26: *fundamentomot* — *fundamentumra*; *templum* — *temploma*, *templomāt* stb.

Itt tehát régibb és újabb fejlődés egymás mellett foglal helyet.

Sok egyéb szövegben és szóbeliségben is kétségtelenül kimutatható, hogy az *u* betű értéke a mélyhangú szavakban eredetileg *u*, a magashangú szavakban pedig *ü* volt; *-o* és *-ö*- ez *u—ü*-ből csak később vált. E bizonyításunkban segítségünkre jön a paleográfia is.

A középkori latin rövidítésekből tudjuk, hogy a latin szavak szóbelsei, de különösen szövegi *-us* szótagját a XI. századtól a XV. századig rövidítve írták (l. erről részletesen a megfelelő betűtípusokkal REUSSENS: *Éléments de paléographie*, Louvain 1899: 99. s köv. l.). A tihanyi apátság alapító levele pl. így ír: *p(er)man'* = *per manus*; *scripsim'* = *scripsimus*; *ctulim'* = *contulimus*; *ei'dem* = *eiusdem*; *oub'* = *ovibus*; *duab'* = *duabus*; *custodib'* = *custodibus* stb. A ragbeli szövegi lat. *-os*-t vagy más szövegi *-ost* az oklevél nem rövi-

díti, tehát pl. ezt írja: *pol&rof* olv. *poletros*: ,csikókat'. Ugyanezt találjuk pl. ANONYMUS krónikája kéziratában is; a ragbéli *-os-t* itt is állandóan kiírva találjuk, pl. 11. §: *felauof* et *bulgaros*, *fuof*, *eq^{os}*, *duos filios fuos*, 19. §.: *legatof*, 20, 27. §§.: *eof*, 44. §.: *domof* stb. stb., ellenben a szóbelsei és szóvégi lat. *-us- ∞ -us* hol teljesen, hol pedig rövidítéssel van írva, vö. pl. ANON. 5., 6., 11. §§.: *diximus*, *u/q[ue]*, *angu/ta*, *statuf*, *filius* stb., de ugyanakkor ugyanott: *cu'* (= *cuius*), *eligim'* (= *eligimus*), *prim'* (= *primus*), *ftat'* (= *status*), *danubi'* (= *Danubius*), *Morifi'* (= *Morisius*), *Crisi'* (= *Crisius*) stb. Ugyanezt látjuk a magyar szavak írása terén is. ANONYMUS a magyar szavakat egyszer így írja: 11. §.: *ultra h'owof* (= *Havas*), 32. §.: a *fluuo yftorof* (= *Ostoros*), másszor meg így: 11. §.: a *fluuo morus* (= *Maros*), 28. §.: a *fluuo zomus*, 27. §.: *iuxta fluuum copus* (= *Kapus*). Az *-us* szóvéget azonban igen sok esetben rövidítve írja, vö. 44. §.: a *fluuo mor'* (= *Maros*), 11., 19., 20., 21., 27. §§.: *fluuum zom'* (= *Szamos*) stb. Hogy ez a rövidítés csakis *-us-t* jelölhet, azt bizonyítja az is, hogy az ilyen magyar szót néha ragozza, főleg ha az népetymológiával valamely latin szóval hangzásában teljesen egyezik. Ez a eset Álmos fejedelem nevével, a melyet ANONYMUS *alm' dux* alakban ír s állandóan így ragoz: *almi ducis*, *almo duci*, *almum ducem* (l. ANON. 3., 4., 11., 19., 20. §§. stb.). A lat. *-us* rövidítő jelével írja ANONYMUS a megfelelő magyar magashangú szavakat is. ANONYMUS egyszer ezt írja: 32. §.: *ad filuam zepuf* (= *Szepes*), másszor azonban ezt: 11. §.: *fontes quorum uomina effent . . . tem'* (átírva volna: *temus*: értsd *Temes folyó*), 50. §.: *filuam magnam que nunc ue't'* (átírva volna: *uertus*: értsd *Vértés hegység*).

De nem csak ANONYMUS írja a magy. *-us ∞ -üs* szóvéget a lat. *-us* szótág rövidítő jelével. Más magyar kéziratokban is fellelhetjük ezt. Így pl. a Schl. Szój., kéziratában ilyeneket találunk: *hur'* madár (= *húrus* madár), *ifop'* (= *iszopus*), *orr'* (= *orrus*), *torc'* (= *torkus*), *vanc'* (*vánkus*) stb.

A paleográfiai bizonyíték tehát a mellett szól, hogy a mit a magyar szavakban a lat. *-us* rövidítő jelével írtak, az mélyhangú szavakban *-us*, magánhangúakban *-üs*. Az *-os ∞ -ös > -as ∞ -ë(e)s* fejlődés itt későbbi.

A latin *us* szóvégnak a rövidítő jele eredetileg pusztá *s* betű. Megtörténik a névmásoknál, hogy a *nos-t*, *noster-t* is néha úgy rövidítik, mintha *nus*, *nuster* volna. Jóllehet a szóvégi és ragbéli lat. *-os-t* (pl. *custos*, *filios* stb.) sohasem rövidítették (l. REUSENS i. mű 102), mégis mondhatná valaki, hogy fentebbi bizonyításunk nem teljesen kifogástalan.

Van azonban olyan paleográfiai bizonyítékunk is, a mely meg-támadhatatlan. A középkorban a latin szavakbéli *r-et s* a vele kapcsolatos magánhangzókat (vö. *-ar-*, *er ∞ re*, *-ír ∞ ri* l. REUSENS,

i. m. 99) állandóan rövidítették. Ez *r*-rel kapcsolatos rövidítések közt a szóvégi vagy szóbelsei lat. *-ur-* ∞ *-ur* állandóan egy jeggyel van rövidítve. A tihanyi oklevél pl. ezt írja: *igtv* (= *igitur*), *uocatv*, *dicitv*, *clauduntv* stb. (= *vocatur*, *dicitur*, *clauduntur* stb.). Ugyanígy van ez ANONYMUSBAN is; vö. pl. a sok közül: *nolite tvbari*, *uocantv*, *uocatv* stb. (= *nolite turbari*, *vocantur*, *vocatur* stb.). A rövidítő jegy eredetileg az *ur* szótagnak *u* hangot jelölő *v* betűje, a mely idők folyamán mint *ur* rövidítése különféle alakot vett fel (l. REUSSENS, i. m. 100). Az a fontos, hogy e rövidítéssel a lat. *-or-* pl. *prior*, *auctor*, *defensor* stb. szavakban soha, de soha sem lehetett rövidíteni.

Ismeretes dolog már most, hogy van sok olyan *-or-* ∞ *-ör-* ∞ *-ür-*rel hangzó magyar szó, a mely legrégebb emlékeinkben *-ur-*ral írva fordul elő; ilyen példák a többek közt:

a) mélyhangú szavak: 1055: (tihanyi oklevél, hasonmás): ad *hurhu* (horh); ANONYMUS (hasonmás): 19. §.: *turda ep[is]c[opus]*, értsd Torda; 14., 15., 16. §§.: *turfol*, *turzol* (= Tarczal) stb.; b) magashangú szavak: 1055 (tihanyi okl., hasonmás): ad *kurtuel fa*, ad *lacu[m] turku* (ma Törek-i tó), ad *urfa* (Örs); ANONYMUS (hasonmás): 32. §.: ad *fluuum egur*, de *fluuo egu R*; oklevélbeli adatok, melyeknek eredetijét nem láttam: *Petur* (Péter) *mestur* ∞ *Mesthur* (Mester), *Sehtur* (Söjtör) l. OklSz., NyK. XLIII, 119 (ez utóbbi kettőnek *-ür-*rel hangzó alakv.-a is van: *mestyr*, *sehtyr*, l. i. h.).

Az a fontos, hogy ezt a magyar szavakbeli írott *-ur-*t a legrégebb emlékek a latin *ur* rövidítő jelével is írják, tehát így:

vö. ANONYM. 15. §.: a *fat^uholmu* (kétszer; átírva: *saturholmu* = a mai Sátoraljaújhely); 18. §.: ad *montem tvtur* . . . per *montes tvtur* (átírva *turtur*, később *Tortol*, a Táttra régi magyar neve, l. MNy. VII, 338); 35. §.: ad *riuum tvmas* (átírva *turmas*; ma *Tormás*, a Nyitra folyó egyik patakja, l. HFK. 431).

Magashangú szóban levő *ür-*re csak egy példám van (1237-ből: *Demetv* olv. *Dēmētür* Kisfaludy-cs., Múz. ltár), kétségtelen azonban, hogy ilyen példa több is van. Egyébiránt a *mestyr*, *sehtyr* adatok csakis *i*-vel olvashatók s ezek *ur-*ral írt változata természetesen *-ür*.

A paleográfia is kétségtelenül bizonyítja, hogy a mit a magyarban a latin *ur* rövidítési jeggyel rövidítettek, azt csakis *ur-*nak és *ür-*nek lehet olvasni.

A kifejtettekből következik, hogy a honfoglalás idején a magyarban *ó*, *ő* és *ö* hang nem volt.* Az *ö* hang helyén igen sok esetben a X., XI. és a XII. században *ü* volt, a melyet a görög betűsorral feljegyzett magyar szavakban *ov-*val, a latinnal feljegyzettekben *u* (*v*, *w*)-val találunk jelölve. A XII. század végén indulhatott meg az *ü*-ből

* Hogy a honfoglaláskori magyarban milyen hangok voltak, arról egy későbbi cikkemben.

az *ö*-vé való fejlődés, s ezt az új hangot a XIII. sz. elején már elvéve *o*-val is írják. A mikor tehát már van *ö*, írni is tudják írónk a latin betűsor segítségével. A XIII—XIV. sz. folyamán az *ü* = *ö* fejlődés mindjobban terjedőben van, az *ö* általánossá a XIV. sz. vége felé válik. Az írás természetesen még soká megtartja az *u* jegyet, noha már sok helyzetben az újonnan fejlődött *ö* hang az ejtése. A XIV—XV. század határán kezd az *ü* = *ö* értékű *u* eltűnni s helyét *ö* értékben az *o* (l. adatokat feljebb), *ó* (első adatok Beszt. Szój. *Óker*, KSzój., l. MNy. XII, 261), *eu* (*eu*, *er*, első adatok a XIV—XV. sz. határáról, vö. Hortularium), *o* (Bécsi, Münch., DöBR., CZECHC, stb.), *o* (BIRKC.), *o* (ÉRDY, CZECHC.), *o* (JORDC.), *o* (ÉRS. l. ZOLNAI, Nyelveml. 20), *eo* (első adat talán 1338-ból *Rosaueolgyputaka* OklSz., következő adat XVI. sz.) stb. foglalja el.

Az elmondottakból a figyelmes olvasó azt is láthatja, hogy szerintem, igenis, meg lehet állapítani, hogyan hangzott a régi, X., XI., XII., XIII., XIV. stb. századi magyar nyelv. A szavak eredete, a magyar nyelv történeti fejlődése és a hangrend figyelembe vételével a g y j á b a n m i n d e n t ú g y k e l l o l v a s n i , a h o g y í r v a v a n . E g o n d o l a t t o v á b b i k i f e j t é s e a z o n b a n n e m e z i k k f e l a d a t a . M o s t c s a k a z *ö*, *o* hangról igyekeztem kimutatni, hogy honfoglalás utáni fejlemény. A honfoglaláskor nyelvünknek sem *ö*, sem *o* hangja nem volt. Természetes, hogy akkor *ö*-ző nyelvjárásunk sem lehetett.

(Folytatjuk.)

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Adalék a magyar szótárirodalom történetéhez. A MNy. XII, 329. lapján Simai Ódön ismertette Kalmár Györgynek egy magyar etymologiai szótár készítésére vonatkozó szándékát. Az alábbi sorokból megtudjuk, hogy hasonló művet Verseghy Ferencz is akart készíteni. Ez adatot Sziinyei Józsefnek „Jalava Antal külső tag emlékezete“ cz. értékes és nagy gonddal megírt akadémiai emlékbeszédében találjuk. Jalava Antal sok éven át volt a helsingforsi egyetemen a magyar nyelv előadó tanára (lectora), többször megfordult hazánkban, több magyar szépirodalmi művet ültetett át finn nyelvre és sok czikkével *o* is hozzájárult ahhoz, hogy hazánkat a finn közönség multunkban és jelenünkben elég jól ismeri. Az alábbiakban Sziinyei tartalmas és hangulatos emlékbeszédéből közöljük a magyar nyelvtudomány története szempontjából is értékes következő részletet:

A magyar nyelv iránt már a XVIII. században érdeklődtek egyes finn tudósok, a kik tudtak a finn-magyar nyelvrokonságról (l. E. N. Setälä: *Lisä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan*. Helsingissä, 1892). Welin János egyetemi tanár 1736-ban Szenczi Molnár Albert szótárának segítségével finn-magyar összehasonlító szójegyzéket állított össze, a mely terjedelmesebb volt minden korábnál, mert 566 egyeztetést tartalmazott. A rendkívüli sokoldalú Porthan részletesen ismertette lapjában Sajnovics Jánosnak

a magyar-lapp nyelvrokonságról szóló munkáját; 1779-ben Göttingában tartózkodván, megismerkedett az ott tanuló magyarokkal és tanulgatta a nyelvünket. Személyes ismerősei közé tartozott Perlaky Dávid (később kemesaljai esperes), a ki megírta Porthan számára a magyar nyelv rendszerének rövid, vázlatos ismertetését. Utóbb Porthan ismét érintkezésbe jutott magyarokkal, de csak levelezés útján. Iratai között van Verseghy Ferencznek és Gyarmathi Sámuelnek egy-egy levele; az előbbi a magyar nyelv néhány sajtóságát ismerteti (és megtudjuk belőle, hogy Verseghy magyar etymologiai szótárt készült írni); az utóbbihoz pedig mellékelve van Gyarmathi magyar nyelvtanának rövid latin ismertetése. Porthan nemcsak finn-magyar szóegyezéseket állított össze, hanem egy tisztán magyar tárgyú dolgozatot is írt, a melyben Farkasnak németek számára kiadott magyar nyelvtanára talpraesett megjegyzéseket tett. Strahlmann János, valkjärvi pap 1816-ban német nyelven kiadott finn nyelvtanához *Comparatio etymologiae linguae Fennicae cum Hungarica* című függelékét csatolt. (Az, a ki ennek megírására buzdította és munkájában segédkezett neki, egy Oroszországba kivándorolt beregmegyei születésű magyar ember, Orlay János, I. Pál császárnak udvari orvosa volt, l. NyK. XXIV, 94; id. Szinnyi József: Magyar Írók.) A múlt század második felében, mikor a finn ugor nyelvtudományal minálunk is, Finnországban is behatóbban kezdtek foglalkozni, a magyar nyelv iránti érdeklődés is nagyobb lett a finn nyelvészek körében. Többé-kevésbé megtanulta a magyar nyelvet Ahlquist, Blomstedt és Donner; mind a három hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott hazánkban; Ahlquist 1863-ban tanulmányt írt a finn-magyar nyelvrokonságról; Blomstedt 1869-ben finn nyelven a Halotti Beszédről szóló könyvet bocsátott közre s azután rövid ideig a magyar nyelv magántanára volt a helsingforsi egyetemen; Donner később a finn-ugor nyelvek összehasonlító szótárában használta föl magyar nyelvtudását.

Egy régi magyar szótár téves nyoma. A Königsbergi Szójegyzéket DR. ZIESEMER W. felfedezéseig cseh glosszáriumtöredék („Bruchstück eines böhmischen Glossars“, l. MNy. XII, 146) néven őrizték a königsbergi állami levéltárban. Hasonló, csak hogy ennek éppen fonákjára fordított tévedésbe ejtette nagy tudóunkat, Horvát Istvánt egy régi német bibliographiai munka, melynek hibás adata alapján egy XVI. századi négy nyelvű nyomtatott szótár szláv, illetőleg cseh nyelvű részét magyarnak vélte.

A M. N. Múzeum kézirattára Quart. Lat. 1303. I. jeizet alatt őrzi Horvát István „Lexica Linguae Hungaricae“ című magyar szótártörténeti jegyzeteit. Ebben akadtam a magyar szótáriródalom általa ismert zseggéinek felsorolása mellett a következő adata:

„Galenus Sigmond. 1537. Galeni (Sigismundi) Lexicon Symphonum, quo IV. Linguarum Graecae, Latinae, Germanicae, Hungaricae concordia indicatur. Basileae, apud Frobenium, 1537 in 8-o. Vide: Theophilii Georgii Zweyter Supplement zu dessen allgemeinen Europäischen Bücher Lexico. Leipzig, 1755. in folio, S. 123.“

Az idézett német bibliographiában a megjelölt lapon csakhogyan meg is találjuk a Horvát Istvántól hibásan idézett s — mint kiderül — hamis és sajtóhibás adatot ilyképen: „1537. Sigism. Galeni Lexicon Symphonum, quo IV. Linguarum Graecae, Lat. Germ. Hungaricae concordia indicatur. 8. Bas. Froben“.

ERNYÉY JÓZSEF, a cseh irodalom kiváló ismerője segítségével végzett kutatás után megállapíthatom, hogy — sajnos — *e szótár-nak a magyar nyelvhez semmi köze sincs.*

Szerzője: HRUBÝ z JELÉNI ZIKMUND (SIGISMUNDUS GELENIUS, GHELEN) jeles cseh humanista és philologus (szül. 1497. Prágában, meghalt 1554. Baselben.) Életrajzát részletesen megírja az Allgemeine Deutsche Biographie VIII. köt. 537/8. l. Kérdéssé szótára az első nyelvhasznító szótár. Benne a görög, latin, német és *szláv*, leginkább *cseh* szavak kölcsönös hangtani egyezését és rokonságát hasonlított össze betűrendben. Teljes címét így közli PELZEL: „Abbildungen Böhmischer und Mährischer Gelehrten und Künstler“. Prága, 1777. III. Th. 19 l. *Lexicum Symphonum, quo quatuor linguarum Europae familiarium graecae scilicet, latinae, germanicae & slavonicae concordia consonantiaque indicatur.* Basileae. 1537. 4. — Ugyancsak FROBENIUSnál jelent meg 1544-ben javított kiadása is.

THEOPHILUS GEORGIUS „Bücher Lexico“-jában tehát téves a *Hungariae* (helyesebben *Hungaricae*) szó *Slavonicae* helyett. Ez vezette félre HORVÁT ISTVÁNT. Az utána következő magyar nyelvészek figyelmét vagy elkerülte a német bibliographia hamis adata, vagy — úgy lehet — ők is nyitjára akadtak a tévedésnek. JAKUBOVICH EMIL.

Az első felelet a Mondolatra. Most száz éve KISFALUDY Himfy szerelmeinek és BERZSENYI Verseinek több utánczója, jobban mondva másolója akadt, kik nemcsak tartalmilag, hanem külső kiállításban is mintát vettek mesterüktől. Így pl. 1813-ban megjelenik Helmecezi ügyelése alatt Berzsenyi Dániel Versei-nek első kiadása egy Ajánlással, három könyvben, s már 1814-ben napvilágot látnak: HOBLIK MÁRTON' Versei Ajánlással, három könyvre osztva. Ha csak a tartalomjegyzéken tekintünk is végig, lehetetlen észre nem vennünk a Berzsenyiádkat: Ajánlás, Muzámhoz, Az én Bérem, Búcsuzás Pest-től, A' Magyar Ifjakhoz, Barátomhoz, A Megelégedő, Sonett, Az óhajtott Rév — mind olyan czimek, melyek kevés változtatással Berzsenyire utalnak. Szólásai Berzsenyi frázisainak másolatai vagy átvételei az ő magas gondolatai nélkül; túlon túl sokszor emlegeti a „szent középszert“, a „szomorún lefolyó virágkort“, a „Pieri gyenge Szűz“-eket s az „etheri szárnyakon“ repülő Muzát, valamint a görög istenvilágnak valamennyi alakját. Sőt egész sorok vannak „ellesve“ mesterétől.

Költői szókincse is teljesen Berzsenyi ódáiból táplálkozik.

A mi Hoblik verseit, melyeknek nagy része szerelmi költemény akar lenni s melyeknek görögös színezetét sokszor rontja el egy-egy alantas kép, az értéktelenségükből kiemeli, és a mi sárguló lapjainak forgatását érdemessé teszi, az, hogy köztük található az első vonatkozás a Mondolatra. Hoblik verseinek nyelve főleg a Kazinczy-Berzsenyi szavaival, merész fordulataival van tele; már ez a körülmény is arra utal, hogy az *Elbúcsuzás Kalocsától 1814.* (A' *Mondolat' tisztes Szerzőjének*) című költeményben ne az ő kigúnyolásukat lássuk. WANDZA, FOLNESICS és BARTZAFALVI szavai vannak itt görög ránába csoportosítva, épp úgy gúnyos csokorba szedve, mint SZERMERE-KÖLCSÉY Feleletében; tudjuk, hogy Kazinczyék nem azonosították magukat amazokkal, sőt talán az esett legrosszabbul nekik, hogy a Mondolatban amazokkal együtt verték el rajtuk a port. Ezt az elkülönítést czélozza Hoblik itt következő verse is:

A' naprám mutatá, mennie kelletik,
 'S nem mammolni, mivel szorg vala gyarmatink'
 T'éren járni, hol ázur kezeit saja
 Amphitrite kitárta volt.

Rom' részvéte követ, nem kamat olly't, ki itt
 Hósek' magva között Küpriszi 's Líberi
 Láttérségek alatt tölti virágkorát,
 'S duskát a' dana közt nyeli.

Bár a' czimboraság lepleze lönyeket,
 Mellyek' megvet az ész' égi parancsa; ám
 Locsmojtok vala nagy Sárközötökben, hát
 Indúltunk tanyarév felé.

A' szent Társadalom kétleni kezdi itt
 E' báj látadalom' pór tüneményeit,
 Minden részre terült nyíla verőcze meg,
 'S már lócs' háta felett uszánk.

Egy órázat alatt ime Poseidon is
 Feljött sás koszorús térje vadonjain,
 A' Tridensz vala jobbik keze közt, amott
 Egy majcz 's a' lova megfutam.

Majd útunk' mutatá Halmi határjelig;
 Ottan eltűne, és pamlagain pulyán
 Dölvén (mint Szobor) ő ment egyenest csak az
 Ersekségeдем felé.

Tétlen voltam azért küldeni mást; vegyed
 Hát jó Társadalom Tempe' vidámjain
 Ömlött Stancza helyett, ime sopár Kegyem'
 Zsinár ömledezéseit.

Fölösleges, azt hiszem, jegyzetekkel kísérni az egyes szavakat, oly jellemzően vannak összeválogatva, hogy mindegyikből kiolvasható szerzője is. E verskötetnek másik helye is (83—85. ll.) bizonyítja különben, hogy Hoblik dunántúli létére a nyelvújítók partján harczolt a Mondolat körül támadt szóperekben.

Hoblik Mártonnak, kit nyelvújítóink is maguk közül valónak tartottak,* versírói munkássága e kötettel megszakad, jobb belátása a történet és gazdasági irodalom művelésére vezette, a hol értéke-sebb munkát is végzett. Berzsenyit utánzó verseinek az említett két darabja ad némi nyelvtörténeti érdekességet, a mennyiben a Mondolat körüli országos mozgalomba világít bele. SIMAI ÖDÖN.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Gördzsa. A MTsz. Ipolyvölgyéből egy adatban ezt közli: *gördsa*: gerincz; *hátgördzsa*: ua. Ezt a szót én is hallottam egy nógrád-megyei lóczy asszonytól, csak hogy ebben az alakban: *girdzsa* s jelen-teni pedig jelent: hátgerincz az oldalbordákkal együtt. *Girdzsája*

* Kazinczy Lev. 13 : 402.

van az embernek, lónak, kutyának, tyúknak, lúdnak. Sokszor hallani ezt: nagyon sovány, mind ki van a *girdzsája* (ló, ember, kutya).

Nemvalód. Hogy a mai $-ó \infty -ő \succ -ü \infty -ű$ képzős szavak nagy része valaha $-ah \infty -eh$: $-uh \infty -üh$ -végű volt, az ismert dolog. *Aszó*, *menő*, *Bulcsú*, *Gyönyörű* stb. valaha *aszah*, *mēneh*, *Bulsuh*, *Gyönürüh* hangalakban voltak meg nyelvünkben (l. MNy. VI, 241, IX, 298, XI, 36). Nagyon természetes, hogy a míg e szavak alanyesete *h*-végű volt, ez a *h* a ragozott és képzett alakokban is megvolt. A *Bulcsú* személynév tárgyese az egykori *Bulsuh* alakból *Bulsuhut* volt; elő is fordul ez az alak a Váradi Reg. 241. §-ában. Az *erő* és a *lapú* szónak valaha **erüh* és *lopuh* volt az alakja. Nagyon természetes, hogy e szavak továbbképzett alakjaiban is valaha ott volt a *-h*, volt tehát: **erühüd*, **lopuhus* = *erőd*, *lapos*. S íme ez alakok helynevekben a régi nyelvben elő is fordulnak. A Vár. Reg. 103. §-ában van „de villa *Eruhud*“ (olv. *Erühüd*, ma talán *Erőd* a neve, l. MNy. X, 178) s oklevelekben többször előfordul *Lapuhus* a. m. „lapos“ (l. OklSz.).

Van már most a Vár. Reg. 45. §-ában egy név, a mely mai napig megfejtetlen. A név az illető latin szövegben ez: „Absolon . . . Solomun . . . impecierunt *Numicolohod* archidiaconum, et filium eius Ladizlaum, et fratrem eiusdem Numhium . . . prenominati *Numuolohod* . . . sepe iam memorati *Numuolohod* . . .“. A *Numicolohod* sajtóhiba *Numuolohod* helyett. Mi lehet már most ez a név? Nem lehet benne kétség, hogy olyan összetétel, a milyenek a következő régi magyar személynevek: *Numhiz* olv. *Nümhiz* Vár. Reg. 13. §., *Nümchiz* olv. *Nümchiz* uo. 108 §. (= Nem hiszel); *Numwog*, *Numuogi* olv. *Nümwogy* OklSz.; *Numhiu* (vö. Vár. Reg. 45. §. *Numhium*, l. feljebb), *Numhyv* olv. *Nümhiü* OklSz. (= Nem hú v. Nem hívó); *Numuolou* olv. *Nümvolou* OklSz. E nevekről l. Gombocz, MNy. XI, 147, 148.

Ebbe a csoportba tartozik a *Numuolohod* is. Első tagja tehát *nüm*. = a mai „nem, non, nicht“. Mi lehet azonban a *uolohod*? Feljebb láttuk, hogy addig, a míg az *erő*: *erüh*, a *lapú* *lopuh* ∞ *lapuh*, a képzett alakok *Erühüd*, *Lapuhus*. A *való* igenévnek is egykor *volou*, még régebben **volah* volt az alakja. Ha figyelembe vesszük, hogy ma van *Nyújtód* falu (Háromszék m.), s e név *-d* kicsinyítő képzős származék a *nyujtó* köznével azonos *Nyujtó* személynévből, továbbá, hogy a régi nyelvben *Várou* (= váró, l. Vár. Reg., Kovács, Ind., OklSz.) szn. mellett van *Várod* szn. is (vö. *Waroud* Kovács, Ind.), azt látjuk, hogy az *-ó* képzős igenevekhez járulhatott a *-d* kicsinyítő képző. *Nyujtó*: *Nyujtód*, *Váró*: *Várod* szn. mellett megférhetett tehát egy *Való*: *Valód* is. A míg a *való* **volah*-nak, **voloh*-nak hangzott, *-d* képzős származéka is csakis **volahad*, *volohod* lehe-

tett. Ez utóbbi alak van a *Numuolohod* második tagjában, melynek korabeli hangalakja tehát: *Nümvolohod* s mai nyelven *Nemvalód* volna. A Vár. Reg. *Numuolohod* személyneve a más forrásokból jól ismert régi magyar *Nümvoloy* személynév régibb *Nümvoloh* alakjából képzett kicsinyítés.

Végül még egyet. KERTÉSZ MANÓ a Nyr. XXXVIII, 276, XLI, 338 lapjain azt próbálta bizonyítani, hogy a régi magyar nyelv: *nembarát*, *nemjámbor*, *nemember*, *nemdeák* (OkISz.)-féle szavak, a melyekben a tagadószó tulajdonkép főnévképző, a *ne*-vel összetett szláv szók (vö. *neprijatelj* 'ellenség', szóról szóra 'nem + barát' stb.) utánzások. Szerintem a magyar elnevezésekben szláv hatásról szó sem lehet.

MELICH JÁNOS.

Csaláncsúcs (l. MNy. XII, 400. Ha a *csaláncsúcs* szót HERMAN OTTÓ vagy más ornithologus csinálta, hogyan kell a *csalán* és a *csúcs* egybekapcsolását elképzelniünk? Ugyanazt a madarat: a „*pratincola rubricolá*“-t — a mint HERMAN, A magyar pásztorok nyelvkincse 647, 659. lapján közli — *csaláncsattogató*nak is hívják. Ez a név egy ném. *Nesselschmützer*nek felelne meg, a mely elnevezés azonban a németben tudtommal nem használatos. A németben *Steinschmützer* (*saxicola*) és *Wiesenschmützer* (*pratincola*) a nemi név; a „*pratincola rubetrá*“-t (= *Braunkehlchen*), a mely a „*pratincola rubicolá*“-tól (= *Schwarzkehlchen*) megkülönböztetendő, NEMNICH 619 szerint *Nesselfink*nek is hívják. Nyilván a *Nesselfink* + *Wiesenschmützer* kapcsolódásából keletkezhetett egy *Nesselschmützer* = *csaláncsattogató*. Hasonló kapcsolódásból keletkezhetett a *csaláncsúcs* is, még pedig az olaszból, vö. olasz *saltimpunta*, *salimpunta*, *saltimpalo*, *saltampalo*, *saltanvette*, *saltabastoni* „*pratincola rubicola*“ (l. E. H. GIGLIOLI, Avifauna italica I, 202), a melyben *vetta* = 'spitze, kuppe eines berges, gipfel, gipfel eines baumes'; *punta* 'ende, spitzes ende'; *palo* 'pfahl'. Vajjon nem kell-e ez elnevezésekben legalább félig népies folyamatot látnunk? Talán a magyar elnevezéssel azonos szemléletű az oláh is, a melyet én persze nem ismerek. Azt a szemléletet, a mely a *csaláncsúcs* elnevezés alapja, BREHM, Tierleben³: Madarak I, 62 is kiemeli; szerinte a *csaláncsúcs*-félékre jellemző, hogy „mindenkor a kiemelkedőbb pontokon, csúcsokon szoktak megpihenni“.

SCHUCHARDT HUGÓ.

Harabáczkén (l. MNy. XII, 403). PÉTERFY TAMÁS a „Háromszéki tájszók“ alatt azt mondja, hogy „*harabáczkén*: báránytokány. Örmény szó. Pörköltféle ételt jelent“. Ez tévedés. Nem más ez, mint a szász *hárrébászchen*, ném. *Herren-Bisschen* 'úri falatka'. A brassai szücsök, a kik a bárányokat tavasszal a bőrük miatt tömegesen vágják s húsukat eladják, gyűjtik a fiatal bárányok veséjét, mirigyeit, máját,

heréjét egy-egy tányérnyi főzetre az ingyenczek számára, a kik igazán izletes tokányt készítettnek ebből maguknak. KÖPE VIKTOR.

Szú-por (MNy. XII, 399). Bár a kis gyermekek kipállott testrészeit ma már nem valóságos szúporral (Bohrmehl) hintik be, e szó most is széltére használatos a következő összetételekben: szúpor, szúporoz, beszúporoz; hozzatok a patikából szúport; adjon szúport stb. Fennmaradásához hozzájárul, hogy a patikából e néven kiszolgáltatót szárító porkeverék többnyire *lycopodiumot* is tartalmaz, a mely sárga színével emlékeztet a szúporra. A közönség egyébiránt az efféle elnevezéseket többnyire helytelenül értelmezi: a *gilisztapor*-ról például azt hiszi, hogy porrá törött gilisztákból áll, jóllehet maga is alkalmazza giliszták elűzésére; hasonlóan jár el a *szúnyogzsír*-ral, a melyről az a meggyőződése, hogy szúnyogból van kiolvasztva, holott a név arra vonatkozik, hogy ez a kenőcs a bőrre kenve, azt megvörösíti és olyanféle érzést okoz, mint a szúnyogcsípés. A hasonló hatású *röpülőzsír* (Linimentum volatile) jelentését sokan úgy magyarázzák, hogy a ki azzal megkenekedik, röpülőképeséget nyer, vagy legalább is úgy megkönnyebbülnek a tagjai, hogy akár röpülni is képes volna. A szer nevének igazi jelentése pedig abban áll, hogy a röpülőzsír egyik alkotórésze — a szalmiákszesz — röpülő-, szálló-, illanó-tulajdonságú, a mely a vele foglalkozónak szeméit és orrát csiklandozza. Ez a különbség azonban nem gátolta az embereket abban, hogy boszorkányság vádjával illessék azt a vén asszonyt, a ki csúzos, köszvényes tagjait esténként röpülőzsírral szokta végig húzogatni. Azt hitték az ilyen szerencsétlenről, hogy ezzel készíti magát elő a gellérthegyi boszorkánygyülekezetbe való röpülésre.

Dócziné ládája (I. MNy. XII, 382). E mondás az idézett helyen megvan kérdőjelezve, bizonyára azon okból, mert értelmezésre szorul. A szóban levő mondás Hódmezővásárhelyen szerfölött gyakori használatban volt s a mennyiben a Dócziak a XV—XVI. században Hódmezővásárhelyen földesurak voltak, valószínű, hogy ugyanonnan származik. Használata a rendetlenség megrovásával áll kapcsolatban; pl. így: — Hun van at törülkőző? — *A Dócziné ládájába'* (vagyis: nincs a helyén, hanem a földön hever).

Ezen értelemből arra lehet következtetni, hogy Dócziné valamikor igen hírhedt volt rendetlen háztájékáról, a hol úgy a ruhaneműek, mint egyéb tárgyak, a melyeknek a ládában lett volna helyük, a földön heverték szanaszét. Ezért nevezi e közmondás a földön rendetlenül heverő tárgyat a *Dócziné ládájában* levőnek.

Elnyal (I. MNy. XII, 382). *Elnyal* (?) *földet*: elrövidít. Vízparton lakók felfogására támaszkodva, e kifejezést akként értelmezem, hogy a víz, a mely a partot nyaldossa, ugyanazt koptatja, megrovidíti, *elnyalja*.

ERDŐS JÁNOS.

Smoncza. Bekerült hát ez a szó is a zsidó beszédből a magyar nyelvbe, nemcsak a konyhaiba, hanem a parlamentibe is. A képviselőházi napló XXXII. kötetének 313. lapján találok a következő sorokat:

„Én annyira hazafiasaknak tartom a t. miniszterelnök úr intenczióit, hogy nem is tudom komolyan venni, *smonczáknak* tekintem és parlamenti kis csipkedéseknek, mikor ő ezt aláhúzza.“

A „Magyar Zsidó Szemle“ XXVIII. évf. 47-ik lapján Vadász Ede következőleg magyarázta a többnyire zsidó újságírók körében használt *Smoncza* = *Smancze* kifejezést: „*Smanczesz perjentesz*“. A *smanczesz* a *sómajá* = *sámoá* hallani igéből ered, a *perjentesz* a *pereo-ire* ige participiuma; mindkét szó a többesben. Jelentése: „elröppenő hallomás“, átvitt értelemben „üres mesebeszéd“. —

Bósény. Arany: Murány Ostromában (III. szak. 69. vsz., az 1848-iki kiadás 71. lapján) olvassuk a címbeli szót:

függő lámpa homályos *bósénye*
Megől világított egy mécs fakó fénye.

A költő a lap alján megjegyzi: „*Bósény*: lantorna. Hártya, mit üveggyanánt használtak ablakhoz, lámpához“. — Származékát is megtaláljuk az Elveszett Alkotmányban (1845, I. é. 67. sor), Habor garabonczás személyrajzában:

Nagyszerű orra törekszik testét jó-tova hagyni,
A' szárnyára-kapott szél bűgván *bósenyes* öblén.

Megjegyzendő, hogy a költő maga tüntette ki a szót dült szedéssel. Egyebütt sem a szónak, sem származékának nem bírtam nyomára akadni, sem szövegben, sem a szótárakban — az EtSz.-ban sem —, úgyszintén Viski Károly és Szendrey Zsigmond szalontai szógyűjteményeiben sem (Nyr. 1913—15). Nem hinném pedig, hogy Arany mint nyelvújítási szót vette volna szövegébe, hanem alkalmasint elavult, ritka tájszóképen. Erre mutat, hogy egyik helyen jegyzetben magyarázza, a másikon pedig dülten szedeti. A szó származásához, magyarázatához nincsen semmi adatom. T. V.

Majos. Hazánkban több *Majos* (Tolna m., Torda m.), *Majos-háza* (Pest m.) község van. Tudjuk, hogy e helynevek régibb magyar alakja *Mois*, s azt is tudjuk, hogy a helynév a XII—XIII. sz.-ban gyakran használt *Mois* személynévből való. A személynevet Bod Péter óta állandóan *Mózes* keresztnévvel azonosítják (l. MNy. III, 172), s azt hiszem, teljes joggal. A mióta elolvastam MELICH cikkét a magyar nyelvbeli ófrancia jövevényszavakról (l. MNy. X, 385), azóta azt tartom, hogy a régi magy. *Mois*, mai *Majos* a francia *Moise* „Mózes“ szó átvétele. A szóvégi fréz. -e-re vö. magy. *külincs*,

tárgy: frez. *clenche*, *targe* szavakat. Szerintem *Dénes* is a frez. *Denis* átvétele lehetne. Egyébiránt XI—XIII. századi okleveleink, krónikáink latinságában sok a francia hatás. Így pl. *Ottó* nálunk *Othon* alakban is előfordul (vö. frez. *Othon*); ANONYMUS és más krónikák *quid ultra? quid plura?* kitétele a lüttichi francia krónikák saját-sága is (IrodKözl. 27:8).

R. T.

Délibáb (vö. MNy. VI, 30, 224, 457). TOLNAI VILMOS szerint költői nyelvünk e kedvelt szavának mai alakja (legrégibb előfordulása *délibába* alakban 1796) GAÁL JÓZSEFTŐL származik, a ki egy kis elbeszélésének, a melyben a tüneményt le is írja, *Délibáb* címet ad 1837-ben. Megvan ugyan VÖRÖSMARTY Két szomszédvárában is, csakhogy ott *délibábnak* hangzik és TOLNAI föltevése szerint költői rövidítés a vers kedvéért, bizonyára a *délibába* alakból. Kétségtelen, hogy a hexameter nyúge hozta létre a rövidült formát, de az is bizonyos, hogy nem közvetlenül a régibb *délibáb*ból eredt, hanem a *délibáb* rövidítése, hiszen az utóbbi megvan már a Két szomszédvárral egykorú Csongor és Tündében is: „Elveszett, | Mint *déli báb* a síkon“ (II. felv.). Itt kapta szavunk mai alakját, s így Vörösmarty az első, a ki a költészetben él vele. Megtaláljuk műveiben más helyütt is, pl.: „A rónán *délibáb* | És szellő rengenek . . .“ „S a csalfa *délibáb* | Szélszárnnyon elrepül“ (Három rege III). Csakhogy ezek az adatok, noha még PETŐFI előtti, de már GAÁL említett elbeszélése utáni időből valók.

A mi a szó irodalmi elterjedését illeti, abban talán nagyobb része lehet GAÁL elbeszélésének, a mely eléggé olvasott folyóiratban jelent meg (Athenaeum) és szemléletes leírás kapcsán a tünemény nevét többször említi, mint a megjelenésekor csekély hatású Csongor és Tünde egyetlen adatának.

CSEFKÓ GYULA.

Pótlások. *Bitó*. A MNy. XI, 87. lapján azt olvasom, hogy a *bitó* „akasztófa“ jelentésben csak 1897-ben van ugyan szótározva, de szövegben már jóval előbb is előkerül: Nagy Ignác 1844-ben, Arany a Jóka ördögében 1851-ben s Ágnes asszonyban 1853-ben már használják. Ezeknél jóval előbbi előfordulási helyre mutathatók rá Garaynak 1838-ban írt, közismert Kont-jában: „Hát vesszettek mindannyian, haláltok a bitó!“ — *Baráber*. A MNy. XII, 25. lapján pontosan körülírt jelentésére megjegyzem, hogy *baráber*, *paráber* Petrozsényban olyan piacon ácsorgó, munkakerülő csavargót jelent, a kit itt nálunk Szalontán piaczi légynek hívnak. — *Húzza a bört*. A MNy. XII, 85. lapja szerint a hanyatt fekvő, mélyen alvó s erősen hortyogó részeg emberről használatos; Szalontán a „húzza a bört, húzza a lübürt“ kifejezés anyyi, mint: horkol, hortyog, a nélkül, hogy az illető részeg lenne; a hirtelen elalvó s horkoló gyerekekre is mondják. — *Szokott*.

A MNy. XII, 240. lapjára az a megjegyezni valóm, hogy a szalontai nép is gyakrabban használja a „szok“, mint a „szokott“ alakot: minden nap észok hozzánk jönni, az én fejem is gyakran szok fájni, niha én is észokok alunni ebüd után, mikor szoksz a kútra menni?
SZENDREY ZSIGMOND.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXI.

(Különféle lapokból.)

81. „Azok közül, kikkel otthon nemzetiségi *politikátok követ fujtatók*, csak ti ketten voltatok, a kik politikátok titkos gondolatának és tartalmának végső konzekvenciáit le tudtátok és le mertétek vonni.“

[Megadjuk az írónak azt a szabadságot, hogy közmondásokon, szólásokon okosan változtatást tehessen; de kiforgatni őket, *elváltoztatni* senkinek sincs joga. Ím a következőkben:

„Nem más hűron pendül a kétféle nóta“

„Mert a világtalan s az ő vak vezére

Mit tudjon egymásnak vetni a szemére?“

„Táncz és ital megárt, ha sok:

Kerted alatt a farkasok.“

„Betöréd fejemet, mert igazat szoltam“ —

könnyű ráismerni ezekre a közmondásokra és szólásokra: „Egy hűron pendülnek“, „Vak vezet világtalant“, „Farkast emlegetsz, kert alatt kullog.“ Nincs meg ugyan az eredeti formájuk, de valóságukon, lényegükön nem esett csorba.

A fenti idézet írója túlhágott a megengedett határon, mert ezt az ismeretes szólást: „egy követ fújnak“, „együtt fujják a követ“, megrontja avval, hogy *politika követ* mond. A *követ fúj* szólást mindenki ismeri, mindenki érti, de ki tudja, hány tudja az eredetét, a kőfujást? a babonás kígyókőfujást? Ez a homály csak sűrűbbé lesz az újságíró merészsége által, s az olvasó önkéntelenül azt kérdi: „Bölcsek köve van De mi a szösz lehet a nemzetiségi *politika köve*?“

Tehát így kellene helyesen: „kikkel otthon nemzetiségi politikátok-ért (vagy p. érdekében) *fujtatók a követ*“ = ármánykodtatók. V. ö. még a BH.-ből: „*Fújják oda-át a követ* alattomba“.]

82. „Mielőtt elérkezettnek látta volna az időt arra, hogy föltegye kapzsiságának *ebül gyült szerzedékére* a koronát és megvesse lábát Európa kontinensén is.“

[Ezt a latin közmondást: „male parta male dilabuatur“ több-félekép ki tudja fejezni nyelvünk: „ebül gyült, ebül költ“, „ebül jött, ebül ment“, „ebül gyült marhának ebül kell elveszni.“ Legkelendőbb forma: „ebül gyült *szerdéknek* ebül kell elveszni“ (szerdék = szerzemény). Ez a forma zsongott az újságíró fülében. De fennakadt a „szerdék“-en, gyanúba fogta, hibának sejtette, s hogy értelme legyen, evvel cserélte fel: „*szerzedék*“, mely szó megvan ugyan néhol a nép nyelvében, azonban nem „szerzettet“ jelent, hanem azt, a mivel „megszerzünk“ valamit, tehát = additamentum, megszerzés, rádás, nyomtaték. E közmondásban nem is dívik semerre. Valószínű, hogy Kassaival és Erdélyivel is a „szerdék“ nemértése iratott „szerzék“-et.]

83. „A Sun szerint most már Németországon *mulik*, hogy minél hamarabb érjük el a béke áhitott napját.“

„Az *ellenségén mulik* most, hogy érzületéről tanúságot tegyen az egész világ előtt.“

„Milyen szerencse, hogy mégsem W. uron *mulik* egészen a béke ügye.“

[„Rajtam *mulik*“ v. „nem *mulik*“ jó magyar kifejezés, de rosszra válik akkor, ha „tőlem *függ*“ v. „nem *függ*“ értelmében használják. Mint a közlött példákban. Így romlott beszéd, soloeicismus. Mert hisz „Németországon *mulik*“ és „N.-től *függ*“ a béke — éppenséggel nem egy. Más „az *ellenségén mulik* a tanúságtétel — és más „az *ellenségtől függ*“. Különbözik ez: „nem egészen W. úron *mulik* a béke ügye“ ettől: „n. e. W. urtól *függ*. Ha „Németországon *mulik*“ a béke, akkor *nem lesz* béke; pedig azt akarja mondani, hogy Németországtól *függ*, hogy *lesz-e* béke, vagy *sem*, stb. Pellengére állítottam ezt az elfajult nyelvhasználatot már e rovat 49. pontjában. Mit értem vele?]

84. „Négy hónap alatt *három és félszáz* kilométerre vonult vissza.“

„A lakosság fejenként és hetenként négy font kenyérenél, két és fél font húsnál többet nem fogyaszthat el.“

[Mire való ez a cifra beszéd? Váltig törtem rajta a fejemet. Alig ha attól nem tartott a hadi tudósító, hogy ha „*negyedfél száz*“-at ír, akadhat *magyar* olvasó, a ki azt 450-re érti! A másik urat meg az irigység tartotta vissza a „*harmadfél*“-től. Hátha szegény lakosság egy fonttal több húst találna fogyasztani hetenként! Nem aggodalmaskodott Arany, mikor ezt merete:

„Meg nem töltve bizony *negyedfél száz* termét“ és: „Megszámálhatni vagy *hatodfelet*.“]

85. „Románia megszűnt *veszélyes* lenni a központi hatalmak számára.“

„Oly hadi probléma, a mely mindennél *fontosabb* Angolország számára.“

[*Számára?* Dehogy! Vagy „hatalmakra *nézve*“ vagy csak „hatalmakra“ Szintügy „Angolországra *nézve*“, „A.-ra“, vagy akár „Angolországnak“. Ez a számár „számára“ — észrevehette a gondosabban olvasó — mind jobban kezd orczátlankodni.]

86. „Élénk emlékezetemben van a koalíció idejéből egy adoma, a melyet akkor *széltiben-hosszában* beszéltek.“

[Azt akarja mondani, hogy „mindenfelé“. Szemügyre venni, vizsgálni lehet valamit „*széltibe-hosszába*“. De beszélni valamit csak „széltiben“ vagy „széltére“ (széltíre) = mindenütt, úton-útfélen, szerte stb. Van azonban ennek az ikerszónak oly átv. jelentése is, hogy: apróra, töviről-hegyire, részletesen, körülményesen *elbeszél*, *elmond*, *előad*, *leír* valamit. Így használja Petőfi is:

„Megérdemli a szót, nem is leszek fösvény,

Kutatva, melyik a legrövidebb ösvény

Széltében-hosszában mondom el a dolgot,

Mit csinált az a kürt, ki kezében forgott“ (L. V.).]

87. „Szerencsére ott volt az ünnepség fő-fő rendezője, a *minden hájjal megkent* Karvaly dr. fiskális.“

„Mert nem az a fontos, hol hajtja le a sokat tapasztalt, *sok(!) hájjal megkent* agg uralkodó nyugalomra — fejét.“

[Világos germanismus. Fordítása ennek: mit allen Salben ge-

schmiert. De mért folyamodjunk a némethez, mikor magunknak is temérdek szólásunk van a ravasszág, furfangosság, alattomoság kifejezésére? P. „Kutyazsirrral van megkenve“, „ebhájjal kenték az ... felét“, „tele van kutyasággal“, „rókább a rókánál“ stb.]

88. „Elárulták magukat. *Kimutatták a foguk fehérjét* és a lelkük feketéjét“.

[Nem „fehérjét“, hanem „fehérét“ (fehérit). P.

„A foga *fehérit* mindjárt kimutatta“ (T.).

„Szeme *fehérevel* körülnéz mogorván“. (A hamis tanu) „Ott hagyta a foga *fehérit*“ (Szólás).

Megjegyzendő, hogy a tojásnak mondanak *fehérjét* is (j-vel) s éppen ebből lett a Szily Kálmán által régebben ajánlott szerencsés műszó: *fehérje* (albumin).]

LEHR ALBERT.

A MAGYAR TITKOS NYELVEK.

Tudvalevő dolog, hogy minden nemzet társadalmában vannak olyan csoportok, osztályok, a melyeknek nyelvében a szavaknak a köznyelvi használattól eltérő jelentésük van. Sok olyan szó is van e csoportok, osztályok nyelvében, a melyek a köznyelvben egyáltalában nincsenek meg. Az ilyen csoportnyelveket összefoglaló néven *titkos nyelveknek* nevezhetjük; francziául *argot*-nak, németül *rot-welsch*-nek, *geheimsprache*-nak hívják őket.

Nekünk is vannak titkos nyelveink, bár e téren a kutatás még nagyon is a kezdet kezdetén van. Még a legtöbbet a diáknyelvről s utána a tolvajnyelvről tudunk. Pedig e csoportnyelvek sok tanulságot nyújtanak a nyelvésznek is. A köznyelvi használattól eltérő jelentések nyelvlélektani szempontból értékesek. Viszont olyan szavak, a melyek csak a csoportnyelvben vannak meg, bizonyos körülmények közt köznyelviékké válhatnak. Mindkét esetre példákat is idézhetünk. Csak nem rég tettük szóvá a *lőgni* igét (l. MNy. XII, 144, 179), a mely a budapesti hétköznapi beszédben úton-útfélen hallható. Kimutatták róla, hogy tulajdonképp csoportnyelvi szó. A szocialista sajtó a rendőri szerződötetett besugókat (MNy. IX, 468, X, 144) *hadács*-oknak nevezi. Kimutatható e szóról, hogy az utca nyelvéből vett kifejezés.

De nemcsak ma van ilyen hatása a titkos nyelveknek a hétköznapi nyelvre, köznyelvre. A *sáp* szó pl. már húsz-harmincz eszten-deje van meg köz- és irodalmi nyelvünkben (l. MNy. XI, 422) s ez is eredetileg utczanyelvi kifejezés. Hogy a diáknyelv nem egy szavával — főleg JÓKAI útján — irodalmi nyelvünk menyire gazdagodott, azt csak sejtjük, de pontosan mai napig sem tudjuk. A titkos nyelvek egyik legrégebb szava nyelvünkben talán a *zsobrák* (alakv. *sobrák*, *zsëbrák*, *zsübrák*, *zsubrák* NySz., OklSz., MTsz.) szó, a melyre első adatunk a XVI. sz. elejéről van. Ez a szó a szláv *žebrač* mása, a melyről BRÜCKNER SÁNDOR, AVÉ-LALLEMANT, Das deutsche Gauner-tum cz. műve alapján kimutatta, hogy a XV. századi német tolvajnyelv szava. E korban a kolduló csavargókat németül *seffer*-eknek hívták (l. minderre Archiv für slav. Phil. XV, 320), ebből lett cseh-tót-lengyel *žebrati*, *žebrač* 'koldus', s innen a magyar szó.

Magyar nyelvtudományi érdek, hogy a különféle titkos nyelvek szavait is ismerjük. Folyóiratunk *Népm nyelv* rovatában készséggel közöl ilyen titkosnyelvi szógyűjteményeket. A SZERKESZTŐSÉG.

A link nyelv.

A czímül írott nyelvről hasztalan keresnénk bővebb magyarázatokat. Pedig itt él és virul közöttünk, naponként halljuk, olvassuk. Ez a mai diákság „hivatalos nyelve“, s nem egyet az ő kifejezései közül meglett emberek ajkáról is hallhatunk. A nyelv nevének a jelentése: hazugság, félrevezetés. Alkotói tehát olyan nyelvet akartak csinálni, melyet más ne értsen meg. Ezért eredetében rokon a tolvajnyelvvvel, melyből sok szót át is vett. Keletkezésének helye pedig itt keresendő Pesten a kültelki, elhagyatva nevelt, minden rosszat elsajátító tanuló ifjuság körében. Ez a nyelvhasználat ebben a stádiumban nem igen lehetett egyéb, mint a tanulók egymásközi tolvajnyelve. Később azután fejlődött, gazdagodott, mindig szélesebb körben terjedt el, úgy, hogy ma már az utczáról kezd beköltözni a családba, s ugyancsak meglepődik az apa, mikor diák fiai délutáni terveiket előtte ismeretlen nyelven beszélik meg. Én összeszedtem egy kötésre valót belőle. Nem teljes, miután azonban diákjaink szájáról való, legtöbbjük, azt vélem, nem lesz érdektelen. Gyűjtésem azon szavait, a melyek a Nyr. 30: 302, 437. lapján, továbbá Dobos, A magyar diáknyelv és szótára cz. műben, valamint a m. kir. államrendőrségnek 1911-ben kiadott tolvajnyelvi szótárában is megvannak, az alábbiakban csak akkor közlöm, ha az én adatom akár jelentésben, akár alakban az említett művek adatától különbözik. Megjegyzem, hogy a link nyelvben sok olyan szó fordul elő, mely azonos képzővel van készítve, ezeket külön nem sorolom fel. Ilyen képzők az *-i*, főleg nevekben, bizalmaskodó megszólításban. Másik a *-cek*, ilyenekben: *mozicsek*, *orficsek* stb.

babrálni, kibabrálni: felboszantani, dühösíteni; ellátni a baját. Jól *kibabráltak* a németek a románokkal.

badolni: fürdeni.

bakstán: öt darab lehetőleg egyforma nagy kavics, melyeket különféle szabályok szerint dobálnak.

baresz: pénz. Van *bareszed?*

bauzi, bázi, bajzás, bazi, bauzás: 1. nagy golyó, 2. minden, a mi nagy.

beadni: feljelenteni, elárulni. *begyulladni*: megijedni. *Begyulladt*, mikor fölhiáltak.

bevenni: elhinni. Mindent bevesz, akármit maszizok neki.

blöki: kutya. Blöki van a kertben (szólás).

bré: sapka.

brida: bűdös.

brokszi: revolver.

brúnó: atya.

brusztolni; mellre szívni a füstöt. Tudsz-e brusztolni?

bugacsek: paraszt, csósz, ór.

bugó: paraszt, csósz, ór.

buktatni, lebuktatni: elárulni, följelenteni.

bunyózni, megbunyózni: megbükkö: forint. [verni.

csapni, elcsapni: elbuktatni, gáncsot vetni.

csavargyárba elmunkás: csa-csálé: tizfilléres. [vargó.

csehó: kávémérés, cseherli.

cseszi: pap.

csibézer: csibész.

csuhás: pap.

csuka: czipó.

czidi, czidibum: czilinderkalap.

czinkózni, elczinkózni: elverni.

czúg, czugg: szippantás.

czuli: kis gyerek.

czumi, czumás: czukor.

dasz, daszi: iskola.

dilis, dilinos: irigy.

dingó: csósz.

diri, dirigó: igazgató.

dohány: pénz; leveles dohány: papírpénz.

dosi: iskola.
döfi: kenyér.
döfi-döfi: valami kellemes dologra mondják. A tegnapi focizás döfi! Ez már döfi!
dugó: gól a labdarúgó játékban.
duli: iskola.
dumálni: beszélni, fecsegni;
 bedumálni: bebeszél, elhíttet.
duncsi: Duna, Dunapart.
dungaj: Duna.
durmolni: aludni.
fejés: valami jó dolog.
fejni, megfejni: kölcsönkérni.
fiatal: mondják annak, kit semmibe sem vesznek. Igénytelen, kicsiny. Maga nekem igen fiatal!
fleck: két- vagy ötkoronás pénzdarab.
flem: pofon. Kapsz egy flemet, hogy a falnak esél.
flegolni: időt pocsékolni.
flindzi: kis golyó; minden, a mi *flinyó*: kiesi. [kiesi.
foczi: football.
focizás: footballozás.
focizni: footballozni.
földszinten van: nincs pénze.
gámozni: kavicsesal, kövel dobálni.
gatyá: hazugság, alaptalan szófia beszéd.
 (Folytatjuk.)

gatyázás: pletykázás, üres fecsegés.
gatyázni: lóditani, nagyokat mondani, fecsegni.
gecsek: ember.
geló: golyó.
gelózni, gyelózni: golyózni.
gevas: nagyszerű.
gilt: jól van; igen.
glaccs: teherkocsi (stráfkocsi).
glaccsozni: felkapaszkodni a teherkocsira.
gogli: gummipuska.
goj, gojzi: golyó.
gomb, ilyen használatban: nyomd meg a gombot! láss hozzá, szorítsd!
gőczi: hegy.
gőgi: csósz, ör.
grand: krajezár. Adjegy *grandot*.
grahój: szűrj.
gránolni, grámolni: iskolát kerülni. Gyere *gránolni* sulit!
grás: szűrés.
gráz: földre karczott kör vagy négyszög, melybe a kiütött pinczka dobandó.
greifölni: lopni; almát greifölt a spinénál.
grund: telek, üres tér.
guba: pénz.
gusztálni: nézni.

VELLEDDITS LAJOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

1. Bevételek és kiadások 1916-ban és költségvetés 1917-re.

I.

B e v é t e l	Költségvetés 1916-ra		Bevétel 1916-ban		Költségvetés 1917-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
Maradék a megelőző évről	758	58	758	58	68	75
Alapítvány	—	—	1100	—	—	—
Kamatok	2444	—	2451	04	2444	—
Kisorsolt értékpapír	—	—	200	—	—	—
Tagdíjak és előfizetések	7400	—	7886	50	7000	—
Eladott füzetek	—	—	168	70	—	—
Vegyések	—	—	—	25	—	—
Összesen	10602	58	12565	07	9512	75

A bevétel 1916-ban 1962 kor. 49 fillérrel több a költségvetés szerintivel.

II.

K i a d á s	Költségvetés 1916-ra		Kiadás 1916-ban		Költségvetés 1917-re	
	kor.	fill.	kor.	fill.	kor.	fill.
	Írói tiszteletdíj	1700	—	1463	—	1200
Tiszti díjazás	1000	—	1000	—	1000	—
A „M. Nyelv“ nyomtatása	4000	—	2595	34	4300	—
Különnyomatokra	200	—	131	28	600	—
Expediatio, vegyes	900	—	773	87	900	—
Könyvárusi százalék	100	—	93	95	100	—
Népnyelvi tanulmányok	400	—	400	—	400	—
Hadikölcsön törlesztésére	2300	—	5860	88	1000	—
Vásárolt értékpapír	—	—	178	—	—	—
Összesen	10600	—	12496	32	9500	—

A kiadás 1916-ban 1896 kor. 32 f-rel több a költségvetés szerintinél.
A maradék: 1916-ról 1917-re 68 korona 75 fillér.

2. Alapítványok állása.

1916.

Áthozatal 1915-ről	39.200 kor.
Kir. József-műegy. könyvt.	200 „
Horger Antal, neje nevére	300 „
Melich János.	200 „
Thallóczy Lajos	200 „
Gr. Zichy Nándor	200 „
Összesen	40.300 kor.

3. Vagyommérleg.

I. Vagyon.

Földhitelintézeti záloglevelekben	38.600 kor.
Hadikölcsön-kötvényekben	15.000 „
Készpénzben	68 „ 75 fill.
Összesen	53.668 kor. 75 fill.

II. Teher.

Tartozás a Földhitelintézetnek	3.686 kor.
Föl nem vett tiszteletdíj	848 „ 43 fill.
Fizetetlen számla	1.100 „
Összesen	5.634 kor. 43 fill.

Tiszta vagyon: 48.034 korona 32 fillér.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

15. Dr. T. J. úrnak. Zita királyasszony neve olasz eredetű. Van a latin egyházban Szent Zita szűz, a kinek legendáját és miraculumát az Acta Sanctorum április hó III. köt. 502. s köv. lapján olvashatni. A legenda szerint Zita Olaszországban, Toscánában Monte Segradiban született a XIII. sz. folyamán, 1272-ben halt meg. A szent

életét magyarul GORZÓ GELLÉRT írta meg (l. Szent István-Társulat népiratkái 306. szám: Szent Zita). Hogy mi a név helyes kiejtése, arra ezt feleljük: 1850-ben megjelent a szent szűznek egy francia életrajza, a melynek czíme: *Vie de s. Dzita, servante de Lucques, ou la bonne domestique par J. M. Laden* (l. POTTHAST, Wegweiser). Ebből világos, hogy a *Zita* név az olaszban ú. n. *z* dolcè-val (= *dz*) hangzik s nem *z* asprá-val (= *cz* pl. *piazza*). Ha mi az olasz kiejtést nem akarjuk követni, leghelyesebb, ha *Zitát* mondunk, *cz*-vel semmi esetre sem, mert a *Zita* név *cz*-vel való ejtése német nyelvi ejtés. Hogy az olasz *Zita* (ejtsd *Dzita*, *Zita*) milyen eredetű, azt nem tudjuk. Úgy látszik, eredetileg olyan becéző alak, mint a következő olasz férfi- és női keresztnévek: *Giotto* ebből *Angiolotto*, *Brogio* ebből *Ambrosio*, *Cesco* ebből *Francesco*, *Cia* ebből *Lucia* stb. Hogy a név az olasz *Zita* 'mädchen' köznévvvel nem azonos, azt a szókezdő *z* (aspra) bizonyítja, a mely ez utóbbiban *cz*-nek hangzik.

M. J.

16. G. K. úr írja nekünk: „A Magyar Keleti Kultúrközpont Értesítőjének, a *Turánnak* most megjelent 1. számában több helyen olvassom e neveket: *Teleki Pál gróf dr.*, *Klebensberg Károly gróf dr.* Helyesli-e a Magyar Nyelv szerkesztősége a névnek és a czímeknek ezt az egymásutánját? — Felelet: Nem! Általános érvényű szabály az, a mit a magyar személynevek fejlődéstörténete és negyedfél század folytonos gyakorlata egyaránt igazol, hogy: a czím megelőzi a családnévet s az állás, foglalkozás a keresztnév után jön. Például: Dr. X. Y. szemorvos, Dr. Y. Z. kir. táblai bíró, Bárány M. N. egyetemi tanár stb. Ha két czím is van, akkor az a czím áll közvetlenül a családnév előtt, a mely szorosabban tartozik hozzá, tehát Dr. gróf M. N., nem pedig Gróf dr. M. N. Közbevetőleg jegyezzük meg 1., hogy király, trónörökös, főherceg nem czím és 2., hogy tanácsos (v. b. t., udv., kir.), kamarás, asztalnok régenté állás volt a fejedelem szolgálatában s ma sem czím, hanem méltóság vagy afféle kitüntetés, a minő a rendjelek adományozása. A mánási czímet a király, a dr. czímet az egyetem adja. Kedves gróf Tisza, Kedves báró Hazai — mondja a király (l. a legfels. kéziratokat); Dr. Korányi Sándor, Dr. Simonyi Zsigmond — mondja az egyetem (l. Tanrend). Mégis vannak némelyek, például a Budapesti Hírlap, a M. Nyelvőr (de ez csak SZARVAS GÁBOR halála óta), a kik a mánási czímet s a doktori czímet a keresztnév után teszik és Dr. gróf X. Y.-né helyett fura módon X. Y.-né grófné drnét írnak, de nemes Kovács Jánosné helyett ők sem mondják: Kovács Jánosné nemesné, pedig ha a gróf társadalmi rang, a nemes is az.

Van mégis egy eset, a melyben a mai nyelvszokás a föntebbi szabálylyal szemben csakugyan kivételt tesz, t. i. a hajadon mánás hölgyek czímezésében. Erre nézve tudnunk kell, hogy a XVII. és XVIII. században még így írtak: Groff Iktári Bethlen István egyetlen egy magzattya az N. Groff Iktári Bethlen Christina kisasszony (1632-ből); Gróf Illésházy uram és Ghymessi gróf Forgách Mária asszony szerelmes leányoknak gróf Illésházy Ilona kisasszonynak (1661-ből) stb. De a XIX. században s különösen második felében annyira leszállt a régi magyar „kisasszony“ megszólítás értéke, hogy Bethlen Krisztina és Illésházy Mária, ha most élne, nagyon zokon vennék, ha őket valaki kisasszonynak s nem grófnőnek szólítaná. Így keletkezett az a mai szokás, hogy a Gróf Iklándy kisasszonyokat Iklándy

grófnóknak mondjuk. Ezt az egy kivételt az általános szabály alól elfogadom én is, de nem helyeslem, hogy egy kivétel kedvéért a sok százados szokást, minden igaz ok nélkül, teljesen fölforgassák.

SZILY KÁLMÁN.

17. P. J. A MŊy. XII, 94. lapján tett kifogásokra röviden ezeket válaszolhatom: 1. „Karácsonyi János, a Ferenczrend tudós kutatója“ kifejezést metonymikusan, rövidítéssel használtam e h.: „K. J., a *szent Ferencz-rend történetének* tudós kutatója“ — úgy, mint a hogy pl. *Vörösmarty-t* mondunk *Vörösmarty művei* helyett, vagy ma: *Höfer-t Höfer jelentése* h. (A *szent* jelzöt is elhagytam.) Különben is a legtöbb, tudományunkkal foglalkozó tudja, hogy Karácsonyi világi pap, nem szerzetes és mostanában éppen a Ferenczrend történetének kutatásával sokat foglalkozik. 2. Az értekezésemben előforduló *ferenczrendűek*, *ferenczrendűeknek* *ü*-képzős kifejezése meg magától Karácsonyitól való pontos idézés. Vö. A magyar ferenczrendűek (igy!) formulás könyve a Batthyány-könyvtárban cz. dolgozatát a Batthyáneum II, 24—32. ll., több helyt, a mit P. J. nem nézett meg, pedig értekezésemben idéztem. Így használja különben Karácsonyi e kifejezéseket leveleiben is (vö. értekezésem 17. l.). És itt nem is helytelen az *-ü* képző sem. Hiszen, ha van *minden rangú és rendű ember*, miért ne lehetne mondani *ferenczrendű szerzetest* is! Itt az *-ü* synonymája az *-i* képzőnek, kissé más árnyalattal, s *ferenczrendű* ∞ *ferenczrendű* nem oly képtelenség, mint pl. *édes vízi* ∞ *édes vizü* egymás helyett használva. ERDÉLYI LAJOS.

18. Zri (l. MŊy. XII, 351). „Úgy tudom, hogy ez a szó a labdarúgó sport körében keletkezett ezelőtt úgy 10—15 évvel. Volt egy néhány tagból álló társaság, a mely a játszó feleket játék közben biztatta, ösztönözte. Ez a társaság önmagát tréfásan „Zajt rendező ifjak társasága“, röviden *Zrinek* nevezte. Innen: *zrit csapni* = „zajt csapni, felfordulást, kavargást okozni, feltűnést kelteni.“ S. LAJOS. — E magyarázatot véleményadásra odaadtuk VELLEDETS LAJOS tagtársunknak, a ki a magyar sportnyelv egyik alapos ismerője. Szerinte a magyarázat azért is valószínűtlen, mert a magyarban zajt nem *rendeznek*, hanem *ütnek*. A mi nézetünk is az, hogy a *zri* eredetét S. Lajos nem oldotta meg. A *zri* nem „társaságot“ jelent, de „lármát, felfordulást“ sem, hanem „biztosra“ (= *zrire* vesz); „lehetetlenség“ (= ilyen *zrit* akar nekem beadni; l. MŊy. XII, 351) a jelentése. Az *Emke*-féle nevek rövidülésével is ellenkezik a fenti magyarázat; mi „zajt rendező ifjak társasága“-ból *zrit* szót váruánk.

SZERK.

19. *Muszáj*. A BH. 1916 decz. 20-iki vezércikkében olvassom: „feltétlenül *muszájt*-e Tiszának az ellenzékkel . . . annyira kiméletlennek lenni . . .“ Nem emlékszem, hogy a *muszáj* mult idejü *muszájt* alakját valaha is olvastam volna. Itt találkoztam vele először (vö. MŊy. XIII, 26).

K. P.

20. *Hibaigazítás*. A MŊy. XIII, 32. l. alulról 14. sorában *magánhangzó* helyett *magahányó* olvasandó.

SZERK.

FELELŐS SZERKESZTŐ: SZILY KÁLMÁN.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 MÁRCZIUS

3. SZÁM.

A magyar hangtörténethez.

MELICH JÁNOS az ő mélyen járó magyar nyelvtörténeti tanulmányait ismét megszerezte egygyel, a mely e folyóirat januári és februári számában jelent meg. Azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mikor fejlődött ki a magyarban az *ő* és az *ö* hang. Legyen szabad az ő fejtegetéseihez és következtetéseihez néhány megjegyzést fűznöm.

Az *ő*, valamint az *ó* hang korának meghatározásában azokra az adatokra támaszkodik, a melyekben e két (kettőshangzóból fejlődött) mai hang előzője már nem két betűvel (*ou*, *ov*, *ow* és *eu*, *ev*, *ew*), hanem csak egygyel: *o*-val van írva. Adatai közül hiányzik kettő. Az egyikről tudjuk, a másikkól is gondolhatjuk, hogy készakarva mellőzte (már előbb MNy. XII. 261. l. is); de kár, hogy elhagyásukat meg nem okolta. Ez a kettő az 1055-i oklevélbeli *ohut* 'ó-út' és *segisto* (lacus). Ezekből én MNy. XII. 253. l. azt következtettem, hogy az *ou* > *ó* hangfejlődés már a legrégebb hazai nyelvelmékek kora előtt megindult. Azóta az a gondolatom támadt, hogy az *ohut* szót valószínűleg nem *ó-út* (*ó-ut*)-nak, hanem *oy-út* (*oy-ut*)-nak kell olvasnunk, tehát az *o* betű nem *ó*-t jelöl benne (vö. *Bureau-ohul* 'Borjúól' 1211 OklSz.; *ohul* olv. *oyul* < *ó*-csuv. **ayyl* Gombocz, BTürkL. 108; *Bahatur* 'Bátor' szn. 1138, 1329 OklSz., olv. *bayatur*, vö. *ó*-tör. *Bayatur* szn. EtSz.: 2. *Bátor*). Az *ó* szó ugyanis, a mely korábbi *ou*-ból fejlődött (vö. *Ovwar* 1244, *Ouwar* 1255/61, *Oubudam* 1282 k. OklSz.), s ez még korábbi *ov*-ból (vö. *Owos* 1236 stb. EtSz. *avas* a.; *ovul*, *ovít*- MTsz. ∞ *avul*, *avít*-), gyenge foka lehet az *agg* < *og* (vö. *Og* 1315, 1320, 1327, *Ogh* 1337 stb. OklSz. EtSz.) szónak; vö. a fgr. **-γ* ∞ **-γ*-váltakozást NyH.⁵ 46. — Ha így az *ohut* szó a bizonyítékok közül kiesik is, még megmarad a *segisto*, a melyről MELICH MNy. XII. 261. l. csak ennyit mond: „Az 1055-i *segisto* adat nem idevaló.“ Kívánatos volna, hogy az okát is megmondaná.

A rövid *ö* története MELICH szerint független a hosszú *ő*-étől. Én azt mondom: független is, nem is. Független azé az *ö*-é, a mely máig is megvan, de nem független azé, a mely a mai hosszú *ő*-t

megelőző kettőshangzóban volt. Hiszen néhány sorral fölőbb maga M. mondja, hogy „az *ëü*-ből *-õ* nyilván egy *-öü* fokon keresztül történt“ (értsd: az *õ* fejlődése . . . történt), s ezt mindnyájan valljuk nyelvészek.* Kétféle régi *õ*-t kell tehát megkülönböztetnünk: 1. olyant, a mely a kettőshangzóban az *ü* labializáló hatása alatt *ë*-ből fejlődött; 2. olyant, a mely MELICH szerint a tővégeken „másodlagos fejlemény *i ∞ ü*-ből“, az első szótagban pedig „vagy *ü*-ből fejlődött (ez viszont *i*-ből), vagy pedig analógia útján *ë*-ből“ (4. l.). — Külső kapcsolat közöttük az, hogy mind a kettő előfordul *o* betűvel írva (és talán mind a kettő más betűvel is, mint alább látni fogjuk).

Erre az *o*-val jelölésre, a mely 1211-től fogva szórványosan található,** alapítja MELICH annak a meghatározását, hogy az *ü* > *õ* hangfejlődés mikor indult meg. Teljesen igaza van abban, hogy a mit a régiek a „mai *õ* helyén *o*-val írnak, az már kétségtelen *õ* hang“ (5. l.). (Az 1211-i *Nomuolou* adatra hivatkozva más okoskodással kapcsolatban NyK. XLIII. 118. l. magam is azt mondtam: „Nem hiszem, hogy akadna valaki, a ki az *o* betűt az *ü* hang jelének tartaná.“) Az *o*-val írás alapján M. az *õ* hang keletkezését a XII. század második felébe teszi, mert „fel kell tennünk, hogy az írásban való megrögzítés és a tényleges ejtés kezdete közt néhány évtizednek kellett elmúlnia“ (5. l.). — És hogy írták ezt az *õ* hangot, mielőtt valakinek eszébe jutott az *o* betűt alkalmazni, vagyis a XII. század második felében? Itt M. egy kis ellenmondásba keveredik önnönmagával. Azt mondja, hogy a XII., XI. és X. században sehogys sem írták, mert e korban a magyarban *õ* hang még egyáltalában nem volt (3. l.). De ha a XII. század második felében keletkezett, akkor mégis csak megvolt már a XII. században, s ha megvolt, jelölni is kellett valahogy. (A munka hevében, mikor a gondolatok kergetik egymást, megesik, hogy az ember elírja magát; de MELICH vigasztalására legyen mondva — ha ugyan rászorul — hogy minden bizonynyal többet ér a gondolatok kergetődzése, ha néha egy kis elírással jár is, mint az elírástól

* M. idéz is erre kétségtelen bizonyítékokat, t. i. *ou*- és *ow*-val írt szavakat a XIII., XIV. századból s a XIV—XV. század határáról (2. l.); és ha ennek ellenére néhány sorral alább azt mondja, hogy „már a XIV. században általános volt az *õ* ejtés“, ebben a mondatban XIV. nyilván toll- vagy sajtóhiba XV. helyett.

** Ime a M. idézte adatok statisztikája (beleértve a kétségeseket is): a XIII. századból hat pusztas *o*-s adat (1211 [kettő], 1070/1217, 1240 k., 1275/81, 1300; ehhez járul öt *ou*, *ov*, *ow*-s adat); — a XIV. századból hat pusztas *o*-s adat (1324, 1346 [kettő], 1347, 1386 és egy évszám nélküli [benne három *o*]; ehhez járul egy *ow*-s és két *õ*-s adat [pusztas *õ*-vel és *õu*, *õw*-vel]); — a Beszt. Szój.-tól 1444-ig: öt pusztas *o*-s adat (ehhez járul két *ow*-s és két *õ*-s adat).

mentesség gondolatkergetődzés nélkül). Szerintem az *ü*-ből fejlődött *ö* hangot eleinte úgy irták, mint az előzőjét, vagyis *u*-val és egyértékeseivel (vö. NyK. XLIII. 121).

Mármost az a kérdés, hogy MELICH kormeghatározása helyes-e. Abhoz semmi kétség sem fér, hogy azok az *o* betűk, a melyek a XIII. század elején magashangú szavakban fölbukkannak, már *ö* hangot jelölnek. Az is egészen bizonyos, hogy az *ö* hang régibb keletű, mint ez a hangjelölés (vö. NyK. XLII. 34). Csak az a kérdés, hogy mennyivel régibb keletű. Erre a kérdésre szerintem lehetlenség határozottan megfelelni, mert az észrevehetőleg megváltozott hang eleinte álarczban jelenik meg, t. i. a korábbi hang betűjével vagy betűivel írva, s ez az álarczviselés tarthat rövidebb ideig, de tarthat jó hosszú ideig is. Gondoljunk csak arra, hogy a kettőshangzóból fejlődött hosszú *ö*-nek két betűvel (*eu*, *ev*, *ew*) jelölése — a különféle újabb jelölések mellett — századokon át divott. A mai (*ü*-ből fejlődött) rövid *ö* előzőjét azon a koron túl is, a melyben az *ü* > *ö* hangfejlődés megindulásának első kétségtelen bizonyítékai fölbukkannak, még több évszázadon át találjuk az *ü* hang betűivel (*u*, *v*, *w*) írva, és kétségtelen dolog, hogy ezeknek egy része nem *ü*-t, hanem *ö*-t jelölt, mint M. is elismeri (6. l.). Mármost: ha az *u*, *v*, *w* betűnek ez az alkalmazása a M. meghatározta koron túl is olyan soká tartott, nem jogos-e az a föltevés, hogy ennek az alkalmazásnak az idejét visszafelé is meg lehet hosszabítani? Szerintem, igenis, jogos. Vagyis: lehetséges ugyan, hogy az *ü* > *ö* hangfejlődés csak a XII. század második felében (5. l.) vagy végén (6., 47. l.) és a XIII. század elején (6. l.) indult meg, mint M. gondolja, de annak a lehetőségét sem szabad kétségbe vonni, hogy már sokkal régebben — akár már a nyelvtörténeti kor előtt is — megindult. (L. a mit NyK. XLIII. 121. l. mondtam).*

Nem áll útjában ennek a föltevésnek az a „kétségtelen bizonyíték“, a melyet M. arra hoz föl, hogy a X. és a XI. században nem volt *ö* hang a magyarban. Abból indul ki, hogy „ha valamely nyelv szavait vagy csak egy-egy szavát két különböző betűsorrall, egymástól függetlenül, egyidőben vagy közel egyidőben egyformán jegyzi fel, az ilyen feljegyzésnek perdöntő bizonyító ereje van“ (5. l.). Ezt elfogadom. Mármost következik a bizonyíték. A mai magyar *köz* szó KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOSNÁL az *Etelköz* nevében *κούζου*-, *κούζού*-nak van írva (**Ἐτελκούζου*, **Ἐτέλ και Κουζού*), s ezt *küü*-nek kell olvasni; latin betűkkel pedig e szót legrégebben *cuz-*

* Id. h. a 17—18. sorban „ment végbe“ h. olv.: „indult meg“. — A második lehetőséghez pótlólag még azt teszem hozzá, hogy ha a nyilt *e*-t és a zárt *ë*-t kezdetül fogva egyazon betűvel lehetett jelölni, akkor az *ö* és az *ü* hangot is közös betűkkel jelölhették.

nak és *kuz*-nak írták. „Ez az egymástól függetlenül *ov ∞ u*-val való jelölés megdönthetetlenül bizonyítja, hogy mind a görög *ov*, mind pedig a latin *u* egy és ugyanazt a hangot jelöli“, t. i. az *ü*-t (6. l.). Már pedig ez a „kétségtelen“ és „megdönthetetlen“ bizonyíték se nem kétségtelen, se nem megdönthetetlen. KONSTANTINOS PORPH. (a ki 905-ben született és 911—959-ig uralkodott) a X. század közepe táján írta a munkáját és benne a magyar „köz“ szót *küzü*-nek; a legelső latinbetűs adat (*scilicuz*) pedig 1225-ből való. Ezeket az adatokat, a melyeket körülbelül 275 évnyi időköz választ el egymástól, éppoly kevésbé lehet „egyidőben vagy közel egyidőben“ följegyzetteknek tekinteni, mint a hogy mi nem tekinthetjük magunkat a költő ZRÍNYI MIKLÓS kortársainak. Hogy 1225-ben a *cuz*-nak írt szó *küz*-nek vagy *köz*-nek hangzott-e, arra nézve a X. század közepe tájáról való *küzü*-ből nem lehet következtetést vonni. Hiszen ismerünk hangváltozásokat, a melyek ennél sokkal rövidebb idő alatt mentek végbe.* De tegyük föl, hogy volna egy KONSTANTINOS Ἀτελλουζου-jével teljesen egykorú, tőle független latinbetűs *Atelkuzu* adatunk. Mit bizonyítanak ezek együtt? Azt-e, hogy a X. század közepe táján a magyarban nem volt *ö* hang? Egyáltalában nem, hanem csupán azt, hogy akkor a mai *köz* szó még *küzü*-nek hangzott, tehát azóta e szó első tagjában az *ü* helyébe *ö* lépett, a rövid véghangzó pedig elveszett.

A NyK. XLIII. 122. lapján fölvettem annak a lehetőségét, hogy az *ö* hangot a XIII—XV. században *e* betűvel is jelölték. Most már kétségtelennek tartom, hogy ez a jelölésmód legalább az *öü* kettőshangzóban egy ideig dívott. Ez a kettőshangzó volt, tudjuk, az *ëü* és az *ö* közötti közbeeső állomás (pontosabban: közbeeső állomások egyike); és minthogy az *eu*, *ev*, *ew* hangjelölés, a melyet eredetileg az *ëü*-re alkalmaztak, még akkor is dívott, mikor ez a kettőshangzó *öü*-n át már *ö*-vé fejlődött volt, kétségtelen dolog, hogy a közbeeső időben előforduló *eu*, *ev*, *ew* betűpárok egy részében az *e* betű az *ö* hang jele volt.** De más esetekben is lehetséges, hogy az *e* betűnek *ö* volt a hangértéke, t. i. olyan szavakban, a melyeknek mai *ö*-je egykori *ë*-ből fejlődött. Ilyen a *föld* szó, a melyet *fëld* alakban vettünk át a németből (vö. ófn. *fëld*, kfn. *vëlt*). Az OklSz.-beli adatok közül a legkorábbiak *e*-vel valók: *feldnuar* 1095/XII—XIII. sz., *Felduar*, *Feldvara* 1211, *Feld-*

* Az irtisi osztják nyelvjárásban a fúvó *l*-hangoknak *t*, *D*-vé fejlődése nem egészen egy évszázad alatt ment végbe (PAASONEN: FUF. II. 98—101), sőt a liv nyelvben az *ü* és az *ö* hang egy emberöltő alatt fejlődött *z*-vé és *e*-vé (SERÄLÄ: NyK. XXI. 256—258).

** Hangjelölés: *eu*, *ev*, *ew* . . . *eu*, *ev*, *ew* . . . *eu*, *ev*, *ew*
hangérték: *ëü* > *öü* > *ö*.

war 1217, *feld* 1223/43; a legelső adat, a melyben az *ē* > *ö* hangfejlődés végbementé mutatkozik: *Banafeuld* 1269 (ez egyszersmind a legrégebbi adat arra, hogy *eu*-val rövid *ö*-t is jelöltek);* innen kezdve gyakran találkozunk kétségtelen *ö*-hangzós alakokkal (írva: *feuld*, *fewld*, *fuld*, *fold*), de ezek mellett nagyobb számmal fordulnak elő *e*-vel írt adatok, a melyek közt az utolsó 1535-ből való. Mármost, ismervén a hagyományos írásmódhoz való szívós ragaszkodást, meg kell engednünk annak a lehetőségét, hogy a *feld*-nek írt adatok között is lappanganak olyanok, a melyeket *föld*-nek ejtettek ki. Ilyen szavak még pl. *hölgy*, *völgy*, *zöld* (vö. *helg*, *welg*, *zeld* ∞ *heulg*, *welug*, *zeuld* OklSz.; — figyeljünk a hangtani helyzetre!) — Azt, hogy az ilyen *e* betűk közül melyik milyen hangot jelölt: *ē*-t-e vagy *ö*-t, — sajnos — nem lehet megállapítani, még akkor sem, ha egy szó ugyanegy oklevélben *e*-vel is, *eu*-val is van írva (pl. 1269: *Kreynfeld* ∞ *Banafeuld*). Ennélfogva annak a megismeréséből, hogy az *e* betű bizonyos korban az *ö* hang jele is lehetett, a magyar hangtörténet vizsgálásában pozitív eredményeket nem várhatunk; de legalább az *ē*-zés és az *ö*-zés kérdésének vizsgálása közben jó azt tudnunk, hogy az *e*-vel írt szó nem okvetetlenül ellenmondó adat.

Az a szabály, a melyet MELICH a magashangú végzetek *u* betűjének olvasására nézve ad (6., 44. l.), szerintem egészen helyes; és örvendek, hogy a K.T.-beli *nekunc*, *hyrunc* szavak *-unc* végzetének olvasásában találkozunk (vö. NyK. XLIII. 118).**

Nagyon csattanósnak látszik az a paleografiai bizonyíték, a melyet M. annak a kétségtelenné tételére hoz föl, hogy a magyar szavak *-us* végzetét, valamint a belsejükben s a végükön levő *ur*-t csakis *us*, *üs*-nek és *ur*, *ür*-nek lehet olvasni. Ennek kétségtelen bizonyítékát abban látja, hogy a magyar *us*-t és *ur*-t, ha ki nem írták, ugyanazokkal a rövidítésekkel jelölték, mint a latin *us*-t és *ur*-t. Erre én — a nélkül, hogy a magyar *us* és *ur* hangzásáról véleményt akarnék most mondani — csak azt jegyzem meg, hogy a *morus* (= Maros)-nak, *zomus* (= Szamos)-nak stb. *mor*°, *zom*° rövidítésében, valamint a *satw*- (= Sátor)-nak, *turmas* (= Tormás)-nak stb. *sat*°, *turmas*° rövidítésében a paleografiai jelek nem egyebek, mint az *u* + *s* és az *u* + *r* betűpárok helyettesítői.*** Igazamat

* Tehát nem a XIV—XV. század határáról valók az első ilyen adatok, mint M. mondja (48. l.).

** A *nekunc* szóbeli *e* betűt M. *ē*-nek olvassa. Tudom, hogy miért, de nem helyeselhetem, valamint azt sem, hogy a *tudhotiuc*-beli *o* betűt *o*-nak olvassa. (Vö. a mit az *o* ∞ *e* betűmegfelelésről NyK. XLIV. 115—116. l. mondtam.) Erre a kérdésre alkalom adtával még visszatérek.

*** Hogy az *Almus* (*alm*°) nevet latinosan ragozza az ANONYMUS (*almi*, *almo*, *almum*), a mit M. szintén a mellett szóló bizonyítékkal hoz föl, hogy

bizonyítják a fölhozott magashangú szavak: *tem'* (o: *temus* = Temes), *ue-t'* (o: *uertus* = Vértes), *Demetv* (o: *Demetur* = Demeter). Hogy ezeket *Tēmūs-*, *Vértūs-*, *Dēmētūr-*nek vagy *Tēmös-*, *Vértös-*, *Dēmētör-*nek ejtették-e, azon lehet vitatkozni, de annyi bizonyos, hogy *Tēmūs-*, *Vértūs-*, *Dēmētūr-*nak nem ejtették. Ha tehát azt, a mi csak írva volt *us* és *ur*, de hangzani nem úgy hangzott, mint a latin *us* és *ur*, mégis ezeknek a rövidítéseivel jelölték, ez kétségtelenül bizonyítja, hogy azok a rövidítő jelek a magashangú magyar szavakban nem *ūs-t* és *ūr-t* jelölnek, hanem egyszerűen az *u + s*, *u + r* betűpárokat helyettesítik. Tehát a paleografiai rövidítésekkel írt alakok az *u* betű hangértékéről semmivel sem vallanak többet, mint a teljesen kiírottak.

MELICH a cikkét azzal fejezi be, hogy szerinte „igenis, meg lehet állapítani, hogyan hangzott a régi, X., XI., XII., XIII., XIV. stb. századi magyar nyelv“. S a szabály ez: „A magyar nyelv történeti fejlődése és a hangrend figyelembe vételével nagyjában mindent úgy kell olvasni, a hogy írva van“. Ez a szabály egészen helyes, csak nem kell az „a hogy írva van“-t félreérteni vagy félremagyarázni. Legfőképen a rövid magánhangzókról van szó, azok közül is főképen az *a*, *o*, *u* és az *e* betűvel jelöltekről. A szabály szerint az *a* betűt *a*-nak, az *o* betűt *o*-nak és (magashangú szóban) *ö*-nek, az *u* betűt és egyértékeseit *u*-nak és (magashangú szóban) *ü*-nek, az *e* betűt pedig az *é-ző* nyelvjárások szerint részint *e*-nek, részint *é*-nek kell olvasni, ha csak nincs okunk arra, hogy más hangértéket tulajdonítsunk nekik. Az eltérő olvasásra pedig részint a nyelvtörténet, részint a hangrendi megfelelés szabályosságának ismerete adhat okot. És itt van a nehézség. A hangrendi megfelelés szabályosságából levonható következtetések csak szűk körre szorítkoznak és részben vitások; a régibb korról való nyelvtörténeti tudásunk pedig jórészt azokon a betűkön alapszik, a melyeknek a hangértékéről van szó. Hogy a fönnebbi szabály alkalmazása nem olyan egyszerű, a milyennek első tekintetre látszik, az M.-nek jelen cikkében is ki van fejezve. „Természetes dolog, — azt mondja (6. l.) — hogy helyesírási hagyományképen később jelölhetett az *u* betű *ö*

a ' jel csakis *us-t* (azaz *us* hangzást) jelölhet, annak a magyarázatát megadja maga az ANONYMUS, a ki a 3. fejezetben az *Almus* nevet a latin *almus* szóval azonosítja: „*Almus id est sanctus*“. Más *us* betűkkel vagy ' jellel végződő magyar szó az ANONYMUSban nem fordul elő latinosan ragozva. — Hogy pedig az ANONYMUS a magyar *-os* végzetet (pl. *howos*, *ystoros*) sohasem írja rövidítve, éppugy mint a latin *os* végzetet sem, annak az az egyszerű oka, hogy az *os* betűpár helyett nem volt szokás rövidítést alkalmazni. (FEJÉRPATÁKY LÁSZLÓ barátom szíves közlése szerint a latin *-os* helyett némelyek az *-us* rövidítő jelét használták, de ez nem volt általános szokás.)

hangot is“, — „ilyen *u*-val jelzett *ö*-ket azonban rendkívül nehéz kimutatni.“ Ez pedig még csak egy betű és egy rendkívül nehezen kimutatható hang. De van több is. Ott van az *a* álarca mögött rejtőzködő *á* (és *â*), az *o* köntöseben megjelenő *a* (és *â*), az *e*-jelöléssel egy kalap alá fogott *e*, *ë*, *ö*, *ê*, *é* és még egynéhány magán- és mássalhangzó. Milyen tág tere nyílik itten a kétségeskedésnek és a dogmatizálásnak!

SZINNYEI JÓZSEF.

Legrégibb bibliafordítóinkról.

(Folytatás.*)

A SzékelyudvC.-nek legelső darabja Judit asszony könyve, melyet Nyújtódi András barát írt 1526-ban hugának, Judit apácának. „Yme azerth en zeretõ hvgom Nvythody Jvdith — úgymond műve végén — az te neveden valo zenth Azzonnak kőive, mel'et en, az te zegeñ bat'ad, Nvythody frater Andras, megh yrtam az dyaky bõttõrõl, ez mağar ñelvre, az te hozzað valo atyafyvfagof zeretetnek, myatta megh gõzettetvéeñ, es hoğ ne lennél, az te celladban az te zentednek kőüvénélkf!“. (SzékelyudvC. 102—103.) Ha ezt a fordítást összehasonlítjuk a Vulgatával, azonnal szemünkbe tűnik, hogy András barát sok helyen egy-egy latin szónak fordítására két magyar kifejezéssel is próbálkozik, úgy, mint Bertalan pap is tette. Ha ezeket a helyeket összeszedjük, látjuk, hogy András barát nemcsak a „diáki bõtit“ figyelte, hanem segítségül vett munkájához egy régibb bibliafordítást is, még pedig azt is meg tudjuk mondani, melyiket. Lássuk a kérdéses helyeket, összehasonlítva a BécsiC.-szel.

1. Jud. 1, 2: *ex lapidibus quadratis et sectis fecit muros eius in altitudine cubitorum septuaginta, et in latitudine cubitorum triginta.*

BécsiC. 11: <i>neg zegõ kőuecbõl es faragottakbol raka õ kő falit hetuen kőõðklene magaßfagban es zeleßfeget harmic kőõðkletne.</i>	SzékelyudvC. 1: <i>negzegõ faragot kővekbõl zerze az õ kő falyt. magof-fagytt hetven feenghnere, es zelef-fegytt, awagy te merdek feghitt harmyncz feenghnere.</i>
---	--

2. Jud. 3, 10: *excipientes eum.*

BécsiC. 14: <i>fogaðuan õtet.</i>	SzékelyudvC. 8: <i>veven õtet (az az befogaðvan).</i>
-----------------------------------	---

3. Jud. 4, 1: *timuerunt valde.*

BécsiC. 15: <i>igen megfelemenec.</i>	SzékelyudvC. 10: <i>yghen megh felemenec, (az az megh yedenec).</i>
---------------------------------------	---

4. Jud. 4, 5: *per quos viae transitus esse poterat.*

BécsiC. 15: <i>kiken által menet lehetuala.</i>	SzékelyudvC. 12: <i>kyknek általlok az vtnak menety, awagy yarafa lehet vala.</i>
---	---

* L. MNy. XIII, 35.

5. Jud. 5, 10: rex Aegypti.
 BécsiC. 18: *Egiptomnac kirala.* SzékelyudvC. 19: *az kirat (az az egiptomnak kirala).*
6. Jud. 5, 13: In quo loco.
 BécsiC. 18: *Ki helyen.* SzékelyudvC. 20: *mely helyen (az az vgyan azon tengeren).*
7. Jud. 6, 7: traderent eum in manus filiorum Israel.
 BécsiC. 21: *adnac ötet Ifrl fiay-nac kezeche.* SzékelyudvC. 29—30: *adnayak (az az arwlnak) ötet yzrahel fiay-nak kezeybe.*
8. Jud. 6, 12: propter hoc verbum interficere eum.
 BécsiC. 21: *ez igeierth megölni.* SzékelyudvC. 32: *ez ygeert (az az bezedert) meg ölny.*
9. Jud. 6, 19: fecit coenam magnam.
 BécsiC. 22: *tón nag vačorat.* SzékelyudvC. 35: *zerze nag vačorat (az az nag vendeegfeget).*
10. Jud. 6, 21: convocatus est omnis populus.
 BécsiC. 23: *mend annep egbe huan.* SzékelyudvC. 35: *egbe hyvattatwan mynden neep, (az az mynd az kó-zón feeg).*
11. Jud. 6, 21: per totam noctem intra ecclesiam oraverunt.
 BécsiC. 23: *mend etaltal az eg-hazban ymadkozanan.* SzékelyudvC. 35: *mynd egeez az eyel az eg hazban (az az, az synagogaban, awag az gőlekezetben) ymadkozananak.*
12. Jud. 7, 6: incidi praecepta quae ductum illorum.
 BécsiC. 23: *parančola elvagatni o vizeknek folafat.* SzékelyudvC. 37: *az ő vyzeknek menetyt (az az folafat) el vagata.*
13. Jud. 8, 2: vir eius fuit Manasses.
 BécsiC. 26: *ő ferie vala Manaffes.* SzékelyudvC. 45: *vra vala (az az feerye) Manaffes.*
14. Jud. 8, 8: timebat Dominum valde.
 BécsiC. 26: *igen felivala iftent.* SzékelyudvC. 47: *vra th (az az yftent) feely vala hywen.*
15. Jud. 8, 20: omnes gentes, quae cum que insurgunt contra nos.
 BécsiC. 28: *menden nemzeteket vala mellec tamadandnac mbellenőnc.* SzékelyudvC. 50: *mynden nemzeteketh, kyk, awag, melek, tamadnac mő ellenőnk.*
16. Jud. 8, 21: anima illorum.
 BécsiC. 28: *azoknac lelkec.* SzékelyudvC. 50: *azoknak lelkek (az az akaratok).*
17. Jud. 9, 8: tenuit pedes eorum ab yssus.
 BécsiC. 30: *ólabokat melfeg tartameg.* SzékelyudvC. 57: *megh tartat az ó labokat az melfeegh (az az, az wereff tengher).*

18. Jud. 10, 3: *lavit corpus suum.*

BécsiC. 31: *megmofa ő testet.*

SzékelyudvC. 62: *megh mofa az ő testeeth (az az megh feredeth).**

19. Jud. 10, 15: *Conservasti animam tuam.*

BécsiC. 33: *Megtartottad te lelkedet.*

SzékelyudvC. 68: *Meg őróztad az te lelkedeth, (az az eletedet).*

20. Jud. 13, 21: *Confitemini illi omnes.*

BécsiC. 39: *Vallatoc mend.*

SzékelyudvC. 80: *wallaft tegetec (az az dyceereteth) őneky.*

21. Jud. 16, 8: *sed Iudith filia Merari in specie faciei suae dissolvit eum.*

BécsiC. 45: *De Iudit Merarinac' laña ő orcaianac zineben feite meg őtet.*

SzékelyudvC. 93—94: *De az Merary laña Ivdith az ő orcayanak keepevel, meg feytee, az az meg őzee őtet.*

22. Jud. 16, 22: *et mox, ut purificati sunt.*

BécsiC. 46: *Es legottan hog megtisztoltatanac.*

SzékelyudvC. 96: *ees leghottan hoj megh tyztvlanak (az az megh mofodanak, az ő törweeinek zereenth).*

23. Jud. 16, 25: *Iudith magna facta est.*

BécsiC. 46: *Iudit nagga lón.*

SzékelyudvC. 98: *Iudith, igen nağ lóón, az az, nağ tyzteffegre magzateek.*

24. Jud. 16, 28: *et dimisit abram suam liberam.*

BécsiC. 28: *es ő Abraiat zabadon eretzte.*

SzékelyudvC. 99: *es az abrat, az ő zolgalo leanat, zabadon hajaa (az az megh nemeftyte).*

Mint Bertalan pap törlései és toldásai a DöbrC.-ben, úgy el-
 árulják András barátunk e kettős, sőt néhol hármas fordításai az
 eredeti magyar forrást: Tamás és Bálint bibliafordítását. Régi bibliánk
 és a SzékelyudvC. közt azonban már egy századnyi időköz van,
 érthető volna tehát, ha nem jutott volna András barát kezébe Tamás
 és Bálint szövege oly híven, mint az a jóval régibb BécsiC.-ben
 lelhető. Valóban, a huszonnégy felsorolt egyező eset mellett öt olyan
 kettős fordításra bukkanunk, melyekben egyik kifejezés sem azonos
 a BécsiC. megfelelő szavával. Lássuk ezeket is.

a) Jud. 2, 6: *in ore gladii.*

BécsiC. 13: *tórnc zaiaban.*

SzékelyudvC. 5: *tórnc torka-
val, (az az elyvel).*

b) Jud. 7, 24: *indignationem suam abscondit.*

BécsiC. 25: *elmecci őharagiat.*

SzékelyudvC. 43—44: *az ő harag-
yat elzakazta (az az elhağja
es elmwla).*

* Vö. MNy. XIII, 43, alulról 8. s köv. sor.

c) Jud. 12, 1: de convivio suo.

BécsiC. 35: *övendegfegeből.* SzékelyudvC. 73: *ó lakodalma-
bol (az az eetkeyből).*

d) Jud. 3, 10: cum coronis et lampadibus.

BécsiC. 14: *koronackal es diče.* SzékelyudvC. 8: *koronakval es
reteckel.* lampafokval (az az zóvetne-
kekvel).

e) Jud. 11, 12: haec . . . volunt consumere.

BécsiC. 34: *ezeket akariac meg-
tökelleni.* SzékelyudvC. 71: *azt gondoltak
hoj megh emeezteneek (az az
megh ennek es megh ynnak).*

Ezek közül az utóbbi két eset [d] és e) alatt] különösen figyelemreméltó annak a kiderítésére, hogy Tamás és Bálint szövegét mily állapotban találta már András barát. Látjuk, hogy a d) és e) alatt a BécsiC. megfelelő helyein hibás fordítással van dolgunk. Akár a fordítók vétkéből, akár latin eredetijük romlott voltából, de megtörtént, hogy egyik esetben [d] Tamás- és Bálinték a helyes ‚lampadibus‘ helyett ‚laudibus‘-t fordítottak le így: ‚dícséretekkel‘, a másik esetben [e] pedig a ‚consumere‘ helyett ‚consummare‘-t így: ‚megtökélleni‘; holott az ő bibliájukban más helyeken a ‚lampas‘ ‚lámpás‘-nak, a ‚consumo‘ pedig ‚megemészt‘-nek van fordítva. Hogy jutott tehát a helyes ‚lámpás‘ és ‚megemészt‘ kifejezés András barát könyvébe azon a helyen, a hol Tamás- és Bálintéknál hibás fordítás van? Nem András barát igazításából, mert hiszen láttuk, hogy mikor ő egy latin szót két magyarral ad vissza, akkor az „azaz“ szócskával összekötött két kifejezésből az egyik nem az övé, hanem az előtte levő magyar szövegből van véve. Ebből az következik, hogy András barát kezében fordításához való segédeszközül Judit könyvének oly magyar szövege volt, melyben az illető helyeken is a latinak pontosan megfelelő magyar szó: ‚lámpás‘, illetve ‚megemészt‘ volt. András barát tehát a SzékelyudvC.-ben Tamás és Bálint bibliájának, vagy legalább a Judit könyvét magában foglaló bibliarészletüknek oly példányát használta, melyet előtte valaki már átdolgozott, a Vulgatával összevetve. Ez a közbeeső átdolgozás nem maradt ránk, de megvolta — látjuk — annyira kétségtelen, hogy nem maradhat el arról a táblázatról, mely Tamás és Bálint ó-szövetségfordításának elágazását szemlélteti:

*Tam. Bál. ószöv.

Tam. Bál. ószöv. töred. BécsiC.

*Tam. Bál. átdolg. Judit k.

Andr. Judit k. SzékelyudvC. 1—104.

A mint tapasztaltuk, szokás volt a szent szövegek régi fordítóinál, hogy csupa lelkiismeretességéből egy-egy latin szóra két vagy három rokon értelmű magyar megfelelőt is tettek fordításukba. Így cselekedett a könyvnyomtatás korának legelső magyar bibliafordítója, Komjáti Benedek is, ki „Zenth Paal leueley“ előszavában ezt be is jelenti: nagyub es tellyesb es kwnyueb ertelemnek okaert egy dyak zooth keth, a vagy három magyar zoual ky ielentettwnk“ (15—16. l.). Láttuk Bertalan pap és András barát munkáján azt is, hogy az ily módszernek oka az, hogy a fordítók egy régibb fordításra is támaszkodtak s itt-ott annak a nyelvét is igyekeztek értékesíteni újonnan készített fordításukban. Komjátinál is ez az oka a synonymumok alkalmazásának, hiszen ő maga említi, hogy Perényinénel, kinek számára fordított, már „azon lenth Pal Apaftalnak leueley: magyara-zua valaanak“, bár ama régi fordításnak „nem csak az értelme de meeg az oluafafays, neheznek teczyk vala“ (8. l.). Bertalan pap törlései és bejegyzései, András barát kettős fordításai elvezettek nyomára a forrásul vett régibb fordításnak; elárulják azt Komjátinak synonymumai is. Ebből a szempontból már összehasonlította Komjátit a DöbrC.-beli Pál-apostol-részekkel FARKAS GYULA (MNy. X, 225) s megállapította, hogy Komjáti oly régibb fordítást használt föl, melynek töredékeit megtaláljuk a DöbrC.-ben. Bizonyító példái közül hadd mutassam be a legelsőket.

Róm. 13, 11—13: Nunc enim propior est nostra salus . . . Nox praecessit, dies autem appropinquavit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, et induamur arma lucis.

DöbrC. 257: *immar közelben vajon mi idvősfegőnk . . . ee el mult nap kedeg el közeleíteth: Azert hañ-ük el fetefegnek ő dolgit: es őltöz-őnk feűsfegnek feűveribe:*

Komj. 94—95: *mostan kűzelben, yelen vajon a my idueffygwnk . . . Az eyh (eyely idű) el multth, az nap penygh el kűzeleyteth. Vesswkel annak okayrth, mi rubunk az fetyth-sygeknek chyelekedetyth dolgayth, es űltűzzűnk, veggywk ryank a vylagoffagnak fegueryth.*

Kétségtelen a rokonság Komjáti szövege és Bertalan papé között. Ne feledjük azonban, hogy Komjáti Szent Pál leveleit sorjában mind lefordította, a DöbrC. lectionariumában pedig szent Pál leveleinek csak egy része van meg, még pedig nem a bibliabeli sorrendben, hanem a lectionarium céljához képest osztva el. Viszont azt is tapasztaljuk, hogy Komjátinak egész művén végigvonulnak azok a kettős vagy hármás fordítások, tehát oly részekben is, melyek a DöbrC.-ben nincsenek meg. Így a példának fölhozott versek után következő tizennegyedik rész nincs meg Bertalan papnál, de azért Komjátinál az is csak úgy hemzseg a — mint ő nevezi — „félholdak“ közé tett synonymumos toldásoktól:

Róm. 14, 1—2: Infirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim credit se manducare omnia . . .

Komj. 95: *Azt penyg ky a hydben meeg gyarlo (erítelen betegh) elír vegytek (kírzytege zerkezteffytek), nem vetekedyffeknek tytousa valo itylyffyben, merth nymel kírzzúlelek aleytya (hyzy) ilhetny myndenekuel (akar mynemw ytkekuel.)*

E betoldásoknak Komjádi egész könyvére való kiterjedése azt bizonyítja — a mi különben bevezetésének idéztem szavaiból is kitűnik — hogy azon régibb fordítása Pál apostolnak, melyből ő merített, teljes volt; vagyis Komjádi vizsgálatából kiderül Pál leveleinek egy oly régibb fordítása, mely a DöbrC. Pál-leveleivel szoros rokonságban van. A DöbrC. végső forrása pedig Tamás és Bálint fordítása; ha tehát Komjádi és a DöbrC. közt megállapítható lett a származásbeli kapcsolat, ebből magától értetődik az, hogy Komjádi Szent Pál-jának is végső forrása Tamás- és Bálintnak reánk csak töredékeiben maradt bibliafordítása, illetve abból az a már elveszett részlet, mely szent Pál leveleit foglalta magában. A DöbrC. és Komjádi közt nem onnét van a rokonság, mintha ez a DöbrC.-et használta volna, hiszen a DöbrC. nem tartalmazza az egész szent Pál-t, Komjádi kezében pedig — tudjuk — teljes fordítás volt. Úgy sem magyarázható Bertalan pap és Komjádi viszonya, mintha Bertalan a DöbrC. lectionariumán kívül lett volna egy már elveszett teljes szent-Pál-fordítása, illetve átdolgozása is és abból merített volna Komjádi. Ennek a föltevésnek két ok is ellene mond. Egyik az, hogy a DöbrC. szereztetése és Komjádi munkájának kinyomatása közt csak huszonöt évnyi időköz van s nem valószínű, hogy huszonegynehány éves fordításnak „értelme“, sőt „olvasása“ is nehézznek tetszett volna Komjádi szemében. Másik ok az, hogy Komjádinak kettős vagy hármas fordításai közt és a DöbrC.-nek Pál-szövegei közt koránt sincs oly sűrű egyezés, mint a DöbrC. és a Müuch.-vagy az AporC. közt, akár pedig a BécsiC. és a SzékelyudvC. között. Gyakrabban látunk ilyen eltéréseket:

Pál Róm. 8, 18: Existimo enim, quod non sunt condignae passionis huius temporis ad futuram gloriam.

DöbrC. 352: *Attamfiai Azt entezem hoj ez időnek kinni ne lefenek mitan elegek. ióvendó dícsőfegre.*

Komj. 72: *Mert Alaytom hogy ez vylagy haborufagok (fanyaru ffagok) nem hasonlatofok (nem egenlír k) az dychríffygre.*

Pál Zsid. 1, 4: Tanto melior Angelis effectus.

DöbrC. 269: *anneval iob (kólónd) lóť anjaloknal.*

Komj. 418: *Annyual ielesb nagyob, iob lewth az angeloknal*

Komjádi műve tehát nem utóda Bertalan pap valamely művének; viszont azonban sokkal több az egyezés a Komjádi és Bertalan pap közt, semhogy az megmagyarázható volna abból, hogy mind a kettejük legvégső forrása Tamás és Bálint bibliája. Ez ősz biblia nyelvéből kevesebb közös elemet őrzött meg Bertalan és Komjádi annál, a mennyi közös elem van kettejükben olyan, mely nem vihető vissza Tamás- és Bálintig. Ezeket a jeleket megfigyelve, meg tudjuk határozni a DöbrC. és Komjádi közti rokonság fokát, mívoltát: mind a kettőnek Pál-levelei Tamás és Bálint illető műveinek ugyanazon szerzőtől való átdolgozásából ágaznak le. Az az ismeretlen, ki Tamás és Bálint lectionariumát, benne szent Pál leveleinek mintegy ötöd-részevel, már úgyszintén átdolgozta (ezt használta föl Bertalan pap a DöbrC. lectionariumában), ugyanaz átdolgozhatta Tamás- és Bálintnak teljes szent-Pál-fordítását is — és ez a régi fordítás volt Komjádi segítségére. A DöbrC.-ben és Komjádiiban annyi a közös, a mennyit mindegyik megtartott a közös tárgyú, azonos szerzőtől való forrásból. Tamás és Bálint újszövetség-fordításának családfája tehát a következő:

*Tam. Bál. újszöv.	{	- Tam. Bál. négy evang. MünchC. - *Tam. Bál. sz.-Pál-fordításának átdolgozása a DöbrC.-beli le- ctionarium közvetlen forrásá- nak szerzőjétől	}	—Komj. Pál lev.
--------------------	---	---	---	-----------------

Az eddigiek folyamán úgy beszéltem Tamás és Bálint bibliafordításáról, mint teljesről. Itt térek rá arra, hogy újabban ezt kétségbe is vonják. „Annyi bizonyos — olvashatjuk IrodTörtKözl. VI, 9—10 — hogy Tamás és Bálint aligha akarták az egész szentírást lefordítani, legalább egyelőre. A könyvek sorrendje a Bécsi codexben maga is meggyőzheti e részt a kutatót, annyira eklektív eljárásra vall, s még jobban a Makabeusok könyvéből való válogatás“ stb. Én azonban ezen okoskodást nem találom elég erősnek. Ne feledjük, hogy a BécsiC. éppen úgy, mint a MünchC. és AporC. is, csak másolat. Már pedig, ha egy nagyobb könyvtárnak² kéziratárában szemlét tartunk a középkori latin bibliamásolatokon, egész sereg olyan codexet találunk, melyek „eklektív“ módon csak némely részeit tartalmazzák a szentírásnak. Némelyikben csak Mózes öt könyve van, másokban Mózes és Józsué, harmadikban a kisebb próféták, negyedikben szent János, ötödikben szent Pál és így tovább. Mármost ezekből bizonyára nem következtetné senki azt, hogy akkor még le sem volt latinra fordítva a teljes szentírás. A teljes latin szöveg sokkal könnyebben hozzáférhető volt, mint a teljes magyar; ha tehát akadtak olyan másolók, a kik a latinból is csak kisebb-nagyobb részeket írtak le, mennyivel inkább tehették ezt a magyar szöveg másolói! Az imént láttuk, hogy Nyújtódi András barát egy BécsiC.-féle gyűj-

teménynek éppen csak Judit könyvét ragadta ki; miért ne választhatták volna ki a BécsiC. másolói codexük tartalmát éppúgy a Tamás- és Bálint-féle teljes ószövetségből? Miért ne származhatott volna így a MünchC. a teljes újszövetség-fordításból? Arra is gondoljunk, hogy maguk a szerzők is bizonyára nem vártak művük közrebocsátásával az egész biblia befejezéséig, hanem maguk is részletekben ismertették meg paptársaikkal és híveikkel a magyar bibliát: példa rá Heltaí bibliája, mely az 1551-től 1565-ig terjedő időszakban hét darabban látott napvilágot. Így ha már készen volt Tamás és Bálint a négy evangelista fordításával, ezt a négy könyvet már másolhatták azon mód, mint a MünchC.-ben van, mielőtt még végeztek volna az Apostolok cselekedetével vagy szent Pállal; továbbá szent Pál levelei külön is alkothatták egy későbbi codex tartalmát. Ha tehát Tamás és Bálint ránk maradt műveit vizsgáljuk, semmi jel nem szól bibliafordításuk teljes volta ellen. Sőt annak minél teljesebb voltára vall az a körülmény, hogy későbbi munkákban (AporC. II. kéz, DöbrC., Komjádi) a Tamás- és Bálint-féle bibliafordítás oly részeinek átdolgozását is találjuk, melyek sem a Bécsi-, sem a Münch.-, sem az AporC. I. kéz-ben nincsenek meg.

De hiszen a tárgyalat kérdés eldöntéséhez nem szorulunk csupán el nem vészett munkáik vizsgálatára, vagy föltételezhető műveik nyomozására, hanem hitelt érdemlő forrásban világosan olvashatjuk, hogy Tamás és Bálint mind az ó-, mind az újszövetséget lefordították. Az a kútfő, melyben ez foglaltatik, szent Ferencz rendének amaz ismert kéziratós krónikája, mely a gyulafehérvári Batthyány-könyvtár tulajdona s melynek a mi bibliafordítóinkra vonatkozó részét már Döbrentei közölte (RMNy. I. köt., II, XXI—XXIII). Ez a krónika elbeszéli, hogy Marchiai Jakab, a bosnyák provincia vicarius, ki 1436-ban a magyarországi hussziták inquisitorává neveztetett ki, milyen hathatósan működött, különösen a Szerémségben. Kamenicz volt ott a hussziták főfészke. Kameniczból ment ki földieki támogatásával egy Balázs nevű ifjú tanulmányai folytatására Prágába s „ott emberi bölcsességgel megrakodván és a hussziták eretnekségének ördögi gonoszságával rozsdásodván, némely társaival Pannoniába s hazájába, Kameniczre visszatérvén, ezek ott a hussításágot, mint később Balázs mester magát a hitnyomozó előtt mentegette, elhíntegették“.* Kamenicz ellen fordult tehát Jakab inquisitor haragja, miért is „akkoron — írja a krónikás — ket deák ember ugyanazon Kamenicz városából, tudnia illik Tamás és Bálint, némely eszelős emberekkel és asszonyállatokkal összebeszélvén, éjnek idején megszöktek és Moldovába mentek, hol ama két pap a mondott eretnekséget tovább terjesztvén, mind a két szövetség

* Horváth Cyrill fordítása Irodtközl. VI, 1.

írásait magyar nyelvre fordították. Mennyi és mekkora eretnekség vagon pedig ebben, a mint én is olvastam, ezvilági ember el sem számlálhatja . . . mivelhogy ezt a szólást is: spiritus sanctus, így fordították: zent zelleth* Ennyi az, a mi írva maradt Tamásról és Bálintról s ennek a krónikának nyomán állapította meg még Döbrentei (RMNy. I. köt. II. bev.) azt, hogy az itt említett husszita papok műveit bírjuk a Bécsi- és MünchC.-ben. Azon codexekben van ,szent szellet'-nek fordítva a ,spiritus sanctus'. A fordítóknak a Szerémségben való működésével összhangban áll a fordítás nyelve, mely hazánk alsó részeire mutat. Marchiai Jakab 1436—39 közti inquisitorsága idejével összevág a bibliafordítás keletkezésének ideje, ugyanis SZILY KÁLMÁN (MNy. III, 201) BÉKESI CONCILIA Emil nyomán a MünchC.-ről az abban lévő naptár alapján kimutatta, hogy fordítása 1416 és 1435 között készülhetett. A Moldvába való menekülés emléke az, hogy ez a MünchC., mint másolója följegyezte, Moldva földjén iratott. Tamás és Bálint husszita voltát tanúsítja az, hogy JIRČEKnek egy közleménye szerint (Sitzungsber. d. böhm. Ges. d. W. Philos. Cl. 1885. 104. l.), melyre MELICH JÁNOS hívta fel tudósaink figyelmét (Nyr. XXVII, 358), a husszita Prága egyetemén 1412-ben lett ,magister'-ré egy Bálint, ki a Kamenicztől nem messze fekvő Ujlak városbelinek van beírva, tehát valószínűleg azonos a fordítók egyikével. Így erősítik meg a krónika állításait más helyekről előkerülő adatok s viszont azok így bizonyítják a krónika szavahihetőségét. A mit tehát Tamás és Bálint bibliafordításának több töredékben és több átdolgozásban fönmaradtából már következtettünk, tudnillik hogy ők az egész szentírást lefordították, ezt a véleményünket bizonyossá teszik a krónika idézett szavai: „utriusque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt“.

Ellenmondás van azonban a krónika és irodalomtörténetírásunknak azon fölfogása közt, mely szerint Tamás és Bálint Ferencz-rendi szerzetesek lettek volna. A krónika ugyanis literatusoknak és clericusoknak nevezi őket, vagyis iskolázott papi személyeknek, de egy szóval sem Ferencz-rendieknek vagy általában szerzeteseknek. Nyilvánvaló tehát, hogy nem szabad alap nélkül rájuk fognunk, hogy Ferencz-rendiek voltak. Az az idézett krónikás, valahányszor szerzetebelit említ, el nem mulasztja odatenni: ,frater' vagy ,pater': „Frater Bernardinus“, „Patrem Gulielmum“, „Frater Iacobus“, „Frater Ioannes“, „Fratris Blasii“ stb. Ha tehát Tamást és Bálintot nem fratereknek említi, abból nemcsak az következik, hogy azok lehettek nem Ferencz-rendiek is, hanem az, hogy bármely papi rendhez tartozhattak, csak éppen szent Ferencz rendjéhez nem. Marchiai Jakab nemcsak a Ferencz-rendiek közt kereste az eretneke-

* Horváth Cyrill fordítása IrodTörtKözl. VI, 3.

ket, hanem a világi papok közt is: elbeszéli a krónika, mint ásatott ki és égettetett el még holtuk után is plébánusokat e szent buzgalmú férfiú. Tamás és Bálint személyének s az ő bibliafordításuknak tehát szent Ferencz rendjéhez csak annyi köze van, hogy az a nyelvünk-től, nemzetünk-től idegen olasz, a ki, ha tudta volna, Tamást és Bálintot műveikkel együtt a tűzbe vetette volna: — szent Ferencz rendjéhez tartozott. Az a tévedés, mely Tamást és Bálintot Ferencz-rendinek tette meg, a legelső róluk való hiányos és hibás híradásból keletkezett. WESZPRÉMI ISTVÁN emlékezett meg róluk legelőször irodalmunkban (Medicorum Biographia III: IV, 28—29) s WESZPRÉMI sorait vette át RÉVAI MIKLÓS „Magyar Literatura“ cz. munkájába (TudGy. 1833, II, 76—77) a következő szavakkal: „Mária Királynéről, Nagy Lajos Királynak leányáról, a' ki 1382 esztendőben kezdett uralkodni, jeles dolgot említ egy Kéz írás, melly az Erdélyi Püspöki Könyvesházban tartatik (Annales Historici MSS. Ordinis Sancti Francisci). E' dicső Fejedelem Aszszony, igen ohajtotta, és szorgalmaztatta az egész Szent Írásnak Magyarra való fordíttatását. Szépen vetekedett ebben Hedviga testvérével, a' Lengely Királynéval: a' ki is a' Szent Írást népe kedvéért annak hazai nyelvére fordíttatta. Nálunk is, Zsigmond Királynak, Mária férjének országlása alatt, a' melyet ő 1387 esztendőben kezdett, találkoztak már Szent Ferencz Szerzetéből két Tudós Férfiak: kik, ezt a' nagy munkát magokra vállalván, valósággal meg tökéltettek. Ezen, hiteles ugyan, de nekünk még is csak pusztá említéssel meg kell elégednünk. Az Érdemes Atyáknak munkájokban nem részesülhettünk; 's annak felette még csak neveiket sem tudhatjuk“. Ugyanezekről mondja később (79. l.): „a' jó igyekezett Atyák az Inquisitio elől Moldvaságba által szökének“. Látnivaló, hogy WESZPRÉMI ugyanarról a Ferencz-rendi krónikáról beszél, a melyből mi is vesszük régi bibliafordításunkra s fordítóinkra vonatkozó ismereteinket. De észrevehetjük azt is, hogy WESZPRÉMI nem ismerte pontosan a krónika tartalmát, még kevésbé RÉVAI, ki csak WESZPRÉMIT követte. Kitűnik ez abból, hogy ők azt hiszik, hogy a fordítók neve már a feledékenysége; holott a krónikában — láttuk — meg van nevezve Tamás és Bálint. Ily tájékoztatlanságból történt tehát az is, hogy megtették a két fordítót Ferencz-rendinek, holott arról meg nem szól a krónika, sőt közvetve annak ellenemond. WESZPRÉMI tudott annyit, hogy Ferencz-rendiek krónikája az, mely az eretnekeké tett két bibliafordítóról szól; úgy gondolta tehát, hogy azok is szent Ferencz rendjéhez tartoztak. DÖBRENTAI, ki a gyulafehérvári Ferencz-rendi krónika illető helyének hiteles mását megszerezte a BécsiC. kiadásához, már nem is emlegeti őket ferenczeseknek, hanem papoknak, husszita papoknak. TOLDY FERENCZET azonban megejtette a régi tévedés: újra „ferenczi barát“-nak iktatta be irodalomtörténetébe a két husszítát s bibliájukat

„ferencziek bibliája“ néven emlegeti. Toldy tekintélye alatt aztán az ő fölfogása és elnevezése maradt meg irodalomtörténetünkben. Megjegyzem azonban, hogy a nagykőrösi főgymnasium irodalomtörténeti óráin egykori tanárom, Mészöly Gáspár, el nem mulasztotta fölhívni növendékei figyelmét Toldy tévedésére s a „ferencziek bibliája“ elnevezés hibás voltára. Nem a Ferenczrend tagjai és szelleme alkották legrégibb bibliánkat, hanem Huss magyar követői: helyesen tehát a magyar husszita szellemből fakadt, magyar hussziták írta bibliafordítást „Husszita biblia“ néven nevezhetjük.

Husszita papjainknak e husszita művéről úgy gondolkoznak sokan, hogy azzal szemben idegenül álltak a magyar kath. egyház írói. Egy újabb könyvben (Szerecz: Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei 156. l.) ezt olvasom erről a kérdésről: „Tamás és Bálint fordítása eretnek biblia, mely a katolikus egyházban és a katolikus hívek körében nemcsak alkalmazást nem, de megtűrést sem nyerhetett“. Ugyanott látom emlegetni néhány sorral alább e bibliafordítás „eretnek czélzat“-át. Ez a fölfogás azonban nemcsak codexirodalmunknak, hanem a magyar husszitizmus szellemének és a magyar kath. egyház husszitakori állapotának is nem ismerésén alapul. Hiszen nem volt még a mi husszita papjaink közt bibliai szövegkritika, hogy fordításukban az orthodox kartársak „eretnek czélzat“-ot találhattak volna. Tamás és Bálint czélja Isten igéjének mindenektől érthető, tehát nemzeti nyelven való közzététele volt: ezért fordították le a bibliát abból a latin szövegből, mely a kath. egyház papjai kezén forgott. Az ő czéljuk az volt, hogy feleik buzgóságának nyilvánulatait minél bensőbbé tegyék az áhitatoskodás eszközeiül szolgáló szövegek megértetésével: ezért készítettek magyar psalteriumot és lectionariumot. A husszita biblia és husszita áhitatosági vagy istenitiszteleti könyvek csak nyelvben különböztek a r. kath. egyház latin példányainak illető szövegeitől, s Tamás és Bálint csak annyiban tért el egyes szentírásrészleteknek más, nem eretnek fordítótól, a mennyiben több embernek külön-külön szerzett fordításai azonos alapszöveg és azonos kor daczára sem lehetnek egyformák. Az említett Ferencz-rendi krónikás nem valami határozott, öntudatos, czélzatos fordító eljárásban találja okát a Tamás- és Bálint-féle biblia eretnek voltának, hanem a szerzők tudatlanságában: „simplex theologus — úgymond — purus haereticus est“ = tanulatlan theologus kész eretnek. Megbotránkozik a „szent szellet“ kifejezésen, de nem tarthatta azt a husszitizmus „czélzat“-ának, hanem a szerzők bűnös tájékozatlanságának. Tabajdon a „szellet“ szónak csak „crepitus ventris“ jelentése ismeretes s bizonyára ezért tartja Tinódi „nagy rútalmas szitok“-nak azt, hogy a hajdúk „kurta szellet“-nek csúfolják egymást (RMKT. III, 70). A kurta crepitus ventris elneve-

zés vaskos, de találó tréfa a gyors, mozgékony hajdúra,* kit „fürgévarjú“-nak mond a kurucz nóta, „szível, könnyőséggel jó vitéz“-nek Tinódi. Bizonyára a ,ventus‘, ,aura‘, ,spiritus‘ a ,szellet‘-nek eredeti, általános jelentése s talán a tájnyelvi ,crepitus ventris‘ értelemben nem is ismerte Tamás és Bálint. Viszont a Ferencz-rendi krónikás a szónak eme durva jelentésére gondolhatott s azért botránkozott meg a „szent szellet“ kifejezésen. Ezt a fordítást azonban Tamás és Bálint korában bármely velük egy tájnyelvet beszélő igaz r. kath. pap elkövethette volna s ha hibáztatta volna is érte az illetőt a mi krónikásunk, bizonyára nem tartotta volna a ,szent szellet‘ miatt husszítának. Tamásról és Bálintról husszita voltukat már a nélkül is tudta, azért hozta kapcsolatba eretnek mivoltukkal szerinte hibás fordításukat. Valóban, ha a Ferencz-rendi krónikáiról nem tudta volna, hogy kik, mik voltak a kérdéses bibliafordítás szerzői, hibákat igen, de eretnekséget nem vett volna észre a szövegben. Már pedig a codexek korában ritkán tették ki nevüket a szerzők, még ritkábban a másolók a szerzők nevét, úgy hogy Tamásnak és Bálintnak művei a r. kath. egyházban bennmaradt keresztyének között is foroghattak a nélkül, hogy tudták volna az olvasók, kik írták azokat a könyveket. Gyanútlanul használhatták nemcsak világiak, hanem papok, szerzetesek, apácák is a magyar bibliát, psalteriumot és lectionariumot még akkor is, mikor Tamást és Bálintot már rég eretneknek bélyegezte és üldözte is az inquisitio. Ne feledjük továbbá, hogy mielőtt ily veszedelembé sodródtak volna fordítóink, előtte már mint r. kath. papok működtek itthon husszita szellemben, hiszen éppen r. kath. papi mivoltuk ideje alatt hívták ki maguk ellen Marchiai Jakabnak, az olasz inquisitornak, bosszúját. Mint husszita szellemű, de még a r. kath. egyházból ki nem rekesztett papok, kezdték és folytatták tehát fordító munkájukat s munkáik terjesztését, még hazánkban létük alatt, Marchiai Jakabnak 1436 utáni inquisitioja előtt. Erre vall a MünchC.-nek 1416—1435-re mutató naptára s ez következik abból, hogy Marchiai Jakab már egész gyülekezetek lelke fölött uralkodó husszitaknak találta őket. A krónikának azon szavai, hogy ők „Moldvába menekültek“, „a hol“ lefordították a bibliát, abban lehetik magyarázatukat, hogy állandó, szabad, eredményes működésük terévé csakhamar Moldva lett s talán az a bibliapéldány is, melyet a Ferencz-rendi krónikás olvasott, éppúgy Moldvából volt keltezve, mint a MünchC. De benn hazánkban is olyan volt azon időben a felekezeten és társadalmi osztályon fölüllálló korszellem, mely kedvezett az előreformációnak. Nem ismétlem azokat az adatokat, melyeket a magyar husszizmusról DÖBRENTAI az általa kiadott Bécsi- és MünchC. bevezetésében (RMNy.

* Vö. Margalits: Közm. 252. I. 17. és 31. sorral.

I. és III.) összegyűjtött s legutóbb HORVÁTH CYRILL tárgyalt (Irodtközl. VI, 1) csak egy jellemző eseményt ragadok ki abból a korból. Megtörtént, hogy egy kalocsai érsek vett védelmébe egy husszitaság miatt üldözött papot az inquisitor Marchiai Jakabbal szemben. A magyar kath. egyház egyik kormányzó férfiában tehát erősebb volt a nemzeti nyelvért küzdő szellem iránti rokonszenv, mint az egyházi fegyelem követelte engedelmesség az idegen följobbaló iránt.

Ha most végül összegezni akarom a fejtegetéseim folyamán kiderült tényeket, legjobb, ha azokat szembeállítom azzal a véleménynyel, melyet a magyar bibliafordítás eredetét tárgyaló már idéztem legújabb könyv (SZERECZ: Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei) hirdet (14. l.): „a teljes bibliafordítás első kísérletei hazánkban csak a XV. században történtek volna? és azok sem az egyházi tradíciót a nemzetivel együtt híven ápoló vallási élet természetes hajtásaként jelentek volna meg, hanem egy idegen és antikatolikus eszmeáramlat lett volna a szülőjük? Miért nem volna sokkal inkább lehetséges az, hogy az a magyar szerzetes- és világi klérus, a melynek nem egy embere már jókorán külföldön is becsületet szerzett magának és hazájának, tagjai között itthon is számlált olyanokat, a kiknek tudományos és vallási ambíciójából már jóval a husszita-mozgalom előtt a virágzó magyar kereszténység természetes gyümölcse gyanánt megszületett a bibliának annyira-amennyire teljes magyar fordítása?” Íme, ezzel a fölfogással szemben a következő a valóság. A Husszita biblia előtti korból egyetlen sornyi bibliafordítási töredéket nem ismerünk s a Husszita biblia nyelve, szókincse oly következetesen egységes, hogy semmiféle előző fordítás fölhasználása nem látszik rajta; viszont utána egy évszázadon át a mi bibliafordítási részlet átdolgozásnak bizonyul, annak végső forrása mindnek Tamás és Báliut munkája. Tehát a Husszita biblia az első teljes magyar bibliafordítás. Tamás és Bálint műveit másolták és dolgozták át újra meg újra husszita és r. kath. magyarok különbség nélkül évszázadon keresztül, codexirodalmunk egész tartama alatt, mind a könyvnyomtatás koráig; míg a codexek korának végéről való JordC. bibliatöredéke utód nélkül, egyházi irodalmunkra tett hatás nélkül áll egymagában. Sőt a könyvnyomtatás első bibliafordításának gyökerei is visszanyúlnak első kézíratos bibliafordításunkig. Az előreformáció irodalmának az egész magyarságot szolgáló, tehát a magyarság egyetemétől elhamvadni nem engedett tüzén gyúladt meg fáklája a reformáció irodalmának.

MÉSZÖLY GEDRON.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Gizella. Szent István király nejének, *Gizellának* a neve a küt-főkben a következő változatokban fordul elő:

Gisila [a királyné anyjának regensburgi sírjára küldött feszületen I. Karácsonyi J. Szent István élete 81; írásváltozat: *Gisyla*, *Gisula*? passai niedernburgi kolostor sírfelirata XI. század, I. Wertner. Az Árpádok csal. tört. 1892, Ung. Rundschau 1913, 505; alakv.: *Gisela* reichenauai Hermann krónikájának a XI. sz. végén írt kéziratai, I. MG. SS. V, 117; ? passai niedernburgi kolostor sírfelirata, XV. sz.; Inchoffer, XVII. sz.; *Gisella* Aventinus 1536-ból];

Gisla [1031-ben készült koronázási palást; XIX. János pápának (1024—33) küldött, rajzból és leírásból ismeretes misemondó ruhán; altaichi évkönyvek ad ann. 1043; II. Henriknek a XII. sz. ban készült életrajzában MG. SS. IV, 810; Hartvik-féle V. S. Stephani pesti kézírata XII. sz.; T. F. Alberik krón. XIII. sz. MG. SS. XXIII, 779; Diugosz XV. sz.; írásváltozat: *Gysla* 1222. okl. Hazai Oktár V, 8; 1232 okl. Wenzel XI 250; Bonfinius XV. sz. (1568. évi kiadás); Vita s. Steph. Bibliothèque Mazarine 1329. sz. kézirat, XV. sz.; Legenda Sanctorum r. Hung. 1511. évi kiadás; *Gysla* Bonfinius; alakv.: *Gezla* Zágrábi krón. XIV. sz. — Nyilván fordításbeli hibából: *Giszle* Heltai 1789. évi Bonfiniusában; írásvált. *Gysle* Inchoffer XVII. sz.; íráshibából: *Gilla* V. s. Stephani maior, heiligenkreuzi kódex, XII. sz. M. Flor. I: 18; *Silla* Diugosz, XV. sz. 1711. kiad. p. 148.; *Gysia* Vita s. Steph. Bécsi 3662., Müncheneri 1862. sz. kézirat, XV. sz.; *Hyfla* Legenda sanctorum r. Hungariae 1498 p. 16 (ez alakok íráshibák lesznek eredetibb *Gifla*, *Gyfla*-ból)];

Geisel [Szt. Henrik és Kunigunda német legendája, Augsburg, pass. 1513-ból; ez alak német nyelvi német népetymologia];

Geyzla [Hazai Oktár IV, 6, XIII. sz.];

Kisla [Kézai ed. Flor. XIII. sz.; Cod. Vat. 6526. (A zágrábi és váradival rokon XIV. sz. krón. A codex elveszett. variánsait közli Lucius, Inscript. Dalm. Venetiis 1673 p. 80); írásváltozat: *Kysla* Kézai id. kiadás, Pozsonyi krón. XIV. sz. alakv.: *Kesla* 1212/1372. évi okl. Sopronm. Oktára I, 8; 1217. évi okl. Hazai Oktár V, 8; Vita s. Steph. Bécsi 832. számú kézirat, XIV. sz.; Pozsonyi krón. XIV/XV. sz.; Váradí krón. XIV. sz., Mügeln XIV/XV. sz.; ÉrdyC. 241, 244; *Kessla* Mügeln XIV/XV. sz.; *Kcesla* ÉrdyC. 395; *Kesle* régi oklevelek alapján készült XVI. sz.-i összeírásban, I. Pannophalmi Szent Benedek r. tört. VIII: I, 590; íráshibából: *Kella* Utinói János krón. XV. sz. (eredetibb *Kefla* helyett)];

Keisla [Képes krón. XIV. sz.; Acephalus XIV. sz.; Thüróczi XV. sz., Müncheneri krón. XV. sz.; írásváltozat: *Keysla* 1230 okl. Endlicher 426; Képes krón. XIV. sz.; Acephalus XIV. sz.; Pozsonyi krón. XIV/XV. sz.; 1473-ból Budai krón.; Dubniczi krón. XV. sz. Müncheneri krón. XV. sz.; *Keyzla* Fejér CD. I, 455, XIII. sz.; *Keysle* szepesszomb. krón. XV. sz. kiadta Demkó K. 1891, 22.; írás-

hibából: *Keysia*, *Keisia* Sambucus cod. XIV/XVI. sz.; *Cheilla*, *Ceissa* Ranzanus (nyilván *Kei[y]/la*, *C(h)eif/la* alakokból)].

Ez összeállításból látható, hogy a mai m. *Gizella* alak a régibb hazai emlékekben nem fordul elő. Sőt a középkorból Szent István feleségén kívül nálunk egyetlen egy *Gizellát* sem találtam (máskép Wertner, Nyr. 45 : 361); az újkorból sem tudok a névre példát. Valószínűnek tartom, hogy a nevet a XIX. sz.-ban elevenítették fel, de aligha a *Béla*, *Árpád* stb. mintájára. Minthogy a név Németországban mindenkor nagyon el volt terjedve (l. Förstemann, Altd. Namenbuch I²), jöhetett a név egyenesen onnan is. Az első magyar Gizella, a kiról tudomásom van, *gróf Csáky Gizella* férj. gróf Königsegg-Aulendorf Gusztávné, a ki 1824-ben született. A név mai alakját az *Arabella*, *Camilla*, *Petronella* stb. nevek aualógiájára vette fel.

MADZSAR IMRE.

Megjegyzés. A tanulságos egybeállításból azt következtetjük, hogy *Gizella* királynét a korabeli magyarok *Giszilának*, esetleg, de kevésbé valószínűen **Kiszilának* hívták. E kettőből szabályos alakulások volnának a *Gizsla* ∞ *Kizsla* \succ *Gészla* ∞ *Készla* \succ **Gészle* ∞ *Készle* (l. egyébként Petz G., Phil. dolg. 10, Förstemann, Altd. Namenbuch I²).

M. J.

Több, plusieurs — mehrere. E cím alatt a M. Tud. Akadémia kézirattára „Vegyes 4-r. 70 sz.“ jelzettel Kazinczy Ferencznek egy sajátkezü följegyzését írzi, melynek következő a tartalma:

„1828. Aprilis' első napjaiban a' felállítandó Magyar Tudós Társaság' organisálása végett a' Nádor Ö Cs. Kir. Fő-Herczogsége által felszólítottak együtt tanácskozáván, midőn Téli Plebánus Horvát Endre a' maga dolgozását felolvasá, abban előfordult ez a' szó is *több*, az azt követni szokott *mint* vagy *-nál* nélkül, a' szerint, a' hogyan a' francziák a' *plusieurs*, a' németek a' *mehrere*, a' Deákok a' *complures* szóval élnek.

Debreczeni Professor Ercsey Úr megszóllala, hogy az nem magyar beszéd; mely igen is rendesnek tetszhetett a' Horvát Endre' fülében, ki engem a' nyelvrontás és az idegen szóllások' áthozása miatt mind hozzám írt leveleiben, mind nyomtatva, megcatechizála.

Helyette ámbár beteg tudóm alig engedé hogy szólljak, én feleltem, hogy a' *mehrere* sem volt jól németül az *als* nélkül; de Klopstock behozá, 's már jó, mert elfogadtatott.

Az én ülésen a' jobb oldalon Gróf Dezsőffy és Báró Mednyánszky között volt, 's midőn a' *több* a' lelkes Előülő által veszteg hagyatott, én azon gondolkozám, hogy a' *több* szóval, ezen jelentésben él e az Olasz. Nem emlékezzvén az olasz szóra, megszóllítottam a' Báró Mednyánszky jobbjá mellett ülő Kisfaludy Sándort, ha nem tudja e. *Molte genti*, felelt. Az ezt teszi: sok nép, sokaság, nem a' mit tudni akartam.

Ekkor mondám Gróf Dezsőffynak: Midőn a' minap a' Gróf Teleki ebédjétől eljöttem, hallám, hogy Gróf Széchényi István olasz nyelven parancsolta cselédjének, hogy keresse-elő kalapját. Kérlek, írj egy czéduláskát a' Grófnak, hogy van a' *plusieurs* olaszul.

Gróf Széchényi ezt az eggy szót írta a' visszajött papirosra: qualqueduni.*

* Kazinczy íráshibája qualcheduni helyett.

Dezsőffy a' papirosat elszakasztá, és azt írá Széchényinek a' mi itt áll francziául. En még megtoldám a' másfél sorral.

Erre ismét Széchényi felelt 's a mi következik a' Gróf kezével van írva.

(Ezzel végződik Kazinczy kézírata. A papiros üresen maradt helyére két czédula van ragasztva a következő izenetváltással:)

Comment dites vous — kérdi Dessewffy — en Italien: „il y avaient *plusieurs* qui étaient de cet avis“.

Erano qualcheduni — feleli Széchényi — chi hanno avuto questa opinione.

Qualcheduni je crois — írja a másik czédulán Dessewffy — est *quelquesuns*, non *plusieurs*; Kazinczy pedig hozzátoldja: „et nous voudrions savoir comment on dit en italien ce mot *plusieurs*“.

Mi rincresce assai, Caro e fedel Amico — feleli Széchényi — di non poter darvi una risposta bastamente* sicura; ma Io vorrei commettere che l'espressione francese *plusieurs* non può tradursi in Italiano. *Plusieurs* — molti, qualche,** qualcheduni — un gran numero. Questo e l'idioma della Lingua!

S ezzel véget ér az izenetváltás.***

Közli: Sz. K.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Füstén. KÖVY SÁNDOR (M. polg. törv. 33. l.) a nemesek azon kiváltságáról szólva, hogy jussaikban s javaikban megháborítani, annyival inkább személyesen elfogni őket nem szabad, hanemha forma szerint törvénybe idéztettek s íteltettek, így folytatja: „De akárki által is megfogattathatnak l. a' tolvajok, paráznák, gyilkosok és gyújtogatók, *füstén*, hevenyébe (flagranti), az az a' gonosz téteményen helybe kapattatva, vagy onnan folyvást üldözöbe vétetve, ha mindjárt a' munkába vett gonosz szándékot végre nem hajtották is“.

Az idézett sorok *füstén* szavára felhívja figyelmünket a hozzá fűzött jegyzet (u. o. 34. l.), mely szerint: „*Füstén* előfordul a' régi magyar könyvekben“. Utánajártunk szótárainkban, de a szót oly értelmezéssel, a hogyan Kövy használja, egyikben sem találtuk meg. A NySz. és OklSz. adatai közt felhozott példákban — kivéve egyet, melyre alább még rátérünk — a *füstén*, *füstín*, *fisten* kifejezés mindenütt am. *domi*, *in suo domicilio*, *zu hause*, *in seiner wohnung*. Ily értelme azonban a Kövy *füstén* szavának nem lehet. Helyes magyarázatára a *füst* szónak egy összetétele s egy szólás vezet bennünket, melyet BARÓTYI SzD. (Kisdéd Szót. 1792, 69. l.), CzF. (II. 992. l.) s utánok BALLAGI (A m. ny. teljes Szót. I. 441., 442. l.) jegyezték fel. CzF. szerint: „*Füstnyom* képes kifejezés, s jelent oly rossz

* Bastantemente helyett.

** A *qualche* és *qualcheduno* névmásokhoz SZÉCHÉNYI csinálta a többest.

*** Különös, hogy a *parecchi* egyiköknek sem jutott eszébe.

tettet, mely még folyamatban, vagy inkább csak kezdetben van. *Füstnyomon* érni valakit, am. valamely rossz tetten rajta kapni, valamint a füstölgéstről a gyüladást észre szokták venni“. — SzD.-nál a *füst* szó alatt: „Azon *füst-nyomonn* utól érték“. — BALLAGINÁL: „Azon *füstnyomon*, legottan“. Azután: „*Füst-nyom*, fn. á. é. véghezvívés alatt, folyamatban levő gonosz tett; azon *füstnyomon* érni, kapni valakit, a csin, gonosz tett véghezvívése alatt“.

Mindezekből világos, hogy a kérdésben forgó *füstén* és *füstnyomon* teljesen egyértelmű kifejezések; csak annyiban kell CzF. és BALL. magyarázatát helyreigazítanunk, hogy *füstnyom* nem magát a folyamatban levő gonosz tettet, hanem a gonosz tettnek folyamatban lételet jelentí. *Füstén* kapni tehát am. a cselekedet folyamata alatt, vagy szorosabb meghatározással: *mindjárt annak kezdetén érni valakit, midőn a cselekedet még végrehajtva nincsen*.

A NySz. adatai közt találjuk ezt a szólást: Ha nem tetszik, *füstín* veszhet. (Rák. F. Lev. VII. 52.) Azt hisszük, az elmondottak után ennek is helyes magyarázatát adhatjuk; szükséges azonban, hogy az egész passust elolvassuk, melyben az idézett szólás előfordul. Bercsényi írja Rákóczinak: „ha jókor érne levelem, méltóztassék Fölséged ex hac occasione emlékezni az czárnak magának errül; jobb volna, ha tudná; sőt talán pro merito esik, hogy így akarván Fölséged ex occasione prospiciálni dolgainak: így committált nekem; ámbár — tegyük hozzá — hogy még ugyan nem tudja Fölséged, ha elindultam-é az dologban? Ha nem tetszik, — *füstín* veszhet.“ Ezt úgy kell értenünk, hogy Rákóczi valamely megbízást adott Bercsényinek, de nem tudja, elindult-e már a dologban? Ha nem tetszik a czárnak, *füstín* veszhet, azaz, kezdetén lévén a dolog, abban is maradhat.

N. Gy.

Kenyértörésre kerül. (Válasz egy kérdésre.) Mi az értelme ennek a szólásnak? S mit jelent voltaképen e szó? Hiszen a magyar ember a zsemlyét, fánkot s más egyéb apró süteményeket igen, de a kenyeret nem szokta törni, hanem megszegni, metszeni vagy vágni.

Sem a szólást nem találjuk a régi közmondás-gyűjteményekben, sem a szót a régebbi szótárakban. A szólást tudtommal ERDÉLYI közli legelőször (8740. sz. alatt), de magyarázatát nem adja. Jelentése, mint különben ismeretes, am. döntésre kerül.

Maga a szó Kresznericsnél van először szótározva, „fractionis“ jelentéssel s PÁZMÁNYRA hivatkozással. Ez ugyanis a Kalauz 1623-iki kiadásában (873. l.) így szól: „Mikor Sz. Pál a megáldott pohárt és Kenyér-törést, Sz. Lukács csak magán a Kenyér-szegést említi“. Ez idézetből kitünik, hogy PÁZMÁNYNÁL a *kenyértörés* egyjelentésű a *kenyérseggéssel*. De nemcsak ő nála van ez így: a *törni* és *szegni* igék értelembeli találkozására egyébként is számos ada-

tunk van a XV—XVII. századból. Pl. a BécsiC.-ben a *frango* hol *megzeg* (188), hol *meztör* (13); a MünchC. e mondatot: „*acceptus Iesus panem benedicens fregit* (Marc. 14:22) így fordítja: „*vevé is a' keneret es megalda es megzege*“, Károli Bibliája ellenben: „*mikor vötte volna Iesus a' keneret, és meg áldotta volna, meg töré*“; Cal. szótárában *exdorsuo*: Hátát *le töröm*, derekát *le szegóm*; MA.-nál *szegem*: *frango*, *scindo* . . . és *töröm*: *frango*, *tero* . . .; PP.-nál is így. Mikor szűnt meg e két igénk értelembeli találkozása, pontosan meg nem állapítható, de valószínű, hogy ez a XVIII. század folyamán ment végbe. Márt. 1807-iki szótárából látjuk, hogy a *szeg* ekkor már elvesztette „*brechen*“ jelentését. Egyes szólásokban és összetételekben még ma is felismerhető a régi jelentés, pl. *nyakát szegni*, *hítségő*, *szószegő* stb.

PÁZMÁNY főntebb idézett mondatából kitűnik az is, hogy a *kenyértörés* bibliai eredetű kifejezés. A keresztény egyházi írók (katholikusok és protestánsok) mind megegyeznek abban, hogy az úrvacsorai kenyértörés — Krisztus akkori mondása: „*Vegyétek és egyétek, ez az én testem*“ értelmében — az ő halálra szántát jelképezi. Ennek emlékezete maradt meg, híven utánozva, a kelet és nyugat minden liturgiájában: a szent misében, az áldozáskor kiszolgáltattott ostyában* vagy kenyérben. A reformátusoknál hosszúkára szelt darabokból töri le a pap az úr vacsorájával élő számára a kenyeret. Innen származott a *kenyértörés*, a mely a régi zsidóknál közkeletű dolog volt, nálunk azonban a közéletben sohasem volt szokásos és eleinte csakis mint egyházi kifejezés terjedt el s ment át a közbeszédbe.

Véleményem szerint valószínű, noha biztos adatunk nincs rá, hogy az ismert „*kenyértörésre került*“ szólás is az utolsó vacsorára visszaemlékeztető egyházi szertartásból szívárgott át a közéletre való alkalmazásába.**

Sz. K.

Kóficz és pecsovics. A *kóficz* szónak BALLAGI új teljes magyar és német szótára szerint (Magyar-német rész 6. kiad.) a következő hármas jelentése van: „1. der wasserbrei; 2. der koch (eine speise); 3. á. é. der quark“. E jelentések más szótárakban is fellelhetők, l. SZD.², Bugát, Szóh., CzF. (a szó eredetére l. Nyr. XIX, 421). Van azonban a *kóficz* szónak „*semmisség, haszontalanság*“, majd „*semmitévő, haszontalan ember*“ jelentése is, mely utóbbit REVICZKY GYULA is használja, l. Nyr. XXXIII, 510. E jelentés eredetére, illetve elterjedésére érdekesen világít rá VASFI (EISLER MÓR) és BENKÓ (BENKERT KÁROLY) *Nationallieder der Magyaren* Lipcse, 1852 című könyve

* Vö. „*a' meg-szentelt Ostya törésre jött*“. GVADÁNYI: Világ. hist. 1803. (VI : 94).

** Vö. BINDER JENŐ: Ethnographia, XIII: 238 és SIMAI ÖDÖN MNy. VI : 364.

371—372. lapján olvasható jegyzet. E szerint a szót „semmisség“, „haszontalanság“ értelemben először MÉSZÁROS LÁZÁR 1848-as hadügyminiszter használta a képviselőházban, a honnan azután a hírlapokba is elterjedt. Az öreg csatabárd, a ki szívesen humorizált beszédeiben, e szót mindannyiszor használta, a mikor valamire azt akarta mondani, hogy haszontalan vagy czéltalan. Ugyanebben az anthológiában olvassuk a 376—377. lapon a „pecsovics“ szóról a következőket: „Magyarországon általánossá vált gúnynév a „conservativ“ vagy márczius előtti értelemben vett „regierungsgesinnt“ megjelölésére“. (Tudvalevő dolog, hogy Pecsovics 1840 táján gróf Festetics Rudolf tolnamegyei földbirtokos tiszttartója volt, l. MNy. VII, 137.)

S. L.

Cserebi. A Tud. Gyűjt. 1830 VII, 119. lapja Somogy megyéből, az 1835. évi folyam II, 29. lapja pedig a Palóczságból *cserebi* szót közöl, a melyről azt mondja, hogy jelentése „kapadohány, alja dohány“. A Tud. Gyűjt.-ből belekerült a szó a Tsz.-ba, innen aztán BALL. 1846, CzF. és MTsz. szótárakba. Szerettem volna tudni, mi e szó története, eredete. Az eredetre eddig két felvilágosító adatot találtam. KR. szótárában a *dohány* alatt egy vasvármegyei limitációból ez van közölve: „*Cserebéli dohány*“. VESZELSZKI ANTAL „A' növény-plánták országából való erdei és mezei gyűjtemény“ cz. művében pedig ezt találtam: „*Nicotiana, Tabacum, Petum: Nicotiana foliis lanceolato-ovatis sessilibus decurrentibus, floribus acutis. — Item. Nicotiana rustica foliis petiolatis ovatis integerrimis floribus obtusis. Magy. Dohány; Tubák; Tobák. Ném. gemeiner Taback. Fr. Tabac; Nicotiane; Herbe à la Reine. Török dohány; Tsere bél dohány. Ném. kleiner Taback. Fr. Tabac Femelle; Faux Tabac*“ (324. Gr.). A könyv szömutatójában pedig ez van: „*Tsere bél Dohány; Nicotiana rustica*“. VESZELSZKIBŐL a szót KASSAI II, 446 is idézi „*tserebél dohány*“ alakban. Nem lehet benne kétség, hogy a népi *cserebi* (dohány) és a KR.-féle *csere béli*, valamint VESZELSZKI *csere bél* (dohány) egy és ugyanazon szó. A fr. *faux-tabac*, a lat. *N. rustica* bizonyítja, hogy a *cserebéli* v. *cserebél* dohány, aljadohány, kapadohány, nem első minőségű dohány. De hogyan értelmezendő a magyarázó szó; mi benne a *csere*, a *bél*, *béli*? MELEGDI JÁNOS.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXI.

(Különféle lapokból.)

82. „Gerard tizenkét nap mulva Washingtonba *remél* érkezhetni.“

[Jól: „*reméli*, hogy *érkezhetik*“. Amúgy németes = hofft ankommen. A *remél*, *hísz*, *vél*, *parancsol* s egyéb igéktől függő *hogy*-os

tárgyi mellékmondatokat nem lehet infinitívussal rövidíteni. Kötött beszédben szemet hunyunk effélékre:

„Ha zörren egy levél,
Poroszlót *jöni vél* — Kanizsa, Rozgonyi“ (V. László)

e. h.: *véli*, (hogy) poroszló *jön*“.]

83. „Az új bűvárhajó-háborúnak első hatását nemcsak az elsüllyesztett hajók növekedő száma jelzi, hanem az európai semleges államok hajózásának teljes *beállása*.“

[Azt akarja mondani, hogy „a hajózás *megszünése*“. De a *beáll* ige — ellenkezőleg — valaminek a *kezdését* jelenti, nem a *végét*. Például:

„E szóra *beállott* nagy hézaga csendnek“ (BH.). Éppen ily hiba, ha a *beállt* igét ebben az értelemben használjuk: *megszüntet* (einstellen).]

84. „Most rendkívüli, sorsdöntő idők *járják*“

[Nem „*járják*“, hanem *járnak*. Petőfinél: „Akkor más *világ járt*“ (L. V.). Nem „*járta*“. Egyébiránt a tárgyas ragozású „*járja*“ is használatos (határozott tárgy nélkül) ilyenekben: „De már ez nem *járja*“ (Dal). „*Járta* már a kancsó isten igazába“ (Petőfi). „Ugyan csak *járták* a czifra káromlások“ (u. o.). „Szellős ruhában *járják* ott kívül“ (Arany).

A megrótt „*idők járják*“ is helyén volna, ily jelentésben: „vannak szokásban, divatban“.

85. „Angliából nem *engedik ki* a semleges hajókat.“

[Hiába porváltam már ezt a romlott magyarságot, nem fog rajta semmi. De követem B. Zs. tanácsát, s újra, meg újra mondom, hogy csak ez a helyes: *kiereszt, beereszt, kibocsát, bebocsát*. Tehát: „Angliából nem *eresztik (bocsátják) ki* a s. h.“.]

86. „Az olaszok tegnap már nem támadtak. *Kiállott a lélekzetük*.“

[A lélekzet nem *kiáll*, hanem *eláll*. „Még a *lélekzetem* is *elállott*, úgy megijedtem.“]

87. „A mi a multat illeti, a német jegyzék *szemet huny* mind-ama tények, tettek és számok *fölött*, melyek azt bizonyítják, hogy stb.“

[Nem valami *fölött hunyunk szemet*, hanem valamire vagy valami *előtt*. Ez jól van: „Senki közülünk nem *hunyt szemet* a teendő lépés komolysága *előtt*“ (ujtságból).]

88. „A királyi várban már észre lehet venni, hogy megváltozott a helyzet. Mintha idegesség *uralná el* az embereket.“

„Amaz ál-amerikai gondolkozás talaján született, a mely nálunk a háború kitörése előtti évtizedben teljesen *eluralkodott* a pénzintézeteken és üzleti körökön.“

[Nem elég, hogy kifordították szegény *ural* bundáját, úgy, hogy ma már az az úr, a ki „*ural*“, még az *elural*-t is meg kellett érnünk? Nem kell a sok jó: elfogja, erőt vesz, hatalmat vesz, úrrá lesz, hatalmába kerít, elhatalmazik, elterjed, elharapózik stb.? A második példában helyes volna az „*uralkodott*“, ha tönkre nem tenné az *el* igekötő.]

89. „Nem is hiszem igazán, a mit olvasok *nap mint nap* háborúban és békében, mert nincs más pajzsom a valóság ellen, mint hogy letagadom magam *előtt*.“

[A német „Tag für Tag“-nak sületlen utánzása. Magyarul: nap nap mellett, nap nap után, naponként, napról napra, mindennap.]

90. „B.-né három éve lakott egyszoba-konyhás lakásban L. A. fűszerkereskedő házában.“

[Ezt minden magyarul tudó csak úgy érti, hogy „ezelőtt három évvel“, pedig azt akarja mondani, hogy: „három évig“, „három év óta.“ V. ö.

„Három éve történt, hogy az agg levante
A király haragját ósz fejére vette“ (T. E.).

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

I. A *link* nyelv.*

- hajz, hojz*: nadrág.
hasal: a ki nem tudja a leczkét, emlékezetből beszél valamit.
hasalás: fecsegés, üres beszéd.
hesz: baj van.
hólyag, hólyagász: buta, hülye.
hurítani: kiabálni.
húzni, ebben behúzni: elégtelenre felelni.
igi: igazgató.
iszkolni, eliszkolni: elillanni.
iszkolni: drukkolni.
kani: kanális.
káczi, ha két golyó oly távolságba ér, hogy a kinyújtott mutató- és hüvelykujj átéri. *Tics káczi*, az, a mi a káczi, de előbb a két golyó összeütközik.
kenni, lekenni egy pofont valakinek.
kiszni: hazugság, *kiszniit rá-molni*: hazudni.
klauzi: villamos kalauz.
kleba, klaba: kenyér.
klepp: pofon.
kraggi: játékkártya.
krikedli: bot.
krón, krónika, krónyeesz, korela, koronka: egy korona.
kulálni: vizelni.
lantolni: fecsegni.
laszti: lapda.
lekváros: postás.
lérás, léri: tanító.
linkolni: hazudni.
link: hazugság.
- lógni*: menni, járni, futni, szökni. Továbbképezve előkerül majd minden igeikötővel: *belógni, ellógni, meglógni* stb. Továbbképezve mint főnév: *lógás, meglógás, ellógás.*
lövészbojt: mellbeütés. Kapsz egy *lövészbojtot*, hogy eldülsz.
maka: rejtékely, búvóhely.
margit: marha, te *Margit!*
mungó: munkás. Innét kapta a munkapárt is a *mungópárt* gűnynevet.
munyi: ember.
murizni: beszél, viccel, tréfál, morog.
muszka: postás.
múz: az egymás mellé került két golyót a hüvelykujj éri.
muzi: Múzeum, Múzeumkert.
nyálas: taknyos, irigy.
nyimo: nincs.
orficsek: orfeum.
oszi: osztályfőnök.
pasi: alak, fráter, ember.
pikizni: hazudni.
piti: kicsi.
pléti: futás.
plétizni: futni.
poczok: kisebb fiú (l. Dobos, Diák nyelv szótára).
pöczi: elégtelen.
propri: propeller.
proszti: barna kenyér.
proszták: paraszt, buta.
puli: ostoba, ügyefogyott.
rájbi: gyufa.

* Vö. MNy. XIII, 59.

rebicsek, rebuzser, refcsi: revolver.

rúgni, berúgni: bevágni, betanulni a leczkét.

salni: ruha.

sábi: csősz.

sikk: szervusz.

skodri: macska.

snassz: fukar.

sózni: ütni.

spagyi: veréb.

spiné: asszony, kofa.

sprintöltni: futni.

spurtoltni: szaladni.

srenk: kelepce.

staub: cigaretta.

stauloltni: cigarettázni.

stinftli: cigarettavég.

stingi: bűdös.

stír: ajándék, ráadás.

stokk: nézz! p. o. oda *stokk*: oda nézz!

stukker, stuki: revolver.

sturm: gyors futás.

suli: iskola.

sveszi: nővér.

szalámi: elégtelen.

szedni, beszedni: betanulni.

szlanyi: villamos, *szlanyizni*:

villamoson utazni, jobbára ingyen utasként az ütközőn vagy feikapaszzkodva lépcsőre.

sznódi: szén; *sznődizni*: szemet lopni.

sztaj: baj van.

szurkolni: drukkolni, félni.

szürke: nikkelpénz; *kis szürke*:

10 fillér; *nagy szürke*: 20 fillér.

tiszi: tisztelendő, pap.

tóki lérás: tanár.

toncsi: tanító.

tuli: rejtekhely.

tuti: biztos; *tuti*, hogy felelek.

tyúk: leány.

vágni, bevágni: betanulni.

zeló: golyó; *zelózni*: golyózni.

zimmöltni: beverni az ablakot.

zónázni: felkapaszkodva utazni a villamoson.

zri: multság, zaj, láрма; *zri-kálni, zrikelni*: multságot csapni

(l. MNY. XIII, 64).

zúgni, elzúgni: elbukni.

zsenyi: asszony.

zsibaj: zsidópiacz.

zsuga: kártya; *zsugázni*: kártyázni (l. MNY. XII, 240).

VELEDETS LAJOS.

II. Kisújszállási határrészek nevei és tájszók.

Igriczi nevű határrész van Kisújszálláson (Nagy-Kunság) Szejkő és Turgony határrészek között Kenderes határa mellett. Talán 2—300 holdnyi terület. Ugyanitt *Igriczi* nevű család is van. — *Igarijó* határrész, egy része *Igarja* lapos nevű. Régen *Igarijó ér* is volt s vize Kisújszállás és Túrkeve közt a Berettyó felé kanyargott. — *Pecsenyés* nevű határrész ugyanott. A várostól keletre Marjalaka (az elpusztult Máriaalakáról elnevezve), Mirhó és Gyalpár határrészek közt. — *Szejkő* határrész; nevében a *kő* nem jelenthet 'követ', mert azt *künek* ejtik. — *Varjas* határrész hasonló néven átnyulik Karczag határába, de ott *Vajasnak* ejtik. — *Ravaszyuk* határrész. — *Szajol* község nevét *Szajor-nak, Szolnokot Szónak-nak* ejtik. — *Méjföd* 'mérőföld'.
M. KISS LAJOS.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1916. évről. Tisztelt Közgyűlés! Társaságunk mult évi működésén mélyebb nyomokat hagyott a világháború. A folyton fokozódó drágaság miatt kénytelenek voltunk folyóiratunk szokásos évi terjedelmét négy ívvel csökkenteni. A választmány határozatából a folyóirat június, szeptember, november és december havi számait a rendes három ívnyi terjedelem helyett két íven jelen-

tettük meg. Kevesebb volt felolvasó üléseink száma is. Mindössze ötöt tartottunk. Felolvastak: január 18-án a közgyűléssel kapcsolatosan VISZOTA GYULA: Széchenyi négy első munkájának nyelvéről; márczius 21-én VIKÁR BÉLA: A pannóniai avarok nemzetiségéről és MELICH JÁNOS: Szófejtések; május 16-án KERTÉSZ MANÓ: A régi magyar vitézi élet emlékei szólásainkban és MELICH JÁNOS: Jövevényszavaink átvételéről; november 21-én GOMBOCZ ZOLTÁN: A nyujtott szóalakokról és MELICH JÁNOS: Helyesírás és kiejtés. A társaság megbízásából készülő munkák közül is, a melyeket mult évi jelentésemben részletesen felsoroltam, egyetlen egynek a megjelenéséről sem számolhatok be. CSÜRI BÁLINT, szótára tökéletesítése céljából, társaságunk segítségével, az 1916. évi iskolai szünidő alatt tanulmányúton volt Szatmár megyében, ERDÉLYI LAJOS pedig „Alsó-háromszéki szótára“ befejezésén dolgozott. A társaság tisztviselői közül sajnosan kellett nélkülöznünk Dr. HORGER ANTAL jegyzőt, a kit budapesti katonai helyi szolgálatából először Pécsre, majd innen az olasz harcztérre rendeltek. Jól esik megjegyeznünk, hogy kedves társunk a harcztérről is felkereste lapunkat néhány becses aprósággal. Veszteségünk terhére kell írunk, hogy folyóiratunknak több régi munkatársa egy magasabb cél, a haza védelmében való szolgálata miatt még ilyen kisebb apróságokkal sem kereshette fel lapunkat.

Megelégedéssel kell azonban megemlékeznünk, hogy a nehéz és súlyos viszonyok ellenére is tagjaink és előfizetőink száma nem csökkent.

Vagyonunk is kedvezően gyarapodott. Alapító tagjainkká: HORGER ANTAL, neje emlékére 300 koronával, Kir. Jó zsef- m ű e g y e t e m könyvtára, GRÓF ZICHY NÁNDOR, THALLÓCZY LAJOS és MELICH JÁNOS 200—200 koronával. Bevételünk 12.565.07 korona, kiadásunk 12.496.32 korona volt, a melyből 5860.88 korona hadikölcsön-kötvényeinkre való törlesztés volt. A mult évi 44.510.15 korona vagyonnal szemben mai tiszta vagyonunk 48.034.32 korona. Ez örvendetes dolgokkal kapcsolatban hadd mutassak rá arra a tudományos munkásságra is, a melyet folyóiratunk tavalyi évfolyamában kifejtettünk. Önmagunk bírái nem lehetünk, de lehetetlen elhallgatnom s bizonyos büszkeséggel meg nem említenem, hogy folyóiratunk 1916-i folyama a magyar nyelvtudomány tavalyi értékesebb termékei közt is a legelső helyek egyikét foglalja el. Nem lehet célom az egyes értekezések, cikkek, állaudó rovatok dicsérete, de bizonyos szempontok kiemelése elől nem zárkozhatom el. Általános elvi szempontból fontos értekezés a nyujtott szóalakokról írott. A Königsbergi Szójegyzék hasonmásának kiadásával s a szójegyzékről írt értekezésekkel a magyar nyelvtörténetnek tettünk szolgálatot. Az avarok nyelvéből egy fennmaradt szónak tárgyalása kapcsán tanulságos fejtegetés jelent meg folyóiratunkban a régi avar tulajdonnevekről. A magyar nyelv története és a magyar történeti földrajzzal való kapcsolatára több értekes dolgozat jelent meg. E kapcsolatnak látható gyakorlati eredménye az idegen helynevek történeti magyar alakjainak megállapítása, a mely munkát az Akadémia megbízásából NAGY GYULA vál. tag társunk készítette. Az idegen helynevekről folyóiratunk társaságunk elnöke tollából hozott szakavatott cikket. Sok más értekezés, a hírlapok magyarsága, a nyelvhelyesség, a nyelvújítás, a szólások terén is hangosan hirdeti, hogy folyóiratunk mult évi folyama is értékes tartalommal jelent meg. S hogy tudományunkra ezt a hasznos

munkásságot kifejezhetjük, azt e nehéz időkben elsősorban azoknak a honfitársainknak köszönhetjük, a kik künn a harcmezőn védik a magyar közműveltséget s a kik közt nem egy tagtársunk is van. A közműveltség, s így a magyar közműveltség is, csak addig él, a meddig és a mennyire fegyverrel meg tudjuk védeni. A közműveltség az emberiség nemes virága, a mely csak vérel öntözött harcos karokkal védett talajon virulhat. Köszönetet mondunk közműveltségünket védő harcosainknak, s bizva bízunk, hogy az idei esztendő is a magyar nyelvtudományra belső érték tekintetében gyümölcsöző lesz. Kérem a t. közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni.

Jelentés a Magy. Nyelvtud. Társ. pénztárának megvizsgálásáról. A választmány az alulírottakat kiküldvén a pénztár megvizsgálására, tisztelettel jelentjük, hogy f. évi január hó 14-én megbízatásunk értelmében a pénztáros úrnál a M. Tud. Akadémia könyvtári helyiségében megjelentünk s a társaság pénztári könyveit, bevételi és kiadási tételeik szerint, megvizsgáltuk és mind a számadásokat, mind a kimutatott készpénzt a legteljesebb rendben levőnek találtuk.

A nehéz viszonyok ellenére, melyek a most dúló háborúval társaságunkat is közelről érintik, ebben az évben is elértük azt, hogy társaságunk anyagi élete minden zökkenés nélkül folytatott tovább. Sőt a társaság tiszta vagyona még ez évben is 3524 K 17 f-rel gyarapodott, úgyhogy a tavalyi 44.510 K 15 f-rel szemben 48.034 K 32 f-t tett. Lombardkölcson-tartozásunk 3686 K-ra apadt le, alapítványaink összege pedig 1100 K-val növekedett. A legszigorúbb takarékoság jegyében ekként folyó gazdálkodásunk az előirányozottnál 1896 K 32 f-rel kevesebb kiadást, ellenben az előirányozottnál 1962 K 49 f-rel több bevételt eredményezett. Ha tekintjük a nyomdaipari árak folytonos emelkedését s a hadihelyzet egyéb nyomasztó terheit, az előttiünk álló eredményért elnökünk és a pénztáros úr iránt a legnagyobb elismeréssel lehetünk. Kérjük a t. közgyűlést, méltóztassék a pénztáros részére a lefolyt 1916. évben vezetett számadásokra vonatkozólag a szokásos felmentvényt megadni.

Budapest, 1917 január 14-én. *Dr. Erdélyi Lajos és Vikár Béla* számvizsgálók.

LXXVI. Választmányi ülés (1917 január 23-án).

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyi József másodelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Gulyás Pál, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Pais Dezső, Sebestyén Gyula. Simai Ödön, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Viszota Gyula vál. tagok. Jegyző: a titkár.

1. A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása és hitelesítése után a titkár kéri a választmányt, hogy őt nagyfokú elfoglaltsága miatt a távol levő jegyző teendőinek végzése alól felmenteni sziveskedjék. A választmány, köszönetének nyilvánítása mellett, a titkárt a jegyzői teendők alól felmenti s elnöke indítványára a harctéren szolgálatot tevő Horger Antal jegyző visszatéréséig a teendők ellátásával dr. Trócsányi Zoltán pénztárost bízta meg. A pénztáros a választmány-nak néhány meleg szó kíséretében a megbízást megköszöni.

2. Az elnök indítványára elhatározza a választmány, hogy Arany János születése évfordulója emlékére Lehr Albertnek Arany

János Toldi és Toldi Estéje magyarázataihoz szómutatót készített. A szómutatóba fel lesznek véve Lehr Albertnek a Magyar Nyelvben megjelent Arany-magyarázatai is. Elkészítésére sikerült Tolnai Vilmost megnyerni. — E tárggyal kapcsolatban Négyesy László és Sebestyén Gyula hozzászólása után a választmány elhatározza, hogy Arany János Toldijának magyarázatát folytatja s Toldi Szerelme magyarázatára Négyesy Lászlót kéri fel, másrészt pedig a társaság Arany János emlékére ünnepi ülést tart.

3. A titkár felolvassa Vikár Béla és dr. Erdélyi Lajos vál. tagoknak mint számvizsgálóknak az 1916. évi pénztár állapotáról szóló jelentését. A választmány a jelentést tudomásul veszi s a pénztárosnak buzgó működéséért köszönetét nyilvánítja.

4. Az elnök ismerteti az 1917. évi költségvetést, melyet a választmány módosítás nélkül elfogad.

5. Új tagokul megválasztatnak:

Munkácsy Mihály ak. könyvtartiszt, aj. *Szily Kálmán*. *M. Kiss Lajos* polg. isk. tanár, aj. *Erdélyi Lajos*.

LEVÉLSZEKRENYÜNK.

21. **Az Arany János-Társaság pályatétele.** Az Arany János-Társaság, nagy költőnk születése századik évfordulója alkalmából, a következő pályatételt tűzi ki: „*Arany nyelv-művészete*“. A pályaműnek Arany összes műveire, tehát műfordításaira is ki kell terjeszkednie. Jutalma: *egy ezer korona*. Az idegen kézzel vagy géppel írott művet jelíggés levéllel 1918 január 31-ig kell az Arany János-Társaság főtitkárához beküldeni. Az eredményről a Társaságnak 1918 febr. havi közgyűlése dönt. Temesvárt, 1917 márcz. 8. Szabolcska Mihály s. k. elnök, Csukovits Sándor s. k. főtitkár.

22. **Mi ez?** Az Akad. Ért. legújabb számában MAHLER EDE tanulmányos cikkében olvasom: „Minden 7-vel osztható évszámmal bíró év. . . minden 28-val osztható . . . ha secularis száma osztható 28-val“ (l. 1917. évi foly. 23. 1.). Talán mégsem helyes egy akadémiai folyóiratban ilyen hibával értekezést lenyomatni. R. T.

23. **Ex Princ. P. K.** úr írja nekünk: A NySz.-ban több helyen, így pl. a *csérgető* a. is, van egy *Ex Princ.* rövidítéssel idézett mű, a melyről a források jegyzékében nem történik említés. Minthogy e műből a NySz. aránylag sokat merített s a rövidítés mai napig nincs megfejtve, kívánatos volna, ha e rövidítés értelmét valaki megfejténé. **F e l e l e t:** Exequiae Principales . . . 1624. (Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár, 539. sz. alatt.)

24. **Magyartalan többes.** R. T. írja: A Nyr. 1916. évi nov.-decz.-i számában ilyen magyartalan többeseket olvashatni: 376: Az Ehrenfeld- és Virginia-kódexek (helyesen: codex), 398: kivéve a Döbrentei és Virginia kódexeket (helyesen: codexet). A cikkíró nyilván az újságok nyelve hatása alatt írta le az idézett sorokat, a hol mostanában unostalan olvashatni Horvát-Szlavon-Dalmátországokról . . . *ország* helyett.

25. **K. R.** úr kérdezi: Micsoda szó az *öldök* s mi az értelme a következő versben: „Piros hajók, hé, hova mentek? | *Öldökötökön*

egy néma áll | . . . A vig Halál" (Ady E., Vér és arany). — Felelet: A *szemöldök* szó *öldök* tagja át van vive a piros hajóra s annak az *öldökén* áll a vig Halál. G. Z.

26. Zri. V. E. írja: A *zrí* szó eredetét nem ismerem, hallani azonban gyakran hallottam s beszédben használtam is. Értelme: kisebb mulatság, lehetőleg rögtönözve. „Jó kis *zrí* volt“ a. m. jó mulatság volt; „*zrít* csapni“ a. m. mulatni.

27. K. L. kérdi: Egy XVIII. sz.-i francia irónál Magyarországra vonatkoztatva olvasom: „Hungaria domina gentium.“ Minthogy e szállóigét még sehol másutt nem olvastam, kérdem, ismeri-e valaki s mi az eredete?

28. Nikib kiadás. RÁKOSI VIKTOR „Korhadt fakeresztek“ című regényéből kétféle ifjúsági átdolgozás van: egy terjedelmesebb s egy rövidebbre fogott; ez utóbbinak 1905., 1909. és 1913. évi kiadása a címlapon „*Nikib kiadás*“-nak van nevezve. Honnan való ez a szó? Ki ismeri eredetét, jelentését? R. T.

Felelet. A Népiskolai Ifjúsági Könyvtárakat Intéző Bizottság által kiadott műveket hívják rövidítve *Nikib*-kiadásoknak. E japánnak tetsző szó tehát olyan *Emke*-féle magyar alkotás. P. Gy.

29. Sz. F. Kérdése az, hogy mit szólnak a következő igei használathoz: „És közben *szakvélik*, hogy Galacz tarthatatlan“ (l. Az Ujság 1917 jan. 24. Rovás cz. szakaszban). Tréfás kifejezés, semmi egyéb! K. P.

30. Szipoly. A Nyr. 46 : 72 avval vádolja Tolnai V.-t, amiben maga is hibás, t. i., hogy nem ismeri, vagy nem olvassa eléggé azt, a mit valamely szóról írtak. T. V. u. i. nemcsak a MNy. 4 : 415, hanem 5 : 220 lapján is beszél a címbeli szóról, hivatkozva Simonyi Zs. fejtegetésére, s bár ezek elég „böven“ tárgyalják a szót, T. V. Jókai 1850-iki adatánál jóval régibb; 1832—33-ból való és még több érdekes adatot említ. Ezt a Nyr. szerkesztője szintén tudhatná, ha a megvádolt cikknek nemcsak a végét, hanem a közepét is elolvasta volna. A „*nadály*“-nak *zsugori* jelentése megvan Tompa: Vámosújfalusi jegyzőjében, mikor a rablónak öltözött Péter evvel köszön be a fősvény Kelemenhez: „Jó estét vén, *nadály*!“ (39. vsz.). Moly.

31. R. T. úr írja nekünk: A Pesti Napló egyik nem régiben megjelent tárczájában e sorokat olvastam: „A pesti székely, a pruszlikos Maeterlinck (a hangsúly a belga költő utolsó szótagján van).“ Vajjon mit akart a tárczaíró ezzel mondani? Felelet: A *link* nyelvben, a tárczaíró szerint, a *link ember* am. ravasz, agyafúrt, furfangos (ném. „gerieben“); ellentéte: a *frank ember* az idealista, a ki valamit ingyért tesz, a ki eszmét szolgál. SZERK.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 ÁPRILIS

4. SZÁM

Török jövevényszavainkhoz.

1. *Érdem, iltom, dől* és mongol jövevényszavaink kérdése. Nyelvünk állítólagos mongol v. mongolos jövevényszavainak kérdésében NÉMETH GYULA cikke (Mongol elemek a magyar nyelvben, Nyr. XLII, 241—6) és PAASONEN (NyK. XLII, 38) kételyei ellenére is megmaradok korábbi álláspontomon: nem látok kényszerítő okot arra, hogy az ügyis eléggé homályos magyar praehistoriát mongol hatás fölvételével még homályosabbá tegyem. Inkább várakozó álláspontot foglalok el: hátha újabb nyelvelmékek fölfedezése vagy nyelvtörténeti ismereteink gyarapodása a bolgár hatás egy-két ma még homályos pontjára mégis csak fényt derít.

A mi pl. a szókezdő *k*- ∞ *h*- megfelelést illeti, mindenesetre feltűnő, hogy az őstör. **k*-nak a magyarban 17 esetben *k*- felel meg (*karó*, *korsó*, *korom* stb), s csak két esetben *h*-: *harang*, *homok*. Mivel a tör. **k*-nak a mai mongolban χ - felel meg (pl. köztör. *kumak* ∞ mong. *χumak*, köztör. *kazan* ∞ mong. *χarayγa*), PAASONEN és NÉMETH hajlandó *harang* és *homok* szavunk szókezdő *h*-ját a mongol eredet bizonyítékának tartani. Én úgy látom, hogy ezzel a föltevessel semmit sem magyaráztunk meg. Az ugyan kétségtelen, hogy az őstör. **k*- megfelelőjeként valamennyi ma élő mongol nyelvjárásban réshangot: χ -t találunk; csakhogy a mi jövevényszavaink forrása nem is a mai mongol nyelv, hanem csak valamely IV—V. századi mongol nyelvalak lehetne (későbbre a mongol hatást alig tehetnők), az pedig egy cseppet sem valószínű, hogy a **k*- \rightarrow χ - változás a mongolban már a IV. sz. előtt végbement volna. „Welchen alters diese lautverschiebung im mongolischen ist, írja RAMSTEDT JSFOu. XXI, 2 : 9, lässt sich mit den heutigen hülfsmitteln nicht bestimmen. Ob man in dem dialekte der schrift *k'*, oder *kχ* oder sogar schon χ gehabt hat, mag unentschieden bleiben; ich bezeichne das schriftzeichen mit *q*, weil es nachweislich sein ältester wert ist (Jegyz.: Die jetzigen mongolen und nach ihnen einige europäischen forschler lesen hier χ , was jedoch nichts beweist)“. Az ujjur eredetű mongol írás χ - jegyének, jobban mondva annak a betűnek, a melyet a mai mongolban χ -nak olvasuak, az ujjurban *k*- hang-

értéke van. A XIII. századbéli GUIRAGOSNÁL *kh*-t és *q*-t találunk: *nokha*, *sakhal*, *qoina*, *qurqan* stb. A KUBILAI császár által bevezetett négyszögletes írás megfelelő jegye a tibeti ábécé *kh* jegyéből származik (vö. RAMSTEDT, i. h. és JSFOU. XXVII, 3 : 1). Egyszerűen — még egyszer ismétlem —, én úgy látom, hogy a *homok* és *harang* szókezdő *h*-jét a mongol eredet fölvétele sem magyarázná meg. Vajjon a megoldást nem a magyarban kell-e keresnünk? Inkább csak ötletképen utalok arra, hogy a fgr. *hal*, *három*, *hat* stb. mellett is van *kap*, *kapar*, *karcsú*, *kíván* stb.; a *húny* (*hum* MTsz.) igének van *kum* változata is, s az 1055-i oklevélben *humuk*, *humuc* mellett van *kumuc* is (ez utóbbi alakot persze magam is íráshibának tartottam).

A mongol eredet kritériumának tekinti NÉMETH a mongolos képzést is. A tör. *jaymur* 'eső' (vö. *jay-* 'regnen') ZDMG. LXVI, 571, Nyr. i. h. szerint feltehető tör. **jayayan* és mong. *buruyan* 'regen' összetétele volna: *jaymur* < **jayayammur*. Azóta tudjuk, hogy a *-mur*, *-mür* autochton török képző (a mong. *-buri*, **-muri* megfelelője), a melyre a *jaymur*-on kívül kétségtelen példa a csag. *kimür* 'hülle, decke' (= *kī-*), az *Aldamur* szn. (= *alda-*) s talán a kirg. *žebür* 'gefrässig' s köztör. *kömür* 'szén' is (vö. JSFOU. XXVIII, 3 : 70, MNy. XI, 149).

A mongol eredet gyanújában állott eddig *érdem* szavunk is. A mai török nyelvek nem ismerik, de annál gyakoribb a feliratok nyelvében, az ujjurban és a kúnban. Újabb adatok, a melyeket MNy. III, 159 és MSFOU. XXX, 71 még nem idézhettem: *ärdämi* 'tugenden' SBBA. 1910 : 302, *ärdämlig* 'clever' JRAS. 1912 : 118, *ärdäm* MÜLLER, Uig. II, 95, Le Coq, THOMSEN-Festschrift 149. NÉMETH i. h. szerint az *ärdäm* nem eredeti tulajdona a törökségnek; alapszava „a mandzsú *ertumbi* ige, a melynek jelentése: 'vmire támaszkodni, remélni, bízni'. Innen származik az a híres szó, mely megjárta az óriási török-mongol nyelvterületet s még a magyarba is eljutott". NÉMETH figyelmen kívül hagyja, hogy a mandzsú ige töve *ertu-*, a melynek a származékokban is tükröződnie kellene (vö. pl. *ertun* 'stütze' GAB.) s hogy a hangzóközi *-rt-* nem illik össze az *erdemu* *-rd-*jével. Egyébiránt a mandzsú nyelvtanokban (GABELENTZ, LUCIEN ADAM, HARLEZ, ZACHAROFF, BUDENZ) *-mu* deverbális névszóképzőt nem talállok; ilyet RAMSTEDT sem említ (vö. MSFOU. XIX, ind.). Viszont azonban tudnivaló, hogy a mandzsúban bizonyos mássalhangzókra végződő jövevényszavakhoz *-u* járul (pl. mandzsú *baturu*, vö. ótör. *batur*; *ildamu*, vö. tör. *ildam* stb.), a mi persze nem feltűnő, mert a mandzsúban a szavak vagy magánhangzóra, vagy *u*-re végződnek, s csak elvéve egy-két szó végén találunk *k*, *b*, *r*, *s* és *ɣ* mássalhangzót (vö. pl. GABELENTZ, *Éléments de la grammaire mandchoue*, 15). Mindez eleve valószínűvé teszi, hogy a mandzsú *erdemu* is jövevényszó.

Másrészt a török *ärdäm* pompás magyarázatát adta THOMSEN VILMOS nemrég megjelent *Turcica* cz. kötetében (MSFOu. XXXVII, 38, Jegyz.); szerinte *ärdäm* < *är* 'férfi' olyan származék, mint az ujj. *täyridäm* 'istenség' < *täyri*. Hivatkozik a lat. *virtus* analógiájára is, a melynek alapszava persze a *vir* 'férfi', nem pedig a *vis* 'erő' szó, mint a mi *erény* szavunkat gyártó nyelvújítóink valószínűleg gondolták. Egyébként a latin analogia semasiologiai szempontból is találós, mert hiszen az *ärdäm* eredeti jelentése is 'mannhaftigkeiten, mut; tapfer', s ebből fejlődött a 'verdienst, tugend; trefflich' jelentés (vö. RADLOFF, Inschr. 353).

Ez a *-däm* képző a turkologiában eddig sem volt teljesen ismeretlen. Már BÁLINT Kazáni tat. nyelvtanában szerepel a deverbalis melléknévképzők között (egy példával). KORSCH Türkische etymologien cz. cikkében (THOMSEN-Festschrift 198 kk.) a *jardym* szóval kapcsolatban említi a tör. *-dym* képzőt, a mely szerinte csak igéből képez névszót s (*r*-es igetövek után) teljesebb *-dyrym* alakból vonódott össze (vö. *jyldyrym* 'blitz'). Az ujj. *täyridäm* szót a pillanatnyilag rendelkezésemre álló ujjur szójegyzékben nem találom ugyan, de miután THOMSEN megjegyzése felhívta erre a képzőre a figyelmet, nem volt nehéz a bizonyító adatok egész sorát összegyűjtenem:

alt. *äldäm* 'freigiebig, wohltätig' < *äl* 'die hand' (vö. a köv. oszm. kifejezéseket: *äl värmäk*, *äl tutmak* 'helfen, beistehen'; *äli kän* v. *ačyk* 'généreux, prodigue' BARB. DE MEYN.) | kaz. *bardam* 'viel' < kaz. *bar* 'alle' | bar. tob. *jardam*, oszm. *jardym*, kaz. *žärdäm*, kirg. *žardam*, *žardym*, *žärdäm* 'die hülfe, beistand' < *jar* (*žar*) 1. 'der genosse, gefährte, freund' (oszm. kaz. stb.); 2. 'gefährte, helfer, beistand' (tar.) < perzsa *یار* *jār* és *یاور* *jāvar* 'qui opem fert, adiutor, amicus' VULL. II, 1500, 1509 | oszm. *jastym* (یا صدم v. یا صدم), 'platt, abgeplattet' < oszm. *jas-* 'platt machen' | kaz. *kündäm* 'gehorsam' < *kün-* 'mit etwas einverstanden sein' | ujj. *kün*, csag. *öktäm*, karaim. *äktäm* 'tapfer, stark, stolz' < ujj. *ök* 'sinu, herz, gemüt' (vö. csag. *öktä* 'stark, mutig' KÜN.) | alt. tel. kirg. *öktöm* 'ergiebig, vorteilhaft' < *ök* (tel.) 'vorteil, gewinst' | csag. *saidam* 'eben, flach' < *sai* 'nicht tief' | csag. *saldamlu* 'ernst, gesetzt' < *sal-* 'legen, hinlegen' (vö. a jelentésre a ném. *gesetzt* kifejezést) | csag. *šidam* 'sehr glatt'? vö. csag. *šima* 'glatt, polirt'. Valószínűleg idetartoznak még, noha alapszavuk nem világos: oszm. *ildim* 'reutig' | oszm. *jurdam* (REDH., RADL. III, 551, *jordam* RADL. III, 428) 'die rüchrigkeit, geschicklichkeit, leichtsinn, hochmut' ↓ sor *körtäm* 'die prahlerei' | ujj. *üktüm* 'das vergehen, verbrechen'. A felsorolt esetekből megállapíthatjuk, hogy képzőnk az ügyn. hatalakú képzők közé tartozik: *-dam*, *-däm*, *-dym*, *-dim*, *-dum*, *-düm*; kezdő mássalhangzója (előreható

hasonulással) a tövéghöz igazodik, vö. oszm. *jastym*. Egyaránt járul névszó- és igetövekhez, s részint elvont főneveket, részint mellékneveket képez (*ärdäm* jelentése pl. „mannhaftigkeitt, verdienst, tugend“, de: „tapfer, trefflich“ is).

Azt hiszem, ennyi elég annak a bizonyítására, hogy az *ärdäm* becsületes török szó, s nem a mandzsuból, hanem a törökségből indult el hosszú vándorútjára.

Ugyanazok az ellenvetések, a melyeket az *erdemu* < *ertu-mbi* származtatás ellen felhoztam, vonatkoznak NÉMETH másik szófejtésére is: mandzsu *ildamu* < *ilada-mbi* „ugrálni, galoppozni“. A m. *ildom-os* török megfelelői: csag. tar. *ildam*, kaz. kirg. *žyldam*, alt. tel. *yltam* „fink, schnell, hurtig“. Nyilvánvaló, hogy ez a melléknév is a *jastym*, *kündäm*, *saldam* melléknevek sorozatába tartozik, s alapszava a „glitschen, gleiten, ausgleiten, rutschen, sich am boden entlang schlängeln (von der schlange), auf dem eise fahren, sich umhertreiben“ jelentésű alt. leb. küär. tel. kač. kojb. *jyl-*, *dyl-*, kaz. *žyl-* ige. Ezt a származtatást egészen kétségtelenné teszi a török eredetű mongol. *žildam* szónak „habile patineur“ (Kow.), „fink, schnell (z. b. auf schneeschuhen), leicht fortzukommen, ohne hindernis“ (SCHMIDT) jelentése. Az említett *jyl-* ige származéka egyébként a köztör. *jylan* (*ilan*, *žylan*) „kigyó“ (tkp. „sikló“) szó is.

Dől. Tudvalevő, hogy annak a bolgár-török nyelvjárásnak, a melyből honfoglalás előtti török jövevényszavaink valók, legfeljebb hangtani sajátosságai közé tartozott a rhotacismus és a lamdacismus, vagy, ha RAMSTEDT álláspontjára helyezkedünk, az őstör. szóközépi s szóvégi *-r-* (> köztör. *-z-*) és *-l-* (> köztör. *-š-*) megőrzése volt. Ugyanez áll a mongolra és a mai török nyelvek közül a csuvasra is. Noha fonétikai szempontból nyilván párhuzamos jelenségekkel van dolgunk, a rhotacismus és a lamdacismus török jövevényszavainkban nagyon különböző mértékben és módon tükröződik. Míg ugyanis a köztör. *-z-*-nek valamennyi (18) idetartozó esetben *-r-* felel meg, a lamdacismusra eddig csak egy kétségtelen esetünk volt: *dél* ∞ köztör. *tüš*, mong. *düli* „süden, mittag“. Ellenben három ugyancsak biztos esetben (*bocsát*, *bölcső*, *gyümölcs*) a köztör. *-š-*-sel szemben a magyarban is *s* (> *cs* > *lcs*) hangot találunk. Mindebből NÉMETH GYULA többször idézett cikkében azt következtette, hogy „a *dél* ócsuvas megfelelője mongol jövevényszó volt“. Vajjon csakugyan nem volna-e más megoldás? Én azt hiszem, igen. A csuvasból a lamdacismus számos esetét tudjuk kimutatni, kétségtelen tehát, hogy ugyanez a sajátosság megvolt már a bolgár-törökben is, akár *š* > *l*, akár *l* > *š* változást tegyünk is fel. Egyébiránt a bolgár lamdacismust a sírfeliratok adatai közvetlenül is bizonyítják. A m. *dél* bolgár megfelelőjének *l-*-je miatt még nem kell mongol jövevényszónak lenni. Másrészt nem látom be, hogy a *gyümölcs* <

**žimiš*, *bölcső* < **bišiy*, *bocsát* < **bošat*- szavainknak miért kellene *š*-ük miatt más bolgár nyelvjárásból származniok, mint *dél* szavunknak. Hiszen ez a kettősség: *š* ∼ *l* nemcsak jövevényszavainkban tükröződik, hanem a mai csuvas nyelvben is megvan: *šámál* ∼ ktör. *junuš*, *çal* ∼ ktör. *kyš*, *šul* ∼ ktör. *jaš* megfelelések mellett *šemže* ∼ ktör. *jymšak*, *šízom* ∼ kaz. *jāšm*, *šimás* ∼ ktör. *žimiš* stb. Készarva választottam *š*-sel kezdődő csuvas- szavakat, nehogy újabb tatár jövevényszavak keveredjenek a sorozatba. Ha a mai csuvasban megfér egymás mellett *çal* és *šimás*, miért kellene feltennünk, hogy a bolg. **žimiš* (> magy. *gyümölcs*) és **dül* (> magy. *dél*) két különböző nyelvjárásba tartozik, vagy hogy a **dül* mongol jövevény? Annál kevésbé van erre okunk, mert hiszen éppen *gyümölcs* szavunk a csuvasban is *š*-sel van meg: *šimás* (a csuv. *pužat* = köztör. *bošat*- hangzóközi *ž*-jével nyilván újabb jövevényszó a tatárból), s talán a mongol *bošuk* 'permission' szó (*š*-sel) is beletartozik a tör. *boša-*, *bošat*- szócsaládba. Hogy ennek a kettősségnek mi az oka, hogy miért felel meg a köztör. *š*-nek a csuvasban hol *l*, hol *š*, az mindenesetre olyan kérdés, a melylyel a török hangtörténetnek foglalkoznia kell. Magyar szempontból megelégedhetünk azzal, hogy török jövevényszavaink és a csuvas alakok között nem találunk ellentétet.

Azt hiszem, hogy bolgár-magyar lamdacismus eseteit egy biztos vagy legalább valószínű példával szaporíthatom is: magy. *dől*, *dül* 'fallen, sinken' ∼ köztör. *tüš* [oszm. *düš*-, kaz. *töš*-] 'fallen, hinfallen; sich herablassen, herabsteigen'. A *dől* ige eddig fgr. szavaink listáján szerepelt, de látnivaló, hogy azok az fgr. szavak, a melyekkel BUDENZ, MUSz. 258 egybevetette (finn *syntyä* 'születni'; cser. *šind* 'setzen'; vog. *tēš* 'teremni, születni'; osztj. *tiv*- ua.), sem a m. szóval, sőt jórészt egymással sem tartoznak össze (a f. *syntyä* megfelelőit l. ANDERSON, Wandl. 29, WIKLUND, UL. 248, PAASONEN, S-laute 81—2). Ezzel szemben a köztör. *tüš*- alapján feltehető bolg. **tül* 'fallen, hinfallen' a m. *dől* igének mind alak, mind jelentés szempontjából pontos megfelelője. A tőhangzó megnyúlása s talán a szókezdő *t* > *d* változás is a magyarban történt. A *dől* úgy viszonylik a régi *döjt* műveltetőhöz, mint pl. az ugyancsak török eredetű *gyűjt* a *gyül*-höz. Az újabb *dönt* műveltető s a dunántúli *dömlik* (NyK. XVI, 241) az *omlik*, *ont*, *ömlik*, *önt* hatása alatt.

Sajnos, a ktör. *tüš*- megfelelője sem a csuvasból (csuv. *təžər* < kaz. tat. *töšör*-), sem a mongolból nincs kimutatva, s így egyelőre nincs módunkban a származtatás helyességét közvetlenül ellenőrizni.

(Folytatjuk.)

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Lehet-e „nőül (feleségül) birni valakit“?

„Az Est“ tavalyi május 4-iki számában azt olvastuk, hogy szűk baráti körben fölmerült a kérdés, vajjon ez a kifejezés: „X. nőül bírja Y. nővérét“ helyes-e, magyaros-e. A kérdés, „Az Est“-ben oly pikánsan volt előadva, hogy sokak érdeklődését fölkelte. Nyilatkozatok jelentek meg pro és contra (de már a Budapesti Hírlapban). Ezek a nyilatkozatok nemhogy tisztázták volna a kérdést, még összekúszták.* Pedig nincs könnyebb, mint benne eligazodni, s azt is eligazítani, a ki nem tud járni a maga lábán. Csak ott fogjuk a dolgot, a hol kell.

Félévnél tovább „szünetelt“ a furcsa per, míg most a Nyelvőr január-februári számában újra „fölv teszi“ a Szerkesztőség; de a helyett, hogy végre dülöre vinné a dolgot, ott se vagyunk, a hol voltunk.

Nekem szándékom volt már eleinte beleszólni a vitába, de csak olyformán, hogy utaljak a ToldiComm.-nak az V. Ének 8. strófájához („dehogy *bírsz* vélek“) irt magyarázatára, mely hű képét adja a *bír* ige összes funkciójának. Ismeri ezt (hogyne ismerné?) Simonyi is, de jónak látja — nem ismerni.

Most már kötelességemnek érzem, hogy az incriminált kifejezésnek védelmére keljek, s bebizonyítsam annak helyes és magyaros voltát. (Rámparancsolt) rövidséggel, de — folyóiratunk czélfájához képest — oly módon, hogy mindenki megértse.

Bír — van-e, a ki ne tudná? (Simonyi szerint: *nem tudná*) — *cselekvő* ige (activum), s vagy átható (transitívum), vagy átnemható (intransitívum). Ha átható, tárgyesettel jár, pl. „Ki nagy *országot bír* Etel folyam elve“ (Arany). Ha átnemható, vagy absolute áll, pl. „Mindenütt, hol magyar *birt*“ (= hol a magyarnak birtoka volt), vagy (rendszerint) *vel*-ragos határozóval szövetkezik, pl. „Megverem, *bírok vele*, hisz Vén“ (Petőfi). „Boldogtalan, a ki nem *bír* egy *barát-tal*“ (Arany). — Megemlítem itt mindjárt, hogy a *bír* ige két fő jelentése van: *birtoklás* és *tehetség*. Hogy melyik az eredeti, nem kutatom; csak azt jegyzem meg, hogy a fenti példában: „országot bír“, a kétféle jelentés szinte egyesülve van: „országa van“ és „országon ír“.

Alkalmazva a mondottakat a vitás kifejezésre („X. nőül *bírja* Y. *nővérét*“), világos, hogy benne a *bír* ige *birtoklást* jelent, s szemmel látni, hogy, mint transitívum, accusativussal, tárgyesettel („*nővérét*“) van összekötve. Ilyenformán, mellözve minden további okoskodást, ki is mondhatnók, hogy ez a gáncsolt kifejezés egészen

* L. a Nyr. május-júniusi számát, mely e felszólalásokat: „Levelek a helyes magyarságról“ cz. alatt szószerint közli.

helyes. Nem mondhatjuk ki. Ennyivel nem érné be Gáspár Ferencz, a vita megindítója, a ki nagy vakmerően s tekintélyt nem ismerve, helytelennek s magyartalannak jelenti ki ezt e kifejezést, azt erősítvén, hogy „a magyar nem bír valakit feleségül, hanem feleségül veszen valakit, vagy valaki a felesége“, továbbá: „a magyar ember nem bír ebben az értelemben semmivel és senkivel, a magyar embernek van valakije vagy valamije“. Nem érné be dr. P. I. sem, a ki nem kifogásolja ugyan ezt: „bír valakit“, de a „nőül bír valakit“ szálla a szemében; ebben, tehát az egész szerkezetben, lát barbarismust.

Ki kell tehát mutatnunk, hogy egyiknek sincs igazsa.

Gáspárral s a vele tartókkal szemben, a kik tagadják, hogy a *bír* ige, *habeo*, *possideo*, *haben*, *besitzen* jelentésben tárgyesettel állhatna, elég arra hivatkoznunk, hogy a régebbi és újabb irodalom, de az élő nyelv is, mást beszél. Azt beszél, hogy a birtoklást jelentő *bír*, mint transitívum, állhat igenis:

1. *dologi tárgygyal* (mely lehet *concret* vagy *abstract*). P. a régi nyelvből a sok közül (NySz.): „Ne akarjatok *birnotok aranyat*“. „Add el minden jószágodat, *melyeket bírsz*“. „Tótok *birják* az darab országot“. A luteránusok *templomokat és kápolnákat bírnak*“. „A nagy jót a megboldogultak *birják*“ stb.

Az újabb irodalomból: „Hejh, csak egy *szívet birt* E kebel“ (Petőfi). „Oh ha én *birnám* e *hangszert!*“ (ua.). „Keve *birja* mostan azt a *boldogságot*“ (ua.). Petőfinél igen gyakori. „*Birjad* békességben *birtokod*(at), ha rád száll“ (Arany). „Maga *birta* *Keszit* az öreg Rozgonyi“ (ua.). „*Birván* szelid ének *hatalmát*“ (ua.). — Újságból e mellett: „Mind e dolgok . . . elsőrendű *fontossággal bírnak*“, ez is: „Benne a nemzet olyan *kincset bír*, melyet megbecsülni minden hazafinak legszentebb kötelessége“. — A köznyelvből: „Ezt a *pusztát* most a paksi S. *birja*“.

2. *Személyi tárgygyal*. P. a régi irodalomból (NySz.): „Ember vagyok, *birván* én alattam *vitézeket*“. „Szabad *birnunk* marhát, csak ő ne *birjon* minket“. „Minek nékem, *téged birván*, egyéb kiics és gazdagság“ stb.

Az újabb irodalomból: „E *hölgyet bírni* én fogom magam“ (Petőfi). „Mert ha nem *birhatom* kedves *Iluskámat*, Nem is fogok *birni senkit* a világon“ (ua.). „Király vagyok én, mióta *Bivom Juliskámat*“ (ua.). „Kettő nem *birhatja* (öt), hát egyet se választ“ (Arany). „*Birni* vélte már *Eleket*“ (Kisf. S.). „Azért ha *kegyelmed* nem ellenzi, hadd *birják egymást*“ (Kisf. K.). „En ki látlak, én ki *birlak*“ (Tompai). „Mert ily *barátnét bírni* nagy szerencse“ (Vörösmarty). „Ugy van, *Lillát birtam* ám!“ (Csokonai) stb. — A népyelvből: „Tiz *leánt* is ingyen *birtam*, Eggyé szabacságom adtam“ (Vadr.).

S most igazán letehetném a tollat. Mert az az állítás, hogy *se valamit, se valakit bírni* nem lehet, megdőlt a közölt példákkal, melyeknek számát akárki százakra szaporíthatná egy kis kereséssel; s ki van mutatva, hogy — a mi fő, mert éppen ezen fordul még a kérdés — *bír*, mint a vád alatt levő mondatban („*birja nővérét*“), *személyi tárgygyal is construálható*. ...

De előbb, hiába! dr. P. I.-vel kell számot vetnünk, s bemutatnunk Simonyit, a Nyr. szerkesztőjét, a ki szintén beleártja magát a vitába, még pedig szánalmas módon.

P. I. nyilatkozatából ide írom, a mi szorosán a tárgyra vonatkozik: „Hiszen azt senki sem állítja (!), hogy nem lehet *valakit bírni*.“

De már „*nőül* birni valakit“ lényegesen más kifejezés. Mert nemcsak germanismuskok vannak a mi szép magyar nyelvünkben, hanem latinismuskok is. *Aliquem uxorem habere*, az úgynevezett kettős accusativusnak lefordításával állunk szemben, a melyet a B.H. mai czikkének ügyes írója már nem igen érez meg, mert hiszen ott van a már széltében járatos: *nőül venni valakit*. Ez eredetileg szintén a latinból eredt: *uxorem ducere aliquem*. — „X. nőül birja Y.-t“ szólásmód talán maholnap lábra fog kapni, de ma még idegen-szerű . . . Gáspárnak igaza van“.

P. I. az egyetlen a felszólalók közt, a kinek, úgy látszik, kenyere a nyelvekkel foglalkozás. Annál csudálatosabb, hogy mind az, a mit itt elénk ad, *egy* tévedés.

Igazat ad Gáspárnak, holott fölfogásuk merőben ellentétes. G. azt erősíti, hogy *bir* nem „vonzhat“ tárgyesetet, de nincs kifogása a „nőül“ ellen (legalább mellékes neki, közönyös); ő — ellenkezőleg — jóváhagyja ezt: „bir valakit“, s csupán a „nőül“-ben lát magyartalanságot. Annyiban egy gyékényen árulnak, hogy mindkettő támadja az egész szerkezetet.

Nos azt állítja P. I., hogy „nőül bir valakit“ latinismus, még pedig az ú. n. *kettős accusativus* utáinzata.

Simonyi, a ki, mint utolsó felszólaló, védelmébe veszi a barbarismuskok bélyegzett kifejezést, P. I.-nek csak ennyit tud mondani: „Az ötlet eredeti, az állítás merész, de a bizonyítással adósunk maradt, és nem hiszem, hogy bárki is egyetértene vele azok közül, a kik szorgosabban foglalkoztak nyelvünk történetével és szerkezetével“. Hát biz ez, nyájas olvasó, a tehetetlenség, a gyámoltalanság beszéde. Ha P. I. nem bizonyít, vajjon ő, Simonyi, ezáfol-e? Az idézett példák (a Petőfiét félig kivéve) idevalók-e? érnek-e valamit? Csak azt mondják, hogy lehetnek a mondatban *ül*-ragos határozók. De hisz ezt P. I. nem is tagadta, csupán a „*nőül bir valakit*“ szerkezetet tartja latin hatás szülöttének. Ezt kellett volna Simonyinak megczáfolnia. A mit ő nem tett, nem tudott tenni, tegyük meg mi (szerinte: mink).

„Péter *nőül* birja Pál nővérét“ nem fordítása ennek: „Petrus sororem Pauli *uxorem* habet“. Ha az volna, akkor így kéne lennie: „Péter Pál nővérét *nőt* birja“. De lehet-e *kettős accusativus*ról szó ott, a hol *egy accusativus* van? Lehet-e, hogy éppen az az accusativus hiányozzék, a mely e sajátságos latin szerkezetnek sarka, lényege? Az a körülmény, hogy a latin második accusativusnak nem tárgyeset felel meg a magyarban, hanem *ül*-ragos határozó, nemcsak azt bizonyítja, hogy itt nincs utáinzás, hanem azt is, hogy a latin kettős accusativust *nekünk utánoznunk nem is lehet*, — s a mi kifejezésünk nem mássa a latinnak, hanem a jó magyarság hirdetője s hangos tiltakozás a latinismus ellen. — Nem mondják, de mondhatnám így: „Péter Pál nővérét *mint nőt* (feleséget) birja“. Ez közelebb járna a latinhoz, mert ott van a második accusativus: csak-hogy ez az accusativus nem egyéb, mint az elsőnek apposituma, s kötőszavánál fogva („mint“) szinte csak = *nőül*.

De ha már erőnek erejével idegenné teszi P. I. a „nőül bir“-t, ugyan miért keresi messze, a mit közelebb is talál? Lám a német is mondja: eine *zur Frau* haben. „Der Mann hatte eine geborne N. *zur Frau*“ (Grimm). Vagy azt hiszi talán, hogy *egy* bűnben leledzik, a latinnak majma miud a kettő?

Ily könnyűvére, hogy ne mondjam, mókázó eljárással egy egész sereg kifejezésünkre rásüthetjük a barbarismus bélyegét. Mert ha P. I.-nek „nőül bír“ a kettős accusativus másolata, akkor nem kevesebb joggal latinosságok az ilyenek is: „A fősvénység *vakká* teszi az embert“ (hominem — *caecum*). „A köztársaság főtanácsát a rómaiak *senatusnak* nevezték“ (consilium — *senatum*). „Ki tanította *zenére* Epaminondast“ (Epaminondam — *musicam*) stb. Mire vinne ez? mi maradna nekünk?

„X. nőül bírja Y-t“ szólásmód — mondja továbbá P. I. — „talán maholnap lábra fog kapni, de ma még idegenszerű.“ Tájékozatlanság. Megfordítva igazabb. Régebben inkább használták a „bír“ igét személytárggyal is. Erről meggyőződhetik, a ki mult századbeli legjobb íróinkat forgatja. Tehát nem kell ama kifejezésnek csak ezután „kapni lábra“. Ma se fehér holló. A közbeszédben nem gyakori ugyan (érthető okból), de kivált vidéki jó magyar úri társaságokban hallani: „Hát a kisebbik leány hol van? — Azt valami Wanek *bírja feleségül*.“ Persze, szokottabb: *vette el*. Hát a nép? A nép, tudtommal, a személytárgyas „bír“-t (már?) csak obscoen jelentésben alkalmazza: *bírja, birdogálja* = használja, éli, szeretgeti, él, tart vele.

Már most nem tehetek okosabbat, mint ha jó írókból több oly példát idézek, melyek felelet a czimbeli kérdésre. Ime:

„Félt, mert már ocsmány Alkides régen esengett
Érte, *nejül* vágyván *öt birni* — —“

(Czuczor: Botond)

Ugyancsak Czuczor Cornelius N. fordításában kétszer is használja ezt a szerkezetet: „Mostoha *hugát bír* nőül“ és: „*Birá* pedig *nőül* Elpinice nevű mostoha *hugát*“. Sokat mond, hogy a latin eredetiben mind a két helyen ez van: „*in matrimonio* habere“. Tehát Cz. nem a latin hatása alatt fordított úgy, s a „nőül bír“-t bizonyára nem érezte idegennek.

„Elvárom harcrod hírét, de ha gyáva vivó léssz,
Rajtad ütök, s e *lányt feleségül bírja* lovászom“

(Vörösmarty: Cserh.)

„Siet szabadítani a vár növezérét,
Mert *hitvesül bírja* ennek a *testvérét*“ (Arany: MO.)

„Mindegyik hún szívéből szóltál — s azon felyül
Etel királyi *hugát, Arát bírod nejül*“ (ua. CsK.)

„Két év alatt ugyanis alig maradt a világ fővárosaiban híres ember,
ki *öt* rendes törvényes *feleségül* ne *bírta volna*“ (Jókai: Egy magyar n.).

„Az én Emmám e kis hamis,
S ki *kedvesül bírom* (öt)
A faggatott, az — én vagyok“ (Garay)

„Hol vérbűne díját elvevé az asszony,
Ki Lajosunk *öccsét bírta* hajdan *férjül*“ (Arany: TE.)

„Tudjátok tán s fölösleges a szó:
Ily jó *barátomul kit bírok* én“ (Petőfi: Két testvér)

Ide írok még néhány prózai helyet: „Aeneasz, Priamosz *lányát, Kreuszát bírta nőül*“ (Hunfalvy J.). „Ellenfele Rusztán, ki *Kumillát,*

a szultán lányát — — *birta nőül* (Endrei Á.). „Erdélyivel sógorsági viszonyban volt, mert ez férjének *nővérét* — — *birta feleségül*“ (Ferenczy I.).

Megjegyzem, hogy e szerkezetben a „bir“ helyett a *tart* ige is divott. Lám a fentebbi „in matrimonio habere“ egy 1754-iki phraseológiában így van fordítva: *házastársul tartani*“. Dugonicsnál — hogy mást ne említsek — egész közönséges. P. „Polidamas Likastét, Priamus leányát *tartotta feleségül*“ (Trója V.). Még Péczely Magyarok Tört.-ében (1836) is ezt olvassuk: „Kevés nap mulva László, és sógora Ottó, ki testvérjüket *tartá feleségül*, Salamont tökéletesen megveri“. S ennek nyoma van még a mai népnyelvben, mely a jó férjet „jó feleségtartó“-nak mondja.

Evvel, úgy hiszem, tisztázva van a kérdés. Volna ugyan még mondanivalóm, kivált, a mi a kérdés gyakorlati oldalát illeti; de nagyon tartok tőle, hogy már ennyit is sokall t. Szerkesztő úr és a — papiros.

LEHR ALBERT.

Emberöltő.

Nem tudom, hogy próbálta-e már valaki az *emberöltő*-beli *öltő* szót valamilyen módon magyarázni. Itt — 2600 m. magasságban, 30 lépésnyire a lövészárók mögött, 5–6 méteres hó alatt levő tisztí fedezékemben — igazán nem járhatok ennek utána. De mivel nem emlékszem rá, hogy valahol valami elfogadhatót olvastam volna róla, azért talán megkoczkáztathatom, hogy közöljem a MNy.-ben azt a gondolatomat, a mely egy örkődő éjszaka lassan telő óráiban alakult ki bennem. Mindenesetre figyelemreméltóbbnak találom ezt annál az első eszmélkedésre kínálkozó gondolatnál, hogy talán a ruha felöltésére vonatkozó *ölt* igének valamilyen jelentés-árnyalata rejtőzhetnék benne. Hogy ezt az utóbbi magyarázatot itt vagy ott már meg is írták, azt látatlanban is bizonyosra merem venni.

A *kel* (pl. *fölkelni*, *kikelni*) igének még nem is oly nagyon régen ilyen volt a ragozása: *kelék*, *kélsz*, *kél*, *kelünk* stb. Vagyis egytagú alakjaiban hosszú *é*, többtagú alakjainak első szótagjában ellenben rövid *e* hangzott. A magyar nyelvterület jókora részén több-kevesebb következetességgel még ma is ilyen a ragozása. Hogy a mai köznyelv e helyett mindvégig rövid *e*-t ejt valamennyi alakjában, az nyilvánvalóan csak analogiás kiegyenlítődség eredménye. Nagyon sok ehhez hasonló esetről van tudomásunk. Pl., hogy a sok közül csak egyetlen egyet említsek, éppen ilyen módon lépett az egykori *adok*, *ádsz*, *ád*, *adunk* stb. ragozás helyébe a mai *adok*, *adsz*, *ad*, *adunk* stb. ragozás. Analogiás kiegyenlítődség esetében azonban nem mindig a rövid magánhangzó hatolt be győztesen végig az egész ragozási és képzési rendszerbe. Van példa az ellenkezőre is. A *vagdal*, *vagdos* rövid magánhangzói pl. kétségtelenül azt bizonyítják, hogy a ma állandóan hosszú *á* hangú *vág* igének

is valamikor **vagok, vágsz, vág, *vagunk* stb. volt a ragozása. Éppen így az *eleven, eleség, eledel* szavak első szótagbeli rövid magánhangzói is elárulják, hogy *élők, élsz, él* stb. ma állandóan hosszú \acute{e} hangú alakjait korábbi **elők, élsz, él, *elünk, *eljek, élj, *eljén, *elő, *elet, eleven, eleség, eledel* stb. $e \infty \acute{e}$ hangú alakok és származékok előzték meg. Hogy az egy etymologiai alaksoron belül való ilyen szabályos magánhangzó-váltakozásnak (Grammatischer Wechsel) a hosszú vagy a rövid magánhangzós alapuló újabb, egyöntetűbb szabályosság vet-e véget, az csak attól függ, hogy a sornak milyen minőségű tagjai szolgáltak véletlenül gyakrabban megindító képzetek gyanánt. A *kel* és *ad* igék ragozása pl. azért lett mindvégig rövid magánhangzóssá, mert egy-egy szabályosan rövid magánhangzós alakjuk (valószínűleg *kelni, adni*) kínálkozott inkább ilyen képzetül, a *vág* és *él* igéké ellenben azért lett mindvégig hosszú magánhangzóssá, mert éppen e szabályosan hosszú magánhangzós *vág, él* alakok kínálkoztak ilyenekül.

A *kel* ige régibb ragozási rendszerében azonban nemcsak a fönnebb említett $e \infty \acute{e}$ váltakozás volt érvényben, hanem egyes alakjaiban \ddot{o} is hangzott és hangzik részben még ma is. Mult ideje pl. nem *keltem, keltél, kelt*, hanem *költem, költél, költ* stb. volt. Ma *felkelt* nemességről beszélünk, de Berzsenyi egy híres ódájának még, ha jól emlékszem, „A *felkölt* nemességhez“ a czíme. Műveltető származékát is ma jobbbára ugyan *kelt* alakban, de elég gyakran még régibb *költ* alakjában is ejtjük. Pl. a pénzt *elkölteni*, a tojást *kikölteni*. Sőt még ma is kizárólag csak *fennkölt* gondolkodást és *költöt* mondunk. Egyszóval, a *kel* igének mindazon alakjaiban és származékaiban, a melyekben az *l* után *t* következett, a mai e helyén \ddot{o} állott. Az analogia kiegyenlítő hatása azután lassanként megszüntette e hangváltozást s csak azon származékok őrizték meg máig \ddot{o} hangjukat, a melyek némi jelentésváltozás következtében még idejében elszigetelődtek etymologiai csoportjuktól.

A *kelők* ∞ *kél*-féle egy és többtagú alakok magánhangzó-váltakozásának oka ma már egészen világos, de be kell vallanom, hogy a *kelők, kelni, kelés* és *költem, költél, költ*-féle alakok magánhangzóinak hangtörténeti viszonyáról még nem tudtam magamnak határozott véleményt alkotni. Bizonyosnak látszik egyelőre annyi, hogy az egy fokkal zártabb és labialis \ddot{o} csak $l + t$ (vagy $n?$ l. alább) előtt jelentkezik s hogy ennek a hangváltozásnak nyelvünk egy régebbi korszakában sokkal általánosabb érvényűnek kellett lennie, mert szakasztott párja mélyhangú szavakban is észlelhető. Ismeretes pl., hogy a *halni* igének is *holtam, holtál, holt* volt a mult ideje s hogy még ma is csak *holt*-testet mondunk. Az *alszik* igének is *olt* (pl. gyertyát) a műveltetője és *valék, valál, vala* mellett máig *voltam, voltál, volt* és *volnék, volnál, volna* alakok a szabályosak. A ki

némi nyelvtörténeti tapasztalatokkal rendelkezik, az alig kételkedhetik benne, hogy ezek az esetek egy valamikor szabályos *l* és *lt* (*ln*?) előtti *e* ∞ *ö* és *a* ∞ *o* váltakozásnak szórványos nyomai; olyan esetek, a melyekben a hagyomány erősebbnek bizonyult az analogia kiegyenlítő hatásánál.

Ha ez a föltevéssem helyes, akkor az *emberöltő*-beli *öltő* megfejtése már egészen könnyű. A milyen hangtani viszony van a *kél* és *költő*, vagy **álm* (\Rightarrow *álm*) és *oltó* között, éppen olyan van az *é*-és *öltő* között is. A hogy valamikor volt *kelék* ∞ *kél* ∞ *költő* hangváltakozás, éppen úgy volt **elék* ∞ *él* ∞ *öltő* is, csakhogy az előbbi esetben a rövid *e*, az utóbbiban ellenben a hosszú *é* javára történt az analógiás kiegyenlítődé. A *költő* és *öltő* csak azért kerültek el etymologiai csoportjuk többi tagjainak hangtörténeti sorsát, mert már el voltak szigetelődve tőlük, azaz az akkori beszélők már nem érezték, hogy *költő* is a *kél* és *öltő* is az *él* származéka. Ezt természetesen mi sem érezzük már, pedig egészen világos, hogy így van; csak arra kell gondolnunk, hogy a mai műveltető *-tat*, *-tet* vagy *-at*, *-et* képzőnek *-t* volt az eredeti alakja. (Vö. pl. még ma is *vész*: *veszt*, *kél*: *kelt* vagy *költ*, *al-sz-ik*: *olt* stb.). *Költő* e szerint tulajdonképpen azt az embert jelenti, a ki meséket, történeteket *kel-tet* az ő elméjében. A *tűzoltó* is az, a ki *al-tatja* a tüzet, vagyis teszi, okozza, hogy a tűz elaludjék. Éppen így egy *emberöltő* is az az idő, kor, a mely az embert bizonyos átlagos határok között *él-teti*, élni engedi. *Emberöltő* tehát eredetileg az *idő* vagy *kor* főnevek jelzője volt s csak a jelentéstapadás ismert folyamata következtében vált idővel főnévvé. Nem birtokos összetétel, a minek első pillanatra látszhatnék, hanem olyan tárgyias összetétel, a melynek pl. *vers-költő* vagy *tűzoltó*.

HORGER ANTAL.

Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz.*

II. A középfok *-jabb* ∞ *-jebb* képzőjéről.

Több nyelvjárásban a középfoknak nem *-bb*, hanem *-jabb* ∞ *-jebb* a képzője. Ezekben a nyelvjárásokban így beszélnek: *boldogjabb*, *bolongyabb*, *csúfjabb*, *gazdagjabb*, *vastagjabb*, *fejrjebb*, *főnytyebb*, *keminynyebb*, *hideggyebb*, *öreggyebb*, *sükettyebb*, *tömöttyebb*, *vünnyebb* stb. Ez a fokozás nagyobb mértékben Dunántúl fordul elő (l. TMNy. 564; Nyr. XVIII, 291; NyF. XVII, 14, XXXIII, 14, XXXIV, 22 stb.), egy-két példában megvan azonban másutt is, így pl. Kalotaszegen és Szilágymegyében (l. TMNy. 564), Szolnok-Doboka megyében Domokoson (l. Nyr. XLII, 66), Torda-Aranyos megyében Torda-Szent-

* L. MNy. XIII, 1, 44.

Lászlón (l. A tordaszentlászlói áll. el. isk. 1895. évi értesítőjét) stb. Hogy ez a *-jabb* ∞ *-jebb* képző a mellénevekhez itt-ott a népnyelvben járulni szokott, azt már RÉVAI is említi (l. *Elabor. gram.* I, 259).

Azt a kérdést, milyen régiek nyelvünkben az ilyen *-jabb* ∞ *-jebb* képzős mellénevek, SIMONYI tisztázta (l. *TMNy.* 564). BINDER J., a ki „A magyar hasonlítás“ czímen egy igen becses tanulmányt írt (l. *Nyr.* XVIII), a *-jabb* ∞ *-jebb* képzőre még példát nem tudott idézni (l. *Nyr.* XVIII, 291). SIMONYI mutatta ki, hogy melléknévi *-jabb* ∞ *-jebb* a codexekben még nem fordul elő. A legelső idevágó adat 1592-ből való (*vighyabb* l. *TMNy.* 564), a XVII. és XVIII. századból aztán az adatok száma növekszik (vö. *félénkjebb*, *hazugjab*, *öregjebnek*, *restyebben* stb., l. *TMNy.* i. h., SIMONYI, M. *Kötőszók*, I, 226; innen SZINNYEI, *NyH.*⁵ 102).

Előáll a kérdés, hogyan keletkezhetek ezek a melléknévi fokozások. Erre nézve az utóbbi 40—50 év alatt csupán SIMONYI és BUDENZ állított föl véleményt.

SIMONYI „A jelentéstan alapvonalai“ cz. művében azt mondja, hogy „a kicsinyítő ugor *-ju* képzőt láthatjuk a *boldog-ja-bb*, *gazdag-ja-bb*-féle középfokban“ (l. i. mű 38). Úgy látszik, ezt a magyarázatot ismétli Magyar *Kötőszók* cz. művében is, a hol a *kiszebb*-féle alakokat is eredetibb **kiszjebb*-ből keletkezetteknek véli (l. I, 226).

BUDENZ első magyarázatát BINDER feljebb említett dolgozatában találjuk meg. BINDER azt mondja (l. *Nyr.* XVIII, 291), hogy „a mi a *-j + bb* magyarázatát illeti, egyelőre BUDENZ gyanításához kell csatlakoznunk, ki azt a finn *-impa*, *-impä* superlativus-képzővel hozza összefüggésbe“.

Mind SIMONYI, mind pedig BUDENZ magyarázatát felesleges bírálnunk, mert hiszen SIMONYI azzal, hogy BUDENZnek a *-jabb* ∞ *-jebb*-ről nyújtott második magyarázatát elfogadta, a maga magyarázata helytelen voltát önként beismerte. BUDENZ ugyanis egy második magyarázatot is felállított, a nélkül, hogy BINDER-től említett magyarázatát csak meg is említette volna. Ez a második magyarázat így hangzik:

„Bővebb comparativus-alak akad itt-ott a dunántúli népnyelvben, *-jabb*, *-jebb* képzővel: pl. *gazdagjabb*, *tanultjabb*, *érettjebb*, *álnokjabb* (*álnoktyabb*), *rövidjebb*, *öregjebb*. Ebben, úgy látszik, a fokozó képzésnek közvetlen alapjául a 3. személyragos alak szolgál: *gazdagja*, *érettje* stb. Tudva van, hogy 3. személyragos szó néha jelzőül is fordul elő, mely a bizonyos tulajdonsággal bíró részt az egészszel szemben kiemeli, s így mintegy superlativus értelmű: *búzának java* v. *alja*, meg: *javu búza*, *alja búza*. Jóformán ilyen alakból indult ki a *gazdagjabb*-féle fokozás“ (l. BUDENZ, *Ug. Al.* 283).

Mint említettem, e magyarázatot elfogadja SIMONYI is, még pedig ezzel a megokolással:

„BUDENZ föltevése mellett szólnak egyfelől a *legjava*, *legalja*-féle felsőfokok, másfelől az a körülmény, hogy e képzés, úgy látszik, csak a XVI. században keletkezett, mert a codexekben tudunkra nincs rá példa“ (l. TMNy. 564).

A kik a TMNy. megjelenése óta a *gazdagjabb*-féle fokozásról szólnak, valamennyien BUDENZnek SIMONYITól elfogadott magyarázatát ismételték mondván, hogy a *-jabb* ∞ *-jebb*-beli *-ja* ∞ *-je* 3. személyű birtokos személyrag (l. BEKE Ö., NyF. XVII, 14, XXXIII, 14; SZINNYEI, NyH.⁵ 102 stb).

Szerintem ez a második BUDENZ-féle magyarázat is mind mondattani, mind alaktani szempontból elfogadhatatlan. Mondattani tekintetben elfogadhatatlan: ha van is 3. személyű birtokos személyraggal ellátott *alja búza*, *java búza*, *eleje széna*, *nagyja munka*, *apraja krumpli* stb. (l. SIMONYI, A jelzők 44—48) jelzős szerkezet, e szerkezetben a minősítő jelző mindenkor főnév vagy főnévül használt melléknév. Hogy e szerkezetből *gazdagjabb* ∞ *öregjebb*-féle középfokok keletkezhessenek, ahhoz nemcsak az kellene, hogy lenne **aljabb búza*, **elejebb széna*-féle szerkezet, hanem az is, hogy e jelzős szerkezetben a jelző ne csak főnévül használt melléknév, hanem melléknévi is legyen. Ámde sem **aljabb búza*-féle szerkezet nincs, sem pedig idevágó melléknévi jelzős szerkezet. E feltételek nélkül pedig az analógiához szükséges képzet-kapcsolódásnak nincs meg a lélektani alapja, mert nincs rávivő képzet. Alaktanilag is elfogadhatatlan a magyarázat. Ha mi azt mondjuk, hogy: *rókább* a rókánál, *pápább* a pápánál, *jobbcsább* (kissé jobb, Drávamellék), *jobbacz-kábban* (csángó), *naóbbcsább* (nagyobbacska, Ormánság) l. HUNFALVY-alb. 75, azaz, ha a *-bb* előtt a nyílt végszótagban álló *-a* (és *-e*) megnyúlik, akkor az *alja búza*, *eleje széna* stb.-féle szerkezetből is a középfok csak ez lehetne: *aljább*, *elejebb* stb., de akkor persze még elfogadhatatlanabb a *-jabb* ∞ *-jebb*-nek innen való eredete.

Alábbi magyarázatom, a melyet a *gazdagjabb* ∞ *öregjebb*-féle fokozásról nyujtok, csupán megokolásában új. A gondolat megtalálható már RÉVAI, Elab. gram. I, 259, 260. lapján, s azt hiszem, benne van HORGERnek a NyF. LXV, 9—10. lapján megjelent fejtegetésében is.

SIMONYI azon kétségtelenül helyes megállapításából indulok ki, hogy a mellékneveknek *gazdagjabb* ∞ *öregjebb*-féle fokozása (a *kissebb*, *veressebb*-féle alakok nem idevalók, mert ezekben az *-ss-* nem \leftarrow *-sj-*-ből való, hanem nyulás útján keletkezett) csak a XVI. sz. folyamán keletkezett. A XVI. sz. első felében, úgyszintén a XV. sz.-ban még csak néhány határozószó volt, amelynek középfoka *-jebb*-végű volt. E határozószók a középfokú alakban a következők:

beljebb [első adat a XV. sz. második feléből Serm. Dom. *beljeb*, l. EtSz.; alakv.: *bellebb*, *belyebb* stb., l. NySz., OklSz. stb.];
féljebb [első adat a XV. sz. első feléből, l. NySz.; alakv.: *följebb*, *fellyább*, *föllebb* stb., l. MTsz., NySz., SzD.³];

kijebb [első adat a XVI. sz.-ból, l. NySz.; alakv.: *küjjebb* MTsz., *küllebb* OklSz., *killyáb* NySz., *kijjebb* stb.].

E három analógiájára keletkezett a XVIII. sz. folyamán a *lëjjebb* [első szótári adat SzD.²: *lejebb*; alakv.: *lëjjebb*; máskép BUDENZ, UGAL. 283, HORGER, NYF. LXV, 10], a melynek vallomására tehát nem építhetünk.

Hogy e három középfokban álló határozószóban: *beljebb*, *feljebb*, *kijebb* (régebben *kiljebb* is) milyen eredetű a *j*, arra többféle felelet van. BUDENZ, UG. Al. 283 s utána világosabban szólva SIMONYI TMNy. 565 a *j*-ben ugyanazt a lativusi ragot látja, a mely a *fölé*, *belé* határozószók *é*-jében is van. Hogy a *beljebb*, *feljebb*, *kijebb* lativusból való továbbképzés, azt az újabb kutatók is vallják.

SZINNYEI NYK. XLI, 239 szerint a *beljebb*, *kijebb*, *följebb* eredetibb **belëjebb*, **kivëjebb*, **föläjebb*-ből való; a **belëj*, **kivëj*, **föläj* a *belé*, *felé*, *kivé* lativus eredetibb alakja, a melyben a *i* a.fgr. (*k* ∞) *γ* képviselője.

HORGER NYF. LXV, 10 a *belé*, *felé* határozószók *beli*, **fëli* alakváltozatából indul ki; ebből **beli-ebb*, **fëli-ebb*, hiátustöltővel **beli-ebb*, **fëlijebb* s ebből az *i* kiesésével *beljebb*, *fëljebb* (hasonlóan *kijjebb*, *lëjjebb* = **kivijebb*, **kivjebb*, **lëvijebb*, **lëvjebb* stb.).

KRÄUTER FERENCZ MNY. IX, 19 szerint a *beljebb*, *följebb* eredetileg **beléebb*, **föläéebb* volt. Az *-ée* visszás dipthongust alkotván lett belőle *beljebb*, *fëljebb* (vö. *leány* > *lyány*).

A felhozott magyarázatok szerintem elfogadhatatlanok. A lativussal alakult határozószók fokozásánál ezt látjuk:

a) A *tova*, *idé*, *oda* középfoka: *tovább* (első adat a XV. sz. első feléből, NySz.), *idëbb* (első adat a XVII. sz.-ból, NySz.), *odëbb* ∞ *odább* (első adat a XVII. sz.-ból, NySz.); vö. még *nyilvábban* (első adat a XV. sz. első feléből, NySz.), *arrább*, *errëbb*, *összëbb* (első adatok a XIX. sz.-ból), stb. l. SIMONYI, BUDENZ-Album 55. A *messze* szónak is van régen *messzëbb* alakja (l. NySz., első adatok a középfokú alakra a XV. sz. első feléből).

b) A *messze* ∞ *messzi*, *tele* ∞ *tëli* lativussal ellátott határozószóknak ma *messzëbb* ∞ *messzibb*, *telibb* a középfoka.

c) Az *alá* középfoka *alább* (első adat a XV. sz. első feléből, NySz.).

Ha már most a *beljebb*, *feljebb* *belé*, *felé* határozószóból való képzés volna, ma **belëbb*, **felëbb* volna, ha pedig egy **beli*, **fëli*-ből, ma **belibb*, **fëlibb* alakban kellene meg lennie. Ilyeneknek azonban nyoma sincs.

A mai lativusi *-a* ∞ *-e* (< *i*): *-á* ∞ *-é* (vö. *haza*, *tele* ∞ *tëli*; *alá*, *fölä* stb.) valaha *-aj* ∞ *ej*, illetőleg *-ëj* volt. SZINNYEI már most felteszi, hogy a *beljebb*, *följebb* egy **belëjebb*, **föläjebb* (l. NYK. XLI, 239) középfokból való. Ezt én úgy értelmezem, hogy a *beljebb*, *följebb* nem a *bele*, **föle* lativusból, hanem ennek régibb **belëj*, **föläj* alak-

jából keletkezett. Természetes dolog, a míg az önállósult határozószó **belēi*, **fölēi*, addig a középfoka is csakis ebből az alakból keletkezhetik. Hogy az ilyen származék akkor is élhet, mikor az alapszó már továbbfejlődött, kétségtelen. A *-nyi* képző (pl. *mennyi*, *annyi*, *ennyi* stb.) valaha *-nyē*, *-nē* ∼ *-ni*, még régebben *-nyé*, *-né* ∼ *-nyí*, *-ní*, még régebben *-nēi* volt (l. MNY. VIII, 148); a képző magánhangzójáról az a nézet, hogy azonos a lativusi *-e* ∼ *-é*-vel (l. MÉSZÖLY, NyK. XL, 298). Ha már most a Bécsi, Müncheni és az Apor C.-ben: *mēne*, 'mennyi', *könökletne*, 'könyökletnyi' mellett a ragozott alakok így vannak: *mēneiet*, 'mennyit', *mēneiec*, 'mennyik', *meneieket*, 'mennyiket', négyen *könökletneiet*, hat *könökletneiet*, 40, 6 *könökletnyit*' stb. (l. MNY. VIII, 148), akkor itt a ragos alakok még a régi *mēnēi*-, *könökletnēi*-nominativusból valók. Természetes, hogy az új nominativusi alak az ilyen régi ragos alakokat lassan-lassan kiszorítja, de nem mindenkor.

Egy **belējebb*, **fölējebb* alak tehát nem volna lehetetlen. Az sem volna baj, hogy ilyen alakok tényleg sehol sem fordulnak elő. Zavaróbb azonban, hogy nem tudjuk urát adni, miért különült volna el a **belējebb*, **fölējebb* a maga alapszavától s vett volna más: **belējebb* > *beljebb* fejlődést, mikor a nyelvérték előtt a származék és alapszó közt ma is olyan világos a kapcsolat, mint akár a *tovább*, *odább*, *alább* és a *tova*, *oda*, *alá* közt.

Van azután olyan ok is, a mely lehetetlenné teszi számunkra, hogy a **fölējebb* > **följebb* stb. magyarázatot elfogadjuk. Ilyen a következő: Tagadhatatlan, hogy a *félül* határozószó (névutó) a *fél* névszóból + *ül* névragnból áll. Ha valaki csak száz évvel ezelőtt megjelent könyveket vesz kezébe, nem egyet fog találni, a melyikben e névutó *feljül*, *feljül* alakban van írva. Hogy ez csak irott alak e könyvekben, hangzani pedig a szó vagy *fejül*-nek (vö. ma is *fejül*, 'föjlül' MTsz., *fejül* NyF. XXXIII, 19) vagy *fejjül*-nek hangzott (vö. PP. szótáraiban *fellyül* alakokat), az alig lehet kétséges. Ugyanaz az eset van a *feljül* ∼ *fellyül*-lél, a mi pl. a *széjjel* határozószóval, a melyet ugyanakkor *széljel*, majd *széllyel* alakban írtak. A *fejül* ∼ *feljül* ∼ *fellyül*-beli *-j-*, régibb *l* (illetőleg *-jj-*, régibb *-ll-*) ejtés a régibb nyelvben közönséges volt; erről a NySz.-ból bárki könnyen meggyőződhetik. A NySz.-ban ugyanis a *felül* névutónak (határozószónak) ilyen változatait találjuk: a) *felyevl*, *feliöl*, *felyól*, *felyowl*, *felyül*, *felyül*, *felyül*; b) *fettől*, *fellyül*, *fölyül*, *fellyül*. De más *fél*-ből való ragos vagy képzett alakokban is találunk *-j*-vel, régibb *-l*-lyel (írva: *-lj*, *-ly*) hangzóváltozatokat; ilyenek: *félēs* vö. *Tejfélyes* (a XVI. sz.-ból, Nyr. IX, 367), *felyes*, *felyesebben* NySz.; *fölyünnen* vö. *fejünnen* MTsz., *fölyünnen* NySz.; *fölyünnel* vö. *fejjünnel* MTsz.; *felütt* vö. *felyütt* NySz. E ragos alakokban és származékokban az *ly* > *l* ∼ *j* lativusi maradvány nem lehet. Az *ly* ∼ *l* ∼ *j* vagy a *feljebb*

analogiájából magyarázandó, vagy pedig olyan palatalisatióból, a milyen van többek közt a következő esetekben:

Ismeretes, hogy a magy. *ly* hang nem finn-ugor örökség, hanem magyar nyelvi fejlemény. A hol eredeti szóban, képzőben, ragban ma vagy a multban *ly* (o: l̄), s ebből fejlődött *j* (o: j̄) van, ez a hang kivétel nélkül *l*-ből fejlődött. Az *l*-nek ez a palatalisatiója a nyelvtörténeti kor folyamán is szépen megfigyelhető. A *feljebb* szempontjából nekünk most csak a magánhangzóközi *l*-ből fejlődött *-ly-* > *-j-* esetekre van szükségünk. Ilyenek a többek közt: *hüle* > *hülye* l. Gombocz, MNy. VI, 267; *bélég* > *bélyég* vö. ujjur *belgü*, *belkü* stb. EtSz.; *csalán* > *csalyán* ∼ *csolyán* > *csójány* < tör. *čalayan* EtSz.; *kölök* ∼ *kélék* MTsz., NySz. > *kölyök* vö. mong. *külüge*, *gülye* Gombocz, Bulg. türk. Lehnw.; *tulok* ∼ *tulyok* l. SZIKSZAI > *tujok* MTsz. vö. mong. *tuyul* stb. l. Gombocz, Bulg. türk. és az *l* > *ly*-re a török szavakban uo. 185 | *pele* > *pelye* NySz., *pölyü* MTsz. < osztr. ném. *pilih* ∼ ‚bileh maus‘ | *saláta* > *salyáta* NySz. > *sajáta* MTsz. < irod. olasz *salata* | *Ursula* OklSz., *Ursola* MELICH, Szláv jöv. I, 2, 200 > *Orsolya* < lat. *Ursula* | *zselép* ∼ *zsilip* ∼ *zselép* ∼ *zselyéb* ∼ *selyip* NySz. ∼ *zselyép* MTsz., *zsejép* MTsz. < szláv *žlěbъ* stb. A magánhangzóközi *-l*-ből lett *-ly-* > *-j-*re igen sok példát idézhetnék a nyelvtörténet bármely korszakából, de azt hiszem, ennyi is elég e változás gyakori voltának a bebizonyítására. Ha tehát *felül*, *feles*, *felünnen*, *felünnel*, *felütt* mellett van *felyül*, *felyes*, *fejünnen* ∼ *följünnen*, *fejünnel*, *felyütt*, ezekben az *ly* > *j* előbbi *l*-ből palatalisatió útján igenis keletkezhetett. A hogy van *felül*-ből *felyül* > *fejül*, azonképen van *belül*-ből is a népnelvben *bejül* NyF. XXXII, 19.

Tudnunk kell mármost azt, hogy majd minden magyar magánhangzóközi mássalhangzóból szótag-határeltolódással keletkezhetik megfelelő geminata. Erről többször tettem említést dolgozataimban (l. NyK, XL, 381, EtSz. az a. az *addig*-ről) s fonetikai nyúlásnak neveztem e jelenséget. A magánhangzóközi *-l*-ből, valamint a belőle fejlődött *-ly-* > *-j*-ből is lehet tehát *-ll-*: *-lly-* > *-jj*. Így lesz a *köles*, *fölös*-, *felül*, *béleg*, *csalán*, *gavalér*, *Gödöllő* (vö. Gvadányi, Fal. Not. Utaz. 31), *délest* MTsz. stb.-ből *kölles* NySz., *föllös*(leges) NySz., *fellől* (NySz.), *gavallér*, *Gödöllő*, *dellest* MTsz. stb., másrészt így lesz *felyül*, *bélyeg*, *csalyán*, **delyest* stb.-ből *fellyül*, *bélyeg*, *csallyán* ∼ *csójján*, *déllyest* MTsz., *déllyest* Tolnavm. közm. egyl. évk. 1913:51 stb.* Így lett a *teljes* ∼ *tellyes* is egy *telles* ∼ *teles*-ből, a melyről később külön írok.

Az eddig kifejtettekből láttuk, hogy a *felül*: *feljül*, *feles*: *felyes*, *felünnen*: *fejünnen* stb. *ly* > *j* hangja nem elszigetelt jelenség:

* A *széjjel* lehet *szélvel* > *széllal*-ből való; minthogy azonban a *-vel* ragnak volt *-jel* változata is (l. MNy. IX, 395), lehet *szél-jel*-ből is; *-ll-* > *-lly-*re vö. *felleg* ∼ *föllleg* ∼ *fellyeg* NySz., MTsz.

hiszen sok más hangzóközi *l*-ből is lett *ly* > *j*. A *feljebb* analógiájából itt semmit sem magyarázhatunk meg. Ellenkezőleg azt mondhatjuk, hogy a mint a *felül*-ből szabályos *-l* > *-ll*-, illetőleg *-ly* > *-lly* változással keletkezett a *fellül*, *felyül*, *fellyül*-, azonképen van az a *feljebb* középfokban is.

Tudvalevő dolog, hogy a régi nyelvben a *fel* határozószó locativusi, meg lativusi értékben is egyformán használatos. Per analógiám ugyan elfogadható, hogy a lativusi értékű *fel* rövidülhetett egy eredetibb **felē* > **felé* > **felē* ∼ *feli*-ből (így a többek közt SIMONYI, MHat. II, 339), a régi nyelvben azonban csakis *fel*, tehát egytagú alak fordul elő.*

Ebből az egytagú *fel*-ből lett először *felebb* ∼ *felebb* (vö. NySz.), majd az utóbbiból egyrészt *fellebb* (vö. NySz. s uo. *föllötte*, *felliben*, *föllösleges*, *fellebség*, továbbá MTsz.; *fellebcske*, SIMONYI, MHat. II, 339: *föllebb*), másrészt palatalisatióval: *felyeb* ∼ *felyebb* (vö. NySz.: *fetebeu*, *felyeb*, *feelyeb*, *feljeb*, *feljebb*, SIMONYI i. h. *fejebb*), majd palatalisatióval és kettőzéssel *fellyeb* ∼ *fellyebb* (vö. NySz.: *ffellyeb*, *ffeellyeb*, *feelleben*, *fellieb*, *föllieb*, *föllye*, NyF. XXXII, 19: *fějjebb*).

Ha a határozószók fokozását időrendi egymásutánban figyeljük meg, azt látjuk, hogy pl. *arrább*, *errébb* csak a XIX. sz. óta, *idébb*, *fönnebb* a XVII. sz. óta, *tovább* a XV. sz. óta stb. (l. *feljebb*) mutatható ki. Így nézve a dolgot, a *feljebb*, *beljebb*, *kijebb*, *lejjebb* származékoknál azt látjuk, hogy *feljebb* a legrégebb. Utána következik a *beljebb*, azután a *kijebb*, s csak a XVIII. sz. óta van meg a *lejjebb* (l. *feljebb*).

A mai *beljebb* is szerintem nem a **belē* > **belé* > *belé* ∼ **beli* lativus származéka, hanem a régi nyelvben ebből rövidült *bel* határozószó középfoka. Tudvalevő dolog, hogy a régi nyelvben a mai *bé* ∼ *be* helyett csaknem állandóan *bel*-t mondtak, vö. *yewy bel* a hazba, *bel* meent stb. l. NySz., SIMONYI, MHat. II, 336. Ebből a *bel*-ből lett először *bele* ∼ *belebb*, majd ebből *belle* ∼ *bellebb* és *belyeb* ∼ *belyebb* (vö. NySz.: *belyeb*, *belieb*), s ez utóbbiból *bellyeb* ∼ *bellyebb* (vö. NySz. *bellyeb*; l. SIMONYI i. m. is), *bejjebb* (vö. *bějjebb* NyF. XXXII, 19).

Úgy gondolom, hogy a *feljebb*, majd a *beljebb*, a hol az *lj* helytelen grammatizáló írás eredetibb *ly* s ebből fejlődött *j* helyén, maga után vonta a *ki*-ből, részben a *kil* ∼ *kül*-ből (vö. *külül* ∼ *küljél*, *nélkül*, *külső* NySz.) a **kijeb* ∼ *kijebb* (l. SIMONYI, MHat. I, 337), *ki(ü)lyeb* ∼ *ki(ü)lyebb* (vö. *kilyebb* NySz., *kiljebb*, *küljebb* FALUDI-ból SIMONYI i. h.), *ki(ü)llyeb* ∼ *ki(ü)llyebb* (vö. *killieb*, *killyebb*, *küllieb* *külllyebb* NySz.), *kijjebb* (vö. *kějjebb* NyF. XXXII, 19) alakokat. A *kijebb* tehát olyan per analógiám való alakulás, a milyen FALUDI

* Mészöly G. MNy. XII, 63 s köv. lapja is erre támaszkodva azt bizonyítja, hogy a *fel* nem rövidült alak a **fele* lativusból.

kivűllyeb-je (l. NySz.), vagy a milyen a *feljebb, beljebb, kijebb* hatása alatt a XVIII. sz. óta keletkezett *lējebb* ∞ *lējjebb*.

A mondottakból következik, hogy a *feljebb* és *beljebb* szavakat etymologiai alapról tekintve, helyesebb *felyebb- és belyebb-*, illetőleg *fellyebb- és bellyebb-*-nek írni. Ez felel meg fejlődésüknek.

Visszatérve már most a *-jebb* ∞ *-jabb* középfok-képzőre, eredetéről ezeket állapíthatjuk meg:

Akkor, a mikor az *ly* (olv. *l*) a nyelvjárások egy részében már *j*-nek hangzott (l. erről MNy. X, 353) s a mikor a *fel* mellett már megvolt a *be, ki* határozószó, a nyelvérzék a *bejebb* ∞ *bejjebb, feljebb, kijebb* ∞ *kijjebb* középfokokat úgy elemezte, hogy bennük *fel, be, ki* az alapszó s hogy a *-jebb* a fokozás képzője. A *-jebb* tehát épp olyan elvonással keletkezett, mint akár az *-unk* ∞ *-ünk* személyrag (vö. *trunk, veszünk*) vagy az *-ik* (vö. *harmadik*). A mikor a nyelvtudatban megvolt a *be + jebb, ki + jebb* s részben a *fel + jebb*, mi sem állhatott útjában, hogy a *-jebb* s a hozzá alkalmazkodó *-jabb* a melléknevekre is áterjedjen. A főnti föltételek a XVI. századi magyar ember nyelvtudatában már kétségtelenül megvoltak s ezért a melléknevekre való áterjedés megindulhatott, s a mint följebb láttuk, meg is indult. A mint a fölsőfok *leg-* szócskája eredetileg csak határozószók nyomósító szócskája (pl. *legottan, legazonnal*, l. TMNy. 566), s csak később e határozószókból terjedt át a melléknevek fölsőfokának képzésére (pl. *legszebb, legjobb* stb.), azonképen a *-jebb* ∞ *-jabb* is eredetileg csak határozószóknál fordul elő. E határozószókból vonta el a nyelvérzék a *-jebb*-et, még pedig különböző korokban a nyelvterület különböző pontjain s innen terjedt át *-jebb*, illeszkedve *-jabb* alakban a melléknevekre is.

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

„A nagy világon e kívül nincsen számodra hely.“ A Szózatnak ez a fő gondolata, a mely mint szólás tudvalevően szálló ige is, kimaradt TÓTH BÉLA Szájrul szájra cz. ismert gyűjteményéből. Pedig minden bizonynyal érdemes lett volna belevenni s az eredetét kinyomozni.

Azok, kik régebbi irodalmunkban jártasak, kétségtelenül tudják, hogy a szóbeli gondolat nem VÖRÖSMARTY találmánya, hanem a költő ZRINYITÓL, még pedig A török áfiumnak erről a helyéről való átvétel: „El-futnunk nints hova; *sohol Magyar országot fel nem találjuk*; senki a maga országából barátságunkért ki nem megyen, hogy minket helyheztesse belé; *a mi Nemes szabadságunk az ég alatt sohol sínts, ha nem Pannoniában; hic nobis vel vincendum vel moriendum*“. (ZRINYI minden munkáji, KAZINCZY kiadása 1817., I. 173.)

Ám arról már kevesebben tudnak, hogy ZRINYI se maga jött e gondolatra, hanem mástól kapta. Legnagyobb valószínűséggel csak egy már előbb meglevő, hagyományos nemzeti eszmét fejezett ki vele.

Az ő közvetlen forrása, úgy látszik, a történelmünkben eléggé ismert GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS lehetett, ki 1634 április 13-án Kismartonból hasonló értelemben írt Győrvármegyéhez imígyen: „*Nem hazunk-e tehát nekünk is ez, mint edes Elleinknek? Az bizony, mas vinczen kivülle, s tartozunk mind Isten, mind Vilagh szerte az természetnek törvénye szerint is minden oltalommal nekj*“. (TörtTár 1861. évf. 91. 1.)

Hogy pedig e hazafi gondolat már ESTERHÁZY előtt is forgott jobbjaik elméjében, arra hiteles bizonyosság CZOBOR MIHÁLY 1606 szeptember 13-án ILLÉSHÁZY ISTVÁNHOZ írt levelének ez a helye: „*Kegyelmed maga írja, hogy az magyaroknak ennél több ez kis darab országcskánál nincsen, kit ha elvesztenek, semmiük nem leszen*“. (TörtT., 1878., 854.)

ILLÉSHÁZYVAL egy időben BOCSKAY ISTVÁN fejedelem is említi e gondolatot, még pedig éppen egyik hozzá írta (1606 július 2) levelében: „*Minden bizonynyal mi kegyelmedet édes apám uram igaz magyarnak tartjuk és igazán hazája szerető embernek, tudjuk azt, hogy az mi nemzetségünknek több hazája ennél soha nem leszen s nincs is, más mi nekünk az övét nem adja*“. (TörtT. 1878., 299.)

Abból a tényből, hogy ILLÉSHÁZY BOCSKAYNAK bizalmasa s nála jóval idősebb volt, olyasmit lehetne következtetnünk, hogy a gondolatot ő tőle tanulta el a fejedelem. Ez azonban mellékes dolog, a mint mellékes az is: ILLÉSHÁZYNAK, vagy másnak fejében fogamzott-e meg először ez az eszme. A fő, hogy már a XVII. század elején élt és több hazafi vallotta meggyőződészerűen.

Tiszta sor, hogy ez a megállapítás mit sem von le a Szózat értékéből, sőt nemzeti szempontból csak emeli előttünk, ha tudjuk, hogy nem egyszerű költői ötlet, hanem igazában régi nemzeti gondolat a lelke.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN.

Vált. A népies, régi jó zenei műszók egy része kiment a divatból és helyettük újonnan csináltak használnak zenészeink. Ilyen régi műszó a *vált.* KB. és SimB. fel sem veszik. CzF. és Ball. még tárgyalják. „*Nem vált ez a hegedű: die Violine gibt nicht den rechten Ton*.“ Általán a hegedű *vált*, nem *vált*: alkalmazkodik, vagy nem: egyhangú. E szót Kriza is ismeri Székely *Tájszótár*-ban. Példái közt van: „*nem vált a hangja* = félhangon énekel. Arany is használja e felélesztésre érdemes kifejezést, midőn a plevnai csata győzójének a győzelem nagyságához méltó dicsőítő dalt kíván:

Hol a lant, melynek *húrja váltson*,
S ne a nagy tetteknél alább?
S a hang zaján is túl kiáltson:
Csak diadalral... csak tovább!

A *Toldi szerelmében* Benczéről azt írja Arany: *a hang nem váltott: lett nagy öreg bógés* (T. Sz. VI. 46); a szótárban pedig így magyarázza a költő ezt a kifejezést: „*Vált a hang, ha teljes, ép hang*“.

B. F.

Bunkókratia. Ez a makaróni-szó a mult század 40-es éveinek elején született, az akkori politikai pártharcokban. Ismeretes dolog, hogy a 30-as évek végén, még inkább a 40-es évek elején mennyire elmérgesedtek a politikai pártok küzdelmei. A tisztújító és követ-

választó megyegyűlések több vármegyében vérengzéssel végződtek s még egyik-másik reformkérdésnek a sorsát is a pártoktól becsődített kortestömegek nyers ereje döntötte el (Szatmár, Szabolcs m.). E visszaélések ellen sok kíméletlen szó hangzott el nemcsak a politikai irodalomban, hanem a szépirodalomban is. Kemény Zsigmond röpiratában (Korteskedés és ellenszerei I. füz. 1843, II. füz. 1844) a korteskedésnek két fajtát különbözteti meg, a midőn ezeket írja: „Tekintem előszer a korteskedést, mint hivatalra és követségre eljuthatás végett használt lélekvásárlást; másodsor mint elvek' megbuktatására gyakorlatba vett eszközt“. (I. 18.) Az első régebbi keletűnek mondja. „A második . . . Szathmárban a deczemberi gyűlésen (1841-ben) vette eredetét. Az [t. i. az első] a megvesztegetés' sajtáságos neme: ez a nyers erő' zsarnokoskodása, s végső fokon *bunkócratia*, egy betolakodott új alkotmányos hatalom.“ (U. o.) Innen kezdve számtalanszor él ez új kifejezéssel s alkotóját is megnevezi: „a gróf Andrassy Károly által feltalált műszót nem terjesztem ki általánosan az egész korteskedésre.“ (I. 50.)

A *bunkócratia* szónak tehát gróf Andrassy Károly, az 1839—40-iki országgyűlés főrendi ellenzékének tagja, a megalkotója. Erre van még egy irodalmi tanúnk. Terhes Sámuel „Szüröny“ cz. epigrammák kötetében (1844) ezt olvassuk: „Gróf Andrassy Károlynak . . . a polgár világi vadon termett *bunkokratia* hatalmas Ellenének . . . ajánlva.“ (III. l.) Ugyanott egy epigrammát is találunk ily czímmel: *Bunkókrátia*. (136. l.)

Természetesen a bunkókratia fegyvereit is sokat emlegették, az „ólmos bot', „füttykös', „fokos', „bunkó' a 40-es évek legemlegettebb szavai. Pl.: „Már van kezében ifjú- és öregnek *Csákány, fokos, kard, balta, ólmosokkai*“ (Császár Ferencz: Magy. életképek 1843-ból, 9. l.); „mint értik a *bunkósok* e szót: arany-szabadság!“ (u. o. 13.); „követségre emelkedés végett lelkét áruba bocsátott tömeg' *ólmos botjait* használta volna.“ (Kemény id. m. I. 9.); „patenst kapjanak, hogy . . . *ólmosbotozzák* meg az utczán járókat“ (u. o. 47.); „*csákányos és ólmosbotos* levették.“ (Pálffy Albert: Magyar millioinaire II, 48. 1846.)

Csáti bot. Erdélyi János Magyar közmondások könyvében (1851) 1340. sz. a. ezt olvassuk: „*Csáti fa*. Akármely erős bot.“ Erdélyitől átvette a szólást Ballagi. A magyar nyelv teljes szótárában két helyen is megvan; „bot' a.: *csáti bot* és „csáti' a.: Csáti, mn. Csátról való; (szój.) *csáti fa*, erős bot.“ Margalits Ede is fölvette a „Magyar közmondások“-ba: „*Csáti fa*. (Erős, kemény bot.) [Erdélyi].“ Régebbi följegyzést a *csáti bot*ról nem találtunk s eddigi tudomásunk szerint az irodalomból sem került még elő.

Bizonyosra vettük, hogy a „csáti' a. m. „mezőcsáti', vagyis a *csáti bot* szólásban a borsodm.-i Csát — ma Mezőcsát — neve van meg. De miért váltak közmondásossá a *csáti botok*? Borsodmegyei emberek talán tudnának erre nézve fölvilágosítással szolgálni s ezért megkértük Kosztolányi Zoltán miskolczi ref. főgim. tanár urat, a Nagy Szótár munkatársát: szíveskedjék ott, a hazájában, kérdezősködni. Kosztolányi lekötelező szívességgel tett eleget kérésünknek s Lévay Józsefet és Porcs János nyugalmazott tanár urat kérdezte meg. Fölvilágosításaikat az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Lévay a szólás eredetéről nem tud, de a szólást ismeri s az még ma is járatos. Az ő. hite szerint onnan származhatott csak,

hogy ez a *csáti fa* tényleg kemény, szívós; ma is külön bot-czélra nevelik és hagyják meg surjának a tölgyhajtásokat, a mik levágva, esetleg megezfírázva kerülnek, mint „*csáti bot*“-ok, forgalomba.

Porcs János is tud arról, hogy még ma is egyenesen erre a czélra nevelik az ilyen fát, valamint arról is, hogy a *csáti botok*, *csáti fák*, *csáti fűtykösök* a Szepessy- és Szemere-restaurációkon szerepeltek, különösen fokossal ellátva, a minek nyeléül szívósabb, keményebb fát nem ismertek. Egyik változata ez a fokosnyél volt, a másik pedig bunkós bot. Hallotta emlegetni régebbi idők történeteiben is; azt hiszi, hogy ismerős lehetett az előző században is.

Ennyit tudtunk meg a közmondásos *csáti bot*-ról. Lehetséges, hogy már a minőségénél fogva vált ilyen nevezetessé, de az sem lehetetlen, hogy az igazi hírét annak köszönheti, a mit Porcs János is említ. T. i. hogy a mult század alkotmányos küzdelmeiben szerepelt, mint a följobb tárgyalat „bunkokratia“ egyik meggyőző eszköze. (V. ö. EtSz. *csáti* cz.)

PÜTNOKY IMRE.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARAZATOK.

Susárló. Az „Új Idők“ 1917 január 1-i számában SZABOLCSKA MIHÁLYTÓL „Dal a koronázásra“ cz. vers jelent meg s e versben ez a rész olvasható:

„Ócsárlók nélkül, hogy Ti minket
Ósmerjetez szívünk szerint meg“.

A január 14-i szám 84. lapján e sorokról az van mondva, hogy az *ócsárlók* sajtóhiba *susárlók* helyett. Most már aztán a költeményt kezdtem nem érteni, mert hiszen a *susárló* szót nem ismerem. Megnéztem a MTsz.-t s ott egy kérdőjellel ellátott adatot találtam a régi Tsz.-ból. A régi Tsz.-ban CSERÉY ELEK székely szóként közölte a *susárló*-t „varázsló“ értelemben. Minthogy azonban a szó azóta sem került elő sem a Székelységből, sem más nyelvjárásból, nagyon valószínű, hogy CSERÉY a szót vagy SzD.-ből vagy pedig SzD. forrásából: PP.-ből vette. PÁPAI PÁRIZ szótára magyar része ugyanis közli a „*susárló*“: „susurro“ szót, a latin azonban nem. Minthogy a magyar rész tulajdonkép MA. magyar-latin szótárának bővített és javított lenyomata, MA. 1621. évi kiadásában pedig a magyar-latin részben megvan a szó, *susárló* tulajdonképen MA. adata. MA. szótárán kívül a *susárló* eddig csak KÁROLYI bibliafordításából van kimutatva (vö. NySz.: „Az *susárló* ember az feiedelmec közt hasonlást szerez... az *susárlóknak* es resteknek kár valásoc“). Nem lehetetlen, hogy MA. szava is KÁROLYIBÓL való, de ezt nem tudjuk bizonyítani. Látjuk tehát, hogy e szó ma ismeretlen a nyelvjárásokban, valószínű, hogy végelemzésben MA. és KÁROLYI GÁSPÁR, vagy talán csak KÁROLYI szava. Kíváncsiak vagyunk, hogy SZABOLCSKA a szót honnan vette. A népnelyvből vagy KÁROLYIBÓL?

MELEGDI JÁNOS.

A fenti cikket hozzászólás végett megküldöttük SZABOLCSKA MIHÁLYNAK, a ki szíves volt a következőkben válaszolni:

A *susárolni* és *susárló* szó, tudom, hogy a halványulóban, sőt kiveszőben levő szavaink közé tartozik. A mi vidékünkön gyermekkoromban még szélire használta a mi kálvinista magyar népünk és ma már látom, tudósok és írók megütődnek rajta. Ócsárol a *susárló* is, de *hát megett, suttogva, alattomosan*. „Ócsárolni“ lehet valakit nyíltan, akár az országgyűlés színe előtt is, *susárolni* pedig annyit, mint hazug, kitalált vagy lappangó vádakát emelni valaki ellen s ezekkel azt álnok czélből, rágalmozó módon befeketíteni. Mint a hogy cselekedtek velünk századokon át bécsi *susárló* ellenségeink. A Kőrösi-Nagy István-féle „*Magyar Concordántzia*“ (melyet, úgy látszik, nem sok sikerrel adott ki „*nemzete javára*“ Győrben 1788-ban „Streibig József betűivel“ Szerencsi Nagy István ref. prédikátor uram a „saját költségén“) azzal kezdi a *susárló* szó alatti közlendőit, hogy „A hol nincsen, megszűnik a háborgás“, majd felsorol a KÁROLYI GÁSPÁR használatából vagy 12 helyet. Íróink közül a régiek bizonyára mind használták, de használja BAKSAY SÁNDOR és a fenti értelemben, a kit pedig még mai írónak mondhatunk, néhai jó TÓTH BÉLÁNK a legkifejezőbb, pompás magyar szónak tartotta. De ha senki Károlyiék óta nem használta volna is az irodalomban, én akkor is használnám, mert a nagyanyám szájából sokszor hallottam a pletykálkodó, másokat alattomban leszóló-szapuló asszonyokra. Szép régi magyaros szónak tartom, sajnálnám, ha végkép kiveszne a használatból.

SZABOLCSKA MIHÁLY.

Csépán. Az EtSz. (VI. füzet) 941. hasábján *Csépán* (= István) névre az első adat a XIII. század elejéről való. Felemlítendő, hogy II. István (1114—1131) egyik pénzfaján (RÉTHY: Corpus. I. 51. sz.) neve *Cehanus* alakban fordul elő, a mi nyilvánvalóan téves veret *Cephanus* helyett.

Obon. A pápai kamarának CENCIUS biboros (a későbbi III. INCZE pápa) által összeállított „*Liber censuum eccl. Romanae a. 1192. conscripto*“-ban következő bejegyzés van: „*In archiepiscopatu Strigoniensi. Hospitale S. Stephani unam unciam auri, quae dicitur Obon*“ (l. MURATORI, *Antiq. Italicae. V. Mediolani, 1741. 874. hasáb*). Ebből SCHEDELLEL (l. *Notitia Hung. rei numariae, Budae 1801. 160*) azt állapította meg, hogy az *uncia aranyat* magyarul *obonnak* nevezték.

Szótáriródmunkban elsőnek, a meynyiben megállapíthatam, BUGÁT PÁL használta a szót. SCHEDELLEL 1833-ban kiadott *Magyar-deák és deák-magyar szókönyvében* olvassuk (II, 183): „*Uncia* = *obon*“. 1843-ban megjelent Szóhalmazából azonban kitűnik, hogy az *obon* szóra, mint saját felfedezésére, LUCZENBACHER (ÉRDY JÁNOS) figyelmeztette. Erre nézve BUGÁT ezt mondja:

„*Obon*, fn. uncia (est vox studio antiquitatis per J. N. LUCZENBACHER oblivioni erepta, opera viri illius renata, qui genio, vel, si placet, organo historico instructus (quale si fors per physiologos detectum nondum est, ipso latere, categoriamque, facultatem animi per hoc auctum iri sufficor) organo inquam historico instructus, fucum quidem historicum facere, nimboque se velare non novit; res tamen vocesque sipario oblivionis eripit tales, quae ut quondam, ita et nunc suum habent valorem.“ (L. Szóhalmaz 315., továbbá NyÚSz.).

Bugártól a magyar szótárírók minden kételkedés nélkül átvették a szót (l. KUNOSS, Gyalulat 1835; Tzs. 1835, 1838; SCHUSTER I. T. Új m.-n. szót. 1838; Törv. tud. Műszótár 1847.; CzF.: BALL.; FINÁLY; SPICER: Magy.-horv. és horv.-magy. szót. stb.) s gyökeret vert az irodalomban is. Magyarosságra sokat tartó íróink előszeretettel írták az *obont* az idegen hangzású *uncia* helyett. Csak a NySz. hallgat róla!

PAULER GYULA kimutatta, hogy az *Obon* név a Liber censuum-ban nem az *unciára*, hanem az egyház *helyére* vonatkozik.

„Érdekes — írja PAULER, A m. nemz. tört. I^o 519 —, hogy az esztergomi ispotályosok lakóhelyét, *Obont* (*Abonyt*), később Szentkirályt, „*Hospitalem domum positam in loco qui Obon dicitur*“ írja III. ORBÁN pápa 1187-ben, íróink — a római liber censuum e szavait „*Hospitale S. Stephani unam unciam auri que dicitur Obon* (Endlicher 247)“ balul magyarázván — az arany uncia magyar nevének tartják.“

A félreértést a *quae* okozta, mely azonban nem az *unciára*, hanem a hallgatagon odaértendő *ecclesiára* vonatkozik.

PAULER művének elrejtett jegyzete — bár a mű két kiadást ért — nem volt elegendő az *obon* szó kiirtására. Újabb szótáraink következetesen felveszik az *uncia* magyar neveként (v. ö. BARTAL A., MLSz.; KELB.²; YOLLAND, M. és ang. szót. stb.), sőt a pénz történetével foglalkozó egyes szakírók (l. pl. BALOGH ALB.: A m. pénz tört. Bpest, 1912, 12. l.), meg regényfordítók is (l. pl. GONDOL D.: DICKENS: Twist Olivér. 1904. évi kiadás 184) használják a szót.

Szükségesnek véltem PAULER megállapítását folyóiratunkban föleleveníteni. Így talán sikerül ezt a tudományos *Leiter Jakobot* irodalmunkból végleg kiirtani.

HÓMAN BÁLINT.

Kandia. SZABÓ KÁROLY Körös-Tarcsa helyneveiről írt cikkében (Új Magy. Múzeum I. évf. 1. köt. 373. l.) a helység utczanevei közt a *Kandia* (nem Kandia-utca) nevét is említi s a következő megjegyzést fűzi hozzá: „E név eredetét és jelentését, mely az alföldön több helyt, nevezetesen Békésben (!), Füzes-Gyarmaton is föllelhető, az itteni nép nem tudja. Rendesen a falu vége felé eső s leghitványabb részt szokták így nevezni. Nem Kandia szigetének emlékét tartja-e föl e helynév, hova a törökök a magyar foglyokat csapattal hurczolták s melynek nevét a nép a régen közkézen forgott s vitézi énekekből is tanulhatta?“ (Vö. Nyr. 29. és 35. k.) T. V.

Hadács. A MNy. IX. 468., X. 144. lapján el van mondva, hogy a Népszava és a Világ, valamint az ő nyomukon más újságok is többször használják ezt a szót: *hadács*. A *hadács* a rendőrség szerződötetett spiczlije, besugója. A MNy. i. h. kérdi, mi e szó eredete. Nem rég kezembe akadt KLUGE FRIGYES „Rotwelsch. Quellen und Wortschatz der Gaunersprachen und verwandten Geheimsprachen“ (Strassburg, 1901 Bd. I.) cz. műve; e műben egy 1886-ban megjelent forrásból a bécsi „Dirnensprache“ szavai is fel vannak sorolva. Ezek közt olvasom: *baisl* ‚eine schlechte schenke‘ (vö. magy. *pajzli*); *hadatsch* ‚polizeidiener‘; *schab* ‚der antheil der kupplerinnen an dem schandgewerbe‘ (vö. magy. *sáp*, *sápot* húz). A *hadács* tehát épp olyan bécsi utcanyelvi kifejezés, a milyen a *sáp* (l. MNy. XI, 422.).

MELEGDI JÁNOS.

Balog. Nógrád megyében, Lóczon, közönséges kifejezés a „*balyok* kézből“ adta s aztán így is: „csakúgy *balyokból*“ adta. Mint-hogy a ‚bal‘-t jelentő *balog* ilyen változatát sehol sem találok feljegyezve, érdemesnek tartottam közölni.

K. P.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Drágffy János 1524-iki végrendelete.

Drágffy Jánosnak Mohács mezején 1526 aug. 24. kelt végrendeletét közölte báró MEDNYÁNSZKY (TudGyűjt. 1818, VIII, 24—52). — Drágffynak hasonló keletű és tartalmú másik végrendeletét RÉVÉSZ IMRE tette közzé (Magy. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező 1873. évf. 94—97. l.). — ZOLNAI GYULA „Nyelvemlékeink“ cz. művében ugyancsak Drágffy Jánosnak ugyancsak a mohácsi táborban 1526. aug. 27. kelt végrendeletének az előbbi kettővel nem mindenben egyező tartalmú, egykorú másolatát adta ki hasonmásban, betűszerinti és kiejtés-szerű szöveggel. — A Károlyiak levéltárában szintén van Drágffynak egy 1526 aug. 24-ről Mohácsról kelt végrendelete (l. GR. KÁROLYI L.: Károlyi csal. birtoklási tört. I, 59). — Van végül Drágffy Jánosnak egy 1524 jún. 7. kelt eredeti végrendelete „*Vegyes 2-r. 38. sz. I.*“ jelzet alatt a M. Tud. Akadémia kéziratárában. Oda Döbrentei útján került, ki báró Mednyánszky Józseftől kapta 1847 szept. 10. E végrendeletnek betűszerinti szövege itt következik, csak a régi számjegyek lévén nyomdai okokból maiakkal helyettesítve:

Iefvs Maria:

Athyanak fywnak es zenth leleknek newebe: En dragffy Janos Themefwary Ifpau az wrýftennek adomanýabol egeffegembe eezem nalam lewen en zabad akarathomon Thezem ez Testamentomot myvel ha az wrýfthennek az kellemethes hogy ha ez moſthaný

hadamba · nekem holthom Thewrthynneek wagy Thewrëkthewl wagy
 ýftheny halalwal: hogý Az En azzon: feleffegemeth hagýom othal-
 mol: laýos kýralnak ew fellegenek · mynd Az en germekýmwel
 egýethembe · es hagýom az en athýam ffýat: erdelý waýdath warady
 pýfpeketh es erdelý pífpeket: thwtorra hogý ezek legenek feleffe-
 gemnek · es germekýmnek othalmý mynden nemew dolgaýba nyomo-
 rolagýba |

Item: Hagýom testamentomoffa legh elewzer az en azzon
 feleffegemeth · Az melle hagýom ez ýambor zolgaýmath · dawýthoth
 es sarmafagy myklofth: legh Elewzer hagýom feleffegemnek germe-
 kýmeth es ýozagomath · Tharcha newelye Az en germekýmeth · wele
 egýetembe ezewfth mywemeth es egýeb marhamath neký es az en
 germekýmnek hagýom · Tharcha az en germekýmeth etc

Item: Hagýom az en azzon feleffegemnek · ýambor zolgaýmath:
 kyk en Thewlem megh maradnak · es az mellýk meg nem akar
 nalwnk maradnya: ha walamývel Adoffa maradna nekýe · meg fýzeffe
 es bekewel bochaffa etc

Item: Aran marhaýmmath naffamat draga keweýmeth · lanczýmth ·
 hagýom az en germekýmnek feleffegemwel egýethembe: es az aran
 nyakba wethewketh Az meleth hagýom · mynden ýngo marhamath
 nekýek germekýmwel egýembe

Item Hagýom azth · hogý ha az en feleffegemnek az wolna
 akarathya · hogý feerhez akarna menný · az ýozagot az germekýk-
 nek meg ne bonchýak hanem az ew ýgazat · myndembe megh
 adýak · mynd aran mybowl ezýfth mybowl ýngo marhabol: semýbe
 neký hamis ne legýen: merth nekem nagý ýol ýamborol zolgalth ·
 zerethethwel · mynth wranak hýthefenek nagý kedwem zerýnth: etc

Item: Thowaba hagýom ezth · hogý mywel ha az akarathya ·
 hogý ez en newemet wýfelý · es fýrhez nem megýen. Thehath ezth
 hagýom · hogý mynden býrodalom nala maradyon · semýbe megh ne
 banthaffek: hanem tharcha az en: germekýmnek · býryon mynden
 ýozagomwal marhamwal mynth azzon etc

Item Thowaba wagyon en nalam zalagba az karolyak ýozaga:
 fl 2525: ha: meg · walthýak Thartozzal meg bochatnya · es az ger-
 mekýkwel magoknak tarthanya es ha meg akaryak walthanya ·
 engedek meg benne myerth haznath wetthem: fl 225;

Item Thowaba wadnak nalam dobokay myklofnak falway za-
 lagba fl 300 ha meg walthýak aztes Thartozzanak megh adnya

Item Attham somý gasparnak fl 200 loznara zwrdo kra [ký]
 klyczre: * es attham neký ezýfth mywet zablyat parthaewet bý-
 chakoth fl 2000: kýnek az leweley keze ýrafa pechethý hýthý thýz-
 teflege · az lewelbe wagyon: kýt megh thalainak az kerek thoromba ·
 az hozzw zekrenbe · az lewelek kewzeth Ezeketh ew rajtha meg
 wegýek: Ezereth hagýom feleffegemnek germekýmnek keth zazath
 hagýom az erdedý zenth egý haznak es kapolnannak | az kwfaly
 zenth egý haznak az barathoknak: hagýok fl 100 · az Barathok Rwha-
 zathýara es elethekre | etc

Hagýok az megýefý kalaftronnak az Barathoknak Rwhaza-
 thýokra elethekre fl 50

Hagýok zewlewfte efmeth fl · 50 · az Barathoknak

* *Lózna, Szurdok, Klicz; mai Nagylózna, Szurdok, Csúrfalva* Szolnok-
 Doboka vármegye csákgorbói járásában.

Hagýok Týztaberekre az kalaftorom mjelthetny fl 100

Az chehy zent egyhaznak es az Belthekynek hagýok fl 100

Az dobraý zent egyhaznak megh mjelthethefere hagýok fl 50.

Hagýok az chehy kapolnaba tablara es egyre mafla fl 50.
ymagyanak ýfthenth erethem es az zegen Banffy Janoferth

Item az ewth zazath hagýom az mely ýffyak es ynafof
wdwaromba lakthanak azoknak fyzeffek meg zolgalathýokath ha az
ewth zaz forýntwal nem eryk hath egyeb marhaýmbol fyzeffenek
nekýek etc:

Item Kanýfaý lazlo es az en atthýamfya mywel thartozneýek
nekem hagýom megh nekýek Thellyeffegwel

Item Az erdewdy zenthegyhaznak kapolnanak: hagýok keth
kelenceze meheth keth eke Barmoth hwz barmot az bakoczot az
nagy zewlewth hogý aznak az ýwedelmebowl Tharchanak megis
keth papot: legýen nyolez az kaplan | az mehnek wyzzabol
Tharchak az zent egy hazath | az egyeb hazna ýarýon az kaplanok
Tharthafara etc:

Item Az Beltheky zent egyhaznak hagýok egy eke Barmoth

Az dobraý egyhaznak hagýok egy eke Barmoth

Item Thartozom homonnaý lanofnenak fl 300 merth az ewt-
wenyth megh Attham az fyanak homonnaý ferenchnek

Item Wagýon nalam zalagon ýmre nagyrefpanthwl egy aran
kerezth es egy aran paczem* az paczem wagýon fl 500: Az kerezth
az mybe wagýon azrwl lewel wagýon: moftan az kerezth wagýon
zalagon erdelý pylpeknel fl 1000 dee ez hwfwetbe kylde feel hozzam
Bwdara harom zolgaýath: korothnaý lanofth kewreffy lazloth es
kewreffy myhalth nymy yeles dolgaýerth | es fogada nekem az
ýambor zolgaý altal hogý chak az ew dolgat leweleth meg zerezem
pyznzel kewl meg adya az kerezthet kynek Byzonfaga ez harom
zolgaýa | es az ew dolgath meg zezem Azerth ymar penznel kewl
meg kel Therny az kerezthuek | ha walamy Thethowath Thenne
Benne ez ýambor zolgaýt hýthwel megh wallaffak es oda ne
hadýak wezný

Item Thowaba az aran paczem es keth aran lanczyom wagýon
zalagon arthandý palnal fl 500: dee my koron werefkewet megh
wewe azkor kyre thewlem fl. 200 az wthan az en zolgalathomba
haythathot wolth wgyan hyremnel kewl kench Thartowal fl 250
aztes el wetthe | kyrewl kench Thartho lewele es pechethy wagýon
mykolaý gergelnel hogý megh attha | es Imar chak Tharthozom
fl 50 | aztes megh walchýak thewle etc:

Item Es ha meg walthýak az pereny wrak megh adýak
nekýk | es ha az kerezthet meg walthýak megh adýak nekýk dee
ohpyenzen

Item Hagýom mywel az karoly esthwan annyath megh
eligychyk az fya halalalyrth noha en nem hattā megh ewlny dee
myerth az en Bozzwffagomyrth mjelthyk megh adýak dyath az
mynth Thýthkon meg elýgytthethyk | meg eligychyk etc:

Item Thowaba hagýok az warady egy hazba az en oltharom-
hoz hogý thablath chenalyanak Rea fl 50 | es hagýom hozza kerefbe

* Olvasd: *paczem*. „*Pax*, Instrumentum, quod inter Missarum solennia populo osculandum praebeatur. Missale Mozarabum: *Et statim det* (Sacerdos) *Pacem diacono vel puero, et puer populo*.” Du Cange.

ola lugafth | az oltharhoz az kaplannak | hogÿ tharchanak egÿ papoth Belewle etc:

Item Hagÿom azth· hogÿ az en leÿanÿomat magdalanat· ha akarathÿa lÿzen· thehath az: apaczÿak kezÿbe agÿak· wagÿ obwdara wagÿ az zÿgetbe zenth margÿt azzonÿeba es hagÿok nekÿ fl. 1000 | es az mÿ zÿkfÿÿge lezen az be ewltezÿÿre: azt megh zerezÿÿk mÿnden Tÿztesfegwel· Thowaba mÿndeha fegÿthÿÿg legen ez hazthwl nekÿ | mÿg ez welagba tharthÿa az wrÿÿthen | es wele agÿÿak az leÿanth frwÿÿnnat | az gÿakffalwÿ lazlo leÿanÿath· merth kÿwannÿa az zertzetheth aznak zolgalathÿaba agÿÿanak fl·50· Imagÿon ÿÿfthenth eretthem: etc

Item Ezt hagÿom hogÿ mÿwel az nagywbh fÿjamat gafparth· erdelÿ pÿpeknek agÿÿak Thanÿcha deÿakwl | es ha az wrÿÿthennek akarthÿa Thegÿe pappa· Imagÿon ÿÿfthenth ÿrthem es ez nemzetherth etc:

Item Hagÿom hogÿ az chehÿ kapolnath megh zentheltheffek zent fÿarkas newÿre· az olthar az egÿÿk az nagy olthar· legen Rokonadÿ* bodog azzon newÿn es zenth fÿarkafen | az mafÿk olthar legÿen zenth soffÿa azzonÿe az ew leÿanÿÿ wal harmad legen az fegÿthew zentheke etc

Item Ehez zerezzenek az hazba ket papot· az sÿlelmedÿ es ardaÿ kÿlenczedemet nekÿ agÿÿak· mÿnden eztendewbe nÿolczÿÿ werew dÿznoth | az melle agÿÿanak wago thehent 8 az tregÿnabwl** az en zewlewmmuek az chebe az dezmat megh agÿÿak nekÿ |

Item Az keth papnak ez zolgalathÿa· hogÿ wafarnapon az egÿÿk zenth haromfagnak zolgalÿon· az mafÿk de compaffiöe marie | hethffen az egÿÿk zent kathalÿn azzonnak az mafÿk az Thÿzennÿÿgh fegÿthew zenthnek: kedden az egÿÿk zent anna azzonnak az mafÿk zenth soffÿa azzonnak· zeredan az egÿÿk az thÿzenketh apaftalnak az mafÿk mÿnd zenthnek | Chetherkeken az egÿk czÿbauÿthot*** | az mafÿk zenth Ianofnak· pentheken az egÿÿk zent ferencznek | az mafÿk mÿnd az zÿzeknek zombathon az egÿÿk Rorathet | az mafÿk concepciöth

Item Chenalÿanak három kelhet nÿolchÿÿ gÿrabwl az chehÿ kapolnaba kÿbewl zolgalÿanak az papok· etc

Item Hagÿom az en germekÿmet es ÿambor zolgaÿmath az en azzon feleffegemnek· Tharcha newelÿe germekÿmet | es zolgalthaffa ÿambor zolgaÿmath es othalmazza mÿndenbe es elÿen az ew Thanachÿwal· mÿnth zokot zolga thanachÿawal ÿlnÿ: Hagÿom azt az en ÿambor zolgaÿmnnak | hogÿ az en feleffegemnek es germekÿmnek zolgalÿathok hÿwen ÿgazan· mÿnth ÿamboroknak kel zolgalnÿ etc |

Item Hagÿom ezth hogÿ ha az en feleffegem es az en Theftamonthomofÿm | es zolgaÿm ezth el nem ellekwalnak· az wrÿÿthen elewt agÿÿanak okoth Rwla: merth sem feleffegemnek fem germekÿmnek· hamÿÿfath nem mÿwelthem | hanem az derÿk ÿozagot lam mÿnd meg hatthä etc ÿ amë: etc

f'ia terciä ante feftum ſti barnabe apli Anno dñi .1.5.2.4.
Iohannes dragffy de belthek mā ppa

Közli MÉSZÖLY GÉDEON.

* Olvasd: *rokonádi*. BIRKÁS GÉZÁNAK velünk közlött véleménye szerint e szó egy régi híres francia bucsujáró hely nevéből: *Rocamadour*-ból lett.

** Olvasd: *trëgÿinábül*; vö. OklSz. *trëtina*.

*** Olvasd: *Czibávitot*. 'Cibavit' mise introitusának első szava. Vö. ZOLNAI: Nyelvcml. 258. l. 18. jegyz.

NÉPNYELV.

Szalontai tájszók.

elabriktol: elver, megver.
acsánkodik: felesel.
aféktál: mindig ellentmond,
mintha okosabb volna.
el-, megaggyusztál: el-, megver.
agyonra: nagyon, túlságosan
(etet, itat, éheztet).
akaszkodik: a szekérre hátul
felkapaszzkodik.
megáld: hogy a fene álgyom
még!
eláll: 1. az eső, 2. cselédnek
elszegődik.
ámbitus: folyosó.
ándung: tetszés (niucs hozzá
ándungom).
andalog: lassan dolgozik (ugyan
né andalogj mán annyit aval
a mosással, mozgazsd ék kicsit ak
kezed!)
leapad: lesoványodik.
áriktom: berendezés (bolt, mű-
hely).
hóttárok: a melyikben nincs víz.
átréc: levélczím; *átrécel*: meg-
címez.
atyula: az atyuládat! (a min-
denedet!)
atyulás: pof (minygyákapsz éggy
atyulást!)
avangyérozik: rangban emelke-
dik; *leavangyérozik*: l. leprifungol.
kibabrál vele: csúnyán elbánik.
bagazin: magazin
bagázsija: poggyász.
bakk: kis állvány, a melyen a
kovács a ló lábát reszeli.
bandázik: muzsikál a czigány-
banda.
bandikál: bandukol.
baszketál: ingerkedik.
batrina: öreg ember v. asszony.

behemót: otromba, nagy ember
v. állat.
béngészik: keresgél vmit, vhol
(tetűt fejben).
biga: bögyörő (gyermekny.).
bigócz: vadparaszt.
bikficz: csacsi.
billent: úgy eliszkölt innet,
mintha sebbe billentették vóna!
ördögbockor: mezei iringó.
bodag: kenyértészta-vakarék.
bolházik: lassan csinál valamit.
bolhászkodik: lassan készülődik
ördögborda: páfrány. [vminek.
bőgő: marhaböngöly.
böszömöl: kullog.
brügőzik: köhög.
bubucza: a kis gyermekre adott
hátulgombolósing.
bubus: tehén, ökör (gyny.)
buffan: puffan.
hende-bundátóddzik: ugrál (ma-
lacz, borjú).
büvöll: bőnek tart (aszt a ruhát
is büvöllik, améket mos vöttem).
czandra: rossz nő; te kis czandra:
pajkos kis lánynak is mondják.
leczenzczél: lefekszik (gyny.).
czénzár: ügynök.
czipó: púp.
czolostok: falemezekből álló,
összehajtogatható mérték.
czondollott: rendetlen öltözetű.
félsákó: bolond, eszelőkös.
csáva: ganélé.
cséberli: eszelőkös, bolondos.
csépérrkész: szemerkél az eső.
csikó: király a kártyában.
csirke: a legelőszőr apróbb cso-
mókba tett gabona, a csirkék egy-
másra rakásából lesznek a kévék;
vtzicsirke: sovány gyerek.

lecsiszorál: erősen lekapar.
heprecsóré: rosszul elkészített
 leves.

csóré leves: hagymaleves.

csórel: ellop.

csorgyel: u. a.

csula: leálló karimájú kalap.
mëgdádáz, mëgdedel: megver
 (gyöny.).

depó: italmérés.

didí: emlő, csecs (gyöny.).

dijú: dió.

disztó: a maszlag termése;
szúrósdisztó: sündiszno.

dobogó: gyaloghíd

dokhëcz: gyomor (në töm min-
 dig a dokhëczëdët!)

dugacs: egy öl szalma, melyet
 egyszerre dugnak a kemenczébe.

ledupoz: lekalapál vmit.

ëggyel, ëggyëz: a répavetemény-
 ből az egymás mellett álló répá-
 kat kiszedi.

ellenzö: a parasztnadrág elöl
 levő nyelvalakú része.

ënhëj: kiⁿ didergëtt az uccán,
 ëm mëg bëhëttam, attam nëkiëk
 kis ënhejjet.

feleleszt: vízzel leönt (rántást).

eresztis: mëhrázás.

harmatesö: csepereg s elvonul.

ëvedelëm: mëreg, mëreggel való
 ënemésztës (máⁿ csakugyaⁿ sërba
 visz az ëvedelëm a mijatt a go-
 uosz fattyú miatt!)

kovászfa: kis létraalakú faesz-
 köz szitaláskor a dagasztótekenön.

fájront: szabadság.

kanfal: tüzfal.

fanczol: uraskodik.

farol vkinék: megadja magát
 (mír nëm igirtël nëki ëgy pön-
 gót? bisztöⁿ farólt vóna!)

eszefazoka: fej (tréf.).

feczzer: borbély.

háromfërtájos: ostoba, fëleszü.

figurás: tréfás (ember).

inczifinczi: játékos, hamis,
 pajkos.

bikafing, lüfing: lópöffteteg.

fiskáris: ügyvéd.

(Folytatjuk.)

fitusol: középső ujját a hüvelyk-
 ról lecsettenti.

fitymálkodik: válogat vmiben.

fogasol: fogasboronávalboronál.

fojófü: mezei folyóka.

fojókka: vízvezető a kúttól.

forduló: szántásnál egy kerülő.

forgó: a hol a szántók meg-
 fordulnak.

fotogën, futagën, futugën: petrö-

fruska: kis leány. [leum.

fufti: frizura.

fuft: fojt.

fullër: munkafelvigyázó.

furuli: kis leány (tréf.).

füstfaragó: kéményseprő (tréf.).

füstölö: pöffteteggomba.

gálánt: uras, henczegő.

gamóslá: rossz gebe.

hugyos-gangalos, párna fosos,
 kus ki a csürhëre: ezzel csüfol-
 ják az olyan nagyobb gyereket,
 a ki ágyba vazel.

gannyél: ganél.

garád: kerítés.

gárd, garádor, gádor: alacsony
 pincelejáró.

fagatyás: alacsony sorsból való.

gazulërozik: udvarol, hizeleg.

gelegonya: galagonya.

gërenális: generális.

gërëta: kréta.

girczés: sovány.

girizdël: szalonnát aprít.

vërësgomba: csiperke.

gombóta: gombóc.

górë: kukoriczatartólëczketrecz.

górmi: dobni.

göcs: ághely akár az élö, akár
 a holt fán.

gödü: a ki sok vizet iszik.

grávánárijum: gabonás.

grifli: palavessző.

guya: golyva.

gunczi: gácsér.

gurászta: öszszement tej.

gurgurizál: gargarizál.

gusztusos, gusztunyosos: jóleső.

gyëtra: has, gyomor (fene a
 gyëtrádatl!).

gyütö, gyütös: gerjesztö.

SZENDREY ZSIGMOND.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

32. R. S. A BH. 1917 febr. 22-i száma szerint TISZA ISTVÁN egy interpellációra a többi közt ezt válaszolta: „Az az expanszió, a mit a német birodalom 1871 óta felmutatott . . . helyet kívánt a maga részére is *a napon*, de nem kívánt félre tolni senkit *a napról* . . .“. Megvallom, én itt a *napon*, *napról* szavak értelmét csak sejtem, tudni azonban nem tudom. Kérek felvilágosítást.

Felelet: Tisza István egy francia eredetű német szólást fordított le idézett válaszában. Első előfordulása *Pascal* irataiban mutatható ki (Pensées sur la religion. I. 9. § 53, 1670): „C'est ma place au soleil“. Körülbelül annyit jelent: nekem is van jussom az élethez, a jóléthez. Németországban 1882-ben idézik először: Platz an der Sonne, de szállóigévé csak Bülow kancellárnak 1897 decz. 6-án mondott beszédével lett, mikor olyan jelentésben használta, hogy a németek is részt követelnek a világpolitika intézésében, a világkereskedelemben és legkivált a gyarmatpolitikában: „Wir fordern unsern Platz an der Sonne“. — Nem lehetetlen, hogy *Pascal* a *Diogenes*-féle adomára gondolt (Laërtius és *Plutarchos* szerint), mikor Nagy Sándor fejszólítására: Kíváujon valamit tőle, a bölcset azt felelte: állj félre a napból.

TOLNAI V.

33. C. G. úr közli velünk, hogy a *borostya* szót, a mi Veszprém megyében, Marczaltón szenteltvíz-hintőt, hintezőt, szentelőt jelent, egy szótárunkban sem találja. Abban igaza van, hogy a *borostya* mint czímszó egy szótárunkban sincs meg, de megvan mint a *borosta* (Bürste, Borste, Ball., KB) alakváltozata a NySz., MTsz., EtSz.-ban, egyfelől a XVI. századból, másfelől Felső-Somogyból idézve. A régi nyelvben a *borosta* egyjelentésű volt az *ecsettel*; mind a kettő annyi volt mint „setaceum, pecten, penicillus“; sőt még ma is a marczaltói *borostyát* Mártontól (1823) le Ball.-ig minden ném.-magy. szótárunk a „Weihwedel“ czímszó alatt *szentelő ecsetnek* is nevezi. A *borostya* szó különben igen érdekes példa a jelentés-sűrűsődésre. Felső-Somogyban (Nyr. 8:431) csakis „kocsimosó-kefét“, Marczaltón pedig — a mint most halljuk — csakis „szenteltvíz-hintő“-t jelent.

Sz. K.

34. Csempe. Az Est 1917 febr. 20-iki száma 4. oldalán Szomorv Dezső cikkében olvasom: „És néhány lépcsőfokon, fehér cseréppel berakott falak között, mint a fürdőszobák »*csampi*« ékessége, lejöttünk a kriptába.“ Kérdem, miféle szó a *csampi*. Felelet: Azt hisszük, félreértésből keletkezett olyan ember részéről, a ki nem tudja, hogy mi a magyar építészetben a *csempe*. A *csempe* a nép-

nyelvben ,cseréptábla, kályhaszem, kályhacserép, ofenkachel' jelentésű, innen az építészetben *csempe* cseréptábla, a milyennel kapualját, fürdőszobát raknak ki. E jelentésben tudatosan lefoglalt szak kifejezés. *Csarnpi* alakváltozata nincs.

35. **Pópa.** Egy olvasónk azt kérdi, milyen régi a magyarban a *pópa* szó s mi az eredete. Feleletünk: Az OklSz.-ban 1508-ból: Daan *Popa* és 1525-ből: Joannes *Popa* fordul elő. Kétségtelen, hogy e két vezetéknévben levő *Popa* azonos a mai magy. *pópa* szóval; ebből azonban még nem következik, hogy a magyar közbeszédben is megvolt már a XVI. sz. elején a *pópa* köznévf. A két vezetéknév ugyanis lehet pl. oláhnyelvi adat is, s az egyikre az OklSz. meg is jegyzi, hogy „Kőrösbányá“-ról való, tehát lehet a *Popa* oláhnyelvi tulajdonnévf. Magyar nyelvű szövegben a *pópa* szó először talán Gvadányiban található. A Fal. nót. halála 239. lapján van szó „orosz *pópá*“-ról. A *pópa* névf. talán szerb eredetű jövevényszó; a szerbben ugyanis a *pöp* (= ,der geistliche sacerdos') szóból -a képzővel *pópa* szó alakul, a mely eredetileg becéző alak. Ebből a magy. *pópa* kifogástalanul megmagyarázható.

36. **Inylődik, inylett.** Egy ketté foszlott vászonról egy palóc asszonytól ezt hallottam: „Elszakadt, mert *el* van *inylödve*“, majd néhány percz mulva: „Igen, ez a vászon már nagyon *inylett* volt.“ Kérdésemre, hogy mit jelent az *inylett, inylődik*, azt a választ kaptam, hogy ez a. m. „*el* van *nyülve*, nagyon *el nyültt*.“ Minthogy az *inylett, inylődik* igét szótárban nem lelem, kérdem, ismerik-e másutt is ezt a szót.

KEMENES PÁL.

37. **Per analogiam.** Egy túlbuzgó pinczér egy nagy úrnak „kegyelmeztessen“ szavakkal nyújtotta a feketét. Egy fültanú később megkérdezte, hogy ki volt, a kit kiszolgált s miért mondta, hogy „kegyelmeztessen“, mire az udvarias ember ezt a felvilágosítást adta: Nálunk tessék a tekintetes, méltóztassék a méltóságos úrnak jár. Mit mondjunk a kegyelmes úrnak? Hogy közben a nagyságot kifejejtette, az pinczérnél szinte feltűnő.

K. P.

38. **P. J.** úr írja: „Régóta eszemben van és minduntalan fogva tartja érdeklődésemet egy rokonhangzású szópár. Nem vagyok ugyanis tisztában, hogy merő véletlen találkozás forog-e fenn a *nap* és a *meny* szavakban meg a *napamasszony* és *menyemasszony* összetételekben, vagy mélyebb okozati összefüggés lappang-e bennök? A második kérdésem pedig, hogy lehet-e egyáltalában két különféle szónak venni a *kor* és a *kór* szót, mikor a legtermészetesebb baj, betegség, *kór* maga a *kor*, vö. „senectus ipsa morbus est“. — Felelet: Minthogy ezen egybecsengő szavak jelentése között az átmenet nyelvtudományi alapon egyáltalában meg nem magyarázható, azért ezek csak rokonhangzásúak (homonymek), minden etymologiai összefüggés nélkül.

SZERK.

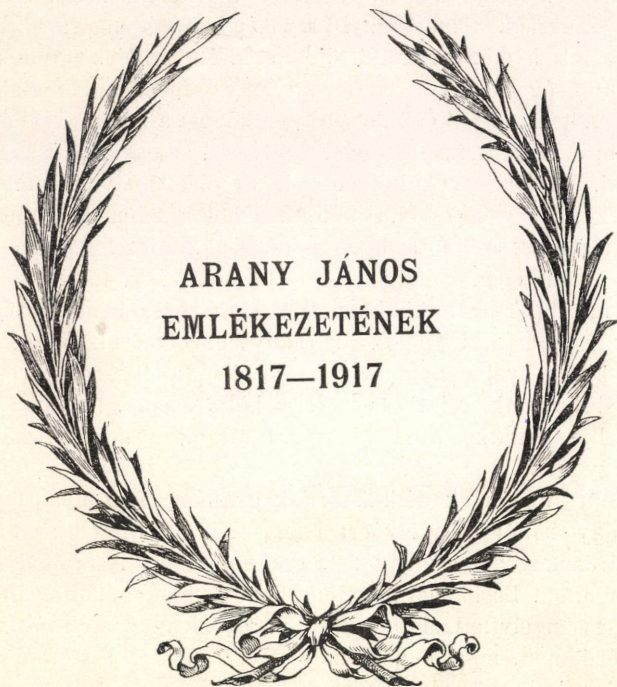
MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 MÁJUS

5. SZÁM.

ARANY JÁNOS
EMLÉKEZETÉNEK
1817-1917

Arany és a magyar nyelv.

1817 nevezetes évszám a magyar nyelv történetében. Akkor-tájban írta első, már figyelemre méltó verseit a magyar nyelv két legnagyobb művésze közül az első: Vörösmarty, s ebben az évben született a másik: Arany.

Mialatt a nyilvánosság előtt a nyelvújítás vívja elkeseredett és már diadalra forduló csatáit, nyelvünk géniusza megszállja egy dunántúli ábrándos tanuló és egy tiszántúli, ábrándvilágra született csecsemő lelkét s hozzáfog, hogy velök természetes úton és mégis megfoghatatlanul, a teremtő erő rejtélyes hatalmával megvalósítsa azt, a mire az irodalmi tudat hosszú évtizedek óta mestersé-

ges úton és szervezett munkával törekedett: a magyar költői nyelv reformját; megalkottassa az új magyar költői nyelvet.

Azt szoktuk mondani: a csodák kora lejárt. De a magyar nyelvre nézve a legújabb száz esztendő volt a csodák kora s ebben a korban a két legnagyobb csoda: Vörösmarty és Arany nyelv-művészete.

Vixere fortes ante Agamemnona. Volt Vörösmarty előtt magyar költői nyelv, voltak nyelv-művész-költőink. Csín, kellem, méltóság, fenség, szeszély, tömörség, könnyűség napról napra otthonosabb jelenség lett a magyar költői dictióban. De mindez töredékes, részleges jelenség volt Vörösmartynak egyetemes, összefoglaló nyelv-művészetéhez. Az ő költői nyelvéhez képest a legszárnyalóbb addigi poétai beszéd, a Berzsenyi ódái nyelve is, az egyszerűség zene hatását teszi. Vörösmarty költői beszéde az első, melyben mindig kíséretet érünk a vezérszólam mellett, a hol minden hangot erős resonantia támogat, a hol a költő mindig akkordot fog, nem egyetlen hangot pendít meg, a hol a szónak három, négy, tíz és száz vonatkozása mozdul meg lelkünkben, s tovább rezeg benne, s új meg új ingerek rajzanak ki belőle, akárhányszor olvassuk. Vörösmarty az első, a kinek nyelve nem avul, hanem üde, meleg, sokszoros varázssal szól hozzánk. Mintha nem egy költő szólna, hanem a magyar nyelv lelke nyilatkoztatná ki magát általa, a mellett, hogy az a nyelv egyéni is.

Nem minden ok nélkül tartják gyanúsnak az olyan dicséretet, mikor egy költőt a nyelvéért magasztalunk. De elég említenünk, hogy Vörösmartynak a magyarság érzelmi világa is nagy gyarapodását köszönheti. És ha azt mondjuk, hogy ő mindenekfölött nyelvköltő volt, hogy nyelvfantáziája páratlan, azzal nem kisebbitjük az ő alkotó érdemeit, mert a magyar nyelvet annyira átkölneni, a benne rejlő képzeleti erőt olyan újszerű működésre bírni, — ez maga elsőrendű, korszakos költői eredmény. A magyar költői nyelv egész újabb fejlődése rajta alapul. S nemcsak a hexametert írta addig hallatlan művészettel, hanem a modern drámai jambust is, s az újabb magyar verses dráma és a Shakespeare-fordítás az ő technikáját vette át. De épp oly alapvető volt az ő nyelv-művészete a spanyol dráma dialogjára emlékeztető négyes trochaebusban, a *Csongor és Tündében*, mint a többi modern versformában is, kisebb költeményeinek gazdag sorozatában; sőt a magyar forma is hangzatosabb nála és dictiója hangulatosabb, mint Petőfi előtt bárkinél.

Aranyra, a ki jó két évtizeddel később érkezett, más feladat várt: Vörösmarty megújított nyelvét valóságosabbá tenni, romantikáját realizmussal cserélni föl, egyéni újításait a népnyelv meglevő kincsének bővebb feltárással pótolni, ritmust és dictiót magyarabbra cserélni, a subjectív hangulatosságot objectív jellemzetességgel és

hanggal helyettesíteni; a költészetet egyszerűbbé s mégis művészivé alakítani.

Ő a Tiszántúlról jött, annak az *t-ző* nyelvjárásnak a szellemét hozta magával, a melynek képes beszéde a humanista Sylvestert már a XVI. század első felében méltányoló nyilatkozatra bírta. E nyelvjárás délkeleti szárnya nevelte az ő nyelvérzékét, az a terület, mely a nyílt *e* kizárólagosságát már nem ismeri, hanem a közép *ë* t is használja, s a felsőtiszai diphthongusoktól tartózkodik. Ennek a vidéknek sententiosus gondolatjárását és beszédét már érvényesítette harmadfélszázaddal Arany előtt egy nagy nyelvi és stilisztikai tehetség: Pázmány. Az övével fakadt egy töről Arany nyelvgeniusza.

Ebbe a szülőföldi nyelvjárásba már beleolvadva jutott el szellemébe egy régi irodalmi hatás is: Károli bibliájának nyelve és frazeológiája. Sőt hozzávehetjük a Szenczi Molnár Albert zsolttárainak nyelvét és ritmikáját is. Ezeknek a régi szent könyveknek a szólamkineséből sok ott forog a derék alföldi református nép ajkán s Arany gyermekkorában eleget hallotta apjától és az ismerősöktől a bibliai kifejezések. A ki pedig tudja, hogy a református iskolákban a zoltárokat nemcsak énekelik, hanem szövegüket is megtanulják, a legtöbb zoltárból egy-két strófát könyv nélkül felmondanak — legalább az én gyermekkoromig ez élő szokás volt —, az előtt világos lesz, hogy Arany nyelvérzékének a népnyelv s a régi (a bibliai és a zoltári) nyelv minő dús és bőséges forrása volt már gyermekkorában. „A zoltárokat, a biblia vonzóbb részeit, emlékezetemet meghaladó idő előtt, hallásból már elsajátítottam“ — írja önéletrajzában.

Ebbe az alapvető nyelvi kincsbe torkollottak azután a többi olvasmányok: a Haller Hármass Istóriája, Gvadányi, nemsokára Csokonai, Fazekas, Dugonics, a debreczeni rímtechnikusok. Hallerban a régi nyelv, Gvadányiban a népnyelv és népsajátságok iránti érdeklődés, Csokonainál a nyelv soknemű esztétikai hatása, sokféle hang, sokféle forma, árnyalás, különösen erős komikai ingerek, azonkívül hangzati elemek, verselő készség, a nyelvi sajátosságokat is magyarázó jegyzetek, Dugonicsnál a temérdek közmondás mind bő anyagot szolgáltatott éles megfigyelésének és reflektáló szellemének. A mint haladt, fejlődött, megismerkedett a nyelvújítás íróival, az ódai formákkal, az Aurora költőivel is, ezeknek finomabb nyelvével, Vörösmarty nyelvi gazdagságával. S ha az új modor eleinte elidegenítő hatással volt is rá, de utóbb beletanult. S noha olyan légiesen könnyűvé nem tudta verseit átszellemíteni, mint Császár vagy Kunoss, s mindig maradt bennök valami „vaskos, reális“ —, de a soknemű irány, a melyeken a maga fejlődése útján áthaladt — hiszen egy félszázad irodalmi rétegeit megjárta —, érdeklődését is izgatta, tudatosságát is fokozta. Nyelvérzéke és nyelvi aisthesise rendkívüli módon fejlődött.

S nemcsak ösztönszerűleg tett szert nagy nyelvyagra, hanem tudatos apperceptióval is; viszont e tudatosság mellett mindig elevenen érezte a szólásnak mindennemű, szemléleti és hangulati, logikai és esztétikai vonatkozásait. Rendkívül szabatosan ismerte a legritkább szók jelentését is, s például az *íromba*, az *imbolyog* szók jelentésére nézve az ő nyelvhasználata épp oly hiteles forrás, mint a népnyelv. De ismerte a szókhoz és kifejezésekhez fűződő s a néplélekből, néphumorból hozzátapadó sajátos hangulati elemeket is. Mindez gazdag tőke volt arra nézve, hogy költői képzelete és hangulata játékainak a nyelvi eszközeit megtalálja magában. Gyermekkorától fogva folytatott verselgetése pedig alkalmul szolgált arra, hogy a lelkében felhalmozott nyelvi készlet *használatában* is állandóan gyakorolja magát. Hozzájárultak stilisztikai érzékének fejlődéséhez idegennyelvű olvasmányai, előbb a latin, később a görög és német, majd a francia is, a 40-es évektől kezdve az angol, azután az olasz irodalom remekei. Már nyilvános föllépése előtt olvasta Shakespeare-t, Homerost, Byront és Sophoklest, s nemcsak olvastatta, hanem fordítgatta is.

Első művei, melyeket maga közrebocsátott, huszonnyolczéves korából, 1845-ből valók: az *Elveszett alkotmány* és az *Új görög dalnok éneke*, stilisztikai fejlődése szempontjából, egyaránt érdekes emlékek. Amarról mindjárt a magyar nyelv legnagyobb művésze nyilvánított véleményt. Ne gondoljuk, hogy Vörösmarty az exaltált hexameteres stílusban elfogulva fogalmazta volna híres ítéletét, mely az *Elveszett alkotmány* nyelvét is a többi pályamunkával együtt vaskorinak jellemezte. Vörösmarty tudott egyszerű lenni, bizonyosárrá a *Szegény asszony könyve*, a *Becskereki*, a *Mák Bandi* és még számos darabja, s tudta az egyszerű szépséget méltányolni is, mint méltányolta a *Toldit*, a *Toldi estéjét* és a *Nagyidai cigányokat*. De az *Elveszett alkotmány* nyelvében csakugyan nincs elég könnyed komikai báj, a minót a *Csongor és Tünde* humoros vagy népies részleteiben is mindig megtalálunk. A költő még nem tudta jól összeolvasztani, egységes hangba föloldani a soknemű hangot, a mit e művében megütött: a hexameteres dictiót, a vergiliusi allusiókat, a byronias szeszélyt, a realisztikus torzítást, a köznyelvi szólámat. A hexameterrel egy kissé el is késett a költő, még komikai czéllal is. De a nagy nyelvművész oroszlánkörmei akárhányszor kinyúlnak. Egy-egy szóval a költő úgy odateremt egy szemléletet, egy modulatot, egy lelki jelenséget, hogy tíz-húsz mondattal se lehetne jobban. Hábor *öblögető hangon* kezdi Armidához beszédét; az ébredő parasz *cserhajú öklével* törli ki a szemét, a mi a cserhajú dinnyével ismerős olvasóra nézve éppen annyit ér, mintha egy festő nagy fáradtsággal megfestené; pedig az arczkép árát jelentékenyen emeli, ha kézzel együtt rendelik meg. Használ a költő tájszavakat:

Csizmám talpa levált, köpenyem félig csupa *kastos*,

s jegyzetben odateszi, hogy ne gondoljon az olvasó az egyiptomi kasztokra, mert *kastos* csak egy igénytelen tájszó, s annyit tesz, mint *csatkos*; *csatkos* pedig annyit tesz, mint *kastos*, quod erat demonstrandum. — *Pityusok mind Társaim is . . .* — mondja Rák Bende Armidának. — Parodizálja Kölcseynek igenév-archaizálását: „. . . meglátta baráti Kettőjét, csak alig tápáskodvákat iszaphób”. Jelzőivel szinte fényűzőleg bánik:

Lesve az illatozó konyhákból ingyenes ízű
Húsleveket s bordát feszítendő kajla czubákat.

Ezek már nem a nyelvkincsből vett, hanem egyénileg alkotott szólások. Helyenként mintegy plautusi szójátékokat használ:

Verbóczyt *lecerik* veszedelmes cifra beszéddel,
És az öreg *Corpust korpázzák* korcsmai módra.

Az arany-bullát a kortesek arany-*bundának* értik. A nyelv hangzati elemeit különösen szereti értékesíteni komikai célra. Hábor leírásában: „Kurta szakáll, nagy nyakbőtyök (au, jaj a nyelvem!)” — mindenesetre allúsióval az ismert népnyelvi bosszantó feladványra, a két lüdneyak- és hat tyúknyakról. Beszéltetni pedig Hábert ezzel kezdi:

Nyolcz szomorú század szenny-szégyene ül nevémen már,
Szép sziszegőn sziszegé . . .

Talán Vörösmarty gyönyörű sorára való célzással:

Szép szemedet szemein szerelembe merülve mulattad.

Hábor vihart támaszt:

Brr! dörögés-morogás, recsegés-ropogás morajával
Nagy zuhogás robogás, locsogás, fecsegés, kopogás közt
Zajg villám, zivatar, bércz, szikladarab, koros erdő,
Záporosó, rohamár, terepély posvány, zuham és jég,
Folyvást árad a szél, nagy messze kiönt a lapályra . . .

A garabonczások és boszorkányok világát megfelelő szókinccsel tudja komikusan transcendentális jellegével bemutatni, épp úgy, mint a mily realizmussal adja elő a tömegek verekedését és a kortesek szónoklatait. Annyit látni, hogy az írónak a jellemző és kifejező ereje nem közönséges.

Az *Új görög dalnok éneke* későbbi átdolgozásban, 1848-as évszámmal szerepel a kisebb költemények közt, de a költő 1845-ben fordította s ez év december 4-én már elküldte Szilágyi Istvánnak. Megvan ez az eredeti szöveg is, s azt mutatja, hogy a sok nehézség mellett, melyet Byron ez egyik legtömöttebb nyelvű költeményének fordítása okozott, Arany a nyugateurópai stílusban már

ekkor olyan választékos, magvas, hathatós dictióra emelkedett, hogy megközelíti ötvenes évekei nyelv-művészetét.

Úgy szokás tekinteni Aranyt, mint a ki a népiességen kezd s a népiességet művészivé fejlesztve, később a magyar költészet nyugateurópai irányához is csatlakozik. Ez tévedés. Arany a népies irányhoz máshonnan érkezett meg. Az *Elveszett alkotmány* és az *Új görög dalnok éneke* egyetemes, nemzetközi formák és stílnemek példái voltak.

„Népies“ Arany 1846-ban lesz, legalább öntudatosan. Erre közrehatott az irodalmi áramlat, a magyar Herderisták mozgalma, a *Toldi* pályatétele, de kivált a magyar költészet népies törekvései. Petőfi hatása is csak 1846-ban, vagy igen kevéssel előbb kezdődik. Maga írja, hogy ő Petőfit csak akkor ismerte meg, mikor már hírneve meg volt alapítva; úgy emlékszik: 1846-ban; azelőtt ha olvasott is tőle a lapokban egy-egy verset, az csak olyan hatást tett rá, mint más költőké, a kik a lapokba írnak.

De ha a népieshez máshonnan tért meg: hazajött. Ez az ő legsajátosabb birodalma. Tele van a lelke a népnyelv és történeti nyelv elemeivel, s a világirodalom nagy költőin iskolázott művészetével le tudja szűrni azt, a mi a népnyelvben eszthetikailag legbecsesebb. A *Toldi* nyelvileg nemcsak utóleráta a *János vitéz*nek, hanem messze felül is múlta. Ugyanaz lett a magyar epikára nézve, a mi Petőfi dalai a lírára nézve: a magyaros nyelv-művészet igazi kánouja. A *Toldi* nyelve egyszerű, de nemcsak nem közönséges, hanem még választékos is, a *János vitéz*énél sokkal választékosabb, egyúttal árnyalóbb, realiztikusabb, kifejezőbb. Alig használ a költő néhány nyelvújítási szót, s mégis a legnagyobb gazdagságot mutatja be szókban, szólásokban, fordulatokban, akár a természetet, akár az emberi testet, akár a lelki életet kell ábrázolnia. Nyelve tele van a magyar ornata syntaxis eredeti, törölmetszett sajátosságaival, a nélkül, hogy, egy-két nagyon szórványos esetet kivéve, keresetté válna. A költőnek sikerült nagy költői szépségeket egyszerű eszközökkel, a népnek érthető nyelven kifejezni. Ez a nyelv mily gazdag, mily egyszerű, mily ízléses, mily jellemző, mily nemes és az édesmienk. A *Zalán futása* óta ez volt ismét a magyar költői nyelvnek egy új kinyilatkoztatása.

De különben maga a *Toldi* mutat bizonyos stílusbeli eltolódást. Igaza van Lehr Albertnek, hogy a költemény elején a költő még trochaizált. Maga a költő is írja Szilágyinak 1847 január 9-én, hogy azok az énekek, „miket utóbb írtam, egészen más modorúak, népiesebbek, könnyebbek“. S az egész *Toldit* nem tekintette Arany végleges stilisztikai álláspontnak. Innen ő több irányban is keresett utat, más stílusváltozatokhoz, más hangnemhez.

Az első volt a *Rózsa és Ibolya*. Ezzel az volt a célja, hogy

teljesen, egységesen stilsos népmese-földolgozást adjon. És csakugyan, az elejétől végig egyöntetű, valóban népies, stilisztikailag a *Toldi*-nál tisztább, egységesebb alkotás. Mindazáltal nyelviileg nem értékesebb, mert sem a természet, sem a lelki élet rajza nem oly gazdag benne s nem tesz szükségessé annyiféle nyelvi eszközt.

A másik irány volt a *Murány ostromában* a népnyelvnél egy fél fokkal felsőbbnemű költői nyelvet adni, az előkelőbb társadalmi osztályhoz tartozók lelki életét festeni. Ez kitünő iskola volt a költőre, hogy a nyelvnek lélekfestő használatát gyakorolja.

Aranynak kiváló szerencséje volt, hogy összehozta a gondviselés a magyar költői nyelv legnagyobb művészeivel, Vörösmartyval, s azzal kelhetett versenyre, és összehozta az egyetemes irodalom egyik legeredetibb génuszával, Petőfivel, a ki mellett eredetinek lenni, méltó becsvágya lehetett bárkinek, s a verseny Arany szellemére rendkívül fejlesztőleg hatott.

Petőfi hatása alatt, részben Petőfi politikai nézeteinek hatása alatt is, Arany egy pár évig még egészen a népiesség vizein evezett. Nem tekintette ezt végleges állapotnak, csak átmenetinek; de ki akarta bányászni a népköltés műformai, zenei elemeit, szellemét, s egyáltalán egész esztétikailag értékesíthető tartalmát. Népmondát ír, mint Tompa, a *Szent Lászlót*; népmesét már előbb írt, a népies költői elbeszélés megvolt: *Toldi*, most a népballada alapján akar románca- és balladaféléket írni, sőt megfordul fejében, hogy a nép nyelvén írjon epopeát, esetleg a honfoglalásról; a mi a hexameteres epikának nem sikerült, azt akarja megkísérelni: fenséges művet adni, népnyelven. A változatokat tanulmányozza, a hangokat keresi. Már a *Toldi estéjét* más hangnemben írja meg, mint az első *Toldit*. Egy stilisztikai divatmodorbéli jelenséget maga észrevett rajta, hogy nagyon „képes”. A *kép* akkor rendkívül kedves és — mondhatni — túlbecsült poétai eszköz volt, a romantika visszaélt vele, olykor Petőfi is modorosán halmozta. Ebbe az áramlatba került bele Arany is a *Toldi estéjében* itt-ott és a *Katalinban*.

A szabadságharc után, a mint lelkivilága mélyült, tagolódott, s a mint olvasottsága bővült, tanulmányai szaporodtak: nyelvhasználatára és stilisztikájára is csodálatos módon nagy fejlődésen ment keresztül. Ez a fejlődés két irányban: egyrészt kiterjedésben, másrészt mélységben mutatkozik: extensiv és intensiv irányú.

Egyik szempontból meg lehet figyelni, hogy Arany úgyszólván minden költeményében más-más hangot, más-más stílust próbál. Átveszi az érzelmes, a lírai elbeszélést Byrontól a *Katalinban*, a humoros, szeszélyes előadást a *Bolond Istókban*, összeházasítja a skót és angol balladák menetét a magyar népballadakéval, de a Cid-románcaokból is vesz egy-egy hangot, a Hunyadi-balladakörhöz. A nagy hősi eposzt megkezdi, hőseivé a hunokat teszi, s a *Toldi*

hangját egy fokkal magasabbra váltva írja a *Csaba királyfi* első alakját. De a népiességre kezd ráunni. Újra kezdi művét, most már nibelungi szakokban és a Nibelung-ének hangnemének hatását éreztetve. Később mégis csak visszatér a magyar nyelven termett magyar ritmus-hoz és a 60-as évek elején megteremti a *Buda halála* nyelvét, a mely az ő epikai nyelvművészetének egyik főtípusa. «A mi az elbeszélés ószerűen naiv formáját illeti, az nem *affectatio*, jegyzi meg. Szerző annyira s oly kizáróan jelen tárgyához tartozónak véli ezt, hogy részéről képtelen vakmerőségnek gondolna oly eposzt, melyben Attila szerepel, így kezdeni: „Férfiat énekelek“ . . . stb., míg a krónikák egyszerű nyelvén sok mindent el lehet mondani, — jegyzi meg az előszóban. Igaza van. Ám a nyelv ismét nem csupán egyszerű, hanem választékos és ódonszerű. Vannak benne a mai nyelvkincs elemeiből olyan szólások is, melyek a népnyelvben nincsenek meg. De az ódonszerűség a legérdekesebb. Nálunk az archaizálással már a XVIII. század végén is próbálkoztak. Jeles kezdemény volt e téren a Kármáné. Peretsenyi Nagy László a *Szakadárban* így archaizált:

Isa nem vagy bizony te Samelets Menna
Héon nemzett téged a' tigris, Hienna.

Pedig Peretsenyi nem volt stilisztikai tehetség híján, hiszen ilyen sorai vannak:

Fejét, homlokával az Égre mereszté,
Patakozó ajakkal illy vádját ereszté.

Ennél a kezdetleges archaizálásnál felsőbbnemű típus az, a melyet Kazinczy mutat be *Zrinyijében*, vagy Petőfi *A régi jó Gvadányiban*, s a melyben az új költő a réginek szavajárását utánozza. A legfelsőbbrendű a *Buda halálának* archaizáló módszere. Ennek a felsőbbrendű archaizálásnak első nevezetes költői példája nálunk Vörösmarty *Tündérvölgye*, a mely ép úgy ihlette Aranyt a *Buda halálában*, mint a *János vitéz* a *Toldiban*.

A mit fül nem hallott, a szem meg nem jára,
Azt én írva lelém lelke asztalára —

olvassuk a *Tündérvölgy* előhangjában, és:

Én ez avart jártam, tünődve megálltam,
Egy régi levélen ezt írva találtam —

a *Buda halála* első versszakában. Ez egy hangfoszlány, mely egyik eposzból a másikba átszökött. De valamiut a *Toldi* a *János vitéz*t, még sokkal inkább túlszárnyalja a *Buda halála* a *Tündérvölgyet* a nyelv reális jellemzetessége tekintetében.

Arany nem szedi elő a régi nyelvemlékek szavait, hanem megelégszik azzal, hogy a népnyelv ősi szókincsét alkalmazza és

megmarad abban a képzet- és szemléletkörben, mely a népvándorlász-korabeli pusztai, harczias, lovas nép lelkivilágának megfelelőhetett; nem él nyelvújítási szavakkal, képei, hasonlatai a kor szelleméhez illők.

De valamint a nagy folyó sok apró esermely vizeit fölveszi, úgy Arany költői nyelve is magába vett egészen csekély kezdeteket. Ha Dugonics a honfoglaláskori emberek társalgását megrakja közmondásokkal, Arany ezt nem mosolyogja le, hanem megjegyzi és megfinomítva felhasználja. Dugonicsnál ilyen a beszélgetés:

Erre a Főpap: Fújjon bár meleget, és hideget azon egy szájából
Otto a' Szászok' Fejedelme . . . De tudgya-meg: hogy a' csirke nem okosabb a' tyúknál. A' vén ökör-is bátrabban rakja a' lábát, mint a' fiatal tulok. . . . Csak hagygyán. Markában szakad a' vége mézes madzagának, ha annak idejében átalvettük az ebek harminczadgyán. Tudgya meg azt is, hogy a' mi kardunk sem fűz-fa. Ne tapsollyon a' Győzedelem előtt. Bár vigyázzon, ne-hogy, nagyot hágván, nagyot essék; és így, kár nyissa bolondnak szemét."

Minő mérhetetlennek tetsző távolság e zsiros szájú frazeológiaiától, a melynél sokkal vaskosabbak és visszataszítóbbak vannak még az *Etelkában*, s a melyeket az *Etelkának kulcsa* épen a korhűség nevében védelmez, Buda királynak szintén közmondásokkal teljes beszédéig:

Ki meri mondani: ezt teszem, ez jó lesz:
Községre, magamra, tisztelet-hozó lesz?
Nyilat is ellőjük — mindennapi példa —
Szél veri utjából, nem jut soha czélba.

Gonosz egy ló a tett: fölveszi gazdáját,
Hagyja előbb fékkel igazítani száját:
De neki bogárizik minden kicsiségre:
Viszi tűznek-víznek, lehajítja végre.

Egyet tudok, a mi, emberi dologban,
Hogy sikere légyen, teheti legjobban:
Józan okos mérték. Ez folyamok partja,
Mely rohanó tettek árját vi-szatarja.

Mértékre a kalmár javait emelvén,
Ott ül az igazság rúdja közép nyelvén;
Mértékkel a bíró feleket juháztat,
Közöli a vágást, engedve hibáztat.

És tovább is. De itt az öreg, szemlélődő Buda ajkairól az életbölcsesség e tételei jellemzően hangzanak és összetartoznak szándékával, melyet tetterre készül váltani, nem is említve, hogy a költő ízlése minden útszéli kifejezést távontart s személyeit helyzetekhez mért méltósággal beszélteti. És mégis alig merném tagadni, hogy

Budának sententiósus beszéltetésére nem a Dugonics dialógjai adtak a költőnek ösztönt.

A régi szó kevés a műben. (Ki nagy országot bir *Etel folyam elve*, Hamikor kell . . .) De azért érezzük, hogy az előadás egy fokkal jobban el van távolítva a népnelyvtől, mint a *Toldiban*. Pl. a magyar esikósoktól terelt ménes rajzolása:

Horkanva, prüszögve megtódul az állat,
Rúg, harap és tombol, rést mégse' találhat.
Szép kis fejkök egymást tetőzi halomban;
Indulni az ostor kényteti azonban.

Ez mégis emelkedettebb, tömöttebb stílus, mint a Toldi előadása. S mennyi az inversio, továbbá a jellemző, sokat mondó kifejezés mindenütt, mint az ilyen:

Fényével a homlok mind szegül Budára.
.
.
.
Nagy dolgot előre mondani költ arezzzal.
.
.
.
Mit ér az az ember, ki egész nap ásit
Ülvén gondolatok here záptojásit . . .

Egy másik típus a *Toldi Szerelme* nyelve, különösen a második két harmadé. Ebben a lelki élet elemző rajzára vett sok alkalmat a költő s egyúttal a középkori nagyvilág tükröződését festi a magyar lélekben. Tulajdonképpen a leggazdagabb nyelvű műve Aranynak s legfejlettebb fokon mutatja művészetét.

A *Katalin* és a *Bolond Istók* típusát már említettem. Ismét más stíltípus a *Nagyidai cigányok*, melyben még egyszer a parlagok múzsájához fordult a költő ihletért, mikor a népiességtől már búcsúzó-félben volt.

A balladákat nem lehet egységes típusúnak mondani, mert mindegyik más-más. Csak rendkívüli tömörségük és egyúttal könnyűségük a közös vonás. De ép úgy különböznek egymástól hangban és stílusban, mint tárgyban és versformában.

Arany stilművészete fejlődésének másik iránya az intenzív fejlődés. Az 50-es évektől fogva, körülbelül a *Keveházától* és *Rozgonyinétől* kezdve, tapasztaljuk nála azt a rendkívüli stilisztikai kulturát, melynélfogva minden szót a maga helyére termetnek, ott pótolhatatlannak, sok-sok vonatkozásban a legáltalóbbnak, jellemzetesség, zenei hatás tekintetében egyaránt a legjobban kiválasztottnak érzünk. Minden szó mögött sokkal több lelki tartalom van mint előbb volt, sokkal több festő erő rejlik jelentésében és több zengzetesség a hang alkatában. Ez a művészet azután végig megmarad, s noha minden költeményben más-más, egészben mégis azt a sajátos Arany-szerű jellemzetes stílust adja, melynek mása nincs a magyar költészetben.

Facies non omnibus una
Nec diversa tamen, qualem decet esse sororum.

Úgy vall egymásra e költemények stílusa. Egységük forrása a költő egyénisége, különbségük oka a költő más-más lelkiállapota, melynél fogva mindig más-más hangot üt meg. A míg más hangja nincs, nem költ. Ennek a hangnak, ennek az egyéni, helyi színű hangnak a kifejeződése minden költeménye s a költeménynek lehetőleg minden szava. Ő maga panaszkodik, hogy sokszor innen maradt a lelkében megalkotott ideálon. De mi így is gyönyörrel merülünk el művészetének csodálatában.

Vége-hossza nem lenne, ha Arany nyelvművészetének tipikus példáit fel akarnók sorolni. Erre nem egy kis alkalmi előadás, hanem egy könyv nyújthatna teret. De Arany nyelvi csodáinak egy része benne is van a köztudatban, mint a példátlanul kifejező sorok:

Lelkemtől lelkezett gyönyörű magzatom,
vagy:

Oh, ha a lehetlent lehetne letetni!

— a miket épp úgy magyaroknak érzünk, mint Aranyéinak, s a mik lefordíthatatlanok. Az összetört léleknek szégyen, fájdalom, engedelem és megsemmisülni vágyás közt vergődését, a leglázasabb indulatot festi négy-öt, népdalhangon odavetett — elég egyszerű — szóban:

Hadd ölelem lábad porát,
Taposs agyon engem!

Hogyan tudja a lelki élet mélységeit nyelvi eszközökkel feltárni, hogyan tud a szemléletbe is mindig lelket, hangulatot önteni, hogyan tudja lelki a tartalmat érzéki jelenséghez kötni: perspektivikus képzet-hez, színhez, mozdulathoz, hanghoz, formához, — s mindezt a nyelv szelleme szerint, vagy éppen a nyelvben levő kész kitételekkel: ez mind nyilván van Arany olvasói előtt, ha rendszerbe foglalva nincsen is. Seholy annyi praegnans szó, mint ő nála:

Egy szó nyilallott a hazán keresztül —

ennek kifejtésére egy tömör strófa van szüksége magának a költőnek is. Ha itt a régi, népnyelvi szó van újszerű, mélyebb, lelkibb tartalommal megtöltve, ebben viszont:

Így szóla Etelből tornyosodó lelke

új szót alkot a költő, egy újszerű lelki jelenség érzetetésére, de régi minták szerint. Hogy mennyire értékesíti a szavak jelentéseit, egész lehetőségük szerint, arra temérdek a példa. Az egész *V. László* csupa kétértelműség.

Csupán a menny dörög

— épp olyan izgató megnyugtató a lelkiismeret lázában fetrengő királyra nézve, mint a mily végzetes enyhülést ad a kehely hús cseppje, melyet a „hű“ cseh nyújt neki. Amott a fizikai és a szellemi jelentés szerint lehet a mondat nyugtató vagy izgató: „nem a tömeg lázong, csak az ég zeng“; vagy: „nem a tömeg, hanem az ég fenyeget“; emitt a *kehely* szó mögött a politikai gyilkossággal dolgozó összeesküvés fogalma húzódik meg, melynek hálójába vak bizalommal fut a magyarok nyílt és jogos felkelése elől menekülő király. Hogy a szemléletességet egy-egy szóval minő leverő hatásig fokozza, számtalan esetre emlékezzünk. Ágnes asszonynak

Maradozó csattanással

Fehér sulyka messze villog.

Érezzük a látásérzet után elkésve érkező hallásérzetből a távolságot, melyből a holdvilágnál sulykoló nő munkáját figyeljük. És a költő a nép sajátos foglalkozásához fűződő kifejezések egész tömegét viszi át új, szellemibb jelentésű területre. A fenti idézetben, Buda szavai-ban ez a kitétel:

Közöli a vágást

arra az erényszámba menő ügyességre vonatkozik, a melylyel a jól kormányzó kocsis „közölni“ tudja a „kerékvágást“, kerekék közé fogni a kottyánót. És ritmussal, rímmel, alliterációval mennyire tudja fokozni a szólás festő erejét, hangulatát, érzelmi hatását! Íme mily egyszerű szók, de a ritmus és rím, a párhuzamos elrendezés milyen sejtelmes symbolizmust önt beléjük az előző associációk során:

Szellő nincsen, de zúg,

Felhő nincsen, de bűg

S villámlik messziről.

És százféle esetre százsámra való példák.

Minden nyelv olyan mint a hangszer. Nagy művész kezében szebb hangot ad. De a nagy művésznek is jobban esik jobb hangszeren játszani. Arany a magyar nyelvet kapta hangszeréül, a mint a népdalban élt s Vörösmartynál és Petőfinél irodalmilag is kijátszva zengett. Ő új, eddig ismeretlen dallamokat esalt ki ebből a hangszerből, a magyar költői nyelv eddig az ő művészetében emelkedett legmagasabbra. Vörösmarty nyelvalkotó fantáziája bujább, merészebb, nyelvében több az újszerű, az egyénileg teremtett fordulat; Arany jobban ragaszkodik a nyelvhagyományhoz, ezt gazdagabb forrásból meríti, konkrétebben, szabatosabban, jellemzőbben, ízlésesebben használja fel, mint bárki, de ő sem elégszik meg a kész stilisztikai eszközök változatlan értékesítésével, hanem hol alkalmazásukban, hol továbbfejlesztésükben ő is eredeti, hatalmas stílerzéket és alkotóerőt tanúsít. Feltárja nyelvünk kincsesházát, előszedi a nyelv antik

ékszereit; kitisztogatja, restaurálja, a töredékekből új műveket alkot, a stilformákat megbecsüli, fenntartja, analógiák szerint kombinálja, fejleszti. Magunk elbámulunk nyelvünk ily káprázatos gazdagságán, ily tüneményes hajlékonyságán. Arany minden nyelvészünk közt a legmagyarabb. Az ő szelleme volt eddig a nyelvalkotó magyar népléleknekleg nagyobb átmérőjű, legtöbb sugarat összefogó és erősítve továbbadó gyűjtőlencséje. Nem tekintette befejezettnek a maga művészetével a magyar költői nyelv fejlődését. Vannak is újabb művészei a magyar nyelvnek, részben Arany tanítványai. Nagyobb azonban nincs. S talán a továbbfejlődés bizonyos irányokban már nem is lehetséges, mint a hogy Goethe nyelvészete mellett azóta keletkeztek ugyan változatok, de ez a művészet sok pontban ma is a legfelsőbb fokot képviseli a német költői nyelvre nézve. Arany költői nyelve is ilyen állandó típus marad a magyar nyelv művészetében. A továbbfejlődés részint más ponton, bár az övével közös gyökérről indulhat ki, részint az ő módszerének önálló követésével, s művészetének olyan területekre való kiterjesztésével folyhat tovább, a melyeket ő nem művelt. De mindent összevéve, a mi édes magyar nyelvünk mai nap Arany költészetében él legteljesebb és legpompásabb virágjában.

NÉGYESY LÁSZLÓ.

Emlékezések Arany Jánosra.

Senkinek sincs több oka és joga arra, hogy ez ünnepi órában hallassa magát, mint nekem. Oka: mert senki se köszön annyit Arany Jánosnak, mint én; joga: mert senki se tett érte többet, tollal és szóval, mint én, egy hosszú életen keresztül. Mégis, midőn t. Elnök úr már régebben fölszólított, hogy „Arany nyelvé“-ről tartsak fölolvast, nem vállalkoztam; mert nem akartam magamat ismételni, — de vállalkoztam később arra, hogy elszavalom, a menyire még képes vagyok, Aranynak néhány remek költeményét, s a jó előadás által igyekezem értetni és éreztetni azt is, a mit a nagy költő nyelvében, örök mintául, bírunk. Ebben megállapodtunk. Csak arra kért t. Elnök úr, hogy — a declamatio maga nem lévén elégséges — csevegjek egyet-mást előljáróba Aranynyal volt érintkezéseimről. Nagyot riadtam. Ebből baj lehet. Kisebbik az, hogy megbomlik a kellő egység; nagyobbik, hogy, akarva-akaratlan, magamról is kellene beszélnem, tán el is dicsekednem, — s bár nem tartozom a szerény emberek közé, s érzékeny se vagyok túlságosan, de könnyen akadna (elképzeltem) a hallgatóság között szánakozó, a ki ezt röppentené felém: „Szegény öreg úr! maga magát ünnepli, nem Aranyt“. S ez bizony zokon esnék. Végre mégis ráfanyalodtam, meggondolván, hogy az elmondandó apróságok egy-

szersmind Aranyra jellemzők, s így mindenkit érdekelnek. Kár volna, ha velem elpusztulnának.

Tehát emlékezzünk!

Arannyal való első közlekedésem 1863-ban történt, még tanuló koromban. A sopronyi Magyar Társaságnak (melyet Kis János superintendens alapított) én voltam akkor főjegyzője, Domanovszki Endre tanár, Petőfi barátja, pedig elnöke. Egyik ülésen valaki Aranynak „Ráchel siralma“ című költeményét adta elő, s a következő versszaknak: „Sírt a vad poroszló stb.“ — harmadik sorában: „Feledém, hogy szolgál“, ezt: „szolga“ *megvetéssel* mondotta. A szavalt végeztével felkeltem s több észrevételt tevén rá, kivált azt róttam hibául, hogy a szavaló megvető hangot használt ott, a hol nyoma sincs a megvetésnek. Nosza, ellenem zúdult mindenki, az elnökkel egyetemben. Erős vita támadt. Végre is azt ajánlottam, hogy nem tehetünk okosabbat, szólítsuk föl Aranyt magát, ő döntsön, mint legilletékesebb bíró. Úgy lett. Levelet írtam neki, melyben igyekeztem bővebben motiválni a magam felfogását. Emlékszem még, felhoztam, hogy azon a helyen „szolga“ = a ki *szolgál*, azaz nem ura a saját akaratjának, s bármennyire meg van indulva, szíve ellenére is végre kell hajtania Heródes parancsát, engedelmeskednie kell, különben a maga fejével játszanék; fölhoztam továbbá, hogy a „megvetés“ erőltetésével a királyhoz hajlanék sympathiánk, a szolga rovására, a mi fonákság stb. Felkértem végül Aranyt, a ki akkoriban a Koszorú-t szerkesztette, hogy a Nyílt Levelezés-ben néhány szóval jelentse ki, kinek van igaza. A Koszorú legközelebbi számában (II. félév, 48. l.) ezt olvashattuk: „L. Albert urnak, Soprony: Önnek van igaza. Hogy ne? A szolgál iránti *megvetés* porba rántaná azt a helyet“.

Nem lehetetlen, hogy még néha-néha eszébe jutottam Aranynak merészségemmel és fiatal létemre biztos ítéletemmel. De figyelmét csak itt Pesten térítették reám jobban a Nyr.-ben megjelent dolgozataim, melyeknek legelsejét („A tárgyastárgyatlan ragozáshoz“) a Sámuel-díjjal tüntette ki az Akadémia 1875-ben. Az erről szóló jelentést ő készítette, mint főtktár, értekezésem érdemét abban látván, hogy „egy eddig csupán nyelvérvékünkben lappangva élő, de tudatunk előtt ismeretlen nyelvtörvényt állapított meg“ s kiemelve egyszersmind „eredetiségemet“ és „önállóságomat“.

Ez idő tájt hallottam Gyulaitól, hogy rólam lévén szó, így nyilatkozott volna Arany: „Ez tud köztük magyarul!“ (t. i. a Nyr. gárdájához tartozók közt). Fides penes auctorem. Azon a jövendők vitatkozzanak, vajjon így értette-e Arany: „ez tud“, vagy így: „ez *tud*“. Én, a magam részéről, az alany nyomósítása ellen tiltakozom, mert más is tudott és tud magyarul.

Nevezetes év rám nézve 1877. Ebben jelent meg „Igazitások“

ezímmel az a cikksorozat, mely Arany balladáinak Greguss-féle magyarázataival foglalkozik. Helyreigazításaim nagyon megnyerték Arany tetszését, de egy-két kifogása is volt. Az volt első szándéka, hogy levelet ír nekem; utóbb aztán, Gyulai tanácsára, magához kéretett, hogy élő szóval intézzük el az elintézni valókat. Gyulai vitt el hozzám, mint gólya a fiát. Ekkor lettem először szembe a nagy költővel. Szíves komolysággal fogadott. Gyulainak dolga volt, magunkra maradtunk. Ő maga egy régi viselt tajtékpipából füstölgetett, engem szivarral kínált meg, melynek felével aztán elbajlód-tam, másik fele ott maradt. Ezt azért mondom el, mert a legközelebbi Nyr.-vacsorán, mikor beszámoltam a történekről a csupa fül társaságnak, a Nyr.-belieknek egyik conjuncturás tagja így kiáltott fel: „Szerencsétlen! mért hagytad ott a csonka szívart?!“ Igaza volt. Ma kincs volna.

Körülbelül másfél óráig időztem Arany nál. Jobbára Greguss megrostált magyarázatairól folyt köztünk a szó, de egyéb nyelvi kérdésekről is. Többször példát akart mondani valamire, a mit elméletileg formulázott, de hamarjában nem jutott eszébe. Én azonban mindannyiszor kész voltam a példabizonyítékkal, még pedig az ő saját költeményeiből. Ez néhányszor megismétlődvén, hozzám fordult s mosolyogva mondta: „Őn, úgy látszik, jobban ismer engem, mint magam“. Greguss magyarázataira nem sokat adott, kivált a nyelvekre. Megjegyzései közül ezekre emlékszem. Én kimutatom, hogy Greguss „Zách Klára“ következő helyét:

Eredj, fiam, Klára,
Hamar, édes lányom,
Megtalálod a térdeplőn, (t. i. az olvasót)
Ha nem a diványon“

kiforgatja igaz értelméből azzal, hogy „ha nem“ után önkényesen vesszót tesz, s így a jót rosszra javítja (ha nem, a diványon). Arany csak ezt jegyezte meg erre: „Logika! a mi agyon üti a költőt“. „Bor vitéz“-nek ezt a sorát: „Bor vitéz már messze vágat“ Greguss a leány szájába adja. Én ezt hibáztatom, mert azok kétségkívül Bor vitéz szavai, s példákkal bizonyítom, hogy a szóló harmadik személyben is beszélhet magáról. Arany kedvesen jegyezte meg: „Hányszor mondom én Piroskának: „Ezt nem szereti *nagyapa!*“ Az „Árva fiú“-ról beszélvén, ezt az érdekes megjegyzést tette: „A nép a kikapó menyecskét ifiasszonynak szokta mondani“ („Ifi-asszony gyujt lobogó lángot“). Greguss azt állítja tévesen, hogy „Both bajnok özvegyé“-ben itt: „MÁS veszi a vámot azon“ — az alliteratioért van „veszi“ „szedi“ helyett. Arany ezt a tréfát hozta fel czáfolatul: „Tarka lótol nem *vesznek vámot*“ (hauem a gazdájától) stb.

A mi a kifogásokat illeti, azokat szerencsésen elintéztük az én javamra. Egyen kívül. A „Rákócziné“ balladának ezt a helyét:

„Hozott isten, édes-keves angyalom!
Isten hozott, úgy ha jöttél, szép virág“

Greguss így érti: „szívesen látlak, ha úgy jöttél, azaz *szökve*“. Én pedig így: „ha úgy jöttél, azaz, magadtól, önként, *nem küldtek*“. Mindaketten tévedtünk. Hogy mi az igazi értelem, azt megmagyarázta Arany ottlétemben, de megmagyarázza Hátrah. Ir. II. k. 391. l.-ján egy „el nem küldött levél“ is.

Távozásomkor így szólt: „Mindenkor szívesen látom“. Én azonban evvel az engedelemmel csak nagy ritkán éltem. A mit jól is tettem, nem is.

Egyszer együtt sétáltunk hárman Gyulaival. A Széchenyi-szobor alatt elhaladva, így kötődött Gyulai Aranynyal: „Majd mikor, János, neked is ilyen állítanak!“ Komolyan megharagudott: „Hiába deregedik a fejed, az eszed sohse jön meg“. Ugyanekkor történt, hogy azt vitatta, hogy keresztnevek elé névelőt tenni germanismus. Tudtam, hogy az ő verseiben is elég sűrű ez a germanismus (ha az), pl. „Keresi a Klára“, „Nem térhet ki a Dani“, de evvel nem merem előhozakodni.

Mikor nagy TC.-omon dolgoztam s nagyjában el is készültem vele, meglátogattam őt oly célból, hogy egy-egy kényesebb s több-félekép magyarázható helyre nézve felvilágosítást kérjek tőle, vagy inkább, hogy utólag igazolva halljam a magam fölfogását. Csudával tapasztaltam, hogy evvel ütötte el többnyire a dolgot: „Én bizony nem emlékszem már, hogy' gondoltam, mit gondoltam“. S midőn aztán előálltam a magam megérett véleményével, azt készségesen jóváhagyta. Láttam ebből, hogy a költő félig öntudatlanul teremt, azért is a megértésben és megértetésben a hivatott magyarázóé az elsőség.

1882-ben látott napvilágot commentárom. Aranynak egy díszkötésű példányt küldöttem. S hallván, hogy Piroskával olvastat belőle magának, elhatároztam, hogy megkeresem s bemutatom neki kivált azokat a részeket, a hol megvédem őt mások támadásai ellen. Örökre feledhetetlen az a néhány óra, melyet ekkor nála s vele töltöttem. Maga mellé ültetett a diványra. „Ide üljön balról, eme fülemmel rosszabbul hallok.“

Megkezdtem az olvasást. Mindenekelőtt a VI. é. következő sorához: „Tekerő nyilallást érte olyanformát“ irt fejtegetést olvastam fel, mely a körül forog, hogy a melléknévi jelző, noha rendszerint a jelzett szó előtt áll a magyarban, mégis mely esetekben szakadhat el tőle, messzebbre is. Erre az eredményre jutottam: „Arany dicsőségesen megmutatta, hogyan lehet — a nyelv törvé-

nyeinek tiszteletben tartása mellett — oly változatosságot és hajlékonyságot adni e részben is a költői stílusnak, a minőt más költőknél hiába keresünk“. Láttam az örömet Arany arcán. Bizonyára eszébe jutott a Pesti Hírnök hígvelejű kritikusa is, a ki annak idejében éppen a BH. inversióira eregette mérgét. Felolvastam azután a Comm. végét, a hol rendre czáfolgatom Toldi Ferencznek azon kifogásait, melyeket az 1847-iki Szépirodalmi Szemlé-ben tesz az egyébiránt agyonmagasztalt Toldi-nak néhány szerinte izléstelen s nagyon is hű kifejezése és leírása ellen, — s idézem végül, miképen jellemzi Arany saját költészetét a B. Ist. II. énekében:

„Mindig marad — ha a fejére áll is —
Ő nála valami *vaskos, redős*“.

Erre Arany derűs fellengéssel kezdte szavalni Kisfaludy Károly „eszményi“ Róza dalá-t:

„Hajnali kellemű fény
Hínti mosolygva sugárát,
Melyre az ifju remény
Rakja le fellegi várát stb.“

Utoljára hagytam azt, a mit legnagyobb gonddal és szeretettel, valóságos becsvágygyal készítettem. T. i. Toldi Miklós a cseh legyőzése után a király előtt ezt mondja (XII. é.):

„Én meg ide jöttem, feladni tettemet,
S várni vagy kegyelmet vagy büntetésemet.“

Kemény Zsigmond e két sőr ellen kifogást tesz a jellemrajzra nézve. Ezt a nyilatkozatot „ildomos fillentés“-nek mondja, a mi ellenkezik Toldinak „őszinte és ravaszság nélküli jellemével“. Jól tudtam, hogy Arany akkor levelet akart írni a maga védelmére Keménynek, de a szándék — miért miért se — szándék maradt. Véghetetlenül örültem, hogy a mit a költő elmulasztott, én hozhatom helyre. Ki is mutatom részletes elemzéssel a vád alaptalanságát ezt mondván végül: „Toldinak ama vallomása nemhogy ellenkezniék az ő őszinte jellemével, sőt a jellemzés correctsége ezt a vallomást — *követeli*“. Arany szinte megilletődve így nyilatkozott: „Ez mind igen jó, igen szép, s megvallom, magam se tudtam volna magamat jobban megvédeni“.

Ez volt a költővel utolsó találkozásom. Nem láttam többé, csak a — ravatalon.

LEHR ALBERT.

Arany mint nyelvész.

(Arany tudományos működése.) Arany két tudományágban fejtett ki jelentékeny működést: az irodalmi tudományokban és a nyelvészetben. Első pillantásra ez csodálatosnak tűnhetik fel: hisz Arany nem fejezte be gimnáziumi tanulmányait sem, egyetemre sem járt és mégis kivált mint kutató tudós?

Igenis: hiányos iskoláztatása mellett is kivált, mert a mint Goethe mondja fő-főigazságként: az ember sorsa egyéniségében rejlik. Arany autodidakta lett. Kitűnő mesternek kitűnő tanítványa volt: önmagától tanult, az élettől és könyveiből vezetés nélkül. Mohón, bámulatos gyors átértéssel, a nagy költő lázas fogékonyságával és egy kitűnő jegyző pedanteriájával mélyedt el a tudományos könyvekben, melyeket nagy nehezen megszerezhetett. Kétségtelen azonban, hogy ezt a gyors tájékozódást csak úgy magyarázhatjuk meg, ha felteszszük, hogy Arany, midőn a színészet kedvéért végleg elhagyja a debreczeni kollégiumot, ott már némileg szilárd alapot szerzett magának tudományos gondolkodása számára.

Irodalomtörténeti működésében Arany főérdemét abban látom, hogy rendkívüli alaposággal két oly módszertani eljárást alkalmazott Zrinyi és Katona műveire, melyeket az újabb irodalomtörténet a klasszikus filológiától hódított el és különösen egy félszázad óta mindinkább használ. Az egyik módszer a költői motívumok vándorlásának kimutatása. A képies kifejezések, a költő meséjének egyes jelenetei, fordulói, az egyes alakok jellemvonásai, szóval mindaz, a mit tág értelemben költői mű *motívumának* nevezhetünk — mindezek az elemek folyton vándorolnak az irodalomban: vándorolnak, hol csak ösztönözve, hol átvételre csábítva. Ezek a motívumok mintegy nagy folyamot alkotnak, melyből a költők merítenek. A költői metaphorák és hasonlatok bámulatos érzékenységgel mutatja ki Arany, hogy vette át költői nyelvének egyes motívumait Tasso Vergilből, Zrinyi pedig mindakét nagy elődjétől. E költők szövezszerűen Arany az epikus hagyomány és átvétel minden szálát felismeri. Az átvételek sokasága nem fog bennünket meglepni, ha meggondoljuk, hogy minden költői műnek kivétel nélkül van mintája és forrása s hogy az epikusok különösen figyeltek a hagyományra.

De nemcsak a modern filológia egyik módszerében, a motívumok átvételének kinyomozásában jeleskedett Arany, hanem példát adott egy újkori költői mű minden részének nyelvi és tárgyi szempontból való teljes megvilágítására, midőn Katona Bánk Bánját a magyar nyelv és a lélek mélyreható ismeretével magyarázta. Nem aunyira széptani commentárt ad, mint inkább filológiai és lélektantit.

(Mi ösztönözte a nyelvészetre?) Arany, valamint Vörösmarty, nyelvtudományyal is foglalkozott. Vörösmarty nyelvészeti működésére az Akadémia fölszólítása adott alkalmat, melynek akkor sürgősen

sokféle nyelvtudományi föladatot kellett megoldania. Aranyt különféle körülmények ösztönözték. Az ötvenes években tanári hivatása, a hatvanas években szerkesztői tevékenysége, a hetvenes években ismét Szarvas Gábor *Nyelvőre* divatba hozta a nyelvészeti kérdéseket és Aranyt nem egyszer ellentmondásra vagy kiegészítésre készítette. Ezen változó körülmények mellett voltak állandó, egyéniségében gyökerező okok, melyek nyelvészeti tevékenységét magyarázzak. Aranynak bámulatos érzéke és emlékező tehetsége volt a nyelv különféle alakjai és szólásai iránt. Ez a csodálatos nyelvtelhetsége szintén a nyelvészethez közelítette őt. Azonkívül volt oka a magyar nyelvet félteni, mint a hogy féltette a magyar függetlenséget: az ötvenes és hatvanas évek a germanizmusok virágkora volt. Arany éppen kényes és gyökeres nyelvérzékénél fogva kötelességének tartotta az idegen betörés ellen harcolni, mely, nézete szerint, már a magyar nyelv lelkét, a mondatot is kikezdte. Nyelvészeti tevékenységében épp úgy, mint költészetében hazafiúi aggodalmak is ösztönözték. Azonban nemcsak a hazafi szóalt meg benne, hanem a költő is: több esetben a költői nyelv jogát is védte a nyelvészet határsértő beavatkozásaival szemben.

(Nézete a nyelvről és a nyelvészetről.) Nyelvészre nézve lényeges, minő felfogása van a nyelvről. Aranynak nézetei e részben egészen helyesek. Ő tudja, hogy a nyelv lassan és folyton változik, hogy a grammatikus nem parancsol, hanem csak megfigyel és feljegyez, hogy nem a logika dönt a nyelvben, hanem lélektani jelenségek pld., a megszokás és az analógia. Azt is vallja Arany, hogy a nyelv különféle jelenségeinek nyelvtörténelmi okai vannak.

Nyelvészeti hitvallása Aranynak a következő volt: Az új magyar nyelvészetnek, Hunfalvy Pál vezetése alatt, szerinte általában véve, igaza van. Ideje volt már, hogy szakítsunk a dilettáns sémi nyelvhasonlításal és a kalandos szószármaztatásokkal. A magyar nyelv szerinte is a finn-ugor család tagja.

A korabeli nyelvészet módszereit és eredményeit Arany általában helyesli és elfogadja; azonban egyes esetekben hibáztatja, hogy nyelvészeink etymologiai hevüktől elragadva gyakran magyar szót átvételnek, kölcsönszónak mondanak, midőn az idegen eredet erőszakolt és valószínűtlen, mert nem veszik figyelembe az illető magyar szó különféle alakjait, nem veszik figyelembe a szó elágazását a magyar nyelv talajában.

Arany féltette a magyar nyelvet azoktól a nyelvészekről, a kik a magyar szókincs egy részét a szlovénból és a németből való átvételnek gondolják. Mi marad a magyar nyelvből, kérdezte Arany és tréfásan így felelt: szerintök semmi, mert a mi régi szó, az mind tót, a mi pedig új, a mi nyelvújításbeli, az rossz.

Kétségtelen, hogy Arany aggodalma e részben túlzott volt. Arany nem vette tekintetbe, milyen sok az átvétel, a kölcsönszó a többi nyelvben. Ha tán idegenkedéssel olvassuk azt a feltevést, hogy Attilának, a legnagyobb hún fejedelemnek neve voltakép gót szó (= atyuska), gondoljunk arra, hogy a legnagyobb spanyol hősnek, az arabverő Cid-nek neve kétségtelenül arabs és körülbelül annyit tesz, mint az Attiláé (az *apa* szó is, fejedelemre alkalmazva, rokon az *úr* fogalmával). Az olaszverő nagy német fejedelem Barbarossa neve olasz. A francziában és a németben sokkal több az átvett szó, semmiut Arany sejtette. Ha egy párizsi ember kocsiba szállva azt

parancsolja: *Cocher, galoppons au Boulevard du Faubourg*, akkor egy magyar és három német eredetű szót ejt ki. Ebben a német mondatban, melyet (bevallom, Ollendorf-féle módszerrel) e czélra ki-esselek: Der Kaiser im reichen Sammt mit der Krone auf dem Kopf und der silbernen Kette am Mantel schreibt im Turme bei dem Spiegel auf dem Marmor-Tisch einen versiegelten Brief an den Arzt — ebben a mondatban egyetlen egy német eredetű főnév vagy ige sincs, mind kivétel nélkül átvétel, míg ha magyarra fordítjuk, a szavak jó része törzsökös magyar. Magának a francia és orosz népnek neve (*français* és *rus*) német.

(Arany nyelvészeti főérdeme.) Arany nézetei a magyar nyelvről mintegy gócpontban abban a tételben futnak össze, hogy a nyelv lelke a mondatban van, a magyar nyelv lényege a syntaxisban rejlik. A ki egyes szókat ront, az kárt tesz, de nem túlságos nagyot, a ki ellenben a magyar mondatot támadja, az a magyar nyelv lelkét támadja. Az egyes szók csupán levelei a nyelv törzsökének: a szóköti formák ellenben azok a nemes erek, melyeken a fa éltető nedve kering — dőljük fel és a fa nem lesz többé! A magyar nyelv lényege, eredetisége a mondattanban nyilatkozik. Aranynak nyelvészeti főérdeme, hogy erre erősebben ráutalt mint többi nyelvészünk. Sőt ő annyira szerette és becsülte a magyar mondatfűzést, hogy a magyar syntaxist az összes újkori nyelvek mondattanai fölé emelte. A magyar nyelvnek syntaktikai veleje meghaladja — így mondja — az új kor irányadó litteraturáit mind. (Arany ezen állítása igen figyelemreméltó, de ennyire élére állitva alig bizonyítható.)

A magyar szófűzés értékelése határozta azután meg a nyelvújításról való felfogását is. A nyelvújításban szerinte nem azt kell első sorban hibáztatni, hogy hibásan képzett szavakat alkotott (ámbar Arany szerint a nyelvújítás czélját valószínűleg a nyelv törvényes határai közt is elérhette volna), hanem azt, hogy idegen mondatfűzést próbált a magyarba csempészni, a mivel a nyelv szívverését akasztotta volna meg.

A mondat életének mélyreható megfigyelése vezette Aranyt a magyar nemzeti versidom elméletéhez, melynek főérdeme épp az, hogy Arany kijelölte benne a mondathangsúly fontos szerepét a magyar versben.

A mondat életének megfigyelése vezette őt a magyar szórend azon fontos tételéhez, mely a szórendet a mondatok tagadó (—) és állító (+) értelmétől teszi függővé. Állító értelemlennek Arany nemcsak az igenlő értelmet tekinti, hanem a helyeslés, a gyarapodás, a jótékony, kellemes fogalmak körét, pl. igenlők: *sokszor, jókor, könnyen*, többnyire tagadó fogalmak: *ritkán, későn, nehezen, néha*.

Erős mondattani érzéke vezette Aranyt a sokféle finom árnyalati megkülönböztetésre, melyeket nyelvészeti czikkeiben találunk. Az ő és az tárgyalásánál többek közt felhossa az árnyalat-distinctio megvilágítására a következő kis finom miniatűr-példát. E kérdésre: „Péter volt nálad?” felelhetem 1. *ő*, 2. *az*, 3. *Péter*. Az *ő* kissé melegebb, szívélyesebb, mint „*az*” (a mely már egy kissé távolítja Pétert), míg a harmadik: *Péter* már közönyös viszonyra vall.

Más példa: „*Ez* a kutya meg akar harapni” (közelre mutató). „*Ne félj tőle*” (így mondjuk legtermészetesebben); „*Ne félj ettől*” (ez már nyomatékos); „*Ne félj attól*” (itt már az egész gondolatra

czélunk, t. i. attól, hogy megharapjon). Ellenben így fordítva: „A mely kutya nagyon ugat, ne félj attól“, itt már jobb a távolra mutató *attól*, mint a *tőle* (a melyben a közelre mutató *e* látszik rejleni).*

A hangtant érintő értekezései közt a legkiválóbb az *Íző* táj-
szólást tárgyaló. Fejtegetéseiben nevezetes az, hogy nemcsak osztá-
lyozza: hol, minő alakokban fordul elő az ízés, hanem egyszersmind
kutatja e jelenség régi, tehát nyelvtörténeti okát.

Egészben véve: Arany elmélyedő és latolgató tudatossága,
mely költői működését jellemzi, nyelvészeti cikkeiben is vezető
fáklyája volt.

RIEDL FRIGYÉS.

Arany népiessége és a nyelvújítás.

Megszoktuk már és joggal; hogy a mikor költészetünknek
népies-nemzeti irányáról van szó, a Toldinak és Buda halálának köl-
tőjét helyezzük ennek a legmagyarabb költészeti korszakunknak élére.
Hósi és magyar lovagkori mondáinknak olyan földolgozása, melyben
a népköltészet nemcsak tartalmilag, hanem nyelvileg is a görög-
német klasszikus irány mellé, sőt fölé emelkedett, örök időkre Arany
érdeme marad. Költői részletekben éppen nem szegény történetünk-
nek egy-egy fényes korszaka jut általa a nemesen tiszta népnyelven,
a magyaros észjárásnak sokszor humoros hangján megillető irodalmi
helyére. A mit régi évszázadokban nemzetünk tett, érzett és gon-
dolt, mindannak szebb részletei szólnak meg nála oly nyelven,
mely igen keveset szorult Kazinczyék újításaira s mely ezektől sza-
vakat alig, csupán finomabb ízlést tanult: a népköltészetnek mese-
mondó nyelven. Arany ebbe a nyelvbe, ha letűnt korok késő króni-
kásának szerepében szólal meg, csak lopva, észrevétlen, helylyel-közzel
surrant be egy-egy új szót s ezt is főleg akkor, a mikor érzelmi
árnyalatoknak rövidebb, összefogóbb megnevezése szükséges. A hol
a régi vitézi élet jelenetei részleteződnek, kevés szükség van új
szókra; a hol egyszerűbb, általánosabb érzelmek festése a czél, az
őszinte nép egyszerű nyelve is elég: csak ha szenvedélyek viharát
kell ecsetelnie s ha a népies nyelvű és tárgyú hasonlat már nem
segít, akkor jönnek elő nyelvében azok a szavak, melyek újabb,
nem természetes, hanem egyéni fejlemények: lelki életünk apróbb
jelenségeinek, mintegy felbontott érzelmeink elemeinek, többször sza-
bálytalanul alkotott elnevezései.

Arany nyelvének mindig a népies az alapszíne, ebbe úgy
vegyülnek el a korabeli, új szóktól valósággal felburjánzott írói,
főleg költői nyelvnek legtöbbször szelidebb hajtásai, hogy ezt tarkává
sohasem teszik. Elmosódnak ezek, a néha németes észjárásnak szü-
leményei, mert nem feltűnőek, mert akkor, a mikor már Arany
szókincsébe is bejutnak, irodalmi nyelvünk életében több évtizedre

* Ellenben van Aranynak egy az *öt* felesleges használatát megvilágító
példája, melybe tán nem kell feltétlenül belenyugodnunk. A példa ez:
„Cyrus kitétetvén, egy pásztor nevelte föl, majd nagyapja udvarához került,
ki megismervén (*öt* fölösleges), elfogadta unokájának stb.“ Valóban fölös-
e itt az *öt*? mint Arany mondja (*Visszatekintés* IV).

nyúlik a koruk. Újszerűségüknek felülő fénye addigra már lekopott, majdnem közérthetőkké váltak a sűrű használat folytán. Arany öntudatos nyelvművészte így megérzi egy-egy új szó életrevalóságát; s ha nagyritkán igen fiatal új szóra is bukkanunk nyelvében, különösen akkor, mikor határozottan a művelt középúton akar járni, ezzel a jövőbe látó helyes érzéknek adja jelét. Olyan a nyelve, mint a gazdaságosan művelt, aranykalászszal terített búzaföld, melyet a föld ősején s a nap éltető melegén kívül az emberi kéz gondozó munkája tett még szebbé, termékenyebbé. Az a néhány elütt virág, mely csak a közelebbi szemléletnél tűnik föl — mint az új szók Arany nyelvében — s az itt-ott kirikító pipacs — merész szóalkotás — se meg nem változtatja, se el nem tarkítja kedves, nyugodt gyönyörbe ringató hatását, egészségeseen egységes színét.

Valóban nemcsak szorosan vett epikai, hanem egyéb munkáiban is hosszú részleteket olvashatunk a nélkül, hogy egy-két új szónál többre akadnánk. Népies nyelve sohasem táplálkozik a szalónköltészetnek émelygősen sokat és legtöbbször német minta, német észjárás szerint termelő nyelvéből; csipeget csak belőle, kivéven az „Elveszett Alkotmány“-t, mely teljesen népies irányán kívül, jobban mondva egész költői pályája elé esik. Nyelvének újszerűsége azonban itt nagyrészt csak — gúny. Arany nyelvének tudatos népiessége mögött Petőfi népiessége messze elmarad. Okát ennek főként költői természetükben kereshetjük. A szív és kedély mozgalmak világában forgó lírikus kevésbé zárkózhatott el attól a nyelvtől, mely nevet adott az ebbe a körbe eső jelenségeknek: „a minden téren nyilvánuló nyelvújítás forrongó anyagától“;* a régi krónikák anyagát fölelevenítő epikus, a hősi tetteknek késő lantosa azonban nem igen szorul a nyelv újabb fejleményeire, új fogalmak elnevezéseire. Ezeknek elkerülésére hajtja a korszerűséget célzó nyelvművészet is, mely inkább tüzdeli meg kifejezéseit régiességekkel. Még Petőfi népies elbeszéléseinek nyelve sem kifogástalan művészi tudatosság szempontjából. A János Vitéz meséjének naív hangját is meg-megzavarja az egyszerű nép szókincsén messze túl eső, merészebb alkotású új szó (*üllatterhes, tusa, árny* stb.).

Arany nyelv- és szókincsbeli népiességének pozitív bizonyítékait irodalomtörténetünknek és nyelvészetünknek több jeles művelője már kifejtette s régen összehordta. Ez a kis kísérlet *negatív* bizonyítékokkal akar szolgálni, azt kutatván, mekkora ez új szóknak statisztikája Aranynak 1850 előtti elbeszélő költeményeiben; csinált-e ő is olyan új szokat, melyek művelt köznyelvünkbe átmentek, vagy újszó-alkotása csupán a költői képeket sűrítő szókapcsolatokra, összetételekre terjed-e ki, mely utóbbiak a költői képzetek mintegy természetes szüleményei s minden valamire való költőnél szinte közönségesek, sőt sűrűek lévén a nép nyelvében is, a népiesség rovására éppen nem írhatók.

A Toldival és a Toldi Estéjével hamar végezhetünk e tekintetben, valamint a Rózsa és Ibolya népmesének meg Losonczy István népies krónikának nyelvével. Egészen bizonyos, hogy ezekben Arany egyetlenegy új szót sem teremtett. Toldi 12 énekében különben csak annyi új szó van, hogy egy-egy énekre csupán egy jut. Még e néhány között is több olyan, melyet népies

* Tolnai V.: Petőfi és a nyelvújítás. Petőfi-Almanach 1909: 219.

analogiák erősen támogatnak s egyéni származásukat kétségessé teszik: *csontváz* (2:16),* *cmelet* (2:75), *égbolt* (ui. 97), *fekhely* (ui. 44), *hervatag* (ui. 81), *keyy* (ui. 68), *lakomáz* (ui. 16), *módnélküli* (ui.), *nyughely* (ui. 80), *rendkívüli* (ui. 26), *riadalom* (ui. 101), *rivalgás* (ui. 104). Majdnem mindegyiknek több évtizedes multja van a Toldi előtt, valamennyi járatos volt a művelt köznyelvben is 1847 táján. Elenyészően csekély tehát az, a mit a Toldi szókincese a szórosan vett nyelvíjtásnak köszönhet. Ebben a tekintetben János Vitéznek népiessége sem mérkőzhetik vele, mert itt éppen kétszerannyi új szót találunk és a: *főlösleges* (5),** *pillanat* (6), *látvány* (16), *lombozat* (20) stb. mellett már sokkal merészebbeket is, mint a főntebb már említett: *tusa* (33), *eseng* (57), *fohász* (63), *illatterhes* (69), *áry* (69) stb.; pedig János Vitéz műfaja is ezek kerülését kívánta. Arany két népies művében (Rózsa és Ibolya, Losonczy) az egy *lópor-on* kívül (4:273) csak a szőrszálhasogató kutatás tarthatja egyéni alkotásoknak valamennyi újnak látszó többi szót: a *kibékül* (ui. 259), *figyelem* (ui. 269) és *vizsga* (ui. 275) szavakat. Toldi Estéjében is igen szórványos ugyan az új szó, de már sokkal több, mint a Toldiban, énekenként ötöt is találunk, bár egy sincs köztük nagyon fiatal. Sem itt, sem Toldiban nemcsak hogy új szót nem teremt Arany, hanem még a Bajzáéokra emlékeztető összetételt sem, holott Petőfi-nek korabeli verseiben az ilyenek sem ritkaságok. Toldi Estéjének új szavai: *búcsúszó* (2:649), *daczol* (ui. 585), *diadal* (ui. 580), *díszpalota* (ui. 559), *élezkényül* (ui. 565), *emlék* (ui. 654), *gúnydal* (ui. 636), *gyászkocsi* (ui. 653), *halmaz* (ui. 576), *hallgatag* (ui. 610), *harczfi* (ui. 630), *kalandor* (ui. 571), *kaczajgúny* (ui.), *kegyencz* (ui. 573), *komoly* (ui. 596), *kör* (ui. 633), *nyughely* (ui. 557), *lovagszobor* (ui. 629), *omladvány* (ui. 568), *öskert* (ui. 654), *rabkötél* (ui. 631), *testőr* (ui. 611), *vérbosszú* (ui. 570), *vérbűn* (ui. 583), *vérszomjas* (ui. 645), *viadaltér* (ui. 570). Talán nem merész következtetés az, hogy az új szóknak itt a Toldihoz viszonyított elszaporodása Arany tudatos nyelvművészetéből következik: az az ellentét, a melyet itt a mult és jelen között rajzol, egy új világrend lassú győzelmének rajza, az új szókkal megengedett szabadabb bánással élesebbé válik; a *kegyencz*, *hallgatag*, *testőr*, *daczol* új szók azt jelzik, hogy a régi megszokott, elavult, körülményes kifejezések: a *kedves ember*, a *testőriző*, a *magát ellene szegezi* stb. már nem illenek gyorsabban fejlődő nyelvünkbe, nehézkessé váltak s csak a multnak visszajáró emlékei, mint a nehézkösen felfegyverzett, udvari simasághoz nem szokott, darabos becsületességű, öreg Toldi.

Égészen másképp áll a dolog az Elveszett Alkotmány-nyal és a Murány ostromának szókincesével. Amaz „akarva, nemakarva Vörösmarty magas epikus stílusának parodiája“*** szókinces tekintetében tehát evvel az iránylyal táplálkozik, a „véges végig erős szatirát, torzalakokat“† gúnyos szóalkotásokkal festi szemléletesebbé. Művé-

* A lapszámok: Arany János Összegyűjtött Munkái, Budapest Franklin Társulat évnélküli kiadásából valók.

** Petőfi Sándor Összes Kötetményei. Teljes kiadás. Athenaeum. Az I. kötet értendő.

*** Riedl Fr.: Arany János, 246. l.

† Arany János Levelezése, I:20.

nek természete is szinte megkívánja a tömeges új szót, humoros, komikus szóújításokat, a fellengős szógyártás nevetségessé tételét. Egy-egy tilalomfa mindegyik az özönnel fenyegető újítások ellen. Az a tudatosság, mely Aranyt népiességében is vezeti, az rakatja vele teli a szóújítás körül elhatalmazott ferdeségeknek ostorozására, jellemzésére az Elveszett Alkotmányt a sok új szóval. Ez az oldala nyelvének, mely még a Vörösmarty iskolájához fűzi látszólag, éppen nem meglepő, sokkal inkább az szókincsének az a fele, „a melyen meglátszik, hogy a szerző a puszta és nem könyvtárakban gyűjtötte“* és a melyre bizonyosan vonatkozik is részben Vörösmarty-nak ismert bírálata, hogy ezen eposzban „nyelv és verselés ollyneinü, mintha még irodalmunk vas korában élénk“.** Sem ez, sem pedig az a néhány régies grammatikai szóalak, mint *sodorvák* (1: 118), *tápáskodvákot* (ui. 20), *el-kiuszt* (ui. 80), *el-szétszórónája* (ui. 17) stb., Arany történeti érzékének egy-egy nyelvi fölcillanása, nem változtatják azonban meg nyelvének azt az új színezetét, a melyben a korabeli szép-, tudományos és politikai irodalomnak sokszor egészen friss szótermékei is elvegyülnek a nagytömegű, régebb, polgárjogot nyert új szavak között. Hatodfélszázra megy az Elveszett Alkotmány újszó-készlete. A Jelenkornak, Athenaeumnak, Tudomány Tárnak újszó-anyaga van itt a szalónköltészetnek számos, émélygős összetételével elkeverve minden válogatás és tekintet nélkül arra, magyar-e, vagy német a lelke az új szónak.

Tolnai Petőfi és a nyelvújítás című, már említett értekezésében, hogy Petőfinak a nyelvújításhoz való viszonyát feltüntesse, a nála előforduló valamennyi új szót összeállította. Ez Petőfivel szemben érthető is, mert nagy lírikusunktól a fölhordott új szónak és összetételeknek egyike sem származik ugyan, de ő az irodalmi nyelven túl a művelt köznek nyelvébe, sőt a dalok népszerűsége folytán a nép nyelvébe jutásukhoz közvetlenül és igen nagy mértékben hozzájárult. Petőfi az őszinte, egyszerű népies költészetnek elemeivel leszoritja az affektált, fellengős szalónköltészetet, de viszont gazdagítja a nép költészetét sok-sok irodalmi szóval. En Tolnai értekezésének érdemét éppen abban látom, hogy összeállítása erre a megfigyelésre rávezet. Aranynak az Elveszett Alkotmányban használt új szókincséből ilyenfajta összeállítás azonban fölösleges. Népszerűségét nem ennek a művének köszöni, mely a Toldiak megjelenése után szinte egészen lekerült, mint mondani szokás, az irodalmi érdeklődés homlokteréről. Arany minden rendbeli nagyságához ennek az első munkájának hatása oly csekély mértékben járult hozzá, hogy e szókincséből ez alkalommal szemelvényt sem kell adnunk, annál kevésbbé, mert igen sok, az Elveszett Alkotmányban használta új szónak szerkezetét később maga is hibáztatta.

Ha Arany nem utalna is maga arra, hogy komikus eposzában néhány új szót csinált, ha mindjárt csak a nevetségés hatásnak emelése céljából is; s hogyha egy-egy dültbetűs szó nem mutatna is újjal arra, hogy a költő szóalkotó humorával van dolgunk, bizonyosra kellett volna vennünk akkor is azt, hogy az Elveszett Alkotmányban a tömérdek, idegen eredetű új szó mellett több olyan is

* Riedl i. m. 247.

** Vö. Kisfaludy-Társaság Évlapjai, 1845—1846 (1849): XXXVIII. és Irodalomtörténet II: 377.

van, mely együtt született a költeménnyel. Egy részük vele együtt hangzik is el, főleg azok, melyek alatt tréfás gúny lappang. De akad egynéhány, melylyel későbbi költői nyelvünk gazdagult; sőt ebből kikopva köznyelvünkbe is bejutott. Inkább összetételek, de nem mind egyszerű stilisztikai szókapcsolatok, hanem a nyelvújítóknak jelzős kifejezéseket vagy birtokviszonyokat lehetőleg egy szóba tömörítő igekezetére utalnak. Soknak természetesen a verssor kimért volta a szülő anyja. Mostani segédforrásaink még nem elég kimerítők arra nézve, hogy ez újításoknak szerzőségét illetőleg végleges ítéletet mondhassunk; s legjobb meggyőződésünk azonban, hogy a harminczas és negyvenes évek irodalmi szókinésének megismerése után is marad annyi, hogy az Elvesztett Alkotmány Aranyját még mindig a költői nyelvet szabadon bővítő, újító Vörösmarty-körhöz számíthassuk.

Az Elvesztett Alkotmány nyelve igen messze esik Toldi nyelvtől, attól a tiszta, romlatlan, tősgyökeres magyar nyelvtől, „melyet nem a miveltek s az irodalom, hanem a tanulatlan nép használ beszédében, közmondásaiban, költészetében”,* de messze esik Arany valamennyi többi remek alkotásának előadás-módjától is. Am ez az újításokkal tele nyelv épp úgy a tudatos-ság művészetét mutatja, mint az, a mely szókinésében, fordulataiban, képeiben a népköltészet tiszta forrásából buzog. A mi Petőfinek még nem sikerült, a népies tárgy mellett a nép nemesebb nyelvét az irodalom nyelvévé is felemelni, azt Arany művészi könnyűséggel éri el. Kazinczy iskolája, Vörösmarty, Bajza és társai megteremtének egy költői nyelvet, mely egyik értéktényezőjét abban keresi, mily nagy mértékben távolodik el a nép nyelvtől, mennél inkább érthetetlen a sine numine vulgus-nak. Ha ők nagyobb közérthetőségre törekednek s ebbe a majdnem elejétől végig csinált, magasabb értelmiségű közönségnek szánt és élvezhető irodalmi nyelvbe népies szavakat kevernek, ők a nép nyelvéből, szorosabban véve a népnyelv szókinéséből akarják gazdagítani a maguk alkotta költői nyelvet; Arany új költői nyelvet — nem teremt, csak — helyez a régi elé, a magától termett és természetesen fejlődő népnyelvet s ennek is nemcsak szókinését, hanem képeit, hasonlatait, jelzőit, szóval egész anyagát lelkével, szellemével együtt. A mint azok a nép szókinéséből, úgy gazdagítja Arany abból a csinált költői nyelvből — ott, a hol éppen szükségét éri és ekkor is csak módjával — a népnyelvet. Mintha az epikus Arany egész költői nyelve azt bizonyítaná, hogy irodalmunk valamennyi ága közül éppen a költészetnek a nyelve volt legkevésbé rászorulva arra a korszakos nyelvújító mozgalomra, mely pedig éppen egy új költői nyelv megteremtésén fáradozott legjobban. Nem czélunk azt a kérdést vitatni, hogy inkább Kazinczy pályája nélkül képzelhető-e el Arany, mint Gyöngyösi nélkül, annyi bizonyos, hogy költői egész irálya az előbbinél sokkal messzebb multban, de az utóbbinál is mélyebb rétegen gyökeredzik. Faludi prózájának aczélos, tiszta magyarsága ez, de nem rövidre fogva, hanem természetes bőségével, sőt megtermékenyülve egy ötven esztendő érszakos fejlesztésnek már megcsontosodott anyagával és egy évszázados művelődésbeli haladásnak eredményeivel. Faludi a nép beszédmódját, kifejezéseit lesi el, Arany irálya ezek

* Lehr A.: Toldi XI. kiadás (64—65).

mellett gondolkodásmódját, lelkét, költészetét is. Annak irálya csak magyar, ennek költői nyelve már népies nemzeti is. Az első a prózai, a másik költői stílusunknak nyelvművésze. A forrás, melyből magyarságunk fakad, közös, de közös a tudatosság is, melylyel bánnak a nép nyelvével.

Ez a tudatosság, a nyelvnek, szókincsnek lehetőleg a tartalomhoz szabása látszik Murány ostromában is. „A mű nem az úgy nevezhető *hoch-magyar* nyelven van írva, hanem olyanon, mely a művelt középúton jár“, mondja nyelvéről Arany 1848-ban (Lev. I: 48), szóval nem a Toldinak nyelvén, de nem is Vörösmartyéknak magasröptű szólamaival, merész összetételeivel, a „báj, gyönyör és varázs“ stb. untatóan émelegős emlegetésével. A tanultabb, a tulajdonképeni magyar olvasóközönségnek szánta, a művelt köznek, melynek nyelve a nép- és irodalmi nyelv keveréke; nem a népek, nem is a szellemi arisztokráciának a nyelve ez, hanem a mindkettővel megértetésre szánt művelt köznyelv. Ezért van az, hogy a harmadfélszáz új szó között, melyet ebből a költeményből összeállíthatni, kevés az összetétel s a *reménydús-* (3: 276), *reményteljes-*en (ui. 236) és *látkör* (ui. 242), *nyughely*(ui. 250)-féle egy-két alakon kívül ez is mind magyaros. Nagyrészt egyszerű új szavakkal él s majdnem kivétel nélkül olyanokkal, melyek az iskola, a szépirodalom és újságok útján már annyira közkeletűekké váltak, hogy az olvasó új voltukra nem is gondolt, azaz fel se tűntek neki, mint pl.: *terv, szilárd, jellem, vizsga, kísérlet, kelme, gúny, anyag, figyelem, jelenkezik, buzgalom, benső, utánoz, méla, szeszélyes, erény, bizalom, irat* stb. (valamennyi a II. szakaszban). Hogy ilyen sok új szóra volt szüksége, annak az is a magyarázata, hogy „sokat rajzolja benne a lelki küzdelmet“ és sokszor „lélektani filigran-munkát“* ad, a mit a nép saját nyelvén megnevezni sem tud. A használt új szók közül pedig a mű megjelenése idején még elenyészően csekély számú jutott be a nép nyelvébe, a szó sokszor a jelzett fogalommal együtt idegen volt előtte, érthetetlen. Ez is az egyik oka annak, hogy ez az elbeszélés ponyvára nem került, hogy népünk még ma is, pedig nyelve már összehasonlíthatatlanul többet szívott fel új szókincsünkéből, mint a Murány ostromának megjelenésének korában, némi „idegenkedéssel olvasná“. Amde ez nem üt csorbát Arany tudatos nyelvművészetén, hisz ezt a munkáját első sorban nem a népek szánta.

Az itt elmondottak azt bizonyítják, hogy Arany, népies nyelvünknek irodalmivá emelője, nem zárkózott, nem is zárkózhatott el nyelvünknek félszázados fejlődésétől. Ennek a fejlődésnek eredményeivel azonban éppoly tudatosan él, közöttük éppoly magyaros érzékkel válogat, mint a minő rátermettséggel tudja csokorba szedni a népiyelv mindenféle fajú szépségét. Nyelvének ezen új eleme csupán az Elveszett Alkotmányban bír nagy súlylyal, egyrészt a komikum jellemzése végett, másrészt annak bizonyosságául, hogy Arany csak a Toldiban találta meg tehetségéhez, nagyságához vezető utat.

SIMAI ÖDÖN.

* Riedl: Arany János 3:241.

Arany János széljegyzetei a Nyelvőrben.

Arany szorgalmas olvasója volt a *Nyelvőr*nek. Írt is füzetibe, adalékokat és megfigyeléseket közölve s bírálva a folyóirat elvi tévedéseit. A *Nyelvőr* köteteiben sok széljegyzete van; az első két kötetben kevesebb; később egyre több, a mint a valódi írók buzgalma lanyhult s a gyűjtés és közlés részben műkedvelő kezekre szállott s a nyelvészek is folyvást tovább sodródtak túlzásaikban. Különösen két téves irány bosszantotta. Egyik: magyar szavak idegenből való származtatásának erőszakos túlsága; ez ellen néhány csipős epigrammja is szól; három ki van adva (Ö. M. X, 422. l.), néhányat pedig alább közlünk. A másik: tősgyökeres magyar szavak és szólások értetlen félremagyarázása, ezekben idegenszerűségeknek ok nélkül való hajszolása s ezáltal a nyelv szegényítése. Midőn pl. a *Nyelvőr* I. kötetében (51. l.) Pónori Thewrewk Emil *Idegen csemeték* czímen azt írta: *Ki van*: es ist aus, magyarul: vége van — s erre, úgy látszik, Aranyból is akartak (hibásan) példát idézni, a költő erre is pattantott egy tréfás epigrammot, a *Nyelvőr* egész túlzó iránya ellen.

„*Ki van.*“

Azon hírre, hogy ezt „aus ist“-nek (vége van) olvasták nálam s meg akarják támadni:

Már ha *ki van* kártyád, *sincsen ki* a nyelvtudományod.

Nyelvőr! nem nyelv-őr vagy te, ha' nyelvi malheur.

*

Alább a *Nyelvőr*ben tett széljegyzeteit, kevés kihagyással, közöljük. Sok érdekes van ezek közt, nemcsak az egyes esetekre nézve, hanem elvileg is; egy-egy intelme, újmutatása mindig megszívlelni való. Lélektani érdekük is van, mert az odavetett megjegyzéseken sok helytt ott csillog a költő humora.

II. köt. 1873. évf.:

35. l. SIMONYI az *egy* határozatlan névelőről: „... korántsem lehet vele annyiszor élni, mintfa^{at} németben az *ein*-nal, s épen nem tartjuk magyarosnak ezt: „*egy* falusi asszony *egy* csipkebokor tövé-

(hat)

ben *egy szendergő nyulat pillantván meg*“, mert itt a két utolsó *egy-nek el kellett volna maradnia.* [Arany itt? jelet tesz; a dőltbetűs szavakat ő húzta alá]. V. ö. Kis polémia cz. cikkét a Hátrahagyott próz. dolgozatokban, 324. l.

54. l. SZARVAS G. „Magyarosan“ cz. cikkében [A. aláhúzta e szavakat: *találandjuk*, nem egy tőnek tünt már fel].

199. l. Kétágú a. m. páros: „A légynek sem ártott, mióta kétágú“ (házas). Ar. Jóka örd. [Sic!]

222. l. „... mikor voltak a Sidók egész Nemzetül Páristák? Itt az *ül* mutatórag a tömegesítő *-stül* helyett látszik állani.“ [nem].

338. l. SZARVAS G. cikkében: „Az új szó, a mennyire lehetséges, teljesen fődözze az idegent.“ [absurdum!]

339. l. „Alkossunk új szokat, *de ne kontárkodva, se ne tudatlan kézzel*“ [distinctio!].

353. l. SIMONYI a *parancsol*, *meghágy*, *hágy* mellett ezt is például hozza fel a Nagyidai czigányokból (I, 82. vszak: Most az ágyú hadd döroögjön, *hagyom!* [! Tehát: *Je l'ordonne que les canons donnerent!*]

474. l. Ellen: neki, irányába. *Ez németes [hát szél ellen? víz ellen?]*

III. köt. 1874. évf.:

232. l. pátka: tüzhely [*patka az*].

232. l. szurgye: szalmazsák [*surgyé: mendikás szó*].

362. l. zig-zug fn.: sok hányódó portéka [*bizony nem!*].

366. l. kegyes: a ki feszesen jár [*hegyes*].

374. l. piringó: parányi [*pirinyó az*].

374. l. törökbuza csutika: szemétől fosztott cső, kukoricza-csuta [*nohát: csutka*].

374. l. se üze, se büze [*biz az üze*].

461. l. Jókai kifejezéseinek egy csoportját rostálja, melyek „*aesthetika-ellenesek*“. [*Ne sutor ultra!*]

IV. köt. 1875. évf.:

152. l. ARANYból idézve ez a szó: borág. [*Ezt Kölcseynél láttam először*].

175. l. Péter fíjamba is héjába reméinköttem. [*Ecce! nemcsak rimánkodik értelmű*].

234. l. Találós mese: Melyik seprő a legdrágább? Az úri asszonyok sleppje. [*A beküldő csinálta*].

235. l. előget: elfogja a világosságot [*praepositióból ige*].

271. l. húzó-vonó [*Megülötték a bírót | Egy nagy tökkel, hogy meghótt: | Ej, haj, beh kár vót, | Beh jó húzó-vonó vót*].

354. l. SZARVAS G. cikke végén azt írja: „... az irodalom egy része... az „izlésnek“ kényelmes pajzsa alól szórja elég sűrű nyilait a nyelvjavítás ellen“. [*Van valami benne. Országutat akarnak, a költő olykor az ösvényen jár; pl. ha én azt írnam: hozzáteszi magát, Szarvas rám kiáltaná, hogy ez Schedel csinálta rossz kifejezés. Az a baj, hogy az én nyelvérzékemben több van meg, mint a Szarvaséban.*]

Előbb a 346. l. nem a Schedel, hanem Kazinczy fordításából idézte Szarvas ezt: „Gebt euch nicht mit dem ab! Ne tegyétek hozzá magatokat!“, mire Arany a lapszélre oda írta: [*tősgyökeres magyarság*].

401. l. SZARVAS előbbeni cikkének végén ez az epigramm:

[Már ezután nyelvünk barbárnak senki ne mondja | Nyúgati népektől loptuk egész vagyónát].

441. l. Az anyaszült meztelen, magaszótt vászon s hasonló összetételekről (melyekhez Arany odajegyzi ezeket: szem-nem-látta, fül-nem-hallotta) Simonyi ezt írja: „... alig csalatkozom, ha azt mondom, hogy a germanismus szaga érzik rajtok”. [Tessék!]

493. l. Budenz azt írja: eredeti ugor szókezdő *m*-nek a magyarban néha *b* felel meg... finn maksa-: magyar *biz*- (bizo- e. h. bojzo-). [Hol erre a bojzonyság?]

512. l. megróják Jókainál a szemvillogva szót, mert szemvillog ige uincs. [Hát szembehúnyva? arczapírúlva? lélekszakadva?]

V. köt. 1876. évf.:

101. l. SIMONYI cikkének végén: [Oh Búdenz, Búdenz, magad is már mennyire túlmensz. | Nézd fiadat, Simonyit! Elhagya, rád se konyit].

113. l. Idegenszerűnek mondják ezt: „Áldom az úr... nevit, hogy e mái napot még hatta érnünk”. [Ez idegenszerűséget tagadom. Hagy = enged.]

121. l. isten lova = számár. Simonyi azt kérdi: az állatot jelenti-e? [Igen. Krisztus lovagolt rajta.]

122. l. Mégejtüzik, ebből lett mégeitüzik, azaz mégehitüzik. [Dehogy; mikor jóllakás után kezd a hasa lohadni, nem mikor megehezik.]

155. l. a tündelevény, denevér szókat idegenből származtatja. [Tehát még mai napig élő, magyarból megfejtethető elnevezés helyett is valami idegen eredet kell: szláv, oláh, görög, akármi! csak magyar ne legyen.]

339. l. A fringia szónak Thaly-féle magyarázata (Franciscus Rákóczy In Nomine Gentis Insurgit Armis) mellé: [Gyöngyösi „Kemény János“-ban már él a fringia szóval, mikor R. F. a világon sem volt].

341. l. Az advák, kérvék alakot tudtomra csak újabb irodalmi nyelvünkben találjuk. [Tudtomra már Molnár Albert énekében: „Rakvák bizonságid nagy csudákkal. CXIX. Zsoltár]

384. l. Mikor a ringaóra fément. (Jegyz.: Az a kis szék, mely minden palócz ágy előtt áll s melyről föl szoktak lépni az ágyra.) [Rengő, de nem kis szék; hanem széles pad, melyen a bölcső is elfér s éjjel az anya rengetheti.]

385. l. egy cikk szerint az -úr -ér képzőre nézve csakis a következő szók állnak rendelkezésünkre: kádár, kulcsár, timár [hát bávár? Vagy ez is tót?].

VI. köt. 1877. évf.:

286. l. Egy népománzcban: „Adok hárman három vesszót,” [hármótoknak. (Ha minket isten ketten összebír.) Adhort. mul. Igazolják a Buda halálalabelít. VII. ének. Jegyz. 4.]

373. l. csigattyúség: a legnagyobb járomszeg [nem való; az a szeg, melylyel a csikólyút a tézslához ragasztják].

373. l. kepe: hosszú kereszt-sor [egy kepe = egy kereszt].

373. l. kettőző: a ki beköti a kiviket a kivekítő fával [nem az: a ki hordja].

493. l. Bír valamivel ez. cikk szélén [Az Úr bír az egész földdel | És minden benne élőkkel | Övé a földnek kerekége. Molnár].

496. l. legtöbbszörte,

511. l. is: legtöbbszörte [*minek ez? te!*]

497. l. kevés számot tesz ki [*németül van*].

VII. köt. 1878. évf.:

60. l. *csaplár, foglár, hajtsár* szavakról azt írja, hogy „mind a három újabb keltű szó és olyan vidéken jöttek először forgalomba, a hol *szlávok* laknak. [*Szalontán 200 esztendő óta csaplár méri a bort.*]

85. l. Kérdés: mondják-e valahol, hogy főtt részeg v. főtt süket? (V. ö. sült számar.) [*föld-részeg, föld-süket*].

91. l. buksi fejű: *tökfejű* (Arany Toldija IV. utolsó második versében: *buksó, buksi*) [*nem mindig; nagy, vastag fejű; az ott nincs*].

139. l. Csikmegyei tájszók közt: gylán: *ölyves* állat; olyan t. i., melynek nyaka más színű, mint testének egyéb része [*örves*].

179. l. *Szólásmódok-nál* javítások: Ha úgy tudna *sétálni*, mint a farát riszálni [*szitálni*].

179. l. Sokat ivott a lova: így szólják meg a kocsist, ha nagyon üti lovát [*azaz maga részeg*].

189. l. feki: fene [*nem igaz: fekély*].

192. l. *Csángó népdal*: Tuggyák ók megsütnei szép font kalácsokat. [*„Bort megissza magyar ember“. No, Brassai bácsi! a csángó is rossz magyar, nemcsak Vörösmarty!...*]

243. l. *Német szövegek magyarosítása* cz. cikkben: „Eper is a német erdbeer-ből lett“. [*Mily categoricus bizonyosság! De a szó nem eper, hanem eperj (Eperjes), mint szeder, szederj, szederjes No, csak pusztítsuk a nyelvet.*]

243. l. a szövégi *l* a magyarban mindenhol *ly* alakjában jelentkezik, ez valószínűleg az illető német nyelvjárás *l*-jének valami sajátos kiejtésén alapszik [*és nem azon, hogy a magyar jobban szereti az ly képzőt, mint az l-t?*].

256. l. SZARVAS G. szerint: „kudarcz szavunk nem egyéb, mint a német kurcz szónak a másolata“. [*Nem hiszem. Akkor a kuvasz = kusz.*]

277. l. Egy gyerekcse [*van hát cse képző, akkor cze is lehet*].

277. l. bizomvizet árútt [*pézsma (bizam)*].

280. l. Lakodalmi mondóká-ban: családi ünnepélt [*Irtsd ki no!*].

301. l. „kéz alatt“ alighanem germanismus. [*Hogy szagolja! Hát mikor a leány kéz alatt van?*]

VIII. köt. 1879. évf.:

89. l. népmesében: a lakodalom fojt *vóna*, . . . fojdogálna a bor . . . [*Szarvas az effélet latinismusnak mondja.*]

187. l. Tájszóknál: békó, a mivel a lovakat kipányvássák [*nem igaz*], bányagödör: ruczacsusztató [*hát ez mi?*], esz-kábal: fúr, farag [*nem igaz*], gomolya: juhsavó [*ez sem igaz*], a közlő nevéhez (Goldstein Vilmos): [*tanúljon még többet magyarul*].

211. l. Mutatványok egy *Antibarbarus*-ból: *Németes* a fölszólító inf.: fölkelni! [*Tagadom! magyar nép is használja: No fiúk, mozogni! dolgozni! mindjárt eső lesz.*] V. ö. a *Tengeri hántás*-ban is: . . . nagy a rakás, mozogni!

211. l. két inf. nem hibás, de nem is szép [*hát enni menni? enni adni a libának?*]

249. l. SZARVAS G. A *Nyelvőr és a szépirodalom* cz. cikkében, Gyulaival vitatkozva, azt írja: „ . . . ha én keményen kikelek vala-

mely út rosszasága ellen, vétkeket követek el veled, ha járok azon az úton, mikor a szükség kényszerít rá?" [Ez igen kényelmes. Tehát a költő, műfordító, szóval olyan író, kinek az egész nyelv gazdagságára szüksége van, az ne merje használni az Önök által rossznak bélyegzett szót: de Önök, kiknek a nyelvből, néhány technicus terminuson kívül, alig szükséges valami, Önök használhatják, a mint tetszik: praesente medico, nihil nocet.]

253. l. kölcsönvételnek ki nem mutathatók, de nem is magyarázhatók: . . . senye v. sunya [fenyét! hát ezt is szeretnék kiküszöbölni].

257. l. Eredeti s magyarázható -ncz végű szavunk csak három van: fűrgencz, virgencz, lafancz. Ezek úgy magyarázhatók, hogy volt egy *fűrgenszeni, *virgonszani igénk. [„hol veled, hol nem volt“]

269. l. Az Antibarbarus-ból: istenadta (isten-adata) [nem hiszem].

269. l. vízi liliom, nem vizliliom . . . de zsebóra, zsebkendő. [Ha nagyon szorítottuk, ez is germanismus.]

272. l. Szólásmódok: Fellyeb akar héazni [ebből is látszik, hogy fenhéjaz, nem héjjáz].

313. l. Műszó-kritika: Az is érdekes, hogy a szólam helyett szólásmódot, az ütem h. ütést ajánlanak a revisorok [enyém].

343. l. Halász Ignác az -ály -ély képzőről: A lapálynak nem a lap főnév, hanem egy lap- ige az alapja, melynek jelentése „kiterjedni“ lehetett. [Szabad így?]

343. l. A vizsgálós-t a vigik igével hozhatjuk kapcsolatba. [Egy másik a Nyelvrörben világos-nak bizonyítottu, ez arról nem tud semmit.]

254. l. P. ТИШЕРОВКЪ ЕМИЛ írja: i-s melléknév akármilyen alakú helynévből válhatik: Ács-i, Almás-i . . . de személy- és családnévemből nem. [Sőt, mint helynév, i-vel képződik személy- stb. nevektől az efféle: Péteri, János, Püspöki, Papi stb. Kovácsi. Azért nem kell ezek mellé más i, ha mellénevekké lesznek is. Nem püspöki-i lakos, csak püspöki.]

383. l. Helynevek közt: Harasztlábja, Harmadláb. [Antibarbarus azt hiszi, hogy a „hegy lábja“ németes, mert németül is Fuss des Berges. Tanácsolja, hogy kerülni kell.]

410. l. a „foszlány“, „mozogány“ szavak mellett, mely utóbbit nem a mozog igétől, hanem a szláv mozg: mark, kraft szóból származtatja: [Mozgolánynak csúfoltak Szalontán egy magas természetű — a mellett igen ideges, mozgékony szabót. Fiain is rajta veszett, kik a mozgékonyág mellett aprók is voltak].

413. l. „ . . . az -ány -ény kivesző félben levő képző, és ma csak mint egy hajlani gazdag élet maradványát találjuk még . . . [melyet ti rombolni segíttek!]

432. l. Táj szó: csin: a hordó fenekének befelé való hajlása [nem igaz. Az a berovás, mely a hordó fenekét tartja, s a dongának azon kívül eső része. Letört a csínja.]

452. l. A kettős birtokviszony kerülését ajánlja író művénel ilyesféle szerkezettel: Zalán futása Vörösmartytól. [Nem ugyan szabatosan, de széltire beszélünk így: Vörösmarty „Zalán futása“-ban az Ete és Hajna epizódja tetszett nekem. Olvastad Horváth Mihály „Magyarorsz. történelé“-t?]

463. l. Szólásmódok: Vajki ember a komám (bajnok ember). [Ez felkiáltás: Vajh ki! nem: bajnok. Derék ember!]

463. l. Haportya: lapos nád, melyből gyéként, szatyrot készítenek [akkor nem nád, hanem sás].

512. l. Szólásmódok: A körülmények beborítak, mingyá esik az

eső. Véghelyi má *nem gyűn létre* (nem választják meg követnek). [Elfogadott új szók a népnél! persze bolondul használva.]

513. l. Jó *iszamattya* van ennek a bornak [= *császik*]. Vö. *Egri leány*.

IX. köt. 1880. évf. (Ebben kevés a megjegyzés; nagy része fel sincs vágva):

485. l. Munkácsi Bernát írja: a csángó *epere* alak „jobban megőrizte a német *beere* alakját“ [mindig!].

556. l. „... a német *vogel*-ből lett *fogoly* madár... [Az nem láttam eddig még kimutatva sehol, hogy a német a foglyot *katechsochen vogelnek* hívna. Ballagi legalább nem tud róla semmit. És kérдем: 1. miért rövidítette volna meg a magyar az első szótagot? Ezt nem teszi más német szóval. 2. Miért mondja épen a ‚fogoly‘ szónak utána rendszeren, hogy ‚madár‘, ‚fogolymadár‘.

556. l. *ragasz* szóhoz. [Ez nem neolog szó, ép oly kevéssé, mint a *tapasz*.]

556. l. Munkácsi B. írja, hogy „... az *ös*, *ecs* ige alapértelme mosni, tisztogatni; *szükségünk van erre*, minthogy csak így tudjuk megérteni az *ecsel* „pinsel“-féle jelentését. [ergo! *csináljuk meg, fogjuk rá; akkor aztán származtathatjuk az Etsch folyamtól, mely bezzeg mos!*]

X. köt. 1881. évf.:

66. l. SZARVAS cikke számos magyar szót idegen töre vezet vissza, — a cikk végére ARANY: [Jó, hogy mindezeket csak most tudom. Mert ha fiatal koromban verték volna fejembe, soha sem lett volna belőlem — tót író.]

385. l. MUNKÁCSI SZLÁV *kölcsönzők* cz. cikkében: „... a *nyüst* ... mai nyelvünkben is a legdurvább varga munkáknál alkalmazott fonalat jelent...“ [ühm! a *nyüstjét!*]

480. l. MUNKÁCSI fenti tanulmányának III. része mellett, a lap alján:

[A *hogy*’ indult a nyelvészet árja:
Arpád nyelve csak ferdített árja!

*

Ez után már hát hiába
Küldtök vissza Ázsiába:
Illünk az orosz ígába,
A nagy Szláviába.

484. l. [A mit Miklosich és Dankovszky s Leschka szerényen | *Meghagya: Bernátok kótyarvetyélik el azt, | Kapkod ürügyhöz ez is, mint a menyköhöz előde, | Hogy, ha mi bönge maradt, elszlavizálja szegény.]*

XI. köt. 1882. évf.:

50. l. SZARVAS G.: *Értsük meg egymást* cz. cikkében: „... ide csatolják *szerte* jól ismert [mi-szerte?] meghatározását: Neologismus minden oly alkotás vagy használat, a melynek példaképe egyáltalán nincs meg a nyelvben, vagy ha egykoron megvolt, eleveisége a nyelvérzékre nézve megszűnt [tehát feleleveníteni nem szabad].

57. l. „... a finn -*mä* végzetnek épp úgy állhatna szemközt a magyar -*ö*, eredetibb -*ev*, -*öv* véghang, mint ezekben: *kigyó*, *velő*,

ha e finn alakokhoz viszonyítjuk: *kaljame* és *ytime*." [*Changez! marche! Meggyőző hasonlóság!*]

62. l. Szilasi Móricz cikkében: „... ellenmondásba jutna a tanár, a kinek hol ilyen, hol meg amolyan teoriákkal kellene előállania.“ [*Ez már ok! egy kapta kell!*]

367. l. JOANNOVICS GYÖRGY azt írja, *oktat* ige nem jár helyesen tárgyesséttel, de a *tanít* igen, pl. földrajzot tanít. Aranyt idézi (*Felhők*, 106. l.): Kemenczének (t. i. lenni) *tanítják az eget*. [A lapszálen:

Gyuri: *Úgy-e, ez a föld lapos mint egy tányér?*

Jancsi: *Nekem a tanító a földet gömbölyűnek tanította, mint egy — nagy tők.*

Gyuri: *Hm!*

368. l. „Van Aranynál dativusos szerkezet is. (Arist. A madarak. 178. l.): Akarsz tanítani hát — — — — könnyü kart | A szárnyasok kekropsi nemzetének? [= *Comoediát szerzeni és betanítani nekik. Tanítottam már száz diáknak magyar nyelvet, de az ilyesmi nem látszott elättem különösnek!*]

*

Ez az utolsó bejegyzés az aug. 15-iki számban.

Közli: VOINOVICH GÉZA.

Arany János kiadatlan bírálata.

Ez a bírálat Gyergyai Ferencz (1799—1874) azon könyvéről szól, a melynek czíme: *Magyarosan. Írta Gy. F. „A magyar nyelv sajátágairól“ írt jegyzetekhez. Kolozsvárt, 1871.* (8 r. IV, 212 l.) Arany János valószínűleg a könyv megjelenése után nem sokára megírta bírálatának e vázlatát s tán alkalomra várt, hogy közlésre alkalmas alakba öntse. Azonban vagy megfeleledkezett róla, vagy nem találta a könyvet rendszeres bírálatra méltónak, elég az hozzá, hogy plajbászszal írt vázlatát beletette a szóban levő könyvbe, a melyet boldogult barátom, Borovszky Samu a múlt század nyolczvanas éveinek elején talált az Akadémia főtitkári irodája rendezésekor. A kézírást, mikor a könyvet Gyulai neki adta emlékül, nyilván észre sem vették, mert valami borítéknak használt félív nagyságú diósgyőri papíron van s úgy összehajtva négy rétt, hogy Arany J. kézírása nem látszik, csak a czímzés: „Tekintetes Arany János magy. akad. főtitkár úrnak helyben.“ (Alighanem Toldy Ferencztől.)

Hogy e bírálat érthető legyen: Arany János minden egyes észrevételénél a lehető legrövidebben megjegyzem a vonatkozást a könyv lapszámával kapcsolatban, hogy a ki bővebben akar tájékozódni: könnyebben boldogulhasson.

Czím: *Magyarosan.* Írta Gyergyai.*

Gy. a 7. l. ajánlja, hogy olvasója ne higgyen vakon senkinek, a nyelv nem ismer egyéni tekintélyt, a nyelv egyedüli tekintélye az élő beszéd. A. e szókat aláhúzza s a vázlatban ezeket írja: [7. l. hidjen; „a nyelv *egyedüli* tekintélye az élő beszéd.]

Gy. a 8. l. kérdi: hihető-e, hogy magyar ember valaha így beszélt: *gyümölcsötől élni*? A. [*gyümölcsötől élni. gyümölcsessel élni. Hát a ben még Csereynél is v. Szalárdynál?*]

Uo. Gy. a *benn-t* elemezi. Szerinte a *benn* a *be-* és *-en* összetételéből keletkezett; a *benn* igehatározó, de nem névrag. A. a [*„benn-em“* alakot meglehetősen megfejtí, ez figyelmet érdemel; a nélkül, hogy kimondott elvét helyeselni lehetne.]

A 10. l. Gy. azt állítja, hogy a magyar nem különbözteti meg a *sem-et* és a *se-t*. Erre A.: [*sem — nem* árt neki a jégeső *se*. Ezt a nép is így mondja. Nem áll, hogy a nép kivétel nélkül *is-t* mondana ily esetekben.]

12. l. Gy. az *ért, miatt, végett* használati módjait magyarázza. A.: [*ért*. Elég jó. De nem említi az *ért* csereviszonyát. Nem adnám száz forintért.]

13. l. Gy. szerint a „*vá, vé* viszonyító nem jó *nak, nek* tulajdonító helyett“; s ha valakit megtesznek királynak, „csak akkor válik azzá, ha magát azzá tudja képezni.“ Erre A.: [*vá*. Elég jó. De hogy valaki akkor lesz királylány, ha derék király tud lenni, katonává, ha jó katona lesz, az önkényes *distinctio*. A nép a *vá vé-t* úgy használja, hogy a főnév elváltoztatja előbbi mivoltát, lényegét és *mássá* lesz. Porrá lesz a test.]

Uo. Gy. azt tárgyalja, hogy a *bennünket* és *benneteket* nem jó a *minket* és *titeket* helyett. A.: [*bennünket*. Ellentétbe jó magával, saját kimondott elvével. A nép széltire mondja. Itt kellett volna inkább főnom különböztetés (mert van) a *minket* és *bennünket* közt. Igaz ó azt mondja: a közbeszédben *nem is hallható*. Tagadja egész Magyarországot.]

15. l. Gy. szerint *elibém* nem jó *előmbe* helyett. Erre A.: [*elibém* nem jó, *de a nép mondja*.]

Uo. Gy. szerint *idáig* nem jó *eddig* helyett. A.: [*idáig* sem jó, *de a nép mondja*. Halottam (!) *idától—idáig*.]

Gy. a 16. l. az *ül, ül* ragokról szól s azt mondja, hogy nem jó *ba, be, nak, nek* s *végett* helyett. A.: [*ül, ül*. Helyes, de nem kimerítő. Szépen *roszúl*: (t. i.) fejtí meg.]

Uo. Gy. a *bani, beni* ellen szól. Erre A.: [*bani* stb. természetesen *rosz*.]

17. l. a *nagyszerű* s *nagylelkű* fokozásáról szól Gy. Erre A.: [*nagyszerűbb*. Kétség fér a magyarázathoz: nagy fejű, nagyobb fejű — *de nagylelkű, nagylelkűbb*, mert *abstract*.]

Itt A. visszatér a könyv 15. l.-ra s Gy.-nak az *elé, köré* névutókra tett észrevételére felel. Gy. szerint *elém* jött helytelen e h. *előmbe* jött. A. így felel: [*elé, köré*. Szükelmű *emprismus*, hivatkozás a közélet nyelvére. Hát *alá, mellé?* hát *tudná* a régi *tudnája* helyett.]

Gy. az *általról* hosszasan beszél, hogy az írók nincsenek vele tisztában s minduntalan fölcserélik névragokkal és a *keresztül* név-

* Szóhoz és betűhöz hűen a legapróbb részletig. A [] közé irt megjegyzések A(rany) tól valók.

utóval. Az *által* akadály, nehézség nélkül történet jelent, a *keresztül*, ha akadály van (17—20. l.). A.: [*által*. Helyes. Az *által* és *keresztül* distinctiója nem elég biztos.]

Gy. a *feletről* megállapítja, hogy távolabbi viszonyt, az *-an*, *-on*, *-en* közelebbit jelent. Erre A.: [*felett*. Többnyire (!) helyes. De *felé* (fölött) *felétt felől* nem jár. Vannak esetek, mikor a *felett* jó. A halott *felett* beszédet mondanak.]

Gy. a *bir* igének négy értelmét ismeri: 1. *bir* jószágot, jól bírja magát; 2. van ereje, tehetsége hozzá: bírja a terhet; 3. *győz* értelemben: nem bír magával, s 4. *képes*, *tud* értelemben, *bir* dolgozni. A.: [*bir*. 5-ik értelme is van. Isten a világot hatalommal bírja és 6-ik. A jószág pazarló kézre *birt* (közép ige, régies, ices).]

A 26. l. Gy. a *gyakorol* igéről azt tanítja, hogy csak ott használható, a hol a *gyakor*, *gyakorta*, *gyakran* törzsének megfelel, vagyis *gyakor-tólág*. Erre A. ennyit mond: [*gyakorol*. Helyes]

A 27. l. Gy. a *viselletikről* ír s azt mondja, hogy mint külszenvedő nem jó, mert *viselik*, *viselletik* a ruhát; aztán németes az ilyen használata: rokonszeuvvel *viselletik* iránta. A.: [*viselletik*. Régi elfogadott és országszerte használt *közép* ige. Nem igaz, hogy *miveltető*.]

Gy. a 28. l. a *képvisel* ige helytelen használatáról szól: *képviselem*, *-ed* stb. A.: [*képvisel*. Igaz. De „a majmok voltak *képviselve*“ a maga szempontjából helyes; mert azt teszi, a majom *faj*, több példány által volt képviselve.]

A 32. l. Gy. a *beismer*, *elismer*, *felismer* igékről szól, hogy ezekkel egészen kiszorították a magyaros *megismert*. A.: [*be-*, *el-*, *felismer* „elismerte az embert“ szerinte a *nép* ez alatt azt érti: *félreismerte*. Épen ez a germanismus: a *nép* *elismeri*, hogy hibás; *megismeri* a varjút a csókatól. Szabályul épen a *verkennen-t* állítja föl.]

Ezzel kapcsolatban Gy. a *beállít*, *beszűntet*, *beigazol*, *beterjeszt* igékre is hoz föl példákat. A.: [*beállít*, *beszűntet*, *beigazol*, *beterjeszt*. *beállítja* gazdaságát. Kétkem magyaros voltát. „*Beállítja* az ispánt gazdaságába“, ez jó, de amaz nem. *Elszűnt* a szél. Ezt sem hallottam soha.]

34. l. Gy. a 20. §-ban a *betekint-ről* szól s a *befelettet-ről*, e helyett birtokába ad, adódik. A.: [20. l. Az *ódik* passivát használja, mint *jót*; *be* | *tekint*, *befelettet*, *át* | származtat | *ki* | érdemel. Perse hogy roszak, de *belát*, *ellát* mondja a *nép* is. Belátom én azt, hogy igazat mondott kend. *Elláttam*, hogy sohasem leszek gazdag ember.]

35. l. Gy. a *felemlít* h. a *megemlít*-et tartja jónak, a *feldicsér*-t is helyteleníti. A.: [*felemlít*. Igaza lehet; *feldicsér* jó biz ez, *több* mint megdicsér. „*Feldicsérte* rúttul az egész fajtáját“. (Tudnivaló, hogy ezt ő is használja a *Nagyidai czigányokban*.) *Népies* ez, *felkér* is jó.]

36. l. Gy. méltán rója meg az *elnézve*, *eltekintve* attól-féle kifejezést. A.: [el nézve, el tekintve-től. Helyes.]

Folytatólag Gy. az *ellátni*-t is más szóval akarja fölcserélni. A.: [*ellátni*. Provinciális felfogás. Az *ellát* visszaélve is használtatik; de élelemmel, ruházattal *ellátni*, a mi népünk is mondja.]

38. l. Gy. a *felszáll*, *felzár*, *kizár*, *felhág* igékről szól. A.: [*Felszáll*. *Száll*, némely tájon annyi mint *repül*. *Felszállott* a páva Vármegye házára. u. o. *hág* — azt mondja *lehág* nem lehet, csak *fel*, *meg*, *be*. Úgy épen nem: de valamibe *hág*, *sárba* péld. a mi a földön van. A *hág* nem csupán emelkedést jelent, tehát *felzár*, *kizár*-helyes.]

Van nyit. Van ez, de más értelemben. *Felzárni* vkit a padlásra. *Ki-zártak* a szobából.]

A 39. l. Gy. a *felmerülről* mondja, hogy éppen oly rossz, mint a *felszáll*, mert *merül* nem emelkedhetik fel, s a példák közt felhozza azt is, a melyre A. czéloz: [*felmerül*. Helyes. De ugyanott a szemüvegek a XIII. század végén *jöttek elé* semmivel sem jobb. Ugyanott a szabályban szerző a *mintse* szót használja (41. l.). Ezt már igazán nem hallotta soha.]

A 41. l. Gy. „osztja véleményét“ kifejezést igazítja helyre. Erre A.: [*oszt* — *véleményt*. Egyszerűen tropus ez. Ilyet a nyelv, sőt egyes író is vehet föl. Különben hova lenne a stíl, ha csak azt lehetne mondani, mit a paraszt ember.]

Gy. a „félí őt“ kifejezést is megroja s méltán, mire A.: [*félí őt*. Általában helyes. De *félí az istent*, kijavítja: *fél* az istentől. Egy ez?]

Gy. az „árul el“ helyett a „bizonyít, mutat, tanúsít“ igéket ajánlja. Erre A.: [*árul el*. Igaza van benne.]

Gy. szerint a „meneszt“ nem jó a „küld“ helyett. [A.: *meneszt*. Jól beszél.]

Érdekes, hogy a Gy.-tól méltán kárhóztatott „daczára“ használatát megjegyzés nélkül hagyja A. Ezt Gyulai is nem egyszer megrotta a stílygakorlatokon.

A „felül vizsgálat“ szót Gy. értelmetlennek mondja. A.: [*felül vizsgálat*. Igaza van. De a javasolt *felső vizsgálat* pongyola.]

A 44. l. Gy. a „növi ki magát“ kifejezés helyett ajánlja: „kinő, felnő, megnő“ igéket. A.: [*növi ki magát*. Általában helyesen kárhóztatja. De mondjuk néha: ez a leány ha egészen *kinövi magát*, azaz *kifejlik teste*.]

Gy. u. o. a „körülnézi magát“ kifejezést kárhóztatja. A.: [*körülnézi magát*. Biz ezt mondja a nép. *Körülnézi* magát, nem sáros-e a ruhája. *Körülnézem* magam, hát egyedül maradtam. Ellenben *maga körül néz*, épen szokatlan.]

A következő megjegyzései magukban is érthetők: [*elöadja magát*. Ezt is széltére használja a nép: *érdeklí magát*, *jól veszi ki magát*, *jól néz ki* perse, nem magyar. *megboszulja magát*. Helytelen. *Boszút áll* valamiért vkin. *Megboszúl* vmit ez a helyes. Tehát példáiban: *megboszulta ellenfelét* nem jó. *Folytán*. Átalában igaz, hogy sok visszaélés történik vele. De példái közt: még e hó *folytán* (folyamában).]

A 47. l. Gy. a „miután“ kötőszót magyarázza, hogy helytelenül cserélik fel a „minthogy“ és „mivel“ kötőszókkal; a *miután* időjelenítő, míg a *minthogy* és *mivel* „okadólág következtető“; a *mivel*(*hogy*) után áll: *annálfogva*, a *minthogy* után pedig: *tehát*. Erre A.: [*miután* e h. *minthogy*, *mivel*. Helyes az észrevétel. De a *mivel* és *minthogy* közötti finom különbséget nem bizonyítja meggyőzőleg.]

Gy. az „inkább“ határozót másodfokozatúnak mondja. Erre A.: [*inkább*. A felhozott esetben (comparativus helyett) észrevétele helyes.]

Gy. szerint a „semmint, semhogy“ nem jó *mintse*, hogyse h. A.: [*semmint*, *semhogy*. Igaza lehet. De ezek régóta megvannak az irodalomban.]

Az 50. l. Gy. az *úgy* — *mint* használatáról szól és számos példái közt elsőnek idézi ezt: azt tartanánk czélszerűnek *úgy* a mon-

archia, mint a dynastiára nézve . . . , s javítja a következőkép: ezt tartanók czélszerűnek mind a monarchiára, mind a dynastiára nézve, stb. Erre A.: [úgy — mint. Igaza látszik lenni. Példáiban tartanánk h. tartanók igazítás. Minek? ha egyedüli auctoritas a beszélt nyelv?]

A mind-mind kötőszó a nem tagadóval helytelenül kerül egy mondatba, mint Gy. magyarázza. A.: [mind-mind-nem. Helyes. Itt a tagadás sem v. se se.]

Éppen így a minden sem kerülhet össze a tagadó nemmel. A.: [minden-nem. Ez is sem.]

Hasonlókép a mindig sem kapcsolható nemmel. A.: [mindig-nem. Helyes. De a mind nem védhető, mert a mind ilyenkor = folyvást, egyre, mindegyre. Várom, de mind nem jó = egyre nem jó.]

A következő észrevételek önmagukban is érthetők: [mint (als) csak helyett, perse hibás. Nincs több mint öt forintom. N. t. csak 5 ftom. v. forintomnál. Utolsó e h. közelebbi. Perse rosz. kérdő-é? Nem-e? Erre én is régóta haragszom. De a régi nemde? (melyről nem szólt) védhető.]

Gy. az azon, ezen használatát magyarázváu, több pontba foglalja megjegyzéseit az előbeszéd alapján. A.: [azon, ezen. Helyeslem. De példái közt: emberekről szólok, a kik . . . nem hallik a népnél. Oly emberekről. Megemlíthette volna: ama asszony, eme embert.]

Az 56. l. Gy. a mely visszamutató névmást magyarázza; nem mindenütt lehet használni, mert időről szólva mikor-ral, helyről szólva pedig hol, hová, honnan-nal élünk. Erre A.: [mely. Kárhóztatja, hol idő és helyi határozó pótolja. Én is. Az életben nem hallik. Hát a népdal: A mely leány sokat szeret.]

Az óta vagy től től fogva névutó bizonytalan használatáról azt mondja Gy., hogy némelyek a től től után elhagyják a fogva szót, vagy től től után írják az óta szót. A.: [óta v. től, től fogva. Általában igaz. De a haoltától óta nem ismeretlen népi emphaticus kifejezés. S a fogva elhagyását néha stilaris előny kimentí.]

Az en on ön rag, magyarázza Gy., nem jó a nál nél vagy ba be h. A.: [en, on, ön. Általában, és szerintem helyes. De ha némely vidék a városházra megy, a városházán tanácskozik, arról nem tehetek.]

Folytatólag az okmány szó, a nélkül — szükölködik kifejezés helytelensége ellen szól Gy. A.: [okmány. Bene, bolond biz az. De tokmányt valóban csináltak, előbb mint okmányt; nélkül — szükölködik. Igaz, de régi rosz ez már.]

A : következő jegyzetei önmagukban is érthetők: [rég láttam? rég nem láttam. Az utóbbi magyarosabb, természetesen; meddig, sokáig, későn, örökre Mikor? Sokára későre soha. Valeant. Alig, aligha s a monstrem alighanem, ám-de. Költők kaptak fel. szorultságból. Jól fejt meg] (P. i. Gy. azt magyarázza, hogy az ámot a de h. nem használhatjuk, mert az ám helybehagyó, a de pedig ellenző.)

Tovább azt fejtegeti Gy., hogy Angolhon nem jó Angolország h. Erre A.: [Angolhon stb. Azért hogy a parasztnak faluja a haza: hibásan mondja a hazát = die Heimatnak. Vaterland az csupán.]

A 61. l. Gy. a vala használatát mint történeti multat kárhóztatja. Erre A.: [vala mint történeti mult hibás. Ne Hunfalvy!]

A. következő észrevételeit minden jegyzet nélkül közöljük:

[Összetett szók. Többnyire helyes. (Gy. nem fejteget, csak számos példát idéz a német egyértékesével.) De az nem áll, hogy

összetett szóban az első mindig csak a következőt jelenti. Ha új magyar muzeumnak így kell lenni m. ú. m., akkor ócska juhászbunda juhász ócska b. lesz.

Szócsintan. A comicumnak van joga ilyenekhez. A görög nyelv nem korcsosult el, azért hogy a vigjátékirók efféle szókat csináltak. A baj az, hogy miveletlen írók és közönség komolyan veszik s felkapják. De erről ki tehet?

Magyar nyelv rendszere. A nyílt és zárt e különböztetését elveti, mert ő nem ismeri; szülei- s barátaitól; sajátító nak nincs; a kő nem hangzik így: ak-kő; eljártál — igen; kertbeni; ék — vány — ás — at — ó nem mindegy. Igaz. Tetik szenvedő nincs. Az ódik mellett harczol; and — nincs; szalaszt nem művelő ez, hanem cselekvő, a közép szalad-tól; ül — ül. beli és i. Igaz, nem mindegy; kod- és koz képzők különbsége. Nincs bizonyítva; len, ellen. Helyes.]

A 197. l. Gy. a *nok nők* képzést helyteleníti; a *szerüvel* képzett szókból inkább a *szerüt* fokozzuk. [Erre A.: *nok-* nincs bizonyítva, *szerü.* Kétes marad.]

A 198. l. Gy. ismét az *atik* szenvedő képzőt tagadja s csak ráfogásnak mondja. Erre A.: [*atik* szenvedő ráfogás. Ráfogás!]

A. többi megjegyzése minden további magyarázat nélkül érthető, a mint következők: [*örömatya, ajtósark, ajtónak sark.* sajátítót tagadja, *közbe- közben.* Ben-t tagadja. *szinte, szintén.* Ez helyes. (T. i. hogy a szintén = hasonlóan.) *ént* (ként h. hiba), *gyanánt, végett* nem vesz fel személyragot; *ódik* — *ódik* mellett kardoskodik; *sz.* a 2ik személyű — *néz-él* mellett harczol; *szik* folytonos, *ül* egyszerre. Nincs bizonyítva; *ül* — *ül* distinctiója (hogy *an* — *entől* különböző, nem áll.) szépen, *rútúl. lan* — *len* toldalékot tagadja; fogj be két lovadat, melyikünket szeretsz, azt mondja hogy ilyet írni nem lehet.]

Közli: VÁCZY JÁNOS.

Szómutató Arany nyelvészeti cikkeihez.

Arany János egy nyelvészeti ismertetésben ezt írja: „bár szakudósnak . . . magát nem tartja, vagy kilencz évig ő is forgatta nyelvemlékeinket s régibb íróinkat, nagy részöket el is olvasta, legalább a mi nyomtatva megjelent; és így ha talán nem ért is, de sejt a dologhoz valamit“. (X, 299). Tudvalevő dolog, hogy Arany nyelvtudományi képzettsége jóval meghaladta a műkedvelő sejtését és gazdag nyelvkincse, a legbonyolultabb esetekben is biztosan vezető nyelvérzéke, valamint állandó érdeklődése és tájékozottsága a nyelv kérdéseinek legkülönbözőbb ágaiban őt valódi szakemberré avatták. Erről elégséges tanúságot tesznek idevágó czikkei és értekezései, valamint sokfelé elszórt megjegyzései, melyeket a mai szakudós sohasem mellőzhet. Hozzászól a hangtan, alaktan, jelentés, mondatban kérdéseikhez, érdekesen nyilatkozik a szófejtés és szótörténet felvetődő eseteiről, alapvető tanulmányokat ír a szórendről és hangsúlyról, mint tanár, szerkesztő és akadémikus folytonos figyelemmel kíséri a nyelvhelyességi vitákat, melyekben alapelvül azt vallja, hogy: „az igazi nyelvész nem törvényhozója, hanem törvényfejtője az élő nyelvnek“ (K. 1864, II, 239). Nyelvészeti működését már többen összefoglalták, legáttekinthetőbben

Balassa József (EPhK. XVII, 328; vö. Kalmár Elek NyK. XXIII, 347). Most mégis czélszerűnek mutatkozott az egész anyagot *czímszavak* szerint rendezni, hogy könnyen és hamar el lehessen igazodni benne. Fel vannak véve ide apró megjegyzései, valamint cikkei a Szépirodalmi Figyelőben (rövidítése: F.), Koszorúban (K.), Magyar Nyelvőrben (Nyr.), Magyar Nyelvben (MNY.) és Összes, valamint Hátrahagyott Munkái Ráth-féle kiadásában (folytatólagosan idézem pusztá római kötetszámmal I-től XII-ig és lapszámmal). Nincsen fölvéve a Toldi Szerelme s az Aristophanes-fordítások után közlött betűrendes glossarium. A czímszavak *dölten* vannak szedve, a tárgyi utalások álló szedéssel.

- a kicsinyítő képző X, 403.
acsa X, 377.
aczéltükör III, 102, 185.
ágyat őriz Nyr. 25:69.
ajaz III, 127, 186.
akadémia, nem: *akademia*. F. 2. évf. II, 207.
a ki vagy aki írása K. 1865: 500, 618; IX, 495; X, 343; Nyr. 45:1.
a ki, a mely, a mi különbsége X, 395.
 alanyi és tárgyas ragozás MNY. II, 275.
alát X, 399.
 állathangok X, 390.
alszik: alúgy, alunni X, 267.
a mi, a mely, a ki különbsége X, 395.
adag Nyr. 25:69.
adandó alkalommal Nyr. 25:69.
 -*and*, -*end* Nyr. 27:504.
 -*andó*, -*endő* végű igenév ho-
 gyos szerkezet helyett V, 399.
alighanem Nyr. 25:69.
alkatrész Nyr. 25:69.
áll: jót áll Nyr. 25:69.
által: -től Nyr. 25:69.
 anyanyelv a szépirodalomban F. I, 486.
apol III, 133, 186.
árny: árnyék Nyr. 25:70.
árverez V, 404.
 -*ás*, -*és*: -at, -et IX, 495.
 -*ász*, -*ész*: szabász, festész F. I, 79.
aszaly III, 33, 184.
atelier = műhely K. 1864, II, 239.
átellenben vele: neki V, 387.
átörökít Nyr. 25:70.
ausholen, weit: nagy feneket kerit Nyr. 25:69.
auslassen, sich: kiereszkedik Nyr. 25:69.
az: *azon* különbsége F. 2. évf. II, 401.
az: *ő* használata V, 415 sk.; Nyr. 27:504; Nyr. 28:17, 18.
azt: *ott* X, 399.
bámulok rá: rajta K. 1865, 312.
 -*ban való* és -*bani* X, 335.
beállít fizetést Nyr. 25:70.
beállít, nem: megszüntet, ha-
 nem: elkezdődik F. 2. évf. II, 79.
békéll, *békélik* III, 142, 186.
becsvágy Nyr. 25:70.
belát vmit Nyr. 25:70.
beljebb: *bellebb* Nyr. 25:70.
bennünket K. 1864, II, 239; IX, 494.
bevall: *kivall* Nyr. 25:70.
billikom etymológiája X, 372.
bír és vonzatai F. I, 467; V, 389; Nyr. 25:70.
bír és *bírik* V, 396.
birtokos személyrag Nyr. 25:70.
birtokviszony Nyr. 28:18.
biztonság hibás képzésű K. 1863, I, 23.
boza III, 57, 184.
bőségny: lantorna III, 249.
brúgó: kenyér III, 431.
busás: *derb* F. I, 117.
bűnik: büntet X, 397.
büverő Nyr. 25:70.
csak: *csak is* X, 402.
csere: *erdő* X, 374.
cserge III, 75, 185.
csóva elvonás: *csóvál* X, 386.
 -*cza*, -*cze* kicsinyítő képző X, 370, 402.

- cziczkány* X, 378.
czurukk X, 401.
darutáncz X, 373.
de: hanem használata V, 415;
 Nyr. 27:504.
degesz X, 379.
denevér X, 299.
deszkekár X, 381.
dícsvágó Nyr. 25:70.
dögöny etym. X, 371.
 -e kérdő szócska Nyr. 28:17.
 -t í-re váltó tájszólás X, 313,
 V, 257.
egérutat vesz X, 392.
egy névelő használata X, 325,
 Nyr. 27:505.
egy (-néhány, -némely, -valaki,
 -bizonyos) X, 327.
 egyeztetés, számbeli Nyr. 25:70;
 Nyr. 27:504, 505.
 egyhangúság Nyr. 27:505.
egyszer: német einmal F. I, 205.
el- igekötő jelentése F. 2. évf.
 II, 339; V, 388.
eladatott: elkelt Nyr. 28:18.
eleblábol V, 407.
elfogad: fogad Nyr. 25:70.
ellát vmivel F. I. 467; V, 387;
 Nyr. 25:70
elmond: elbeszél, nem: mond
 F. I, 391.
elnapol Nyr. 25:71.
előérzet Nyr. 25:71.
előtt: ezelőtt F. I, 649.
elsőbb: előbb Nyr. 25:71.
elsőd: első K. 1865, 359.
el van utazva X, 415.
elve: folyó elve, híd elve III,
 137, 186.
 elvonás, csóvál: csóva X, 386.
emlény Nyr. 25:71.
eper etym. X, 369.
 -er német végzet: magyar -ér,
 -ély, -ely, -öly X, 368.
erélyes Nyr. 25:71.
erkölcs: makacsság III, 155, 187.
esennen: esdőleg III, 178, 187.
 etymologia és szókötés V, 392.
fakász X, 378.
farciga, farcsik, farcsok X, 375.
farta, fartoltat X, 401.
fél (-ház, -szer, -szem, -láb) X,
 327, 379.
feneket kerit, nagy Nyr. 25:69.
fenyér = fenyér X, 380.
ferlorum etym. X, 372.
fogad: elfogad Nyr. 25:70.
 fosztó képző X, 413.
fölfüggeszt vmit Nyr. 25:71.
fölhajt: fölrugtat Nyr. 28:18.
főlött Nyr. 27:504, 505; Nyr.
 28:17.
 főnévesített igealak III, 155, 187.
fü-lencse (békanyál) [= vízi
 lencse, Lemna] X, 378.
furdánc X, 379.
fuvar etym. X, 375.
göbölly etym. X, 370.
gözü X, 378.
gyékény etym. X, 371.
 gyermekmondókák X, 388.
gyökönt, meg- X, 379.
ha; *ha is*, helyesen: *ha úgy*
 volna is F. I, 649; — *ha-úgy* X,
 412.
halánték etym. X, 354.
hall: hallik V, 396.
hanem: de V, 415.
 hangsúly rhythmusa X, 400.
 hangtan, é: i X, 313.
hásártos: házsártos: hasard
 X, 375.
 helyesírás, költői V, 401; —
 a ki: aki X, 343; — alszik: alunni
 X, 267; — vajon X, 351; —
 Arany és a h. Nyr. 45:1.
*hog*y használata V, 398.
hon, -hon X, 381.
 -hoz rag: -hol alakja III, 147,
 186.
hőköltet X, 401.
hún: kún kötés III, 34, 184.
 -i kicsinyítő képző X, 403.
 -i képző rag után: -bani, -hozi,
 -sírhalmoni stb. K. 1863, II, 46;
 K. 1865, 166; Nyr. 27:504. —
 névutóhoz: szerinti, általi, melletti
 X, 334.
igazándi III, 109, 185.
 igealak főnévként III, 155, 187.
 igeidők használata F. 2. évf.
 II, 274, 303, 337, 354; V, 403, 429.
 igekötő szórendje V, 399; Nyr.
 27:504.
 igenév; főnévi: nem tudni K.
 1863, II, 573; Nyr. 28:18. —

- melléknévi: -andó, -endő, hogy-os
 szerkezet helyett V, 399: — -ó,
 -ó képzős jelentései X, 418; —
 határozó: -va, -ve: lett elfogva,
 lesz kaszáva K. 1864, I, 91; X,
 415; — el van utazva X, 415.
 igető: gyök X, 412.
 ikes és iktelen ige V, 396.
 iránt: felől Nyr. 28: 18.
 iratlan III, 163, 187.
 is Nyr. 25:70; is-nem Nyr.
 27:504; vö. ha.
 istenek fája, más: istenfá X, 380.
 ivar: sexus; ivor: ebur K. 1863,
 II, 546.
 jelentő mondat szórendje X,
 407.
 jelzős összetett szó V, 408.
 job, joha, johádzik III, 12, 78,
 183, 185.
 jó: meg-, jut helyes használata
 K. 1863, II, 70; X, 337.
 jövevényszavak IX, 422.
 juha, juhádzik, juházik, juház-
 szodik III, 185.
 jut: jó X, 338.
 kajdács: papagáj K. 1863, II,
 546.
 kajdász: herold II, 431, 541.
 kákompilli IX, 511.
 kám III, 57, 184.
 kastos IV, 30.
 képel, fel- X, 407.
 képes beszéd lélektana V, 412.
 képez, képzik, képzet X, 406.
 képvisel V, 404.
 keresztény: keresztényen F. 2. évf.
 II, 207.
 ketten: kettőnk III, 83, 185;
 — kettő: ketté III, 118, 186.
 Keveháza etym. K. 1865, 503.
 ki, mi IX, 494; ki, mely, mi
 X, 395.
 kicsinyítő képzők: -csa, -cza,
 -a, -i, -ó, -ú X. 370, 402.
 kiereszkedik vmiről Nyr. 25: 69.
 kinéz V, 389.
 királydinnye X, 380.
 kiuszován X, 373.
 kivall: bevall Nyr. 25: 70.
 komócsin X, 379.
 konya X, 379.
 koponya: szem k.-ája X, 372.
 kosta III, 460.
 kotlik K. 1863, II, 546.
 kotú IV, 24.
 köből etym. X, 370.
 köcze etym. X, 370.
 kökény, szem k.-e X, 372.
 köntőrfarol V, 406.
 köszön: köszönt X, 384.
 kudarcz etym. X, 375.
 kuhi, -t mond, -n, -ban marad
 IV, 444, X, 375.
 kunkapitány II, 161, 539.
 kun: hún kötés III, 34, 184.
 kurta ktygó X, 377.
 küllőfelez V, 406.
 -l németben: magyar -ly X, 369.
 lábbó, lábbik X, 378.
 lából vezet III, 109, 186.
 lá-é, lá-e III, 146, 186.
 lakik: lakol X, 398.
 lapoczka: lapiczka X, 373.
 leány: lány X, 355.
 lefog fizetést Nyr. 25: 70.
 lesz + hat. igenév: le lesz ka-
 szálva K. 1864, I, 91; lett el-
 fogva X, 415.
 lévita III, 460.
 ly hangról k. 1864, I, 599.
 magyartalan stílus IX, 426, X,
 340, 384, 418.
 mái v. mai nap: manap X, 401.
 megesi a légy X, 373.
 mekkora K. 1864, II, 239.
 mely: mi: ki X, 395.
 meny: a) fiú felesége; b) öcs
 felesége III, 59, 185.
 mersz főnév III, 155, 187.
 metszen, metszesz X, 384.
 mi: mely: ki X, 395; Nyr. 28: 18.
 mind-mind Nyr. 25: 70.
 miszerint: hogy Nyr. 27: 504.
 mondat helyessége V, 392.
 -nagy: polgárnagy, falunagy,
 hadnagy, várnagy, városnagy. F.
 I, 671.
 nagy ideje Nyr. 29: 73.
 naponta: naponkint K. 1865, 190.
 nem-e Nyr. 28: 17.
 nemcsak — de: hanem V, 415.
 névelő és mutató névmás V,
 415 sk.; vö.: az.
 névmagyarosításról: -fy F. I,
 159.

- névmás: mutató, személy-, vonatkozó V, 415 sk.
noha IX, 495.
nő-e, vagy né X, 330.
nyakigláb X, 380.
nyakó X, 379.
 nyelvészeti tréfák X, 405, 416.
 nyelvhibák X, 418.
 nyelvtörténeti szótár X, 297.
 nyelvújítás az irodalomban F. I, 486.
nyilat húz X, 375.
nyilván X, 415.
 -ó kicsinyítő képző X, 403.
 -ódik, -odik IX, 494.
old: oldik V, 396.
oldalfelez V, 406.
oly: olyan IX, 495.
olyki: ollyik III, 152, 187.
ott: azt X, 399.
ő: az V, 415.
öcs, öcsémasszony III, 83, 185.
öregasszony: főudvarmesternő II, 235, 540.
összefüggés helyes F. I, 466; V, 387.
összetétel V, 404—407.
pandal: padmaly III, 160, 187.
pánkok etym. X, 375.
párnatáncz MNy. XII, 327.
pendely etym. X, 370.
pénzül K. 1863, I, 71.
Péterkés X, 404.
petymeg X, 377.
 pleonasmus Nyr. 28: 18.
polgármester: polgárnagy F. I, 671.
port hint szemébe, magyarul: vakulj magyar F. 2. évf. I, 399.
porond X, 374.
pót X, 381.
puha: puja X, 355.
rabotál: rabotol X, 375.
 rag ismétlése és elhagyása X, 387.
 ragozásbeli hibák X, 249.
rend: sor III, 119, 186.
rézkügyő X, 377.
róka: korhelyműszó IV, 34.
rovásra hazudik III, 21, 184.
rúg (ki-, meg-, össze-, be-, fel-, el-), rugtat, rukkanál X, 385.
sajog: ragyog III, 158, 187.
sanda: sejt X, 402.
sormetszet: caesura V, 281.
staffage = töltelék K. 1864, I, 65.
 stilisztika, ékes szókötés V, 402.
szakmány: zsákmány X, 373.
számszerűj: -igy X, 374.
szamuka IV, 22.
szeg: szegik V, 396.
szegint; bizony X, 400.
szemközt neki: vele V, 387.
szemő(k) X, 379.
 szenvedő ige alakjai és használat K. 1864, I, 90; V, 394; X, 415; Nyr. 27: 504; Nyr. 28: 18.
 széphangzás V, 401.
szer: szeret X, 400.
szerencsém van X, 384.
szilimán: csenevész F. I, 165.
szírom X, 381.
 szójátékok X, 385.
 szóképzés; fosztó képző X, 413; kicsinyítő képző X, 370, 402.
szomak: zömök X, 398.
 szórend F. 2. évf. II, 191; V, 399, X, 356, 363, 407; Nyr. 27: 504, 505.
 szótörténet F. 2. évf. II, 368.
szövegmosoly X, 404.
szurdancs X, 379.
 tagadás: többszörös tagadás magy. nyelvsajátság F. 2. évf. II, 133.
 tájnyelv az irodalomban F. I, 111, 125, 165, 486.
ták X, 38.
 tárgy és alanyi ragozás MNy. II, 275.
tart azzal: úgy vél V, 387.
té, tébláb, tétova V, 405.
tehet érte: róla F. I, 205; X, 249.
telephon MNy. XII, 327.
terem vhol, ott terem X, 299.
té's, té's is: te is K. 1863, II, 606.
tojtat X, 400.
tors, torzs, törzs X, 378.
tör: törik V, 396.
tuczet, tuczent, tuczin, tüczet X, 274.
tud titokzatos jelentése III, 107, 185.

turuntul etym. X, 371.
-u kicsinyítő képző X, 403.
ügy X, 412; — *ügy* ha jöttél X, 391; — Nyr. 27: 504.
únja magát, hely.: unatkozik V, 387.
úszován X, 373.
ütem: *tactus* V, 280, 285.
-va + *van*, lett: el van utazva X, 415.
vágány: *caesura* V, 281.
vajon X, 351.
vaj: vagy X, 353.
vakálj magyar F. 2. évf. I, 399.
-val, *-vel* idegenszerű használata V, 386.

valál főnév X, 383.
válasz: választás III, 81, 185.
vall kint, kárt X, 384.
való: *-ban való*, *-ba való* X, 335.
-ván, *-vén* igenév X, 383.
várnagy, városnagy F. I, 671.
vargabetűt ír X, 392.
vigadó K. 1865, 71, 93, 95, 143
viszhang V, 405 sk.
völgy etym. X, 372.
vün: *vive* III, 175, 187.
zömök: *szomak* X, 398.
zúzókigyó X, 377.
szakmány: *szakmány* X, 373.

Összeállította T. V.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

1. Arany János Jókai nyelvéről. Arany a Szépirodalmi Figyelő első kötetében (I, 486; 1861) beható bírálatot írt Jókai *Szegény gazdagok* című regényéről. A bírálat sem az Összes Munkák, sem a Hátrahagyott Művek kötetében nem jelent meg (mint több más értékes cikk sem). Várdai Béla külső és belső bizonyítékok alapján kétségtelenné tette, hogy az Aranynak ismert jelével: — # megjelent bírálat csakugyan az övé (EPhilK. 35: 787). Minthogy a teljes kiadás még bizonyára soká várta magára, alkalomszerű és érdekes a bírálatból (pontosan az eredeti írásjelzéssel) azt a részt közölni, melyben az egyik nyelvművész a másik nagy mester nyelvéről találó jellemzést ad.

„ . . . örömet szólnak azon fényes tulajdonokról, melyekért írónk a közönség kedvencze, s melyeket készséggel ismerünk el és magasztalunk. A közönségnek igen helyes és tiszteletre méltó okai vannak Jókait kedvenczének vallani. Oly eredeti magyarsággal, s saját szája íze szerinti zamattal nem ir neki senki, egy-két (de már nem élő) lángeszű versírónk kivételével.* Prózában kétségtelen elsősege van Jókainak. Jobb műveit s azok sikerültebb helyeit olvasva, mintha újra tanulnók tőle a kedves anyai nyelvet, azt a valódit, melynek megragadó ereje nem kisebb természetes bájainál, s szemén szedett kifejezései ép oly határozottan mint festői plasticitással testesítik és szabják meg a gondolatot. A magyar író jelenben és jövőben kétségkívül Jókai műveit választja egyik iskolájául, melyekhez nyelvtanulási feltett szándékkal járhat leczkéket venni. Magyaros kifejezés, s vele együtt magyar észjárás és gondolkodás teszi ragyogóvá és kedvessé legszebb lapjait. Irónk mintha egyetlen egyet sem feledett volna azon tősgyökeres kifejezésekből, melyeket legelső nyelvmestereinktől hallottunk: — értem, a gyöngéd anyát, a játszótársakat, a nagy tekintélyű kocsiszt, juhászt, dajkát, a nép embereit, — kiknek odavetett mondásai annyira megragadnak az

* Világos czézés Petőfire.

éles gyermeki figyelemben. Mások az írók közül az irodalmi szokott stíl utánzása miatt sokat felednek az élet fris és erőteljes nyelvéből; — írónk egyike azoknak, kik tulajdon előnyeiket nem adták cserébe idegen adományokért. Nyelve csak tulajdon tárházából veszi az ékességeket. Írónk, úgy látszik, később is leginkább az élethez járt iskolába nyelvkincseink gyarapítására. Ismerjük őt mint adomagyújtót. Ezen hajlam mutatja, mennyire szereti mindazt állandósítani emlékezetében, a mit az életben érdekesnek, jellemzőnek talál. Különös, hogy minden valódi tehetségbe mintha csak születésekor oltott volna a természet oly hajlamokat, melyek bámulatosan elősegítik e tehetség kifejlését! — Jókai ezen hajlamának köszönhetjük, hogy nemcsak azon tájnak, a hol nevelkedett, hanem általában minden tájnak, a hol járt, kifejezéseiből fölszedi azokat, melyek vagy igen találók, vagy oly hézagot pótolnak, melyet az irodalomban mások idegen, vagy csuínált új magyar szóval fejeztek ki és irtak körül. Találunk irataiban igen helyes megválogatással dunántuli, tiszavidéki, tiszántuli, erdélyi, sőt székely szavakat és kifejezéseket, a nélkül, hogy szokatlanság és pedáns fitogtatás színeit viselnék magokon. Ily író, csak a nyelv szempontjából véve is műveit, a nyelvnek ép oly becsülendő s tán bizonyosb sikerre számító gyarapítója, mint a ki új szavakkal miveli a nyelvet. Fölhasználja ugyan a már elfogadott csuínált szavakat, — s fölhasznál minden jót, a mit talál; — mert csak eszköznek s nem czélnak tekinti a nyelvet, de tudtunkkal csak egyszer érezte szükségét, hogy maga új szót készítsen s ez a „bál“ helyett feltalált „dalidó“ — ezt is, bár ismeretes néphasználta szóból módosította, nem tartjuk sikerültnek. Általában a szócsinálás kívül esik azon uton, melyen a nyelv gazdagítása tárgyában rendszeren jární szokott. Mennyivel jobban illik hozzá, hogy új regényében az olasz „villa“ (mezei lak) helyett a „kolná“-t használja, mely Arad megyében szőlőkerti házat, azaz valami oly formát tesz, mint a „villa“. Hogy írónk nem mesterkedik nyelvünkkel, hanem minél természetesebben használja fel annak minden természetes erejét és báját, nagy befolyásu népszerűségére. Megérti a gyermek is, élvezetet talál benne mindenki, s egy író és nyelvtudós tanulságot merithet belőle. — Kölcsény mondá, hogy az anyanyelv minél bővebb ismerete nélkül jeles író nem lehet — csak azt kell hozzá tennünk, hogy ez ismeretet ügyes tapintattal használni is kell tudni, s e részben kész példa Jókai. Mindenki ellen tehetünk egyes kifogásokat, s lehetne tennünk némelyeket Jókai nyelvére is, mely nem mindig egyenlően erőteljes, festői és szabatos; de mi általánosságban szólunk itt róla, s valamint általán mindenki elismeri, hogy Jókai a nyelvnek köszönheti jó részben nagy népszerűségét, úgy mindenki tudja, hogy kivált a nagyon sokat teremtő művész olykor alább száll a maga természetes színvonalán . . .“

Közi TOLNAI VILMOS.

2. Arany János és Zsoldos Ignác. A Pesti Napló 1865 júliusi számainak tárczájában névtelenül egy ilyen című cikksorozat jelent meg: „Költész-irodalmunk jelen állapota nyelvészeti tekintetben“. Kárhóztatja ebben a névtelen szerző pongyola verselésük miatt a korabeli költőket s megrója őket az asszonáncz miatt is, melyet nem tart rímnek. Ebben tehát merő ellenkezésbe jutott Aranyval, ki „Valami az asszonánczról“ című értekezésében megalkotta a magyar rímelésnek örökre érvényes codexét. Arany

modern, phonetikai alapon áll, midőn a hangzást figyeli meg, a hangok akusztikai hatását, s ahhoz képest határozza meg, jó-e a rím, vagy nem. A névtelen czikkíró pedig ósdi grammatikus módjára a betűt nézi, s azokat a szókat tartja csak rímelőeknek, melyeknek végső betűi „voltaképen is tökéletesen“ megegyeznek: *hab* és *pap* neki oly rossz rím, hogy utána már csak az ily rímelés következhetik: *galamb* — *medve*. Viszont meg van elégedve az ilyen rímmel: *karom*, *bontom*, mert hiszen a végső betűk azonosak. Itt megint szembe kerül Aranyval, kinek a nyelv zenéjére, ritmusára kényes fülét sértette az a dissonantia, melyet a rímelni akaró sorok végső ütemének egymással ellenkező lejtése okoz: „Helyzet (positio) által hosszúvá lett, bár különben rövid hangzónak szinte *olyan* hangzó felel meg. Például nem *harmat* és *marad*, hanem *harmat* — *siralmad*“.

Arany nem vette komolyan a már újdonság korában elavult fejtegetést, hanem egy kinyomtatásra nem is szánt tréfás verset írt a Pesti Napló szerkesztőjéhez, báró Kemény Zsigmondhoz, virtuóz rímekben téve neveltségessé a czikkíró kívánságait (Arany: Hátrah. Vers. 402):

„Szerkesztő Ur! tisztelt báró!

Lapjában egy hazajáró

Lélek kísért: tudja-e?

Ki sohajtoz: mind szemét, a

Mit firkál mai poéta;

Verse rongyos, maga éh.

— — — — —
Görbe — törpe, körbe — törve

Mindez rímnek pusztá örve,

Hátul egy rossz e betű,

Nem ér semmit: csontom — ponton,

Törpe — epe: ez már *bon ton*,

Ez már csengőbb öntetű“.

Nemrég került a M. Tud. Akadémia kéziratárába Zsoldos Ignácznak, kiváló jogtudósnak és előkelő bírónak, kézirati hagyatéka. Irataiból az tűnik ki, hogy ő volt a Pesti Napló névtelen czikkezője. Arany, úgy látszik, tudta már ezt verse írtakor. Erre vallanak következő sorai:

„Hajh! ne várd most, te *pedánt agg*.

Hogy a rímben egynehán' tag

Összecsengjen végtelen . . .“ stb.

A „pedánt agg“ kifejezés jól apostrophálta Zsoldost, de érthető, hogy e sorokat Arany nem közlésre szánta (lásd Arany: Hátrah. Vers. 408. I. Arany László jegyz.), csak baráti körben való tréfálkozásra. Kemény azonban Arany versét is közölte, szintén név nélkül, a Naplóban — s bizony ez a nem várt válasz nagyon rosszul esett Zsoldosnak, kiből a jeles szaktudás, józan ítélőerő, komoly erkölcsi érzék nem társult sem — mint hagyatékában lévő versei mutatják — költői tehetséggel, sem a humor megértésével. Értekezését kéziratban eltette irodalmi hagyatékába* s mellé tette** másolatban Arany versét is, azzal a bevezetéssel együtt, melylyel

* Akad. kéziratár, Történel. 2-r. 258. sz. CI.

** Uo. CII.

Kemény közölte. S komor méltatlankodással jegyzi meg Zsoldos * alatt: „Elégtételül közlendőnek vélem e' mosdatlan választ, mely Báró Kemény' hirlapjában kijöhetett! Zsoldos nem Aranyt gondolta a vers szerzőjének. „Töredékek Magam- és Kartársainnak Életéből“ cz. emlékiratában (342 v.), mely szintén az akadémiai kéziratárban van, megjegyzi, hogy: „gyanításunk szerint Szemere Miklós irt oly aljas feleletet“.

MÉSZÖLY GEDFON.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Arany „faizú“ (?) prózája. Riedl Frigyes Aranyról szóló tanulmányában (VIII. Prózája) azt írja: „Arany maga tréfásan azt szokta mondani, hogy prózája faizú“. Nyilvánvalóan Riedl után ismétli Kosztolányi Dezső is: „Próját ő maga is „fa“izúnek nevezte“. (Arany, a vidéki. Zombor és Vidéke, 1917 márczius 11.) — Nem tudom: *mondta-e* Arany „faizú“-nek a prózáját? — de írni *fahangú*-nak írta. Salamon Ferencznek ugyanis 1857 november 20-án irt levelében ezt mondja: „Magam is irtam volna egy cikket [holmi tervbavett Kazinczy-Társaságról], de az én *fahangú* prózám [— az alahúzás Aranyé —] senkit meg nem nyerne“. (ÖM. XII: 137. l.). — A *fahangú*nak pedig ez az értelme: *tompa-, színtelen-, nem érczes, nem hatásos hangú*. — E szerint elveszti kapcsolatát Riedlnek a *faizú* prózához fűzött, egyébként szép gondolata is: „Ha már elfogadjuk e hasonlatot, akkor is a fahéjra kell gondolnunk Arany prózájánál, arra a fahéjra, melynek átható édes zamatja egy egész asztalt beillatoz“. — Nógrád megyében: *fahang* = taplósodás, fának elrevesedett v. reteknek eltaplósodott bele (Tájszótár. Nyr. IV: 24). Ily értelemben is a *fahangu próza*: száraz, izetlen.

TRENCSENÝ KÁROLY.

Ellát vmivel. Brassai a német *ver-* igekötőnek mindenkor *el-* igekötővel való fordítását hibáztatja, s ezért a *versehen: ellát vmivel* szót is tuskére ítéli. (Szépirod. Figyelő I, 467, 1861.) Ehhez csillag alatt Arany János ezt jegyzi meg: „ . . . Én is Arkádiában születtem. Én is forogtam a nép közt. De hogy a magyar ember, még pedig annál inkább, minél magyarabb, *el ne lássa vendégét*, az nem fér a fejembe. A *felkészít* értelem minden divatos használata mellett nem kötök kardot, de étellel, itallal *ellátja* biz az. Még *pénzzel* is az utra, ha kell. Ezt nem fordították, ebből kár is volna bennünket kifordítani. A *vendéglátás* régi erénye a magyarnak, talán régiebb, mint *törvénytámasztás*. Bocsnát a közbeszólásért. SZERK.“ — Még egyszer szól róla Arany a *Visszatekintésben*. (ÖM. V. 387.)

Horgol. Arany *Fülemiléjében* tudvalevőleg Péter és Pál, a jó szomszédok mindúntalan összekapnak:

Ez sem enged, az se hagyja,
S a két ház, kicsinye, nagyja
Összehorgolnak keményen . . .

A dült betűvel szedett *összehorgol* szónak jelentése nagyjában világos, és valakit csak megkérdeztem, mind azt mondta, hogy ez annyit jelent, mint *összekaptak, összevesztek*. Arra a kérdésemre pedig: hogyan képzelik ezt az összeveszést, azt felelték, hogy: *egymásba kaptak*,

összeakaszkodtak. Mások az *ujjat híz* szólásra gondoltak, melynek szintén hasonló a jelentése. (vö. Nyr. 31: 505). Pedig a szónak semmi köze nincs a *horog*, *horgol*: *horgacsol* szóhoz, hanem a haragra fölberzent kutyának nem jót jelentő *hrr*, *hrr* hangját utánzó szó. Lehr Albert összegyűjtötte a kutya hangját kifejező szavakat (Toldi Estéje VI. 9 és MNy. IV. 138) s ott megtaláljuk: *horgol*, *hörög*, *herreg*, *herreg*, *herren*, *herrent*, *hortyog*, *hortyan*, *hortyant*, melyek mind a *hrr*-féle hangnak kifejezői; nyilván idetartozik még a lóról mondatni szokott *horkan*, *horkant* is.

Hogy ez valóban így van, következik a helyzetből is: a szomszédság még nem „vetemedett tettelegességre” s csak a kerítésen át és körösztil vész össze szóval, azaz *összemorog*. Bizonyítja az idézet folytatása is, mely a szót világosan megmagyarázza a hozzátartozó hasonlaltal

Összehorgolnak . . .
Mint kutyájok a sövényen
Innen és túl *összeugat*
S eszi mérgében a lyukat.

Azt hiszem, az utolsó sor nem szorul bővebb magyarázatra, legalább az előtt nem, a ki a kerítés aljában lévő lyukon vicsorgó foggal kiugató: *horgoló* kutyát látott.

Előfordul a szó a *Nagyidai Czigányokban* is (I. én. 67. vsz.), olyan értelemben, a mit a mai pesti zsargon így fejez ki, hogy *pikkje van rá*.

[Juhgégére] Csimaz *horgolt*, szörnyen fenekedett;
Jó, hogy eloldhatta mégis a kereket.

Huzza be az ajtót majd valaki hátul. (Arany: Első lopás 2. vsz.) Gazdag Imre, a költemény hőse, „egy járomszeget se’ örökölt apjátul”, a ki mindenét pörbe ölte.

„Huzza be az ajtót majd valaki hátul,
Ez volt az öregnek a szava járása;
Perlett is; ivott is; — a fia im lássa!

Rozvány György, Arany ifjúkori barátja, ezekben a sorokban Arany-nak szalontai visszaemlékezését látja. Elt ugyanis Szalontán egy Birizdó József nevű ember, kit erőszakossága miatt esküdt hivatalából elcsaptak. E miatt világyülölő lett, nem házasodott meg, vagyont sem szerzett s szokott mondásul használta: „aki hátul marad, tegye be az ajtót” (Magyar Figyelő, 1817, márczius 1, 380. l.). Teljesen hihető, hogy Arany annyi közt, ezt a szalontai alakot is később (1853) megörökítette költeményében. Az idézett mondat azonban igen jól ismerhette különben is, mert a magyar szóláskincsnek régi tartozéka és ma is közzsájon forog. Különben 1855—56 telén megint használja Szilágyi Sándor disznótorára írt tréfás versében, a hol barátját így jellemzi:

Minden fizetését bizza nagyharangra,
Ő maga sohasem vet, mégis bőven arat:
Húzza be az ajtót, a ki hátra marad.

(Benkő I.: A. J. tanársága Nkörösön 1897, 87. l.) A szólás jelentése világos: nem törődöm azokkal, a kik utáuaam élnek; lássák ők, hogy bírnak

boldogulni. Tartalmilag azonos avval az ismeretlen szerzőjű görög mondással, melyet Tiberius és Nero császár szeretett idézni: „Ἐμοὶ θάνατος γαῖα μυχθήτω περὶ“ (Halálom után ám boruljon tűzbe a világ); valamint Marquise de Pompadour, XV. Lajos kedvesének megjegyzésével: „Après nous le déluge“ (Utánunk akár a vízözön is jöhet) (vö. Tóth B. Szájrul-szájra,² 157. l.). De nemcsak tartalmilag, hanem külső kifejezésében is nagy rokonsága van szólásunknak Európában. A változatokat mellőzve, csak a legszokottabbakat idézem. Német: Der Letzte macht die Türe zu. — Francia: Le dernier ferme la porte (ou la laisse ouverte). — Angol: He that comes last makes all fast. — Olasz: Chi resta dietro, serra l'uscio. Épp így még több európai nyelven. Érdekes, hogy a latinból s a középlatinból tudtommal nem idézhető, tehát már abból az időből való, mikor a nemzeti nyelvek önálló életet kezdtek élni. W. Körte szerint (Sprichwörter der Deutschen, 2. kiadás, 4827. szám) a szólás az örökösödési jognak egy szabályát mondja ki, tudniillik hogy a házasságban a másikat túlélő fél az egyetlen örökös; ezt megerősíti a szólás hollandus alakja: „Die laatst overblijft (langst leeft) sluit de deur, en zal het al hebben“ = a ki utolsónak marad (tovább él) beteszi az ajtót, s azé legyen minden. (Reinsberg-Düringsfeld: Sprichwörter II. 36. szám.)

Magyar változatai közül tudtommal a legrégebb Decsi-é (Adagia, 1598, 3000. szám; Chil. III. Cent. X. Dec. X): „Ager quàm multos habuisti, et quàm multos habiturus es dominos . . . *Ebről ebre marad* vel: *Eb vtől ki belőlle*. auagy: *Tegye bé az ajtót az ki vtől marad.*“ (a NySz.-ből kimaradt). Dugonics: *A ki utolsó megy ki a világból, tegye be az ajtót.* (Romlott alaknak látszik.) — Pelkó Péter: *A ki utól marad, tegye be az ajtót.* — Erdélyi: *A ki végül maradt, tegye be az ajtót.* A szerző ezt a magyarázatot fűzi hozzá: „Azok vezérszava, kik a jövőre semmit nem gondolva élnek“. Arany változata valamennyitől eltér; nagyon hasonló hozzá az, melyet Arad megyéből ismerek: „A ki hátul jön, húzza be az ajtót“. Evvel szinte teljesen egyezik Kriza változata: „A ki hátul marad, húzza be az ajtót“. (Vadrózsák 361. l.)

Érdekes volna kideríteni, vajjon a szólás nálunk is jogszkokás emléke-e, mint Közép-Európában. Eddigelé nem akadtam olyan adatra.

Vizzé csak nem válik a vér. (Arany, Toldi VIII. 2.) Ezekkel a szavakkal kezdi átnok beszédét György, mikor öccsét ki akarja túrni örökségéből. Jelentését mindjárt a következő sor magyarázza: „Csak testvér marad az, a ki egyszer testvér“. — A vér az ősalapotú ember korától kezdve a mai napig az emberiség köztudatában mint az élet hordozója él, jelenti magát az életet is (erről a néplélektanban óriás irodalom van), s épp ezért a *rokonság, atyafiság, család* képes kifejezése is: *vérrokonság*, ezek az én *véreim, testvér*, édes *vérem* (Decsi 4144), *vértagadó* (erről a régi magyar jognak külön rendelkezései vannak, vö. GEORCH ILLÉS: Honnyi törvény) stb. Így aztán az *atyafiságos szeretet, rokon érzés* jelölője is lett, mint Arany idézett sorában. Ezért a szólás: *vér nem válik vízzé*, szembe helyezi a rokon szeretet a közömbösség jelképével, a vízzel, azaz: a családi összetartozandóság érzése nem múlhatik el soha. Maga a szólás eddigi tudomásunk szerint nem mutatható ki régi forrásokból. Legelső adatunk rá FALUDI jegyzőkönyve: „A' jó vér nem válik vízzé.“

(Révai Miklós kiadásában 1786—87). Megvan GVADÁNYIBAN: „*A' jó vér soha se változhatik vltzé*“ (Nót. test. 1796. 10. l.); ettől kezdve minden szólásgyűjteményünkben megtalálható.

A szólás úgy látszik jövevény, mert szinte minden európai nyelvben megvan. A germán nyelvekben ebben az alakban: „*Blut ist dicker, als Wasser*“; angolul: „*Blood is thicker than water*“; ugyanígy a dánban, svédben, izlandiban. A magyar alakhoz közelebb állanak a román alakok; olaszban: „*Il sangue no fù mai acqua. — Il sangue non è aqua*“; délolasz tájszólásban: „*Lu sangu nun si pò fari acqua*“. Ugyanígy a cataloniai spanyolban: „*La sang no s' pod tornar aigua*“ s az oláhban: „*Sangele apü nu se face*“.

A délolasz alaktól kezdve mind szórul-szóra egyezik a magyarral s így valószínű, hogy hozzánk román közvetítéssel került a szólás. (Vö. Lehr: Arany Toldija. 1882. VIII. é. 2. vsz. — Reinsberg-Düringsfeld: Sprichwörter 1872. I. 127 és II. 455.) — Van e szólásnak magyar toldása is, melynek párját máshonnan nem ismerem: „*A jó vér nem válik vltzé; felelnek rá az egymással perlekedő rokonok: de válhatik méreggé*“ (CzF.). Ezt a változatot idézi, mint élettapasztalás a sunyi Detre:

Atyafívér vltzé, söt epe méreggé
Hogy változik által, azt látom örökké. Buda H. III. 18.

Egy kis módosítással alkalmazza a szólást Petőfi a János Vitézben (XII. 24), mikor a franczia királylány kijelenti, hogy megszabadítójának szívesen felesége lesz:

Jancsi ereiben nem folyt víz vér helyett,
Szívében hatalmas tusa keletkezett;
De lecsillapította szíve nagy tusáját,
Emlékezetébe hozván Iluskáját.

Itt a vér nyilván a könnyen lobbanó szerelmi vágyat jelképezi. Egyébiránt nem volna nehéz mind az irodalmi és köznyelvből, mind a népnyelvből összeszedni azokat a kifejezéseket és szólásokat, melyekben a *vér* általában az indulatok, szenvedélyek, érzések valamennyi változatának hordozója, képviselője és kifejezője; igen érdekes lélek- és élettani, valamint ethnologiai magyarázatokat lehetne hozzáfűzni.

TOLNAI VILMOS.

ARANY-MAGYARÁZATOK.

1. **Marók.** „Az egri leány“ IV. szakaszának, mely a hős leány „egyenetlen harcát“ rajzolja a kedvesét megölt cseh rablók-kal, ez az utolsóelőtti strófája:

„Ki látta valaha, villámlani téiben?
Fegyver csillogását fekete éjféiben?
Galambot *marókkal* vinni, verekedni?
Gyöngé szűzi karról piros vért csepegni?“

Mi ez a *marók*? Akadhat jámbor (akadt is), a ki itt sajtóhibát sejt. Nem marók, hanem marók. T. i. a galamb (= az egri leány)

„marokkal“, „markával“ vitt, verekedett, „markában“ tartotta, „markába“ szorította a „kézből kitekert“ kardot. De félre a tréfával! Boldog az, a ki sohse szorul meg, ha magyarázni kell. Ha megszorul, kisegíti magát. Ha nem tud kimagyarázni, belemagyaráz. Azt is meg tudja magyarázni, a mit maga sem ért. Így tett Greguss. Elgondolta, hogy: *Maró*: kányaféle (!) madár“ (l. Arany J. balladái. Magyarázza Greguss Á.).

En eleitől fogva azt vallottam (és tanítottam), hogy *maró* Aranynek *csinálmanya*. Persze, nem a szó maga, hanem a reáruházott jelentés. Mit akart vele kifejezni? Azt, hogy *ragadozó* (madár), mely tehát lehet nemcsak „kánya“, hanem sas, keselyű, sólyom, héja, ölyv, karvaly, vércse is. Ezt a véleményt többszörösen tudom támogatni. 1. Sohase hallottam, sehohsem olvastam e szót, hogy egy bizonyos *ragadozó* madár neve volna. Nincs nyoma semmiféle szótárban. A „Nomenclator avium regni Hungariae“ (1897) se tud róla, pedig az jórészt följegyzí a nép ajkán élő szókincset is, a tájneveket. 2. Mért nem használja Arany a szokott s ismert „ragadozó“ szót? Mert az öttagú „ragadozókkal“ bajjal fért volna a versbe. De hát írhatta volna: „sasokkal“, ha ezt megérdemelné a cseh „zsványhad“: még inkább: „ölükkel“ [v. ö. az Öldöklő angyalban: „Galumbját űzi, mint az ölyv“ — „Mért szállong a turul s ölyű“ (Kevéh.). „öli — sivás“ (BH)], — azért is, mert azt hihette, hogy *öli* = öll (l. CzF.). Csakhogy neki alkalmasabb szó kellett, olyan, a mely szépen beilljék a versbe, s egyszersmind jól kifejezze a viaskodást, verekedést, a „bitang nép“ vérengzését; a szelid galambbal való ellentétet, a mi nem annyira a „ragadozásban“ áll, mint a „marásban“. T. i. nemcsak az *mar*, a kinek foga van, pl. farkas, kutya, kigyó, hanem a szárnyas is: csip, vág, tép, szaggat; a madarak is marnak, marakodnak, mire nézve v. ö. „A holló orrával és *marosásával* kegyetlennek látszik lenni“ (NySz.). Nohát erre termett a „mar“ ige participiuma: *mar-ó*. S helyes a szó választása már azért is, mert számos madár neve éppen ilyen igenév, pl. a „ragadozó-n“ kívül: repeső (régí), bukó, verebészó, süvöltő, csücsörgő, énekő; összetételben: halkapó, küszvágó, csiganyitogató, kőforgató, fővenyfutó, sárjáró, szélkiáltó, nádmászó, nyaktekerő, favágó, kecseszopó, légykapó, barázdabillegető, magnyító, meggyvágó, aranyáruló, kőmászó, túskebujkáló, stb. 3. Erős bizonyíték a mellett, hogy *maró* nem valamely madár kelendő neve, az, hogy *dült betűkkel* van szedve. Evvel mintegy figyelmeztetni akar bennünket Arany, hogy „Ime, ez a szó új szó, melylyel csak én s csak itt élek“.

2. **Nem az vagyok, ki voltam egykor.** Ez a sor Aranynek: „Letészem a lantot“ című s kezdetű költeménye első versszakában fordul elő, ily összefüggésben:

„Letészem a lantot. Nyugodjék.
Tőlem ne várjon senki dalt.
Nem az vagyok, ki voltam egykor,
Belőlem a jobb rész kihalt“.

Tolnai Vilmos az „Irodalomtörténet“ 3—4. füzetében azt állítja, hogy e sor nem egyéb, mint *idézte* Horatius következő helyének: „Non sum qualis eram“ (Carm. lib. IV. I.). Azaz fordítása. De megengedi, hogy Ovidius is lehetne a forrás: „Non sum qui fueram“. Felhozza továbbá, hogy Aranynál gyakran megtaláljuk

e sort, kis változtatással, prózáiban is, pl. „Nem az vagyok többé, a ki voltam“, „nem vagyok többé az, a ki voltam“; sőt, egyszer magamagát is idézi.

En azt, hogy az Arany sora tulajdonképen Horatiusé, bátorodom nem hinni. Ha fordítása volna amaz emennek, akkor híven így kellene: „nem (olyan) vagyok, a *milyen* voltam“. Ha minden áron latin az eredeti, akkor kétségkívül Ovidiusnak van elsőbbsége: „*qui fueram*“ = *ki* voltam. Igaz, hogy Büchmann a Horatius szavait sorolja a „gefügelte Worte“ közé; de ez csak azt jelenti, hogy nem „Ich bin nicht mehr, der ich war“, hanem Horatius mondata forog a német tanultak száján s lett szállóigévé.

Azt is jó megjegyezni, hogy az illető hely Horatiusnál így van teljesen: „Non sum qualis eram *bonae sub regno Cynarae*“, a minek Aranynál „egykor“ felel meg; továbbá, hogy a két vers alap-gondolata, eszmemenete egészen különböző: Horatius a szerelemből kiöregedését emlegeti, míg Arany lelke ifjúságát siratja. Én tehát csak annyit vagyok hajlandó megengedni, hogy Arany olvasta, ismerte a Horatiusi helyet, de a tudatos fordításnak ellene mondok, lehetetlennek tartván, hogy egy igazi költő tisztán lyrai versben más költőtől lopogasson, szószerint idézgesse, mi több, olyat, a mi magában véve jelentéktelen; s evvel a fakó pávatollal mindenfelé kérkedjék. Még holmi Virág- vagy Berzsenyi-féle reminiscencia sem bír valószínűséggel.

Hátha már most én közelebb keresném a mintát, s avval állanék elő, hogy Arany ama sorát Petőfitől vette? Lehetetlen-e ez? Hisz Arany költészetében, tudjuk, nem gyérek a Petőfi-nyomok. Ezt ő maga is elismeri:

„Döbbenve ismerek fel rajzomon
Égy-egy vonást, mit szellem-űjja von,
Övé, kiáltom, itt, ez itt övé,
A szín erős, nem illik együvé“ (Emlények).

Petőfinek „Ilyen asszony való nékem“ című dalában u. i. ez fordul elő:

„Nem vagyok az, a ki voltam,
A ki annyit szomorkodtam,
Csillagos ég az életem,
Ezt is neked köszönhetem“.

Mit szól ehhez Tolnai? Bizonyára azzal védekezik, hogy egymástól függetlenül, mindakétten Horatiust másolták (Petőfiről köztudomású, hogy Horatiust nagyon kedvelte, s úgyszólván mindennapi olvasmánya volt).

De mit okoskodunk tovább? Ne fecséreljük a szót, hanem mondjuk ki kereken: nem lehet itt helye semmiféle utánzásnak, idézésnek, s Arany bármily paradoxnak tessék, még ha Horatiustól vett is, a *magáét adta*, mert benne született. U. i. a változásnak, a mult s jelen különbségének, ellentétének érzése és gondolata közös mindenkivel, s ez érzésnek és gondolatnak nyelvbéli kifejezése is kell hogy egyenlő vagy hasonló legyen minden népnél. A ki a magyar nép között sokat forgott, számtalanszor hallhatott ilyeneket: „Én se vagyok ám már, a ki voltam“, „Sohse leszek oda, a ki voltam“, „Ki is voltam én hát?“ „Hej, mi voltam én!“ „Mi voltam! mi vagyok!“ „Mi voltál! mivé lettél!“ „Voltam, a ki voltam, de

nem úgy lesz ezután“. „Voltam, a mi voltam, de mi vagyok most?“. V. ö. még: „Vagyok, a ki voltam, leszek, a ki vagyok“, „Voltam, a mi voltam, de nem leszek, a mi lehetnék“ (Dug.). „Nem úgy van most, mint volt régen“ (Terhes S.). „Nem úgy van, a mint volt“ (Petőfi). „A mi volt, az nincs már“ (Arany). Vége:

„Az vagy-e még, a ki voltál,
Árva szívem, az vagy-e?“ (Arany).

3. Arany kitüntetése. Rákosi Jenő a Petőfi-Társaság márczius 18-iki ünnepi ülésén felolvasást tartott „Arany Jánosról“. Ebből veszem a következő részletet:

„Mikor a király és nemzet kibékültek s az életnek visszaadott nemzet reménye az egekre szállt: őt az esemény alkotóerejének teljességében találta, egymagát nagy költőtársai közül. Az akkori országos örömhöz tartozott, hogy a királyi kegy a nemzet dalnokáról sem feledkezett meg, s Arany János mellére tűztek egy Szent István-rendet. A költő megdöbbenve fogadta a nem várt kitüntetést és a mikor megtudta barátaitól (!), hogy ezt a dolgot már el nem kerülheti, fölülkerekedett benne jó magyar humora, leült s megírta e sorokat:

„Kibékültek, határt jártak,
A legényre jó sort vágta;
Engem is most ez a sors ért,
Elviselem a hazáért“.

Rákosi, úgy látszik, nem tudja, vagy elfelejtette, hogy Arany Hátra-hagyott Ir. és Lev. I. kötetében (416—17. l.) megjelentek „Csillag-hulláskor“ összefogó czím alatt a „rendjel“-re vonatkozó jóizü rögtönzése. Számszerint hét.* A hetedik ez:

„Ha békülnek, határt hánynak,
Egy suhanczra jó sort vágna;
En is, a mit sorsom rám mért,
Elszenvedem — a hazámért!“

Van egy harmadik variáns is. A koronázás után néhány nappal hajón utaztam Pesttől Paksig. A szerencsés véletlen összehozott az akkori tolnamegyei főispánnal, a nagy műveltségű, áldott lelkű s véghetetlen kedves Sztankovánszky Imrével. Elbeszélgettünk. Irodalmi dolgokról is. Ekkor ismertette meg ő velem ezt az alkalmi rigmust. Nyomban leírtam:

„Kibékültek, határt hánynak,
Egy suhanczot fel is vágta;
A mit a sors reám mért,
Elviselem hazámért“.

Most már az a kérdés, hogy a három szöveg közül melyik a hiteles. Természetesen az Arany László által közlött, feltéve, hogy megvan Arany kéziratában. Én az „enyém“-et tartom legjobbnak, mert legfinomabban fejezi ki azt, hogy a „felvágott“ suhancz maga a „megrendjelezett“ Arany. A Rákosié legkevésbé ér. Látszik, hogy gyengülő emlékezetből van leírva; lehet, hogy többen bábás-

* Tudok egy nyolczadikat is:

„Hogyha én most . . . hatnám,
Száz keresztért nem adnám“.

kodtak, sütogettek rajta. Apokryphságát mutatják ezek: más a határhányás, más a határjárás, ide nem ez való; nem „a legényre“, hanem „egy legényre“, amugy nincs értelme, a harmadik sor ügyetlen; a második rim (sors ért — hazáért) rossz.

Ide írom végül a *Jóka Ördöge* VI. sz. befejezését, mely a határhányás körüli népszokás ismertetésével Arany tréfáját is jobban megérteti:

„Jóka is megkapta jótéte jutalmát:
Od'adá a szomszéd fele-birodalmát,
S mingyárt a hűvösben ki is mentek reggel,
Kijegyzék a határt hosszába, czövekkel.
Aztán a határra dombokat emelnek,
Fájdalmára néhány bámész sühedernek,
Kiket a hely színén, a halomnak ormán,
Lefogtak erővel, kényszerítés formán,
S hogy eszökbe jusson szakállas vén korig,
Az emlékezetet hátuljokra verik“.

4. A „Nagyidai Czigányok“ két versszaka. E „hősköltemény“ I. kiadásában (1852) van egy versszak (II. É.), melyet Arany már a II. kiadásból kihagyott; viszont van egy versszak a IV. É. végén, mely még nincs meg az I. kiadásban. Amaz így hangzik:

„Ősz Labodát, a mint ülne egy zugolyban.
(Mely zugot, nem illik, hogy tovább rajzoljam)
Levéé inárol s elaltatta ülve,
Hol *lággy majoránna* illatoz körülé“.

Az utolsó sorhoz Arany esillag alatt ezt idézi:

„ . . . ubi *mollis amaracus* illum
Floribus et dulci aspirans complectitur umbra“. Virgil.

Mi vibette rá Aranyt, hogy ezt a strófát kihagyja? Tudjuk, hogy Toldy Ferencz 1852-ben, midőn megjelent a NCz., az Új Magyar Múzeum-ban gáncsolólag nyilatkozik róla, mely szerinte „szomorú aberratiója egy ritka szép léleknek“, „tartalma — áldatlan üresség“. Nyilván a nemi vonatkozású s egyéb „nemszép“ helyek tetszettek neki vissza a költeményben. Tehát hamar készek volnánk a felelettel: Arany Toldy *kedvéért* adta ki az utat ama strófának. Valószínűnek látszik, de én nem hiszem. Toldy balul fogta föl, nem értette meg a NCz.-at, a mit Arany így panaszol a Bl. II. énekében [Toldyra gondolva]:

„Korcs volt, üres volt, aljas volt: elég“, és:
„Rossz vagy, silány vagy stb.“
De: „Ki gondolt arra, hogy van benne *eszme*,
Czigányfölötti érzés valami, stb.“

Tudta Arany, hogy ezek az „aljasságok“ bele valók abba a komikus műbe, mely a czigányt rajzolja. Azért, illetetlen hagyta mind a többit, pl. Dundi asszony rajzát (III. É.), Cibak halálát (u. o.), Csóri „kincstárát“ (IV. É.) s egyebeket.

De az új strófával se akarta Arany valamennyire expiálni bűnét:

„Meg ne gáncsoljátok szegény költő dalát, [itt is Toldyra czéltott]
Puk Mihálynak írta ebben *diadalát*;
Méltó oly vitézség, mint az övé, erre:
Más babér nem termett e dicső fegyverre“.

Hogy mi ez a „diadal“ és „más“, tudja, a ki tudja. Én tehát a helyett, hogy válaszolnék a fentebbi kérdésre, csak azt mondom, hogy a kimaradt strofa kimaradhatott, nem érezzük híját, de sajnálom, hogy kimaradt. Ha Goethe leültette a vitéz szabót („Der Schneider in den Dr. . .“), a vén Laboda is hadd ülne ott a mollis amaracus közt, míg — föl nem ébred. Az új strofától pedig éppen nem válnék meg, mert azt a szerkesztés mestere aesthetikailag szükségessé tudta tenni.

LEHR ALBERT.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XV. közgyűlés.

1917 március 22.

Szily Kálmán elnök elnöklete mellett jelen vannak: Szinyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztárnok, Angyal Dávid, Binder Jenő, Birkás Géza, Bogdánffy Ödön, Császár Elemér, Erdélyi Lajos, Ernyey József, Gulyás Pál, Gyomlay Gyula, Heinrich János, Hellebrandt Árpád, Horváth János, Kéký Lajos, Lehr Albert, Lukács József, Madzsar Imre, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Négyesy László, Pais Dezső, Popovics Iván, Putnoky Imre, Riedl Frigyes, Szegedy Rezső, Szemkó Aladár, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Tomcsányi Móricz, Vargha Bálint, Vargha Damján, Velledits Lajos, Viszota Gyula, Voinovich Géza, Zlinszky Aladár, Zsinka Ferencz tagok. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztárnok.

1. Elnök a közgyűlést a következő szavakkal nyitja meg:

Tisztelt Közgyűlés! Akkor, midőn az egész ország Arany János nagy szellemének hódol, midőn társaságok, körök, intézetek, nemesen vetekedve, egymásután újítgatják dicső emlékezetét: tétlenül, közömbösen félreállhatunk-e mi, a M. Nyelvtudományi Társaság? az a társaság, mely édes nyelvünk művelését és gondozását írta zászlajára? szabad-e a kegyelet hálaadóját buzgó készséggel le nem rónunk azon költőfejedelem iránt, a kinek egyik ereje és érdeme éppen a nyelvében van, a kinek költészete a törzsökös jó magyarságnak soha ki nem aknázható kincses bányája? De minek ez a kérdés! Hisz társaságunk eddig is hűségesen megtette a magáét, mert folyóiratában tizenkét év folytán vagy negyven oly czikk látott világot, mely Arany magyarzatával foglalkozik, s most is, születése századik évfordulóján, szóval és tettel kívánja őt méltóan ünnepelni.

2. NÉGYESY LÁSZLÓ fölolvassa Arany János és a magyar nyelv cz. értekezését.

3. LEHR ALBERT Visszaemlékezések Arany Jánosra cz. fölolvadásában a költővel való találkozásairól s vele folytatott eszmecseréről elevenített föl néhány érdekes adatot s utána Aranynek három költeményét (Ráchel siralma, Koldusének, Tetemre hívás) s a Toldi X. énekét szavalta el.

4. A nagy tetszéssel fogadott előadások után elnök előterjesztette a választmánynak Arany János születésének 100-ik évfordulója alkalmával hozott következő határozatait:

a) A Társaság a Magyar Nyelv májusi füzetét Arany János emlékezetének szenteli;

b) Megbízta TOLNAI VILMOST, hogy Lehr Albert Arany-magyarázataihoz szöveget készítse. Ez már teljesen készen is van, de a kiadó Franklin-Társulat a közgyűlésre nyomdai nehézségek miatt csak egy példányt küldhetett be — szemleívokban. Az elnökség a Franklin-Társulattól 100 példányt kötött ki magának, melyekből egy-egy példány a mai közgyűlésen megjelent társasági tagoknak meg fog küldetni.

c) Ugyancsak TOLNAI VILMOST fölkérte, hogy Arany nyelvészeti dolgozataihoz szöveget készítse. Ez a Magyar Nyelv májusi füzetében fog megjelenni.

d) Fölkérte NÉGYESY LÁSZLÓT, hogy a *Toldi szerelméhez* készítse nyelvi és tárgyi magyarázatokot;

e) és végül határozatban kimondta, hogy MELICH JÁNOSNAK és MÉSZÖLY GEDEONNAK itt következő indítványát pártolólág terjeszti a mai közgyűlés elé. Az indítvány egész terjedelmében a következő: „Tisztelt Közgyűlés! Ebben az évben van száz esztendeje, hogy Arany János, a legnagyobb magyar epikus költő született. Ez alkalomból tiszteletbeli tagnak bátorkodunk ajánlani

LEHR ALBERTET,

Arany János műveinek kitűnő nyelvi magyarázóját, a Magyar Tud. Akadémia levelező tagját, a ki Társaságunk alapítása óta folyóiratunk legbuzgóbb munkatársai közé tartozik.

A modern irodalomnak a külföldön sincs nagy költője, kinek nyelvkinése oly alapos, sokoldalú, a költői és a népnyelv minden árnyéklatába annyira behatólag magyarázót talált volna, mint a minőt Arany János Lehr Albertben talált.

Lehr főműve, a *Toldi* kiadása méltán nyerte el 1886-ban az akadémiai nagyjutalmat. A *Toldi* és *Toldi estjének* iskolai kiadásai szintén sok fényt vetnek a magyar nyelv és Arany költészetének legjellemzőbb sajátságaira. E nagybecsű három könyv anyagát Lehr Albert 1905 óta folyóiratunkban megjelenő *Arany-magyarázatok* című, kitűnő nyelvérzékkel írt cikksorozatában folyton gazdagítja. A közöttünk még teljes férferőben működő Lehr Albert, saját kívánsága szerint, majdan Arany János közelében fog végleg pihenni.

A nyelvtudományban — bizvást mondhatjuk — Lehr neve az Aranyéval együtt fog mindig élni.

A közgyűlés ez indítványt lelkes örömmel fogadja s LEHR ALBERTET egyhangúlag, közfelkiáltással a Társaság tiszteleti tagjává választja.

5. Elnök a tagoknak s a nagyszámban megjelent érdeklődő közönségnek figyelméért köszönetet mondva, a közgyűlést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

39. TRENCSENYI KÁROLY írja nekünk: Arany János szótárával foglalkozom. Egy-két szóval nem vagyok egészen tisztában. Szótárainkban sem találok az értelmezésüket. Folyóiratunk szerkesztőségéhez és olvasóihoz fordulok hát szíves fölvilágosításért. A kérdéses szók, az értelmezéshez szükséges szöveggel, ezek:

1. *Héró*. „Az elveszett alkotmány“ I. énekében Armida szolgálója jelenti: „Asszonyom . . . hegyet és völgyet befutottam. Tért,

ligetet, rónát, tüskét megjártam ez estvén, ... Sőt a mi több ... még a királyi Városok irati közt is meghajtottam a *héro*t, Kit lel-kemre kötél, de nyomába sehogy se' jöhettem. Már kétségbe esém, lesütött fővel haza tértem: ... Egyszer a sík közepén neszt hallok: ... Lábdobogás ... emberhang ... ő az, Rák Bende, a g—i Tisztujítás hőse, a sors-üldözte vitéz, tíz Társaival". (ÖM. IV : 10.) Helyes nyomon járok-e, mikor a *héro*-ban idegen szót sejtek? — Felelet: Sejtése csakugyan helyes nyomon jár. Arany e helyen a klasszikus ódaköltés egykor sűrűn használt, kedves szavával élt, *héro*t a. m. *hérost* vagyis *hóst* (l.: „a g—i tisztujítás hőse“). A *hös*-t a költői nyelvbe Kazinczy és Berzsenyi vitte be, bár Kazinczy szerint Szemere Pál (vö. NyÚSz.). BERZSENYINÉL a *hös* mellett előkerül a *héros*, sőt ha ez nem fért bele a versformába, a *héro* is. Pl.: „te fedezd fel előtte hazánknak Hajdani *héro*it“ (Horváth Ádámmal). CSOKONAI mindig *héros*-t vagy *héro*-t ír. Ime néhány példa a sok közül: „Boldog földbe lakó magyarok! nem örültök-e annak, Hogy ti is illy nagy atyák s *héro*k unokái lehettek?“ (Látás). „Szent hely ez, a *héro*k előtt szentek szente.“ (A haza templomának örömapja.) „A menny pitvarában Több *héro*k sorában Vigadjál, Kedves Pál!“ (Czindery sírja felett a kesergő özvegy.) „Hazánk határa Nem jutott még ma is a *héro*k fogytára.“ (Az igazság diadalma.) P. I.

2. *Géczi banya*; *géczi boszorkány*. ARANYNÁL olvasom: „Hosszú sikátorokat fúrván a géczi banyák közt ...“ (Az Elv. A. 5. é. IV : 99. l.). „Géczi boszorkányok mentek lovagolva ... lapátjaikon“ (U. a. IV : 98. l.) — *Gécz* község van több is Nógrád és Szatmár vármegyében. Melyik Géczről van itt szó? Miért *géczi* a banya, a boszorkány? Tudnivaló: van *büdi*, *bőjti boszorkány* is. — Felelet: Kétségtelen, hogy a „géczi boszorkány“ a szatmármezei Nagy-Gécztől kapta a nevét. Ez a boszorkány ugyanis Gvadányinak 1796-ban megjelent „*A falusi notárius halála ...*“ cz. munkájában (9. §. 115. és 123—149. ll.) fordul elő legegyszerűbben, azután GAÁL JÓZSEF „Peleskei Notárius“ cz. bohózatában (megjelent 1839-ben, a Nagy Ignác-féle Színműtárban). Az I. felvonás negyedik jelenetében az Éjki királyné kérdezi Tóti Dorkától: Ki vagy te? Mire ez így felel: „Legalázatosabb szolgálód Magyarországból, Tóti Dorka, *géczi boszorkány* itt Szatmár vármegyében“. Gvadányinál a géczi boszorkány neve: Toty Dorkó, s a verselésből kitűnik, hogy a Toty egy szótag. Sz. K.

3. *Jóidő-malma*. „E *fordulatos* időkben fordulunk mi is — lefelé ... Fordulunk ... mint ördögmotolla, mely sehova sem halad; mint a „jóidőmalma“ — így őszszel.“ (Lev. Szilágyi Istvánhoz. 1859 okt. 25, XI, 264. l.) — „A munkakedv, ha beállít is hozzám, igen kevés ideig tart, olyan csak, mint „a jó idő malma“. (Lev. Tompához. 1859, XI, 468. l.) — E szót, úgy látszik, akkoriban ismerte meg Arany, mert mind a két levelében még idézi. Az értelmezésnél — úgy gondolom — az „*őszszel*“ szó vezet a helyes útra. — Felelet. E kifejezést a szalontai nép nem ismeri; talán ismeri a nagykőrösi. Sz. Zs.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 JÚNIUS

6. SZÁM.

Török jövevényszavainkhoz.*

2. *Sőreg*. Néhány évvel ezelőtt a Magyar Nyelvőrben (XLI, 67—8, vö. MSFOu. XXX, 174—7 is) kifejtettem, hogy a köztör. nyelvek szókezdő *s-* hangjának régi török jövevényszavainkban legtöbbször *sz-* felel meg (*szán, szór, szakál, szür* stb.), néha azonban *s-* (*sár, sárga, sárkány, sēpēr, sērke*), s ilyenkor a köztör. *s-*szel szemben a csuvasban (és a mongolban is) szókezdő *š* hangot találunk: csuv. *šur, šurš, šapēr, šárka*, mong. *šaruk, šara, šiyür*. Nyilvánvaló, hogy az idetartozó esetekben a csuvas és a mongol eredeti altaji szókezdő *š-* hangot őrzött meg, a mely a köztörök nyelvekben a szókezdő *s-*szel esett össze.

A *sár, sárga, sárkány, sēpēr* és *sērke* sorozatot ismét egy hangtani és tárgyi szempontból egyaránt érdekes esettel szaporíthatom: régi török jövevényszavaink lajstromába tartozik a *sőreg* halnév is.

Sőreg [acc. *sőregēt*; első adat Beszt. szój.; alakv.: *sőreg* (vö.: 1553: „Vsones doricae et *seureg*“ Termtud. Közl. XXVI, 494, OklSz.; XVI. sz. eleje: *Seuregh* MNy. XI, 83; „*sőreg*h — *salpa* est genus piscium“ Kol. gl. (újabb glosszák); 1590: „*sőreg* — *sturio secundus*“ SZIKSZAI; vö. még MÁRT. 1800, SI, innen KR., Tzs. 1838, CzF.; az első szótag magánhangzója hosszú *ő*, a *sőreg* változat (vö. Mon. TME. I, 283, PP. vmennyi kiadás, GROSSINGER, Hist. Phys. III, 88 és Ind., GYARM. Voc. 71, MIKL. Slav. el., Nyr. XI, 457 stb.) nyilván csak pontatlan jelölés, ill. helytelen olvasat; sajnos, legújabban BREHM-MÉHELY, Állat. világa VIII, 434 is a helytelen *sőreg* alakot adja; *seüreg* (vö.: „*sturio* — *seureg*“ Beszt. szój. 291); *séreg* (vö. „*sturio* — *sereg*“ Schl. szój.; XVI. sz. közepe: „*seregh* — *sturio*, est genus piscium, ein stoer“ Kol. gl.; régibb glosszák);? *sérek* (vö.: *scherek* PALLAS, Zoographia Rossiae Asiaticae, St.-Petersburg 1811, III. k.; honnan?); *sereg* HERMAN, MHALK. II, 763 (innen helytelenül *sireg* alakban BREHM-MÉHELY, Állat. világa VIII, 434); *sörég* (vö. 1517: „*Pisces* wigo *Seureg*“ Termtud. Közl. XXVI, 494, OklSz.; *sörég*, olv. *sörég* Misk. VKert 555, NySz.; 1708: „*sörég* — *Sturio secundus*“ MA.); *sőrege* (vö. *sőrege* LevT. II, 343, NySz.; MÁTYUS, Ó és Új

Vö. MNy. XIII, 97.

Diaet. III, 346; *sőrege* SI.); *sőröge* (vö. *söröge* GYARM. Aff. 329, Voc. 71, innen MIKL. Slav. el., Nyr. XI, 457; a *sőreg* : *sörög* : *sőrege* alakok viszonyára vö. *keszeg* : *keszeg* : *keszege* MTsz., *sügér* ∞ *sügre* uo., *dörgecs* : *dörgéce* ,*Acerina cernua*‘ uo. — Feltűnő, hogy a MTsz.-ban egy adat sincs, s az azóta megjelent gyűjteményekben sem akadok nyomára, noha HERMAN MHalk. Mesterszótára közkeletűnek jelzi, s mint kérdezősködésekre kiderült, a dunai és a tiszai halászok ma is széltére használják] ,*Acipenser stellatus* PALL.“ — A tokfélék családjának (*Acipenseridae*) a hazai Dunában és mellékfolyóiban hat képviselője fordul elő: *Acipenser ruthenus* L., népi neve *kecsege* (*gedsge*, *köcsöge*, *köcsög* MTsz.), *Acipenser glaber* FITZ., népi neve?, *Acipenser schypa* GÜLDENST., népi neve *tok* (SZIKSZAI 80, GROSSINGER, Hist. Phys. III, 81), *Acipenser Güldenstädtii* BRANDT, népi neve *halszűke*, *tetemes-tok*, *vészhal* MHalk. II, 763, GROSSINGER, i. m. 84, 230, *Acipenser huso* L., népi neve *viza*, *örhal* (uo.) és *Acipenser stellatus* PALL., népi neve *sőreg* (vö. HERMAN, MHalk. II, 762: „nem képzelhető oly magyar halász, a ki ezt a nevet másra, mint az *Acipenser stellatus* PALL. fajra alkalmazná“). Régi szótárainkban SZIKSZAITÓL kezdve a *kecsege* latin neve *Sturio primus*, a *sőregé* *Sturio secundus*; hogy ezekben az elnevezésekben a *primus*, *secundus* jelzőknek van-e különösebb értelmük, vagy csak a felsorolás sorrendjét jelzik, azt nem tudom.

A mi mármost a *sőreg* eredetét illeti, megfejtési kísérleteknek eddig sem voltunk híjával. MUNKÁCSI Ethn. IV, 176, VII, 483, VIII, 4, NyK. XXV, 184 a fgr. eredetű halnevek közé sorolja s egész sereg többé-kevésbé hasonló hangzású fgr., török és mongol halnévvel veti egybe. Ha a szabályos hangmegfeleléseket nem tévesztjük szem elől, ha nem nyugszunk bele abba, hogy ugyanaz a halnév az egyik rokonnyelvben ,pontyot‘, a másikban meg pl. ,vizát‘ jelent, egyszóval, ha a szigorúbb szófejtő módszernek vagyunk a hívei, könnyű rájönnünk arra, hogy a m. *sőreg* állítólagos fgr. rokonnai legalább is két szócsaládba tartoznak: finn *särki* | lapp *særvgge* | mord. *seŕŕje* | cser. *šerereye*, közös jelentésük ,*Cyprinus rutilus*‘ (vereszárnyú konczér, tamáskeszeg); ellenben PAASONEN, S-laute szerint is különválasztandó: oszjtj. *sarəx*, *sorəx* ,*Coregonus vimba*‘ (maréna) KARJALAINEN, MSFOu. XXIII, 49 | vog. *sorəx* ua. AHLQV., NyK. XXV, 184 \sim votj. *čorig*, *sőreg* ,fisch‘. SETÄLÄ, a ki FUF. II, 250 az első és második csoport összetartozását még valószínűnek tartotta, újabban (Suomensukuisten kansojen esihistoria 485) a finn *särki*-t csak keltelve sorolja a fgr. korbeii halnevek közé.

Némileg megváltozott alakban jelentkezik MUNKÁCSINAK ez a származtatása újabban Nyr. XXIX, 159, ÁKE, 546, 652; a felsorolt fgr. halnevek közül a m. *sőreggel* csak a votj. *čorig* | zürj. *čeri*, *čerik* ,fisch‘ (\leftarrow kauk.) állana közvetlen kapcsolatban. A többi fgr.

és sok, nyilván össze nem tartozó török és mongol halmév csak mint a m. *sőreg* távolabbi rokonai szerepelnek.

Helyesebb nyomon indult GYARMATHI (Affin. 329, Voc. 71), a ki a m. *sőreg*-et az or. *sevrjuga* halmévvvel vetette egybe. GYARMATHI magyarázatát ismétli MIKLOSICH, Slav. el., Nyr. XI, 457, HERMAN, MHALK. II, 826, CzF. és ANDERSON, Wandl. 234. A Fekete- és a Kaspi-tengerbe ömlő folyókban előforduló tokfélék orosz népi nevei GÜLDENSTÄDT (Reisen durch Russland, St. Petersburg, 1787) szerint *sterljadъ* (Acipenser ruthenus), *bjeluga* (Acipenser huso), *osëtrъ* (? Acipenser sturio) és *sevrjuga* (Acipenser stellatus). A milyen kétségtelen egyrészt, hogy a m. *sőreg* nem orosz jövevényszó, éppen olyan nyilvánvaló másrészt, hogy az Acipenser stellatus m. *sőreg* és orosz *sevrjuga* [alakov.: *sevrjukъ* PAWL.] neve között mégis csak kell valamilyen kapcsolatnak lenni. Az a közös eredetterület pedig, a melyről mindkét szó származhatott, csupán a törökség lehet.

Megint GYARMATHI volt az első, a ki a török eredet lehetőségét is felvette. Affinitas-ában (229. l.) találjuk a köv. egybevetést: „Sturiolus — *söröge* — Tatarice: *sürük balik*. GYARMATHI érdekes tatár adata valószínűleg a FISCHER-féle kéziratós szógyűjteményből való (Vocabularium Petropolitanum manuscriptum, continens 336 vocabula, 34 gentium, maxima ex parte Sibiricarum, quod celebris Professor Petropolitanus FISCHER in usum Instituti Historici dono misit . . . Affin. 177), a melyet GYARMATHI is felhasznált. GYARMATHI után indul MUNKÁCSI, NyK. XXI, 125 (*sőreg* < kaz. tat. *sürük* ,sterlet’ BUDAG. I, 651; a többi felhozott halmév nem tartozik ide), s a török eredetet tartja valószínűnek HORVÁTH GÉZA is, Termtud. Közl. XXVIII, 521. MUNKÁCSI később elpártolt korábbi nézetétől, s HORVÁTH GÉZÁVAL szemben kijelentette, hogy „a szakavatott nyelvktató mind-ezeknél fogva nagy kételkedéssel kell, hogy fogadja a szó eredeti hazájának a törökségben való felvételét“ (Ethn. VII, 483), mert a tat. szó tkp. körülíró jelző, más török nyelvből nincs igazolva, s ezért kétes, hogy halmévül való alkalmazása oly régi-e, hogy a régi magyar-török elemek *s* > *š* változásának felvételével a m. *sőreggel* egyeztetethetők (ÁKE. 548). Ez ellenvetések czáfolatául idézem a következő adatokat:

kaz. tat. *söirök* RADL. Wb. IV, 593, BUDAG. I, 651; vö. *sürük balik* GYARM. Affin. 229 | tar, *sürük* RADL. Wb. IV, 816 | dem. -k képző nélkül: tob. *sürü* uo. IV, 797 ,стерлядь, der sterlet’, tehát, ha a szótárírók meghatározása zoológiailag pontos, az Acipenser stellatus legközelebbi rokona: az A. ruthenus. PALLAS a Zoogr. Rossiae As. III. Acipenser Helops cikkében tat. *syryk* alakot idéz (pontatlan hangjelölés *sürük* h. ?; de vö.: tob. *syryk* ,die lachsforelle’ RADL. IV, 641). Semmi esetre sem tartozik ide a kojb. *sāraχ* [*sāreχ*, *sāryg* Castr. 120] ,hausen’, a melyet MUNKÁCSI i. h. ide vont, vö. KATANOFF, Mél.

As. IX, 145: *saryg balyk* ,hausen' (eig. gelber fisch; vö. or. *bjeluga* és BREHM-MÉHELY, Állat. világa VIII, 436: „a viza . . színe a hátán sötét hamuszürke, orra része sárgásfehér“). Már MUNKÁCSI észrevette, hogy a tör. *süjruk* tkp. körülíró jelző, s ,sterlet' jelentése tapadással keletkezett a *süjruk balyk* v. *süjruk bašly balyk* (,hegyes orrú v. fejű hal') jelzős kapcsolatokban (vö. GYARM. adatát és az alt. *sīri baštu čorton* ,щuka съ острокопечной головой' VERB. 315 elnevezést); mindenesetre találó megjelölése a kecsége v. sóreg legszembe-tünőbb sajátjának. Ez a körülmény azonban nemhogy akadályos volna az egybevetésnek, hanem ellenkezőleg lehetővé teszi, hogy a *sóreg* < *süjruk* származtatást, a szorosabban vett halmnévre rendelkezésünkre álló csekélyszámú adat ellenére is, a török hangtörténet szempontjából értékelhessük, a mennyiben az idetartozó ,hegyes' jelentésű szavakat is vizsgálódásunk körébe vonhatjuk: kaz. *söiv* ,spitz' RADL. | tob. kirc. *süirü* ,zugespitzt' uo. | kumük *sujru* ebben: s. *žibin* ,szunyog' KSz. XII, 145, Sborn. (Tiflis) XVII, 3: 84 (vö. oszm. *sivri sinäk* ua.) | tel. *sūr*, *sūri*, конусъ, острокопечный' VERB. 315 | oszm. *sivri* ,pointu, effilé'; *sivri-* ,spitz sein' BARB. DE MEYN. RADL. | csag. *sivri* ,aiguillon, pointe' PAVET DE COURT.; *sivür-* ,spitzen, ausdehnen' KÜNÖS 172 | csuv. Buj. *šavər* AŠM., PAAS.; Virj. *šövör*, Mkar. *šördək* AŠM. Mat. 12, 340—1, 365; An. *šavragē* ,hegyes' MUNKÁCSI, NyK. XXI, 23. Most már könnyű megállapítanunk, hogy őstör. (és bolgár) szókezdő *š*-sel van dolgunk, s hogy a kaz. *-öi-*, kirc. *-ii-* stb. őstör. *-ib-* képviselője (vö. kaz. *jöj* | mis. *jü* | oszm. *jiv* | csuv. *šava* ,die saumaht' < őstör. **šib*; kaz. *söjäl* | tob. *süjäl* | oszm. *sivil* ,warze' < őstör. **šibgl*; *-üb*: kaz. *söi-* | kirc. *süi-* | mis. *sü-* JSFOU. XXI, 1: 26 | oszm. *sev-* | csuv. *sav-* | ujj. orkh. *säb-* ,lieben' < őstör. **säb-*, GRÖNBECH, KSz. IV, 122, Forst. 49). Különösen értékes a *jiv* analógiája, a melynek egyik származéka a magyarba is átkerült (*szöcs* < *szücs*), s éppúgy mint a *sóreg*, *ö* tőhangzót mutat. Az őstör. alapalak tehát **šibri-k*, az a bolgár-török alak, a mely szorosabb ,Acipenser' jelentéssel a magyarba is átkerült, **šivrik* volt (vö. csuv. *šavragü*). Magyarozatunk további erőssége, hogy ez a halmnév a törökségen túl a kalmukban is megvan: *šögörlük* (K. GOLSTUNSKIJ: Russko-kalmyckij slovarj, St. Peterburg, 1860, 113. l.) ,sterlet'. A mi az alakok viszonyát illeti, tudnivaló, hogy a tör. szóközépi *p*, *b* hangot a mongol irodalmi nyelvben szabályosan *g* képviseli: mong. *küger*, *kögör* ,stolz' ∞ ujj. *kübüz* ,der stolz' | kaz. *köjöz* ua.; mong. *sögel*, kalm. *söl* ,warze' ∞ oszm. *sivil* | kaz. *söjäl* ua., l. RAMSTEDT, THOMSEN-Festschrift 184. Egyébként az sem lehetetlen, hogy a kalm. *šögörlük* (az ejtett alak talán *šörlik*) régi csuvas jövevényszó: vö. csuv. Mkar. *šördək*. Ez ellen szólna, hogy a mongolban is van *šüri* ,sterlet' (GOLST. II, 422), a melyet a felhozott kalmuk szótól alig lehet elválasztani.

A törökben nagyon gyakori dolog, hogy melléknevek kicsinyítő származékai főnevekként szerepelnek, különösen sok ilyen eredetű növény- és állatnév van: kirg. *karayan* 'Canis melanotus', oszm. *karaža* 'die wilde ziege', *karamyk* 'unkraut' = *kara* 'schwarz', tel. *kökänäk* 'turteltaube' = *kök* 'blau', leb. *akčalac* 'Salmo thymallus' = *ak* 'weiss' stb., s semmi okunk sincs arra, hogy az effajta főneveket mind újabb eredetűeknek tartsuk. Bátran feltehetjük, hogy a **šürrik* szó már az 5–6 századi. bolgárok nyelvében is megvolt 'Acipenser' jelentéssel is. Aligha tévedünk, ha az átvétel helyeképen a Volga vidékét jelöljük meg, a melynek a *sevrjuga* ma is legértékesebb s legjellemzőbb halai közé tartozik.

Befejezésül még csak annyit, hogy természetesen az or. *sevrjuga*, *sevrjukō* is tatár jövevényszó (= tat. **söürük*), s hogy a m. *sőreg* is átkerült *schery*, *schörgel* alakban a hazai németiség nyelvébe.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Aranka Nyelvművelő Társaságának fennmaradt nyelvtudományi kéziratai.

ARANKA GYÖRGY Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságának irattára a kolozsvári róm. kath. lyceum könyvtárába került 1827-ben. Az értékes kéziratgyűjteményt először VASS JÓZSEF kegyesrendi tanár rendezte, róla jegyzéket is készített, a melyet TOLDY FERENCZ-czel is közölt. Azóta a kéziratokkal keveset törődtek. Most újabban, a mikor a Társaság történetét megírtam,* kerülték ismét rendezés alá. A tekintélyes kéziratgyűjteményből ez alkalommal a nyelvtudományiakat óhajtom ismertetni.

A Nyelvművelő Társaság mindjárt megalakulása (1793) után foglalkozott egy *magyar szótár* készítésének gondolatával. Az életrevaló terv azonban nem valósult meg. Sok tervezgetés után is csak kevés előmunkálat történt. Ezeknek az előmunkálatoknak töredékei csak részben maradtak fenn a társaság kéziratai között s így a tervezett szótárra alig vonhatunk belőlük következtetést. Annyi megállapítható, hogy a gyűjtők felhasználták az addigi szótárakat és megkísérelték az eredeti gyűjtést is. Így a többek között alkalmasnak találták ILLEI JÁNOSnak három szomorújátékát (Salamon, Ptolemeus, Titus) az anyaggyűjtésre; megkezdték az Uránia köteleinek földolgozását, a mesterségek szavainak és egyéb műszók és tájszók gyűjtését. Egyebet a fennmaradt töredékes kéziratokból nem állapíthatunk meg.

A magyar nyelvtudományt érdeklő kéziratok közül legnevezetesebb a „*Magyar Nyelv Mívelésének Sengéje — Próbául adták ki némelly kevés számu Társak Erdélyben*“ című testes füzet, mely a bevezető cikkeken kívül nyolcz hosszabb részben tárgyal az „írás módjáról Csécsi János szerint“, „a magyar nyelvnek különbségeiről“, ismerteti a magyar szótárakat, szól „a nyelv bőségéről“, 13 levél-

* L. Irodalomtörténet 1916. nov.—decz. szám.

ben számol be „a magyar nyelv természeti különösségeiről“, ismer-teti „az Erdélyi más nemzetek nyelveiktől való különbségét“ és a magyar nyelvtanirókat. A bevezető cikkek szerzőit és a hat első cikk íróját nem ismerjük, az utolsó cikk, mely a régebbi és újabb magyar nyelvtanokról szól, GYARMATHI SÁMUEL sajátkezű írása.

A bevezető cikkek elseje tulajdonképen jelentés a Nyelv-művelő Társaság megalakulásának szükségességéről. Szerencsés változásnak mondja, hogy végre elérkezett az idő, mikor Erdélyben érdeklődni kezdtek az ország multja iránt és megszólaltak magyar nyelven. De ennél még nevezetesebb, hogy az ország rendei szükségeseznek találták egy nyelv-művelő társaság megalakítását. A társaság ekkor ugyan még hivatalosan nem alakult meg (1791), de a munka már a társaságé és célja, hogy felhívja az érdeklődőket a társaságra, hogy kiki a maga tehetsége szerint vagy anyagi segítséggel, vagy pedig szellemi munkával vegyen részt a társaság nemzeti jelentőségű munkájában. A második rövid bevezető cikk a társaság munkájának rendeltetéséről szól. Lelkesedéssel emlékszik meg az 1791-ik esztendőről s a többek közt azt mondja, hogy most már a nemzetre hárul a kötelesség, hogy a nyelvet a lehetőségig kiművelje és így az idegenekkel is megkedveltesse. Különös fontosságot tulajdonít a nemzetiségek megmagyarosodásának, mert csak így lehet erős és egységes az ország. Ezt a gondolatot egy névtelenül beküldött levél keltette, a melyet „Egy esmeretlennek Levele. Pest, Mind Sz. Havának 8-dik napján 1791“ — cím alatt olvashatunk. A névtelen levélíró jelenti, hogy olvasta a Kéziratkiadó Társaság és a Nyelv-művelő Társaság „Rajzolatát“. Az előbbi sorsáról nem tud semmit, az utóbbiról nem hitte, hogy egyhamar létesülhessen, nem azért ugyan, mintha Erdélyben nem volna elegendő számú erre hivatott egyén, hanem mivel ezek erejük fölött „a közönséges szolgálatban el vannak foglalva“. . . . Meggyőző érvekkel bizonyítja a Nyelv-művelő Társaság rendeltetésének fontosságát. A magyarság ezerháromszáz esztendő alatt a latin nyelv „rabsága“ alá került. Ez volt az akadály, hogy a tudomány és műveltség nem terjedhetett el általánosan a hazában. Elismeri, hogy a latin nyelv „a jó Iznak és böltességnek egyik nevezetes kapuja“, de az is bizonyos, hogy a művelődés és a tudomány csak a hazai nyelven lehet általánossá. Csakis a Magyar Nyelv-művelő Társaságtól várhatni, hogy a hazában megszűnjenek a korlátok a nemzetiségek között, a társaságnak lesz hivatása a magyarosodást elősegíteni, hogy „a két Magyar Haza igaz Magyar Haza, s Magyar Ország igaz Magyar Ország legyen“. A társaság nehéz feladat megoldására vállalkozik, mert a magyar nyelv bár „Szapora véghetetlen formáiban, hajlásaiban, változásaiban és származásaiban“, mégis „szegény és szűk a Tudomány és Mesterségbeli Szókban, kivált az ujjakban“. Ezen a hiányon kell első sorban a társaságnak segítenie és hozzá kell fognia a nyelvtisztítás nehéz munkájához, mert az eddigi nyelv-művelők — a levélíró szerint — hibás uton haladtak. Kifogásolja a nyelvújítók eljárását.

A tulajdonképeni nyelvészeti cikkek sorozatát a *helyesírás kérdését* tárgyaló nyitja meg. Nem önálló dolgozat. Nem egyéb, mint TSÉTSI JÁNOS „*Observationes Orthographico-Grammaticae de recta hungarice scribendi et loquendi ratione*“ című munkájának kivonata. Érdekesebb a másik cikk, mely a *nyelvjárásokat* ismerteti. A szerző

csak a hangtani és szótani eltérésekre mutat. Az előbbiekre vonatkozólag csak igen hiányosak megállapításai. Beszél a székelyek, a mezőségek és tótok szomszédságában lakók nyelvének egyes fonétikai eltéréséről. Megfigyelései általában helyesek, de hiányosak, csak néhány hangzó eltérő kiejtését említi kevés példával megvilágítva. Ugyanilyen hiányosak a szótani sajátosságokat illető fejtegetései. Inkább csak a külső eltérésekre szorítkozik. A rövid czikk azonban így is figyelemreméltó, mert az elsők közé tartozik, mely e nevezetes kérdéssel próbálkozik foglalkozni.

A következő cikkben ismét egy névtelen elmélkedik a *magyar szótárról*. A szerző azt tanácsolja a társaságnak, hogy állítsa össze mindazokat a különbségeket, melyek a magyar nyelv és a hazában beszélt nyelvek közt találhatóak. Szükségesnek tartja ezenkívül egy jó magyar nyelvtan megírását és egy magyar szótár készítését. Magyar nyelvtanunk már volt eddig is. E téren dicséretre méltó buzgalommal dolgoztak tudósaink, de használható szótárunk még nincsen. Mert szerinte Sz. MOLNÁR ALBERT, PÁPAI P. FERENCZ, DEÁK JÁNOS és CELLARIUS szótárai „nem a magyar nyelvre, hanem a Deáknak tanulására és művelésére készítettének“. A jó szótár követelményeit a következő 6 pontban foglalja össze: 1. legyen a szótár lehetőleg teljes és foglalja magában a szóknak nyelvjárások szerint változó alakjait is; 2. a ritkábban előforduló szókat magyarul meg, említse fel az író nevét, a ki használja; 3. szükségesnek tartja a szólásformáknak, közmondásoknak, példabeszédeknek közlését; 4. követeli a régi szóknak összegyűjtését és magyarázatát; 5. nemkülönben az új „tsinált“ szóknak és az idegen nyelvekből átvett szóknak és szólásoknak följegyzését és kívánja az új szók készítői neveinek közlését is és megjegyzendő, szükség van-e az új szóra, megfelel-e a nyelv természetének; 6. a szótár foglalja magában a tudományok és mesterségek műszavait is, a különféle tulajdonneveket, továbbá a nép ajkán élő különböző „neveléses és tsufolódó, vagy komajátékos“ — komikus — szókat is. Reméli, hogy RÁTH MÁTYÁS, ki már ígért egy jó kézi szótárt, nemsokára fog is ilyennel szolgálni. Ezek után háromféle szótár szerkesztésének szükségességéről szól. Legyen magyar és idegennyelvű, tisztán magyar szótárunk és a rokonértelmű szavak szótára. (Például ADELUNGOT emlegeti.)

„A magyar nyelv bővségéről“ két hosszabb czikk van a kéziratban. A szerző a magyar szóképzés gazdagságáról értekezik. Magyarázza a főnév és az ige ragozását. E részben találhatunk legtöbb tévedést.

A következő tizenhárom „levél“ a *magyar nyelv főbb sajátágaival* foglalkozik s bemutatja, miben különbözik más nyelvektől.

A befejező cikkben GYARMATHI SÁMUEL értekezik a *régibb és újabb magyar nyelvtanokról*. Az érdekes közleményt, melyet GYARMATHI 1792-ben írt, ARANKA GYÖRGY, az egész kéziratnak gondos összeállítója és átjavítója, csatolta a cikksorozathoz. A bevezető részben hivatkozik egy régibb keletű munkájára, a melyben a nyelvtanokat összegyűjtötte és az elkallódástól megmentette. Röviden számol be az általa ismert nyelvtani munkákról, a melyekhez részben PATAKI SÁMUEL segítette. Legelőször a szerinte 1592-ből származó kézirati munkát ismerteti, melynek czime „*De litteris Hunnorum, quae vulgo litterae Siculorum vocantur*“ és a melyről BÉL MÁTYÁS is megemlékezik

„*De vetera literatura hunno-scythica exercitatio*“ (Lipsiae 1718) című értekezésében. BÉL MÁTYÁS úgy emlékszik meg róla, mintha ez a munkácska 1598-ban nyomtatásban is megjelent volna, de lipcei bírálói kételkedtek abban, hogy BÉL ezt forgatta volna: „Operae pretium — olvasható a bírálatban — forte fecisset Cl. Auctor, Si Tractatum Lugduni Batavorum 1598. in 8vo editum, quem non vidisse videtur, ni consilium adhibuisset“. Ez az alig két ivre terjedő kis munka közli a régi magyar írásjeleket és azt a szkitha felírást, a melyet a csikszentmiklósi templom oldalán találtak. A kis munka szerzője TELEGDY JÁNOS, nyitrai püspök. GYARMATHY megígérte, hogy ezt az érdekes művet ki fogja adni, de ígértének beváltásával adós maradt. Azután ismerteti SZ. MOLNÁR ALBERT „*Novae Grammaticae Hungaricae, Succincta Methodo comprehensae et perspicuis exemplis illustratae Libri duo*“ (1609) című művét. SZ. MOLNÁR ALBERT-ről írja, hogy ő az első, ki a magyar nyelvet grammatikába foglalta, „minekutánna már Deák betűkkel kezdettenek élni a Magyarok“. Tud ugyan egy régiebb magyar nyelvtanról is, a melyet állítólag 1460 körül írt JANUS PANNONIUS, de, mely, szerinte, elveszett. „Az ugy eltévelyedett — írja —, hogy senki még rá nem találhattott, a mely valóba megbetsülendő kints lenne“. SZ. MOLNÁR ALBERT-ről dícsérettel jegyzi meg, hogy anyanyelvünknek több tulajdonságáról szól művében, mint CSIPKÉS KOMÁROMI GYÖRGY. — GELEI KATONA ISTVÁN *Magyar Grammatikáskájáról* írja, hogy ez tulajdonképen nem rendszeres nyelvtan. Szerinte G. KATONA jól ismerte a nyelvet és valóban jól író tudós is volt. Különösen kiemeli, hogy G. KATONA följegyezte a hibás „szóllások módjait“ és azokat „bölts belátással czáfolyta meg“. CSIPKÉS KOMÁROMI GYÖRGY grammatikájáról megjegyzi, hogy ezt már inkább nevezhetni nyelvtannak, mert „annak szokott módja és rendi szerint van írva“. Említésre méltónak tartja, hogy Cs. KOMÁROMI a főnév hét esetét tanítja. A mondatannal azonban nincsen megelégedve. „Az egész Syntaxis — írja — egy néhány rendetlenül öfzverakott Régulákból van öfzve szerkesztve.“ TÓTHFALUSI KIS MIKLÓS munkája szerinte nem grammatika, hanem annak inkább az első része: helyesírás, „melyben mindazonáltal . . . igen sok szép nevezetes megtartásra méltó törvényetskéit lehet találni a Magyar nyelvnek“. Ezek után megemlíti TSÉTSI JÁNOS orthographiáját, a melyet „Geleji és Tótfalusi Írásiból szedegetett egybe“. Ezekon a munkákon kívül egészen röviden a következő nyelvtani munkákat sorolja elő: PERESZLÉNYI PÁL *Grammatica Linguae Hungaricae* (1682) című munkáját, melyet Sz. Molnár Albertnél gyengébbnek tart, mert „sokat nem jegyzett fel, a mit a három első Grammatikákban olvashatott volna“. Megemlíti SZILÁGYI PÉTER, enyedi professzor és BÉL MÁTYÁS munkáit és ADÁM MIHÁLY németnyelvű magyar grammatikáját (Wien 1763). KALMÁR GYÖRGY munkáját (Pozsony 1770) különösnek tartja, mert „olyan ujj és különös írásmódját iparkodik a Magyar Nemzet nyakára tojni, a melyről maga is bizonyos volt, hogy soha senki se fogja követni. Egy szóval: a ki egyszersmind Grammatikát és Comédiát akar olvasni, a'nak ezt a könyvet ajánlom. Mert az író inkább a maga sok országokon való kborlottóságát akarja e könyvnel fogva megtanultatni olvasóival; mintsem a Magyar Nyelvet“. FARKAS *Ungarische Grammatik* (Wien, 1774) című munkáját haszontalan könyvnek tartja. Szerinte FARKAS vagy tót, vagy német anyától született, de mivel Ferdinand

herceg tanítója volt, kénytelen kelleetlen iparkodott magyar nyelv-tant írni. A nyomtatásban megjelent nyelvtanok sorát KLEIN EPHRAIM *Specimen enucleationis Grammaticae Hungaricae* (1776) című munkája rekeszti be, a mely GYARMATHI szerint elég jó iskolai kézikönyv. Végezetül ismerteti FEJÉRVÁRI SÁMUEL unitárius tanárnak *Institutiones ad fundamenta Linguae Hungaricae* című Kolozsvárt 1775-ben írt kézirati munkáját. „Ennek kár volt irásba maradni 17 esztendőktől fogva — írja — mert azolta sok jó igyekezetű ifjú pallérozta volna anyanyelvét ez által“. FEJÉRVÁRI gondosan összegyűjtött mindent, a mit SZ. MOLNÁR, GELEI I., CS. KOMÁROMI, TÓTHFALUSI és TSÉTSI munkáiban talált. Ezután megemlíti, hogy volt a kezei között még négy apróbb kézirati munka is, de ezek silányabbak a FEJÉRVÁRIÉNÁL és azért nem tartotta érdemesnek ismertetni őket. Végül fölszólítja olvasóit, hogy ha valaki a fölsoroltakon kívül más grammatikát ismerne, közölje vele, hogy összefoglaló nagyobb művébe fölvehesse. Ezt a nagyobb szabású munkát, melyben valamennyi magyar grammatikát közölni akarta, nem készítette el GYARMATHI.

GYARMATHINAK imént ismertetett és eddig kiadatlan kéziratán kívül van még a kéziratgyűjteményben GYARMATHINAK két munkája, melyet eddig senki sem említett. SZINNYEI sem tud róla. (V. ö. Magyar írók IV. 26—28. l.) Mindkét kéziratot GYARMATHI ARANKA GYÖRGYNEK küldötte. Az egyik német nyelven írt értesítés egy többnyelvű szótárról, a melyhez három, külföldiek számára írt, latin czimzésű, de szintén németnyelvű függeléket csatolt a szerző. A kézirat teljes czíme:

Vorläufiger Bericht | An Teutsche Sprachenkundige | von einem in 16 Heften ausgefertigten | Wörterbuch in vielen Sprachen | Demselben sind beygefügt | für Ausländer : | I. | Commentatio Historica de Gentium earumque. | Lingvarum origine, affinitate et fatis. | II. | Tabula orthographico orthoepeica. | Polyglotta. | III. | Prodrum Synopticus | Speciminis Dictionarii Polyglotti, | quo vocabula secundum affinitatem | idearum, et relationem linguarum | inter se exhibita sunt.

A másik egy latinnyelvű értekezés, melynek czíme: „*Designatio lingvarum et gentium, quae ipsas loquuntur*“. Mindkét kéziratnak értékét emeli az a körülmény, hogy belőlük GYARMATHI SÁMUEL nyelvészeti képzettségére és törekvéseire vonhatunk következtetést.

A nyelvészeti jegyzetek között felemlítjük még ARANKA GYÖRGYNEK a cigányok nyelvéről tett följegyzéseit. ARANKA érdeklődött a cigányok eredete, története és nyelve iránt. Figyelemmel kísérte a cigányokkal foglalkozó irodalmat. Fölhasználta *Thomasius Jakob* értekezését (Lipsiae 1771) a cigányokról; *Grellmann Historischer Versuch über die Zigeuner* (Göttingen 1778) című munkáját — és ezekről pontos jegyzeteket készített, így keletkezett a cigánynyelvű való kézirati jegyzete is. Ehhez sorozzuk még ARANKA *orthographiai jegyzeteit*, a melyek arról tanúskodnak, hogy mily élénk figyelemmel kísérte a helyesírás fontos kérdését. Végül megemlítjük, hogy a nyelvtudományi kéziratok közt található BENKŐ JÓZSEFNEK a török nyelvből a magyar nyelvbe átvett szavak gyűjteményét is.

DR. PERÉNYI JÓZSEF.

Emberöltő.

Erről a szóról a MNy. XIII, 106—108. lapján HORGER a következő magyarázatot adta: A *kél*: *kelni* műveltetője *költ*, az *alszik* mellett is van *oll*, a mely eredetileg a. m. „altat”. Más ragozott alakokban is meg lehet állapítani a szabályos *e—ö, a—o* magánhangzó-váltakozást, így pl. *valék*: *voltam*, *halni*: *holtam*, *holt*, *kelni*: *költeni* stb. E magánhangzó-váltakozások alapján HORGER fölteszi, hogy az *élni*nek, a mely szerinte egykor *elninek* is hangzott, **ölt* volt a műveltetője, innen az *emberöltő*beli *öltő* igenév. *Emberöltő* tulajdonképp az az idő, kor, a mely az embert bizonyos átlagos határok között *élteti*, *élni enged*. A szó eredetileg csak a kor, idő jelzője volt s csak jelentéstapadás útján vált az *emberöltő* idővel főnévvé. Nem birtokos összetétel tehát az *emberöltő*, hanem tárgyas.

Bármennyire is elismerem, hogy HORGER fejtegetése éles elmére valló, s általam is helyesnek tartott megfigyeléseken épül föl, mindazonáltal kénytelen vagyok kijelenteni, hogy magyarázatát nem írhatom alá. Nem pedig a következő okokból:

Az *élni* (szerintem régibb **élni*) igének lehetett **ölt* ∞ **ölt* műveltetője,ilyent azonban sem a régi nyelvből, sem pedig a népnyelvből nem ismerünk. Hogy pedig ez az *emberöltő*ben maradt volna fenn, annak az állja útját, hogy az *emberöltő* szó a XIX. sz.-ig semmiféle könyvben, szótárban, egyetlenegy írónál nem fordul elő. Csak a XIX. sz. közepén találkozunk először az *emberöltő*vel, még pedig ARANY JÁNOS Toldijában, vö.

„Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilencz tiz *ember-öltő* régiségben“.

LEHR Toldi-Commentárjában aztán e szóról ezt találjuk (I. második kiadás 3): „*Emberöltő* vagy *öltő* = egyidőben élő emberek sokasága, — nemzedék, ivadék, embernem, generatio. ARANY többször használja e szót mind versben, mind prózában s jóformán ő plántálta be az irodalmi nyelvbe. PETŐFI, TOMPA, VÖRÖSMARTY stb. nem élnek vele“. LEHR később is, Toldi Estéje commentárjában (I. 323) megismétli, hogy az *emberöltő*, *öltő* ARANY JÁNOS révén terjedt el az irodalomban. Összegyűjtve közli is LEHR ARANY műveiből a megfelelő adatokat. E szerint a Toldin kívül ARANY e szóval a következő helyeken él:

Keveháza: A széles völgy egy lábnyom: a
Sulyos had óriás nyoma,
Ki egyet toppantott s eholt!
Egy *emberöltő* nincs seholt.

Buda Halála II.: Harmadik *öltő* már, hogy a hunok látnak.

Toldi Estéje VI.: Más *öltőbeli* nép, más ivadék nő fel.

Naiv eposzunk: Nem mondhatni, hogy a jelen *öltő* (= mai kor) effélékben gazdag volna.

Honnan vette azonban ARANY az *öltő* és az *emberöltő* szót? LEHR Toldi Estéje kommentárjában azt mondja, hogy a népnyelvből. A népnyelvből aztán ilyeneket közül: A régi *öltőben* szó se volt ilyenről. Az akkori *öltőben* még a ködmen járta. Egy *öltőbeli* velem, egy *öltőbeliek* vagyunk stb. (l. ott más példákat is).

Ámde nem kell azt hinnünk, hogy a mi ma megvan a népnyelvben, az mind örök idők óta is megvolt ott, csak nem jutott el az irodalmi nyelvbe s így nem jegyezhetnék föl. A nyelv folyamatos fejlődés, élő tevékenység, a melyben új alakok, jelentésárnyalatok állandóan keletkeznek. Hogy a beszélt nyelv (népnyelv, köznyelv, társadalmi nyelv) ez újabb alakjait az irodalmi nyelv csak később veszi föl, s esetleg elterjeszti, természetes.

Úgy gondolom, hogy az *öltő* is, idő' jelentésben ilyen, aránylag újabb keletű népi szó, a melynek kialakulása és első följegyzése közt nem lehet valami nagy időköz. Az első, a ki följegyezte, BARÓTI SZABÓ DÁVID volt. A 'magyarság' virági cz. mű Tóldalékában, a mely 1803-ban jelent meg, ezt olvassuk: „*Ötőbeli*: üdőbéli. Azon *ötőbeli* emberek . . .“ Az utána következő adat, melyet LEHR ALBERT szívességének köszönök, 1807-ből való, vö. TANÁRKI JÁNOS, Némelly Görög és Római Nagy Emberek Élete I, 151: „hogy sok *öltőbéli* ember meghal addig“. Az *öltő* szónak van a népnyelvben más jelentése is. A MTsz. szerint Moldvában, egy *öltő* bocskor, harisnya, galamb' kifejezéses is járják; ebben a kapcsolatban a szónak, pár' az értelme. Bereg és Szatmár megyéből van reá adatunk, hogy ott ilyeneket is mondanak: a csordának az *öteje*, a tojáznak egy *öteje* kikött, a többi zápon maradt stb. Ezekben az *öltő* egy egység meghatározatlan részét, szakaszát, csoportját jelenti.

Azt tartom, hogy mindezek a népi jelentések az *öltetni* 'induere, anziehen (ruhát)' ige *öltő* igenevéből megmagyarázhatók. Innen magyarázta az *öltő* 'ivadék'-ot, 'idő'-t CzF. is, és innen LEHR ALBERT is. Nézetüket bővebben azonban egyikük sem okolta meg. HORGER ennek a magyarázatnak még a lehetőségét is tagadja.

Szerintem a fejlődés ez lehet:

A XVI. sz. végeig nyelvünkben csakis *öltözni* 'induere se veste; vestes induere' van kimutatva (l. NySz., C. stb.); ebből az *öltözni*ből a XVI. sz. vége felé per analogiam keletkezik az *ölt* 'induere' (vö. 1588-ból *karöltő* Oklsz., *öltöm* MA³ *induere* a. és m., NySz.; a Gyöngy. Tör.-ben *ütöm* és nem *öltöm* a szó). Ekkor aztán ilyenek keletkeznek: egy *öltő* saru (1669-ből, NySz.), *karban öltő* (pl. kosár, karperecz, a XVII. sz.-ből, NySz.), *karöltő* (l. följebb 'vestimenti genus', vö. *karöltöző* Oklsz.), egy *öltő* ruha, (SzD², 284, u. itt *felölteni* a dolmányt), *öltő* ruha (CzF.) stb.

A XVIII. sz. folyamán tehát már megvolt az „egy *öltő* ruha, egy *öltő* saru“ kifejezés. A további fejlődést így képzelem:

A régibb világban általánosabban volt meg az a szokás, hogy a mint a fiú legénynyé lett, a leány pedig eladó sorba került, a szülők lassan-lassan összeszerezgették az egész életre való gúnyját: szürét, subáját, ködmönét, szoknyáját stb. Mire férj, vagy asszony vált a gyerekből, együtt volt az egész életre való ruhája. Ámde a

divat — felülről lefelé haladva — lassan gyorsan a nép közé is lehatol. A *bocskor, csizma, vizitke, viganó, bufándli, mándli* stb. megannyi más ruhanév és írott emlék ezt fényesen igazolja. Mire tehát az apa-anya gyermeke eladó vagy házasodó sorba kerül, annak bizony már nem olyan, vagy nem egészen olyan szabását szereznek a szülők, a milyen az övék. Már most, a ki velem *egy öltöbéli*, az körülbelül velem egyforma szabású ruházatban jár; az egy *öltöbeliek* körülbelül egyforma szabású *öltő* ruhában járnak. A mikor a haldokló Toldinak a király azt mondja:

„Más *öltöbéli* nép, más ivadék nő fel“, akkor „az új műveltségnek, új nevelésnek a régivel ellenkező elve van itt kimondva“, magyarázza LEHR. Mi pedig hozzáteszszük, hogy az *új műveltség* e kifejezése eredetileg kézzelfogható, szemmel látható dolog is: a viselet megváltozása.

Ime így válhatott az *öltöni* (ruhát) *öltő* (ruha) származéka az *ivadék*-nak, *idő*-nek a jelölőjévé. Természetes úton (assimilatió útján) fejlődött, népi eredetű fejlődés az egész, a mely azonban a népnyelvben sem lehet valami régi keletű, mert hiszen maga az *ölt* is csak újabb alakulás az *öltözni*ből. A népies használatú szót ARANY bevezette az irodalomba s általa terjedt is el.

Úgy érzem, hogy e magyarázat sokkal jobban felel meg az *öltő*: *ölt* szó magyar nyelvi történetének, mint a HORGER által nyújtott. S nem veszi tőlem zokon HORGER barátom, hogy e sorokat — messze a harcél mögött csendes és békés otthonomban — magyarázata ellen megírtam. Hiszen ha ő, ki e súlyos időkben oly régen teljesít fontos szolgálatot a haza védelmében, e tárgyról összegyűjthette volna itthon az adatokat, a föntiekre bizonyára maga is rájött volna. Jól tette azonban, hogy cikkkét megírta; benne ugyanis egy olyan értékes hangtani megfigyelés van, a mely, tudom, gyümölcsöző lesz s a mely a cikkeknek így is értéket biztosít.

MELICH JÁNOS.

Az udvarhelymegyei székelység és a nyugati magyarság nyelvi összefüggése.

1906-ban a Magyar Nyelvtudományi Társaság anyagi és erkölcsi támogatásával nyelvjárási és néprajzi megfigyeléseket tettem Dunántúl és Szlavóniában a székelység és a nyugati magyarság összefüggésének mélyebb kutatása és kiderítése végett. E tanulmányozást később is többször folytattam Dunántúl, valamint a Felsőduna melékén Nyitra és Pozsony megyében — más czélből is.* Azóta az *ő-ző* vagy *ú. n. nyugati, udvarhelymegyei székelység királyföldi szomszédait* is bejártam** s most itt nyújtom a czímül irt kérdés tárgyalását, hogy lerőjjam Társaságunknak is régi tartozásomat. E kérdés megoldása különben nemcsak nyelvészeti, hanem köz- és irodalomtörténeti szempontból is fontos. Forrásaim — hogy az adatok

* Vö. A Halotti Beszéd mint nyelvjárási emlék cz. dolgozatomat (Nyelvészeti Füzetek 71 sz.) és a Gyulafehérvári Glosszák nyelvjárásáról szóló cikkeimet. (Erdélyi Múzeum, 1914.)

** Vö. A székelyek eredete nyelvjárásaik alapján, Ethnographia 1916, 45. l.

ellenőrizhetők legyenek — saját megfigyeléseim mellett a nyelv-járásokra vonatkozó leírásaink és a Magyar Tájiszótár (MTsz.). Az *ē*-ző vagy *ū*. n. keleti székelység (Kel. Szék.) ilyen egybevetését ezután adom.*

*

Az *ō*-ző székelység a mai Udvarhely megyének főként kereszt-úri járásában, a régi Keresztúrfiszekben lakik; de többé-kevésbé hozzászámít e megye többi része is, a régi Udvarhelyszék (Telegdi székelység) a hozzákapcsolt részekkel; sőt nyelvileg hozzávehetni a királyföldi magyarság hasonló nyelvjárású községeit is (Olthalmágy, Nagyküküllő m. és Oltszakadát, Szeben m. stb.).

E székelység nyelvjárásait az *ē*-ző székelységeitől több tekintetben eltérően, hangtanilag a következő törvényszerű sajátosságok jellemzik**:

1. Az *ō*-zés, mely a keresztúri nyelvjárásban, a megye délnyugati részén, a Fejérnyikó mentén és a Nagyküküllő alsó folyásánál teljes fokú, de a homoródi nyj.-bau, a két Homoród vidékén és a havasalji nyj.-ban, a Nagyküküllő felső folyásánál, a Hargita alján, és Sóvidéken is megvan — Keresztur vidékén nemcsak szóvégen, hanem tőszótagban is járja: *embör*, *teröm*; *szöm* stb. Egyes esetekben megmarad az *ē*: *éggy*, *lējá*ⁿ, *tēmmap* stb. egytagú és mélyhangú tőszókban.*** A sóvidéki nyelvjárás a Kisküküllő vízrendszere mentén, a régi Marosszék közelében, gyakran megtartja az *ē*-t, mint az egykori udvarhelyi anyaszék is. (A teljesebb fokú *ō*-zés van meg a királyföldi Olthalmágy és Oltszakadát nyelvében is, míg Datk Nagyküküllő m. inkább *ē*-z.†)

Az *ē* helyett nyílt *e*-t (*ē* > *e*) is mondanak a keresztúri nyelvjárásban effélékben: *meg*, *megént*, *istenem* (de: *testöm*, *lelköm*), *negyven* stb. Sőt a megye északi részén *ä*-t is (= *ē*, *ē*): *tämplon*, *tü*, *näm*, *nä* (NyK. 39:397. Ez is megvan a szomszédos olthalmágyi nyj.-ban is, vö. NyK. 31:377, 379).

2. A kétféle eredetű *ē*-t ma nem igen különböztetik meg egymástól††, néhol annyira sem, mint a keleti székelység. Nyílt **ē* helyén *é*-t mondanak, pl. *dél*, *bé*, néha *e*-t: *szeke*, *tehen*; zárt **ē* helyén is *é*-t vagy ennek megfelelő *ē*-i, *ē*-t (kettőshangzós vidéken), pl. *szép*, *édős* v. *ēdős*, *elég*, *mégöté*(l), *pénz* stb. Effélékben van *i*: *jó rendinn* (rendén), *enyim* stb., de itt-ott: *fimēnyék*, *vigre*, *segidöt*, *ütilli* stb. is (Kriza és saj. gy.). Viszont Keresztur vidékén: *émēttem*, *szén*, *éz* (Kel. Szék. *imēttem*: ébrenlétemben, *szén*, *iz*), *ézibe* és *izibe* (Vadr. 556 és MTsz.), *igér*, *dicsér*, *kímél* (Kel. Szék.: *i*-vel), *késéröm* stb. (saj. gy.

* Vö. addig is A háromszéki nyelvjárásról NyK. 26:342—4 és Akad. Értesítő 1907 17—18. A kétféle székelységre MŰNy. 1:316.

** Vö. az alább egybevetendő példákra BUDENZ: Adalékok a székely beszéd ismertetéséhez, M. Nyt. V. — KRIZA: Néhány szó a székely nyelvjárásokról, Vadr. 548—60. BALASSA J.: A m. nyelvjárások (M. Nyelv.) oszt. és jell. 102—4. HORGER A.: Udvarhely vármegye székely nyelvjárásának hangtani sajátosságai, NyK. 39. k. (Megjegyzéseire másutt felelek.)

*** Az összes esetekre l. Vadr. 559 és NyK. 39:285.

† NyK. 31, MŰNy. 6. k. és SZILASI-féle Nyelvészeti Tanulmányok, 1905, 62—68.

†† Erre nézve STEUERREL és BALASSÁVAL (M. Nyelv. 102) szemben vö. NyK. 39:279 is.

Farkaslaka és Szentmihály). Olthalmágyon és Oltszakadátton is így, vö. id. ért. NyK. 31. és MNy. 6. k.

3. Az *á* előtt levő *a* helyett eredetibb *â* hangot ejtenek (ú. n. *â-â* hasonulás) effélékben: *hâlâl, âkârnâ, âpâm* stb.*; még pedig a keresztúri, sóvidéki és havasalji nyj.-ban, meg a régi Kóhalomszékben (mai homoródi járás, korábban Felső-Fehér m. egy része). Olthalmágyon és Oltszakadátton is így, id. ért. és személyes megfigyelésem szerint. Helylyel-közzel megvan az ajaktalan *â* akkor is, ha nem áll *â* előtt, pl. *kûput* (portam), *hâlgâs no, âpôsom, lâkott, âz ânnya* stb.**

4. Ilyen *â*, ill. mai *a* helyett néha *ë*-t hallunk e területen *â* előtt (*ë-â*), pl. *sokëcskâig, rëktâk, ë más embörök* (ö-zéssel!), *csëtâra, ëpâm, ëggyërânsu, ëndrâs, pârâpâcs* és *përëpâcs* stb. (NyK. id. h. 389 és Vadr. 549) — mint a köznyelvi *tehât*, Udvarhelyszéken *tâhât* is, Vadr. 519, 560.

5. Az *á* után álló *a* helyett meg, mint a Kel.Szék.-ben is, zártabb *g*, ill. *o* járja hasontalanulással: *âgos, lâbos, házom* (Keresztúr). Ugyancsak *o* *a* helyett *â* előtti szótagban, *p*, *v* és *r* előtt függetlenül is: *porâzsa, kolopâcs, kopar* (kapar), *szovât* (szavát), *szova, poroncsol* stb. MTsz. Az *g* magában is előfordul, pl. *fâg, nâp* (Udvarh.) és a sóvidéki ny.-ban *g* is: *âpâgm* (STEUER: A székely nyelv hangjai 4—5 és Két székely hangról, HUNF.-Album 32—35).

6. A szótagzáró *l*, *r*, *j* (*ly* h. is) előtt a magánhangzó a homoródi nyj.-ban megnyúlik és a mássalhangzó szó végén mindig megmarad, mint a Kel. Szék.-ben; a keresztúri nyj.-ban s az udvarhelyi járás ezzel érintkező részein (Sóvidék és Havasalja) a Kel. Szék.-től eltérően, a magánhangzó előbb teljes hosszú lesz és az *l*, legtöbbször az *r* és *j* is, kiesik. (KRIZA szerint az ú. n. terpedt hangzók; ma likvidáció és pótlónyújtás.) Pl. *âma* (alma), *êsô*, *gondôta, indûnak, töröte, ûnek* (ülnek); *Gergô* (Gergely), *mêtô*; *kivê, âpânmâ, mikô, akkô, mindonkô*, sőt Felvidéken (Sóvidéken és Havasalján) *sokszê* is (illeszkedés nélkül), *mêre, ehêre, ôsô* (de *ossô* is); hosszú magánhangzó után nyomtalanul: *csinâna, beszêni, házâbô, ôgyê, igyâ* stb. (Vadr. 551—52.) Ellenben: *akkôr, mâccôr*; *embôr, kendôr, keccôr*, Homoród-vidéken: *akkô, mâccô*; *embêr, kendêr, kéccê*, Sóvidék (STEUER id. m. 9). Különösen a Nagyküküllőhöz közeledve gyakori az *l*, *ll*, *r* és *j* kiesése hangsúlyos szótagban és szó- meg szótó-végen: *szîva, dôgodra*; *kôtêre valô, kapâni, mëgnytt, ûtetés, fêt, mi lôte* (lelte), *hât* (hált), *fô nem kôtek, attô mëgis, kejj ê*; *hânak, hâgat*; *azê, mé, kête* (kérte), *hâs* (hárs); szókezdô helyzetben és röviden is: *êvitte, hama*; *akkô ûgy lebetegödött, hogy . . . ; asztâszê* (-széj, Szék.) stb. Keresztúr vidékén: *fôhânak, fôbiztat*; az udvarhelyi járás *ë-zô* részén ellenben Havasalján *é*-vel: *fêbiztat*. Ugyanott az *e*, *a*, *l* és *r* előtt zártabb lesz: *égâzól, êmênt, ôrdög viszi ê, mêre* (merre), *ôkussza* (alkussza), *nem hâ* ill. *hó* is (hal) *mëg* stb. (Vö. NyK. 39:407—13.)

7. Az *é*, *ó*, *ö* helyett, különösen a nyiltabb *é*, *ó*, *ö* helyén *ëj*, *oy*, *öü* kettőshangzók hallhatók *ö*-zéssel együtt (!) Udvarhelymegye sóvidéki és havasalji részén *** s délkeleten a két Homoród vidékén

* BUDENZ i. h. 360., KRIZA Vadr. 550—51., HORGER NyK. 39:381—90.

** NyK. 39:390—90. és KRIZA Vadr. 550—51. HORGER ez adatokat belső analógiával elvontaknak magyarázza *âz ânnját*-féle alakokból; de itt is lehet eredetibb *â*, mely a Sóvidékkel szomszédos Marosszéken is általánosabb lehetett éppen szerinte. (Nyr. 32:560. és NyFüz. 13. sz.)

*** Vö. Vadr. 219 és 537: *ruózsâm*, tovább fejlődve.

meg a régi Bardóczszékben (Erdővidék); a keresztúri nyj.-ban már ritkábban (vö. NyK. 39:397—8). Pl. *éjn, léjlök* (Farkaslaka és Bogárfalva, saj. gy.). Ma már az *ou*-nak *au*, sőt *aj* és *â* továbbfejlődött mellékalakja is van: *sau, jau, tau, vau* v. *vaot*, sőt *vât* is (Tibód, NyK. 39:398). Ugyanez megvan a hálmágyi nyj.-ban is *ö*-zéssel (vö. NyK. 31. k.); míg a Kel. Szék.-ben *ë*-zéssel együtt vannak ilyen kettőshangzók.

8. Az *i, u, ü* hangzókat hosszan is ejtik, többször mint a Kel. Szék.-ben, pl. Háromszéken, kivéve ennek felsősepsi és erdővidéki, Udvarhely megyével érintkező részét. Pl. *húzok, búza* (vö. Vadr. 256), *tátnak* stb. Különösen az értelmi és éneklő hangsúly hatása alatt, meg a szótagzáró *l, r, j* előtt és *íme* pótlónyujtásban hosszúak e hangzók.

9. Sóvidéken és Havasalján a szó- és szótagvégi *n* (*ny*), *m* az előző magánhangzóval egybeolvastva orrhangúnak ejtődik: *vé[~], léá[~], mu[~]ka, pé[~]z*. Magánhangzó és következő *n* előtt változatlan az *n*: *vén embör*. (Vö. STEUER id. m. 18.; M. Nyelvj. 103.)

10. Az *is* kötőszó Keresztúr vidékén *is*, a Kel. Szék. *ës*-sel szemben*. Sóvidéken Marósszék, Havasalján és Homoród-vidéken a Kel. Szék. közelében *ës* alakban fordul elő (l. STEUER id. m. 24, 28 és MTsz.).

11. Az *ë* h. *i* van pár szóban: *kinyér, fődringés* (MTsz. és saj. gy.). Az *u* h. *i*: *hátusó* és *hátissó* (uo.). Az *i* h. az *ö*-zésnek megfelelően *ü*: *büllent* (billent), *büllög* stb. (saj. gy.). Viszont a megye délnyugati szélén, mint a szomszédos *Da t k* nyelvszigeten és Héjjasfalván (Nagyküllő m.) az *ü, ű* h. ma is eredetibb alakban *i, í*-t ejtenek: *fist, nyist, sit, ül, készil, fil* (füil), *nekink* stb. (NyK. 39: 384—87.) Az *ë, ö, ő* h. zártabb *ü*-t: *bücsü, bücsület, csüpi, czüvek* (*veri a czüveköt*: köhög) MTsz.

12. A mássalhangzók körében jellemző a szótagvégi *l, r, j* kiesése, nemcsak *o, ő*, hanem — mint láttuk — más mássalhangzók után is, pótló nyujtással, ill. hosszú magánhangzó után nyomtalanul, pl. *főtarcsa* (Keresztúr), *fétarcsa* (Sóvidék) és *fétarcsa* (Havasalja). Az *l* csak akkor marad meg, ha magánhangzó következik utána, pl. *apjától is úgy láttq*. A homoródi nyj.-ban, a Kel. Szék. felé, legkevésbé esik ki az *l, r, j*. Gyakori a hosszú ill. kettőzött mássalhangzók előfordulása is: *föránditt, bukkik* stb. De hosszú magánhangzó után itt Kel. Szék. *ll* h. *l* van: *ál, szól, hül* stb. (Vadr. 551.) Az *ly* helyett, mint a székelységben általában, *j*-t ejtenek, pl. *ojan* (olyan), de *l*-t is: *székőj* és *széköl*; sőt *ll*-et is: *vállu* (mint a Kel. Szék. is). A *j* h. *gy*-t: *gyógyul*, sőt *gyavul* (Kel. Szék. ma is: *jovul*). Az *n* h. jésítéssel *ny*-t: *rokonya*, de: *rokonom*; *szény* (szin) stb. Az *rs*, *rzs*-ből magán- v. mássalhangzó pótlónyujtással esik ki az *r*, pl. *ósó*, gyakrabban *ossó, háss, táss, nyess, pózss* (pörzs), *Dözss* (Derzs hn.) Keresztúr vid. és Bardóczszék (Vadr. 552 és 558). Az *rl* > *ll*, pl. *öllení, pölleni, solló, tolló*, de *rr*: *sorró, torró* is, MTsz. Tehát a mássalhangzóhasonulások is gyakoriak. A *gysz* > *ssz* is *nasszájjal* (vö. Vadr. 556), sőt: *úgy lehet* > *ullet* (! NyK. 39: 399). Viszont a mai *ssz* helyett eredetibb **szj* kettősmássalhangzó is van: *hojszú, hújza* Hargita körül és Székelyzsomborban (Vadr. 557

* Hasonlóan: *mégis*. De már *ismét* h. ott is: *esmént* és *esmét*, STEUER 9. és: *nálunk* *ös* (*i* = *ö*). Farkaslaka, saj. megfigy.

és MTsz.; bár vö. NyK. 39:416). Az *-ért* rag *rt*-je elmarad mássalhangzó előtt: *mié* v. *mé kell*, ill. *kóll*, *kéll* és *ké émenni*? *a világé sem*, *azé sem*; magánhangzó előtt megmarad az *r*: *miér* v. *mér akarsz*? *más dógáér* egy csöppöt sem *ké renyödni* (Vadr. 552).

A felsorolt sajátságok alapján vajjon az *ö-ző* székelység a magyarságnak melyik részével függ össze? A székelyek eredetének kérdéséhez a nyelv alapján kisebb-nagyobb mértékben hozzászólt HUNFALVY PÁL (A székelyek), NAGY GÉZA (Adatok a székelyek eredetéhez, Ethnogr. I, 168, 173), SEBESTYÉN GYULA (A regösök 158, A honfoglalás mondái I, 68), BALASSA JÓZSEF (Ethnogr. I, 309; IX, 289). Magam is több dolgozatomban szövé tettem már. Most erre a kérdésre akarok tüzetesen felelni.

1. Az *ö-zést*, mely egyfelől *z*-zésből fejlődött ajakgömbölyítéssel (vö. Nyr. 37:417, 472 és ma is: *föl* ∞ *fél*), általában mint az alföldi nyelvjárásterületen és a nyugati székelységben előforduló sajátságot ismerjük. E mellett *ö-znek* az alsó-dunántúli nyelvjárásban a Balatontól délre s többé-kevésbé a nyugati nyelvjáróterületen (Zala m. Gőcsej és Balaton-felvidék; Vas m. Őrség) és Felső-dunántúl is a Duna mentén; sőt a Felső-duna baloldali, palóczos vidékén is (Pozsony, Nyitra m. stb. Csallóköz és Mátyusföld s egyes palócz szigeteken is). Előfordulnak *ö-ző* szigetek másutt is: Komárom megyében, Abaujban, Békésben stb.* E területeknek és nyelvjárásoknak, ha egyéb sajátságokban is egyeznek az *ö-ző* székelységgel, valamiképen össze kell függniök vele eredetileg, mint a hogy a rokonyelvek is összetartoznak egymással; s különösen azokkal a nyelvjárásokkal lehet valamiképp szorosabb összefüggése, a melyek az *ö-zés* mellett más sajátságokban is egyeznek vele. Így különösen az alföldi és az alsó-dunántúli *ö-ző*, meg a nyugati *ö* ∞ *é-ző* (és *é-ző*!) terület s a szintén *é* ∞ *ző* Csallóköz és Mátyusföld mutat vele szorosabb egyezést. Az *ö* mellett e területeken is mindenütt előfordul *é*, az Alföldön is egytagú szavakban és mélyhangú tőszókbau: *égyg*, *léjány*, *ténnap* stb.; sőt *é* helyett *e* (és *ü* = *é*) is járja, pl. *kegyös*, *negyven* Dunántúl, Tolna, Somogy m. stb. s a Felső-duna palóczos mellékén. A kétféle *é-t* pedig nem különböztetik meg pontosan e területek sem; a zárt *é* helyén is általában *é-t* ejtenek az Alföldön és az Alsó-dunántúl (hangtörvényszerű *é-zés*), vagy az *i* mellett *é* is előfordul a nyugati területen és a Felső-duna palóczos mellékén (részleges *i-zés*).

Az említett területekkel való egyezésekre mutatnak e példák: *embör* (vö. *asszonyembör* MTsz.) Udvarhely m. 'férj' értelemben is (saj. gy.) ∞ ugyanúgy Tolna m. Batta,** Baranya m. Ormányás, MTsz.; sőt Göcsejbeu is: *embör* MTsz. 1: 428.*** Vö. uo. a regölést is, mely Udvarhely m.-ben is előfordul, M. Nyelvészet 5: 160 és SEBESTYÉN: Regös énekek. | *teröm* Udvarhely m. ∞ *teröm* az *embör*, a *teröm*fáját! Kecskemét MTsz.; *teröm* Tinódi (Dunántúl, Baranya m.), *termött* Szlav., *teröm*téd TihanyiC. (Dunántúl), *teröm*tő NagyszC. és *teröm*t, *teröm*tésit Mátyusföld, Szencz (saj. gy. NyFüz. 71: 33, 21), | *szöm* *szöm*be Udvarhely m. ∞ *szöm* Szeged, *szöm*én van Szlavónia,

* Vö. NyFüz. 71: 21—29, 70—72 stb. II. adataimat.

** *Báltaszék*, vö. ezt is a *székelylyel*: SEBESTYÉN: A székelyek neve és eredete, 55. l.

*** De ott, mint a nyugati területen általában, inkább *é*-vel: *embér*.

szömre Dunántúl, szömre mönnek Szeged, szöm-haj Kecskemét,* szöm-köst (szömközt) Somogy m., szömödökfa Heves m. Palóctság, szöm-hunyulás. szömügyet vősz Kiskunhalas, szöme-fájós Csallóköz, mindön szömön Szlavónia, szömbe Csongrád m. stb., | szöröncse Udvarhely m. ∞ szöröncsés Somogy m. (Nyr. 23 : 39), szöröncsevő Baranya-Ózd (Nyr. 27 : 334) a hasonló hangalakú ször, szöröz: pénzre tőszök szört, még a kámattyává és szörzöm Udvh. m. ∞ mögön előszörzötte Nagykőrös stb. MTsz. | mönyök, mönyön Udvh. m. (MTsz. 1 : 391 is) és mönnek uo. ∞ mönök Somogy m. Csurgó vid. | förödni Udvh. m. Keresztúr vid. ∞ förönnyi Répcze mell., fördik Velence Fejér m. (itt i-zéssel), fördenyi Somogy m., megförödi Keszthely, ki-fürödni Felső-Csallóköz MTsz. | tőszön, tősznek, töttem Udvh. m. Keresztúr vid., napot tősznek uo. MTsz. ∞ tősze magát: hetvenkedik, Baranya m. Ormányság; letőszi magát Kecskemét; tészön (ö é-vel!) Szlavónia MTsz. | őszön, öttem, ögyé(l) Udvh. m. ∞ mög-ötet Kecskemét MTsz., ögyé(l) Nagykőrös, Baranya, Somogy stb. MTsz. | lött Udvh. m. ∞ sémni löttéképpen és lötteképpen Csongrád m. Kiskunhalas, möglött embör Szeged vid. vö. még löjszön (j-vel?) Hargita vid. és lészön Szlavónia, uo. | köröszet Udvh. m. ∞ körösztháló Mohács Baranya m., körösztü-ättös ír a szárnya Sopron m. (ime Felső-dunántúl i-zéssel), körösztü-korsó Dráva mell. és körösztü-korsú Vas m. Órség (kérésztöaq is Vas m. Órség; MTsz., mint Udvh. járás: a tápat ékérésztészték saj. gy.) | csöndös Udvh. m. (egy kús csöndös beszégetésöm lenne az ír ö kjeméve Nyr. 4 : 176) vö. csöndes Sopron m.; megcsöndesedik: megáll (a lovakkal) Tolna m. Sárszentlőrincz, csöndít Torontál m., csöndít Közép-Baranya, Balaton mell. stb. MTsz. | csöpp Udvh. m., vö. hangalakilag mögcsöpörít Szeged, csöpörödött Vas m. Kemenesalja MTsz. | gyöp Udvh. m. vö. gyüp Kiskunhalas és gyöplü Kecskemét MTsz. | fő (föl) főszög, főssége Udvh. m. Keresztúr vid. ∞ a heggy föle Göcsej, föl és fő általában egész Dunántúl; főház Drávamell., Orosháza (Dunántúlról) és Csallóköz, főszél Somogy m. Balaton mell., főszög uo.; fölös Zala m. Hetes vid., Somogy m., a főso garádicson (ez is mint Szék.) mögcsúsztam, zuhé fintéredtem lé (szórend is olyan, mint Szék.) Dráva mell., fölső Csallóköz; fölözte meg Tolna m.; ellenben fél és fé is Udvh. m. vö. fē Vas m. Órség, félésleg Göcsej, fé Szolnok. Tehát mint a Dunántúl nyugati felsőbb részén és a Palóctságban is.

Íme az ö-zés ∞ é-zés és é-zés mind ugyanazon területekkel, az ország déli és nyugati részével mutat közösségeket. Ezt számtalan más példa is mutatja törvényszerűen. (Vö. a búcsü, búcsület, búcsületös, högyös, stb. alakokat és megfelelő párjaikat is. MTsz.)

(Folytatjuk.)

ERDÉLYI LAJOS.

Csalánesücs.

E madárnévről a MNy. utóbbi számaiban (XII : 400 és XIII : 22 és 53) többször lévén szó, átvizsgáltam madaraink magyar elnevezéseinek rendelkezésemre álló anyagát s figyelemmel voltam különösen arra, hogy nem akad-e a *Pratincolák*kal rokon fajok, esetleg mások synonymjai között olyan, mely a *Pratincolák*ra is vonatkoz-

* Udvarhely m.-ben ma szömhéj továbbfejlődött alak.

tatható? Vizsgálódásaimban elsősorban az *ökörsem* synonymáihoz fordultam, melyek sorába tartozik a már Grossingertől és Földitől említett *csaláncsattogató* is. És csakugyan megakadt a szemem a *csuk* néven, mely az *ökörsemnek* (*Troglodytes*) egyik kevésbé ismert neve.* Megvillant agyamban annak a lehetősége, hogy HERMAN OTTÓ Erdélyben a *csaláncsúcsot* (= *csaláncsúcs*) ebben az alakban, talán nagyothallása miatt, tévesen jegyezte le s a kítől hallotta, az *csaláncsukot* mondott be neki? Megerősített föltevésemben az, hogy más gyűjtőtől nem kaptuk meg e nevet, tehát nem is ellenőrizhetjük.** SZILY KÁLMÁN szíves készsége módot nyújtott arra, hogy PUNGUR GYULA félbenmaradt madártani szótárának anyagába, mely jelenleg LÓSY JÓZSEF tanár úrnál van feldolgozás végett, belepillanthassak s kiegészíthessem nemcsak a *Pratincolák* magyar synonymáinak sorozatát, hanem áttekinthessem legközelebbi rokonaiknak, a *hantmadaraknak* (*Saxicola*) népies neveit is. A hantmadarak szokásai annyira megegyezők ugyanis a *Pratincolák* biológiai tulajdonságaival, hogy az avatatlan észre sem veszi a különbségeket. Ők is fürge, izgómozgó, ideges madárkák, melyek legszívesebben hólmi kiemelkedő hanton, göröngyön, parton, kövön üldögélnek, folyton bókolgatva, farkukat, szárnyukat rángatva, egyik kiemelkedő pontról a másikra szálldosva és gyakran hallatva sajátságos csettegő szavukat. Leginkább még abban különböznek a *Pratincoláktól*, hogy nem a magasabb növényzethez ragaszkodnak s nem a kaszálókon, réteken, bokros árkok mentén tanyáznak, hanem sziklás, gyepes, sivarabb területeken, kőbányák, erdőirtások, parlagok táján.

PUNGUR gyűjtéséből az idevágó nevek igazolják e nézetemet s népünk meglepően éles biológiai érzékét is. A *Pratincola* és *Saxicola* genusokat ugyan részben azonos névvel jelöli, de a faji jelzővel találóan mutat reá a fajok tartozkóló helyére. A névsorozat im ez:

Pratincola: karócsuk (MTsz. I, 1059. Heves m.) = *karógébics* (*Pratincola rubicola*). *Saxicola: földi csuk* v. *csúk*, *parti csuk* v. *czukk*, v. *czuk* (Esztergom m., Komárom m., Ederics, Dörögd, Zala m., Bartos Gy.); *földi szarka* (Vas m.), *földi pacsirta* (Sopron m.), *földi kalapács* (Molnaszecsőd, Vas m.), *földi kovács*, *findza* (Miskolcz), *földi tyúk* (1793, Grossinger II, 464), *földi csup* (a palócoknál, Kékkő, Nógrád m., Platty Árpád).

Határozottan kiténik e sorozatból, hogy a *csuk*, *csúk*, *czuk*, *czukk*, *csup* a *Pratincolák* és *Saxicolák* népies magyar genusneve. Minthogy azonban a szintén népies *hant- v. hantmadár* az utóbbiakra ismertebb volt, ezt foglaltuk le a *Saxicola*-genus jelzésére. Ez különben merőben madártani szempontból bírálandó el; a mi azonban a nyelvészetre tartozik, kiténik ez anyagból, hogy a *csuk* és rokon alakjai azonos jelentőségű hangutánzó szók. Nem hiszem ugyanis, hogy azok a *csúcsra* vonatkoztathatók, habár néhol, különösen a Székelyföldön *csúcs* helyett *csupot* mond is a tájszólás. Valószínűnek tartom ellenben, hogy GROSSINGER *földi tyúkj*a hibás írás (talán sajtóhiba) s nincs köze a *tyúkhöz*, hanem *tsukot* jelent, noha Herman Ottó, a Nyr. (XXXI: 87) adatára hivatkozva, megemlíti, hogy a

* MTSz. 1059. — M. Telj. Sz. és NM. sz. 1891.

** Utóbb Herman Ottó még Borsodból is említi, *mástól* és máshonnan azonban nincs adatunk.

moldvai csángók a *tyúkot csuknak* ejtik (M. Pászt. 636). A Saxicoláknak a tyúkokhoz semmi közük, köztük semmi alakbeli vagy biológiai rokonvás nincsen, egyedül a földön való tartózkodás, ezt pedig a *földi, parti* faji jelzők eléggé kifejezik, sőt éppen reámutatnak arra, a *tyúk* genusnév ez esetben fölösleges, érthetetlen, ellenben a *csuk* annál érthetőbb. Mint hangfestő szó bizonyára rokon a *czupp* (Schmatz, Schmätzchen), *czuppant* v. *czuppog* (schmatzen), *csuklik*, *csukkan* stb. szókkal, melyekben a hangfestő tőszó ismétlődik.

Az analógia különben az idegen nyelvekből is kimutatható a *Pratincolák* és *Saxicolák* elnevezéseinek a magyar sorozattal való szembeállítása nyomán. Péld.: *Német*: Wiesenschmätzer, Nesselpink (Pratincola), Steinschmätzer, Steinpatsche, Steinfltsche, Steinpikker, Steinklatsche stb. (Saxicola). *Angol*: Bush-chat, Furz-chat, Grass-chat, Whin-chat (Pratincola), Stone-chat, Stone-chakk, Stone-chatter (Saxicola). *Olasz*: Ciup-tech, Siccè, Stiaccino, Ciaccian, Saltinvetta, Punta d'meliaco, Saltancecece, Saltansecchio, Saltinvetta, Saltinpalò, Punta de canna, Salta bastoni stb. (Közel 100 olasz neve van.)

E madarak népies neve többnyire merőben hangutánzó; csatogásukra, czuppogásukra utal. A faji jelzők között pedig megtaláljuk a *karót*, *csulánt* vagy egyéb tartózkodásukra vonatkozó megfelelő szót. Csak az olasz sorozatban akad néhány, melyek — mint Schuchardt Hugó (MŰy. XIII, 53) már észrevette — a magyar *csaláncsúcs* tekintetében némi hasonló népies felfogás és folyamat mellett tanúskodnak: *vetta* = csúcs, *palo* = karó, *punta* = csúcs. Én úgy látom, hogy még élesebben a *Punta de canna* = nádcúcs, *Punta d'meliaco* = kajszinbaraczkfa-csúcs fejezik ki az egyezést. Mindenesetre nagyon érdekes volna ismerni az idevágó oláh népies elnevezéseket is s egybehasonlítani azokat az olaszokkal, már csak az okból is, mert a *csaláncsúcs* szó Erdélyből került. CHERNEL ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Keresztnevekről. Az Új Magyar Múzeum első évfolyama (1851 szept. 1, 696. l.) ismerteti a Losonczy Phönix tartalmát, melyben előfordul egy novella alatt JÓKAI MÓR neve is. Ehhez a szerkesztő, Toldy Ferencz, jegyzetet fűz, mely érdekes adalék neveink történetéhez: „Jókai barátunk egykor *Móric* (Mauritius) volt. Néhány év előtt némely ifjabb íróinkat bizonyos anabaptistái düh lepett meg, s a Mauritiusokból *Maurusok* (Mór), a Józsefekből Jodocusok (Józsa), az Eugeniusokból Edmundusok (Jenőből Ödön) stb. lettek. Fel nem tehetni, hogy e bábeli zavar egyébnek mint egy kis tudatlanságnak következménye: azért figyelmeztetésünkhöz azon kérést csatoljuk, ne restelje senki a visszalépést; mert mi lesz nyelvünkbeli, ha így grassálunk rajta; ha szükség nélkül így zavarjuk össze a neveket: végül bizony nem fogjuk tudni, kit hogy hírnak. Itt tesztek némelyeket figyelmessé a kicsinyítőkkal élés gyermekességére is: Bényi, Józsi, Soma stb.: miért nem Feri, Imrus, Pista, Laci is stb.? Ezen úton majd oda is eljutunk. Urak! egy kis izlést, mely érzi, mi hova illik és — egy kis komolyságot az irodalomban, mert bizonyos jó barátink végre bizony kinevetnek“. Ehhez kiegészítésül a II. évfolyamban (122) a következőket fűzi Toldy: „... múltkori meg-

jegyzésünkhöz pótlólag ismét egy szép aberratiót tölthetünk: egy igen derék írónk, ki a szent kereszttségben Augustus (Agost, nem Ágoston: emez Augustinus) nevet kapott, magát Akosnak azaz Achatiusnak keresztelte át. S mondja már most valaki, hogy Magyarországon nincsenek anabaptisták is“. Ez a megjegyzés Gregussra vonatkozik, a ki sokáig nem tudott megállapodni keresztnevében. Beszélük, hogy mikor Tóth Lőrinc és Jókai először találkoztak, Jókai így mutatkozott be: *Jókai Mór*, mire Tóth ártatlan arccal így viszonzta a bemutatkozást: *Tóth Lőr* (az adoma más változata T. V.

Gyulafehérvár. MADZSAR IMRE a MNy. XII, 360—63. ll. részletesen összeállította az adatokat, mint egyeztettek *Gyulafehérvárt* lassan-lassan *Alba Juliá*-val, pedig a *Julius* latin névhez a *Gyula* előnévnek semmi köze, csak azt nem magyarázta meg, miért nevezték el a régi magyarok az erdélyi *Fehérvárt Székesfehérvárral* szemben *Gyulafehérvárnak*.

Pedig, ha Erdély meghódításának történetét ismerjük, erre is megfelelhetünk.

Mint „Erdély és Szent László“ cz. értekezésemben (Erdélyi Múzeum 1915, 26—36. ll.) kifejtettem, Szent László 1085-ben Kutesk kún fejedelem és a vele szövetségelt Salamon volt magyar király legyőzése után elérkezettnek látta az időt, hogy Erdélyből a Maros-völgyét is állandóan megszállt területként hazánkhoz csatolja s az országvédő gyepüket a Maros- és Kis-Küküllő-folyóktól délre helyezze át.

Az új terület védelmére megalkotta ekkor Hunyad, Alsófehér, Küküllő és Torda vármegyéket, de ily távoleső és veszélyeztetett vonalon nem elégedhetett meg azzal, hogy majd mindenik ispán vigyáz a rábizott népre és megyére, hanem e négy vármegye és a már Szent Istvántól szervezett Kolos és Doboka vármegyék ispánjai fölé állandó, mind a hat vármegye hadaival rendelkező fővezért, állandó királyhelyettest nevezett ki.

Nem Erdély későbbi szervezetéből vont következtetés ez, hanem egykorú adatokból megállapított valóság. Hiszen már az 1111-iki zobori oklevél felsorolja a „Mercurius princeps Ultrasilvanus“-t és Szent Istvánnak kisebbik, 1095—96 táján írt életrata említi az erdélyi: Tribunus plebis-t.

E „princeps Ultrasilvanus“-t később, mint tudjuk, erdélyi vajdának, latinosan „vojvoda Transilvanus“-nak hívták, s ennek főkötelessége, mint a név szláv értelméből (voj-voda = had-vezető) is kitünik, a hadsereg vezérlése volt.

De vajjon mindig *vojvoda*-nak, *vajdának* hívták-e a magyarok a hadsereg vezérét? Eppen nem. Porphyrogeneta Constantin világosan írja, hogy a fejedelem első helyettese a *gyula*, és Ibn Roszteh értesít, hogy minden magyar a támadást és védelmet illetőleg a *gyula* szavára hallgat.

Nagyon természetes tehát, hogy Szent László idejében a szláv eredetű *vajda* még nem szorította ki a régi magyar *gyula* szót és így, midőn Szent László az erdélyi *Fehérvárra* a helyettes fővezért kinevezte, akkor azt még nem *vajdának*, hanem *gyulának*, székhelyét pedig a királyi *székes Fehérvárral* szemben *Gyula-Fehérvárnak* hívták.

Gyulafehérvár elnevezése tehát olyan, mint *Vajdahunyadé*.

Valamint ezt azért hívjuk *Vajdahunyad*nak (Bánffyhunyaddal szemben), mert vára valaha a vajdai tisztséghez tartozott s a vajda sokszor ott tartózkodott, *Gyulafehérvárt* is azért különböztették meg *Gyula* előnévvel, mert a *gyula* rendszeren itt lakott.

Még másik ok is közbejátszhatott a *Gyulafehérvár* elnevezésben. *Érsekújvárt* azért hívjuk így, mert az esztergomi érsek építtette s egy darabig ő tartotta fenn. *Gyulafehérvárt* is a Szent Lászlótól odarendelt *gyula* (helyettes fővezér) építhette *Apulum* római város romjaiból s így ezért is nevezhették *Gyulafehérvárnak*. A vár faragott fehérkövekből rakott falairól kapta tehát e hely a *Fehérvár* nevet, a *gyula* (helyettes fővezér) ott tartózkodásáról s mert az első *gyula* építtette, a *Gyula* előnevet.

KARÁCSONYI JÁNOS.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Csigol. PAIS DEZSŐ két évvel ezelőtt (MNy. XI, 312—5) megjelent „*Csiga, csigolya, Csiglamező*“ cz. cikkében azt igyekezett bebizonyítani, hogy *csiga* és *csigolya* föltehető „teker“ jelentésű *csig*-igének a származéka. Bizonyításában szerepel a göcseji „nyakcsigolya“ jelentésű *csigol* szó is, a mely szerinte „a *csig*- ige *fonál, kötéll, fedél*-féle deverbális származékát tartotta fenn, mely az eredeti **csigál*-ból **csigál*-on át lett *csigol*“ (i. h. 313. l.).

A nélkül, hogy ez alkalommal PAIS szófejtésének érdemére kiterjeszkedném, csupán a göcseji *csigol* adatra van egy megjegyzésem. Először a Tsz.-ban találjuk: „*Csigol*, „nyak“ csigola, azon fő forgója a' hát csontnak, mellyel nyak a háttal egyesül. Göcsei szó. PLÁNDER FERENCZ“. FOGARASI 1845-ben megjelent Hilfswörterbuchjában, a mely új szóanyagának jelentékeny részét az 1838-as Tsz.-ból merítette, a *csigolya* mellett ott szerepel már a *csigol* változat is. Ugyanígy az 1848, 1852, 1860-ban megjelent FOGARASI-szótárakban is. KIRÁLYFÖLDY-nél (1846) és BALLAGINál (1846) *csigol* és *csigolya*. CzF. (1862) és BALL. Telj. szót. „lágýítva“ *csigoly* alakban közli. A Tsz. adatát a MTsz. nem vette föl; talán kételkedett helyességében. S csakugyan a Tsz. forrásában (Tud. Gyűjt. 1832, III, 71) ezt találjuk: „*Csigola*: nyakcsigola, azon fő forgója a' hát csontnak, mellyel nyak a háttal egyesül“. SZTRÓKAY ANTAL, a ki a Tud. Gyűjt. közléseit a Tsz. számára kijegyezte, a *csigola*-t nyilván személyragos alaknak gondolta.

Ezzel a kis javítással voltaképen csak arra akartam felhívni nyelvésztársaim figyelmét, a mire egyébként mindenki, a ki szótörténettel foglalkozik, magától is rájöhetett, hogy a Tsz. kijegyzéseiben — sajnos — nem lehet vakon megbízni; mindig tanácsos az eredeti közlést is megnézni. Annál nagyobb baj ez, mert a Tsz. hibás kijegyzései természetesen átkerültek a későbbi szótárakba is. FOGARASI és BALLAGI szótáraiba, a Nagy Szótárba s a MTsz.-ba is.

Csak néhány példát idézek. A Tsz.-ban ezt találjuk: „*Csűrök* (ige), csavargok, tekergők, utat vesztek. Kemenesali szó. LÉVAI LÁSZLÓ“. Innen a MTsz.-ban: „*csűr*: csavarog, tekereg, utat vesz”. Pedig a Tud. Gyűjt. i. helyén (1829, XI, 84) ez van: „*Csűrök csavarok* tekergők, utat vesztek“, tehát nem *csűr*, hanem *csűr-csavar* igéről van szó. A Tsz.-ban (70 a.) ‚husáng‘ jelentésű *csihár* szót találunk. A Tsz.-ból FOG. 1845, BALL. 1846, 1857, CzF. I, 985, MTsz. I, 309, Csakhogy Tud. Gyűjt. 1829, XI 85 ez van: *csihar*, s valamennyi többi adat ezt az alakváltozatot erősíti meg: *csihar* Nyr, VII, 282, XXX, 102, XXXV, 433, MNy. IX, 138, NyF. XXXIV, 77; KASSAI V, 185 *csihar* adata ugyancsak a Tud. Gyűjt.-ből való hibás kijegyzés lesz. Tsz. 248 b.: *makány*, Tud. Gyűjt. 1833, X, 78: *makán*; Tsz. 249 l.: *mámoros*, Tud. Gyűjt. 1831, VII, 21: *mámorus*; Tsz. 258 b.: *merevén*, Tud. Gyűjt. 1823, X, 65 *merevin*; Tsz. 289 a.: *pátyszosz*, Tud. Gyűjt. 1833, X, 79: *pátyszösz*; Tsz. 283. b.: *palolni*, Tud. Gyűjt. 1832, III, 78: *palóni* stb. stb.

GÁTHY JÁNOS a Tud. Gyűjt. 1833. X. közölt szatmármegyei táj-szavakat nem értelmezi. A Tsz. GÁTHY szavai után is többször odaírja vélt jelentésüket, azt a látszatot keltve, mintha az értelmezés is GÁTHYTÓL eredne. PLÁNDER FERENCZNEK a Tud. Gyűjt. 1832, III, közölt göceseji tájzavaiban sok a sajtóhiba; ezeket 1838. VI. helyesbíti. A Tsz. a második közlést már nem vette v. vehette figyelembe s így a későbbi szótárakba (CzF., MTsz.) a hibás alakok kerültek bele. Pl. Tud. Gyűjt. 1832, III, 79: *parggyóka* (innen Tsz., FOG. 1845, BALL. 1846, CzF., BALL. Telj. szót., MTsz. II, 122), 1838, VI, 30 helyesbítve: *pérgyóka*.

A Tsz. kiírásai nemcsak pontatlanok, hanem hiányosak is. A Tud. Gyűjt. azon közléseiből, a melyek az Előszó szerint földolgoztattak, sok adat hiányzik, gyakran épen a legérdekesebbek. Ilyen kimaradt adatok pl. *palozsna* Tud. Gyűjt. 1833, X, 79, *paszit* 1826, II, 44 (Nyr. II, 279 is éppen Baranyából közli a *paszit* változatot), *pasztermálni* uo. 1826, II, 44 stb. stb.

Régebben azt hittem, s úgy látom, mások is ebben a hitben voltak (vö. Nyr. XXXIV, 482, MNy. XII, 42), hogy a Tsz. szerkesztője a Tud. Gyűjt. tájzógyűjteményei közül legalább az 1833 előtt megjelenteket mind földolgoztatta. Sajnos, ebben is tévedtem; az 1833 előttiék közül is kimaradtak pl. az 1821-es évfolyamban megjelent *Csallóközi töredékek* tájzavai, egyebek közt ilyen ritka szavak v. alakok, mint *dzsindzsár*, *libhány*, *zsemlék* stb. Kimaradt az 1830. évfolyamban megjelent somogyi gyűjtemény (A' Somogyi köznép között forgó szavak, jelentéseikkel együtt), a melyet később KÖRÉSZ KELEMEN Nyr. II, 375—7 néhány adat kihagyásával a maga gyűjtéseként közölt.

A felhozott okok kényszerítettek bennünket arra, hogy az

EtSz. számára az egész Tud. Gyűjteményt újra földolgozzuk. A gyakran ismétlődő forrásmegjелеlés: Tud. Gyűjt. (innen Tsz., CzF., MTsz.), nem fölösleges helypazarlás, hanem kénytelen adatkritika, a melyre, ha valahol, a magyar szófejtő irodalomban égető szükség van.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Szú-por. A *szú-porról* a MNy. XII, 399. lapján azt irtam, hogy az én gyermekkoromban Abauj megyében gondos mamák a kis pólyásbaba testének valamely kipállott részét beszúporozták, *hamisítatlan szú-porral* (bohrmehl). Ezt ERDŐS JÁNOS a MNy. XIII, 54. lapján más adattal szintén megerősítette. Nagy meglepetéssel olvastam tehát a Nyr. XLVI, 123. lapján ERNYEY JÓZSEF tollából, hogy „a gyermek kipállott testét még házi orvosságul sem hintik *valóságos szú-porral*“. Hogy ma hintik-e vagy nem, azt nem tudom, de hogy az én gyermekkoromban *valóságos szú-porral* hintették be, azt újból állítom.

DR. HORVÁTH GÉZA,

a M. N. Múzeum állattári osztályának igazgatója.

* * *

ERNYÉY cikkéhez, a mely tárgyi szempontból nagy tanultságra vall, nekem mint nyelvésznek van néhány szavam. ERNYÉY nem vonja kétségbe, hogy azt, a mivel a kis gyermekek kipállott testét behintik, *szúpornak* hívják. Csakhogy ez a *szúpor* szerinte — ha jól értem szavait — csupán népetimológia útján keletkezett, mivel „emlékeztet a szuvas fából hulló szemétre“; az eredetibb név pedig szerinte *sulypor*, *szujliszt*, még eredetibb *stup-liszt*, *stú-por*, *stupp*. Ez a *stupp* pedig német eredetű szó. A „lycopodium“-ot ugyanis a németek — hazánkban is sok helyen — *stupp*-nak hívják. Kétségtelen tény, hogy a „lycopodium“-ot a német nép *stupp*-nak hívja (l. HOLFERT-ARENDS, Volkstümliche Namen der Arzneimitteln, Drogen u. Chemikalien. Berlin 1914) s KARLOVSZKY GEYZA „A gyógyszerek magyar tudományos, népies és tájelnevezései“ (Bpest, 1887) cz. műve bizonyítja, hogy vannak magyar helyek, a hol a *Semina Lycopodii*-t *sárga stupp*-nak nevezik. Ámde egy *stupp* szóból a magyarban népetimológiával nem keletkezhettek *szúpor* még akkor sem, ha igazolva volna az Ernyey által idézett *stú-por*, a melyet forrásaimban nem találok. A népetimológiai alakulásoknak is vannak bizonyos lélektani szabályai. Nem lehetséges, hogy egy *st*-n kezdődő szó *sz*-kezdetűvé váljék, hozzá *t*-je elessék s egytagúból minden ok nélkül kéttagúvá legyen.

A magyarban — úgy látszik — a „lycopodium“-nak két neve van; az egyik a *stupp* s ez a német *stupp* (a *staub* ú. n. schwundstuféja) átvétele. A másik, a mely a *stupp*-tól független elnevezés, a *szúpor*. Minthogy pedig a *szú*-nak nyelvünkben van *szó*, *szuj*, *szúj*,

szul, *szuly*, *szűly* (MTsz.) alakváltozata, természetes, hogy a népi nyelvben a *szű-pornak* is van *szópor*, *szűjpor*, ?? *sulypor* o: *szulypor* (KARLOVSZKY i. h.) alakváltozata is. Ez a *szűpor* nem a *stupp*-ből való népetimológia, de a ném. *warmstaub*, *wurmmehl* (= *Lycopodium*, HOLFERT-ARENDS i. h.) fordítása sem; ez a *szűpor* eredeti magyar elnevezés akár azért, mert szűféreg által megőrölt fának a lisztjével v. porával is hintették a kipállott részeket, akár pedig azért, mert a „*Lycopodium*“ a valóságos *szűpor*hoz hasonlít.

MELEGDI JÁNOS.

Giliszta-por. Giliszta-por elnevezés alatt, ma, giliszta *ellen* való port kell érteni; a köznép azonban e szót gyakran úgy magyarázza, mintha azon szer valóban *összetörött giliszták pora* volna és nem különböző növényi anyagok és vegyületek keveréke. Kétségtelen, hogy e felfogás a régiek „hasonlót hasonlóval“ elvének gyakorlati alkalmazásából származott, a mely nem csupán a nép körében, de az akkori tudományos világban is nagy szerepet játszott. Érdekes bizonyítékát találjuk ennek a következő sorokban, amelyek SCHRÖDER: *Ars medica practica*, 1679-ben megjelent munkájából vannak idézve.

1. Vermium terrestrium aqua destillata confert ad . . . , et ad infantulorum vermes necandos (II. r. 835. l.). 2. Vermes . . . Praecipuum et omnium facillimum adversus hujusmodi affectus remedium paratur ex vermibus, quos infantes per anum dejecerunt, vel etiam ex lumbricis terrestribus, qui vino albo prius sunt lavandi, dein in ollam vitreatam indendi, et olla optime lutata, in furno, in quo modo panificia cocta fuerant adeo exsiccandi, ut ad pulverem redigi queant. De hoc pulvere sic parato exhibe drach. I. aut aurei unius pondere ad summum, vel per se, vel cum jusculo vel viuo, et mira inde colligentur (II. r. 389. l.). 3. Pulvis alius paratu facilis ad eorundemmet vermium infantum expulsionem. Rp. *Pulveris lumbricorum, ut supra praepar.* drachm. III. etc. (Uo.).

Ez utóbbi idézetből az is kiderül, hogy a megszáritott giliszták porát hivatalosan is *pulvis lumbricorum*-nak, vagyis *giliszta-pornak* nevezték. Ez maradt meg a nép emlékezetében, a melyről azonban ma már sokan keveset tudnak.

ERDŐS JÁNOS.

Még egyszer a „susárló“. A MNy. 1917. évi 4. számában Melegdi János azt írja, hogy nem ismeri a *susárló* szót, mit Szabolcska Mihály egy versében nem régiben használt. Szabolcska aztán ugyanabban a számban, nyomban megmagyarázza, hogy *susárolni* annyit tesz, mint „hát megett, suttogva, alattomosan“ vádolni valakit. Teljesen igaza van. Íróink közül BAKSAYT és TÓTH BÉLÁT névszerint megjelöli olyanokul, mint a kik használták a *susárló* szót.

E szó irodalmi használatát illetőleg én is megjelölhetek néhány helyet; Szász Károly (püspök) *Salamon cz.* „történeti költemény“-ében, melyben a szerző az álnok Vid-re — Endre és Salamon király gonosz

tanácsadója — vonatkoztatva, több ízben használja a *susárlás*, *susárló* szót, egészen a Szabolcska megállapította értelemben:

„*Susárlással* azért Endrét úgy befonja:
Mint kígyó, zsákmányát, nyálával levonja.“ (6. l.)

„Méltatlan gyanu vert gyökért szíveinkben;
Én azt az enyéből kiteptem legitten.
Meg a *susárlót* is, a ki azt plántálta,
S szíveinknek útját, egymáshoz elállta.“ (102. l.)

„Vid, te csalárd ördög, te vakítál így meg,
Hogy a te *susárló* szavaidnak higgyek . . .“ (287. l.)

Hogy édesapám — a *Salamon* szerzője — erdélyi szülőföldjéről hozta-e magával e szó ismeretét, a vagy a Duna-Tisza közén ismerte-e meg e szót, a hol a néppel szintén sokat érintkezett, vagy hallotta-e mindkét helyen — nem tudom megmondani. Kiskúnhalason — a hol sokat tartózkodtunk — tudomásom szerint nem használják, De hogy veszni hagyni kár volna, az bizonyos, mert hangzatos régi szó és sokat fejez ki.
Szász KÁROLY.

Csaláncsúcs. A MNy. XIII. 22., 53. l.-on különböző alakokkal hozzák kapcsolatba. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a *csúcs* nem a *csúcs*-csal (Spitze) áll összefüggésben, hanem *hangutánzó* szó. SCHUCHARDT H. fölveti, hogy „talán a magyar elnevezéssel azonos szemléletű az oláh is“. Abrudbányán nem ismernek olyan madárnevet, mely a *csalánnal* lenne összetéve, de a „*parus*“ (*parus major* L.) oláh neve a *pițigoii*, *pițiguș* mellett elvéve *csucsubé* (*ciuciu-beű*) v. ö. *csicsimé pinty* Baranyában. Így mondják pl. Cantá *ciuciu-beű*. A név onnan származik, hogy szerintük *csucsu bé*, *csücsü bé*, *csicsi bé*-féle hangot ad. Az itteni és verespataki magyarok is ismerik ez oláh *hangutánzó* szót s tréfásan úgy magyarázzák, hogy a gyermekeknek mondja: *csücsü bé*. Figyelmezteti őket a madár hideg időben, hogy maradjanak, üljenek bent, mert kint megfáznak. Az is lehet, hogy a magyarból ment át az oláhba. M. KISS LAJOS.

Tesziveszi. A Bakonyaljáról a NyF. XXXIV, 54 közöl egy „kis fejsze, rövidnyelű fejsze, balta“ jelentésű *cselekszi* főnevet, a melyről az EtSzót. azt mondja, hogy valószínűleg csak az igének tréfás főnévi használata: „Em mán *cselekszi!*“ Azt hiszem, teljesen hasonló eredetű a népnyelvi *tesziveszi* főnév (első adat MÁRTON ném.-magy.-deák szókönyve *fischreuse* a.), a mely sok helyen ismeretes s jelentése: „tapogató háló; négy ág közé kifeszített négy-szögletes háló“ (l. MTsz.). K. P.

Tövető kapa. A Nyr. XXXII, 447, az OklSz.-ban és a M. N. Múzeum néprajzi osztálya Értesítője 1904 : 247. lapján olvashatni e

szóról, sőt az Értesítőben rajza is megvan. Megerősítem, hogy nálunk is *tövető kapának* mondják (Lócz, Nógrád m.), sőt máskép *tótó kapa* is a neve.

Billing „vinca minor”. Erre a szóra a MTsz.-nak csak egy adata van Nógrád m.-ből (az EtSz.-ban hibásan Hont m.) Ipoly-Litkéről. A szót a fenti jelentésben én is ismerem a nógrádmegyei Lóczról. L. J.

Császta ∞ **császtó**. K. P. írja (MNy. XII : 340—1), hogy SzD. szerint: *császta*: „bozotos, sásos, nádas, semlyékes hely”, viszont CzF. azt mondja, hogy *császta* „eredetileg *császtó*, azaz sástó”. Erről eszembe jut, hogy Szombathely határában egy jókora darabot, a szombathelyieknek kedvelt kiránduló helyét *Császtónak* hívják. Ez bizonyára azonos a czimbeli *császta* ∞ *császtó* szóval. Az a terület, a melyet jelöl, vágás, ez azonban nem gátolja az azonosítást, mert a fiatal vágások, irtások is rendszeren apró cserjékkel, bokrokkal vannak beüve, a kissé laposabb fekvésű helyeken, tócsák mellett a sás sem ritka, így tehát megérthető a **sás-tó* > *Császtó* elnevezés. S. G.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXIII.

(Különféle lapokból.)

91. „A május elsejei munkaszünet akadályai Németországban.”
 „A bankok, a tőzsde és az ipari irodák május elsejei szünete.”
 „Elmarad a május elsejei felvonulás.”
 „A május elsejei ünnep közeledésének sokan aggodalommal, mások reménynyel néztek elébe.”

[Ha ehhez: „május elseje” „i” képző járul, akkor a birtokost kifejező rag (je) lefoszlik. Tehát így van jól: „május elsei munkaszünet”. Hasonlóképp nem azt mondjuk: „a márczius huszadikai vásár”, hanem ezt: „a márczius huszadik-i vásár”. Ezt olvastam (vigasztalásul) egyik újságban: „Mindent el fognak követni, hogy a május elseji (pusztuljon a *j* is) munkásünnep méltóságos lefolyású legyen.”]

92. „Mintha a háború szép lenne, jó lenne, férfias lenne, nemes sport lenne, építés lenne, emberhez méltó lenne.”

[Biz ez szép lenne, jó lenne, de még szebb lenne, még jobb lenne, ha „lenne” helyett *volna* — lenne.]

93. „Nyilvánvaló mindezekből, hogy az orosz nép () és *köztünk* nincsen már ok háborúra.”

[Magam is azt hiszem, de azt meg tudom, hogy „az orosz nép” után nem maradhat el a névutó. Helyesen: „az orosz nép *közt* és *köztünk* stb.”]

94. „Anglia azt is akarja, hogy Amerika nagyobbítsa hajóépítkezését, és pedig — *itt van a kutya eltemetve* — Anglia számára építsen kereskedőhajókat.”

[Így a német beszél: „Da liegt der Hund begraben“. Jól magyarul: „ez a bökkenő“.]

95. „Torzszalkodó partikularizmus kapna lábat és erőt a kormánypartban.“

[Azt akarta mondani az árva: „kapna lábra és erőre“.]

96. „És itt, ha még maradt a nemzetnek *éltényi ereje*, újra kezdi a ciklust.“

[Nem hiszek a szememnek. Hát az annyit üldözött s annyiszor csúfra emlegetett *tányi-tényi* képzőnek van még „éltényi ereje“ ?]

97. „Sorakoznak, fegyverkeznek a kereskedők, védekezni akarnak a központok *örökkön* uralma ellen.“

[*Örökkön* (örökön) határozó, magában nem is használatos, hanem „örökké“-vel kapcsolatban: *örökkön-örökké*. A B. Halála így végződik: „*Örökkön-örökké* nem lesz soha vége“. Tehát jelzótül használni (mint itt) merészség és szeszély, mikor ott van: örök, örökös stb.]

98. „Nem tagadhattam meg magamtól, hogy, ezeket leírván, még egyszer *végigélvezzem* mind a hármat.“

[Jó magyarsággal: „*végig ne élvezzem*“. A mellékmondat állító formája itt hiba, melynek csak a „szent lelkesedésű“ Simonyi a szószólója.]

99. „A miniszter mindenek előtt kijelentette, hogy állásáról lemondott, hogy még a látszata *sem forogjon* föl annak, hogy mint az igazság legfőbb vezetője befolyásolhatná a bíróságot.“

[Jól: „*se forogjon*“. Már csak a fölszólító mód miatt is, mely nem tűri meg a „nem“ és „sem“ partikulákat, csak ezeket: *ne, se*.] Tehát hibásak ezek is: „Ne higye senki *sem*“. „Ne áltassa magát senki *sem*“, e. h.: „senki *se*“.

100. „Az angolok mégis csak *nekiadták magukat* a támadás energikusabb *folytatására*.“

[„*Neki adni magát*“ valami-*nek*, és „adni, ráadni magát“ valami-*re*. Tehát: „nekiadták magukat a t. e. folytatásá-*nak*. Ez a helyes. A ki egyébiránt többet akar tudni, keresse föl a ToldiComm. IV. é. 10. versszakához írt magyarázatot, ott talál példákat efféle „rendetlenség“-re.]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Szalontai tájszók.*

hagyós: az a festő, mely a mosás után megváltoztatja színét.

hájli: kis kövér gyerek.

hancsok: az út mellett kiásott gödör.

hángördli: állkendő.

hánkolódik: henczeg.

félhány: 1. felpanaszol, 2. felkutat, összekeres (félhánhatod ien jányír egész Magyarországot, még sé tanász!)

harizs: sokat beszélő.

tanyahasi: nagyétkű.

hebetél: akadozva beszél.

hëbrëncëskëdik: kipkek-kapkod a beszëdben.

hentesül a hentes bácsi, így szokták a húst mëgvágni.

heverő: felesleges (niucs ëgy heverő cigid?)

hümlös galuska: reszelöre hüvelykújjal rányomott tészta.

hírës: hetyke, büszke, rátarti.

hírëskëdik: legénykedik.

hötyög: beszél.

felhürol: a belet késsel megikálja.

húzós: fanyar (gyümölcs).

* L. MNy. XIII, 125.

félég: megbarnúl a naptól a bőr.
igén csak: többnyire (éggy:egy hétén igén csak émegy túllem egy pöngő).

igém minygyá: hamar, azonnal.
ikrás: a zsír, ha apró kis kerek gömböcskékké fagy.

inderkédik: ingerkedik.

iprikál: odapiszkit (gyny.).

istirimfli: harisnya.

iszos: iszákos.

isztéke: a mivel az ekéről a sarat és gazt lekaparják.

ítető: 1. méreg, 2. vályúféle, melyből a malacot etetik.

jakhecz: zsidó.

jézsukát csinál: hanyatt fekszik a hóban, oldalt kinyújtott karral.

kacamád: női kabát.

kaczimbál: cibál.

kajabajál: kiabál.

kalamájkál: vájkal, piszkál valamiben.

kalézol: ide-oda, le s fel járkál.

kanálos: kanáltartó a falon.

kaptás: rosszkörmű ló.

karicsál: káráll.

karikó: karika.

kaszakacs: fogantyú a kaszanyelen.

lekaszliz: börtönbe csuk.

katuja: női szeméremtest.

keregbe: mikor a disznót nem kilóra adják el.

kérészfürtsz: két ember fűrészel vele.

neki kerekedik: fogja magát.

pétérkés: bajonett.

kétrencze: ketrecz, melyben a kofák a csirkéket a piacra viszik.

kilós: mérleg.

kísítő: temetési harangszó.

knájp: a suszter bőrvágó kése.

vaskonyha: takaréktűzhely.

kopil: törvénytelen gyerek.

koppantyú: kopolyú.

korészol: csavarog.

kovájos eszű: állhatatlan gondolkozású.

köpkös: köpdős.

kötelet nyelt: nehezen székell.

kötemény: hazugság.

lekötöczködik: levetkezik.

kövecs, *kövics*: kavics.

kuférta: levélboríték.

kuftálkodik: ennivalót keres a konyhában.

kukhándi: szamar, maffla.

kulipintyó: kis ház, viskó.

kunkorgó: a gyalulás által keletkezett hulladékok

kutri: putri.

káposztakú: a káposztáshordóba tett koczkaalakú terméskő.

kümirges: kőműves (tréf.)

küszöböl: szomszédol.

örömján: menyasszony.

lanyha eső: csendes, lassan permetező.

lanyháddzik: aprószemű eső esik.

lanyhos: enyhős, langyos.

lélotty: leves (tréf.).

libérija, *libérijó*, *liberó*: láрма, zaj, csatapata.

liktárijom: lekvár.

linczomkerítés: liceumból való élő sövény.

lőcsázi: fürödni (*lőcsa*: fürdő, gyny.).

ellókhéczol, *ellókhéczél*: eliramodik.

lődőörög, *lőgérezik*: csavarog, kószál.

majka: női kabát.

május: májashurka.

makhándi: l. kukhándi.

szinimázi: színeskedő, kedveskedő.

mazna: semmirevaló, haszontalan (ember).

mélák: szájtáti.

lélékmelegítő: női mellény.

mélás: tréfából föllentő ember.

ménnyika forma: mekkora.

mernák: bátorság.

lemindénél: leszid.

mónyászokodik: lassan készülődik.

muszusz ember: gyámoltalan.

niczum piros, *zód*: élénk, haragos piros, zöld.

nyakló: az ostor azon része, a mellyel a nyélhez erősítik.

megnyálkál: megnevésit; hogy megnyálkátá a fődét ez a kis esső!

nyilalgóddzik: nyilaldos.
nyiszákol: vmit késsel nyiszál.
nyögvenyelő: húsgombóc.
nyúlga: nyurga.
félökostt: felvilágosít, megtanít.
ókulla: szemüveg.
torokolaj: pálinka.
óthalmaskodik tulle, mint az ördög a témjintül.
ótótó, ottamabil: automobil.
öbledik: mosogatólé.
padurányi olá: sült oláh, mócz.
pájinkakút: részeseges.
 Folytatjuk.)

pájsli: a fene a pájslidat!
pángli: az az asztalka, melyen a csizmadia szerszámait tartja.
pap: 1. a buzakereszt legfelső kéréje, 2. faczővekek az országút mentén.
né parácsój: ne járjon a szád!
pénétencziáris hét: nagyhét.
pénnacziolos: zsebkés.
péndzsi: 1. kis darab szalonna, 2. kis leány szeméremteste.

SZENDREY ZSIGMOND.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

XIV. Közgyűlés.

Jelen vannak: Szily Kálmán elnök, Szinnyei József alelnök, Melich János titkár, Baján János, Bajza József, Baros Gyula, Bogdánfy Ödön, Erdélyi Lajos, Ernyey József, Gulyás Pál, Hellebrant Árpád, Jakubovich Emil, Lehr Albert, Mészöly Gedeon, Négyesy László, Németh Gyula, Pais Dezső, Pintér Jenő, Putnoky Imre, Sebestyén Gyula, Simai Ödön, Szegedy Rezső, Szemkó Aladár, Szigetvári Iván, Szinnyei Ferencz, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Velledits Lajos, Viszota Gyula, Zsinka Ferencz r. tagok. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztárnok.

1. A közgyűlést megelőző fölolvasó ülésen Mészöly Gedeon előadja a Bécsi-codextről szóló tanulmányát.

2. Elnök megnyitja a közgyűlést. Megnyitó beszédében, visszatekintve a Társaság tizenkét évi multjára, örömmel állapítja meg, hogy a folyóiratával a magyar nyelvtudomány ügyét sikerrel szolgálta s hang-, szótörténeti kutatásokban, az irodalmi nyelv fejlődésének és a nyelvújításnak számos kérdésében jelentékenyen bővítette ismereteinket (MNy. XIII, 33).

3. Elnök a szavazatszedő bizottság elnökéül Putnoky Imrét, tagjaul pedig Bajza Józsefet és Gulyás Pált küldi ki s a szavazás idejére fölfüggeszti a gyűlést.

4. Melich János titkár fölolvassa évi titkári jelentését. — Tudomásul van.

5. Erdélyi Lajos előterjeszti a pénztárvizsgáló bizottság jelentését. — A közgyűlés a jelentést tudomásul veszi, a pénztárnoknak a szokásos fölmentést megadja s az elnöknek és pénztárnoknak a Társaság pénzügyeinek eredményes intézéseért köszönetet szavaz.

6. Trócsányi Zoltán pénztárnok előterjeszti az 1917. évi költségvetést (bevétel-kiadás-előirányzatot). — A közgyűlés a költségvetést egyhangúlag elfogadja.

7. Putnoky Imre, a szavazatszedő-bizottság elnöke jelenti, hogy az alapszabályok értelmében megüresedett választmányi tagsági helyekre a választmányból kilépő tagok újból megválasztottak. Beadatott összesen 30 szavazat. Fővárosi választmányi tagok: Gulyás Pál (30), Mészöly Gedeon (30), Beöthy Zsolt (29), Lehr Albert

(29), Sági István (29), Sebestyén Gyula (28), Simonyi Zsigmond (27); vidéki választmányi tagok: Karácsonyi János (30), Pápay József (30), Réthei Prikkel Marián (30), Kardos Albert (25). — 1—2 szavazatot kaptak még: Jakubovich Emil, Klemm Antal, Putnoky Imre, Sebestyén Irén, Szegedy Rezső, Zsinka Ferencz.

8. Elnök az ülést bezárja.

LXXVII. Választmányi ülés (1917 márczius 20-án).

Szily Kálmán elnök elnöklete alatt jelen vannak: Szinnye József alelnök, Melich János titkár, Gulyás Pál, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Négyesy László, Pais Dezső, Tolnai Vilmos, Viszota Gyula választmányi tagok. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztáros.

1. Elnök az ülést megnyitja s megilletődéssel emlékezik P. Thewrewk Emilnek, Társaságunk rendes tagjának elhunytáról. Thewrewk Emil, a classica-philologia jeles munkása, a magyar nyelvtudomány terén is értékes munkásságot fejtett ki s „A helyes magyarság elvei“ cz. munkájával maradandó érdemeket szerzett a nyelvhelyességi kérdések tisztázása körül. Elnök indítványozza, hogy emléke mai ülésünk jegyzőkönyvében megörökíttessék. — A választmány az elnök bejelentését meghatottsággal hallgatja meg s az indítványt elfogadja.

2. Helyettes-jegyző fölolvassa a mult választmányi ülésnek és a XIV. évi rendes közgyűlésnek jegyzőkönyvét, melyek hitelesítettnek.

3. Elnök jelenti, hogy a mult választmányi ülés határozata értelmében az Arany János emlékének szentelendő fölolvásó ülés előkészítése ügyében megtette a szükséges lépéseket. Az ülésre előadónak fölkérte Négyesy László vál. tagot, a ki a megbízást készséggel vállalta. — A választmány a bejelentést köszönettel veszi tudomásul.

4. Elnök indítványozza, hogy Társaságunk a Magyar Nyelv májusi füzetét szentelje Arany János emlékezetének olyképen, hogy ez a füzet kizárólag Arany Jánosra vonatkozó értekezésekből és cikkekből álljon. Örömmel hozza a választmány tudomására, hogy már eddig is többen jelentkeztek Aranyra vonatkozó dolgozattal, úgyhogy a terv megvalósítható. — Tudomásul szolgál.

5. Elnök jelenti, hogy a Franklin-Társulat Tolnai Vilmosnak Lehr Albert Arany-magyarázataihoz készített mutatóját kiadja s kötelezte magát arra, hogy Társaságunk számára 100 példányt ingyen átenged. A Frankliu-Társulat levelére válaszolva, elnök fölkérte a Társulatot, hogy a 100 példányt május 1-re szállítsa be. Társaságunk a rendelkezésre álló példányokból egyet-egyet a Választmány tagjainak fog ajándékozni. — Örvendetes tudomásul szolgál.

6. Jegyző-helyettes fölolvassa Melich János titkár és Mészöly Gedeon vál. tagnak következő indítványát (l. fönt 183. l.). Az indítványt a Választmány egyhangúlag elfogadja s pártolólag terjeszti a f. évi május hóban tartandó, Arany emlékezetének szentelendő rk. közgyűlés elé.

7. Jegyző-helyettes bejelenti az új tagokat. Alapító tagokul: Erdős János, Trócsányi Zoltán. Aj. Szily Kálmán. Rendes tagokul:

Popovics Iván, aj. Melich János, Lederer Ervinné, aj. Négyesy László. — Megválasztatnak.

8. Pénztáros előterjeszti jelentését a pénztár állásáról. Febr. 28-ig bevétel volt 3731 K 15 f., kiadás 3065 K 82 f. Készpénz a pénztárban 665 K 33 f. — Tudomásul szolgál.

9. Elnök az ülést bezárja.

LVIII. Főolvasó ülés 1917 márczius 20-án.

Szily Kálmán elnök elnöklete alatt jelen vannak: Szinyvei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztárnok, Bán Aladár, Baros Gyula, Ernyey József, Gulyás Pál, Jakubovich Emil, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Négyesy László, Németh Gyula, Pruzsinszky János, Putnoky Imre, Szegedy Rezső, Szemkő Aladár, Szidarovszky János, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Versényi Imre, Viszota Gyula, Zolnai Béla, Zsinka Ferencz. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztáros.

1. Melich János előterjeszti Gombocz Zoltán: Néhány török jövevényező cz. értekezését.

2. Elnök jelenti, hogy Vikár Béla Népköltési magyarázatok cz. előadását — másnemű elfoglaltsága miatt — ez alkalommal nem tarthatja meg.

3. Melich János: Alaktani magyarázatok.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

40. **Hinterland?** A MNy. XII: 230. és 323. ll. mint új szót említik a *Hinterland* magyar megfelelőjéül: a *mögöttes ország*-ot. Egy katona használta az éjszakai harc térről haza írt s egyik napilapunkban közzétett levelében. Nézetem szerint a *Hinterland* értelmét mind katonai, mind közgazdasági vonatkozásban jobban visszaadja a *mögöttes terület* kifejezés. Ezt az 1914. év folyamán használtam egyik jelentésemben, melyet mint belgrádi és konstantinápolyi szak tudósító intézetem fölöttes hatóságomhoz. Később a Magyar Figyelő és Budapesti Hírlap hasábjain is, mindig kikötő vagy határszéli város *Hinterland*-jának megjelöléséül. A *Hinterland* tudniillik ritkán jelent országot, sokkal gyakrabban több országot, vagy egy országnak csak kisebb részét; a *terület* tehát szabatosabb. Megjegyzem, hogy a balkáni szláv és francia nyelvű közlemények a *Hinterland* német kifejezést gyakran használják minden magyarázat nélkül, mint egyetlen megfelelőt. Fontos lenne ránk nézve a javasoltam magyar kifejezés meghonosítása azért, mert a *Hinterland* katonai értelemben való általános használata csak a háború tartamához van ugyan kötve, de földrajzi és közgazdasági szempontból állandóan szükséges lesz ezentúl is.

NÉMETH JÓZSEF.

41. **Gulasch.** A „Neue Freie Presse“ május 15-iki tárczája egy kopenhágai levelet közöl, melyben ezt olvassuk: „Hier nennt man die *homines novi* kurzweg *Gulasch*; dieses Wort hat den Vorzug kennzeichnendster Kürze für die Herkunft des neuen Reichthums“. Érdekes példa ez némely elnevezés keletkezésére. A magyar a gulyát őrző pásztort nevezi *gulyás*nak; a vendéglői étlap a *gulyás*-

hús mellől elhagyja az utolsó szótagot s a *gulyáson* már ételt ért; a német ezt *Gulasch*-nak írja; s most a dán *e* szót átviszi a hadsereg élelmezésén meggazdagodott „új urak“ elnevezésére.

42. C. J. úr kérdi: Mi a különbség a *domb* és *halom* között? Felelet: Latin és német szótáraink (*collis, MA., PP., Fin.), *hügel (Márt., Fog., Ball., SimB., KB.) egynek veszik, pedig a mai nyelvhasználat különbséget tesz köztük. Van *domboldal*, *dombhát*, *dombtető*, *dombvidék*, *halomnak* ilyen összetételei nincsenek; *dombra* ültetnek szőlőt, *halomra* nem; *dombra* fölmegey a szekér, *halomra* nem, stb. A *halomnak* két jelentése van: 1. kis hegy, 2. rakás; a *dombnak* csak egy. Első jelentését véve, *halom*: síkságból hirtelen kiemelkedő, magányosan álló kis hegy, akár a természetűl van, akár emberi kéz csinálta, míg *domb*: menetelesen emelkedő, messzebbre elterjedő domborulat. Buda *dombon* fekszik (a mit a közbeszéd persze hegynek nevez), a régi Róma hét *halmon*.

43. B. Fr. írja nekünk: A MNy.-ben (XIII:91) azt olvasom, hogy a *mungópárt* elnevezés a *munkának* link nyelven *mungó* elnevezéséből származik. Eddig azt hittem, hogy ez az elnevezés a *Kapitány-kisasszony* cz. operett egy alakjára vezethető vissza. Ebben Mungó egy komikus rabszolga, ki urának, egy milliomos brazilinak minden minden parancsát vakon teljesíti és mindenre kapható. Mídön pl. a köpczös braziliai belefárad a nevetésbe, odafordul Mungóhoz: „Tovább nevetni!“ — Felelet: Igaza van. A „nemzeti munkapárt“ elnevezést Berzeviczy Albert ajánlotta, és nyomban utána egy tréfás ötleteiről ismert ellenzéki képviselő az operetti alak utánzatával torzította el mungópártra. Sz. K.

44. Pópa. Szerintem a magyar *pópa* nem szerb, hanem latin eredetű. A klasszikus latinban *papa* jelenti azt a papot, ki az áldozati barmot fejszecsapással leteríti, míg a *cultrarius* az állat nyakát vágja keresztül. SZÉKELY ISTVÁN. — Felelet: Minthogy a magyar *pópa* mindenkor hazai görög szertartású keresztény papot jelentett, a latin *papa* „az áldozati barom leölője“ szóból nem származhatott. M. J.

45. Barátnő. A MNy. XII, 304. lapján levő 58. számú kérdésünkre BAJÁN JÁNOS tagtársunk azt írja, hogy a Vasárnapi Újság szerkesztője akkor járt volna el helyesen, ha S. Zsófia úrasszony képe alá „Petőfi barátnője“ helyett „Petőfi jó ismerőse“ czímet irt volna. Úgy gondoljuk, ez sem eléggé kifejező annak, a mit vele jelölni akarunk, bár készséggel elismerjük, hogy a *barátnőnél* jobb. Szerk.

46. R. F. írja: Az Arany János-Társaság „Arany nyelv-művésze“ cz. tételre irt ki pályázatot. Több folyóiratunk közölte a pályázati felhívást, így a MNy. is, I. XIII, 95. A felhívásban a többi közt ez van: „Jutalma: egy ezer korona“. Szerintem az *egy* szám-név kitétele teljesen felesleges. Elég lett volna ennyi: „Jutalma: Ezer korona“. Kérdem, igazam van-e? — Felelet: Igaza van. Szerk.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 SZEPT.—OKT.

7.—8. SZÁM.

Kinga.

A czimül irt név régi magyar női név. Összesen hat magyar nőt ismerünk a történehből e néven.

Legrégibb adatunk reá egy 1264. IV. 2-ről (KARÁCSONYI szerint 1270. IV. 12) kelt oklevélben van; ez oklevél IV. Béla király három leányáról tesz említést. Közülök egyről így emlékezik meg:

„domina *Kyngve* ducissa Cracovie et Sandomerie“ (l. Hazai okmánytár VIII, 97). IV. Béla e leányáról 1254. évnél megemlékezik az orosz halics-volodimeri évkönyv is, még pedig így: „Boleslav neje, a magyar király *Kinka* (az eredetiben *Киньска, Кыньска*) nevű leánya támogatta Dánielt“ (l. HODINKA, Az orosz évkönyvek 439, Ljetopis po Ip. sp. 545).

E névre vonatkozó többi adataink ezek:

Az 1276. évi, Boldog Margit szentté avatása ügyében tartott tanúkihallgatások latin jegyzőkönyvében: „Domina *Chinga*, filia quondam comitis Badoldy“ (l. Mon. Rom. episc. Vespr. I, 270) fordul elő. Ugyanezt a nevet a Margit-Leg. 226. lapja „soror *Chinga*“-nak, más emlékek *Chinga*, *Chinca*-nak írják (l. EtSz. *Csenge* cz. és itt alább). Elfogadott dolog, hogy ez a „soror *Ching(c)a*“= magyarul *Kinga* (l. a többek közt LOVAS ELEMÉR, A pannonhalmi főiskola évkönyve 1915/16, 242. lp., WERTNER M., Nyr. XLV, 209, NyF. LXXVII, 17) || 1305. IX 13: „nobiles domine uidelicet *Kyngue*, relicta comitis Endre... Paulus filius Madach, simul cum domina Elysabet consorte sua, filia eiusdem domine *Kyngue*“ (l. JAKUBOVICH, MNy. XI, 368) || 1325: „domina *Kyngue* filia Iwan filij Kenez de Zuch“ (l. JAKUBOVICH uo.) || 1325, IX. 15: „eiusdem domine sororis sue *Kynge* nominate“ Anjoukori okmtár II, 213, idézve WERTNER M. Nyr. XLV, 363 is) || 1346. VII. 12: „*Kynge* filia Johannis de Wertus“ (Anjoukori okmtár IV, 621, idézve WERTNER M. i. h. is).

Ez adatokból körülbelül az derül ki, hogy a névnek a magyarban *Kingé* volt a hangalakja. Hogy ez az alak régibb *Kinga*-ból keletkezett-e (vö. ó-magy. *Fila*, később *File* „Füle“), az valószínű, kétségtelenül azonban bebizonyítva nincs. A latin szövegben előforduló *Chinga* (innen Marg L.), *Kinga* (l. erről alább) esetleg lehetne a magy. *Kingé* latinositása is.

Az a kérdés, mi az eredete a magy. *Chinga* ∞ *Kinga* ∞ *Kingé* névnek. Erre nézve két magyarázat van.

Az egyik ez: A magyar MargL.-ban Boldog Margit egyik apáczatársa *Chinga*, Badoldy uram leánya. „Harmyc negedyk Sorornak vala neue“ — mondja a MargL. 226 — „Soror *chinga*“, majd így folytatja: „auagy *chenge*“. S, azután állandóan „soror *chenge*“-t ír a legenda, vö. MargL. 25: „zent margit Hyua hozza egy sorort hog segellene neki soror *chenget* bodoldy jspannak leyanyat“, uo.

204: „mykoron az soror *chenge* archel verte vala zent margyt azzont az moslekkal“; uo. 226: „Soror . . . *chenge* . . . badoldy jspannak leanya. . . . Ez soror *chenge* . . .“.

Úgy gondolom, hogy a magyar MargL. egybeszerkesztője latin szövegből dolgozott, talán éppen a fent említett 1276. évi tanúkihallgatások jegyzőkönyvéből. E latin szövegben Margit apáczatársának neve „domina *Chinga*, soror *Chinga*“ (l. feljebb) alakban van írva. A magyar hangok jelölése történetéből úgy látom, hogy *ke*-∞*ki*-vel kezdődő magyar szót a magyar emlékekben a legnagyobb ritkaságképen találjuk *che*-∞*chi*-vel írva. Az általános magyar jelölés mindenkor *ke*-∞*ki*(*y*), esetleg *que*-∞*qui*- volt (l. NyK. XLIV, 334 és vö. pl. a *kereszt*, *király* szavakat az OklSz.-ban). A magy. *ke*-∞*ki*- szókezdetnek *che*-∞*chi*-vel való jelölése csakis olaszos jelölés lehet. A magyar írók szókezdetben *che*-∞*chi*(*y*)-vel a XIII—XV. s részben a XVI. sz.-ban is, úgyszólván, kivétel nélkül a magyar *cse*-∞*csi*- szókezdetet írták. A magyar MargL. egybeszerkesztője tehát a latin szöveg *Chinga* nevét *Csingá*-nak olvasta s nyilván egy előtte ismert *Csenge* névvel azonosította (l. EtSz. *Csenge* cz.-ét). Boldog Margit apáczatársának valódi nevét azonban nem tudta.

A másik magyarázat szerint a *Kinga* > *Kinge* név azonos a ném. *Kunigunde* névvel, illetőleg amaz emennek magyaros változata (l. erről legutoljára WERTNER M., Nyr. i. h.). E magyarázat a következőkre támaszkodik: IV. Béla *Kinge* nevű leánya 1239-ben a lengyel Boleszlávhoz ment férjhez, kinek halála után az általa alapított sandecki kolostor apáczája lett s mint ilyen halt meg 1292-ben. 1690-ben kanonizálta az egyház, ünnepnapja július 24. Számtalan emlékből tudjuk, hogy ezt a *Kingé*-t máskép *Cunegunde*-nak, *Cunegundis*-nak hívták; ez utóbbi névén írta meg DEUGOSZ JÁNOS 1474-ben a legendáját (l. Acta Sanctorum Boll. júliusi V. köt. 661: Vita beatae *Kingae* seu *Kunegundis* ducissae Cracoviensis seu Poloniae . . . stb; továbbá Acta Sanctorum Boll. Antverpiae 1643: január II, 897: „uti et Beatam *Cunegundis*, sive *Kinga*, Margaritae soror . . .“ DR. HORVÁTH CYRILL szíves közlése).

Abban tehát, hogy *Kinga* > *Kingé*-t máskép *Cunegunde* ∞ *Cunegundis*-nak (így a latin emlékek) hívták, semmi kétség nem lehet. De vajjon következnek-e ebből, hogy a két név etymologiailag is azonos. Azt hiszem, korántsem.

Már az Acta Sanctorum Boll. júliusi V. köt. 661. lapján MIECHOW MÁTYÁSRA való hivatkozással ezt olvashatjuk:

„transmisit B. *Kingam* seu *Cunegundem* virginem simul ac viduam Boleslai pudici . . . *Kingam*, inquam, seu *Cunegundem*: nam utrumque eidem nomen fuit; et primum quidem Hungaricum est, quem admodum et ipsa Virgo; alterum obtinuit in Polonia, ut auctor est Mathias de Michovia Chronicorum regni Poloniae lib I, cap. 38“.

A szóban forgó hely MIECHOWNÁL így hangzik:

„ . . . Boleslaus pudicus Clementem de Clemyanthrow, et Janusium Palatinum Gracco[viensem] ad Belam Regem Hungariae confoederandum et procandum filiam eius *Kunegundim* quae in hungarico *Kinga* dicta est, misit, et facta dispensatione adducta est in Graccouiam . . . Ista est foelix *Kinga*, quae matris aluo fusa, non fletum ut caeteri pueri, sed statim in lingua hungarica articulato sermone protulit. Aue régina caelorum . . .“ (l. Chronica Polonorum 1519: 130. lap, lib. III, cap. 37).

MIECHOW tehát azt mondja, hogy *Kinga* volt a magyar neve (így e néven szól róla műve lib. III. cap. 41, 45-ben), s hogy másik neve *Kunegundis*. Hogy a *Kunegundis* nevet Lengyelországban kapta-e, a mint az az Acta Sanctorum Boll. fentebb idézett helyén olvasható, azt MIECHOWBAN nem találom. Hasonló az eset IV. Béla *Jolent(a)* nevű leányával, a ki Kegyes Boleszláv felesége volt. Ennek is családi keresztnéve *Jolent(a)* (l. a többi közt Hazai okmt. VIII, 97, Nyr. XLV, 317, MNy. XI, 367), míg lengyelföldi neve *Helena* (vö. MIECHOW, Chron. Pol. 1519, lib. III, cap. 45: „cum *Johethe* seu *Helena* Boleslai pii relicta“; Acta Sanctorum Ung. ex J. Bollandi, Sem. sec. Tyrnaviae 1744: 81: „*Jolenta* à Polonis *Helena* vocata fuit“). Hogy a két név: *Jolent(a)* és *Helena* etymologiailag nem azonos, azt eddig minden kutató vallotta.

A következő sorokban már most azt kell bebizonyítanunk, hogy nincs nyelv, a melynek szabályai szerint *Kuni(e)gunde*-ből egy *Kinga* — *Kinge* becározgető alak keletkezhetnék.

A *Kunigunda* név német név; különféle alakváltozatai közt (l. FÖRSTEMANN, Aلد. Namenbuch I², 380 és hazai ném. *Kynegunt* 1290-ból, l. Hazai Okmt. VIII, 283) nincs egyetlenegy sem, a melyből más német becározó alak, mint *Kuni*, *Kuna*, *Gunda*, *Gundel* (l. TERZNER, Namenbuch), *Kun-*, *Gund-* (megtoldva egy *-z*, *-l* stb. képzővel, l. FÖRSTEMANN i. m.), *Kyna* (y = ü) keletkezhetnék. Szent *Kunigunde* császárnét († 1031 márcz. 3) sem hívja tudtommal semmiféle életirata *Kingá*-nak vagy *Kinge*-nek (l. Acta Sanctorum Boll. márcziusi I. köt. 272—278); de nem is hívhatja, mert ez alakulás a német nyelv szabályai ellen volna.

A német névből lett lat. *Cunegunde*, *Cunegundis*, *Cunegunda*, frez. *Cunégonde*, olasz *Cunegonde* alakokból sem keletkezhetik egy *Kinga* ∞ *Kinga* becározó alak.

Én nem tudok, s azt hiszem, nincs is olyan nyelv, a melyben *Kuni(e)gunde(a)*-ból az illető nyelv becározgető alakokat képező módjai szerint *Kinga* ∞ *Kinge* keletkezhetik. Arra meg, hogy valaki szeszélyből rakta volna össze *Kuni(e)gunde(a)*-ból a betűket (esetleg hangokat) *Kinga* ∞ *Kinge*-vá s így terjesztette el, gondolni alig lehet.

Mindezek alapján azt hiszem, hogy a *Kinge* ∞ *Kinga* a ném. *Kunigunde*-val etymologiailag azonos nem lehet. Ha a kettőt egynek vették és veszik, az csak olyan azonosítás, mint pl. *Gratianus* — *Karácson*, *Julius* — *Gyula* stb. A *Kinga* ∞ *Kingemagyar* tulajdonnév lesz; benne az *-a* ∞ *-e* kicsinyítő képző. Ugyanennek a *King*-szónak *-(ü)*s kicsinyítő képzővel ellátott alakja is van a régi magyarban. Ez a *Kingüs* női név. vö. 1317. III. 18: „Quod nobili (?) domina *Kyngus* nuncupata relicta comitis Jule filij Baldini de genere Ratholth“ (l. Anjouk. okmtár I, 417) || 1296/1328: „domina *Cyngus* filia lorandi de Surk“ (Hazai okmtár III, 46; esetleg nem tartozik ide). Hogy ez a *Kingus* ∞ *Cyngus* azonos volna *Kunigunde*-vel, a mint WERTNER írja (l. Nyr. XLV, 363), annak még olyan gyenge bizonyítéka sincs, mint a *Kinga* = *Kunigunde*-nak. Lehetséges, hogy ez a *Kingüs* szn. őrződött meg a veszprémmegyei *Küngös* (rég. magy. *Kingüs*, *Kingës*, l. CSÁNKI III, 238, Kovács, Ind.) helynévben.

Hogy a magy. *Kinga* ∞ *Kinge*, *Kingüs* szn.-nek mi az eredete, azt nem tudom; hogy azonban a ném. *Kunigunde* eddig ismert különböző alakjaiból nem származtatható, a fentiekből következik.

MELICH JÁNOS.

Kazinczy Ferencz Tübingai pályairása.*

Az írói felbuzdulás, a mely a XIX. század legelején nyelvünk megmentésében látta nemzetünk fennmaradásának első feltételét, már kezdetben is szép eredménynyel kecsegtetett. Nyelvünk életrevalóságát elvileg és gyakorlatban, tudományos és költői téren mindig több és több sikerrel bizonyította. Ez a nekilendülés, mely gyors műveltségbeli fejlődését is ígérte a magyarságnak, a haladásunkat mindig rossz szemmel néző centralista osztrák kormánykörökben újra kiváltotta azt a féltékenységet, mely sokszor győzelmesen tudta útját állani a legjogosabb nemzeti törekvéseknek is. Az írók közé dobott Eris almájával igyekeztek most is a szépen megindult mentő folyamatnak eredményességét megzavarni. Régi kedves eszméjüknek, a német nyelv hivatalossá emelésének szükséges voltát, belső, nemzetünk műveltségi viszonyaiból kiinduló érvekkel akarták támogatni, saját írónk vallomásaiból akartak bizonyítékokat meríteni nyelvünk alkalmatlanságának erősítésére. Ennek az alattomos célzatnak szolgálatában áll az a pályakérdés, melyet még sértőbb visszaéléssel egy magyar hazafinak névtelensége mögé bújva, a Cotta-féle — akkor Tübingában székelő — könyvkereskedés útján tétettek 1808 márcziusában az iránt: lehetséges, tanácsos-e nyelvünknek hazánkban állami nyelvvé emelése, összeegyeztethető-e a többi nemzetiségek jogaival az, hogy a magyar legyen a közigazgatás, iskola és hivatalok nyelvévé s végül, miféle politikai, kereskedelmi és irodalmi előnyök vagy hátrányok származnának ebből.

A kérdésnek néhány pontja lényegileg majnem azonos a Kultsár-féle 1804-i pályatétellel, melyre, mint tudva van, Teleki, Pántzél és Kis feleletei válaszoltak legbehatóbban. Ezért van az, hogy e „megjutalmaztatott“ és 1806-ban meg is jelent válaszokban, sőt még az új íróktól oly kevésre becsült Mátyásinak rövid Vélekedésében** is szinte kész részletességgel találhatta erősségeit az az öt pályázó, a ki föltétlenül a magyar nyelvet ajánlotta Cottáék kérdésére. Innen van az, hogy Kazinczy pályairásában is, mely Prónay László unszolására készült, s a mely a 21 pályamunka közül negyediknek érkezik be, nem sok új érvet tartalmaz nyelvünk polgárivá emelése mellett s az említett pályairások fölé csupán a nála megszokott izléses előadásmóddal emelkedik, míg tartalmilag — túlnyomó lévén benne a hazafias érzéssel bizonyítgató érvelés, s érezhető a gyors munka miatt (1808 május második felében kezdí ugyan, június 23-ikán még azt írja, hogy nagyon hátra maradt, de július 27-ikén már Kassára

* Felolvastatott a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak 1917. jún. 12-i ülésén

** Ezekről bővebben szoltam a MNy. 10:167, 306, 11:25, 67, 12:395 és 13:7 stb. lapjain.

küldi a 200 lapnyi kéziratot) az egyes bizonyító tételeknek hiányos kiszélesítése — mögötte is marad valamennyinek. Értéke tehát főleg műveltség- és keletkezésének háttere miatt politikai történetünk szempontjából mérlegelhető, nyelvtörténeti szempontból azonban kevés figyelemre méltó új tudnivalót nyújt. Ezért mellőzte Heinrich Gusztáv is a kiadásban, mely a Tübingába küldött és bécsi cs. kir. belügyminisztérium levéltárában őrzött eredeti német szöveget és a pályairatnak akadémiai példányában lévő, részben elkészült magyar fordítását adja, a szigorú philologiai követelményeket.*

A pályamű első szakasza tulajdonképen vitairat a német hivatalos nyelvnek jól sejtett óhajtoi és Fejes János: *Commentatio de lingua, adminiculis etc. művének*** a latin nyelvet ajánló érvei ellen, miután a bevezetésben a magyar hazafiasság jogosultságáról s arról győz meg, hogy a nyelv a legszorosabb kapocs egy nemzet fiai között. Röviden megrajzolván itt nyelvünk közigazgatási szerepének történetét s az eziránt 1807-ig hozott törvényeknek lényegét ismertetvén, sorra szedi Fejesnek, a ki említett könyvének szellemében a tübingai pályázaton is részt vesz, bizonyítékait. Fejes érvei: az uralkodó szempontjából, a ki nyelvünket nem érti, a minisztérium érdekében, a hol nincs magyarul tudó főhivatalnok, hazánk különféle nyelvű nemzetiségeinek egybefogása, összetartása végett, sőt nemzetünknek Európa művelt nemzetivel való kapcsolata céljából, a tudományok elterjeszthetősége és végül latin nyelven írott törvénykönyveinkben biztosított alkotmányunknak fennmaradása szempontjából szólnak a latin hivatalos nyelv mellett. Mindaz, a mit Kazinczy itt Fejes ellen felhoz, Decsy Pannóniai Féniksz-étől (1790) kezdve, több helyen is olvasható, jóval a Tübingai pályairás előtt, úgy hogy kissé kételkedve kell fogadnunk önbírálatának ezen eredményét: „Ezek új ideák, a mennyire tudom s még senki által elő nem hordattak“, csupán a szebb formába öntés, izléses rendbeszedés az ő érdeme. Kimeríthetőnek sem mondható e szakasz, mert a német nyelv behozatala ellen érdemleges erősségeket meg sem kockáztat. Értéke az, hogy Kazinczy „lelke magyar melegséggel ömlik végig a munkán“. (Lev. V. 466.)

A magyar nyelv kizárólagos fölvételének jogos voltát a magyarság számbeli túlsúlyával erősíti azonkívül, hogy a magyar népfaj uralkodó szerepét említi, bár ez utóbbit maga sem tartja perdöntő bizonyosságnak, mivel e hazában csak „hazafiak“ vagy idegenek vannak. Minden hazafi részesülvén az ország közös javaiban, tartozik részt venni az általános jóllét megszerzésében és fenntartásában. Azt senki sem kívánhatja, hogy a nemzetiségek magánügyeikben ne a maguk nyelvét használják, de egy nemzetnek csak egyetlen polgári nyelv lehet, melyet idővel mindegyik nemzetiség elsajátíthat annál inkább, mivel a tótok, oláhok és németek műveltebbjei úgyis épp olyan jól ismerik nyelvünket, mint a művelt magyar a németet. Azok a hasznok, a melyeket nyelvünk behozatalától politikai, kereskedelmi és tudománybeli tekintetben ígér Kazinczy, nagyrészt újra sokszor elmondott igazságok. Egyet mégis kiemelünk,

* Kazinczy Ferencz Tübingai pályaműve a magyar nyelvről R. M. K. 37. sz. 1916.

** Nem Fejes *Iván*, mint a kiadás rosszul idézi, mert a kéziratban is: Fejes (Joann.) van. Vö. különben Szinyei: M. Irók.

melyet, ilyen élesen kifejezve, Kazinczy előtt még nem olvastunk, t. i. hogy nyelvünk állami volta nemcsak a jogok és törvények általános megismerésére a legjobb eszköz, hanem megszűnteti a nemzetiségek között a „kicsinyes irigykedést, a féltékenykedésnek alacsony játékait“ azáltal, hogy valamennyiben magyaros érzületet, magyaros gondolkodást, magyar jellemet nevel. Nyelvünk lassú elsajátítása nem is okozhat nehézséget azoknak, a kik 1786-ban a német nyelvet egy-kettőre megtanulták. A kereskedő is csak a maga hasznát látja, ha megismeri annak az országnak törvényeit, melyben munkálkodik, ha a belföldi érintkezésben csak a magyar nyelvet használja. Természetesen, szerinte is, nyelvünknek kötelező behozatala legtöbb hasznot szellemi haladásunknak, tudományos előbbretűnésünknek hajtana, épp úgy a mint ezt előtte már mások is kifejtették.

Az egész pályairásnak legrészletesebb, de egyszersmind legönállóbb szakasza a harmadik, mely azt vizsgálja, megvan-e nyelvünknek az ajánlott vezérszerepéhez szükséges fejlettsége. Bármenyire azonosnak látszik is ez a kérdés a Kultsár-féle pályatétel első részletével: „Mennyire ment már a' Magyar Nyelvnek kimivel-tetése?“, bármilyen alaposan felel is erre Kis János, ezt bizonyosan Kazinczy ismeri legjobban. Valósággal érezzük, hogy itt íróink vezére saját elemében van. S ha eszméi meg is egyeznek a Kis Jánoséival, ez inkább az utóbbinak rovására irandó. Itt ismerünk rá legjobban a neologia lelkes vezetőjére, itt találkozunk legtöbbször a Levelekben már élénk került hosszabb-rövidebb részletekkel. Magától értetődik, hogy a neológiának nyelvünk fejlesztése körüli érdemeiről szól itt az ének, hogy a Debreczeni Grammatika csúfra emlegettetik, hogy Ráday, Virág és Kis a rajongás hangján vannak méltatva. Általában az egész szakasz azon levél tartalmának bő kidolgozása, amelyet Kazinczy 1805 január 1-én írt Kisnek.* Hogy nyelvünk a fejlődésnek útján már meglehetősen előre haladt, ezt a véleményt ő hirdetheti legjogosultabban; hogy költői nyelvünk elég gazdag is, minthogy új szavak képzésére más nyelveknél nem kevésbé alkalmas, ugyancsak ő állapíthatja meg legáltalában, a ki maga is nyelvgazdagító és mások új szavainak is éber szemmel-tartója. Nyelvünk költői gazdagságát bizonyítja a lapokon keresztül felhordott, magyarózott új szavakkal, melyekből el nem mulasztja a neologia dicséretét kicsiholni. Köztük többet itt hoz először (1808) javaslatba, mint: *szellem, érzelékeny, könnyelmű, könnyelműség, méltány*** stb. Ezt a gazdagságot követni fogja a böleselkedés nyelvének meg-bővülése is, épp úgy mint Homeros nyelvét követte Platon és Xenophon philozophiai nyelve. A pályairás a magyar irodalomnak rövid, de talá-lóan jellemző vázlatával végződik, a melyet valóságos anthologia követ a széppróza és főleg a Kazinczy-korabeli költészet remekei-ből. Mondanunk sem kell, hogy nem a Mátyásiak verseit mutatja itt be, hanem az új irányoknak, a klasszikus és rimes mértékes formá-nak jelesebb darabjait állítja össze és bírálja „a' tanulatlan olvasó“ és „a' nagy sereg által“ sokszor nem eléggé vagy helytelenül érté-kelt író társait. E részlet minden önállósága mellett Pápay Sámuel ismert könyvének felhasználásával készült. A magyar literatura

* Részlete közölve Kis Feleletének Toldalékául.

** Vö. NYŰSz. I, II.

esméretét épen művének írása közben kapta meg. „Igen sokban segített, vezetett,“ írja Pápaynak (1808 aug. 11-én).

I. E pályaműnek egész terjedelmében történt első kiadását Heinrich Gusztávnak, a ki a tübingai pályakérdést már régebben tisztázta, nagybecsű bevezetése előzi meg. Kimerítően szól a tudós kiadó Kazinczy művének keletkezéséről, a tübingai pályakérdés történetéről, kitűzésének titkos rúgóiról, czéljáról, a bíráló bizottságról és a beérkezett 21 felelet sorsáról. Függelékképen az egyik bírálónak, Kopitar Bertalannak az összes válaszokból készített okos és tanulságos kivonatát is hozzacsatolja a kiadáshoz. Kétségtelen, hogy az imént említett bevezetés tudományos értékű megállapításokkal világít rá a pályakérdésnek sokáig homályos részleteire, mégis magyarázatait egynémely helyen nem érezzük egészen kielégítőnek. Nem látjuk tisztán megokolva azt a határozott kijelentést, hogy a bécsi szöveg: „nem tekinthető Kazinczy művének“ (32. l.) abban az alakjában, mely Tübingába jutott. Alkalmasint úgy kell értelmeznünk Heinrich ezen véleményét, hogy e szövegben Romy kezének, javítgatásainak nyoma is benne van. Maga mondja ugyanis, hogy Kazinczy a német kéziratot 1808 júl. 28-án Kassára küldi „Romy Károlyhoz, hogy a német szöveget kijavítsa“ (15. l.). Ha figyelmesebben tekintjük Kazinczynak ez irányban igen is kimerítő levelezését, egészen más eredményre jutunk. Első dolog, a mit nem szabad szem elől téveszteni, az, hogy a pályairásnak 1808 július végére kellett beküldetnie. Nézzük aztán, mit ír munkájáról azon napokon, mikor már jól belemerült.

„Wäre doch Igló — írja Rumynak 1808 május 31-én — näher zu Széphalom, dass Sie mir meine Deutsche dissertation übersehen, und ihre Ungleichheiten ausgleichen könnten! Ich werde wohl Herrn Nitsch darum ersuchen“. (Lev. V: 469.) Tehát lemond arról, hogy Rumynak küldje. De nem volt a kézirat Romy kezében még július 2-ikéig sem: „Rumi sokat nem ígér, noha nem látta, nem tudja mit írton,“ írja Csereynek ugyanezen a napon, mikor arról is értesíti régi barátját, hogy „Ezen arkusnak felére írom leveletem a' Cotta Tübingi könyvkereskedésének azon jelentéssel, hogy az első pósta szekérrel indul Preis Schriftem a' magyar nyelv eránt tett kérdések dolgában.“ (Lev. VI: 1.)* De pályairása ekkor még nem volt készen, lázasan dolgozott rajta, sokszor dolgozta újra, a mit csinált, úgy hogy csak júl. 27-ikén készült el, t. i. a fogalmazásnak elküldésre szánt másolásával. E napon írja ugyancsak Csereynek:** „Ma végeztem-el Pályairásomat, mely eddig egészen elfoglalt. Holnap indul Kassára“ t. i., hogy innen Tübingába továbbittassék, hisz a pályázat határideje már veszedelmösen közel volt. Romy különben is Iglón volt alkalmazásban s ebben az időben éppen azzal volt elfoglalva, hogy Szomolnokra költözködjék új hivatalába, ráérő ideje se lett volna a kézirat kijavítására. (Vö. levelét Szomolnokból 1808 aug. 12-ről Kazinczyhoz VI: 29.) De nem nézhette át a kéziratot, a német-ségének megjavítása végett. Nitsch sem, a kire Kazinczy említett levelében czélezott, mert jóval előbb meghalt, mint a pályairás útnak

* Azért, hogy jelentését „pracnotálják, hogy ha az úton a' munka elkésne is, a' Birák ki ne zárják“.

** Nem Prónaynak, mint a Bevezetés mondja.

indult.* Ha bárki is kijavította volna a német szöveget az útnak indítás előtt, csak nem írná Kazinczy aug. 19-én Kisnek munkájáról: „A' czímlapon pedig ez áll: aus dem Ungarischen von dem Verf. selbst übersetzt. Ez melegségül is lehet a' sok barbarismusokért“ (VI:39). Rummy csak nem hagyta volna benn ezeket, hisz ő csak jól tudott németül. Egészen bizonyos előttem, hogy *Rummynek semmi része sincs a bécsi szövegben és hogy az éppen ezen alakjában tekintendő egyedül Kazinczy művének.*

Rummy igenis javított, de nem ezen a szövegen, hanem az Akadémia példányán, a hol kezének nyomai láthatók is. Ez a kézirat azonban már az a tisztázat, a melynek készülését aug. 14-ikén értesíti Prónayt. Rummynek csak 1803 október 27-ikén ígéri, hogy elküldi: „Ich werde sie Ihnen mit der Vertraulichen Bitte zuschicken, dass Sie sie nicht nur von den barbarismen befreien, sondern überall wo es nöthig ist sie ganz frey umarbeiten wollen“ (VI:104).** Ezt a tisztázatot olvasták Rummyt előzőleg annyian. Október 30-án már Rummyal is volt, különben nem írná Kisnek e napon: „Pályairásom Rummyal van. Ő tisztogatja a' német fordítást eredeti bűneiből. Ez okozza, hogy a' Magyar Poezis vagy literatura historiáját belőle számodra ki nem dolgozhatom“ (u. i. 171). Csak 1809 január 30-ikán kerül ismét Kazinczy kezeihez vissza, a ki egészen meglepődik azon, hogy Rummy csak néhány szót javított ki, a helyett, hogy egyes részeket kihúzott, átdolgozott volna (VI:203).

II. Feltűnő továbbá a kiadásban, hogy a pályairás magyar szövegéből egészen hiányzik a második szakasz, a harmadiknak is nagy része fordítatlan marad, csupán „Literaturánk történetei“ tartalmazza. De feltűnő az is, hogy akkor, a mikor Kazinczy Kis János-sal közli pályairását, legnagyobb részét németül adja 1803 aug. 19-én,** tehát művének elküldése után. Nem kevésbé szembeötlő a figyelmes olvasó előtt a kiadás magyar szövegében az első és harmadik rész iránybeli, főleg pedig szókincsbeli különbsége. A magyar szöveg első fele korántsem olyan eleven, gyors menetű, mint e rövidebb második, a mi ottan *grammatika*, itt *nyelvtan*, amott még *újságlevél*, emitt már *hírlap*, előbb *cultura*, utóbb már *műveltség*, nemkülönben lép föl az állítólag eredetibb magyar szövegben a régi *deák* majd *latin*, a *tanítás* és *tan* és a *kedvelt* és *kegyencz*, vagy a *poesis*, meg a *költészet*. Ez már magában is bizonyítja, hogy a két rész nem egy időben keletkezett, a fentebbi észrevételekkel együtt pedig arról győz meg, hogy *Kazinczy a pályaművét eredetileg nem magyarul írta, hanem az eredetieként kiadott magyar szöveg legnagyobb részt későbbi, hosszú időközökben megejtett fordítás, mely éppen úgy átment többszörös javításon, mint a hogy ez Kazinczy minden fordításával történt.* Jól sejtí tehát Kopitar, hogy a pályairás címén e megjegyzés: aus dem Ungarischen übersetzt csak annyit jelent: „dass es in einem ungarischen Kopf *gedacht* und daraus deutsch niedergeschrieben worden“. Az eredeti magyar szövegből csak annyit vehetünk eredetinek,

* 1803 júl. 16-án K. Rummyt arról értesíti, hogy a megboldogult Nitsch helyére őt ajánlotta Patakra Vaynak (VI:6).

** A VI. kötet 1363. sz. levelének dátuma (1803 okt 13) Széphalomról tévedés, mert K. csak okt. 25-én este ért haza bécsi útjáról, melyre szept. 11-én indult.

*** Lev. VI: 39—53.

a német fogalmazás előttinek, a mennyit Kissel említett levelében közölt. Annyi bizonyos, hogy az irodalmunkat érdeklő részlet már 1809 február 5-én készen volt. Ekkor írja ugyanis Kazinczy Kisnek (VI:215): „Rumitól végre megkapám pályairásomat, 's az vala első dolgom, hogy az általad kívánt czikkelyt néked megküldhessem”. Itt említi azt is, hogy ezt a czikket a németből fordítá, „Elmaradván valahol Bécsi útam alatt a' Pályairás' magyar textusa“. Ez a magyar textus pedig csak későbbi, a beadás után írt tisztázati szöveg lehetett, ha ugyan egyáltalában megvolt, mert róla többé említés nem történik. Az pedig a kéziratának sorsaért annyira aggódo Kazinczyról alig tehető föl, hogy ezt a magyar textust veszni hagyta volna. Kis János Superintendens Emlékezéseinek* egyik todaléka a kiadott pályairásnak éppen ez a részlete, mely azután öt évvel később az Erdélyi Múzeum első füzetében némi változtatásokkal és itt-ott rövidítve meg is jelent, úgy hogy ennek a részletnek nem két — mint a kiadás bevezetése tudja — hanem három változatát ismerjük, melyek között a kiadott kézirati változat a legfiatalabb. Próbáljuk meg ennek a harmadik változatnak korát is megállapítani. (Folytatjuk.)

SIMAI ÖDÖN.

Az udvarhelymegyei székelység és a nyugati magyarság nyelvi összefüggése.

(Folytatás.)**

2. Az **é* helyén álló udvarhelymegyei *é*-re összevethetni pl. *dél* (dél), *dél-ebéd* stb. Udvh. m. ∞ *délkor* Eszék vid., *dél-ebéd* Szlavónia, Alföld és Moldvai cs. (Szlavóniával összefüggően, vö. *Karácsonyt J.*: A csángók eredete, Századok 1913.), *délebedőz* Torontál m. *ő*-zéssel együtt; *dé-hajlat* Dunántúl, *délel*: delel Szeged vid. és Vas m.; *déli-ebéd* Baranya m., stb. MTSz. — tehát *é*-vel általában. Dráva mellett, Alföldön és a nyugati terület délibb részén | *szeker* ∞ *szeker* Göcsej és Palóczság | *tehen* és *teheny* Keresztúr vid. ∞ *tehen* Göcsej, Palóczság; *teheny* Szlavónia; *tehenkédik* Vas m. és Csallóköz MTsz. A zárt **é* helyén is *é* áll: Udvh. m. *édős* és *édős* ∞ *édős* Somogy m. és Hódmezővásárhely, *édő* (édes, édesanyám) Halas, Kecskemét vid. uo. — *é*-vel általában Székelyföldön, Alföldön meg Dunántúl délibb részén | *elég* vö. *beülégszik* és *ölég* tovább fejlődött alak Somogy m. és A.-Dtúl (F. Dtúl *é*-vel: *ölig* saj. gy.), *mélegégedtt* Tolna m., *mélegégszem* Csallóköz, *elégendő* Halas és *elegenlőség* Baranya m., *elégittette* hi Göcsej stb. MTSz. ua. területeken mint az eddigiek | *fényős* vö. *fémlik* Marezal mell. (Somogy m.), Fehér m. Perkáta, Csanád m., Torontál m. és Zemplén m. Deregnyó MTSz. | *szén* és *szény* ∞ moldvai cs.

* Olesó könyvt. (511—522. II.): „Kazinczy Ferencz . . . dolgozatát, melyet papirosaim között találok s mely tudtommal még eddig nem jelent meg (1846-ban írja ezt Kis) nyomtatásban, saját kézírata szerint szóról szóra ide iktatom. Az így következik: „A magyar nyelv és literatura gyarapodásáról a legrégebb idők olta a legújabbakig“. Töredéke egy még nyomtatatlan munkának”.

** L. MNy. XIII, 196. Hibaigazítás: 199. l. 31. sor: *mássalhangzók* h. *magánhangzók*. 200. l. 29. sor: *é* ∞ -zó h. *é* ∞ *ő*-zó.

rózsaszényű (moldvai cs. eredet szerint is Szlavóniából vö. fennebb) a köznyelvi szín *i*-ző alakkal szemben, mely felsődunamelléki (vö. HB. *scine*, színe NyF. 71 : 54). Ezek sem lehetnek véletlen egyezések.

3. Az *á* előtt ejtett *á* nyugaton ma is előfordul Felsőőrvidéken (Vas m. északnyugati részén), melynek népéről a helybeli értelmiség azt tartja, hogy székely eredetű,* továbbá Vágkirályfán s egy nyitra-vidéki palócz nyj.-ban, Bajmokon Bács m., a moldvai csángóknál.** Alsó- és Felső-Csallóközben*** és *a* helyett *á* előtt is a Palóczságban (M. Nyelvj. 77). De előfordul a mátyusföldi, vágvidéki magyarságnál is, más udvarhelymegyei sajtáságokkal együtt (*ö*-zés és *é*- ∞ *i*-zés is stb.), valamint Csallóközben is ugyanígy (*ákár* és részleges *ö*-zés és *é*- ∞ *i*-zés, Somorja, saj. gy. Vö. NyF. 71 : 21, 27.). Sőt Szlavóniában is, ugyancsak *ö* és *é*- ∞ *i* ejtéssel s a látott kettős-hangzókkal és más egyező sajtáságokkal (vö. ezeket fennebb). Valamikor pedig Dunántúl túlnyomó részén meg lehetett e hang ebben a helyzetben, mint a Halotti Beszéd *keassatuc* s a mai köznyelvi *tehát*, *király* stb. szavak *ē* ill. *i* hangja mutatja. Sőt hogy ez *á* független helyzetben is sokkal általánosabban meg volt az Árpádok korában† s meg lehetett a nyugati magyarságban, mutatja a finn-ugor nyelvekben és a Palóczságban való előfordulásán kívül az is, hogy Felsőőrvidéken ugyanoly példákat hallani ma is mint Udvarhely megyében: *csákhogy*, *márha*, *há* (csak ezek Dtül továbbfejl. mássalhangzó assimilatióval együtt fordulnak elő vö. NyF. 9 : 7). Drávavidéken, a szlavóniai magyarságnál is előfordul ez *á*, pl. *pánk* (pók, vö. Szék. *pánk-háló* MTsz.), *asztál*, *károsszék*, *a szobá föggye* (Szék.-ben is így), *nágy kapu* (hasonlóan Udvh. m. is) stb. A moldvai csángóknál is bizonyára a szlavóniai magyarsággal egyezően van meg e hang. Így az udvarhelymegyei székelységnél sem lehet különfejlődés eredménye, hanem eredeti sajtáság, mely ugyanazon területekkel mutat közösségeket, mint az *ö*-zés és *é*-zés fennebb.

4. Az *á* helyett ejtett *ē* (*á* > *ē*) *á* előtt levő szótagban szintén, különösen Dunántúl, ill. a nyugati magyar nyelvjárásban, gyakori és a moldvai csángóknál. A moldvai csángóknál a szlavóniai magyarsággal függhet össze e jelenség is, vö. pl. *képál*, *képálás* moldvai cs. és *kápálás* Szlav. MTsz. Az *á* a vele együtt előforduló *ö* és *é* alapján a nyugati magyar nyelvjárások közül a Dráva melléki, szlavóniai (és alsódunántúli) meg őrségi és mátyusföldi nyelvjárásokkal való közösségre mutat. (Vö. pl. *fálut*, *ludát*, s vele: *szér* és *ször*, *ögyünk*, *segéteni* stb. Szlav. Nyr. 23 : 168; mint a hogy a Dráva mellékén megvan pl. a székely kapu mása is.)

5. Az *á* után álló *o* ill. *o*, valamint az *á* előtt álló *o* is, tehát *á-o*, ill. *o-á* (a közmagyar *á-a*, ill. *a-á*) a Székelységen kívül főként Dunántúl, ill. a nyugati magyarságnál fordul elő††; sőt az *á-o* hasonlalanulás Balassa szerint „tisztán dunántúli sajtáság“, egész következetesen így ejti az egész nyugati nyelvjáróterület és a Dunántúlnak legnagyobb része s innen átment††† a felsődrávai nyelvjárásba és elterjedt Mátyusföldén és Csallóközben is. Vö. Dtül *lábo*, *házom*, *járnok*; *áspo*, *házbo* nagykanizsai nyj. (NyF. 48 : 8), különösen *r*, *l*,

* Vö. NyF. 9 : 6. — ** WICHMANN Nyr. 37 : 194—98 és SZINNYEI NyK. 42 : 150. — *** Nyr. 37 : 197. — † Vö. SZINNYEI NyK. 42 : 16. — †† Vö. BALASSA id. m. 122., ill. GOMBOCZ B. Türk L. 142. — ††† Föltéve, hogy ott nem volt eredeti sajtáság.

v előtt: *porásza* Udvh. m. ∞ *porázs* Göcsej, *kolopács*, *kolopál* Udvh. m. *kopar* (kapar) Udvh. m. és *ékopor* is Göcsej, MTsz. Az *g* és *g̃* is megvan a mátyusföldi nyelvjárásban is (*apám* stb. Nyr. 19: 456, ill. 18: 17, 19: 170 stb. id. STUCKER is Hunf.-Album 32, 34.) Természetesen az *ö-ző* székelységgel e tekintetekben is a nyugati magyarság *ö-és* inkább *é-ző* része egyezik. (Vö. pl. A szlavóniai nyj. Nyr. 23: 169: *morha*, *vósárnap* is; bár ott *csárdá*, *csárdás* csorda, csordás stb., tovább fejl. alakok is.)

6. Az *l*, *r*, *j* előtt a velük egy szótagba tartozó magánhangzó megnyúlása ma csak a Tiszától keletre eső nyelvjárásoknak általános sajátossága; de valaha az volt a Dunántúl is, a hol e hangváltozás és továbbfejlődése, hogy a magánhangzó teljes hosszúra nyúlik és a szótagzáró *r*, *l*, *j* kiesik, ma a legteljesebb. Vö. Dunántúl: *asztá*, *kazá*, *tanú(l)*, *kerü(l)*, *ál(l)* stb. (M. nyelvj. 128.) Különösen a nyugati nyelvjáróterületen teljes ez a változás; de már a Tiszától nyugatra mind gyakoribb az *l* kimaradása. S e tekintetben az udvarhelymegyei székelység, különösen a keresztúri és havasalji rész igen egyezik a Kiskúnságtól és Szegedvidékétől kezdve az alföldi és nyugati területekkel. Vö. pl. *vögy*, *föd*, *vót*; *áma*; *szépütem*, *ögyé* Alföld, Kiskúnság és Szeged; sőt az *a*, *e* — *l* és *r* előtt zártabbá valik — mint Udvarhely m.-ben Havasalján — a sárközi és alsódrávai nyelvjárásban: *asztót*, *émönt*, *éviszöm*, *mi léte* (vö. Udvh. m. *mi löte*), *mére* (merre); *hószik* (hallszik) Alsódráva vid. *zsákkó* (zsákkal), *zárvó* (zárval) Dunántúl; *híva*, *táp*, *hajnába* Mátyusföld és Csallóköz (vö. Udvh. m. Bethlenfalva *fásáng*, *fárkán*, *hágatom*, Nyr. 7: 377; M. nyelvj. 49, 51, 53, 41, 91). Összevethetni a SIMONYI Tréfás népmeséiben lévő székely adomákat és meséket is a nyugati, dunántúli és alföldi nyelvjárások adataival. (74—75, 78—80 és 13—40 l.) Itt is természetesen főként az *ö-ző*, *ö-ző* ∞ *é-ző* és az *é-ző* területek vehetők figyelembe. Pl. *mögütem*, *émönt* Szeged, *hóta után* Tolna m. *kétöknek* Baranya m. stb.* Ez egyezések sem lehetnek véletlen egyezései az *ö-ző* székelységnek a nyugatmagyarországi nyelvjárásokkal, hanem bizonyára közös történeti ejtés eredményei.

7. Az *é*, *ó*, *ö* helyett ejtett *éi*, *ou*, *öü* ill. *au*, *ap* tovább fejlődött kettőshangzók a palóczságban és kel. székelyben is előfordulnak, de *ö* és *é* ejtéssel együtt főként Dunántúl hallhatók ma is, még pedig az Őrségtől lefelé Alsódunántúl, Dunadráva-vidéken és Szlavóniában. Az Őrség szomszédságában Rabakethely környékén (Vas m.) ma is azt mondják: *kő* h. *keő*, *jól van* h. *gyaó van*; *Józsi* h. *Gyaózi*,** *idő* h. *üdüü*; *meét nem hitt ké e* (miért nem hitt kend el); *éü is* stb. (Farkasfa. Nyr. 3: 178, Békefi: Kethely és környékének néprajza Bpest 1884, 13—15. l. és saj. megfigy.) — olyanformán, mint az udvarhelymegyei *ö* ∞ *é-ző* székelységben. Somogyban meg Alcsok, Csurgó, Szentmárton, Hetes, Juta, Csököly stb. nyelvjárásban van meg főként, *ö-zés* és *é-zéssel* együtt, pl. *ejs* (*éjs*) és *övejs* (*övéjs*, *övés*) *közbe*, *mikao*. *vejge* (vége), *mögparancsóta az emböreinek* (Nyr. 23: 46), *széep*, *kéep*, *nééz* (Csurgó és F.-Dráva vid. M. nyelvj. 58), *kéer*, *gyuógyul* stb.** Nagy J. A csökölyi nyelvjárás, Bpest 1910. 4 s. köv. ll., VIKÁR, Somogy megye népköltése MNGyűjt. 6: X stb.) Sőt Felső-somogyban is *özéssel* a Balaton közelében, Szóládon megvannak e

* F.-Dtúl, mint többször láttuk, *i-znek*, vö. Tréfás népm. 22—26. adatait is. — ** A *j* > *gy* hangváltozás későbbi. — *** A közlök helyesírásával.

kettőshangzók: *saógor, eéletibe* stb. (Nyr. 8:326 és saj. gy.). Az alsó Dráva mellékén Baranya megyében az Ormányságon gyakori e diphthongizálás *ö*-zéssel együtt, pl.: *halli kez, beégombóta* (befogta) *keé* az előjárókat (kocsi elé fogott lovak); *uo. mőnny e högyre, szöggyé möggyet* Nyr. 7. 477—8, Nagyharsány). Ugyanúgy a tolnamegyei Sárköz nyelvjárásában is: *vaót; eédős, keevöm, sejom bíbort, neéköm* stb. (Nyr. 33:268—9 stb. 1.) Végül Szlavóniában is: *keszkenyő, gytsző, gytrőő* más egyezésekkel (többek közt az elbeszélő múlt használatában is, Nyr. 23:165, 163 stb.). Ezek sem lehetnek véletlen egyezések, hanem valami szorosabb történelmi kapcsolat eredményei.

8. A hosszú *i, ú, ű* effélékben: *hür, út, tűz, szomorú, keserű* a Dunától keletre és északra eső nyelvjárásokban megmarad s pótlónyujtásban is előfordul. Így a kiskúnsági, szegedvidéki meg a dunadrávidéki nyelvjárásban is: *fúrú, tanítottani, fűtteni; tanítcsa, búzát, nézelőgyünk*. Dunántúl inkább csak pótlónyujtásban, de máskor is, pl. F.-Dtúl: *pörütek* Győr m. Tréf. népm. 22, *mėnnyetek túra* Tolna m. 30, *szürü* Baranya-Ózd 38, *felü* (felől) Somogy m. 40; *szíva, hínak* M. nyelvj. 43. *igön zúgolódik a föld népe (ő- és é-vel)* Szlav. MTsz. Mátyusföldön és Csallóközben is: *gyűsző, éküdi* (Magy. nyelvj. 91). A szlavóniai nyj.-ban „a daloló, székelyes szótagnyujtás“ (uo. 55. SZARVAS G. után) vagyis az éneklő hangsúly is előfordul.

9. Az orrhangú magánhangzók *ö*-zés, *é*-zés stb. mellett Szlavóniában s a Dráva mentén másutt is ejtődnek néha, mint: *sová~, tálá~*. Nyomukat megtaláljuk a többi dunántúli, alföldi meg palóczos területen is, hol effélet mondauak: *péz, ill. pítz, pézős* (Vas m. Órség, Somogy m., Veszprém m., Halas, Hódmezővásárhely, Szeged vid., Nógrád; Baranya m. Ormányság; Répcze vid, Szigetköz, Csallóköz; Zala m. stb.) MTsz. Ime ezek is ugyanott, hol az eddigiek.

10. Az *is* kötőszó *is* alakjára — ugyanolyan sajátságokkal együtt — vö.: *az embőrit is*, Szeged, Tréf. népm. 34, *a vándolló is* Baranya m. Csúza 37., *ha nem is kérdőzi* Baranya-Ózd 38. és *isz* Ormányság MTsz. A kel. székelylyel egyező *és*-re vö. *és* Vas m. Órség és Zala m. Hetés, MTsz.

11. A *kinyér* alakra ∞ *kinyeret* Szeged MTsz. 1:400; *kinyírbe* Dráva mell. MTsz. (*jócska* c.), *kinyér* Eszék vid., Szlavónia, Felső-Bácska, Bars m. Zseliz vid., Nógrád m. Fülel, Csallóköz stb. MTsz. — uo., hol az eddigi adatok. *Hátissó* ∞ *hátül* és *hátúrol* Szlav. (l kiesése is! *á* Udvh. m.-ben is pl. *cigányvirág* MTsz). A *fist* stb. *i*-jére vö. *fistős* Somogy m., Dráva mell., Szlav.; *nyist* Baranya m. Ormányság, Pécs, Szlav. és Palóczság MTsz. — tehát ismét ua. területeken. A *bücsület, bücsüllet*-félékre vö. *böcsület* Halas, *bücsület* moldvai es. (eredetileg Sziavoniából vö. fennebb), *böcsülete* Bács m. Baja, stb. MTsz.; Udvh. m. *csüppü, csüpill* ∞ *csüppü* Veszprém vid., Felsősomogy, Balaton mell.; *fü* (-*fő, hetfü*) vö. *fü-gérenda* Vas m., Kemenesalja; *czövek* ∞ *czüvek* Szeged, *czüek* Veszpr. és Baranya m., *czüjek* Somogy — és vö. *jövé* h. *jüvé* Szlav. MTsz.

12. A szótagzáró *r, l, j* elmaradásáról már láttuk, hogy éppen olyan, mint a nyugatmagyarországi nyelvjárásokban, különösen az *ö*-zó és *é*-zó, de a részleges *ö*-zó és részben *i*-zó területeken is (fennebb). A kettőzött és hosszú mássalhangzók előfordulása is főként Dunántúlra s az ezzel összefüggő szomszédos területekre mutat. Vö. pl. *szöllő, sebessen, magossak, tanító* Dtúl, *döllő* (dülő föld) Nyitra m.

Vágkirályfa MTsz.; *özvegyge, étvággya, órakkor, ajállom, azonn, ezénn, utánna, egyenessel* (Udvh. m. *igyenöst*, de *igyenössen* MTsz.), *egészen* Mátyusföld Nyr. 19.; *kocsissik* Szlav. M. nyelvj. 57., *bukkkik* Abauj m. (Palóczság) MTsz. stb. Az *ly* helyett *j* (é-vel) inkább a dunántúli nyelvjáróterület Alsó-Duna melletti részére s Alföldre mutat: *éjen* [F.-Dtül *ijen*], *ojan*, *kiráj*, *Miháj*, *hej* (Dtül, M. nyelvj. 41.), *homájos*, *hajja*, *ájji*, *szájon* (!) (Alföld, uo. 49.). Ugyanez a *j* és az *ly* helyett ejtett *l* (pl. *széköl*) emlékeztet a mátyusföldi nyelvjárásra és a Felsőőrvidékre is (vö. NyF. 9 : 8), hol — mint Dunántúl kelet-déli részén — az *ly* helyett *j*, de *l* is előfordul továbbfejlődéssel, vagy az *l* éppen régi sajátságként. Az *ly* h. *l* vagy *ll* éppen dunántúli ejtés. A *j* > *gy* hangváltozás szintén a dunántúli vidék sajátága s átment a felsődrávai nyelvjárásba is (M. nyelvj. 127.). Az *ö-ző* székelységben még többször fordul elő, mint a kel. szék.-ben, talán a dunántúliakkal való további együttélés következtében. Vö. *varju* közny. és kel. szék. ∞ *Vargyas* Udvh. m. helyn. és *vargyu* Sopron m., Répece mell., Tolna m., *vargyú*, *vargyú* Mohács MTsz. Az *u* helyett ejtett *ny* palatalizálásra vö. *rokkony*, *-om*, *-a* Dunántúl (uo.). Az *ossó* (*ósó*) *sorró*, *boss*, *bozzas* stb. illeszkedések Dunántúl és a Palóczságban fordulnak elő így, vö. *sarró* Pápa, *soró* Dráva mell. *sóró* Nagykanizsa és Baranya m., Dráva mell., *sóró* Tolna m. Batta stb.; *boss* ∞ *jaófélé boss* Palóczság, *bo(r)störő* > *böstörő* Balaton m. (vö. *Ölősztelek* Udvh. m.); *törzs* ∞ *tözszök* mézárszékbeli vágótóke Sopron m., *Varsány* ∞ *Vassány* Veszprém m. A *nasszájju*, *üllehet* Dunántúl éppen előfordul. A *hojszú*, *hujza*-félékre is vö. *hoszi* < **hoszju*, mint *vari* < **varju*, *szomi* < **szomju* Szlav., *hoszi* < **hoszju* Sopron m. MTsz. — tehát eredetileg ezek is szintén ott, hol az eddigiek, t. i. a nyugati magyarságnál. Az *-ért* rag *rt*-je az alföldi, dunántúli és az ezekkel érintkező palóczi nyelvjárásban marad el, pl. *forinté* (Halas), *mé*, *azé*, *péjizé* (Kecskemét és Szeged, TMNy. 1 : 701).

* * *

Ime az udvarhelymegyei vagy *ö-ző* székelység és a nyugati magyarság nyelvi összefüggése hangtani alapon. Lehetetlen nem látnunk e törvényszerű és egymással kapcsolódó egyezések alapján, hogy milyen szoros kapcsolat van e területileg ma egymástól messzi eső kétféle magyarság közt. Ama nyelvi tények fejlődéstörténeti alapon régi közösséget mutatnak, melyet lehetetlen észre nem vennünk, ha elfogulatlanul szemlélődünk. Ha vannak egyes eltérések is, érthető nyelvtörténeti, fejlődéstörténeti alapon, a két rész külön fejlődése alapján. De hogy valaha nyelvi s bizonyára faji közösség is volt köztük, mutatják amaz egyezések, melyek igazat szolgáltatnak HUNFALVYNak ime abban, hogy — legalább itt — a székely és a magyar nyelv egy, s igazat szolgáltatnak NAGY GÉZÁ-nak, ki negyedszázaddal ezelőtt kevesebb segédeszköz mellett is rámutatott a székelység és a pannóniai magyarság kapcsolatára. Mi itt többet is látnunk, pl. drávamelléki és mátyusföldi, vágvidéki nyelvi kapcsolatokat is, a miket majd értékesíthet történetírásunk. E nyo-

mokat alak- és mondattani meg szókincsbeli egyezések, s a helynevek, népköltés és néprajz alapján tovább is nyomozom. Annyi azonban addig is bizonyos, hogy az udvarhelyi székelység és a dunántúli, pl. somogyi magyarság egyezése nem véletlen, hanem régi közösség eredménye.

ERDÉLYI LAJOS.

HELYNÉVMAGYARÁZATOK.

I. **Hírhegy és Dobverőhegy.** Az Árpád-korban a betelepített országrészek szélein elhelyezett öröknek fontos feladatuk volt hírt szerezni és adni a szomszéd népek mozgólódásairól, melyek a határterületek biztonságát veszélyeztették. Megfigyelési helyül természetesen első sorban kedvező látási viszonyokat nyújtó hegyeket, dombokat választottak ki, melyek mint *őrhegyek*, *őrhalmok*, *leshegyek* az országot bekerítő gyepürendszernek nevezetes elemeivé váltak. Ezekről sok esetben mindjárt jelezték is a kikémlelt ellenséges mozdulatokat. Ilyen *őrhegy*-ről szólhat az OklSz. *hegy* czímszavának 1325/1415-i adata: „Ad cacumen cuiusdam montis qui vulgariter nuncupatur *hyrhyg*“. (A hely fekvése nem állapítható meg az OklSz. közléséből.)

Az ú. n. *hírhegyről* a jelet kürtszón kívül bizonyára rendszeresen dobolással adták meg.* Így derül ki, mit keres a *dobverés* az OklSz. említett czímszavából idézhető 1338-i *Dubueruueg*, *Dubueruuehyg* helynévben. A hegy a somogymegyei Peszje (ma: Pösze) közelében, a hol több hely kapta a nevét a gyepüvédelem kifejezéseinek köréből: *Leshegy* (OklSz. *hegy* 1269, 1320, 1342); *Szemes* (Csánki, II, 642, 643 és MNy. IX, 265); *Sövény* (Csánki, II, 641 és MNy. IX, 262); *Kapurév* (Csánki, II, 616, 641 és MNy. IX, 262); *Ság* (*Ságvár*, Csánki, II, 638), a mi feltehető „sövény, bozót“ jelentésével a rokonértelmű német *Hag*-gal együtt szerepelhetett a gyepüvédelem kifejezései között (vö. MNy. IX, 356 skk. és 254). Mindezek ott fordulnak elő, a hol a Balaton déli partján haladó hadút a Sár (Sió) lapályára ért.

Tőlük nyugatabbra szintén a hadút közelében tűnik fel a mai Szőlős-Győrökkel együtt 1447-ben *Hired* helység (Csánki, II, 612). A *hír* szó -d képzős származéka ennek nevévé olyanféle okból válhatott, mint a milyenből a *Hírhegy* keletkezett. (Idevonható-e *Hird* vö. *Hirics* Baranyában? Csánki, II, 491.)

Dobverőhegy-gyel rokon eredetűnek gondolhatjuk a háromszéki *Dobolló* helynevet is, azonban sejtésünket adatokkal nem igazolhatjuk.

II. **Űrgeteg.** Bihar megyében Eledstől délkeletre fekszik; Csánkinál nincs szó róla, Lipszky azonban már ismeri, oláhul mint *Orgyetyeak*-ot. A hely nevént nem tekinthetjük -eg vagy -eteg képzős igenévi származékknak, milyen pl. *férgeteg*, *kergeteg*, *görgeteg*, *csérgeteg*, minthogy *űrget* ~**irget*, *űrög* ~ *irög* igék önállóan nem szerepelnek, csak a *forogat*, *forog* elé járulnak ikerítésképen: **irget* ~ *űrget-forogat* < **firget* ~ *férget** ~ *fűrget-forogat*, *irög-forog* < *firög-forog* (a NySz.-

* A fejemegyei *Dobos* vagy *Dabos* egy 1269-i adat szerint a hírnökök földje volt (Csánki, III, 324). A *dob*-ról mint főszerzámukról nevezték el őket magukat és telepüket. Hasonlóan juthatott a nevéhez még több *Dobos*, *Dabos*, *Dabas* (*Dob*, *Dab*) is. Vö. Sopron megyében *Kürtös-Megyer*-t, melynek királyi *kürtösök* voltak a birtokosai (Csánki, III, 616).

ban idézett *ürög* am. 'subinde se vertit' nyilván OTROKOCSI elvonása *ürög-forog*-ból).

Szemünk elé kerül azonban az *Ürgetag* legelónév a veszprémmegyei Külső-Vath határából (Nyr. XXXIII, 535). Benne az *ürge* állatnév és a *tag* szó, a határfelosztásnál keletkező területek jelölője, alakultak összetétellé. S így sikerül kiúntenünk az *ürgé*-t az *Ürgeteg*-ből is: ez szintén *ürge-tag* volt, csak hogy miután az összetételek mind a két, esetleg csupán a második eleme értelmét veszítette, a második elem illeszkedett.

III. **Szepetk: szepedek?** Historikus (Nyr. XXXVIII, 277) a zalamegyei *Szepetk* helység nevének eredetét a Tört. Tár. 1909. évf. 220. l-ján közzétett 1561-i dunántúli levélnek ezzel a helyével világítja meg: „Az helt meg nem veheték, mert délről az árokból el apatt volt az víz . . . de azért alól oly igen nagy sara volt, hogy soha az ember el nem mehetett benne. Enneid felől száraznak tecessé, de alól nagy sáros *szepedek* volt, annéra, hogy ember el nem mehetett benne.“ *H.* nem bocsátkozik bele a *Szepetk: szepedek* viszony fejtegetésébe; de azt hiszem, kárba vesztett fáradság lett is volna megteremtene egy olyan hangtörvényt, mely szerint *szepedek*-ből *Szepetk* vagy *Szepetk*-ből *szepedek* válhatott. T. i. erre — a magyarázó szerint nyelvünkben ismeretlen és „vizfolyás“-t jelentő — *szepedek* szóra némi gyanakvással kell tekinteniünk. Valóban nem nagyon lepődhetnénk meg, ha az eredetiben utánanézne nem *szepedek*-et, hanem *sepedek*-et találnánk. Ezt *sépedek*-nek olvashatnók, és felismerhetnők benne a *süpped* igéből származó *süppedék* am. „ingovány“ szót, melynek a NySz. is *séppedék*-en és *süppedék*-en kívül két példában idézi *sépedék* változatát.

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNY.

Régi nyelvemlékeink. A MŰ. X, 451, XI, 120. lapján Sz. K. és KAPOSZY JÁNOS összeállították azokat a magyar nyelvemlékeket, a melyeket ZOLNAINAK a MŰ. I. kötetében közölt „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“ cz. dolgozata megjelenése után közöltek szakfolyóirataink. A két fenti összeállításból kimaradt Galaczi Máté és Galaczi Tamás szerződése Galaczi Nagy Benedekkel, a mely az Erdélyi Múzeum tulajdona. A nyelvemléket KELEMEN LAJOS közölte a SZILASI MÓRICZ által szerkesztett s mindössze egy számban megjelent „Nyelvészeti tanulmányok“ cz. folyóirat 101—103. lapján. A közlő szerint ez az Erdélyi Múzeum legrégebb magyar oklevele s 1516-ból származik.

A nyelvemléknek KELEMEN LAJOS közlése szerint ez a szövege:

„En fychor Anthal Es Peter deak Galatzy Gergel: | V Eros Gergy, My Elenkben Jewenek Galatzy Mathe | Es a santha Galatzy Tamas My Eletünk Illyen | wallasth Tenek; Attük a Nogy benedek nek | Az Pirszta haz helyeth, Mynden hoza Tartozo | wal, feldówal zantho feldöivel, zena Retevel | Es Mynden haza hozt Tartozokal: Tyzen hótth | fl. Aranj foryn-ton: A My zirk segünkben (sic??) | Es My Mynden Atya fyakoth, kynaltünk vele ez | eloth; Tüdomanth Tezwünk wraya, kez byrok | p: hogy Ez Nogy Galatzy Benedektol senkj | Ne walthason, Merth a My szüksegünben | senky Nem vala; ky segytet volna Mjnketh | hanem chok eh: ha feldeyth wala ki megy Byrna Azt ys Megy keres: Ez Lewel kelt | Galatzrol 1516 Eztendoben.“

Megvallom, hogy ha ez oklevél nem volna keltezve, nem merném azt állítani, hogy a XVI. század elejéről való. Nyelvéből erre vonatkozólag semmi korhatárolót nem tudnék, mert a *Nogy és chok* nem korhatárolók. Ellenben a nyelvemlék helyesírása, nyelve határozottan a XVI. század közepe-végére utal. A helyesírási sajátosságok közt pedig van egy, a mely egyenesen feltűnő. A *cz* hang ugyanis *tz*-vel van ez emlétkben írva. A *tz* jegy tudtommal először HELTAINAK a XVI. sz. közepén megjelent nyomtatványaiában fordul elő helyesírási sajátásként alkalmazva, utána KÁROLYI, majd MOLNÁR ALBERT használja. Néhány szóban megvan ugyan az Orth. Ung.-ban is, rendes alkalmazásban azonban nincs. Nem tudok azonban hamarjában a *cz*-nek *tz*-vel való írására példákat 1540 előttről. A KELEMEN által közölt 1516. évi oklevél tehát azért is értékes, mert benne a *tz*-vel jelölt *cz*-re eddig ismert legrégebb adatot találjuk. MELICH JÁNOS.

A magyar nyelvtudományi irodalom 1916-ban.

a) Folyóiratok.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkesztik Bleyer Jakab és Förster Aurél. XL. évfolyam. Budapest, 1916.

Magyar Nyelv. Közérdekű havi folyóirat a művelt közönség számára. A Magyar Nyelvtudományi Társaság megbízásából szerkeszti Szily Kálmán és Melich János. XII. évfolyam. Budapest, 1916.

Magyar Nyelvőr. Szarvas Gábor folyóirata. Szerkeszti és kiadja Simonyi Zsigmond. XLV. évfolyam. Budapest, 1916.

Nyelvtudomány. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Asbóth Oszkár. VI. évfolyam. 1., 2. füzet. Budapest, 1916.

Nyelvtudományi Közlemények. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyei József. XLIV. kötet. 2., 3. füzet. Budapest, 1916.

b) Önálló művek.

Balassa József. A magyar és német nyelv zsebszótára. A kiejtés feltüntetésével a Toussaint-Langenscheidt módszer fonetikus rendszere szerint. II. rész. Német-Magyar. — Taschenwörterbuch der ungarischen und deutschen Sprache. II. Teil. Berlin-Schöneberg, Langenscheidt. Budapest, Grill. 1916. (8-r. XXIV, 24, 564 l.)

Garay. Magyar és német beszélgetések kézi könyve, vagyis gyakorlati útmutatás a két nyelvben a társalgás és közélet legkülönbözőbb viszonyaiban való helyes és ügyes kifejezésre. (Német cím is.) Budapest, 1916. Franklin-T. (8-r. 287 l.) 3 K.

Gombocz Zoltán és Melich János. Lexicon critico-etymologicum linguae hungaricae. Magyar etymológiai szótár. VI. füzet. Csajta-Cserese. Budapest, 1916. Akadémia. (4-r. 801—960 l.) 6 kor. 50 fill.

Gondán Felicián. A középkori magyar Pálos-rend és nyelvemlékei. (Festetich- és Czeh-kódex.) Pécs, 1916. Taizs J. ny. (8-r. 142 l.) 5 kor. — Ism. Bartha József. M. Középkor. 323—325. l.

Goriupp Alisz. Döbrentei Gábor nyelvújítása. (Nyelvészeti Füzetek. 76.) Budapest, 1916. M. Nyelvőr. (8-r. 56 l.) 1 kor.

Helyestrás. A magyar helyesírásra vonatkozó legszükségesebb tudnivalók. Budapest, 1916. Élet ny. (8-r. 45 l.)

Külár István. A magyar kódexeknek nyelvi sajátosságai. (Nyelvészeti Füzetek 74.) Budapest, 1916. M. Nyelvőr. (8-r. 52 l.) 1 kor. — Ism. Nyelvőr. 397—399. l.

Konsza Samu. Nagybacon nyelvjárása. (Nyelvészeti Füzetek 75.) Budapest, 1916. M. Nyelvőr. (8-r. 38 l.) 1 kor.

Losonczy Zoltán. Az ő-zés története, I. Az ő-zés eredete. Budapest, 1916. (8-r. 37 l.)

Nyelvemléktár. (Uj —) Bécsi Codex. Közzéteszi *Mészöly Gedeon.* I. füz. Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 272 l.) 8 kor. — Ism. M. J. Magyar Nyelv 173. l.

Simonyi Zsigmond. Jelentéstani szempontok. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 23. köt. 3. sz.) Budapest, 1916. Akadémia. (8-r. 42 l.) 1 kor. — Ism. Gombocz Zoltán. Egy. Phil. Közl. 324—326. l. — Rubinyi Mózes. Keleti Szemle 16. köt. 255—257. l.

Szerecz Alajos Imre. Kódexeink párhuzamos szentírási töredékei. Budapest, 1916. Franklin ny. (8-r. 175 l.) 7 kor.

Wertner Mór. Névmagyarázatok. (Nyelvészeti Füzetek 73. sz.) Budapest, 1916. M. Nyelvőr. (8-r.) — Ism. Melich János. Egy. Phil. Közl. 557. l.

Zolnai Gyula. Magyar keleti műveltségi központ. Budapest, 1916. (8-r.) — Ism. b—b. Egy. Phil. Közl. 683. l.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Veszprém. Tudva van, hogy helyneveink között igen sok a személynév. A személynév a helység egykori birtokosának vagy alapítójának neve. Innen van, hogy a *falva* szó a helynév jelzőszavával vagy előrészével birtokviszonyban áll: *Lorántfalva, Szárafalva, Pálfalva, Jánosfalva, Mihályfalva*, s hogy a városokat is így emlegetjük: *Buda városa, Szeged városa, Debreczen városa*, ámbar az utóbbiakat csak analógia alapján. Veszprém városát régente *Beszprém*-nek nevezték. Ily alakban fordul elő régi krónikáinkban (például Anonymusnál, Szt. István legendájában és okleveleinkben). A kezdő *b* idővel *v*-vé alakult át, s lett a *Beszprém*-ből *Veszprém*. Kérdés már most, honnan kapta a város a *Beszprém* nevet? A hildesheimi évkönyvekben egy helyen említették ez: „*Besbriemo (Bezbrimo, Bezbriem), frater Mysecho, Polianorum ducis*“.* Íme tehát *Beszprém (Veszprém)* is személynév, még pedig szláv, közelebbről: lengyel személynév. S nagyon valószínű, hogy éppen a hildesheimi évkönyvekben említett *Besbriemo (Bezbrimo, Bezbriem)*, *Mieskó* lengyel herczeg fivére, *Adelheidnak, Gézu* fejedelem feleségének nagybátyja, volt a mi városunk, illetőleg a veszprémi vár birtokosa, a kiről elnevezték. (Mint utólag értesítenek, e magyarázat meg van már Horvát Istvánnál is, l. Tud. Gyűjt. 1821, III, 37 s a MNy. II. 51. lapján is.)

Nándorfehérvár nevével nemrég foglalkoztak tudósaink. Valami füvel hozták kapcsolatba, a mely állítólag ott terem s a melyről a hegyet, melyen a város épült, elnevezték volna. Én ezt igen erő-

* Pertz, MG. SS. III. 98. l.

tetett magyarázatnak tartom. Fáról, erdőről neveztek el hegyet és hegységet, de fűről aligha. De ha fölteszszük is, hogy a belgrádi hegyet *Nándorhegy*-nek hitták, akkor is *Nándorhegyi fehérvár* (vö. Pestujhegyi vár = *Castrum novi montis Pesthiensis* = Buda vára) s nem *Nándorfehérvár* nevet adtak volna a hegyen épült várnak. A rómaiak idejében *Singidunum* a város neve. Még a VI. században Menander Protector-nál is *Singidon*. De Constantinus Porphyrogenitus a X. század derekán már *Belgradá*-nak írja. (*De admín. imperii* 40. fejj.) *Bellagrava* a vár neve Odo de Diogolónál, 1147-ben.* De hozzá teszi „*castrum . . . , quod Bellagrava dicitur Bogarensis* (= *Bolgár fehérvár*) *respectu cuiusdam, quae in Hungaria est, ejusdem nominis civitas*“, vagyis: *Bolgárfehérvárnak hűvják megkülönböztetésül az ugyanolyan nevű magyarországi várostól. Bolgárfehérvárnak nevezik Belgrádot* legrégebb hazai forrásaink is, így a Képes Krónika. A XIV. században tűnik föl először a *Nándorfehérvár* („*Castrum Nandoralbense*“, „*Nandoralba*“) név (l. 1336-ban Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch* és MNy. V, 165), majd a XV. sz.-ban Hunyadi János 1446-ban, Nagybányán kelt oklevelében így nevezi magát: „*Joannes de Hunyad, Vajvoda Transilvanus, Banus Zewriensis, Capitaneusque castris Nandor-Albensis et hujus Hungarie Regni Vicarius*“. ** Kapisztrán János 1456-ban „*ex Nander-Alba*“ keltezi III. Calixtus pápához írt levelét, melyben a törökökön kivívott győzelemről értesíti.*** V. László királyt pedig maga Hunyadi János „*in Nandoralba*“ kelt levelével tudósítja ugyanerről.† Thuróczi krónikájának 58-ik fejezete ezt a címet viseli: „*De Reditu Regis Ladislai in Hungariam et Comite Ciliae in Castro Nandoralbensi Decollato*“. Az „Eredeti két magyar krónika“, mely Buda török kézrejutását (1541) beszéli el, egyszer *Nandor feierwar*, két ízben pedig *Nador feierwar* néven említi Belgrádot.††

Az utóbbi adat adja kezünkbe a kulcsot a Magyarország történetében oly nevezetes szerepet játszott vár nevének megfejtéséhez.

Három Fehérvár volt Magyarországon: *Székesfehérvár* (*Alba regalis*), a hol a királyi szék volt („*ubi est solium regni*“, mint IV. Béla király mondja egyik oklevelében), a melybe a koronázáskor a királyt ültették; *Gyulafehérvár* (*Alba Julia*), a fejedelem után következő méltóság viselőjének, a *Gyulának* (Constantinus Porphyrogenitus „*gülasz*“-ának, Ibn Rosztah „*dsilé*“-jének) lakóhelye, végül *Nándorfehérvár* (*Nándor-Alba*), a mely valamikor a *nádor*-ral lehetett valamilyen kapcsolatban, a szerbek azonban a *nádor* szót *nandor*-rá fordították el, s e fordított alakban nevezték el Belgrádot a mi embereink is, mikor e vár őrzése már nem volt a *nádor* kötelessége, hanem a *nándorfehérvári* kapitányé.

Erre az eredményre jutottam, mikor kezembe került Kaprinai Istvánnak, a XVIII. században élt tudós jezsuitának ritka alapossággal írt műve: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae Regis*, a melynek egyik lapján (Pars I. 153. l.), jegyzetben a következő érdekes fejtegetésre akadtam:

* Tört. Tár, 1878.

** Kaprinai J.: *Hung. dipl. temp. Mathiae Regis* I. 95.

*** Hermann A.: *Capistranus Triumphans* (1700.), 570. l.

† Fejér: *Genus, incunabula et virtus Joannis Corv. de Hunyad*, 223. l.

†† Podhradzsky J.: *Eredeti két magyar krónika*. (1833), 67. l.

„*Belgradum Slavice, voce composita, Albam arcem, vel castrum significat. Latinis dicitur Alba Graeca: quoniam a Graecis olim populis fuerit culta, Taurunumque* vocata. Ab Ungaris dicitur Nándor-Fehérvár, sive Nándor-Alba, ad discrimen Albae Regalis, Székes-Fehérvár, quod Regum sedes esset,** sic dictae: Item Albae Juliae, Gyula-Fehérvár, a Gyula, Hungarorum in Transylvania Duce, sic cognominatae. Nándor autem ex voce Slavica Nadvur provenire puto, quod Servii vel Serbii, aut Serbli, Slavici procul dubio generis populi, suorum illic fortasse Principum aulam, ac palatium habuerint. Na enim ad, vel apud; Dvor autem aulam Slavici significat; unde Nadvur, apud aulam, vel ad aulam; ex quo Ungari corrupta voce Nándor effecerunt. Similiter Nádori-pán Ungaris Palatinum significat: quod Aulae, ac Palatii Regis Comes, ac Praefectus esset.“*

Kaprinai véleménye tehát megegyezik az enyémmel. Csakhogy ő így képzei a *Nándor* szó alakulását: *nadvur-nándor*, míg szerintem akképen alakult: *nádor-nándor*. Kaprinai hozzávetése azért sem állhat meg, mert a szerb despoták székhelye Szendrő volt s nem Belgrád. *Nándorfehérvár* helyett a régiak olykor *Landorfejevárt*, *Lándorfejevárt* írnak. Van egy érdekes följegyzés a XVI. század huszas éveiből, Csömöri Zay Ferencz tollából, melynek a címe: *Az Landorfehérvár elveszésének okairól*. Zrinyinél is (*Szigeti Veszedelem*, XII, Enek, 21. versszak) előfordul *Landor-Fehérvár*. Cserey Mihály *Históriájában* (132. l.) szintén *Landorfehérvárt* ír *Nándorfehérvár* helyett. Az *n* átváltozott *l*-lé.***

Martalócz. Pribék. Salamon Ferencz *Magyarország a török hódítás korában* című klasszikus művében (238. l.) így magyarázza ezt a két szót:

„Már Szulejmán idejében vesznek föl állandó, béke idején is szolgáló katonának kevés számú keresztényt a török seregbe, s ilyenek azok, kiket *martalóczoknak* neveztek. A magyarországi várakban is voltak ilyenek, s úgy látszik, oly „szervezettel, mint a janic-sárok, külön tisztek alatt, külön „odá“-kra osztva, s rendes zsolddal, de ezek is csekély számmal voltak. 1660 táján a budai pasaságban tizenkétezer janicár mellett csak háromszáz *martalóczot* tartanak.

Már a XVI-ik században is megvolt eme keresztényekből álló csapat s úgy látszik, ezeket nevezték *pribékeknek*. Mindkét nevek ma is rossz értelemben használtatik nyelvünkben s nem igazságtalanul. Ezek tüntek ki legjobban a rablásban s a török is csak czirkáló, rendetlen katonának használta.“

Salamon Ferencz a *martalóczot* és *pribéket* egynek veszi: a török hadseregben szolgáló keresztény zsoldosokat értvén alattok.

A *martalóczokra* nézve igaza van. A *Magyar vagy dák Simplicissimus* is azt mondja róluk: „*Martalosen, das seynd abtrünnige Christen, so zum Türken gefallen*“.† Mint a keresztények rémeit

* Főntebb mondtuk, hogy *Singidunum* vagy *Singidon* volt *Belgrád* ősi neve. *Taurunum* Zimony helyén állt a rómaiak idejében.

** Tévedés. Székesfehérvár nem volt királyaink székhelye vagy lakóhelye, hanem a szó szoros értelmében: a királyi szék helye.

*** Bár e származtatás elfogadhatatlan, mégis kiadtuk, mert a fejtegetésben más becses megfigyelések vannak.

SZERK.

† *Ungarischer oder dacianischer Simplicissimus* (1683.). 22. fej.

festi őket, a kik a török várak közelében leselekednek az arra járó keresztényekre, s a ki kezökbe kerül, azt rabszolgául eladják. Így járt Simplicissimus is. Egyik társával Ónod mellett egy erdőben sétálván, a martalóczok elfogták, megkötözték, s úgy vitték őket Egerbe, a vásárra.

A *pribék* szót azonban máskép magyarázza Simplicissimus. Szerinte „Türkische *Prybik* oder *Ueberläufer*“, azaz „török *pribékek* vagy szökevények“.*

A XVI-ik században hazai forrásaink is azt értették alattok. II. Lajos király udvarának számadáskönyvei** többször emlékeznek meg a török területről hozzánk menekült *pribékekről*. Hogy csak egyet említsék, a 193. lapon ez áll: „Eodem (die) „Petro Kossyth de Zawada, Pribeco, qui e Thurcia od Mtem regiam cum certa fama ex parte Caesaris Thurcorum profugerat, pro expensis jussu Suae Mtis dati sunt in b(ona) m(oneta) p(er) d(uos) fl. 4.“ Neve után itélve szerb és kétségtelenül keresztény volt; szintúgy a számadáskönyvekben felsorolt többi *pribék*: *Wkan*, *Wok*, *Brucya* („*transfugae*“), *Thomas Guzdarowych* („*pribecus*“). Mindannyian kémszolgálatokat teljesítettek és ezért jutalomban részesültek.

Mint Simplicissimus mondja (i. h.), a magyar végházakban rendszerint voltak *pribékek*, a kik portyázó katonáinkat a hódoltság területén kalauzolták, s ebből éltek.

Olykor azonban mintha csakugyan *martalóczokat* értettek volna *pribékek* alatt; *Salamon Ferencz* említett művének függelékében (422. skk. ll.) a vármegyék és véghelyek sérelmeit közli az 1626-ik évből, s ott a többi között ez olvasható: *Nógrád vármegye . . . Fülök (Fülek) s Szécsen (Szécsény) körül való holddolatlan és holdolt faluból gyermekeket, kik elvittének lopva és egyébképpen az pribékek No. 70. Továbbá a 427. lapon. a véghelyek sérelmei között: Pápa . . . Item eodem anno (t. i. 1626-ban) Szent Iván nap tájban az fejevári Horvát Mihály nevű Pribik Kup nevű falutól, közel a várhoz, két mendicans diákok vitt el és a béknek adta. Igazi pribék nem igen mert volna török kézen levő vár közelében tartózkodni s még kevésbbé mert volna a vár parancsnokának keresztény rabokat átadni.*

Bakacsin. Patyolat. A *bakacsin*-ről ezt írja az *Ung. oder dacianischer Simplicissimus* (1683) 154. l.: „Betreffend die Leichen, wird die Baar meistens mit Lazur- oder blaufarbigen *Bagasch*, oder Türkischher Leinwat überzogen, und mit viel 100. (nach vermögen) gelben oder weissen Zwecken oder Nägeln Figur-weiss, theils auch den Nahmen der Wappen gar zierlich beschlagen . . .“ Vö. ARANY: Toldi, V. Ének, 1. versszak.***

A *patyolat*-nak pedig a következő magyarázatát adja: „Sonderlich aber gehen *Zipser* etwas anders, als die Ober-Ungarische Weiber, in dem sie ihre *Patchelatenen* Schleyer, das ist Türkische Leinwat, unt entweder halb oder gantz Baumwollen, über einen Deckel, einem

* U. o.

** *Fragm. libri rationarii super erogationibus aulae Regis Hungariae Ludovici II. de anno 1526.* Kiadta Engel J. Chr. Mon. Ungr.-ban, 1809-ben Lsd. a 193., 198., 217. és 219. ll.

*** A törököknél és araboknál a gyász színe a kék. Talán a törököktől vették át a magyarok azt a szokást, hogy a halottak koporsóját kékszinű *bakacsinnal* bevonják.

runden Teller gleichend, auf dem Haupt übergespannet tragen, so den Vornehmsten biss auf die Waden ruuterhangen*. (Uo. 78. l.)

DR. BARÓTI LAJOS.

Kóficz. (l. MNy. XIII, 881.) Kisoskolás korunkban a mi tartományunkban (Komárommegye túladunai részén), ősztájon, a szüret utáni böngészés, a krumpli-, kukoriczasütés, meg a káposztatorzsa-vágás előtt, a mikor a határ gyerekek, jószágnak felszabadult s kedvünkre bókászhattunk és uralkodhattunk benne: *kóficzot* is ettünk. Ez a kiskertekben termett s a mint most látom, nem egyéb, mint a díszvirágnak ültetett csicsóka földalatti gumója. Bizonyára százfelé eszik a falusi gyerekek ma is. Lehet, hogy a krumpli bejötté előtt, főzve is ették, vagy inséges éveken most is eszik, mert *kóficzkását* is emlegettek annak idején előtünk. Úgy emlékszem, hogy valami haszontalan, elmúlt világbeli, ma már lenézett ételt értettek rajta. Innen lehet a szerte használatos *kóficzember* átvitel, mert pl. a baka, de a köznép is sokszorosan bablevesnek, málénak, krumplikásának stb. csúfolja gyámoltalan társát.

BÁTKY ZSIGMOND.

Borz-zsír, medve-zsír stb. A régi, elavult és semmi különös hatással nem bíró gyógyszerek közül a magyar nép elég sokat használ ma is. Ezekről a kevésbbé szakértők v. laikusok azt hiszik, hogy p. o. a patikákban emlegetett borz-zsír, medve-zsír stb. volta-képen csak tréfa és áprilist járató üres beszéd, a mely a gyakorlatban nem jelent egyebet disznózsírnál. Hogy ez ma így van, abban senki sem kételkedik, de hogy eredetileg másként volt, azt a szóbeli hagyományon kívül számos írott emlék is bizonyítja, csak elő kell vennünk valamelyik idevonatkozó régibb szakmunkát. *Schröder: Ars medica dogmatico-hermeticája* II. részének 834. lapján tizenháromféle állati zsíradék van felsorolva, a melyet 1679 körül gyógyszerként használtak és pedig: az ember-, borz-, medve-, róka-, szarvas-, kutya-, disznó-, angolna-, kappan-, tyúk-, lúd-, kacsá- és borjúzsír. Tudomásunk szerint népiünk ezek legnagyobb részét ma is használja vagy legalább is kívánná annak használatát, sőt megtoldotta a sorozatot a farkas-, sündisznó- és kígyózsírral, valamint a nyúlhájjal stb., a melyeknek bármelyikéhez, ha hozzájut, szívesen babrál annak kiolvasztásával és nem rajta múlik, hogy mindezek helyett disznózsírt kap, a mikor a patikában keresi azokat.

ERDŐS JÁNOS.

Levente. Nemrég a MNy. XII, 305—10. megjelent *Levente* cz. cikkemben kimutattam, hogy az árpádkori *Liünti* ∞ *Leventa* (< **Leventi*) személynév nem lehet török eredetű, mint általánosan hitték, s azt a gondolatot vetettem fel, hogy talán a m. *lenni* ige valamilyen származékával van dolgunk s utaltam is a népi *lende* 'holmi, pereputy' szóra. Azóta e szónak két változata került szemem elé, a melyek feltevésemet csak megerősítik. ADÁM IMRE közölte Nyr. XXXIII, 422 a baranyamegyei Kölkedről a *lente* 'rokon, retye-rutya' változatot, s CSÉRI BÁLINT közli velem, hogy Szatmár megyében szavunk *léhende* alakban 'holmi, ingóság' jelentéssel él. Sok valószínűséggel ide vonhatjuk a régi magyar *Lende* szn.-t is (első adat 1275-ből: „Dionisius filius *Lende* de Chu“ WENZEL, IX, 132; más adatok: uo. 210, KNAUZ, Mon. Strig. II, 85, Anjoukori okm. I, 33, II, 82, 103; úgy látom, valamennyi idézett helyen egyugyanazon személyről: *Lende* de Chu v. *Cheuu* van szó); annál is inkább, mert egy adatunk van a *Lente* változatra is: 1287: „quamdam ancillam *Lente* vocatam“, FEJÉR, CD. V, 3: 382 (idézi WERTNER, Nyr. XLV, 353 is).

Nyújtott szóalakok. A MNy. XII, 385 lapján megjelent cikkekém kiegészítéseképpen közlöm a köv. adatokat: *cirifra* [egy adat Heves m.-ből, Nyr. XXIV, 432] 'bunt' = *cifra* ua.; *csirip* [egy adat Gyergyóból, NyF. XX, 35] 'pfeife' = ? *stip*; *csiringázik* [Udvarhely m., Nyr. XXXIV, 104] 'hintál, hintázódik' = *csingáz-ik* [Hétfalu, MTsz.] ua.; *csirinkül* [Csallóköz, MTsz.] 'csüng, vkinek a nyakán van', *csirinkülődik* [uo.] ua., vö. *csüng*, *csing* stb.; *csirizel* [Bereg-szász, Törös 57] 'csen, lop' = *csizel* [MTsz.] ua.; a *csiriz* szó is hathatott, vö. *enyves kezű*; *törömpész* [egy adat Bereg m.-ből: *törömpész-fa*, Nyr. XXVII, 478] 'törpe, = *tömpe* [adatok Máramaros m.-ből s a Székelyföldről, MTsz.] 'törpe' igen alacsony'. A nyújtott szóalakok elve érvényesül néhány ikerszavunk keletkezésében is: *kitykuvrutty* [Csallóköz, MTsz.] 'fürj'; *putypuruty* [Székelyföld, MTsz.; alakv.: *putypiruty* Bodrogeköz, Kassai, IV, 133, 136, Tsz. (innen MTsz.)] ua.; *fityfiritty* [MTsz.; alakv.: *putypuruty* uo.] 'eleven, fürge (kis gyermek, emberke); ugrifüles, szeleskedő, haszontalan emberke'.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Szolgabíró. A köznemességnek a XIII. század dereka táján megindult szervezkedése a megyei önkormányzat érdekében hozta létre a régi királyi vármegyének autonóm nemesi vármegyévé való átalakulását. A régi keretek jórészt megmaradtak, megmaradt a királytól kinevezett ispán s általa fogadott helyettese, az alispán is, de megjelennek ezek mellett a köznemességnek saját választott bírái is: a *szolgabírák*.

Történeti s jogtörténeti könyveinkben mindenütt azt olvashatjuk, hogy a *index nobilium*, a szolgabíró 1254-ben tűnik föl először, IV. Bélának a fehérvári egyház részére adott kiváltságlevelében,* majd másodszer 1264-ben, a mikor a zalai magistratus szolgabírájáról olvasunk.** Ez utóbbi oklevélről már KARÁCSONYI megállapította, hogy hamis,** de hamisnak kell mondanunk az 1254-iki oklevelet is, még pedig egyéb fontos okok mellett azért is, mert ilyen korán *index nobilium*-ot említ. Az első kétségtelenül hiteles emlék ugyanis, a melyben *index nobilium* előfordul, csak 1280-ból való, a mikor Bodrog vármegye alispánja s két szolgabírája jelenlétében történik egy birtokeladás.† 1285-ben Szabolcs, 1289-ben Gömör vármegyében tűnik föl a szolgabírák, majd néhány megyében a XIII. század utolsó évtizedében, a legtöbb megyében azonban csak a XIV. század elején.

Az most a kérdés, miért lett a *nemesek* bírója *szolgabíró*. Megkapjuk e kérdésre a feleletet, ha azt keressük, mikép nevezték a nemeseket a XII. század végén s a XIII. sz. elején. III. Béla 1178-ban kelt oklevelében, melylyel zalai várjobbágyokat, a Milejiek őseit, tett nemesekké, ezt olvassuk: „*edem libertate, qua decet servientes regis perfrui*“. †† A híres 1232-iki kehidai oklevél, melyben első nyomait találjuk az autonóm szervezkedésnek, így kezdődik: „*Universi servientes regis citra et ultra Zalam constituti*...“ ††† IV. Bélának s fainak 1267-i oklevelében pedig, melylyel Magyarország nemeséinek szabadságait megerősítették, már ezt olvassuk: „*nobilis regni Ungarie universi, qui servientes regales dicuntur*...“.*†

* FEJÉR: Cod. dipl. IV. 2. k. 232. l. — ** WENZEL: Árpádkori Új Okmt. III. k. 116–117. l. — *** KARÁCSONYI: A hamis stb. okl. jegyzéke 22–23. l. — † WENZEL: XII. k. 313. l. — †† Történelmi Tár, 1898. 339. l. — ††† Zalai Oklt. II. k. 643. l. — *† Facsimiléjét l. SZILÁGYI mill. tört. II. k.

A nemeslevelekben s egyéb oklevelekben is ezekkel a kifejezésekkel találkozunk a XIII. század második felében, pl. 1257: „... de cetu et numero *nobilium seu servientium* regni ...“* 1273: „... ad cetum *servientium nostrorum regalium* ...“,** 1283: „... in ... collegium regni nostri *nobilium servientium* ...“*** 1275: „in ... numerum *servientium* (!) *nostrorum regalium* ... duximus transferendos ... ut de cetero inter *nobiles* regni nostri computentur ...“; † sőt még 1327-ben is ezt olvassuk: „in ... cetum *nobilium* regni duximus transferendos ...“ „eave prerogativa libertatis gaudeant, qua univrsi *nobiles servientes* regni nostri regales fruuntur“.

A *servientes regis* vagy *regales-nobiles* bírái voltak tehát a *szolgabírák*, a *iudices nobilium*. Hogy azonban eredetileg *iudices servientium* volt az ő nevük is, vagy csak egyszerűen *iudices*, az nemcsak a magyar névből kétségtelen, hanem bizonyítja az is, hogy még 1307-ben is azt olvassuk: „... ad presentiam quatuor *iudicum* provincie Nytriensis“, †† sőt a *iudices servientium*mal még 1332-ben is találkozunk: „Nos magister Gvd vice Johannis palatini comes de Zemlen et quatuor *iudices servientium* (!) de eodem ...“ †††

A mi pedig a magyar elnevezést illeti, az Oklevél-Szótár 1483-ból említi az első *szolgabíró*t; *† korábbi adattal szolgál azonban DR. IVÁNYI BELÁNAK folyóiratunkban sorra kerülő közleménye, melyben egyéb nyelvtörténeti adatok mellett 1404 és 1405-ből közli a magyar *szolgabíró* elnevezést (l. 257.). DR. HOLUB JÓZSEF.

Töbör és zomboly. A mészkőhegységek jellemző alakulatai a tölcseralakú mélyedések, melyeknek mélysége 2—10 méter, átmérője pedig 10—120 méter közt változik. Ilyen alakulatok kivált a Karsztban gyakoriak s a geográfusok és geológusok az ottani horvát nép ajkáról vett *dolina* névvel jelölik. (A *dolina* szó a horvát nyelvben egyebiránt nemcsak ezekre alkalmaztatik, hanem általában völgyet jelent.) A magyar geográfusok és geológusok mint műszót rendszeren szintén a *dolina* szót használják írásaikban, mert, úgy látszik, nem tudják, hogy van erre egészen jó magyar szavunk is. Ott, a hol Abauj-Torna és Gömör vármegyék összeérnek, fekszik a Tornai mészkőhegység, mely mind szerkezetére, mind külső alakulására nézve szakasztott mása a Karsztnak. Ott is megvannak azok a jellemző tölcseralakú mélyedések, melyeket az ottani magyar nép *töbör* névvel jelöl (l. MTsz.).

Egy másik karsztos tünemény ugyanott a *zomboly*. E néven ismeri ott a nép azokat a néha 10—20 méter mély kútforma aknákat, melyek a mészkőhegységben valamely barlang tetejének beroskadása folytán keletkeztek. HORVÁTH GÉZA.

Farcsuma. A MTSz.-ban csak egy adat van e szóra, még pedig így: „*far-csima*: [nép-etimologia] = *farcok*, *farcsik*. Heves m. Névtelen 1840“. Ezt a szót nálunk (Lóczy, Nógrád m.) nagyon jól ismerik; sokszor hallani: Jaj de fáj a *farom csimája*, sokat ültem“. A szó nem az üldöcsontokat, hanem a gerincez végső csontját jelenti. Hogy

* Hazai Okmt. VIII. 426. l. — ** WENZEL: XII. k. 84. l. — *** Hazai Oklt. 100. l. — † 1327-iki átiratban a Tallián-cs. levéltárában. N. Múzeum. — †† Anjoukori Okmt. I. k. 122—123. l. — ††† Uo. II. k. 629. l. — *† Valentino *Zolgyabyro* (932. hasáb).

a *farom csimája* népetimologia volna a *farcsika*-ból, a mely néhol szintén jelenti a „gerincez végső csontját” (l. Nyr. VII. 413, MNy. IV. 331), talán elfogadható, bár a *farcsika* szót így „*farom csikája*” nem lehet ragozni. L. J.

Nyugszó. GROSSINGER „Universa historia physica regni Hungariae” Tomus IV. (1794-ből) végén levő „Nomina insectorum” fejezetben találjuk ezt: „Pupae, Nymphae. Rejtékben *nyugszó* férgek. Nevendék férgek. Zezeitige Insekten”. SIMONYI, a ki WAGNER Phraseológiájának *nehezen-hisző* (vö. „Incredulus — Hihetetlen, nem könnyen, *nehezen-hisző*”; 1750-ből; idézi a Nyr. XVII. 312 is) adatáról azt mondja, hogy „bizonyos, hogy sajtóhiba” (l. Nyr. XXXIII, 171), GROSSINGER *nyugszó* adatát is sajtóhibának fogja tartani. Mi azonban azt tartjuk, hogy a *nyugszó* per analogiam keletkezett még pedig vagy népi úton (vö. hogy hasonló keletkezésűek lehetnek: *esző* 1663-ból, l. SZINNYEI, NyH⁴ 57, NyH⁶ 61, *eszős* „csipős” Nyr. XXXIII, 586, *iszos* stb. TMNy. 259) vagy pedig tudós úton (vö. hogy ilyen lehet a KAZINCZY használta következő adat: „hol tetemei *nyugszának*” l. TMNy. 265). M. J.

Bajnok ébred hősi lanton. Kérdésem voltaképen az Arany-számba illenék, de talán nem késő fölvetnem ebben az esztendőben, a melyben még mindig száll az ének és próza szájrul-szájra, hogy a költő emlékezetét fölbresszse. A csodaszarvas regéjét gyakran magyaráztam az iskolában és mindannyiszor szerettem volna tudni, hogy mi a pontos és hiteles jelentése a címbe írt sornak, illetőleg, hogy el lehet-e dönteni, melyik a helyes, a szerény véleményem szerint lehetséges, háromféle értelmezés közül? Némely magyarázó szerint a bajnok a hallgató értendő, kinek kedve, bátorsága fölbuzdul, fölébred a hősi ének hallatára. Mások szerint maga a megénekelt hős a bajnok, kinek emlékezete föltámad, fölébred a lant húrjain. Magam legszívesebben a megelőzővel kapcsolnám e sort egybe, a mikor is az egészből a következő hangulatos költői kép keletkezik: a mint az ének megszólal, a megénekelt hős sírján kizöldül a fű és maga a bajnok is fölneszel a föld alatt. Az alap gondolat tehát ugyanaz volna, mint a melyből az ironikusan használt szólás „megfordul a koporsójában” született. A catalaunumi hősök is föltámadnak a csata évfordulóján, mint az utolsó ítélet halottai az angyali harsonaszóra. Lehel kürtjének hangjaira — Jókai írja ezt egy helyen — a csatamezőn fölneszelnek a holtak és sebesültek. De mintha Arany Jánosnak is tetszetős lett volna ez a népies és költői gondolat. Hiszen a Buda halálának, a Szentivánéji álom tudtommal egyidejű fordításának tündérhangulatára emlékeztető, megelőző versszaka így hangzik:

De Hunort a szép dal fölverte kobozán,
Eljő, ivadékát firól-fira hozván:
Léptök után a lomb megsuhan ott és itt;
Szent a manók éje: fű, fa, virág csitt! csitt! . . .

Hasonlóképen „hallja László a temlomban, Körös viznek partja mellett”, hogy a magyarok, mint egykor ő maga, a pogány ellen mennek harcolni s fölkel koporsójából (Szent László). Vajjon ilyesmire gondol a költő a fenti sorban is?

Gizella királyné nevéről (MNY. XIII, 84) közölt jegyzékemet azzal óhajtom helyesbíteni, illetve kiegészíteni, hogy az idézett két passauí sírfelirat közül a régebbi, talán a XI. századból való, de nem biztosan Szt. István nevére vonatkozó emléken *Gisyla*, míg a valószínűleg XV. századi későbbinek a régebbi feliratot utánzó belső részén szintén *Gisyla*, külső köriratán pedig *Gisula* olvasható; továbbá, hogy a *Gesla* alak a XVI. század első éveire tehető, egykor bizonyára vesztprémi, jelenleg makranczi sírfeliraton is előfordul (l. III. Béla emlékezete Bpest, 1900. 329). Végül dr. Szabó Dezső szíves közlése alapján följegyzem itt az 1820-ban született gróf *Festetics Gizella* nevét, mint tulajdonnevünk felhívásának az általam említettnél régebbi adatát.

MADZSAR IMRE.

Kálmán körte.* A *Kálmánkörte* összetételben *Kálmán* népetimologia útján keletkezett (Nyr. XII, 204). Ebben az alakban a szóra első adatunk KASSAI III, 98. A szónak néhol ma is *kármánkörte* v. *kármánykörte* alakváltozata él (l. CzF.) s ez az eredetibb elnevezés, a mely már PÁZMÁNYBAN is előfordul (l. KR., innen NYSZ. is). A *kármány* ∞ *kármán* pedig a XVI—XIX. sz. elejéig élő szó volt nyelvünkben, a mely a török hódoltság idejében honosodott meg s a török világ eltűnésével vesztett is ki. E korbéli emlékeinkben sűrűn fordul elő a szó, vö. *kármán-gyolcs*, *kármán(y)-kengyel* (l. NYSZ.), *k.-kesztyű* (l. OKLSZ.), *k.-ország*, *k.-suba*, *k.-zabola* stb. (l. NYSZ.). Emlékeink azt is megmondják, hogy a XVI—XIX. sz.-ban egy ázsiai tartományt latinul *Carmanianak* (l. MA.³, SZIKSZAI 1619 stb.; a Mercator-féle térképeken *Caramania* Kis-Ázsiának a mai Adana, Konia területén fekvő része, Cyprusszal szemben), népét pedig latinul *carmanus*, *carmenus*-nak (uo.), magyarul *kármán* ∞ *kármány*-nak (uo. és NYSZ., OKLSZ., CzF. stb.) hívták. Megvan a név a szerb-horv.-ban is, még pedig a XVI—XVII. sz. óta (l. DANIČIĆ, RJEČ., HASZ.). A szerb-horv.-ban *karãmãnka* ‚eine art birn‘ (VUK.³), *karamãnlija* a ‚keresztény vallású török‘, *karãmãn* (van *karman* is) pedig a ‚kármány nép‘. Megmaradt a név helynévben és vezetéknevben is.

Mindennek pedig alapja a török *karaman* népnév, a mely, NÉMETH GYULA egyetemi tanár szíves értesítése szerint, a tör. *kara* ‚fekete‘ szónak olyan származéka, a milyen a tör. *türk* ‚török‘-nek a tör. *türkmen* népnév.

A magyar *kálmán* (\leftarrow *kármán*)-*körte*, *kármán* ∞ *kármány* népnév szintén ezzel a népnévvel azonos s mint ilyen török hódoltság korabeli szó. A török világgal ez is tünőfélben van. Egyedüli emléke a *Kármán* családnévben él, a mely olyan népnévből lett családnév, mint a milyenek a *Német*, *Tóth*, *Török*, *Szerecsen* családnéveink. A *Kármán* családnév nem a ném. *Karlmann* névből való, a mint SZARVAS G. Nyr. XXI, 295 magyarázza, s ha egyik-másik *Karlmann* v. *Kleinmann* erre változtatta is a nevét, ezt csak azért tehette, mert a régi

* Válasz egy kérdésre.

m. *Kármán* népnévből lett magy. *Kármán* családnév már a magyarban megvolt. A népnévnek nyelvünkben családnévféle alkalmazására talán TINOÓDIBAN van a legrégebbi adatunk, a ki „az rácz módban“ híres lantos-hegedűs KÁRMÁN DEMETERRŐL tesz említést (erről legutoljára EPhK. XLI, 283).

MELEGDI JÁNOS.

Csepke. Ki ne ismerné APÁTI FERENCZ Feddő énekének következő sorát: „*Csepkek* hazatoktol messce ne lepyetek | yddnek yawaban tykakoth wltössetek“ (PeerC. 339). Hogy azonban a *csepke* mit jelent, azt már nagyon nehéz megmondani. Csak annyi bizonyos, hogy *csepkéken* ‚lányokat‘ kell érteni. SZILÁDY ÁRON RMKT. I, 375 a *csépp* ‚kicsi‘ szóval hozta kapcsolatba s e gondolatot bővebben kifejtette SZARVAS GÁBOR, Nyr. XVII, 170; szerinte a fenti sorokban *csepkek* a. m. ‚kicsikéim-leánykáim‘, s így afféle tréfás-gúnyos becézégetés volna e szó.

SZILÁDY RMKT. II, 488 ILLYEFALVY Jephthájából (1590 Kolozsvár) egy adatot idézett, a melyből kiderült, hogy a szót férfiurol is lehet használni. A hely ez: „Im csak nem Rab valál 's látod mire iutál, *csepkeből* löttél vrrá, Pórból tekintetes, szolgából hadnagya, szegénységből gazdaggá, Czak hogy szűned volna, ennyi soc áldáshoz, minden neked meg volna“ (ILLYEFALVY, Jephtha, C, levél). Ezt a helyet SZARVAS i. h. úgy magyarázta, hogy itt *csepke* ‚parvulus, apró, kicsiny‘ átvitven ‚alacsony származású, szegény‘ jelentésben van használva. Ezt az értelmet látta SZARVAS HELTAI Esopusi meséi (Kolozsvár 1566) következő adatában is: „hiszem felseged io neuen veszi az Egregiussokat is elegy *chepkekkel*“ (I. HEINRICH-féle RMKTár IV, 246; idézi a NySz. is). Ezzel kissé ellentétben áll IMRE LAJOS, HELTAI meséi kiadójának magyarázata, a ki azt mondja, hogy *csepkek* = ‚cseplez, csekély apró urak, uracsok, apró nemesek stb. vagy köz-(?)emberek‘ (I. HEINRICH-féle RMKTár IV, 265).

Az újabban előkerült adatok SZILÁDY-SZARVAS értelmezését nem támogatják. Már SZARVAS is talált a Történelmi Tár VII, 94. lapján egy 1642-ből való adatot, a melyet épp azért a *csepke* szóval nem mert azonosnak tartani s a melyet épp azért a NySz.-ban jelentés nélkül külön szónak *csepke* (az előbbi nála *csépe*) alakban vett fel; a hely ez: „Esküttinkevt az *chepkeuel* halalra verette“.

SIMONYI SZARVAS *csépe* ‚kicsike‘ magyarázatát „fölte kétes“-nek tartja, az 1642. évből való „az *chepkeuel* halalra verette“ adatot pedig annyira homályosnak, hogy benne szerinte a *csepkeről* azt sem lehet tudni: személyt vagy tárgyat jelent-e? (I. Nyr. XXXIV, 42, NyF. XX, 29).

Volna még egy adatunk a mai népnyelvből; Nyitra megyében Csitáron állítólag mondják ezt: *csépe furma* (vagy talán *csépe furma*, I. Nyr. XXXIV, 42, NyF. XX, 29) s ez ‚úriféle‘ jelentésű.

Ez adat kapcsán DOMOKOS ISTVÁN az i. helyeken azt mondja, hogy HELTAINÁL és az 1642. évi adatban *csepke* — úgy látszik — ‚parasztot, alrendüt‘ jelent — s lehet, hogy általában ‚uraskodó, nagyzóló parasztot‘ jelentett a szó.

A nehezen megfejthető szót én sem tudom kifogástalanul megmagyarázni. Akadtam azonban „A budai basák magyar nyelvű levelezése“ (szerkeszti TAKÁTS S., ECKHART FER., SZEKFŰ Gy.) cz. műben olyan adatokra, a melyek e nehezen megfejthető szó megértésében előbbre visznek bennünket. Az idézett mű I, 93. és 94. lapján ezt olvassuk:

1576-ban Musztafa budai basa írja Trautson Jánosnak: „... kiket mastan Egeörbeöl neminemw *cjepkek*; leuelök altal minemw ostor alatt kezöricek . . . Azert mi keriwk ndt, hofi az egy kapitannak, paranciolla meg nd, vgian valoban, hofi effele ala valo *louaz cjepkeket* el tylicion mindön effele meltatlan kiuansagoktol . . . (közölve Nyr. XLII, 23 is; ugyan ez A budai basák I, 94. lapon: „... neminemw *cjepkek* . . . effele ala valo *louaz cjepkeketh*“). A 94. lapon közölt levél egykorú német fordításában, a melyet a bécsi cs. és kir. házi, udvari és állami levéltár őriz, az itt közlött rész így van: „wa . . . assen sy aber aujezo von etlichen *schlechten und schlimen personen* . . . Euer Mt wollen es dem Obristen zu Erla ernstlich auferlegen, das er bey dergleichen *schlimmen Stall Knechten* dise ire vnбилliche begern einstelle . . .“ (DR. SZEKFŰ szíves értesítése).

Ugyanezen mű 80. lapján is előfordul a *csepke* szó; az e lapon levő 1575. évi levélben, a melyet Musztafa basa írt Miksa császárnak, ezt olvassuk:

„az meöli tartomanth varosokat falukat, az my kegielmes feiedelmynk, harmynyc vagi negiuen eztendötwl foguan fegiuerökkel megvöntenek, es mastannis byrnak, myndön *cjepkek* es katonak azt ne mondhaszak, hofi ez atiamtul maradot . . .“ Ennek a levélnek megvan az egykorú német fordítása is, s ebben, mint a kiadók megjegyzik, „myndön *cjepkek* es katonak“ így van fordítva: „einem yeden schlechten Menschen und Husaren“.

Ezen, a budai basák leveleiből vett adatoknak HELTAI, ILLYEFALVY, valamint az 1642. évi tanúvallomás adataival egyező értelme van. Valamennyi adatban *csepke* a magyarság (s nem egyszersmind a törökség) XVI—XVII. századi társadalmában olyanféle alsóbb renden lévőket jelent, mint pl. ugyanekkor a *szegénylegény* (= gemeiner soldat, közkatona) vagy a *katona* (= cacula, servus militis) szó. Hogy a mai magyarságban elterjedt *Csepke* (esetleg *Csépke*) családnév: vezetéknév (l. ilyen nevű embereket a többek közt „A budapesti ref. egyház évkönyve 1913. pesti oldal“ cz. műben; régibb adatok: 1516-ból „*csepke* Demeter“ l. RMNyelveml. II, 14, idézi RMKT. II, 488 is; 1290-ből *Chepke* Nyr. XLV, 208) ezzel a *csepke* szóval azonos-e, egyelőre nem tudom eldönteni.

Az itt adott értelmezéssel a PeerC. *čepkek*-je meg nem magyarázható, s így az továbbra is megfejtésre vár. MELICH JÁNOS.

Számkukacsz. Bristaldusok aláírással azt kérdik tőlünk: „Mióta él a „számkukacsz“ elnevezés és kitől ered?“ — Felelet: Az olyan embert, a ki folyvást a könyvekben turkál, Ben Johnson angol vigjátékiró nevezte el 1599-ben *bookworm*-nak (Murray, Engl. Dict.); alkalmasint tőle vette és ültette át Lessing a *bücherwurm*-ot (Grimm). A magyar irodalmi nyelv az átvitt értelmű „Bücherwurm“-ot eleinte nagykomolyan *könyvbuvár*-nak nevezte el és csak jó későn keresztet rá gúnyosabb kifejezést, de ekkor sem a *féreg*, hanem önálló észjárással a *moly* szót foglalta le e célra. *Könyvmoly*. Ballagi szótár-ozza először 1874-ben a „Bücherwurm“ czímszó alatt. *Szöveg-moly*. Először Arany Jánosnál 1877-ben a szöveg-kritikasterek kifigurázására (Ö. M. XII, 404).

A mi mármost az általánosan ismert *számkukacsz* és az ugyanilyen *bélyegkukacsz* gúnyos kifejezéseket illeti, ezek minden bizonynyal az 1850 augusztus 2-án kelt nyílt parancs életbeléptetése után keletkeztek. Egyikök sincs még szótárban, tehát nem irodalmi úton, hanem szájról-szájra terjedtek el a műveltebb körökben. Van azonban néhány ilyen kukaczos kifejezés, a mi kétségkívül népies eredetű. Először is a *lisztkukacsz*. Erről CzF. szótárában (1865): „Gúnyosan az oly hadi biztosok és sütők neve, kik a kezeik alatt levő lisztet hűtlenül kezelik“. A hadi biztosokra alkalmazva, valószínűleg az 1859-i háború után, az Eynattenféle sikkasztás kipattanakor jöhetett divatba: ellenben a pékekre értve, kétségtelenül népies eredetű. Megerősíti állításunkat az az érdekes kis czikk, a melynek végén LEHR ALBERT (MNY. III, 84) a falusi mesteremberek csúfneveit közölte. Ezek közül kettő érdekel most bennünket: 1. Falu *fakukacsa* (= asztalos); 2. Falu *lisztkukacsa* (= pék).

Látni mindebből, hogy a *fakukacsz*, *lisztkukacsz* szókat maga a nép csinálta; a *bélyegkukacsz*ot és a *számkukacsz*ot egy a nép nyelvét jól ismerő (de nem író) úri ember ejtette ki először; a *könyvmoly* pedig valamelyik írónktól származik. Melyiktől? Sz. K.

Jó idő malma. TRENCSENÛ KÁROLY zombori tanár azzal a kérdéssel fordult hozzám, mint a népies magyar malmok etnografusához, mit jelent a *jó idő malma* szó, a melyre ARANY JÁNOS szókincsének összeállítása során bukkant.

A kifejezés, mint ismeretes (I. MNY. XIII, 184), ARANYNAK SZULÁGYI ISTVÁNHOZ, illetőleg TOMPÁHOZ írott leveleiben fordul elő.

Malomtanulmányaim során a szóval sem az élő népyelvben, sem a kiadott történeti forrásokban nem találkoztam, de talán nem tévedek, ha magyarázatát a következőkben keresem:

TAKÁTS SÁNDOR a XVI—XVII. századból közölt sok érdekes malom-mesterszót (Századok 1907. évf. és Rajzok a török világból II. k. 450—451. l.). Az Urb. et Conscr. 1602-ből említ „pokolidó malmá“-t, 1680-ból „pokolidóhoz való malmot“, „pokolidón forgó malmot“. „Felhőt kiáltó malom“-nak is nevezték az ilyen malmot és értették rajta azokat az ad hoc patakmalomokat, a melyek hegyszakadékokban stb. állottak és csakis felhőszakadás, árvíz vagy tavaszi hóolvadás idején jártak. Kétségtelen, hogy az ilyen „pokolidón“ forgó malom a molnár szempontjából tulajdonképen jóidón forgott s így könnyen meglehet, hogy vagy a néphumor, vagy Arany János humora alkotta meg a kérdéses szót. LAMBRECHT KÁLMÁN.

Jó idő malma. A MNY. szerkesztőségének június 8-án kelt két rendbeli kérdésére választ adván, azt írtam, hogy az „ember-

öltő“ szót használják Szalontán, a „jó idő malmá“-t azonban nem. S ilyen a véletlen! azóta is mindig figyeltem, figyeltettem és kerestem, kerestettem, ez utóbbira nem tudtam rájutni. Egy d. e. készülő néprajzi múzeumunk számára tárgyakat gyűjteni járván, az Arany János-utca egy 74 éves parasztjától hallottam szomszédjára mondani: *ojam, mint a jó idő malma*, értelmezése szerint *szeszélyes*, mint Erdélyben mondják: *fuzsitus*. Hazajövet megegyeszer neki feküdtem a Viski-féle szólásgyűjteménynek meg a Folklore Fellows hűsznál több gyerek-gyűjteményének, s mindkét helyen megkapom e kifejezést ugyan ezen jelentésben (Viski, MNyr. 43 kötet, 263 lap, 22 sor).

Maró. LEHR ALBERTnek e szóhoz fűzött magyarázatán (MNY. XIII, 177), azt hiszem, lényegesen változtatni fog az, hogy Szalontán *maró*-nak nevezik a „fogó, fogócska, fogódsi, czicza“ nevű játékot s ugyane játékban a „fogó“-t vagy „czicza“-t. E játékban t. i. nem az egerek állnak szemben a cziczával, hanem a galambok valami ragadozó madárral (héja, vércse, ölyv). Külön kiolvasó verse: *án-tán-dó, zsófi (rófi)-kati (kaszi)-nó, akki-re jőⁿ (mügy)-tizéⁿ-három, al léssz-a ma-ró*. A *maró* (fogó, czicza) elől futó gyermekek ezt a versikét dalolgták:

„Ha én *maró* volnék,
mindig hússal élnek!
Maró bácsi fogjik még,
ha nem fog még, émügyék!”

Tehát sem a *maró* szó, sem a reáruházott jelentés nem az Arany csinálmanya, s a dült betűs szedéssel sem arra akar figyelmeztetni, hogy „Íme, ez a szó új szó, melylyel csak én s csak itt élek“, hanem inkább csak arra, hogy szülőföldjének egy érdekes tájszavát használja fel. Arany különben is nagy kedvvel olvasztja bele költeményeibe a Szalontán ma is kedvelt gyermekjátékokat, melyek valószínűleg neki is kedvelt mulatságai voltak (vö. Ö. M. IX. 49., X. 372, 377); így: I. 316. a kotlójáték, II. 413. bakfity, II. 463. kinn a bárány, II. 504. hajlókázás, III. 44. csüresavarintó, IV. 302. kergetődsi, IV. 360. és X. 389. tilinkócsinálás, IX. 49. harangozás tókharanggal, IX. 345. szűrés; aztán V. 289. és X. 19. Lengyel László, V. 303. és X. 20. „kiskacsa fürdik“, X. 372. bodzapuska-készítés, X. 377. acsa-hivogatás, X. 388. gólyavers, X. 388. kigyóüzés, X. 389. csóka-vers, X. 391. pulykabozsantás (s vö. még V. 283., X. 389). Így kerülhetett az „Egri lányok“-ba a *maró*. SZENDREY ZSIGMOND.

Maró. (MNY. XIII, 177 l.) Ki látta valaha . . . Galambot *maró*k-kal vini, verekedni?“ (Arany: Az egri leány. VI: 5). Lehr Albert helyteleníti Greguss magyarázatát, hogy: „*Maró*: kányaféle madár“. Ő szerinte Arany e szóval semmi mást nem akart kifejezni, mint: „*ragadozó* (madár), mely tehát lehet nemcsak „*kánya*“, hanem sas, keselyű, sólyom, héja, ölyv, karvaly, vércse is“. Véleményének támogatására, hogy — seholsem olvasta vagy hallotta e szót *egy bizonyos* ragadozó madár neve gyanánt, — s hogy Aranynak a vers ritmusa szempontjából is e rövid, de nagyon kifejező szóra volt szüksége, — erős bizonyítékul hozza föl azt, hogy a költő dült betűkkel kiemeli a *maró*k-at, s evvel mintegy figyelmeztetni akar bennünket, hogy „Íme, ez a szó új szó, melylyel csak én s csak itt élek“. Teljesen megyőző volna Lehr Albert érvelése — ez egy bökkenő

híján: *Arany másutt is él e szóval*, s éppen sokféle ragadozó madár között említi, külön a *marót* is. (Egyes számban; s nem kiemelve!) Aristophanesnek *A madarak* cz. vígjátékában u. i. Peisthetairos, athenaei kalandor, társának Euelpidesnek egy sereg madarat nevez meg, s közöttük van a *maró* is. (A ragadozók nevét én emelem ki.) Íme: „Szarka, vadgalamb, pacsirta, *vércse*, örvösgerlicze, *kánya*, *sólyom*, *ólyv*, veresbogyó, csíz, kakuk, harkály, *maró*, szárcsa, búvár, héjja, sirály, *saskesely*, rigó, fakusz . . .” (A madarak, 300—302. sor.) Csak az egy *karvaly* hiányzik a Lehr említette ragadozók közül. És itt: sem a vers ritmusa, sem a kifejezés jellemző ereje nem kívánta a *maró* szót, mert nem jelzője más, meg nem nevezett madárnak. Mégis csak *egy bizonyos* madár lehet ez a *maró*! Gregusson kívül (vagy őt követve) Ponori Thewrewk Emil is azt tartotta, mikor Arany Aristophanes fordításához glossariumot írt. Ő is azt mondja: „*maró*: héjjaféle madár“.

Toldalékol megemlítem, hogy csakugyan használt Arany participios alapot madárnév gyanánt. Ilyen a régi *repeső*. De megszűnik a fogalom körét a *ronda* jelzővel, s egyszeriben a *hollóra* vagy *dög-kesélyüre* gondol az ember. „Nem tudom, Odinnak asztalához ül-e, kit felakasztottak magas ösztörűre, *Ronda repesőknek* utálatos étkül.“ (Etele mondja ezt a „susárló“ Detrének. Buda h. 3, 36.) Vö. *törvényfa-madár*: szintén *ronda repeső*. „Hegyes-éles jajja úti betyárnak, ki hallja szavát törvényfa-madárnak.“ (Tamburás öreg úr, 4.) A szó merőben Arany szava; szótárainkban nem találni sehöl.

TRENCSENYI KÁROLY.

Abrakadábura. (Arany J.: Hatvani.) Mikor Asmódi, az ördög, a tudós Hatvani professzor képében éjféle órán előadja a debreczeni kollégium ifjúságának az astrologia, chiromantia, alchémia s egyéb titkos tudományoknak rejtelmait:

Mind e csodát kifejti böven
S mutatja tűzön, serpenyőben;
Sok görbe szám s ABRACADÁBRA
Firkáitól hemzseg a tábla.

Az *abrakadábura* szó a bűbájosság nagyerejű, titkos varázsigéi közé tartozik; még pedig nem a lélekidézők, hanem az eltávolítók, úzók közé. Igen hathatós szer volt a *rontás*, *szemmelverés* és minden ördögi közeledés ellen; sőt, a kit az ördög megszállott, meggyógyult, azaz az ördög eltávozott belőle, ha czédulára írták és lenyelték a bűvös szót. Különösen hathatós volt egyre fogyó betűvel háromszögbe írva, mert ekkor a szentháromság titkos jelévé lett. Az idézett alakján kívül még sok változata élt: *avacadabra*, *araculata*, *abranilata*, *acrasadabra*, *αβραδάβρα* stb. Magának a szónak jelentését nem lehetett megállapítani, de valószínű, hogy nem egyéb, mint a szintén nagyerejű *abraxas* (αβράξας, ἄβραξας) szónak változata. Ezt pedig

Kr. u. 130 körül BASILIDES, gnosticus bölcselkedő találta ki, a kimondhatatlan istennév helyettesítőjéül és titkos nevéül. BASILIDES és felekezete szerint megvan benne az istenség a maga teljességében, a szellemvilág tartományainak összesége, a mint a 365 nap hason-

latosságára 365 szellemi birodalomban megnyilatkozik. A szónak betűi ugyanis görög számértékben összeadva ($\alpha = 1, \beta = 2, \gamma = 100, \alpha = 1, \xi = 60, \alpha = 1, \sigma = 200$) az év napjainak számát eredményezik = 365. Némelyek szerint az *abraxas* perzsa, jobban mondva pehlevi szó és magában foglalja az egész pehlevi számrendszert. Mások szerint az egyiptomi *abrak* + *sax*-ból van összetéve s annyit jelent mint „szent szó”, „áldott név”. Mindenesetre a kabalai számjátékok közé tartozik, melyek a kaldeus, egyiptomi, görög pythagorasi titkos tudományokban annyira fontosak voltak s innen kerültek az ökeresztény Basilides tanai közé. Az *abraxas* szó köbe vésvé, mint amuletet nyakban, gyűrűben is hordták, védelmül minden gonosz varázslat és bűbájosság ellen; ilyenkor rendszerint valamilyen csudás lény is bele volt vésvé a köbe: emberi testen kakasfej, alul gyűrűző kígyók lábak gyanánt, körülvéve sok titokzatos jeggyel és rajzzal. Ezeket az *abraxas-gemmákat* szinte az újkor közepéig hordták; ma a gyűjtők és múzeumok kedves és keresett tárgyai. (Rajzokat l. Petz V.: Ókori lexikon; l. irodalmát: Meyer Konv.-Lexikon; S. Seligmann: Der böse Blick. I. II. 1910. Berlin. H. Barsdorf.) — Az *abrakadabra* titokzatos jelentése idővel elhanyagvált s ma legtöbbször érheteretlen vagy olvashatatlan írás, irkafirka, ákombákom jelentésben használjuk.

A madárnyelvről. Arany János: Jóka ördögének (1851) V. részében Jóka evvel a bűvös mondással kergeti ki az ördögöt a király lányából:

Turgudorgod mirgit forgogargadtárgál:
 Argadörgósorgom margagargadtárgál?
 Targakargarorgodj hárgát korgomarga,
 Irginerget arga porgokorgolbarga!

Jegyzetben a költő ezt az észrevételt fűzi hozzá: „Az úgynevezett madárnyelven”. Erről a nyelvről semminemű grammatika nem ad ugyan felvilágosítást, de ismeri minden gyerek s Jóka boszorkányos ígeit rögtön lefordítja jó magyarra:

Tudod, mit fogadtál:
 Adósom maradtál?
 Takarodj hát, koma,
 Innet a pokolba.

Mikor a minap Gombocz Zoltán cikkét olvastam a nyujtott szóalakokról (MŇy. XII. 385), rögtön eszembe ötlött, hogy a mi gyerekkori madárnyelvünk voltaképp nem egyéb, mint a szónyujtásnak egyik faja, avval a különbséggel, hogy a nyujtás nem szorítkozik az első szótagra s az *i*, *u*, *ü* magánhangzókra, a toldalék mássalhangzó pedig nem csupán *l* és *r*; hanem megnyúlik, jobban mondva megismétlődik minden szótagban a magánhangzó, legyen az bármelyik: *a—a*, *e—e* stb. s a megismételt hangzó közé szűrünk valamely mássalhangzót, sőt mássalhangzócsoportot is, leginkább *v*, *m*, *l*, *lm*, *rd*, *rg*-t. Így például lesz *a*: *ava*, *ama*, *ala*, *alma*, *arda*, *arga*; *e*: *eve*, *eme*, *ele*, *elme*, *erde*, *erge* stb. Tudtommal az egyszerű toldalékhang mindig folytonos hang, vagy folytonos hanggal kapcsolt pillanatnyi hang; én legalább nem emlékszem arra, hogy *k*, *t*, *p*, *g*, *d*, *b* stb. előfordult volna mint toldalékhang. Jóka verse eszerint a következő módon alakulhat:

Tuvudovod mivit fovogavadtával:
 Amadómósomom mamaramadtámál?
 Talakalarolodj hálát kolomala,
 Hminelmet alma pordokordolbarda.

A szótagok nyújtásának játékos volta itten világosan szembetűnő, hiszen a *madárnyelv* főképen a gyermek játszi ösztönének szolgál. Jókai azonban megteszi titkos nyelvnek is a magyarul nem jól értő idegen füle számára a *Lócsei fehér asszonyban* (1884; 28. f. j. Nemz. Kiad. 72. k. 90. l.): „— Héj, atyafiak! szólt Andernach lovag . . . Kinek a hintaja ez? — A kovácslegények egymás között *szarkanyelven* beszéltek, azon felelt az egyik a kérdezőnek vissza: „Ergeb kérgédირი kurgutyarga bárgánjarga.“ — A lovag nagyot bámult rá: hisz ezek tatárul beszélnek. Pedig azt teszi az, ha a szarkacsérgést kiveszszük belőle, hogy „eb kérđi, kutya bánja!“

Torkos Sándor: A magyar nép szójátékairól irt cikkében (Koszorú, 1864. I. 451), még egy módját említi a madárnyelvnek, t. i. hogy a szótagok *elé* tesznek *ko* szótagot, úgy hogy Jókai mondókájának utolsó sora: „innét a pokolba“ így hangzik: „*Koinkonét koa kopokokolkoba*“.

Talán ilyen játszi szónyújtás van más gyermeknyelvi szavakban is, például a kiolvasó mondókákban, melyeknek eredete mindenestre a számsor: „Egy, kettő, három, négy — te kis kutya hová mégy? . . .“, de aztán játszi módon, sokféleképen módosul, többi közt ilyen nyújtászerűen is: „[Egyem, kettem] > Egyedem, begyedem; — Ededem, bededem; — Egedem, begedem; — Egyedem, begyedem; — Egyedérem, begyedérem“ stb. (vö. Kiss Áron: Gyermekjátékok. 1891. 26. l. sk.). Igaz ugyan, hogy a folklore épp erről az „Egyedem, begyedem“ kiolvasóról kimutatta, hogy Kinától Wales legnyugatibb szegélyéig, az egész ó világban megvan, tehát eredetére aligha magyarázható magyaroknak.

Összefüggés. Brassai Sámuel: „Mégis valami a fordításról“ cz. cikkében (Szépirod. Figyelő I. 466. 1861), a fordítások rossz magyarságát kárpálván, pellengére állítja az *összefüggés* szót is és a *kapcsolatot* kívánja a helyébe. Ehhez Arany * alatt jegyzetet ír: * „Az, ki e csillagot ide teszi, oly korban és körülmények közt nőtt fel, hogy két magyar nyelvet kellett tanulnia, előbb a régit, aztán az újat. De nem emlékszik, hogy az *összefüggés*, vagy még vaskalaposabb alakjában *egybefüggés*, valaha, mint ujonnan gyártott szó ütötte volna meg fülét. Nem tudjuk, mely kelettől fogva számítja t. munkatársunk a nyelvrontást új szavak által, de nem állhattuk meg, hogy fel ne nyissunk egy, bizony se nem új, se nem újító könyvet találomra. Ez a Pápay Sámuel „Magyar Litteratura esmérere“ volt, 1808-ból a czimlap szerint, de mely, mint az előbeszéd mondja: „már egynehány esztendőök *előtt* induló félben volt, hogy köz világra keljen“. E munka 270-ik lapján olvassuk: „Szóllások által szoktuk előadni a dolgok *egybefüggését*“; a 43-kon: „a nélkül, hogy azoknak a tárgyhoz valamiben hasonlító *összefüggéséről* vizsgálódnánk“; [az eredeti helyen: *összefüggéséről*] — a 44-ken: „oly kevés hasonlatosságbeli *összefüggést* [: *összefüggést*] találunk“ . . . stb. Elhiszszük, hogy az *összefüggés* logicája rosszul *függ össze*, de bajos lesz már kiküszöbölni. SZERK. — Az utolsó mondat kis vágás Brassaira, a ki a nyelvet mindenképen a logika rájárára akarta vonni. — Az *összefüggés* szót különben a NyÚSz. későbből, 1810-ből idézi. Vö. még Arany: *Visszatekintés* (ÖM. V. 387).

TOLNAI VILMOS.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXIV.

(Különféle lapokból.)

101. Egyik lapunk országgyűlési tudósítása ezt teszi címül: „A félegyházai beszéd“ s gróf K. M.-lyal ezt mondatja: „Az E-ben a félegyházai beszédemről megjelent tudósítás hibás.“

[Igaz, hogy Félegyháza, de az ebből való *i*-képzős melléknév mégis „félegyház(i)“. Lám, Tisza helyesen használja ugyanott: „... igen keveset változtat azon a súlyos elítélésen, melyben *fél-egyházi* beszédét részesíteni kell“. Petőfi is „félegyházi“ mészárszék-eket emleget. Legtöbbet bizonyít pedig, maga magával, a 16. sz.-beli debreczeni prédikátor: Félegyházi Tamás.]

102. „Minél *beképzettebb* valaki, annál kevesebbet fárad a kiképzéséért.“

[A Tolnai Vil. Lapja „aforizmái“ közt találom ezt a sült németiséget (= eingebildet). Érdemes, hogy mindenki megtanulja e jelesmondást, de ne „könyv nélkül“, se „betéve“, hanem — a mint dukál — *kivülről*.]

103. „Az *ur a pokolban is ur*“.

[Így is mondják: „Ur az ur a pokolban is“. Igazi formája e közmondásnak mégis az, melyről lefoszlott a fölösleges névelő: „Ur pokolban is ur“. Magam is mindig így mondom. V. ö. „*Urtul, bolondtul* mindent föl kell venni“. Nem: *az urtul, a bolondtul*.]

104. „Csak az orosz fronton ne *állana* az antant *szénája* olyan *csehül*.“

[Két szólás keveréke. Az egyik: „(Jó)rendben (renden) van a szénája“, a másik: „*csehül* vagyunk“. Megrovom, mint vakmerőséget vagy tudatlanságot. De már, ha *Vulpes* tréfái közt ezt olvasnám: „Fogadatlan prókátornak ajtó megett a helye“, helybehagyólag bólintanék.

105. „Valamikor én is megcsodáltam egy ilyen nyakkendőt, mely *ildomos* volt, mint egy szonett és mégis tüzes, mint a szerelmes ének.“

[Ha így tart, az *ildomos* szó, melyet nem is oly rég keltettek új életre, utóbb maga se ismer magára. Eredeti jelentése: *okos* (prudens), mint a Münch. codexben: „Legyetek *ildomosok*, miként kegyök, és egyögyövek miként galambak“. De ezt hány tudja azok közül is, a kik élnek vele? Ma többnyire „illedelmes“ értelemben használják, merthogy *il*-lel kezdődik mindakettő.

A mi példánk „csinos“, „takaros“, „helyes“ jelentést ruház rá (Berzsenyiné: „*alak* szonett“).

Mindebből pedig nem az következik, a mit Simonyi ajánl, hogy „legjobb elkerülni mint határozatlan értelmű, szokatlan, elavult szót“,

hanem az, hogy szorítsuk régi igaz jelentésére. Tehát ne fogjuk rá, mint Simonyi teszi, a „gondos“ értelmet se.]

106. „Miképpen *botránykozik meg* a magyar nemzeti lélek ezen a nemzetközi lelketlenségen.“ „Ebből a semmi érdek által meg nem kötött magyar lélekből kitört a *megbotránykozás*.“ „A mi vádjaink ellen védekezzenek és *botránykoztató* hibáikat átkendőzzék erényekké.“

[Helyesen írva: „botránykozik meg“, „megbotránykozás“, „botránykoztató“. A ki *ny*-nyel írja, azt hiszi, hogy a „botránykozik“ ige így lett: „*botrány*+*koz(ik)*“, nem tudván, hogy *botrány* új szó, alig 80 éves, melyet éppen a régi „botránykozik“-ból úgy *vontak el* (l. NyUSz.). A „viszálykodik“ se a „viszály“-ból lett, hanem emez van elvonva amabból; azért is helyesebb így írni: *viszálykodik*.

107. „A hadnagy elmondotta, hogy már csak egy géppuskája maradt, a melyből addig lőtt, a míg a *töltényből tartott*.“

[Jól: „a *töltényben tartott*“ = a töltény tartott. Ez a magyaros szerkezet kezd feledésbe menni. Az újabb szótárakban nem találok. Példák: „Egyél, a míg *tart benne*“ (Gyarmathi) = míg van, míg el nem fogyott.

„Üsd, míg *benne tart*“ (Vörösm.) = míg élet van benne, míg mozog.

„Van neki ott embersége, míg *pénzébe' tart*“ (Arany) = míg van pénze, míg pénzt érez nála lezsig zsidó.

„Mig hát *tart az éjszakába'*“ (Tomba) = míg meg nem virrad, míg sötét van.]

108. „Elfoszlanak, mint az *iromba köd*, a mikor a hegyekről megrohanja a szél.“

[Ugyan milyen lehet az az „iromba“ köd? Tarka? foltos? pettyegedett? A mint van iromba tyúk, macska stb. Vagy sűrű? vastag? tömérdek? idomtalan? Nem tudom. Megkérdezném az ujságíró, de hiába kérdezném. Vagy nagyot nézne, vagy azt mondaná, hogy maga se tudja, de — szép szó!]

109. „Most Kerenszki és társai őrzik *csorbittatlan* örökségül II. Miklós csári hagyományait.“

„Szerencsétlenségre felhívásunk *meghallgattatlan* maradt.“

[Az aláhúzott szók helytelenül vannak írva két *t*-vel. Mert bennük a fosztó képző (atlan) *t*-végű igetövekhez járult: csorbit+atlan, meghallgat+atlan. Tehát nincs itt semmi keresete a második *t*-nek. Ki írná ezeket: lát-atlan, vet-etlen, sirat-atlan, temet-etlen két *t*-vel?

Másképp itélem meg az ilyeneket: „Dicső Károly atyám apródja, nevelte“ (Arany) és: „Elvirított a rozs, meg is érti“ (Tomba). Az első azt akarja, hogy ne vehessük *verbum finitum*-nak (nevelte ő), a mi igenév (az ő nevelte); a másik azt érezteti velünk, hogy az ige jelentése: *ist reif geworden* = megérett.]

110. „Nyomort, pestist, halált hoznak a világra *czélokért*, melyeket be nem mernek vallani, *czélokért*, melyeket hazugsággal kellett takarniok.“

[Csupaszon hagyni itt a „czélokért“ határozót, idegenszerű. A rá vonatkozó relatív mondat miatt, jól magyarul, ki kell tenni elébe a mutató névmást: *oly*. Tehát „*oly czélokért*, melyeket be nem mernek vallani, stb“. V. ö. Hamlet monológjában (Arany):

„*Oly czél*, minőt óhajthat a nemes.“]

111. „Nagy vihar fogott el bennünket az afrikai partokon.“

[Vihar nem *elfog*, hanem *elkap*, *elragad*. V. ö. Sir Patrick Spens-ben:

„Nincs mér' sietni, jó uram,
Félek vihar kap el“ (Arany).]

112. „Mi öröme *kinek* telik benne?“

[Ebben ugyan senkinek. A személykérdő névmást kell előre rúgtatni, így: „*Kinek* mi öröme telik benne?“ V. ö. ezt a mindennapi szólást: „*Kinek* mi köze hozzá?“]

113. „Nem lehet csodálni, ha a jóra való, finom izlésű . . . E. belebetegedett és *beleutált* a barátaival és ellenségeivel folytatott küzdelembe.“

[Semmi szükség erre az új szóra: *beleutál*. Minek mellőzni a régi jót: *beleundorodott*, *belecsömörlött* stb.?)

114. „Nem lenne szabad *degeszben* őrizniök nyereségüket, hogy majd a háború után elosztják, stb.“

[Van *degesz*, van *dugasz*. Ezeket cserélte össze az ujságíró. Amaz anyyi mint: dagadt, tömött (v. ö. „dagad“ mellett: *deged*). P.

„Vette nevét *Degesz* domboru hasától“ (NCz.)

„Nem *degesz* már a tárczája“ (Tréfás vers).

Emez anyyi, mint: rejtkehely, a *dug* igéből (dugott hely). P.

„A dolog így történt. — Valahol *dugaszban*

Mély ó kut vala ott, rejtve fűben, gazban“ (J. Ö.).]

115. „A fontos csak az volt, hogy a csodatévő nedű . . . fölöt-
több alkohol tartalmu legyen és — *a fizetéssel ne neki legyen gondja*.“

[Helyesen többféleképp: „*a fizetésre* ne neki legyen gondja“, vagy „*a fizetés* ne az ő gondja legyen“, vagv „*a fizetéssel* ne ő gondoljon“, vagy „*a fizetés* gondja ne az övé legyen“.]

116. „Tisztelt Szerkesztő úr, az öreg Homéroszt még a legdühösebb pergőtűz sem akadályozza meg abban, hogy néha — *el-szundítson*.“

[Tisztelt Dunántúli úr, ön jól forgatja a tollát, de azért egészséges nyelvérzéke sem akadályozza meg abban, hogy néha — *el ne szundítson*.]

LEHR ALBERT.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

I.

ablakgyártó vö. *üvegablakgy*.

Adorján. 1500. Johannes *Adorján*. (Gr. Teleki ltár, Gyömrő. I. Lt., Elenchus XXIII., fasc. II. No. 1.)

Ágoston vö. *koszorúköto*.

Alcsi vö. *nagyszakállú*.

Aldott. 1420. Johannes dictus *Aldoth*; 1500. Item Andreas *Aldot*. (A budapesti mészáros-ipartestület czéhemelekei No. 3. és No. 8. 17. lap.)

alja vö. *Bárdalja*, *derékalj*, *Magyal alja*.

áll (*be-* = befagy). 1558. Ez idejgh penigh kevtünk az tizsa vize wolth, de immar az es *be allot* zabadon mehetwnk . . . (Éperjes város ltára. 1558 decz. 15.)

által (át, tul): 1544. Emit unam vineam in vineto Harnad *altal* in vicinitate Michaelis Zabo, Zek dyakne ura dicto. — 1545. In vineto Harnad *altal*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

aranyos-him. 1547. De illis ornamentis collaribus vulgo *Az aranyas himekről* quos iure me-

diante querebat . . . (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 35. lap.)

Aszalós. 1547. Thomas *Azalos* habet respondere. (Debreczen város 1547—57. évi jkve 9. lap.)

asztag. 1429. Duo cumulos magnos feni ipsorum wlgariter *azthag* vocatos . . . deportari . . . fecisset. (Eperjes város ltára: 152/b. szám.)

asztalglyártó. 1539. Scripseramus ad eandem ex parte cuiusdam *asztalgjyartho* . . . Nominatum *asztalgjyartho* una cum . . . (Eperjes város ltára: 1539 aug. 4. okl.)
1548. Relicta Joannis *Aztalgjyartho* . . . 1552. Joannis videlicet *asztalgjyartho* de Eperyes. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 51. lap. Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

Asztalnok. 1553. In negotio Petri *azthalnok*. (Kassa város 1529—1579. évi jkvében.)

Bánkódó. 1511. Paulus *Bankodo* et Thomas *Zerch* . . . (Debreczen város ltára: 400. szám.) 1547. Et Emericus *Bankodo* fideiusserunt Benedicto Santha Zabo. (Debreczen város 1547—57. évi jkve 6. lap.)

Bárd-alja. 1517. után. Item silva dolabrosa wigo *Bardallyu* ad unum aratrum terre se extendens ad quinquaginta. (Bártfa város ltára: 1517. után.)

becsültetés. 1558. Nehesseg nélkül *Bötsültetés* nélkül kötöm en ő keglmenec az en házamat . . . (Eperjes város ltára: 1558. febr. 2.)

biró: bírák vö. *szolgabíró, vársárbíró.*

Bitó. 1547. Ladislaus *bító*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

bokor vö. *mogyoróbokor.*

bolda. 1481. Capita gladiorum cum attinentiis *Boldu* dietis . . . Huiusmodi capita gladiorum ac *Boldu* eius. (Nagyvárad város ltára.)

Bolond. 1451. Stephanus vel Michael filii Petri *Bolond*. (gr. Teleki ltár, Gyömrő el. XX. fasc. II. No. 21.)

bolt. 1481. Ubi vero si quipiam hominum aut mercatorum vel *Bolta* habentium. (Nagyvárad város ltára.)

Bornemisza l. *Lajos.*

Borsós. 1561. *Borsoos* Ferencz. (Tokaj város törvénykönyvében, a város levelesládájában.)

Csacsogó. 1549. Domus Michaelis literati *czuczioghó*. (Kassa sz. kir. város 1538—52. évi jkvében.)

Csánkoló. 1449. Paulus *Chan-kolo*. (Debreczen város ltára: 146. szám.)

Csatornái. 1517. Consortis condam Georgii *Chatornas*. (Debreczeni ref. főiskolai kvtár, kéziratok R. 904. No. 18.)

csere vö. *lápós.*

Csukás. 1547. Coniunx Laurentii *Chukas*. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 39. lap.)

Csuklyás. 1547. Inter Stephanum *fekethe* et Michaelen *chuklyas*. (Debreczen város 1547—57. évi jkve 5. lap.)

Csulakos. 1481. Mathias *chulakos*. (Gr. Teleki ltár, Gyömrő. I. Lt., Elench. XXV., fasc. I. Extraneorum.)

Czékliás 1516. Ambrosius *Czeklas*. (Gr. Wass ltár, fasc. R. No. 12. Erd. Múzeum.)

Czipösütő. 1544. Cristophorus *cypo sythir* arestat. — 1550. domus christoferi *czyposewtheu*. (Kassa város 1538—52. évi jkvéből.)

derékalj. 1548. Item lego eidem pulvinar ut vocant *derekaal* unum simulcum cussino uno et dwhnam unam. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

deszka vö. *fűrészdeszka.*

disznó vö. *tizeddisznó.*

Dús. 1547. Michael *Dus* fassus est. . . Michael *Dus*. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 21., 25. lap.)

Eczetes. 1553. Arestum Ambrosii *Eczetes*. (Kassa város 1529—79. évi jkvében.)

egyenessedni(*meg*==megegyezni). 1555. Hogyha esz asztalgjyar-

tho janos *Meg* nem *ügenssednek*: Nagy mýhalý janossal, mely *ügenssegben* . . . (Eperjes város ltára: 1555 jan. 12. v. jún. 8.)

éltig vö. *mindéltig*.

ember vö. *nemes ember*.

Eperjes vö. *lakozni, Sókamarás*.

erdő vö. *lápós*.

Erdő-örzö. 1540. Joannis *Erde* *erze*. — 1544. Joannes *erdeü* *grizeü*. (Kassa város 1538—1552. évi jkvében.)

Erő. 1509. Laurencius *erew*. (Debreczen város ltára: 393. sz.)

Erszénygyártó. 1514. Contra providum Paulum *Erzengyartha* . . . (Brassó város ltára, Orig. Urkunden II. köt., No. 44.) — 1545. Michael *erzengyarto*. (Debreczen város 1547—57. évi jkve 4 lap.) — 1547. Relicta Michaelis *Erzengyarto*. uo. — 1552. Apud manus Andree *erzingyarto*. (Kassa város 1538—52. jkvben.)

Esperes. 1530. Anclag des *Oesperósz* Jorgs. — 1544. Arestat segetes Ladislai sarctoris *esperesth* dicti. (Kassa város 1529—79. és 1538—1552. évi jkvében.)

falábu. 1554. Gregorius *falabw* alias cognomento *fintha* dictus . . . (Kassa város 1538—52. évi jkvben.)

falka. 1509. Item Michael *Falka* iuratus fassus. (Gr. Béli Akos levéltára.)

faragó vö. *képfaragó*.

farsang. 1547. Promisit persolvere ad *farsangom*, sed . . . (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 26. lap. — Latinositott szó? vö. OklSz.)

Fekete vö. *Csuklyás*.

fazék vö. *vasfazékgyártó*.

feledkezni (*el*). 1540. Azt mely the k. hogý en mýndenestől fogwa *elfeletkeztem*. (Eperjes város ltára: 1540 nov. 14.)

Fésűs. 1534. Istwan *feschósz*. (Kassa város 1529—1579. évi jkvében.)

Fias. 1555. Vorpot *fýas* palne. (Kassa város 1529—1579. évi jkvében, vö. MNy. X, 42.)

Finta vö. *Falábú*.

fogó vö. *Ravaszfogó*.

fonál vö. *remek*.

Forintos. 1544. Obtinuit per ambrosium *forinthos*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

fölvonó kapu. 1637. Adusque portam uulgo *fevl uno kapu* dictam, quae ante praetactam arcemí foret. (Orsz. Levéltár. N. R. A. 429/38.)

fű vö. *nyílfű*.

Fürdős. 1548. Paulo *fyrdeus*. — 1550. Arestat Mathiam *fyrdeus*. (Kassa város 1538—52. évi jkvéből.)

Fűrész-deszka. 1522. Asseres de piceo ulgo *fyrz dezka*h ordinaretis. (Bártfa város ltára: 1522. III. 21.)

Gábris (= Gábor). 1538. Martinus filius nobilis quondam *Gabrielis alias Gabrýs* vocati. (Eperjes város levéltára: 1538 apr. 4.)

Galambos vö. *Rebegő*.

Garas. 1551. Andreas Kowach alio nomine *garas*. — 1545. Paulus *Garas*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

Gát-szeg. 1551. A feneto in territorio *gaathzegh* existenti. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

Gerelyes. 1534. Vorbot *Gerelósz* Albits. (Kassa város 1529—1579. évi jkvében vö. MNy. X. 183. OklSz.)

Gerendi vö. *törvény*.

godolyafa. 1290. Et prope virgultum quod *gemulchen* vocatur sunt tres meter terree et deinde vadit ad duos arbores *godolafa* vocatas. (Bars vm. ltára. Az OklSz. első adata 1362-ből.)

Gyalomtava. 1517 után. Item piscatura loca Danubialis vel Drawe aut Tycye *Thanya* dicta necnon piscina *Gyalomthara*. (Bártfa város ltára.)

gyártó vö. *asztal-, erszény-, hordó-, új-, kanna-, nyereg-, tölcsér-, tü-, üvegablak-, vasfazék-*.

Gyenge. 1547. Relicta Mathei *Gýenge*. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve. 1. lap.)

Gyertyamártó. 1547. Ad proposita *gyertyamarthone*. Dominam *gyertyamartho*. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve. 2. lap., 7. lap.)

gyümölcsény vö. *godolyafa*.

Halastópaták vö. *horh*.

Hámosos. 1542. Magdalena relicta Bartholomei *hamoros*. — 1544. Joannes Lippay arestat apud dominam *hamorosne*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

haraszt vö. *Térharasztja*.

Harcás. 1420. Nicolaus dictus *Harchas*. (A budapesti mészárosipartestület czéhemlékei Nr. 3.)

határ vö. *kettős*.

héj (*párna*-) l. *lepedő*.

hely vö. lakóhely.

Hernád vö. által.

him vö. aranyos him.

Hordógyártó. 1432. Thoma *hordogyartho*. (Gr. Teleki ltár, Gyömrő, I. Lt., Elench. XXIII., Fasc. I. Nr. 54.)

horh (*hork*): vízmedre, folyó ágya. 1539. Incipiendo a quodam meatu wlgo *horok*. Descendendo ad alium meatum wlgo *horok*, vbi occisi fuerunt laboratores scultellarum de *Kytherneÿ*, deinde ascendendo penes meatum *horok qui vocatur halasthopathak*. Vö. OklSz. *Horh*, utolsó adat 1448. (Eperjes város ltára 1539. máj. 30.)

horogkő. 1479. Ita limitando divisimus ut pote ab vno angulari lapide wlgo *horogkeu* in ipsorum curia a muro anteriori inter ipsos per medium erecto incipiendo. (Galgócz, gr. Erdődy ltár, ladula 37. fasc. I. Nr. 5.)

Ideges. 1450. Dominicus dictus *Ydeges*. (Orsz. Levéltár. Dl. 36407. fol. 93. Nr. 3. Az OklSz.-ban ugyanez az adat 1451-ből.)

Idő látott-levél. 1550. körül. Im ez Titulosban megh wagyon Irwan *Iderlathoth leveleth* az arwak es kÿs gyermekek kypeben holoth kelÿen wennÿ az Tutorsnak. (Debreczeni főisk. kvár, kéziratok R. 472—5.)

ijgyártó vö. *Portéka*.

író vö. *Képiró*.

Iskolás. 1542. Farad—Emerici *Oscolas*. (Orsz. Levéltár Dicalis coner. XLIII. kötet, 457. l.)

iszik k. *Lajos*.

Kabalás. 1518. Arestum Nicolai *kabalasch*. (Kassa város 1489—1528. évi jkvben.)

Kannagyártó. 1547. Georgius *lakatgyarto* habet responderere ad proposita Michaelis *kannagyarto*. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 8. lap.) — 1548. Jacobum *kannagyartho*. — 1548. Jacobo *kannagyarto*. (Kassa város 1538—1552. évi jkvében.)

Kaskötő. 1541. Jacobus *kaskethe*. — 1548. Jacobus *kaskatő*. (Sic! Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

Kamarás vö. *sókamarás*.

Kasos. 1547. Domina *Kasosne*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

Kenyérsütő. 1515. Lenhart *kenÿrschÿtőne* hatt erlangt auff den Jörg *schÿket*. — 1548 Leonardus *kenÿrsütő*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében és az 1515. évi jegyzőkönyvének töredékes példányában.)

kép vö. *nyakvágó*.

Képfaragó. 1544. Conjugem Wolffgangi *keepffarago*. (Kassa város 1538—52. évi jkvéből vö. MNy. X. 371.)

Képfaragóné. 1550. Filię olim. *keepfaragone*. (Kassa város 1538—52. évi jkvéből.)

Képiró. 1552. Domus Thome *kypiro*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

keresni vö. *törvény*.

keresztény-pénz. 1526. Pecuniasque *kwrezgyen penz* wlgo vocatum elegisset. (Bártfa v. ltára 1526. III. 14.)

kerület. 1480. Intelleximus qualiter terras usuales et arabiles *kereszselzeg* et kadarch *kerewlethy* vocatas. (Debreczen város ltára 276. sz.)

két vö. *remék.*

Kettős. 1540 körül. Vadnak *kettős hatarok.* (Szabolcs megye ltára. I. szekr. B. osztály, I. polcz. Actorum fasc. 2. Nr. 16).

Kincses. 1547. Laurentius *Kenches* protestatus est. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 9 lap.)

Kismester. 1548. Joannes *Kýsmester.* (Debreczen város 1547—1557. évi jkve. 52. lap.)

Kis-Ternye (Sáros m., Csánki I., 313.) vö. *horh.*

kölya-szekér. 1540. Currum unum sive plaustrum videlicet (*kolija zeker*) super quem... (Eperjes város ltára 1540. máj. 17.)

komplárság. 1481. Ferra cum *Masa* aliter... et quomodocunque ad lucrum quod *compolarsag* dicitur emere nequaquam possint. (Nagyvárad város ltára.)

Kondéros völgy 1334. Ibi transit ultra ad vallum *Konderosweugh.* (Gr. Wass ltár. Fasc. R. Nr. 3. Erd. Múzeum.)

Kopasz. 1523. Johannes *Kopaz* a meridionali. (Nyitrai kápt. protoc. 1520—1535. — 48/b. lap.)

Kormányos. 1547. Inter Franciscum *Kormanyos* et Georgium Nagy iudicium adiuvenit, quod ex quo Franciscus *Kormanyos* citaverat. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve, 30. lap.)

Koszorú-kötő. 1528. *Koszoro kőthe Agostonne* hat mit recht erlangt. — 1533. Vorbot der *Koszoro gether Agostonne.* (Kassa város 1489—1528. és 1529—1579. évi jkvében.)

Kotró. 1513. Vorboth *Kothro Myhals.* (Kassa sz. kir. város 1489—1528. évi jkvéből.)

kotyogó-üveg (?) 1540. Unum *kartogo Iweg* portare. (Eperjes város ltára: 1540 febr. 14; vö. *kotyogós üveg* Oklsz., NySz.)

Köntös. 1494. Petrum *kevnthes.* (gr. Erdődy cs. galgóczi ltára Lad. 96. fasc. 2. No. 5.)

kőrisedő vö. lápos.

kötő vö. kas-, koszorú-, toll-

Követő pattantyú. 1535. Item Bombarda | *Kewetheu pathanthýr.* (O. L.: U. et C. 99/25; egy szó?; az Oklsz.-ban közölve, de a *kewetheu* kihagyásával.)

közelség (?) vö. kerület.

Lajos. 1527. Vorbot *bornamiszya layos.* (Sic! Kassa város 1489—1528. évi jkvében.)

lakatgyártó l. kannagyártó.

lakik vö. törvény.

lakóhely. 1378. Super sessione curie themes *Lakohel.* (Gr. Erdődy cs. galgóczi ltára Lad. 50. fasc. 1. No. 6; az Oklsz.-ban nincs reá adat.)

lakozni. 1540. Nagý gyakorta meg emlekezem arról hogý mý-kepen *lakoztam* k. ott Eperjést. (Eperjes város ltára: 1540 nov. 14.)

Lápos 1517. Quarundam silvarum *Keures erdeu* et *lapos chereije* vocatarum. (Gr. Wass ltár, fasc. R. No. 14. Erd. Múzeum.)

lepedő. 1548. Habeo preterea et lecternia, ut vocant *lepedeu* undecim et *parnahey* novem. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

Lépő. 1500. Item providus Matheus *Lepew.* (Gr. Teleki ltár, Gyömrő, I. Lt. Elenchus XXIII. fasc. II. No. 1.)

Magyal. 1524. Silve *Magjál* et terrarum arabiliu *Magjál allja* ac *Magjál meg* vocatarum. (Nyitrai kápt. protoc. 1520—1535. 78. lap.)

marokvas. 1481. Secures autem et ferra *Marokwas* dicta. (Nagyvárad város ltára.)

máza (?) vö. komplárság.

merevedni (meg-). 1560. Es az kezem *meg mereuedet* hogý az Job kezemet az Zamhoz is nem wyhetem. (Szabolcs várm. ltára, I. szekr. B. oszt. I. polcz, fasc. 2. No. 4.)

me(é)ró vö. Vasme(é)ró.

mester vö. kismester.

mető vö. Posttómétő.

mindétig. 1567. Bak mýhalý hwtý vtan ast mongýa hogý mýn-

djltjg az Iklodj nemeseke volt. (Szabolcs várm. ltára, I. szekrény, B. osztály, I. polcz. fasc. 2. No. 10.)

mogyoróbokor. 1539. Vadit per quendam antiquam viam directe ad rubum *mogorobokor* . . . (Eperjes város ltára: 1539 május 30.)

mög vö. *Kondéros-, Magyarl.*

Művelős. 1525. Vorbot Martini *Meuelösch*. (Kassa város 1489—1528. évi jkvében.) — 1540. Lucas *Meueleus* decumbens. (Eperjes város ltára 1540 nov. 12.)

műves vö. *réz-, vásár-*.

nagy-szakállu. 1546. Andreas *Alczy Nagy zakabr* super scamnum. (Az Oklsztár utolsó adata: 1466. Kassa sz. kir. város 1538—52. évi jkvében.)

nap-támadat. 1550 körül. *Nap thamodath* felewl Erdews Ferencz zewleye. (Debreczeni főisk. kvtár. kéziratok R. 472/5.)

nemes ember. 1504. Item *Nemes ember* ein pank. (A budapesti mézárós-ipartestület czéhemlékei No. 8. 27. lap.)

Nevelős. 1546. Joannes *Neuelös*. Andreas *Neueleus*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

nyakvágó kép. 1540. Caspar Sarcetor iugera quedam circa *nyak wago keep*. (Kassa város 1538—1552. évi jkvében.)

Nyereggyártó. 1547. Quod Gregorium *Nyereggyarto* ter citavit. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 35. lap, vö. MNY. X, 374.)

nyilazni (meg-). 1543. Sebastianus Soska iure obtinuit equum per Benedictum fabrum, quem ipse *meg Nylazta*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

nyílfü. 1500. Novem particulas feneti seu prati vulgo *kylench nylyfeth*. (Orsz. Levélt. Dl. 36405. fol. 47. No. 1.)

Nyulász. 1561. *Nyulasz* Jakab. (Tokaaj város tvkönyve, a város leveles ládájában.)

Olajos. 1516. Vorbot *Olayosch* Margit. — 1517. Vorboth *Olayosch*

Peters. (Kassa sz. kir. város 1489—1528. évi jkvében.)

Olajverő. 1545. Emit a Nicolao *olajwero*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében; vö. MNY. X, 374.)

Oltvány. 1544. Furculos arborum in truncos insitos wigo *olthwan* fecissent cum equis effringere et destruere. (Szepes vm. jkve. I. kötet 141. l.)

ontás vö. *vérontás*.

Öklelő. 1547. Constituit Petrum *ektelew*. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 9. lap.)

ör(i)zö vö. *Erdőör(i)zö*.

Ösi(?). 1500. Equos curriferos varii coloris wigo *Erschy* similiter quatuor. (Gr. Teleki ltár. Gyömrő, I. Lt. Elench. XX. fasc. III. No. 1; e szó alakját nem értem, aligha azonos az *üsti* szóval, l. OklSz., MTsz., MNY., VIII, 444, IX, 78.)

Pacsirta. 1548. Demetrius *Nagy* habet respondere ad proposita Petri *Pachirta*. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve, 50. lap.)

Palaczkos. 1549. Unacum puero Joanne filio quondam Pauli *palazkos*. (Kassa szab. kir. város 1538—52. évi jkvében.)

pap vö. *safarina*.

párnahéj vö. *lepedő*.

Pasa, 1603. *Pasa* Marton. (Szabolcs vm. ltára I. szekr. B. 1. fasc, 21. No. 9.)

Patikáros. 1523. In qua circumspetus Georgius *Pathykaros* nunc residet. (Nyitrai kápt. protoc. 1520—1535. 37/b lap.) — 1548. Testamentarios Christophori *patikaros*. (Kassa sz. kir. város 1538—52. évi jkvben.)

pattantyú vö. *követő*.

pénz vö. *kereszténypénz*.

Penész(?) v. **Pénz.** 1530. Thomas *penez*. (OL. Kol. Mon. convent: Miscellanea sine elencho 50 fiók.)

pohár-üveg. 1540. Unum vitrum *pohar üveg* non magni precii: (Eperjes város ltára: 1540. febr. 14.)

Portéka. 1516. Johannes *Portheca* et Martinus *Ygyartha* . . . Providus Johannes *porteka*. — 1518. Vorbot Johannis *porteka*. (Kassa sz. kir. város 1489—1528. évi jkvéből.)

Portörö. 1550. Domus Gregorii *portheurew*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.) — 1561. *Portörö* Istuan. (Tokaj város törv. könyve, a város leveles ládájában.)

Posztómető. 1547. Andreas *poztomethw* protestatus est. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 30. lap.)

Prókátor. 1573. *Prokator* Mihaly. (Tokaj v. törvénykönyvében, a város leveles ládájában.)

ptrücsök. 1545. Paulus *pthuczók* (Kassa város 1538—52. évi jkvében.) — 1609. *Pthruczók* Istuan. (Tokaj város törvénykönyvében.)

puska. 1443. Quadraginta *pucas* etiam laborari et parari faciat. (Brassó város ltára. Original Urkunden III. köt. No. 15; hazai latin alak.)

puszta vö. *Sajtós*.

Püspök. 1517. Relicta condam Gregorii *pyspek*. (Debreczeni ref. főiskolai kvtar. Kéziratok R. 904. No. 18.)

Ravaszfogó. 1549. Sebastiano *Rawaszfogo*. (Kassa város 1538—52. évi jkvéből.)

Rebegő. 1552. Arestat vineam a Jacobo *galambos* relicta Margaretha Mathei *Rebegew*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

remek. 1545. Dnas porciones val ligaturas filarum wigo *kepth remek ffanalat* male a se perditatum. (Kassa város 1538—1552. évi jkvében.)

Rézműves. 1544. Relicta consors Mathie *Rezmywes*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

safarina. 1545. Expeditus est a iure domine Hedwigis *papsaffarinajja*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében; vö. OKI Sz.)

Sajtós v. Sajtós. 1481. Et sexta desertá *Sajthoos puzthajja*. (Gr.

Teleki ltár, Gyömrő, I. Lt., Elenchus XXV., Fasc. I. Extraneorum.)

Sókamarás. 1538. Pixidarius domini nostri graciosissimi Andreas *Sokhamaras* de vestra civitate *Epperjes* existens. (Eperjes város ltára 1538. máj. 3. okl.)

Sóvágó. 1530. Benedictus *souago*. (Orsz. Lt. Kol. Mon. conv. Miscell. sine elencho 50. fiók.) — 1603. *Souago* Janos. (Szabolcs vm. ltára. I. szekr. B. 1., fasc. 21. Nr. 9.)

Süket vö. *Kenérsütő*.

sütő vö. *Czipó-*, *Kenyér-*.

szabó vö. *Szürszabó*.

szakáll vö. *nagyszakállú*.

Szappanos. 1553. Vorbot *Zappanos* Lukach. — 1552. Relicta consors christofori *Zappanos*. (Kassa város 1529—1579. illetőleg 1538—52. évi jkvében.)

szeg vö. *gátszeg*.

szekér vö. *kőlyaszekér*.

Szítás. 1494. Petrum *Scitas*. — 1519. Johannes *Zjthas* civis civitatis Nitriensis. (Nyitrai kápt. protoc. 1520—35. — 69. b. lap. Gr. Erdődy csal. galgóczy ltára: Lad. 96. f. 2. Nr. 5.)

szolgabíró. 1404. Michael de Hegresd Kiliani et Blesko iudex nunc in Baan, quatorque seniores comitatus Trinciniensis *Solgabirak* nuncupatis. — 1405. Quatorque iudicibus senioribus comitatus Trincinensis *Solgabirag* nuncupatis. (Brogyáni ltár, Nyitra várm. levéltárában.) — 1522. Salgay Andras unszer nochpar welcher eyn *solga Biro* ist. (Bártfa város ltára 1522. IV. 23.)

Szurok. 1433. Johannem *Zurok* iudicem nostrum specialem. (Debreczen város ltára 95. szám.)

Szűcs vö. *Bánkódó*.

Szürszabó. 1552. Ambrosius *Zewrszabo*. (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

támadat vö. *naptámadat*.

Tánczosnő 1547. Domina Margareta relicta *tanchosne*. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve, 31. lap.)

tanya vö. *Gyalomtava.*

tartó vö. *Zászló tartó.*

Tér (?) *harasztja.* 1552. In promontorio *Theer harasztja.* (Kassa város 1538—52. évi jegyzőkvében.)

Ternye (Kis-, Sáros m. Csánki I., 313.) vö. *horh.*

Tímár. 1547. Inhibet domum et res Laurencii *Thimar.* (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 21. lap.)

tizeddisznó. 1572. tugia azt, hogy Zekel antal az *tized dýznot* kettzer wotte el. (Szabolcs várm. ltára, I. szekr. B. oszt. I. polcz. Fasc. 3. Nr. 5.)

tó (halas-) vö. *horh.*

Tollkötő. 1595. Hagyot volt depositomul Kalnay alias *Tholkeóteó* Peternel. (OL. Kol. Mon. conv. Miscellanca sine elencho 50. fiók.)

Tölcsergyártó. 1547. Contra michaelem *techergjarto.* (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 31. lap.)

törő vö. *Portörő.*

Törvény. 1551. Ac ipse Christophorus in medio litis wlgo *Theurwenbe laknek* a quaquidem Causa Georgius *Gerendi* appellatione. (Orsz. Lt. Gyfshvári Lymbus 1. cs. 3.) — 1564. De Annak vtanna Kemechýey Istwan *teürwenyel kereszthe* Kemechýey Benedeketh *teürwenyel* wewthe el tewle. ew tewle *teürwenyel* wewthe el Kemechýey Istwan. (Szabolcs m. ltára I. szekr. B. oszt. I. polcz. Fasc. 2. Nr. 7.)

Turós. 1547. Franciscus *tueros* habet respondere. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 25. lap.)

Tüdő. 1547. Per compositionem Andrae *Thurdeu* conveniunt. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 37. lap.)

Tügyártó. 1547. Gregorius *Thu-gjarto* inhibet domum Gregorii Bodoni. (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 40. lap.)

út vö. *vévút.*

uzsonna. 1547. Inter michaelem Tot et ladislauum *Osonna.* Ladislauus *Osonna.* (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 16. lap.)

üsti vö. *Ósi.*

üveg vö. *kotyogó-, pohár-.*

üvegablak-gyártó. 1539. Cum uno *Iwegablakgyartho.* (Eperjes város ltára: 1539 aug. 4. okl.)

Vadas. 1547. Omnes res Joannis *vadas.* (Debreczen város 1547—1557. évi jkve 27. lap.)

vágó vö. *nyak-, Ső-.*

Varró. 1547. Matheus *Warro.* (Debreczen város 1547—57. évi jkve, 4. lap.)

Varsás. 1561. *Varsas* Janos. (Tokaj v. törv. könyvében, a város levelesládájában.)

vas vö. *marokvas.*

vásárbíró. 1550. Horrei Martini *Wasarbjyro.* (Kassa város 1538—52. évi jkvból.)

Vásármives v. vásárimives (?) 1547. Benedictus *Wasarimives* (sic!). (Debreczen város 1547—1558. jkve, 47. lap.)

Vasfakégyártó. 1544. D. judex Joannes *wasfaszegjartho.* (Kassa város 1538—52. évi jkvében.)

Vasme(é)ró (?) 1552. Ab emptione vinee Gasparis *Wasmereu.* (Kassa város 1538—52. évi jkvéből.)

vérontás. 1567. 2. Petnyhazý matyas Jobagya toth agoston azon eskut, hogy az vágas Iklodý földönys eset es az Petnyhazý földönys de az *výr ontus* az kozfoldon az az hatarban. (Szabolcs várm. ltára, I. szekr., B. osztály, I. polcz, fasc. 2. No. 10.)

verő vö. *Olajverő.*

vévút. 1523. Superiori via *Weruth,* altera in . . . (Nyitrai kápt. protoc. 1520—1535. 48/b. lap.)

Víg vö. *Zászló tartó.*

Zászló-tartó. 1542. Gregorius *Zazlo Tharto* contentum reddidit Nicolaum *Wyg.* (Kassa város 1538—1552. évi jkvében.)

Zeke. 1509. Sýmon Zeke iuratus fassus est . . . (Gr. Béli Ákos levéltára.)
 zszugorodni. (fől-): 1560. Az ket labam *felsugorodot*. (Szabolcs-várm. ltára, I. szekr. B. oszt. I. polcz, fasc. 2. No. 4.)
 Közli: IVÁNYI BÉLA.

II.

Székes-Fehérvár városa levéltárából.*

fecskefarok, 1786: „Mikép volt megjelölve azon Marha? — „Jobb fülébül allul volt kivéve, ezen kívül pedig az bal füle *fötske farokra* metzve“ . . . 816.

fecske-fekete, 1789: „A másik (ló) *fötske fekete* köptzös, mint egy 11. esztendős“ . . . 1208/1212.

fecske-hasú, 1789: (a német körözölevélben: *dunkel roth*-nak van jelezve,) „Varga Pálé (ló), kettő fakos (fakós) *fecske hasu*“ . . . 170/174. . . . „egy Szamár Örru Paripa *fetske hasú* lovon szokott leginkább járni“ . . . 677/679.

fehéretlen, 1785: „Három vég Vásznot (lopott el), melyek közül egyik *fehéretlen*, Ketteje pedig mint egy félig ki van fehéritve“ . . . 482.

fehér réz, 1784: . . . „ugy a közepin ezüst Csipkébül kereszt volt ki varva; item kelyhet *takaró fekete* velumot, melynek a szélein *fehér réz* Csipke volt, ugy a közepin *fehér Réz* Csipkébül kereszt ki varva“ . . . 272.

fejőre adni, 1786: . . . „az dolog így van magában, hogy én Kálozdon lakozó Boros János sogoromnak Kétt Tehenet borjastul *Fejőre által adtam*“ . . . 530.

fejről-fejre (am. fejenként), 1785: . . . „Azért mi *fejrül fejre* minden esetre magunkra vállaljuk az Kezefséget, olly moddal, hogy“ . . . 165.

fekete kenőcse, am.: *suviksz*, 1789: . . . „sudasar bajuszú, melyet viaszszal egyelétett *fekete kenőcsével* kiszokot(t) pödreni“ . . . 1258/1263.

feküvő nyavalya, 1786: „Alább irattak vallyuk azon Purgeri Hitünkkel, melylyel ezen Nemes Városhoz lekötöztettünk Hogy Bol-dogult Málits Istvánné Utolsó *feküvő Nyuvalájában* Magához szolli-tattván következendő szobeli végső rendeléseit előttünk tette“ . . . 850.

felba, 1789: „Egy Vörnyeges (vagy is a' mint máskint fzocták nevezni) *kutsanel* színü egész férfi öltözet, mely egy vörös blushoz (értsd: ném. *plüsch*, frez. *peluche* ,halbsammet') igen hasonlító, más-kint *felba* nevezetü bélléfsel meg béllöltt mentéből, dolmányból, és-nadrágból álló“ . . . (bestehend in einem Mannspelz, mit rother *Felba* gefüttert). 1336/1339.

felcsappantott, 1789: . . . „Nagy Kaila *Balogos szarvú*, kék szőrü, magos szál kurtás farkú ökör, első és hátulsó lábaira *csaihos*, vagy is *Csámpás*, jobb füle alóról *fell csapantott*, ball füle pedig egészen csonka“ 553/560.

feledetlenség, 1789: . . . „Subscribálnak Hütvöse Instált, ha hogy Főlséges Consiliumnak repraesentáltatotte, avagy *feledetlenségbül* 14 juhokk refusioja ky maradot“ . . . 349.

felesülni, am.: felényi részben részesülni, 1786: „az anya még élteben mindenkibül felétt Nékie atta, de Ű nem elégedett meg,

* L. MNy. XII, 232, 342.

hanem még halála után is a melyekből már *felesültt*, mingyarást az olmáriombul szömön (igy?) láttára el vitte“ . . . 46.

felgerjeszteti, 1786: . . . „és Szilágyi Uram annál Inkább mon-dotta hogy üssétek, és verjétek, és annál inkább *fel gerjesztette* őket az verekedésre“ . . . 166.

félhúsú, 1788: „N. N. . . későn estve eő kegyelmének az Ebeši Pusztán lévő Tanyáján meg nyergelvén a' szekeres nyereggel egy *fél husu* vastag kilentzedfü kehes Pely Lovat . . . el sző-kött“ . . . 1436/1445.

félkoronás tallér, 1788: „két Ulmi Hajós Mesternek . . . 1687 *fél Koronás Tallérok* hordocskaval edgyütt melyben voltak, el vesz-tek“ . . . 1416/1419.

felkölcsonözni, 1786: „Alább írt alazatosan instál, hogy Felesége édes Atyától *fel kölcsonözött* 340. aranyokból aló adóságot, mely“ . . . 803.

féllajblü, 1789: . . . „kik nadrágot, *fél lajblit*, vagyis inkább *mely (mell) fődözöt* kartonból és a *Párkány Matériának* leg alább való neméből egy hamu színü ujas laiblit visel“ . . . 1258/1263.

feloldozó-levél, 1786: . . . „mikor az ő számadása igaznak talál-tatott, 's ez iránt néki *fel-oldozó levél* (Absolutorium) adatik“ . . . 425.

felosztzni, 1788: . . . „A testvér Néunyei az Attya jószágán úgy gondoljuk, hogy *fel osztotak*, de néki még ekkoraig semmit sem adtak, holott pedig ő is olyan *jufsos* a' jószághoz, mint a Testvér Néunyei“ . . . 102.

felprédálni, 1787: . . . „az idén Szent Mihály Napi *Szabadság-kor* egyszer is mászszor is 22. darab Lovakat *felprédálván* négy válo-gatott csikókkal . . . elsőkött“ . . . 87.

félrás, 1788: . . . „egyik szoknyája fehér és zöld, a másik pedig egészen zöld *fél Rássból* való“ . . . 942/949.

felüladás, 1784: „ugyan ezen Háznak hozzátartozandóival együtt meg vételére kötelezem magamat 1000. i. e. Ezerfrt és *felül adás képen* 50. i. e. ötven ft-nak le tevésére“ 128.

felülő tompor, 1789: „Az első pej Kantza a *fel ülő tomporán* a csipején felül I. T. Bélyeg vagon“ . . . 134/139.

(Folytatjuk.)

MOENICH KÁROLY.

NÉPNYELV.

Szalontai tájszó k.*

kerek-pérecz: őszintém mir nem montad még néki, hogy kerek-pérecz, úgy van ni!

pérgő: kis kolomp (válogat, mint juhász a pérgőbe).

peselős fazék: lyukas fazék, melylyel a kövezetet, konyha földjét szokás felocsolni.

pést: női szemérentest.

piczirkó, *puczurka*: piczinyke.

placsinta: a gyerekek lapos

köveket dobnak vízszintesen a víz tetején (szűrnek, l. Nyr. 44: 404.) és ha az a víz tetején tovább

csúszik, akkor placsintát fogtak.

plajás: rendőr.

poczok: kis deszkadarab, mit az ágyak lábai alá tesznek.

pocséta: tócsa, pocsolya.

pónyász: botorkál, odamarad (az istennyila tuggya, huⁿ pónyász eddig!)

* L. MNy. XIII, 125, 211.

poszógó: büzbogár.
potrohájós: nagyhasú.
potyó: has (teli tömte a potyóját).
pringelt: borralaló.
leprifungol: nem sikerült a terve, vége van.
prunkuj: gyermek (tréf.)
puđri: kis, kövér, csinos asszony.
ragasz: ha a kenyér a kemencében egy másikkal összeragad és szétválasztják, az összeragadás helyét nevezik így.
rányi: rossz nőszemély.
mégréczitál: rendre szoktat.
riféřál: hazaviszi a kész munkát.
rócsányi: nagy és piszkos vmi.
rőffencs, rőhencs: kaczagó természetű.
erőfőł: elillan, elsompolyog.
megrőkőnyöz: megrőntgenez (mos má jó vagyok, me megrőkőnyősztek).
safrak: blúz.
salabunkó: bolond, eszelős.
vⁿ satrafók: öreg asszony.
seggeřge: valami rokona, hozzátartozója.
serbeli: éjjeli edény.
séřafikál: sétál.
serető: tésztanıjűtő.
sistėřikél: sistereg az égő fa, mikor vizes, vagy serczeg a hús, mikor sül.
snájđerfáni: tolonczos, rendetlen öltözötű nőszemély.
som: egy jó dűfföt a hátába somj oda.
storombándli, sturumpántli: harisnyakötő.
supánkodik: sopánkodik.
besuttyan: besurran.
zsírbasült: fánk.
süttyenkedik: gubbaszt.
szakálka: állkendő.
muszkaszar: szerb tövis.
ördőgszar: fekete czukor.
szarbanka: bübosbanka.
rókaszél: déli szél.
csókaszēmű: a mely lónak szemgolyója körül fehér a szeme.
szėřzék: ráadás.

szimóklál: szaglálva keres (fináncz, kutyá).
szumán: szűr.
szufla: lélegzet.
tacsi: ügyetlen.
takompóc: taknyos.
tanálkozódik: ek kis piz nállamis.
tányéros: tányértartó a falon.
toktartó: tolttartó.
mėgtartozik: úgy kilököm, hogy az uccza közepiⁿ tartozik még.
taskuja: skatulya.
toló: az ágy alá toltató gyermekágy.
tomlė: ügyetlen, mafla.
topa: csúnyajárású ember vagy állat.
toppancs: nagy lábú ember.
tőkőmpötty: kicsi ember (tőkmag).
tőřekėł rosta: ritka, nagylyukú rosta.
tőřes: alacsony, kövéres, de csinos (oaⁿ kicsi tőřes mėnyėcske!)
trėberės: ittas.
türök: csordáskürt, melyből türköl.
újjas: kiskabát.
szalmásút: tejút.
vaczáholódik: nehezen készülődik.
vaczargás: a hatvanéves ember munkája má nem sokat ir, am máⁿ csak oaⁿ vaczargás!
vaktá: gőzmozdony.
szėlvári: bolond.
vihancz: rossz személy.
csuporvirág: petrezselyemlevelű boglárka.
sásvirág: sásliliom.
borsóvirág: szarvaskerep.
virivaczújó, viriváré: zsvaj.
zoldásbor: spriccer.
zodrűcskő: szőcske.
zsákol: a malomban, raktáraknál a zsáket hordja.
zsalni: lopni.
zsámli: zsamoly.
zsanálni: beszélni (nė zsanáj aunit má te!)
zsebi: zsebkendő.
zsondár: csendőř.

SZENDREY ZSIGMOND.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXVIII. Választmányi ülés (1917 május 28-án).

Szily Kálmán elnöklete alatt jelen vannak: Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Gulyás Pál, Mészöly Gedeon, Nagy Gyula, Pais Dezső, Tolnai Vilmos, Vargha Damján, Viszota Gyula választmányi tagok. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztáros.

1. Elnök az ülést megnyitja.

2. Jegyzőhelyettes fölolvassa a márczius 20-án tartott választmányi ülés jegyzőkönyvét. — Hitelesítettik.

3. Elnök előterjeszti az Arany János emlékezetére tartandó rendkívüli közgyűlés tárgysorát s a választmánynak ezen az ülésen előterjesztendő korábbi határozatait (l. fönt 214. l.) azzal a hozzáadással, hogy Tolnai Vilmos nemcsak Lehr Albert Arany-magyarázataihoz, hanem Arany János nyelvészeti dolgozataihoz is készített szömutatót.

4. Elnök szóba hozza a VI. hadikölcsön ügyét és indítványozza, hogy a Társaság erre is, mint az elsőre, 15.000 kor. névértékű kötvényt jegyezzen. Az első hadikölcsönre jegyzett 15.000 kor. ez évben előreláthatólag törlesztve lesz s így a Társaság az újabb 15.000 kor. jegyzést annál is inkább meg fogja bírni, mert a tartozás után $4\frac{1}{2}\%$ kamat fizetendő, a hadikölcsön-kötvények pedig 6% kamatot hoznak. — A választmány az indítványt egyhangú lelkesedéssel elfogadja s fölkéri az elnökséget, hogy a Magyar Földhitel-Intézet útján, a Társaság külön folyószámlája terhére 15.000 kor. névértékű hadikölcsön-kötvények jegyzése dolgában tegye meg a megfelelő lépéseket.

5. Elnök jelenti, hogy Erdős János tagtársunk följánlotta Társaságunknak hódmezővásárhelyi tájszógyűjteményét, melyet az Elnökség fölhasználás végett a M. Tud. Akadémia Szótári Bizottságához tett át. A Szótári Bizottság az anyagot értékesnek találta s a körülbelül 10.000 szóból álló gyűjteményt a készülő Nagy Magyar Szótár számára 600 koronaért megvásárolta. Minthogy Erdős János a tájszógyűjteményt Társaságunknak teljesen önzetlenül engedte át, elnök a 600 koronát tiszteletdíjúl a gyűjtőnek följánlotta, a ki azonban erről Társaságunk javára lemondott. Elnök tehát indítványozza, hogy e 600 kor. összeg, mint „Tökésítés Erdős János nevére“ a Társaság alaptőkéjéhez csatoltassék, Erdős Jánosnak pedig a választmány az értékes tájszógyűjteményért fejezze ki köszönetét. — A választmány elnök indítványához egyhangúlag hozzájárul.

6. Titkár jelenti, hogy a Társaság új alapító tagjaul jelentkeztek: Tolnai Vilmos,

Déli Vaspálya Társaság.

Rendes tagul:

Gulyás Sándor (Szarajevo) aj. Németh Gyula. — Ezenkívül Horger Antal neje emlékezetére tett alapítványát 200 koronával gyarapította. — Az ajánlott tagok megválasztatnak, Horger Antalnak pedig a választmány alapítványa növeléseért köszönetét nyilvánítja.

7. Pénztáros jelentést tesz a pénztár állásáról. Bevétel volt április 30-ig 6902-95 kor., kiadás 4640-76 kor. Takarékpénztárban van 1000 kor. s készpénzben a kézipénztárban 1262-19 kor.

8. Elnök az ülést berekeszti.

LIX. Főolvasó ülés. (1917 június 12.)

Szily Kálmán elnöklete alatt jelen vannak: Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztárnok, Erdélyi Lajos, Gomboz Zoltán, Mészöly Gedeon, Németh Gyula, Simai Ödön, Szemkő Aladár, Szigetvári Iván, Tolnai Vilmos, Zlinszky Aladár, Zolnai Béla, Zsinka Ferencz r. tagok. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztárnok.

1. Simai Ödön: Kazinczy Tübingai pályáirása.

2. Perényi József: A „Nyelvművelő Társaság“ fennmaradt kéziratai. Előterjeszti Melich János.

LEVÉLSZEKRENYÜNK.

47. Horvát-Dalmát-Szlavon-országok. R. T. a MNy. ez évi 95. lapján kifogásolja, hogy az újságok (pedig nem csupán azok, hanem az állami okiratok is) mostanában untalan Horvát-Szlavon-Dalmát-országokról beszélnek.

Bizonyára nem tudja R. T. (különben magyar ember létere alig beszélne így), hogy itt a többes számnak a magyar nemzet szempontjából igen nagy közjogi jelentősége van. A horvát és szlavon országrészek régen annyira különbözők voltak, hogy egész 1557-ig gyűléseiket mindig külön tartották, az igazságügy terén külön szokásjogaik, az 1225, 1259, 1274—75, 1358—89, 1419—1435 években külön bánjaik voltak. Most is megvannak külön czimereik és zászlaik.

Soha semmiféle törvény nem egyesítette ez országrészeket (vagy, mint most mondják, társországokat) egységes horvát-dalmát-szlavon-országgá. Ez csak a horvát túlzóknak, a magyar nemzettől elszakadni kívánó, trojedina kraljevinát (= három megye királyság) kiáltozóknak óhajtása.

Lehet tehát, hogy magyarosabb lenne, ha ezen, most egy bán alatt és egy önkormányzattal bíró társországok jogi különállását így fejeznék ki: Horvát- és Dalmát-, továbbá Szlavonország, de míg az országgyűlés és a magyar király másként nem intézkedik, a magyar szent korona jogainak megóvása végett ragaszkodni kell a régi magyar kancelláriától használt „regna Croatiae, Dalmatiae Slavoniae“ kifejezést tolmácsoló: Horvát-Dalmát-Szlavonországok-hoz.*

KARÁCSONYI JÁNOS.

48. Emberöltő (vö. MNy. XIII, 194). Az emberöltő nem csupán Arany műveiben van meg, hanem él a szalontai nép közt is. Gyakran hallani ilyent: „úgy két-három emberöltő előtt, még a nagyapám idejibe“.

Sz. Zs.

49. Cséta. A Nyr. XXI, 566. lapján az van, hogy a Zalamenti emberek az alacsony, de igen erős fajtájú szarvasmarhákat *cséta*-fajúknak mondják; átvitelesen használják a szót tagbaszakadt emberekről is (l. MTsz. is). — Most egy kérdés alkalmából arról értesülünk, hogy Győrmegyében a *Cseta* név becéző keresztnév *István* helyett.

K. P.

* Államjogi szempontból megokolható a Horvát-Dalmát-Szlavon-országok használata, nyelvi szempontból azonban akkor is helytelen marad. A hogy helytelen, ha valaki így szól: mi *Angol*-, *Olasz*-, *Francia*- és *Oroszországokkal*, s nem *országgal* állunk harcban, azonképen helytelen nyelvi szempontból a fenti használat is.

SZERK.

50. Öltő saru. A NySz. (II. 1176) e szót Szokolyai István „Sérelmes Lelkeket gyógyító Balsamom“ cz. munkája 220. lapjáról idézi. Ott azonban hiába keressük. Megvan azonban ugyancsak Szokolyainak „Áhítatos Könyörgések“ (RMK. I. 1098) cz. munkájának ugyancsak 220. lapján. Sz. K.

51. Bakáink nyelve. Nagyabajszú magyar legény, harczedett hős, a ki sohasem hallott más szót, mint a magyart, hazakerül a frontról és meséli otthon, hogy hogyan is volt az . . .

— Mi Taniszló alatt rasztoltung a stallungban. Egyszer csak a bóbachter jelenti, hogy mozog a muszka. A kanonirok szalveneket adtak, minket unternémungba kültek, a czvájtesz bataljon is marsberájt lett, pedig az addig rezervában volt, a hoptmány úr felhuzta a brovlingot, a fájerverfelek kegyetlen dolgoztak, sturmoltunk, egy firer elesett, a muszka kunyorált: pánye, pánye . . .

A derék falusiak bólongattak. Úgy tettek, mintha értenék, hogy mi is történt Taniszló alatt. (A kolozsvári „A Hétfő“ 1917 augusztus 7-iki számából.) Közli: VERESS ENDRE.

52. P. R. írja: Az „Esti Újság“ 1917 ápr. 15-i számában IBSEN: Rosmersholm darabjáról van szó, a melyet a Nemzeti Színházban április 14-én adtak. A darabban szereplő Rosmer János lelkész Odry játszotta, kiről az ismertető ezt mondja: „a színésznek ez lesz legnemesebb produkciója. *Pasztorus* meleg hangja, férfiaságának lenyűgöző ereje . . . stb.“. Megvallom, a *pasztorus* szót teljesen nem értem. Talán a német *Pastor* „lelkész“ szóból van formálva latinos -ussal? Kérek szíves választ.

53. R. P. írja: Egy társaságban arról vitatkoztak, milyen eredetű a *Szentirmay* családnév. Az egyik azt állította, hogy *Irma* nevű szents így nevével jelölt hely nincs, ezért a név valami félreértés eredménye, vagy pedig csinálmány. A másik azt vitatta, hogy *Szentirmay* tulajdonkép a. m. *Szent-Imrei*. Minthogy a kérdést megoldani nem tudtuk, elhatároztuk, hogy megkérdezzük a t. Szerkesztősegtől: kinek van igaza? — Felelet: Az *Irma* keresztnév nemcsak nálunk, hanem külföldön is gyakori, különösen a francziáknál. Náluk *Szent Irminának*, Dagobert király leányának nevéből rövidült el (Almanach Hachette); a magyar Hierolexicon azonban e nevet egynek veszi az *Emerentianá*-val is (1845), holott mi magyarok, mintegy száz év óta, Máriát értünk rajta. Ballagi Magyar-német szótárai szerint, egészen a legutolsó (1890-i) kiadásig, *Irma* am. *Emerentia*; ellenben az ő Teljes szótára is (1873) azt mondja, hogy *Irma* nem egyéb, mint „Mária magyarosított változata“. Eddigi tudomásom szerint nálunk a legrégebb *Irma* Gróf Forgách *Irma*, Gr. Péchy Konstantinné, ki 1822-ben született. A mi pedig a helynevet illeti, *Szentirma* helységünk csakugyan nincs egyebütt, mint Jókai „Magyar Nábob“-jában és „Kárpáthi Zoltán“-jában (1853.4) s a *Szentirmay* családnév is e két regényben fordul elő legelőször. Az első, ki nevét *Szentirmayra* változtatta (1871-ben), Scharenbeck József volt, Ranolder veszprémi püspök jószágkormányzója. (V. ö. Szentiványi Zoltán: „Századunk névváltoztatásai“ és Eötvös Károly: „Utazás a Balaton körül“.) Sz. K.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XIII. KÖTET.

1917 NOV.—DECZ.

9.—10. SZÁM.

A *van* és *vannak* úgynevezett kihagyása.*

Finnugor szövegek olvasgatása közben mindinkább érzem az űrt, mely a finnugor nyelvek természete és a mi nyelvtani elméleteink között tátong, mely űr indogermán viszonyoknak a finnugor nyelvekbe való belemagyarzásából keletkezik. Ilyen belemagyarzott elmélet a következő is: A pusztá állítmány mindig személyragozott ige. A harmadik személyű alanyról látszólag névszóval (főnévvel, melléknévvvel, számnévvvel) is kimondhatunk valamit. Az ilyen mondatokban azonban a névszó nem állítmány, csak állítmányi kiegészítő, a mely mellől a *van* és *vannak* igealak a magyar nyelvben elmarad. Az ilyen mondatokat állandó hiányos mondatoknak lehet tekinteni. Ím az indogermán kénszerzubbony a finnugor mondattanon!

A *van* és *vannak* úgy. kihagyására vonatkozólag a mai nyelvszokás a következő: A *van* és *vannak* igealakot a jelentőmód be nem fejezett történési egyszámú és többesszámú harmadik személyében nem teszszük oda az állítmányi jelző és értelmező mellé, hacsak nincsen nyomaték rajtuk. (Félreértés elkerülése végett ezen utóbbi esetet tárgyalásunkból mindjárt kirekesztjük. Vö. Nyr. XXIX, 2.) Pl. *Három menyasszony. Barátaim katonák. A gyermek jó. A gyermekek jók. A magyarság száma 10 millió. Tied a dicsőség.* Az ilyen mondatokat egyszerűen nominális mondatoknak nevezzük.

* Ezen kérdés irodalma: BRASSAI S.: A magyar mondatról. (M. Akadémiai Értesítő, a Nyelvt. és Széptud. Oszt. Közl. I. és III. k. 1860—5.) SIMONYI Zs.: A főnévi igenévről. Nyr. XIX. Alany és állítmány. Nyr. XXIX. A *van* ige hiánya. NyK. XXV. ZOLNAI Gy.: Mondattani búvárlatok. NyK. XXIII. PETZ G.: Van-e nyelvtani alany és állítmány? Phil. Közl. XXIV. VERESS I.: „Van” alak- és mondatana. Phil. Közl. 1890. Pó:köt. II. BALOGH P.: Az ige szereplése a mondatban. Nyr. XVII. Főnévi igenév mint állítmány. Nyr. XIX. ERDELYI L.: Az összevont mondat modern szempontból. NyK. XXVI—XXVII. Mondattani tanulmányok. NyK. XXVIII. KICSKA E.: Alany és állítmány. Nyr. XXIV—XXV. Alany vagy állítmány. Nyr. XXX. Még valami az alanyról és az állítmányról. NyK. XXI. Van-e psicológiai alany és állítmány? NyK. XXXI. Mondattani egyenletek. NyK. XXXIII. A subiectum és praedicatum a grammatikában. Bpest. 1908. KALMÁR E.: Mi a különbség a lélektani, logikai és nyelvtani alany és állítmány között? Nyr. XXVIII. Alany és kiegészítő. Nyr. XXXII. Állítmány és alany. NyK. XXVIII. A határozókról. NyK. XXXII. A jelző. NyK. XXXIV. BALOGH P., KALMÁR E.: Alany vagy kiegészítő. Nyr. XXX. ALBERT J.: Mondattani tanulmányok. Nyr. XXX. KOCIS L.: A mondatrészek Brassai mondatelméletében. Nyelv. Füz. III. SZEGLETI J.: A főnévi igenév Arany Jánosnál. Uo. XXIII.

Nálunk többször találkozni azon fölfogással, hogy valamikor a *van* és *vannak* igealak a jelentőmód be nem fejezett történésű egyes- és többesszámú harmadik személyében mindig ki volt téve az állítmánya jelző és értelmező mellett. Erre azonban sem a régi nyelv, sem mai nyelvjárásaink érdemleges bizonyítékot nem nyújtanak. A szórványosan kitett *van* és *vannak* igealaknak esetei csak utóbbi fejlődés eredményei lehetnek, az eredeti állapot a *van* és *vannak* igealak nélküli szerkezetben maradt fenn. Az ilyen nominális mondatok ósrégi sajátosságai a magyar nyelvnek, sőt közös finnugor sajátosságnak bizonyulnak.

ROB. GAUTHIOT: *La phrase nominale en finno-ougrien* cz. értekezésében (*Mémoires de la Société de Linguistique de Paris*. 1908. XV. k. 201—27. l. Kivonata: MNy. V, 133.) próbálta bizonyítani, hogy a nominális mondat szerkesztés a finnugor nyelveknek eredeti tulajdonsága.* Bár ő nem meríti ki az idetartozó összes jelenségeket, bár tévesen fog föl egyes nyelvtani alakokat, bár indogermán szemmel nézi a finnugor jelenségeket, bizonyítása általában mégis meggyőző. A finnugor nyelveknek ezen szempontból való megfigyelése (melyet részletesen máshol közlök majd) megbizonyosított a finnugor nominális mondat szerkesztés finnugor eredetű voltában. A finnugor nyelveket vizsgálva, ugyanis azt látjuk, hogy a nominális mondatok többé-kevésbé az egész finnugorságban megvannak, sőt a legtöbb finnugor nyelvben a nominális mondat szerkezetek tágabb körre terjednek ki, mint a magyarban. A vogul-osztjákban, zürjén-votjákban, mordvínban igen gyakori a nominális mondat szerkezet s ezekben a jelentőmód be nem fejezett történésű egyes- (kettős-) és többesszámú első, második és harmadik személyére egyaránt kiterjed, ritkább a cseremiszenben s itt is mindhárom személyre kiterjed. Tehát ilyenformán: *én ember* (vagyok), *te ember* (vagy), *ő ember*, *mi emberek* (vagyunk), *ti emberek* (vagytok), *ők emberek*; *én jó* (vagyok) stb. A finben és a lappban azonban már csak egyes nyomai vannak a nominális mondat szerkesztésnek.

A nominális mondatoknak a rokon nyelvekben való nagyon kiterjedt használatából csak néhány tipikus példát sorolok föl:

Vogul: *am mää* 'én kicsiny' (= én vagyok a kisebbik). Vog. NGy. IV. 327. *am rūpitēni čum* 'én dolgozó ember' (= én dolgozó ember vagyok). Uo. 335. *nar jāni čum, am mää* 'te nagy ember, én kicsiny' (= te idősb ember vagy, én kicsiny vagyok). Uo. 326. *tar jāni čum* 'ő nagy ember' (= ő az idősbik ember). Uo. 327. *man rūpitēni māzum* 'mi dolgozó nép' (= mi dolgozó nép vagyunk). Uo. 334. *tan jāi-purvišt* 'ők atyafiak' NyK. XXII, 5. *võt úarä* 'a szél erős'. VogNGy. IV, 334. *tinä manër?* 'az ára mi?' Uo. 342.

Osztják: *ična . . . ny?* 'igazán . . . te?' (= hát igazán te vagy?). NyK. XXXVII, 273. *layäl: mää* 'szól: én' (= én vagyok). Uo. 273. *ny namsy-ki* 'te ha okos' (= ha okos vagy). NyK. XXXVI, 373. *layäl nävi i neryhojel nävi* 'a lova fehér, az embere is fehér'. NyK. XXXVII. 260. *nēmən mola?* 'a neved minő?' (= mi a neved?). Uo. 260. *notäs palem* 'a zivatar erős'. NyK. XXXVI. 375. *sit moläjet?* 'ezek mik?' Uo. 360. *si key ilbina šarän o'gi put* 'ezen kő alatt egy zürjén szurkos fazék' (t. i. van). Uo. 360. *seda mil* 'itt egy sapka (t. i. van). Uo. 358.

* Vö. még LEWY E., *KelSz.* XVII, 215, 221 és GOMBOCZ Z., *EPhilK.* XLI, 681. Szerk.

Zürjén: *me jona že jon* ,én nagyon erős' (t. i. vagyok). NyK. XLIII, 374. *tot me ses* ,nézd, én onnan' (t. i. való vagyok). NyK. XLII, 129. *ivan pe te?* ,Iván, te?' (t. i. vagy?). Uo. 86. *te telka* ,te okos' (t. i. vagy). Uo. 128. *sar veľnej mort, tead sabla, meam jur* ,a czár szabad ember, tied a szablya, enyém a fej'. NyK. XLIII, 374. *mij-ne pe taje?* ,mi ez?' Uo. 346. *jen-ez-kujn paskid kja* ,az égen széles pír' (t. i. van). NyK. XLI, 282. *a ke-ne pe sij?* ,de hol ó?' (= de hol van ó?). NyK. XLII, 146. *ženik pe poliš* ,a vőlegény szégyellős'. NyK. XLIII, 345.

Votják: *ton-no motor, mon-no motor* ,te is szép (t. i. vagy), én is szép' (t. i. vagyok). Votj NGy. 230. *čilkak vižtām-no ton!* ,egészen esztelen te' (= te merőben bolond vagy). Uo. 108. *ton bon uč-pi, mon bon pokš-pi* ,te fülemilefók (t. i. vagy), én pedig fecskefók' (t. i. vagyok). Uo. 219. *ačmäs-no čeber, kvaramě čeber* ,magunk is szép (t. i. szépek vagyunk), hangunk is szép'. Uo. 229. *mi ačmäs-no ulin-gurt-pijos* ,mi magunk *ulin-gurti* fiúk' (t. i. vagyunk). Uo. 229. *kiin poplän jiriz?* ,hol a papnak feje?' Uo. 109.

Cseremisiz: *mejat mündor, tojat mündor* ,én messze (t. i. vagyok), te messze' (t. i. vagy). SUS. Aik. XIII, 40. *nemnan tolmaš peš čučkođo, temđan mimaš peš šue* ,a mi jövetelünk nagyon sűrű, a ti jöveletek nagyon ritka'. Uo. 39. *kalokšo kušto, mežo tušto* ,a hol nép (t. i. van), ott mi' (t. i. vagyunk). Uo. 53. *büta šej gel pamašem* ,az istálló mögött forrasom' (t. i. van). Uo. 43.

Mordvin*: *mon lomaňan, ton lomaňat, son lomaň, miň lomaňtana, tiň lomaňtada, siň lomaňt* ,én ember' (t. i. vagyok), te ember' (t. i. vagy) stb. *mon pokšan, ton pokšat, son pokš, miň pokštana, tiň pokštada, siň pokšt* ,én nagy' (t. i. vagyok), te nagy' (t. i. vagy) stb. *lomaňiš vadša, lomaňiš vadšat* ,az ember jó, az emberek jók'. *čokkylš i čokka-puliš narmiňt* (v. *narmiňt*) ,a fülemile és a czinege madarak'. *mon tosan, ton tosat, son tosa, miň tositana, tiň tositada, siň tosit* ,én ott' (t. i. vagyok), te ott' (t. i. vagy) stb. *mon k'ijan, ton k'ijat, son k'i* (v. *k'ijü*), *miň kitana, tiň k'itada, siň k'it* ,én ki' (t. i. vagyok), te ki' (t. i. vagy) stb. *mážü pitiuza* ,mi az ára?'**

Az egyes finnugor nyelveknek ezen jelenségei arra vallanak, hogy a nominális mondatszerkezet nem újabb fejlemény a finnugorságban, hanem iközös finnugor eredetű s a finnugor nyelvközösségben nagyobb körre terjedt ki. Sőt még tovább mehetünk, a személynévben is igen gyakori a nominális mondatszerkezet s ott egyúttal a legszélesebb körre terjed ki, nemcsak a jelentőmód be nem fejezett történésű egyes-, kettős- és többesszámú első, második és harmadik személyére terjed ki, hanem a befejezett történésnek mind a három személyére is. A finnugor alapnyelvi mondat nominális jellegű volt, sőt egy mondat lehetett többszörösen nominális jellegű, azon viszonyok ugyanis, melyeket mai nyelvünk alárendelő kötőszós mellékmondatokkal fejez ki, nomen verbale alakjában voltak beleszöve az egyszerű nominális mondatba.

Hogy az úgynevezett kiegészítő mellől nem maradt ki a *van* és *vannak* igealak, vagyis a nominális mondat ősrégi voltát bizonyítja a finnugor igerendszer is. A finnugor igerendszer

* Mordvin hadifoglyok közlése.

** A mordvinban az állitmányul használt szók fölveszik az alanyi személynagokat, kivéve a 3. személyt, de néha itt is.

tulajdonképpen névszótöveken alapul: a finnugorságban a tempus-tövek eredetileg nomen verbale-tövek voltak (SZINNYEI: *Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft*. 1910. 138. l.). Ebből következik, hogy a finnugor mondat szerkezet eredetileg mindig nominális volt. A magyar igerendszert különnyelvi életében véve figyelembe, az ősmagyar nominális mondatra a következő jelenségek vallanak. A magyar igerendszer ma is szemelláthatóan bizonyítja a nominális mondat régiségét. Pl. *A sokat tapasztalt ember* ∞ *az ember sokat tapasztalt.* *A világot járt ember* ∞ *az ember világot járt.* Mármost figyelembe véve, hogy a magyar praeteritum és perfectum alapjául *-é, -á* (fgr. **-j* (∞ ? **-j*), *-t, -tt* képzős nomen verbale szolgál, következik, hogy a praeteritumi és perfectumi alakokkal alakult mondatok eredetileg nominálisak voltak. Az ind. praesensre pedig figyelembe veendő, hogy a *vagyon, megyen*, továbbá az *-sz* képzős igék (*teszen, leszen*) praesensbeli sing. 3. szem. alakja eredetileg *-n* képzős igenév volt, s hogy valószínűen eredetileg ilyen alakulástú volt minden iktelen igének praesensbeli sing. 3. szem. alakja; a többesszámú *-nak, -nek*-végű praesens-alakok pedig eredetileg *-n* képzős igenevek többesszámúak voltak (Vö. NyK. XXXIII, 260). Így tehát a praesensben legalább az egyes- és többesszám harmadik személyű iktelen alakokkal alakult mondatoknál eredetileg szintén nominális mondatról van dolgunk. A feltételes mód *-né-, -ná-ja* (fgr. **-n* (mom.) + **-k* ∞ **-j*), továbbá az imperativus *-j-je* (fgr. **-k* ∞ **-j*) szintén nomen verbale képző, tehát ezek is nominális mondatokat alkottak eredetileg.

Ím a finnugor nyelvek tanúskodása összedönti az igekiráltság trónját. Ha pedig a nominális mondat elfoglalja az ő jogos helyét, melyet az indogermán kaptafa szerint rekonstruált igemondat bitorol a *van* és *vannak* eseteiben, akkor szükséges együtt levonnunk mindazon következtetéseket, melyek ebből folynak, szükséges, hogy magyar nyelvtanainknak nem egy elmélete módosuljon. Ezúttal csak azon kérdésekre terjeszkedem ki, a melyek a legszorosabban összefüggnek a *van* és *vannak* úgyn. kihagyásával.

Módosulásra szorúlnak tehát magyar nyelvtanainknak ilyen tételei: „A pusztá állítmány mindig (személyragozott) ige.“ „A névszók igazi állítmányok nem lehetnek, csak állítmányi kiegészítők, melyek mellől elmaradt a *van* és *vannak* igealak.“ „Az ilyen mondatokat állandó hiányos mondatoknak lehet tekinteni.“ Hogy az ilyen tételek, mint tévesek, módosulásra szorúlnak, arról az említettek után többet beszélni — azt hiszem — felesleges.

A bevezetésben említett s módosulásra szoruló tételek közül csak egy szorul még bővebb tárgyalásra: A névszók közül a főnév, melléknév, számnév, névmás szintén használható állítmányul. Ezen tétel a nominális mondatról mondottak alapján úgy módosítandó, hogy az állítmányok közé fölveendők: a határozóragos és névutós főnevek; a határozószók, a személyragos határozóragok és névutók; az ige nevek. Vegyük ezeket sorban!

1. Állítmányul szolgálhatnak a határozóragos és névutós főnevek. Az ilyen mondatokban: *korsó a kezében a kezében* épügy állítmány, mint az ilyen mondatokban: *a gyermek beteg* (= beteg állapotban van) a *beteg* szó. Példák: Két ifjú térdel, *kezőkben* a laut (ARANY: Szondi két apródja). Etele fölallott, *kehely a kezében* (ARANY: Buda halála VIII.). Pörmenyecské jött, *korsó kezében* (PÉTERFI: A Tisza). *Háta mögött farkas, feje fölött holló* (PÉTERFI: A pusztá télen).

Ebben a rekkenő melegben is *nyakukban* a kifordított bunda (JÓKAI: Sárga rózsza). A régi magyar nyelvben is előfordulnak az ilyen szerkezetek (Vö. BEKE: *A finnugor nominatívus absolutus*. NyK. XLIV, 1—4.), BALASSA BÁLINT is szereti őket: *Keziben* szép dárdája, könnyű zöld ruhája, *oldalán* kéz-íjja, szép aranyos puzdrája. (Szilády-féle kiad. 67. l.) *Szemében* nyila. (Uo. 79.) Joggal ajánlja SIMONYI Zs. (Helyes Magyarság. 3. kiad. 24. l.) ezen jó magyaros szerkezeteket, melyek a rokon nyelvekben is előfordulnak (vö. NyK. XLIV, 1—4.) ezen németes szerkezetek helyett: *kalappal a fején, szivarral a szájában* (helyesen: *kalap a fején, szivar a szájában*).

2. Állítmányul szolgálhatnak: határozószók, személyragos névutók és határozóragok. Pl. *Itt a kezem! Hol a boldogság mostanában? Kénn a farkas, benn a bárány. Honnan e szerencse? Oda az igazság! Rajtunk a török! Nátad-e a puská?* Ha Isten *velünk*, ki *ellenünk*? (Vö. VERESS I: „Van“ alak- és mondatana. Phil. Közl. Pótköt. 2. 1890. SIMONYI Zs.: *A van* ige hiánya. NyK. XXV. 15—18.)

3. Állítmányul szolgálhatnak az igenevek is:

a) Főnévi igenév. Különösen az észrevevést, érzéklést jelentő igék infinitívusai szolgálnak állítmányul, a mint LEHR ALBERT is észrevette már a Toldihoz írt magyarázataiban. Pl.: *Innét jobban látni. Ott jobban hallani. Itt jobban érezni* a szelet. Ebben a szobában *fájni. Nem tudni*, hányadán van vele az ember. Gyakran a lehetőséget is kifejezzük az ilyen mondatokban: Magasról nagyobb *eshetni*. Akasztófát is *megszokhatni*. Jó a jámborság, de el nem *élhetni* vele. (ERDÉLYI J.: *Magy. Közm.* 1851. 209. l.) Ki nem *vehetni*, mint fias farkast a cserjésből. (Uo. 132.) A régi írók közül VERESMARTI MIHÁLYNÁL találkozunk igen gyakran ilyen szerkezetekkel: A tudósb több predikátorokat is ebben Sürihoz hasonlóknak *nem tarthatni-e*. (Veresmarti M. Munkái. Kiadta Ipolyi A. 1875. I, 68. l.) De azért *megmutathatni*, mikor lett tettetes változás. (Uo. I, 330.) Ezek után *tudhatni* meg a censusból, egy-egy sacrumra mennyi esnek. (Uo. II, 416.) Ide jobban *megfordíthatni* ezeket. (Uo. II, 417.)

BALOGH PÉTER a *nem tudni*-féléket úgy magyarázta, hogy a főnévi igenév ezekben alany, mellőle pedig kimaradta a *lehet* ige; a *nem tudhatni*-félék pedig a *nem tudni*-félék analógiájára keletkeztek. (Vö. Nyr. XIX, 109—112.) SIMONYI ZSIGMOND és LEHR ALBERT a *van* ige kihagyásával magyarázza ezen szerkezeteket (vö. Nyr. XIX, 247—50.), s így a főnévi igenév ő szerintük is alany az ilyen szerkezetekben. Mai iskolai nyelvtanaink is úgy magyarázzák ezen szerkezeteket, hogy bennük az alany a főnévi igenév, az állítmány nincs kitéve. A nominális mondatról mondottakból következik, hogy az *ott jobban hallani*-, *nem tudni*-, *nem tudhatni*-féle szerkezetekben a főnévi igenév az állítmány, az alany pedig általános.

b) Melléknévi igenév. Pl.: Ez a leány szemre *való*. Mind-egyik *lankadt, fáradt*. A szerencse *forgandó*, a jó hamar *mulandó*.

c) Határozói igenév. Pl.: *Tárva-nyitva* szobám ablaka. Kis bajusza hegyesre *képödörve*, gesztenyeszín haja kerekre *levágva* (JÓKAI: Sárga rózsza). A régi írók közül BALASSA BÁLINT nagyon kedveli az ilyen szerkezeteket. Pl.: Mirges nyila *vetve* idegiben. (Szilády-féle kiad. 37. l.) *Rakva* szívem jajgatással. (Uo. 106.) Diána módjára *megelesztve* haja. (Uo. 67.) Ezen igenévnek többszáma a régi nyelvben (*rakvák* kivételével, vö. Nyr. XXXIII, 251—8) nem

igen fordul elő, de a nyelvújítás idején nagyon fölkapták, újabban azonban ismét kezd ritkulni.

Végül figyelembe kell vennünk, hogy a nominális mondat szerkezetet a finnugorságon és a szamojédon kívül más nyelvekben is előfordul, pl. az oroszban, litván-lettben stb. (Vö. MISTELI: *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues*. 1893.) GAUTHIOT említett tanulmányában a nominális mondat szerkezetet ez utóbbi nyelvekben finnugor hatásból magyarázza (Misteli is urál-altaji hatásból magyarázza). Kétségtelenül nehéz kérdés, de hogy a mondat szerkezet a finnugor nyelvközösségekben nominális természetű volt, s hogy az egész finnugor igerendszer a nominális mondat szerkezeteken alapult, az kétségtelen.

KLEMM ANTAL.

Thurzó Elek szerelmeslevele 1528-ból.

A magyar levélírás első nyomai után jártomban kezembe került THURZÓ ELEK úgynevezett szerelmeslevele is, a mely 1525. évi kelettel, tehát „mohácselőtti“ ranggal szerepel eddig magyar leveleink és nyelvemlékeink között.

Ezt a rövid, mindössze 18 sornyi levelet a XV—XVI. század folyamán bányaművelésből és rézkereskedésből (a Fuggerekkel együtt) fölemelkedett, dúsgazdag Thurzó-családnak közszerepléséből is ösmert tagja: THURZÓ ELEK kamaragróf, tárnokmester, majd országbíró írta jegyeséhez, ORMOSDI SZÉKELY MAGDOLNÁHOZ. A nagy gonddal és az akkori körülményekhez képest föltünő csínnal kiállított s épségben fönmaradt levélnek a külső alakja is mindjárt elárulja, mily figyelemmel és szeretettel íródott. Minden javítás, utólagos változtatás, áthuzás vagy kesze-kusza elhamarkodott írás nélkül sorakodnak szabályos, egyenes rendekbe a betűi. Nyelve, a „Szerelmes Magdolna asszony“ megszólítástól kezdve, az „Ur Isten tartson meg én szerető Magdolnám nagy jó egészségben, minket el ne feledj“ befejezésig, minden idegen szótól mentes, szerkezetében is tiszta, tömör és zengzetes magyar nyelv. Csak a keltezés (Datum Németujvár . . .) és a czímezés latin. Ez utóbbi így szól: Magnificae ac generosae dominae Magdalenaе Zekel de Ormosd sponsae nostrae carissimae.

A levél az Országos Levéltár egyik féltve őrzött kincse s a diplomatikai osztály (M. O. D. L. 24774. sz. a.) őri. Régebben a ritkaságok gyűjteményében volt kiállítva s e kiállítás jegyékében* találjuk róla az első ismertetést, e szavakkal: „THURZÓ ELEK II. Lajos alatt kincstárnok, különösen gyűlölt embere a köznemességnek, később Ferdinándnak rendületlen híve és reformáczióknak egyik főpártfogója 1525 szeptember 9. Németujvártt kelt magyar levele második nejéhez: Ormosdi SZÉKELY Magdolnához, még mint jegyeséhez, melyben ilykép mentegeti elmaradását: „hogy én oda hozzád nem mentem, azt semmi idegenségre ne vegyed, mert embert senkit eremesben nem látok náladnál“. Eredeti papíron, gyűrűpecsét nyomomaival. Dipl. lev. 24774. sz.

Először Zolnai Gyula tette közzé: „Thurzó Elek szerelmeslevele 1525-ből“ czímmel „Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig“

* A m. kir. Orsz. Levéltárban közszemlére kitett okleveleknek jegyzéke 1882. Pauler Gyula előszavával. 171.

cz. művében (237—38. ll.), hasonmással és magyarázó jegyzetekkel. Röviden Fejérpataky László is szól róla az Orsz. Levéltár oklevélkiállítását ismertető cikkében.* Mind e három helyen az 1525. évi kelet szerepel.

A levél keltének, illetve eredetének illetően megállapítása azonban téves. Ez a tévedés, melynek megigazítása éppen e sorok célja, nyilván a kelet évszámában levő utolsó számjegy felületes olvasása, elnézése folytán került először az Orsz. Levéltár jegyzékébe s onnan a további közlésekbe. Ezt az utolsó számjegyet ugyanis 5-ösnek nézték és olvasták, a mi annál különösebb, mert mindjárt az első rátekintésre, még a palaeographiában kevésbé járatos szem előtt is kell, hogy feltűnjék ennek a számjegynek a másik — kétségtelenül 5-ös — számjegytől teljesen elütő alakja és vonalvezetése.

De az 5-ös számnak, illetve az 1525. évi keletnek a levél eredetének körülményei is határozottan ellene vallanak. A levelet ugyanis Thurzó Elek (kinek első neje Szathmáry Anna volt) már mint özvegy ember — Ormosdi Székely Magdolnának, mint *jegyyesének* írta, a mi kitűnik a külső címzéséből („sponsae nostrae“). Ormosdi Székely Magdolna első férje pedig, tudomásunk szerint, Alsólivdvai Széchy Tamás, Vas vármegye főispánja volt, a ki a mohácsi csatában esett el.** Magdolna asszony tehát csak 1526 után, valószínűleg, miután nemzetségre és állásra is kiváló első férjét illendően meggyászolta, 1527-ben vagy 1528-ban jegyezhetette el magát Thurzó Elekkel, a ki így nem is írhatott neki, mint *jegyyesének*, szerelmeslevelet 1525-ben, hanem csak 1528-ban, a minthogy a szóbanlevő utolsó számjegy nem is 5-ös, hanem 8-as.

Ez a levél tehát 1528 szeptember 9-én kelt s így, bármint fáj-laljuk is, meg kell fosztanunk a magyar levelek és nyelvemlékek között idáig elfoglalt előkelőbb rangjától s a mohácsi vész utáni időből fennmaradt emlékeink közé kell utalnunk, a hol mindenesetre a legelső sorban foglalhat helyet.

Itt megjegyezzük még, hogy Zolnai idézett művében a „Szerelmes Magdolna asszony“ megszólításhoz a következő magyarázatot fűzi: „1. asszony. E szót a régiek hajadonokra is alkalmazták, a minek maradványa egyébként maga a *kisasszony* szólítás is“. — Ez a magyarázat, az elmondottak után, magától elesik. Mert „Magdolna asszony“ bizony nem volt már *hajadon kisasszony* — mint Zolnai vélte —, hanem valóságos *asszony*. Fiatal és valószínűleg szép — özvegyasszony. Arra különben is, hogy hajadon leányt, *kisasszonyt* vagy *leányasszonyt* a régi magyar társadalomban talaha is a pusztá „asszony“ megszólítással illettek volna, aligha találnánk bizonyító adatot.

DR. LAMPÉRTH GÉZA.

A Szelestei-féle ráolvasás 1516—1518-ból.

Multkorjában került elő az Akadémia kéziratárából a legrégibb magyar végrendelet eredetije, Drágffy Jánosé, 1524-ből; most pedig ugyanazon kéziratár anyaga vezetett nyomára a legősibb formájában, minden keresztyén elem hozzákeveredése nélkül fönmaradt,

* Magyar könyvszemle 1882. évf. 126. l.

** Nagy Iván: X. 531, 560 és XI. 204. l.

1516—18 közti időben följegyzett ritmusos ráolvasásnak. E nyelvemlék betűszerinti szövege itt következik:

Contra Tharghÿ Equor[um] | dicant[ur] hec v[er]ba trib[us] vicib[us] | ſi[m]i[li]t[er] | ter cu[m] police c[ir]cu[m]eu[n]do ipsu[m] | tharghÿ. | Erdőrn Jar wala lebeke tharghÿ. Beka wala ekeÿe. kÿgyo wala ofthora. | zanth wala keweth. weth wala keweceheth. parancholok en the-neked | hogÿ nykeppen a kew nem ghÿjekerezhethÿk es nem levelez-hethÿk | azon keppen the Ith a lowon ne ghÿjekerezhethel es erekedhethel.

Kiejtés szerint és a ritmus jelzésével:

*Erdőrn | jár wala || lebeke | tárgy,
Béka | wala || eké|je,
Kÿgyó | wala || osto|ra,
Szánt | wala || kÿ|vet,
Vet | wala || kève|csét;*

parancsolok én ténékéd, hogy miképpen a kő nem gyékerezhetik és nem levelezhetik, azonképpen té itt a lovon né gyékerezhessél és érékédhessél.

Ez emlékeknek kellő tudományos értékesítését ethnographusainkra bízom, de egyelőre nekem is engedtessek meg néhány kísérő megjegyzés.

A tárgy a tályog-nak eddig nem ismert változata, ehhez leg-hasonlóbb az eddig ismertek közül *táragy* és *tárigy* (MTSz.). A *tári-gyot*-, *ló tárigya*-féle ragos alakok vonódhattak össze a *Sólyumus* = *Sólymos*-, **pálicza* > *pálicza*-féle hangváltozás szerint *tárgyot*, *tárgya* stb. alakokká s ebből vált le a *tárgy* nominativus. Így keletkezhetett az *álm* > *álm* nominativus is az **álm*u többől, melynek egykori illetén alakját több rokon nyelv bizonyítja: osztyák *álm*, vogul *álm*, mordvin *udəm*. Ilyen módon tűnhettek el Árpád-kori tövéghang-zóink is: például a régi tövéghangzós *útu-réá*-ból *útréá* > *útra* lett, ennek hatása alatt pedig a tövéghangzós *útu* nominativus helyett *út*.* A *tharghÿ equorum** tehát *ló-tárgy* = *lótályog* — ez ellen való a közlött ráolvasás. A latin utasításra nézve, mely szerint a ráolvasás háromszori elmondásához még háromszor körül is kell keríteni (*circumeundo*) a *tárgy*-at, megjegyzem, hogy hasonló szokások ma is vannak népünknel. A szem árpáját ilyen szavakkal gyógyítják a zalai Sárhidán: „*Arpo, arpo learatlak, kepibe sē raklak!*” mi közben az árpát szalmaszállal háromszor megkerítik“ (Gönczi: Ethn. 1902, XIII: 128). Ballahidán a sömört „szalmával vagy késsel háromszor megkerítik s minden kerítésnél ezt mondják: „*En tégedet, te sömör, megkeréttlek!*“ (Ua. Ethn. 1905, XVI: 354). Hogy erdön jár wala a „tárgy“, ez szokott megszemélyesítése a betegségnak. A *lebeke* szó, alakjából ítélve, a *lebég* -k végű változatából lett igenév-nek látszik, melyből a mai *lepke* lett. Hogy ez-e a jelentése itt a *lebekének*, vagy általánosabb igenévi értelme van-e, nem tudom. Nem azt sem, hogy tulajdonságjelző-e a *tárgy* szó előtt, vagy azzal együtt összetételt alkot-e. Nem állítom, de gyanítom, hogy talán a *tárgy* betegségnak egy neme volt a „*lebeke-tárgy*“; egy 1656-diki „táléra való imádság“ a tályognak egész sereg fajtáját említi: „*Fejér tálé, kék tálé, szédérgyés tálé, piros tálé, zöd tálé, kan tálé, csúsz tálé, hetvenhétféle tálé, ias-flas tálé, foló tálé . . .*“ (IPOLYI: Száz. 1872, VI: 116). A ráolvasás ritmustalan végével, hol a kő terméketlenség-

* Vö. HORGER, Nyr. XXXIX: 343 és XL: 9.

géről van szó, párhuzamba állítható a szemárpának ez a római varázsigeje: „. . . *nec lapis lanam fert, nec huic morbo caput crescat, aut si creverit tabescat*“ (Ethn. 1907, XVIII: 125). A „né gyökerezhessél“ kívánság mása is él még ráolvasásainkban. Szilvágyon (Zala vm.) szemverésről ez járja: „*Könnyebbicscšen téged N* (a beteg pátronusának neve) . . . *hogy a te hétfélé hét nyavalájidat benned még né gyökerezhessél*“ (Gönczi, Ethn. 1902, XIII: 81). Az utolsó szó: *érékdhessél*, szintén ismeretes ma is oly értelemben, mint itt előfordul. Sziáltére mondják, hogy „öröködik valakin“ a nyavalya: több ilyen kifejezést idéz a M. Tájosztár is.

Ez a becses emlék, melyet itt hasonmásban is közlünk, a M. N. Múzeum könyvtárában *A. lat. 55.* jelzet alatt őrzött könyv felső táblájának belsejére van írva. E kötetben tulajdonképen két könyv van egygyé kötve: az első Apulejus Arany Szamarának velencei 1510-diki kiadása, a második pedig Sallustius művei, szintén velencei nyomtatvány, 1514-ből. Ez évnél előbb tehát egy sem kelhetett azon bejegyzések közül, melyek a könyvben vagy tábláin vannak. A ráolvasás fölött — mint a mellékelt fényképen is látható — ugyanazon kéztől ez a néhány sor olvasható: *Anno Dom[in]i 1516. Ter[c]io Nonas Nou[em]bris. Vienne Ciuit[ate] Pannoni[ae] Superior[is] an[im]am egit Generofus | simul atq[ue] vtriusq[ue] lingue eloquentis[imus]. Angelus Cospus Bononien[sis] preceptor No[ster] | amantiss[im]us. Qui deniq[ue] meruit $\pi\omega\lambda\omicron\chi\rho\sigma[\omega\rho]$ nuncupari etc.* A szabályos sorokban írt, egymástól szabályos közzel elválasztott két bejegyzés elhelyezéséből az látszik, hogy ez a felsőbb latin bejegyzés nemcsak térben, hanem időben is megelőzte az alsót, vagyis a nyelvemléket: a ráolvasás tehát nem lehet régibb 1516-dikinál. Az alsó könyvtábla belsején az eddig említett két bejegyzés írójától megint vannak beírások, többek között egy latin levélfogalmazvány; ebben a kelet mellett meg is nevezi magát az író: *Ex Jauri[n]o új Januarij 1516. Joha[nn]es ep[iscop]us Jaurin[ensis] ma[nu] p[ro]p[ri]a* — tehát János, győri püspök. 1510-től 1518-ig pedig Felsőszelestei Gosztonyi János volt a győri püspök (l. PRAY. Spec. Hierarch. Hvng. I: 323), s hogy csakugyan ő az író, az is mutatja, hogy a levél „*Thome [i]te[r]ra]to de Zelesche*“ van címezve „*In Gymnasio cracouiensi. In collegio Hunga[r]ico etc.*“* Ezen Szelestei Tamásnak, krakkói magyar deáknak, János püspök a tekintélyesebb pártfogó és atyafi bizalmas dorgáló hangján ír s valóban Nagy Iván táblázata (X: 591) tud is Szelestei János győri püspöknek Tamás nevű öcséséről. 1516-ban kelt e levél, 1516 végéről való Cospus elhalálozásának följegyzése, tehát az alatta következő ráolvasást sem sokkal utána írhatta be Szelestei János, bizonyára még győri püspök korában vagyis 1518 előtt. Új nyelvemlékiünknek tehát, melyet leírójáról Szelestei-féle ráolvasásnak nevezek el, megállapítható kelte: 1516—1518.

Mint említettem, a M. N. Múzeum könyvtárában van ez a nyelvemlék, de az akadémiai kéziratár anyaga vezetett fölfedezéséhez, jobban mondva megtalálásához. Ugyanis a M. T. Akadémia kéziratárában *Vegyes 2-r. 38. sz. I.* jelzet alatt őrzött Döbrentei-iratok között Döbrentei másolatában és hozzácsatolt tanulmányával együtt találtam meg ezt a ráolvasást, egészen sajtó alá rendezve.

* Franklnál (Haz. Külf. Isk. 262) a krakkói magyar tanulók közt 1513-ból: *Tomas de Zelesche = Zelesche*.

Tanulmányában beszámol Döbrentei arról, hogy miféle könyv táblájáról másolta le ama „babonás mondóká“-t, és hogy azt a könyvet a birtokos, Farkas Lajos, közölte vele. Így adja elő Döbrentei a könyv történetét: „... a' nyomott legelső lap szélein, ez olvasható: Collegy Soc^{tiis} Jesu Soprony Cathalogo inscriptus, 1640. Tehát Győről Sopronba került. A' felső fatakáró belsejére ragasztott ezen jelv: *Ex bibl. Com. Franc. Széchényi* pedig mutatja későbbben hova jutását. Széchényi Ferencz könyvtára is eleinte Sopronban gyült. Ott forogtat benne, egykor. A nemzeti múzeumból eladandónak véle Müller J. Ferdinand e' példányt, mint szereént nem *Hungarica*-hoz tartozottat, s lón Schedius Lajos tanaré. Midőn pedig 1830^{ban} ez is túladdott néhány feleslegén, akkor ezt az Ivanics ökönyvárushoz letett czimsor között Farkas Lajos kir. ügyviselő választá ki magának, és árverésen meg is vevé. Most pedig velem, némelly ideartozóval együtt szívesen közölte. E magyar beléírást... és Gosztonyi kezét, látszik hát, nem tudá Müller, nem Horvát, sőt Schedius is aligha”. Döbrentei azután, mint sajtó alá készített másolatából látszik, ki akarta adni e kis nyelvemléket, de meghalt, mielőtt ezt megtehetette volna. Így az egész fölfedezés feledésbe ment. Nekem azonban, hogy most — az Akadémia kéziratárát rendeztemben — ráakadtam Döbrentei másolatára és kíséző jegyzeteire, könnyű volt az eredetit is előkerítenem: ugyanis Farkas Lajos könyvei azóta már a Múzeum könyvtárába jutottak s ott meg is találtam Farkas Lajos Apulejus-példányát s tábláján a ráolvasást.

Döbrentei a maga tanulmányában a kormegállapítást illetőleg eltér tőlem abban, hogy egyik határnak 1514-et veszi, melyben a kötet Sallustius-könyvét nyomtatták. A ráolvasás magyar szövege másolásában néhány *h* betűt elhagy, a latin bevezető szavakban pedig *circumeundo* helyett *concutiendo*-t olvas. Nem állítja bizonyosan, csak gyanítja, hogy Szelestei Gosztonyi János püspök a ráolvasás leírója, mert csak gyanítja, de nem bizonyos benne, hogy a püspöktől való latin levélfogalmazvány ugyanazon kéz vonásait mutatja, mint a Cospusra vonatkozó és a ló-tárgy gyógyításáról szóló bejegyzés. Véleményem szerint azonban — melyhez többek közt Jakubovich Emil is hozzájárul — kétségtelen, hogy mind az említett beírások egy kéztől valók. Hasonlítsa össze az olvasó a mellékelt fényképen a magyar szövegbeli *ff* betűpárokat és a szókezdő *n*-eket a Cospusról szóló jegyzetbeli hasonló betűkkel az *amantiſſimus*, illetve *noster* és *nuncupari* szavakban: észre fogja venni a jellemző egyező tolljarást. Vagy, a ki nem restelli a fáradságot, az itt is látható *verba* szót hasonlítsa össze azzal a *verba* szóval, mely a Múzeum-beli kötet alsó táblájának belső felső bal felén lévő *Epigramma* 9-dik sorában van: vonásról vonásra azonos a kettő.

MÉSZÖLY GEDRON.

Roncsolni.

Betűről betűre írom ki a következőket CALEPINUS szótára 1584-i első kiadásából:

Diruncino: El szaggatom, roncsolom.

dissectus: el vagdaltatot, roncsoltatot.

MOLNÁR ALBERT szótára 1604-i első kiadásából pedig

Diruncino: Rontzoló, gyomlálom.

Rontzolum: Diruncino.
Elrontzolum: Diruncino.

Noha így van ez mind Cal., mind MA. minden kiadásában s noha Cal. a mai cz hangot következetesen *cz*-vel, a *cs* hangot pedig *ts*-vel, MA. pedig szintén következetesen a mai *cz* hangot *tz*-vel, a *cs* hangot *cz*-vel írja, KRESZNERICS mégis ezt a *roncsol*-t önkényesen *roncsol*-ra, SZARVAS pedig (NySz.) *rontsol*-ra változtatja. MELICH a Cal. 1912-i kiadásában hűségesen meghagyja ugyan a *roncollom*-ot, de csillag alatt hozzáteszi, hogy ez *roncsollom*-nak olvasandó.

Miért kellene ezt *roncsollom*-nak olvasni? Hiszen valamint a *bont*-ból keletkezett előbb a *bontsol* (I. Szabó Károly: 1178, 1296 és PP.), azután a *boncsol*, a *dönt*-ből a *döncöl* vagy *düncöl*, a *von*-ból a *vonszol* s népiesen *voncsol*, miért ne képződhetett volna a *ront*-ból **rontsol* és *roncsol*. Az csak nem elegendő ok ellene, hogy a későbbi írók *roncsol*-nak írják s mi most ugyanígy ejtjük.

Ugyancsak a *ront* igéből származik közvetve a régi *ronczos* (vö. *boncsol*, *bonczos* EtM.), *ronczosság*, *ronczoskodik*. Az ide vágó régi adatok a következők: „Es annac vtanna nyauallyásul, rontzos és mezitelen vízfza tere az ő atyahoz“ (DAVID FERENCZ: Könyvetske Az igaz keresztényi Keresztsegről. Kolozsvár 1570, az F 6 hátlapján). — „Es mitfoda Eretnekseg nem talalna ezzel az rontzos argumentommal mentfeget maganac? (ESZTERHAS THAMAS: Az Igaz Aniaszentegyházról, Sárvár 1602, a 178. lapon). — „Nem külfömben az leanzokhoz igen illic, midön az üñő természet szerint valo szép színeket, mofaffal, es mertekletes ruhazattal, tífztfefeges diffefeggel es tífztasaggal megtartyac mindē ronzosagtaaul leuen“ (PÉCSEI LUKACH: Az Keresztyen Szvzekneec Tistefeges kofzoroia. Nagyszombat 1591. a 103. előlapján). — „mind kettönknek ronzoskodnunk kell ez jövendő husvétig“ (NÁDASDY TAMÁS nádor családi levelezése. Szerkesztették dr. Károlyi Árpád és dr. Szalay József, Budapest 1882. a 12. lap alján. A levél kelt 1554 december 7-én).

Ez adatokra nézve megjegyzem, hogy DÁVID és ESZTERHÁS a mai *cz*-t következetesen *tz*-vel, a *cs*-t pedig *cz*-vel, ellenben PÉCSI amaz *cz*-vel, ezt pedig *ch*-val írja. Sajnos, hogy a legrégebbi adatnak, a NÁDASDYÉNAK helyesírását nem lehet megállapítani, mert a szerkesztők a leveleket átírták a mai helyesírásra.

A NySz-ben ezek a legrégebbi adatok a *rongyos*-ra és származékaira, de a XVII. század első negyedében MA., PÁZMÁN, BALÁSF, PÉCS-VÁRADI már nem *ronczos*-t, hanem *rongyost* írnak. Ez idő szerint úgy gondolhatjuk, hogy amaz a XVI. század vége táján hal ki s helyét ugyanakkor a mai alak foglalja el. Noha az alaki viszony köztük nem egészen világos, mert csupán *-ncs* ∞ *-ngy*-re vannak példáink: *göröncsös* és *göröngyös*, *varancsos* és *varangyos* (vö. MNy. IV: 304), a *ronczos*-nak és *rongyos*-nak mind jelentésbeli, mind etymologiai összetartozandóságát kétségtelennek mondhatjuk.

SZILY KÁLMÁN.

Sajtóhiba és szövegjavítás.

(Orczy Lőrincz egyik verséhez.)

A szövegvizsgálatnak (szövegkritikának) feladata az irodalmi és nyelvtudományi kutatás számára olyan szöveget adni, mely minden tekintetben kifogástalan, hiteles és helyes, a mely azonos az eredeti lejegyzéssel, azaz teljesen megegyezik avval a fogalmazással, mely a szerzőnek szándékában volt, Csak az ilyen szöveg alkalmas arra, hogy további kutatás kiindulópontjául szolgáljon; csak kifogástalan szöveg lehet az az alap, melyre nyelvi, irodalmi, történeti, tárgyi s egyéb következtetések épületét emelhetjük.

Tudjuk azonban, hogy „habent sua fata libelli“, s még inkább a szöveg az, mely a legkülönfélébb viszontagságnak ki van téve. Sokszor magának az írónak eredeti fogalmazása sem ment minden hibától. Íráshiba (tollhiba, lapsus valami), ú. m. kihagyás, kétszerírás, szó- és betűtévésztés, hibás írásjelzés stb., előkerülhet az eredeti szövegben is. Annál inkább szaporodnak aztán a *szövegromlás, szövegtorzulás* esetei a sokszorosítás: másolás, nyomtatás alkalmával. Itt bukkannak föl az olvasási hibák, szedéshibák, sajtóhibák légiói, melyek annyiszor megzavarják, megmásítják az értelmet. Sokszor kimutatták már, hogy e sok hibának legtöbbszörre élet- és lélektani oka van, kisebb részük az, a mely műszaki, tisztán gépi okok rovására esik.

Legbosszantóbb közöttük a *sajtóhibából* eredő tévedés, melyet a német humor találóan egy külön e téren garázdálkodó manóra, a *Druckfehler-Teufel*-re ruház. S ez a manó rendszerint ott jelentkezik, a hol legérzékenyebben sérti az embert. A leggondosabban szerkesztett mondatból, a hol minden szót, minden hangot lemértünk, elővigyorog a sajtóhiba, mely teljesen tönkreteszi, eltorzítja, az ellenkezőre fordítja gondolatunk értelmét. Külön adomagyűjteményt lehetne egybeállítani az ilyen kaján sajtóhibákból. Az írók nem győznek panaszkodni, mennyi bosszúságot, kellemetlenséget okoz nekik ez az alattomos teremtés.

Szabatosan szólva *szedéshibát* kellene mondanunk, megkülönböztetve tőle a *sajtóhibát*. Mert míg az előbbi, a gyakoribb, hasonló élet- és lélektani okokból ered, mint az olvasás- és íráshiba, addig az utóbbi, a sajtóhiba műszaki okokból: a nyomtatógép és alkatrészeinek rendeltenségeiből keletkezik (a szedés eltolódása, szétesése, betűk lehullása, kopása, letörése stb.). Közönségesen azonban megszoktuk, hogy a nyomtatott szövegben jelentkező eltorzulásokat összefoglalva a *sajtóhiba* névvel jelöljük.

Mellőzve a *szándékosan elkövetett* sajtóhibákat — mert ilyen is van —, csak a *szándéktalanul* esett hibákról szólok egyetmást. Ezek közül is mellőzöm a kétszeres szedés, kihagyás, fordított betű stb. hibáit,

melyek, mint a műszakiak, inkább csak *szépséghibáknak* mondhatók, hanem csak a valódi *torzulásokkal* foglalkozom. Torzulások akkor állanak elő, ha a szedő keze a szedőszekrénynek más rekeszébe téved s más betűt vagy betűket rak a szükséges helyébe.

Ezek a torzulások kétfélék. Első csoportjuk ártalmatlan; a tévedés ugyanis szemmel látható, mert lehetetlen betűcsoportot idéz elő, melynek semmiféle értelme nincsen. Ha pl. *bús* helyett *baxs*, *búú*, *aús*, *gus* kerül a szedésbe, vagy *vár* helyett *nár*, *mereng* helyett *mereny*, *czukor* helyett *czakor*, *határ* helyett *hatór* vagy *hutár*, akkor az olvasó szeme egy pillantásra talán fennakad, de a nyilvánvaló tévedést észrevevén helyesbítve olvassa.

Sokkal gonoszabb e hibák második csoportja, mely akkor támad, ha a szedéshiba eredménye nem értelmetlenség, hanem más érthető szó; ha pl. *bús*-ból *hús* lesz, *váz*-ból *máz*, *mereng*-ből *kereng*, *czukor*-ból *czudar*, *kocczint*-ből *kacczint*, *határ*-ból *hatás*. A tévedést még végzetesen fokozhatja az a körülmény, hogy ha a sajtóhibából eredt szó többé-kevésbé beleillik a mondatba, úgy hogy az ember nem is furcsálja, és türhető, vagy éppen kifogástalan értelműnek fogadja el. Ezek az igazi *értelemmódosító*, *értelemmástító* és *értelemzavaró* sajtóhibák.

Még hagyján az olyan, a milyen a *Daliás Idők*-ben esett, mikor Toldit avval faggatják, hogy lesz alkalom feleségre szert tenni, ő pedig bosszúsán visszamordul: „Ej, mit! nekem asszony? és *különcz* egy farka?” — itt még könnyen ráeszmél az ember, hogy helyesen *különcz*-öt kell olvasnunk. De képzelhető, mennyire bántotta a költőt, hogy a hibás szöveg saját lapjában jelent meg, melyet olyan szempusztító gondnal javított (l. Szépirod. Figyelő 2. évf. II. fele, 9. l.). Még a következő hiba is könnyebben javítható egy kis figyelemmel:

Mezei munkának úgy is szűnt a *napja*:

A mi hátra van még, azt Benzérezé hagyja.

(Dal. Idők. 1. dolog. VII. é. 2. v.)

Helyesen csak így lehet: „szűnt a *nagyja*“, mert a következő sor arról szól: „a mi hátra van még“, tehát a kisebb rész, az apraja, ez marad Benzérezé. A *hagyja* szóra is jobb rím a *nagyja*, mint *napja*. Csakugyan ezt a javítást találjuk a Toldi Szerelmének VIII. énekének 2. szakában. Már kényesebb a dolog, mikor a *Katalin* első kiadásában (*Magyar Írók Füzetei* 1850 és különnyomat) ezt olvassuk: „Édesden alszik a *személy*“, holott a költő ezt írta: „Édesden alszik a *veszély*“ (6. rész); és

Ott fekszik a halotti mátká! . . .

Keblét a *lét* nem emeli,

Mozdulni nem bír semmi tag (12. rész)

a helyes szöveg pedig így hangzik: „Keblét a *lég* nem emeli“. Az ilyen torzulásokra mondja Arany: „Én nem törődöm az oly hibával, a mi abszurdum, a mit elolvasni vagy érteni nem lehet: de az ilyet [mint a *Katalin*-ból idéztet] az olvasó nem véli hibának s a szerző különös kifejezése gyanánt veszi. Nem bánom, ha én ezt írom „*kapta*“ s a betűszedő ezt csinálja belőle: *kgzta*; de ha így szedi *lapta*, már akkor *hibának* nagyon *jó*, s *bolondnak* nagyon *okos*.“ (Levele Szilágyi Sándorhoz, 1850. aug. 19.) Az ilyenek nagyon bántják a költőt; bírálataiban soha nem mulasztja el őket megjelölni,

a kiadót, revizort miatta megróni; Petőfi *Apostolának* csonkított, ferdtített, routott szövege kapcsán valóságos leczkét tart e tárgyról (ÖM. X. 264).

Az *értelemzavaró* hibák tudniillik már ritkán pusztá tévedés eredményei, hanem mélyebben gyökeredznek. Egy részük, igaz, a kézirat kuszátsága miatt *hibás olvasásból* ered; más részük — s ez a gonoszabb — vagy a szöveg sajtó alá rendezőjének, vagy a nyomdai személyzetnek (szedő, korrektor, revizor) *okoskodásából*, mely jobban akarja tudni a dolgot, mint maga a szerző. Az ilyen „javítás” sokszor kiadásról kiadásra öröklődik, s azzá válik, mit az ókori irodalom bűvárai *crux philologorum*: a philologus keresztje, kárpadjá névvel illetnek; velük gyűlik meg a baja a későbbi tudományos kiadások szerkesztőinek, különösen ha a szöveg már előbb olyan kiadónak a kezén megfordult, a ki jóhiszeműen feladatának tartotta, hogy az eredeti szövegen a maga felfogása szerint módosítson, az esetleg régies helyesírást divatosítsa, átírja, a vélt nyelvi és előadásbeli hibákat kiírta, s az íróat minél tetszetősebben, hibátlanabban bocsássa a közönség elé. Ez az, a mit a mai irodalmi életben *megfésülésnek* neveznek. Régebben a kiadók az íróat „gáncsaiból kitisztítani” nemcsak megengedett eljárásnak, jognak, hanem szent kötelességnek is tartották, pl. Kazinczy, Helmeccy, Toldy, sőt még Gyulai is. Ma a *tudományos* kiadástól megköveteljük, hogy lehetőleg betűszerinti mása legyen az eredetinek, a kiadónak minden javítása, módosítása, hozzátétele a jegyzetbe való. Természetesen más szempontok irányadók a nagyközönség elé szánt kiadásokban.

Az ily értelemben vett eredeti szöveg helyreállítása és kiadása aránylag könnyű feladat, ha a szerző kézírata megvan. Ez azonban nem tartozik a gyakori esetek közé. Legtöbbször nélkülük vagyunk kénytelenek a nyomtatásban megjelent szövegekkel bajlódni.

Nem szándékom a szövegjavítás és helyesbítés (emendatio) valamennyi szövevényes eljárását ismertetni, csak néhány példa kíséretében egy-két módjára utalok.

Legkönnyebb a javítás, ha a szöveg szigorú versalakhoz van kötve; a megzavart versmérték egyrészt a hibát nyilvánvalóvá teszi, másrészt újmutatással szolgál a helyesbítésre is. Áll ez főleg az időmértékes versben írt szövegekre. Így például Vörösmartynak *Utóhang Cserhalomhoz* cz. költeményének ötödik sorát így olvastam egy helyt:

Öt hamar a sors erős vas karja lehuzza örökre.

Itt a hexameter második dactylusát megrontja a *sors* szó helyzeti hosszúsága; ez csak így hangozhatik:

Öt hamar a sor erős vas karja lehuzza örökre.

A verstani érvet megerősíti a jelentéstani is, mert a *sornak* megvan a *sors*-féle értelme is (l. Lehr, Arany Toldija II. é. 3. vsz.: „Menyegzőjének hozta így a *sorja*?” „Szomorú, rossz *sora* van a szegénynek.” Itt a két szó rokonhangzása és rokonjelentése idézte elő a hibát. (A Gyulai-féle kiadásban helyesen *sora* olvasható.)

Ugyancsak Vörösmarty *Zrinyi* cz. elégiájában, az utolsóelőtti negyedik sorban (Gyulai kiadása) ezt találjuk:

Kérdjük *óhajtva*: vezérköltőt még ád-e hasonlót.

Az első két láb nem skandalható; a helyes alak csak ez lehet:

Kérdjük ohajtva: vezérköltőt . . .

Ezt megerősíti a nyelvi bizonyíték, hogy az *ohajt* első magánhangzója a régiségben gyakrabban volt rövid, mint hosszú, s a dunántúli Vörösmarty is bizonyára röviden ejtette, mint ott ma is hallható.

Aranynak Ráth-féle összes kiadásában V. *László* negyedik szakaszának első sora így van szedve: „*Mért zúg a tömeg?*“ Ez nyilvánvaló megrontása a versnek, mert a sorok hármas jambusait harmadfeles trochaeuussá csonkítja. Ez csak így helyes: „*Miért zúg a tömeg?*“

De legyen elég az idevágó példa. Látnivaló, hogy a versmérték igen jó fogódzólul szolgál a szöveg helyesbítésére. A mérték kivül a versnek többi eleme is szolgálhat erre a célra: ütem beosztása, sormetszetek, sorok végén különösen a rím. Minél több elem kívánja a helyreigazítást, annál biztosabb az eljárás, annál jobban megközelítjük célunkat. (Előfordul az ellenkezője is, hogy a vélt versbeli javítás megrontja a szöveget.)

Sokkal nehezebb a javítás, ha nem szigorúan alaki indítékokra támaszkodhatunk, hanem tágabban mozgó, lazább nyelvészeti, ú. m. hang-, alak-, jelentés- és mondattani, szótörténeti érvekre, valamint a szó kapcsolatainak értelmi megállapítására vagyunk utalva, melyeknek a szöveg fennforgó alakja látszólag ellenmondhat (vö. *Toldi Estéjében* III. 11: „*hogy' az ócska vasad*“, helyesen: *vasat*; uo. III. 46: „*De a nép sokallja* mindezt sorra lesni“, helyesen: *sokállja*; l. Lehr, Arany TE. Jel. Ír. Isk. Tára 90. sz. 180., 208. l.); vagy ha az alak nem támaszkodhatik hasonló alakokra, melyek világot vetnek rá, ha az *egyetlen olvasatok* (hapax legomenon) rejtelmes seregéhez tartozik (vö. Zrinyi, Szig. Vesz. XI. 1: *ályos*; lásd MNy. 12: 11). Ilyenkor ugyancsak van dolga a vélekedésnek, találgatásnak, hozzávetésnek; itt üli kisdéd diadalait, itt szenvedí apró kudarczait a *conjecturalis critica*.

Ilyesféle példát mutatok be Orczy Lőrincznek: „A' szegény paraszt néphez“ intézett beszédéből (1756), melyet Révai adott ki a *Költeményes Holmi*-ban (1787, 226—235. l.). Ez az egyszerű élet dicséretével teljes költemény a következő sorokkal végződik:

Boldog a' te sorsod, nagy a' ditsőséged,
Meg marad, örökös lesz te fényességed . . .
A' szelíd 's jó ember király lesz igazán,
Így emcitetik fel a' *füstös kaczagány*.

Tudtommal eddig senki nem akadt fenn az idézett sorok egyetlen szaván sem; az egésznek értelme világos, sehol semmi hégzag vagy homály, mind az egyes szavak, mind a szókapcsolatok kifogástalanok. Magamnak sem volt semmi kifogásom egyetlen szava ellen sem, míg egyszer a véletlen — hiszen nemcsak „az vitéz embernek kell valamit engedni az szerencsének“ mint Zrinyi mondja (Szig. Vesz. I. 43), hanem a tudósnak is — gondom a véletlen több régibb szövegben elem vetette a *fürtös guba* szót, s erről eszembe ötlött Orczy versének utolsó sorában a *füstös kaczagány*. A dolog szöveget ütött a fejembe, kétségeim támadtak, vajjon a *füstös* jelző helyén van-e ott a *kaczagány* előtt. Igaz ugyan, hogy *füstös*: *szennyes, piszkos*, esetleg *szürkés, feketés* értelemben egészen jól odaillesik a *kaczagányhoz*,

mely a régibb népviseletben *háti bőr-t* (pellis ovilla dorsalis) jelentett (l. Gombocz Zoltán: Kaczagány. MNy. 2: 359 *). De a *fürtös*: *gyapjas*; *szőrös*, *bojtos* értelmét számos idézet odaillőbnek mutatja az eléddig egyetlen *füstös kaczagány* kifejezésnél. Ide mutatnak a NySz. adatai; *Fürt gyapju* (GKat. Titk. 435); *gyapjú-fürt*: villus (MA); *fürtös gyapjak*: villi ovium contexi (PPl.); — továbbá PPBl.: *Villosus*: *Fürtös*; Gyapjas, Szőrös, Bojtos; Kassai *Fürtös*: *Villosus* v. g. *Fürtös-guba* a' Hegyalján (mj! Orczy arrafelé való volt); CzF.: *Fürtös* bunda; *Fürtös* birka, *fürtös* lepel = pokrócz; Kazinczy Erdélyi Leveleiben 1816: „egy tizennégy esztendő legényke . . . méne el fekete *fürtös gubácskájában*“ (Ered. Munk. II. 162); „a' férfiak a' keskeny gallérú kék köpönyeget vagy *fürtös fekete gubát* . . . leteszik“ (uo. 245); Kuthy Lajos: „*göndör fürtü gubája* sarkig takarta lábait (Munkái. 1842. III. 102). Íme, csak nagyjából összeszedve a *fürtös*, mint gubának, bundának jelzője az idézetek hosszú sorában mutatható ki, míg a *füstös* szó, Orczy egyetlen helyét kivéve, egyszer sem. A *fürtös* a juhbőr *lényeges* jegyei közé tartozik, kisebb csomóba tapadva így látjuk rajta a gyapjut; vele szemben a *füstös*, mint a *szennyes*-nek távolibb synonymája, az esetleges, lényegtelen jegyekhez számít. Az idézett sort tehát így kell olvasnunk:

Így emeltetik fel a' *fürtös* kaczagány.

Ez az eset a szövegjavításoknak olyan példája, melyben a költői nyelv szempontjából tetszetős olvasást, számos adattal támogatott tárgyi okok miatt kell megmásítani.

TOLNAI VILMOS.

Kék-kend.

A MNy. XII, 177. és 228. lapjain került szóba a címül írt kifejezés, mely II. Endre két oklevelében fordul elő és Schönherr szerint kék csapat'-ot jelent. Evvel kapcsolatban vetettem fel a kérdést, hogy mi lehet a néptörzsek színek szerint való elnevezésének eredete? Vámbéry egy helyen (A magyarság keletkezése 1895, 78, 176) a származásbeli előkelőség különbségéből (a kasakoknál *fehér csontoknak* nevezik a nemességet, *fekete csontoknak* a népet, a mivel talán rokonságban áll, a mit Tolnai V. MNy. XIII, 21. a *kék vér*, *sang bleu*-ról, valamint a spanyol nemesség, illetve nép talán mór, azaz keleti eredetű *kék*, *veres* és *sárga*, illetve *fehér* vérüségéről közölt), másutt (A török faj. 1885. 449) a főveg színéből (*kara-kalpak* = fekete kalpag, nem tudom ezek-e az orosz krónikásoknál (Hodinka: Az orosz évkönyvek stb. 1916. 493) emlegetett *cernii klobuky-k?* *kizilbas* = vörös fej; *kara-papak* = fekete prémesapka) magyarázza a dolgot. Hasonlókép a ruházkodás színekülönbsége mellett érvel Fischer K. A. A hunok és magyarok „fekete“ illetve „fehér“ elnevezésének megfejtése Bpest 1888. cz. csak nagy kritikával használható (vö. Századok 1888. 276; ezenkívül Jordanes „fehér hunjai“ úgy látom a Get. 61. 19: „ad Hunnos, Albanos“ téves

* A cikkben nincsen fölemlítve Orczynak a tudommal legrégebb (1756) adata, ha a Thaly-Jankovich-féle, nem egészen megbízható szöveget mellőzzük (Adal. II. 302).

fordításból keletkeztek), de egyébként a színes népnevekről számos ó- és középkori adatot tartalmazó művében. Magam idézett cikkemben csak néhány példát akartam felhozni, melyek között még helyénvaló lett volna Querfurti Brunó adata a fekete magyarokról (Wenzel, Árpádk. Okmt. I, 17) vagy a fehér és fekete ugoroknak, kozároknak, bolgároknak és a fehér szerbeknek Konstantinosnál, illetve az orosz ősrónikában olvasható neve, míg a kara-kirgizek, kara-kalpakok ismeretes nevére és más hasonlókra fölöslegesnek tartottam utalni. Úgy látszik, a szlávoknál csak a *fehér* (oroszok, horvátok, szerbek), a török fajú népeknél pedig evvel együtt a *fekete* is használatos volt (l. még Vörös Horvát- és Oroszország), míg a *sárga* elnevezésre eddig csak a saragurokat és a sara-kozákoknak egy régebbi orosz írónál (id. Fejér Gy. A kúnok eredete 1850. 100) említett nevét tudom idézni. Jobban érdekelhet bennünket, hogy a *kék* szín keleten csakugyan előfordul a népnevekben. Vámbéry szerint (A török faj. 1885. 122) Szibériában lakik a *kök-csulut* vagy *kök-munsak* nép, az orkhoni feliratokból ismerjük a *kök törököket*, a hiungnuk nevét egyik régebbi írónk, nem tudom helyesen-e, *kék farkasoknak* értelmezi (Fejér Gy. i. m. 77), Dsingizkán pedig Ssanang-Ssetsen szerint *kökä monggol*-oknak nevezte el népét s bizonyára inkább innen ered, hogy unokájának Batu-nak részét az Orda által vezetett *fehér-hordával* szemben *kék-hordának* nevezték (l. erről H. Schurtz a Helmolt-féle Weltgeschichte-ben 1902. II. Bd. 175—7), mint abból, hogy a Kaspi- vagy Aral-tónak *kék tó* volt a neve, mint Hammer-Purgstall véli (Gesch. der Goldenen Horde. Pesth 1840. 322, 324, 327). A *kökä monggol*-ok neve „*kék* vagy égi félelmetlenek“ szavakkal fordítandó (Wolff, Gesch. der Mongolen, Breslau 1872. 25, továbbá a források és irodalom idézésével V. Thomsen, Inscriptions de l'Orkhon. Helsingfors 1896. 138). A török nyelvekben ugyanis a *kék* szín neve az eget is jelenti, a mi mellesleg megjegyezve, oly természetes átvitel, hogy költői példáját a magyarból is idézhetjük („*Szöke fodor felhők, hattyúi az égnek, Úsznak vala tükrén a mennyei kéknek.*“ Buda halála II, 7.). A mongol szónak a magyar színnévhez való hasonlósága különben már Sayousnak (A mongolok betörése 1877. 17.) feltűnt, Gombocz szerint MNy. III, 253. pedig a magyar *kék* szó csakugyan a török *kök*-ből ered.

Mindezek alapján Schönherr megfejtése csakugyan helyesnek látszik s még csak a *kend* etymológiája volna pontosabban tisztázandó. Nem kell-e kapcsolatba hoznunk az Ibn Roszteh-nél *kendeh*, Al-Bekrinél *kundu* alakban fenmaradt méltóság-névvel és krónikáink *Cund*, *Cundu* személynevével? Talán nem véletlen, hogy 1496-ban Küküllő megyében *Kékes* és a ma is meglévő *Kund* (Erzsébetvárostól ény.) községek együtt említetnek (Csánki, Magyarország tört. földr. V, 882), hogy *Kund* vezér ivadékai, a Kaplony nemzetség a hagyomány szerint Szatmár megyének azon részében telepednek meg, mely a kékkend nép területével közvetlenül szomszédos s hogy ugyanezen megyében találjuk a *Kende* családot is. Evvel szemben a *Kendi*, *Kiskendi*, *Kendhidai*, *Kendeffy* és *Kundi* családok erdélyiek (Csánki, V, 883), míg az egyizben (Anjouk. O. I, 70) említett *Kekywan* nemzetség birtokai valószínűleg a Dunántúl fekédték. A zalamegyei *Kéki*, abaújvármegyei *Kékedy* és a *Kékkövi* családokról l. Csánki III, 159. és Karácsonyi, Magyar nemz. tört. II, 471. Szatmármegyében

Magyar- és Oláh-Kékes ma is a kékkend nép emlékét őrzik. Azonos vagy rokonképzésű helynevek: *Keych* (Kécs? Kejcs? Sopronm.: Csánki III, 613), *Kék* (Szabolcsm.; Veszprém.: Csánki, III, 237; OklSz. 468), *Száraskék* (Abaujm.), *Kékbik* (Torda-Aranyosm.: Cs. V, 713), *Keycfev* (OklSz. 468), *Kékfű* (Békésm.), *Kékhalom* (Hajdum.: OklSz. 468), *Kékhegy* (Pestm.), *Kékkálló* (Biharm.: Lipszky 296; OklSz. 468), *Kékkő* (Nógrádm.; OklSz. 468), *Kékkút* (Zalam.), *Keklok* (OklSz. 468), *Kékmező* (Borsodm.; Zemplénm.; Cs. I, 334; OklSz. 468), *Kekzegh* (Zemplénm.: Cs. I, 352), *Kektou* (Knauz, Mon. E. Strig. I, 57), *Keyk vta* (OklSz. 468), *Kégy* (Kéty? Kégyi? Kétyi? Tolnam.: Cs. III, 433), *Keth* (Beregim.: Cs. I, 416), *Kéty* (Kék? Kécz? Abaujm.: Cs. I, 211), *Kéki* (Kék? Zalam.: Cs. III, 69; Somogym.: Cs. II, 618; Bácsm.: Cs. II, 153), *Kek(e)mér* (Ketmér, Kuk(e)mer, Kukmér Vasm.: Cs. II, 769), *Kekeháza* (Kökeháza, Kökénháza Veszprém.: Cs. III, 239), *Kekkektowa* (Haz. Okm. tár IV, 22), *Kékese* (Kékse, Kékcsa, Kécske, Köpce, Köcse, Szabolcsm.; Somogym.; Pestm.; Mosonm.), *Keked* (OklSz. 468), *Alsó- és Felső-Kéked* (Abaujm.) *Kékes* (Kékös, Aradm.: Cs. I, 761; Biharm.: Cs. I, 612; hegy a Mátrában Hevesm.; Visegrád mellett: Vat. Magy. Okirattár I/II, 114; Küküllóm.: Cs. V, 882; Máramosm.; Szabolcsm.: CD. IV, 3. 41.; Szerém.: Cs. II, 247, Szolnokdobokam.; Vasm.: Cs. II, 763), *Felsőkékesnyárló* (Szilágy.), *Lippakékes* (Temesm.), *Kékesegyháza* (Biharm.: Cs. I, 612), *Kékesfalva* (Hunyadm.), *Kékesfüred* (Beregim.), *Kékesoroszfalva* (Szatmárm.), *Kékestanya* (Biharm.), *Kékestelep* (Aradm.), *Kékesújfalu* (Szolnokdobokam.), *Kékesvásárhely* (uo.) *Kékecz* (Szilágy.), *Kékesd* (Kékegy, Kékögy, Baranyam.: Cs. II, 495), *Kéklő* (Barsm.) és *Kékitőpuszta* (Esztergom). — A *kend* szót a következő helynevekben találjuk meg: *Kend* (Bácsm.: Cs. II, 153, Kent: Fejérm. Cs. III, 334), *Kendchapa* (ma Csepin Eszéktől dny. Cs. II, 280), *Kend-szék* (Wosvereuzek al. nom. Kendzek Vasm. Cs. II, 808), *Kiskend* (Felkend, Kendhyda, Kendtheyd, Naghkend Kisküköllum.: Cs. V, 883), *Nagykend* (uo.), *Magyarszarvaskend* (Szolnokdobokam.), *Szarvaskend* (Vasm.) *Kende* (Kendicze? Lipszky 298. vö. Cs. I, 299. Sárosm.; Ungm.), *Kendefeő* (CD. IV, 2. 89), *Kendeföld* (Ungm.), *Kendemajor* (uo.), *Kendetanya* (Baranya, Bereg, Szatmár és Ungm.), *Kendetelep* (Temesm.), *Kendi* (Abaujm.: Lipszky 298.; Kengyi Bodrogm.: Cs. II, 203; Gyórm.: Cs. III, 550.; Hevesm.: Cs. I, 64), *Kendilóna* (Szolnokdobokam.), *Kendipusztá* (Abaujm., azonos Lipszky 298.-al?), *Kendi(n)cz* (Kendencz, Kendicz Zalam.: Cs. III, 69), *Kendeléd* (Abaujm.: Cs. I, 210.) és *Kendő* (Maros-Tordam.). E helynevek — melyek között a fentemlített eseten kívül még más *Kék* és *Kend* ill. rokon alakú helynevek esetleges szomszédos előfordulása is figyelmet érdemel — részben a Helységnevtárból valók s így akadhat köztük újabbkeletű is. A további kutatás esetleges kiindulópontjául megjegyzem még, hogy jelentékeny részük a régi gyepüelvé területére esik. A kékkend nép pedig minden valószínűség szerint határori szolgálatot teljesített.

MADZSAR IMRE.

Kazinczy Ferencz Tübingai pályairása.*

III. Ha füzetesen vizsgáljuk e tekintetben a harmadik rész magyar szövegét, (kiadás 148. lapjától kezdve), ennek keretén belül is a keletkezésnek két időszakát kell észrevennünk. A kiadás 154. lapjáig a szöveg sokkal inkább megegyezik az Emlékezések szövegével, mint az Erdélyi Múzeumban közölt részlettel, innen kezdve azonban végig mindkettőnél sokkal fiatalabb szókincset árul el, mint az említett két változat, úgy hogy a harmadik részlet első fele körülbelül egyidős az Emlékezések szövegével, míg a második fele sokkal 1814 után keletkezhetett és a mint a gondos összevetés meg is győzhet, *nem hű mása* az eredeti német szövegnek, hanem betoldásokkal bővített. Hiányzanak például a német eredetiből ezen mondatok [Gróf Ráday Gedeon]: „a többek között Zrinyi Miklós Zrinyiászát hexameterekben kezdé dolgozni, mielőtt Birsí, primás Barkóczynak e versnemben éneklé alkalmi dalát, s Kalmár izetlen köettkéjével (Prodromus Pozsony 1770) föllépe“ (161. l.) — „Mit Zrinyi-verselésnek nevezhetnök, mert Zrinyi így adá hős költeményét s más kisebb dalait“ (174. l.).

A magyar szövegbe ékelt mondatokból bizonyosra következtethető, hogy a kiadás 154–177. lapjain közölt részlet *csak 1815 után* lehetett papírra vetve, mert a kiemelt kifejezésekről kimutattam (Irodalomtörténet 1913: 252: A Zrinyiász neve, és MNy. 10: 275: Hósköltemény), hogy csak az Erdélyi Múzeum II. füzetének ajánlatai. Vannak azonban erősségeink, a melyekkel még pontosabban megállapíthatjuk, mikor írta Kazinczy a kérdéses részletet. Többször előfordul ugyanis itt a *költészet* szó: „egy új iskola megalapítója volt költészetünkben“ (161) „a magyar nyelv professora lón... később a költészeté“ (162); „mit költészetünk e remek művével megczáfolni törekvénk“ (175). Úgy tudtuk eddig, hogy ez a szó az *irodalommal* együtt nyelvújításunknak csak igen késői szülőtte. Nem is csoda, hisz a *literatura* és *poézis* nemzedékeken keresztül annyira meghonosodott, hogy a puristák közül is csak a vakmerőbbek érezték meg idegen voltukat s hogy szókincsünknek még ma is élő idegen elemei. A NyÚSz. I. csupán 1833-ból ismeri, II. kötete sem tudott előbből adatot felhozni. Hogy kerülhetett mégis Kazinczy kéziratába, a ki, mint ismeretes, már 1831-ben meghalt. Elő kell valahol előbb is fordulnia, kortársainál vagy azokban a folyóiratokban, melyeknek dolgozótársa volt, melyeknek tehát minden sorát jól is ismerte. Legjobb tudásom szerint ugyanis maga Kazinczy ezt a szót egyetlen művében sem használja, pedig igen sokszor lett volna alkalma erre, hisz sokat értekezett magáról a költészetről, még többet „recenseálta“ a korabeli költőket és írókat, de mindannyiszor

* L. MNy. XIII, 220.

poesis-t ír, vagy ritkán: *költés*-t. A MNy, IV. kötetében* akadunk rá a *költészet* szóra 1828-ból, és éppen Kazinczy iskolájának egyik jelesénél: Bajza Józsefnél. Ez a körülmény könnyű magyarázatot adna e szónak a kéziratba jutására, ha az alul említett értekezésnek, a honnan a szót idéztük, végén álló szerkesztői megjegyzés nem figyelmeztetne arra is, hogy a Toldy-féle 1852- és 1861-i, változtatott szöveget adó Badics-féle kiadásból szedvén adatait, nyelvtörténetileg nem megbízható. Valóban az idézett *költészet* szó nincsen meg Bajza eredeti szövegében, hanem a Tudományos Gyűjteménynek 1828: 7: 36. lapján, a honnan harmadkézből idéztetik, ez olvasható: „azon felül anyagjává leve a' *költés*nek“. Nemcsak itten, hanem ennek a folyóiratnak 1831-ig terjedő egyetlen füzetében sem akadtam rá a *költészet* szóra, pedig tele vannak ebből a tárgykörből vett értekezésekkel. Bármennyire kicsinyesnek látszik is, annak a megállapítása végett, hogy mikor írhatta Kazinczy pályairásának utolsó magyar részletét, ennek az, egy szónak felkutatása, mégis át kell vizsgálnunk az Aurorának, az Élet és Literaturának (Muzáron) is valamennyi 1831 előtti évfolyamait. És ezekben a kellemes külsejű, regényes tartalmu, finoman új nyelvű könyvecskékben annyi gyakorlati s még több elméleti *költészet* van összehordva, csupán maga a *költészet* szó hiányzik valamennyiből. Élete utolsó éveiben is ifjúi hévvel dolgozott az ósz széphalmi mester még a Felső Magyarországi Minervába is, a hol talán legtartalmasabb értekezései jelentek meg. Ennek átkutatása már több eredménnyel járt. Az 1830-as évfolyam 135. lapján bukkantam rá a következő verssorokra:

Tágas biralmokon leng-el magas
Lelked, nekem a *költészet*-sziget
Borostyán-berkivel legkedvesebb.

Az akkor még csak 17 éves Szalay Lászlónak alkalmasint első költői kísérletéből, Torquato Tasso fordítása egy részletéből valók e sorok. Ez az egyetlen adat, a melyet ismerek Kazinczy halála előtti időből. A Goetheért rajongó Kazinczy bizonyára olvasta ezt a fordítást. Szalay László neve nem szerepelt eddig szóújítóink között. Bár e fordításrészlet nyelve egészen a Helmecey-Bajza költői irányának ellesése, utánzása, mégis talán a még tanulmányait végző ifjú valamelyik tankönyvéből vette a *költészet* szót? 1828-ban Szalay László „II Esztendőbeli Filozofus“ volt Pesten, h. Eötvös Józseffel együtt Czinke Ferencznek hallgatója. Ebben az időben Papp Ignác *Magyar Poézis*-e volt a legelterjedtebb költészeti kézikönyv, melyet Kazinczy is ismert, s a melynek Szalay is előfizetője volt. Papp könyvének első kiadásában (1828) azonban a *költészet* szó seholsem fordul elő, csupán a II. 1835-ből származó kiadás vezeti be a könyvet így: „A' Poézis' vagy *költészeti Mesterség*nek . . . három fő szakasza van“, holott az előbbi kiadásban még csak „Költés Mestersége“-ről szól. E tankönyv tehát nem vezetvén nyomra, az egyetlen útmutató adat Szalay *költészet-szigete* a Kazinczy-kézirat utolsó részletének keletkezésére nézve. Ezen egyetlen támaszpont alapján azt kell vallanunk, hogy e részlet *csakis 1830-ban, vagy 1831-ben* keletkezhetett. Ki kell azonban újra emelnünk, hogy ebben a két évben sem fordul elő egyetlen nyomtatott művében, egyetlen levelében sem Kazin-

* Bajza József: Bajza József mint nyelvújító 201—207, 251—256.

czynak a *költészet* szó, valaminthogy nincs meg egész iskolájának egyetlen tagjánál sem. Ez a körülmény mindenestre lerontja némileg megállapításunk bizonyosságának erejét, Szükséges, hogy más korabeli szóval is támogassuk. Nem is kell sokáig keresgelnünk és szemünkbe ötlük a

rag szó: „a ragok, mik a magyar nyelvben igéik, nomeneik s pronomeneikkel összeolvadnak, nagy elsősegi ennek a [nyelvnek] a nyugoti társai fölött“ (159). Erről a szóról Kresznerics Ferencz 1827-ben, szótárának (1: 1) legelején maga mondja: „Ezen szócákakat, mivel a gyökér szóhoz *rag*-adnak és véle egyetemben egy egészet tesznek, *rag-szónak* neveztem. Mások ragasztékoknak hívják“. Alapos kutatás után újra ki kell jelentenem, hogy 1831-ig evvel a szóval sem találkoztam az előbb felsorolt folyóiratokban, sem egyéb könyvekben. Kazinczy kéziratába legfeljebb e szótárból kerülhetett. A vitatott részletet tehát 1827 előtt semmi esetre sem írhatta. Korabeli szó a *vállalat* is, a mely a kézirat kérdéses helyén többször is olvasható: „Vállalata csakhamar fejakadt“; „éppen most nyitja meg egy új vállalatát“ (155) stb. A NyÚSz. I. szerint e szó Helmeccy alkotása 1833-ból, de Bajzánál már 1829-ben megvan, s mint magam is meggyőződtem, pontosan idézi a nyelvújításáról szóló főtebb már említett értekezés (MNy. 4: 252). Csupán ugyanebből az évből tudom bizonyosságul hozni még a

modor szavunkat is: „nyelvünk a görög modor verselésére tökélyesen alkalmas“ (161 l.). A NyÚSz. I. Szemere szavának vallja, de csak 1825-ből tudja idézni. Bizonyosnak látszik tehát a nyelvújítás perdöntő erejénél fogva, hogy a pályairásnak utolsó részét Kazinczy csak életének teljes alkonyán, 1830-ban írhatta. Vannak azonban fontos, ugyancsak nyelvújítási bizonyítékok, a melyek ezt a megállapítást is megingatják. Azt mondja ugyanis a kézirat [a kiadás szerinti]:

„*Hírlapunk* még nem vala (155).“ Hogyan, hisz ez a szó csak 1832-ben készült, Helmeccy a mestere. (Társalk. 257. l. NyÚSz. II.) Hisz ő is ugyanebben az évben még „a“ két haza 's külföld *hírleveleiből*“ szerkeszti a Jelenkort? Hisz Kazinczy sohasem használta nyomtatott műveiben, de leveleiben sem ezt a szót, hanem *ujságot*, vagy *ujságlevelet* mond helyette mindig s hiába túrtam fel az említett folyóiratokat, bennük nyomára nem akadtam. De nem találtam sem nála, sem az egész életébéli irodalomban a kiadás: *időszakirat* (ui.), *czáfolat* (176) szavait sem; az első helyett Helmecczynél még 1831 szeptemberében is azt olvasom: „minők az ujságok s időszakirások“ (Szemere-tár 1831: 2; nyomtatvány); csak 1834-ből tudok rá Bajzából adatot (MNy. 4: 203); a másodikat pedig egyenesen ennek kell tulajdonítani 1832-ből (MNy. 4: 252). A *színház*-at is („A magyar színház Budán“ 155) csak 1831-ből ismerjük, Széchenyi Világjából. Ezt a munkát Kazinczy már nem ismerhette. De legfeltűnőbb valamennyi között a

nyelvtan: „Nyelvtant többet birunk“ (155) és „nyelvtani, nevelői s homileticus tartalmu munkát ada“ (174). A NyÚSz. is bizonyítja, de a magam utánjárása is azt vallhatja, hogy lehetetlen, hogy ezt a szót Kazinczy ismerte; grammatica, nyelvmester, nyelvtudomány és nyelvtanító könyv ennek a fogalomnak megnevezései, nemcsak nála, hanem egész életében minden íróembernél. 1835-ből ismerjük eddigelé Kunostól. Volna még néhány olyan szó, melynek megléte

írónk életében még nagyon is kétes, mint *költét* (Zwischensatz 156), *fénykiadás* (díszkiadás 161), *magánykönyvtár* (ui.), *talenttele* (ui.), *lélekteljes* (171, Bajzánál 1843-ban) stb; de csak az *erény-t* hozom föl még a kiadásból. A virtus ezen magyar neve, mint tudva van, Baróti Szabótól származik, de Kazinczy sohasem használta, mert nem tartotta jónak; először *csány*, majd *rény*-nek magyarította és ez utóbbi szavához mind halálig ragaszkodott is; tanítványai, tekintélyének tisztelői is csak halála után hagyták el lassanként (NyÚSz.). Hogy került mégis kéziratába?

Erre a kérdésre és a felhordott új szavakra nézve csak egyetlen válaszunk lehet: HEINRICH azon megállapítása, hogy az egész magyar szöveg „kétségtelenül magának Kazinczy Ferencznek munkája“ úgy módosítandó, hogy a *kiadott kéziratnak az a részlete, a melyben a költészet, hírlap, nyelvtan stb. új szavak előfordulnak semmi esetre sem lehet az ő fogalmazványa*, azaz a kiadásnak 155-ik lapjától végig a magyar szöveg *más valakinek a fordítása 1831 utáni évekből*. Ez a csupán látatlanban történt következtetésünk azonban beleütközik némileg HEINRICHnek azon véleményébe, hogy a kézirat „valószínűen magának Kazinczynak keze írása“. Ezen ütközőpont és HEINRICHnek nem teljes határozottságú, utóbbi véleménye készlet a kézirat megtekintésére. A kézirat tanúságtétele pedig meglepően igazolja állításunkat. A sokat emlegetett részlet tintája, írása valóban elüt a kézirat német és többi magyar szövegének mind tintájától, mind írásától. Emaz halavány szíű, rendesen, szépen *másolt*, gondos írás, amaz élénkebb fekete színű tintával készült, a gyorsaság jellegét magán viselő, mellé, nem fölibe írással javított *első fogalmazás*. A kézirat nagyobb első fele bizonyosan Kazinczytól, magától való, a sokat vitatott utolsó részlet azonban egy rápillantással is, meg tüzetes vizsgálással is másnak bizonyul. Igaz ugyan, hogy ez az utóbbi is sok betűtípusban igen hasonlít, sőt jellegzetesen hasonlít Kazinczy kézírásához, de gömbölyűbb formáival, néhány elütő betűalakjával sokkal fiatalabb kézre mutat. Kinek a kézírása és fogalmazása lehet? A kézirat Kazinczy Gábor útján került az Akadémia könyvtárába. Írásának a kézirattal történt egybevetése negatív eredményvel járt. Bajza és Toldy tudvalevőleg kiadták Kazinczy műveit, talán ezek egyikétől származik az idegen részlet? Az összehasonlítás nem igazolta föltevésünket. Helmeccyről tudjuk, hogy „ügyelő“-je volt mestere munkáinak, Szemeréhez pedig kéziratokat küldött a Muzáron számára. Helmeccy írásának más a jellege, inkább irálya vág össze a Kazinczyéval. A Ráday-könyvtárban, a Szemere-tár és egyéb Szemere-kéziratok, másolatok nagy tömegében akadunk rá a keresett második kéznek vonásaira. Az egyes betűknek majdem bajszálnyi azonos jellege szinte szembeötlő Szemere írásaiban és a kéziratban, úgy hogy egészen fölösleges volna próbákat is közölni. Bizonyosnak, kétségtelennek tarthatjuk: egy kézből származó voltukat. Különbösen is nyomravezető a kéziratban található két, vörösplajbásos bejegyzés is, mely bizonyosan a Szemere emlékéhez szinte hozzáfórtott czeruzának a nyoma (a 223. lapon és a csatolt Kiss-féle költemény 22. lapján).* Határozott bizonyossággá szilárdítja megállá-

* Mindkét könyvtárban végzett kutatásaimban annyi szívességet tapasztaltam a könyvtárnok urak részéről, hogy e nélkül sejtésem bizonyossággá nem is válhatott volna. Hálas köszönet érte.

pításainkat magának Kazinczynak tanuságtétele. 1831 márczius 29-ikén írja az ősz rajongó legjobb barátjának, Kisnek Péczelről, a hol hónapokon át volt vendége a fiatal házas Szemerének:

„Szemerének gondolkozása, charactere, izlése annyira enyém, hogy én magamhoz hasonlóbbat senkit sem ismertem, mióta élek — rendes,* hogy kézírásaink is annyira hasonlítanak, hogy sok ízben nem tudtam már, én irtam e, vagy Szemere.“

Azt hiszem ezekután mindenki csak arra a következtetésre juthat, hogy a talán hosszan is bonczolgatott *részletet Szemere írta bele a Tübingai pályatrás kéziratába, sőt az új szók hangos szószóllása szerint az ő fogalmazásának is tekintendő.* A kiadás 155. lapjától kezdve tehát végig — a költeményeket, melyek még Kazinczy másolásai a kéziratban, magyarázó szöveg — Szemere Pál munkája. Az írás és irály hasonlósága az iménti Kazinczy-vallomás után nem csoda, ha Heinrich Gusztávot is megtévesztette. Szemere alkalmasint még 1831-ben kapta a Muzáron számára a kéziratot, melyet Kazinczy halála után kiegészített. Hogy sajtó alá rendezésével foglalkozott, mutatják az ugyancsak tőle származó, czeruzával írt bejegyzések: „Hézagot hagyni! Két lapi hézag!“ stb. Hogy a kézirat teljes egészében még sem jelent meg, annak aligha a cenzura az oka, nem is Kazinczy elkedvetlenedése, a mint a kiadó véli. A mi legértékesebb volt benne, az már 1814-ben úgysis megjelent, de 1833 körül ez is, valamint a többi, kevés eredetiséget tartalmazó részlet már idejét multá.

IV. A kézirattal való behatóbb foglalkozásunk még egy sajnós tapasztalatra juttatott, melyet el nem hallgathatunk, bármennyire érezzük is, hogy itt tulajdonképen egy németül írt magyar irodalmi terméknek kiadásáról van szó, mely csak „tartalmilag érdekes és értékes“. A Régi Magyar Könyvtárnak nálamnál jobban alig méltányolható kötetei nem a nagy közönség, sőt bátran ki merem mondani, nem is a művelt magyar közönség számára készülnek. Szűk kör az, a melyre gondolnak a kiadásuknál; még szűkebb, mely hasznukat is látja. Nekünk az irodalomtörténet és nyelvészet napszamosainak szólnak ezek az új köntösbe bujtatott régi írások, hogy belőlük szellemi életünknek e két főirányú történetét apránként olyan művekből is kiegészíthessük, melyeknek közös sajátsága, hogy egyetlen kéziratuk vagy ritka példányszámuk nehezen hozzáférhető. Természetesen minden tekintetben megbízható kiadásra van szükségünk, hisz egy-egy kétségünkben nem járhatunk az eredeti után az ország legkülönbözőbb részeiből. Ebből a kiadásból pedig a philologiai szempont, s ezzel együtt a megbízhatóság is majdnem egészen hiányzik. Nem szólok a német rész szövegéről, bár abból éppen nem tudhatni, mennyi tekinthető belőle Kazinczy szövegezésének, mi benne a kiadóé, Heinrich Gusztávé. Csak a magyar szöveghez volna pár szavunk. Gondoljuk meg, hogy Kazinczyról van szó, a ki a leggondosabb íróink közé tartozik, a kinek művei kiadásánál, sőt megírásánál is igen sok gondja volt a: philológiára is. Bizonyára maga Kazinczy tiltakoznék a leghevesebben kéziratának ilyen következtetlenül önkényes kiadása ellen. Nem kicsinyeskedésről, hanem éppen Kazinczyra jellemző írássajátságokról van itt szó, melyek éppúgy jellemzik írá-

* különös.

sait, mint új szavai. Egy-két lapot vetünk csak össze, rögtön kiviláglík, hogy a pontosság éppen nem erős oldala a kiadásnak:

A kiadásban 132. l.: alkotmányunknak, ülő, elundokított, lelkű, nyelvünket, körülte, magyarul, írni, ítélvén, ősenek, ültette, Deczember, írása, egyik, bírja, czimű stb.: a kéziratban (39—41): alkotmányunknak, ülő, elundokított, lelkű, Nyelvünket, körültte, magyarul, írni, ítélvén, ősenek, ültette, December, írása, eggyik, bírja, czimű stb. Így talál az ember lépten nyomon kis kezdőbetűt a kézirat nagy betűje helyett és viszont, így veszi a figyelmes összevető észre a kötővonalnak *találomra* való elhagyogatását, így lesz a Kazinczy: műveltje, hírekje, culturája, áhítatos-a kiadásban: mivel, hírek, cultura, áhítatos stb. (149 l.) vagy a néhány-ból néhány, az ügyek-szendükből ügyekszendünk stb. Az ilyenektől hemzseg a kiadás, mely azonban egyéb idézetekben sem törekszik hűségre. A 148. lapon például az Erdélyi Múzeumból vett néhány sornyi citátumba esúsztak még értelemezavaró másoláshibák is (kiad.: megtudja: Erd. M.: úgy tudja; felejtette: felejtette; képen: képein).

Mindez természetesen a másolónak és korrektornak gondatlan hibája. Ez a kiadás Bevezetésének tudományos értékű megállapításait nem érinti, érdemét meg nem nyirbálhatja. Más kérdés azonban, szabad-e egy Kazinczynak kéziratával — bármilyen szempontból történjék is a kiadás — és éppen a Tudományos Akadémia egyik érdemes vállalatában ilyen következetlenül önkényesen elbánni.

SIMAI ÖDÖN.

Lovag.

Hogy ennek a szónak *ló* az alapszava, kétségtelen. Hogy pedig a *lovag* milyen képzés, arra a mai nyelvtudomány egyértelműleg ezt feleli: A *lovag*-beli *-g* eredetileg kicsinyítő képző; minthogy pedig a kicsinyítés nomen possessoris jelölővé is válhat (l. pl. hogy a diminutiv *-k* több finnugor nyelvben is nomen possessoris is lehet. BUDENZ, UAl. 259), a nomen possessoris révén a *-g* e szóban foglalkozást, méltóságot jelölő képzővé lett (l. Nyr. IX, 58). Elvi szempontból ez a magyarázat kifogástalan; nem az azonban, ha az ide vonatkozó adatokat gondosan figyelembe vesszük. A *-g* kicsinyítő képző ugyanis több kétségtelen példában van meg, pl. *bal*: *balog*; *jó*: *jóg*, *jog*; *al*:- *vő*. *Olug* 'alsó'; *kér*: *kéreg*; *sömör*: *sömöreg*; *göröngy*: *göröngyeg* (l. SZINNYEI, NyH.⁵ 90).

E példákban kétségtelen a deminutiv képzés, mert a képzés által az alapszónak valamilyen specializált kisebb, hasonló, annak nevezhető tulajdonsága van kifejezve. Nem így a *ló*: *lovag*-nál. A *lovag* birtokosa az alapszónak (*ló*), jelentése a. m. 'lovas ember' (l. NySz.), s csupán per analogiam teszszük fel, hogy valaha a *lovag* 'lovacska'-féle jelentéssel is bírt, e jelentést azonban kimutatni nem tudjuk. Az a meggyőződés, hogy a szóról lehetséges egy más, kevesebb feltevéssel a tényeknek megfelelőbb magyarázatot is nyújtani. Magyarázatom a következő:

Tudvalevő dolog, hogy ellentétes jelentésű szavak egymás alakját sok esetben befolyásolják. A magy. *alant* a régibb *alatt*-ból közfelfogás szerint a *fent* hatása alatt keletkezett (l. EtSz. *al*-c.). A ném. *nachts* határozószó *nacht* helyett a *tags* határozószóból

vette fel az -s-t (angol, francia példákat l. SANDFELD-JENSEN, Die Sprachwissenschaft 15. § és vö. SIMONYI, MNy.³ 13 stb.). Analogikus hatások ezek, a melyek nem csupán minden nyelvben, de minden időben is keletkezhetnek.

A régi nyelvben a *lovag* (= ,lovás ember, lovas katona' NySz.) szónak állandó ellentéte a *gyalog* (= ,miles pedestris; homo pedestris'); vö. „ott hagyá *lovaggal*, *gyaloggal*“ | „*lovag*, *gyalog* seregök“ | „*gyalogokat* és *lovagokat*“ (l. NySz.).

Úgy gondolom már most, hogy e '*lovag-gyalog*' pár valaha (XIV. sz. előtt) a magyarban így volt: *lovas* és *gyalog*, korabeli hangalakokkal: **luus*, **gyolug*, később *luos* és **gyolug*, *louos* és *gyalug* (vö. a *lovas*-ra 1171 óta az adatokat OklSz.; a *gyalog*-ra vö. *gyalug* OklSz., *gyalag* NySz.). Ebben a helyzetben azonban a *gyolug* ∞ *gyalog* szó hatása alatt **luug* > **luog* > *luag* ∞ *lovag* alakult, a mely alak a *lovas* köznévet aztán kiszorította a használatból. Nem lehetetlen, hogy a mai *lovas* köznévféle akkor vált újból a ,reiter' jelölőjévé, s így mintegy újból alakult a *ló* szóból -s képzővel, a mikor a *lovag* bizonyos fokig foglalkozást, méltóságot jelölő szóvá lett. Az alakulásban tehát társadalomtörténeti ok szerepelt. A milyen okok folytán keletkezett a *gyalog* hatása alatt a régi *lovag*, ugyanolyanok alatt keletkezhetett a legújabb korban a *gyalogos* (első adat Fog. 1845) ,fussgänger' a *lovas* ,reiter' hatása alatt.

A *gyalogról* én is azt tartom, hogy benne a -g kicsinyítő képző (l. a többek közt HALÁSZ I., Nyr. IX, 58). Eredeti szava szókészletünknek, vö. cser. *jal*, *jol* ,láb', f. *jalka* ,láb' stb. (l. SZINNYEI, NyH.⁵) s egykori jelentése ,lábacska' lehetett. Ezt a jelentést nyelvtörténetünkben nem tudjuk kimutatni. A szó tulajdonképpen főnév s határozószói, valamint melléknévi használata csak másodlagos fejlődés eredménye. A határozói használat (vö. *gyalog* megy, jár stb.) SIMONYI szerint előbbi *gyalagonból*, tehát ragos alakból fejlődött volna (vö. Magy. Határozók I, 421, Nyr. XV, 485). Azt hiszem, ezt nem okvetlenül kell feltennünk. A „négy kéz láb mászni“-féle ragtalan határozók ragos alakjai csak a legnagyobb kivételkép mutathatók ki (vö. hanyatt *homlok*, hét *rét* fogta az abroszt stb.); lehetséges, hogy a *gyalog* is ragtalan főnévi alakjában lett határozóvá, illetőleg határozószóvá. A *gyalog* ma melléknév; egy-egy főnévnek melléknévvé való fejlődése azonban sokkal közönségesebb jelenség nyelvünkben, semhogy magyarázni kellene. Aztán meg KERTÉSZ MANÓ erről olyan tanulságos értekezést írt (vö. Finnugor jelzős szerkezetek, NyK. XLIII. köt.), hogy elég erre pusztán reámutatni.

Fejtegetésünk eredménye tehát ez: A *gyalog* g-je etymologikus, a *lovag*-é pedig analogia útján keletkezett. MELICH JÁNOS.

Szegedi Lőrincz „Theophániá“-jának e-féle hangjai.

Hogy a régi magyar nyelvben két hosszú e hang volt, egy zárt (é) és egy nyílt (ê), azzal BUDENZ megállapítása óta többen foglalkoztak. A XVI. sz.-beli nyomtatványok között találtam egyet, mely a kutatók figyelmét elkerülte s a mely a két fajta hosszú é t következeten jelöli; következeten t. i. annyiban, hogy néhány szóban az előforduló alakok *tálynomó* részében megkülönböztető mellék-

jeleket alkalmaz. Ez a nyelvmélek a *Theophania* cz. protestáns iskolai dráma, a mely 1575-ben Debreczenben Komlós Andrásnál jelent meg. A mű egyetlen — csonka — példánya a N. Múzeumban van.

A *Theophania* nem eredeti mű, hanem fordítás, a mint ezt HEINRICH GUSZTÁV (EPH.K. 1887. 163—175. ll.) és SZIVÁK GYULA (Figyelő 14. 114) az eredetivel való összevetés alapján bebizonyította. Eredetije SELNECKER MIKLÓSNAK 1560-ban, Wittenbergben megjelent hasonló című drámája. A fordítás szerzője SZEGEDI LŐRINCZ, ki németországi egyetemi tanulmányait 1562-ben végezte ugyancsak Wittenbergben, tehát két évvel SELNECKER drámájának megjelenése után; 1569-ben mint körös-marosközi szeniort látjuk viszont; 1575-ben iskolaigazgató lesz Szatmáron. Ekkor adja ki Debreczenben, s úgy látszik, erre az alkalomra fordítja is le a *Theophaniát*. 1584-ben lelkész, később esperes lesz (I. SZINNYEI, MŰ. XIII. 553).

A debreczeni városi nyomdát ebben az időben KOMLÓS ANDRÁS vezette; alatta sülyedt a debreczeni nyomda az országbeli egykorú nyomdák színvonala alá. Ez magyarázza meg egyszersmind azt is, hogy a nyomdász nem volt mindenütt következetes a mellékjeles betűk alkalmazásában. Az *e* betűk mellékjelei is letöredeztek, a betűkészlet oly csekély, hogy ugyanaz a hibás betű (pl. egy *k* a 4-ik oldalon) a 48 oldalas *Theophaniában* négyezer-ötször is előkerül. Így a nyomdász csak ott alkalmazhatott mellékjeles *e* betűt, a hol ezt igen fontosnak tartotta, másutt pedig megelégedett mellékjel nélküli betűkkel. Az *ê* > *é* hangváltozás különben ebben az időben a nyelvjárások jó részében véget ért s így a nyomdász keze alá kerülő kéziratok nagyrésze a különbséget nem tüntette fel.

A Komlós-nyomda termékeinek helyesírására nézve ugyanis nem a *nyomdász*, hanem az *író* helyesírása az irányadó.

A *Theophaniában* négyféle mellékjeles *e* betűt találunk, ú. m.: *é*, *è*, *ê*, *ê*.

Az első három minden rendszer nélkül az *e* zártságát és hosszúságát jelöli. Az a feltevés, hogy esetleg mondathangsúlybeli különbséget jelölnének, nem állhat meg; ugyanazon frazisban az egyik esetben éleset, a másik esetben tompa vagy kúpos ékezetet találunk. Az ok ismét a leromlott betűkészlet. Számos példát találunk félíg letört ékezetre, melynek csak az egyik szára van meg teljesen, a másik szár csonka, vagy egészen hiányzik. Utóbbiak csak abban különböznek a tompa vagy éles ékezetű ellátott *e* betűktől, hogy felső hegyük a betű közepé felett végződik.

Az *ê* (*e* caudata), melyet az erasmista-mozgalom a latin *ae* jelölésére használ, a *Theophaniában* is hosszú nyílt *e*-t jelöl.

Az alábbi sorokban összeállítottam a „*Theophania*” mindazon adatait, amelyekben az *e* betűn vagy betű alatt valami diakritikus jel van.

I. Mai *é*, jelölve *ê*-nek; értéke nyílt hosszú *e*:

1. Első szótagban:	<i>ertic</i> 27; <i>ercz</i> 38; meg <i>erczed</i> 39;
<i>ég</i> : (coelum); <i>egh</i> 27*; <i> eget</i> 23;	<i>ertem</i> 43; <i>ertelmed</i> 44; <i>ertelemben</i>
<i>egen</i> 42;	44; de: <i>ertetlenül</i> 13; <i>êrthetem</i>
<i>ér</i> : I. alább;	39, 40;
<i>ércz</i> : két <i>ercz</i> hegy 2;	<i>féle</i> : ez <i>féle</i> 2, 3, 29; <i>effele</i> 19;
<i>érteni</i> : <i>értetec</i> 15; <i>êrthetec</i> 15;	<i>effele</i> 27, 35, 36; <i>socféle</i> 21;

* A számok a *Theophania* lapszámait jelölik.

hé ∞ *hő*: az *he* bort 24;
kérdeni: *kérd el* 20; *meg kérd*
 39; *kérd* 39; *kérdem* 39; *de*:
Kérdi 45;
 ? *késni*: *ne késsel* 26, 45; *ne ké-*
sem 32; *Mit késsel* 46;
 ? *kész*: *kész lennec* 33;
két: *két* 2, 7, 12, 35;
kéz: *kézzel* 10; az *ő kezeuel* 11;
kezere 18; *kezeket* (= *kezüket*) 23;
méz: *meze* 27;
-nek: *ennékem* 34, 42 (kétszer),
 44 (háromszor), 46; *őneki* 40,
ő neki 21, 40, 41; *minékünc* 2,
 18, 19, 34 (kétszer), 40 (kétszer);
 43, 46 (kétszer);
nélkül: *engedelménekül* 5;
hizelkedesnélkül 6; *boszusagnél-*
kül 6; *eunékül* 15; *nalad nekül*
 21; *Euanékül* 21; *aszonyember*
nekül 21; *annékülis* 30; *hirem*
nekül 36;

némü: *Minémü* 40; *minémü* 40,
 46; *semuningmü* 43;
nyerni: *meg nyer* 34;
szék: *királi székiből* 8;
szél: az *ezaki szél* 17;
 ? *szép*: *szep* 23; *de*: *szép* (ozim-
 lapon és) 11;
térni: *meg ter* 13, 29; *tery meg*
 24; *terenec meg* 34; *tere meg* 32;
terencz ide?? 24; *meg tert* 38;
meg tertem 38; *ki terni* 36; *meg*
terel Abel 32; *meg terend* 25;
térd: *terdet* 40, 46.
 2. Többi szótagban:
Illés: *Illyes* 8;
jajveszék: *De iay veszéc* 16;
tiéd: az *tiédhöl* (!) *vettem* 39;
tiéd 44;
vezérelni: *vezerien* vtaidban 43.
 3. Ragban, képzőben:
tiéd: l. feljebb; *vele* 25, 31, *de*:
en vétem 14; (én) *El veszéc* 45.

II. Mai é, jelölve è, ê, é; értéké é:

1. Első szótagban:
é ? (= kérdő *ë*): (en) *élnéké*
 23; *melto volnal è* 39; *Hallyatoké*
 27; *tiszteledé* 45; *vala è* 24; *me-*
gyűnké 34; *tettziké* 39; *mosogaté*
 33; *iuté* 46; *talaltathatiké* 33;
hozattatiké 33; *kerdedé* 37; *tala-*
ladé 33; *voltalé* 24; *czelekedgyemé*
 24; *halladé* 15; *mondottae* 32;
édes: *èdes* 7, 28; *èdes* 8, 18,
 19, 20, 22, 27, 34; *èdes* 17, 20,
 35, 37;
éj: *éyel* 41; *éyel* 46;
élni: *él* 2, 27; *élnéc* 5; *éllýnc*
 37; *éltesse* 9; (en) *élnéké* 23; *mi*
élnec 24; *élhetz* 24; *éltem* 31; *él*
 2; *élni* 36; (ök) *élnec* 23; *élő* 13,
 15, 34, 41; *élő* 12; *életet* 4, 43;
életekben 2; *életemet* 9; *életem* 16;
életénc 19; *életit* 23; *életóc* 27;
élete 10; *életünkenc* 10; *életeknec*
 2; *életben* 27; *életű* 42; *életemet*
 6; *életnec* 13; *életéről* 10;
 ? *ér*: minden *érec* es belső czon-
 toc 32;
 ? *érteni*: l. feljebb;
félni: *félő* 4; *félő* 32; *féli* 27;
félec 33; *fél* 12; *félec* 33; *féltém*(?)

18; *Ne fél* 21; *félelem* 22, 37; *féle-*
lemmel 41; *félelemmel* 38; *félelmet* 13;
fénylik: *fénlenec* 4;
féreg: *féregc* 30;
férj: *fériemmel* 17; *férie* 12,
fériem 18; en *édes fériem* 20;
kép: *képet* 42;
kérni: *kérem* 9; *kérünc* 34; *ké-*
rünc 10; *kérlec* 15, 21, 24, 27,
 42, 44, 45; *kériünc* 33; *kérleli* 22;
kérünc 11; *kérlec* 18;
késni: l. feljebb;
kész: l. feljebb;
lélek: *szent Lélec* 29, 43; *szent*
Lélektül 43; *szent Léleken* 43;
szent Lélec 22;
még: *még* 3, 8; *mêg* 2, 5, 6, 14,
 30, 36, 45; *még* 31;
menni: *mêne* 43 (= *méne*);
mély: *mélseges* 6;
szép: l. feljebb;
tenni: *téztec* 15 (= *tésztek*);
 ? *terjeszt*: *ki térieztuen* 41 *vő*.
térni feljebb;
vég: *vége* 41; *vêget* 5 (= *vé-*
gét);
vélni: *vélni* 14, 34; *vélem* 17,
 46; *vélte* 41; *vélem* 15;

vén: *vén* 33, 37; *véneknek* 23;
vénec 23; *vén* 20;
vér: sebeimnek *véret* 41; *véres*
16, 39;
vétek: *vétec* 10; *vélkeinket* 44.

2. Többi szótagban:

dicsér: l. alább;
fazék: egy *fazéc* vizet 32;
ígér: l. alább;
imé ∞ *ime*: *imè* 10, 12, 14, 16,
18, 28, 30, 38;
örökké: *örökkè* 19, 22, 29; mind

örökkè 43; mind~~örökkè~~ 44; mind-
örökön *örökkè* 44; *örökkè* 7.

3. Ragokban, képzőkben:

belé: megviczorodic az foga
belé 39;
-ért: *kiért* 6; Az Isten~~ért~~ 45;
mi ~~ért~~ 44;
-vé ∞ *vá*: *ördögge* 23; *eleggè*
27, 46 (vö. *baratocká* 23); ige-
ragozás: *elveztem* 14; te *uetél*
engemet 6; le *ueté* 8; *teué* 13; (en)
iónéc 37 (a. m. jönnék); *vetétec*
37 (elb. több. 2. ?); *vetnèm* 33.

III. Mai *é* helyén *í* ∞ *i*:

1. Első szótagban:

férfitu: *fírfitu* 8, 21; *fírfiac* 11.

2. Többi szótagban:

alél: *El alílt* 21;
dicsér: *dicziri* 28; *diczirtem*
volna 36; *dicziretet* 40; *diczirtesec*
43; de: *diczeret* 40, 41; *diczerim*
41; *diczerem* 41; *diczeretes* 44;
edény: *edíninc* 8;
enyém: *enimeket* 14;

ígér: *igiretiuel* 12, 17; *igireti-*
ben 32; de: *igeretekből* 19; *igere-*
teknek 19; *megigert* 20, 43, 44;
történet: *törtinetből* 5.

3. Ragban, képzőben:

entimeket: l. feljebb; *El alílt* 21;
az *-ít* képző mindég *-it*; bitokos
személyragozásban: *diczeretiben*
11, *gyűlekőzetinéc* 11, *igiretiuel* 12.

Ilyen esetek, a melyek ma az irodalmi nyelvben *í* ∞ *i*-vel vannak: *kencz* 20, *kincsz*; *kesertetben* 44; *tekencz ide* 24; de: *tekintet* 29, *tekintet* 34, *tekincz* 41, 46; *szerent* 23, 24, 30, 36, 40; *heaba* 42; *kenzatec* 43; *kéuan* 1, *keuannam* 22, *keuanyad* 43.

* * *

Végig vizsgáltuk azokat az eseteket, a melyekben az *e* betű valamilyen mellékjellel van ellátva s azt láttuk, hogy az *e* általában a nyílt hosszú *ê* jele, míg a zárt *é*-t a „Theophania“, ha jelöli, *è*-vel, vagy *ê*-vel, vagy *é*-vel írja. Minthogy az *è* jel minden esetben *é*-t jelöl, valószínűnek tartom, hogy *é*-nek olvasandó az *e* a következő két szóban is:

ez: *é*: *è* vilagon 4; *è* vilagual 8; *è*ckeppen 46; *è*ffele 27, 35, 36, *è* földén 39, de: *è*ffele 19, *ez fele* 2, 3, 29 (vö. *à mit* 44, *à te* 44; *á ti* 44);

re: *ré*: *emberrè* 6; *gyökererè* 6; *errè* 12;

A „Theophania“ *í*-ző alakjait is felsoroltam; tettem azért, mert azt hiszem, hogy az *í*-zés is a magyarban mellékszótágozból indulhatott ki. Kétségtelen azonban, hogy egy 48 oldalas sajtóhibáktól hemzsegő kis füzet néhány példája alapján ezt a kérdést eldönteni lehetetlen.

Minthogy kétségtelen tehát, hogy Szegedi műve a kétféle *é*-t nagyjában megkülönbözteti, magyar nyelvjárástörténeti szempontból fontos, hová való születés lehetett Szegedi Lőrincz.

Erre nézve számos *e* korból való hasonló adat alapján azt mondhatjuk, hogy *valószínű*, hogy a szerző Szegeden született.

Másrészt a Theophaniában foglalt helyekre vonatkozó adat alapján bizonyosra vehetjük, hogy a szerző a Tolna-Baranya-Pest vármegyékben is megfordult, sőt talán huzamosabb ideig is ott tartózkodott. Ez a három adat a következő:

1. „mint à *solti* bor az vadalmara“ 36; „tettzik é az *Solti* bor“ 39; (Solt = Duna mentén fekvő pestmegyei hely); ennek a résznek az eredetiben nincs megfelelő latinja, l. EPhK. XI, 173;

2. „az en atyam . . . gyakorta az veszővel meg is ütögette az *valko* vidéket hogy tanulni nem akartam“ 31 (*Valkó* = a mai Vukovár); az eredetiben: „*virgis saepe corripuit nates*“ (l. EPhK. XI, 172);

3. „tölczűc meg a ventert mind az torkunkig kőuer hussal, igyunc io *boronya borat*, maydan meg halunk“ (30. lp.). Az eredetiben: „*Implere pingui carne ventris viscera, Edamus et exhauriamus pocula Olentis vini*“ (l. EPhK. XI, 171). *Boronya* = a mai *Baranya*, a mely mint bortermő vidék a XVI. sz.-ban igen híres volt (l. *Calepinus Borannya* etymológiáját MNy. IX, 53 és Tinódi, RMKTára III, 65).

Ezeket a szólásmódokat nem sajátíthatta el máskép, minthogy maga is megfordult a jó boronyai bor hazájában, — kivéve, ha felteszszük, hogy (mint Bessenyei Filozofusában Laczka György) a magyaros szólásmódokat egy kartársa vagy tanítványa helyezte el az istenes játékban. Erre azonban adat nincs s így több mint valószínű, hogy Szegedi körös-marosközi és szatmári tartózkodása előtt a mai Tolna-Baranya vármegye területén működött, esetleg Sztaray nyomdokain haladva, a kinek a tevékenysége szintén erre a helyre és időre esik. Ha ezenkívül tekintetbe vesszük, hogy a XVI. századi protestáns iskolai dráma terén éppen Sztaraynak vannak nagy, sőt úttörő érdemei, azt hisszük, hogy Szegedi Lőrincz tolna-baranyai tartózkodásának valószínűsége újabb támogatást nyert.

GERHAUSER ALBERT.

Mundér.

Nemrég vita folyt arról, vajjon az *uniform(is)*, a katonaruha kifejezésére az *egyenruhát* vagy a *formaruhát* fogadjuk-e el általános használatra. RADÓ ANTAL az „egyenruha“ mellett fog s a mostanában újra felkapott „formaruhát“ csútra emlegeti (Nyr. 1915, ápr.), ZOLNAI GYULA a formaruhának erős védelmére kel, de az egyenruhától sem idegenkedik (MNy. 1916, jan. és márcz.). Ez a vita, majd kétévi szünet után, megint feléledt a Bud. Hírlap hasábjain. Többen hozzászóltak a kérdéshez. Legutoljára P. I. F. Miskolczról (213. szám). Neki nem kell se az egyenruha, se a formaruha. Minthogy ő indított e felszólalásra, ide írom egész okoskodását.

„A magyar iparosság 1848-ban dicsó honvédseregünknek száz-húszezer emberét hihetetlen gyorsasággal szerelte föl ruházattal és hadiszerrel. Nem egyenruhát, hanem is formaruhát szabott és varrt, hanem *mundurt* vagy *mundért* csinált. Honnan vette ezt a *mundér* szót? A kaszárnyából. A kaszárnya egyik ajtaja fölött ott függött a *K. K. Depot*-tábla, mely a ruharaktárt jelezte, a másik ajtó fölött meg ez volt olvasható: *K. K. Monturs-Commission*, a mi azt jelentette, hogy a legénység számára a ruhát ott kell átadni, ott veszik

át. Így természetes, hogy a magyar legénység is megszokta a *montur* szót, de úgy ejtette ki, a hogyan az ő nyelvérzéke átalakította: *mondur* vagy *mundér* lett belőle. Nézetem szerint tehát a magyar nyelvbe beilleszthető a *mundér* szó és sokkal könnyebben lehet általános elnevezés, mint az *egyenruha* és a *formaruha*.“

Az itt mondottakhoz több megjegyezni valóm van. Először is nem áll, hogy a *mondur* vagy *mundér* szó a forradalom szülötte volna: Nemcsak az *egyenruhát*, mely a mult század harminczas éveiben tűnik fel, hanem a *formaruhát* is, mely már 1789-ben olvasható Mátyásinál („*Forma-ruhám* holtig le sem fogom vetni“ I. 223. l.) — megelőzték ezek: *mondur*, *mundir*, *mundér* (l. NySz. II. 892.). Mártonnál is *Montur* így van magyarítva (1823): katonaruha, *mondúr*.

Az sem áll, hogy a kaszárnya, a magyar legénység nyelvérzéke alakította át a „*montur*“-t „*mondur*“-rá vagy „*mundér*“-rá. A francziából (*monture*), nem olaszból (*montura*) lett német *montur* a magyar szájon is bizonyára csak *montur* v. *montúr* maradt volna. De vannak ám a németben ilyen alakok is: *mondur*, *mundur*, *mundiren*, *mundirung*: ezek közvetítésével került a magyarba a *d* hang. Evvel nem azt akarom mondani, hogy a magyarban is ne volna *t-d* csere, pl. *viszket-viszked*, *tufol-dudól*, *dörzsöl-törzsöl*, stb., csakhogy ez a hangváltakozás a német dialektusokban sokkal közönségesebb.

A mi pedig P. I. F. nézetét, vagy inkább javaslatát illeti, hogy a *mundért* illeszszük bele a magyar nyelvbe s kiadván az utat az *egyenruhának* és a *formaruhának*, azt tegyük a katonaruha általános elnevezésévé: nekem ez a felfogásom. Hogy én a *mundér* szónak nem vagyok ellensége, megmutattam azzal, hogy „Hermán és Dorottyá“-ban e sorokat:

„Denn ich weiss es, dich ruft nicht die Trommel, nicht die Trompete,
Nicht begehrtst du zu scheinen in der *Montur* vor den Mädchen“

így fordítom:

„Mert tudom én, nem hi téged sem trombita, sem dob,
S lányok előtt nem vágysz te magad' *mundérba*' mutatni“

s — mi több — ezt jegyzem meg hozzá: „A „*montur*“-t *mundérral* fordítom. Mivel is fordítanám mással? katonaruhával? vagy éppen *egyenruhával*? *uniformissal*?“

Nincs hát kifogásom ellene. Él s hadd éljen, mint egyéb kaszárnyai szók, pl. *sülbak*, *obsitos* stb. De már az ellen tiltakozom, hogy általános elnevezéssé méltassuk. Mert erre nem alkalmas több oknál fogva. Elsőben is azért, mert alakja, hangzása menten elárulja, hogy idegenből került, ha nem is annyira, mint pl. *figlimont* (Flügelmann), de annyira, mint pl. *lóger*. Továbbá azért, mert nagy elterjedtsége mellett is majd mindig tréfás, humoros használata van. Pl. „*Mundérba* bujt“, „*mundérba* bujtatták“, „kivetköztették a *mundérból*“, „no hát, mikor kiűtött a háború, éppen tizenharmadikán öltöztem *mundérba*“ (Bud. H.)

„Nem fekszik a baka sárba,
Nem is megy a *mundér* kárba“
„Elment Gyurka katonának
Ő felsége szolgájának,

Ott mindjárt *mundirt* szabának
Fekete csákót adának“ (katonadal).

Ok az is, hogy nem csak a katona ruháját nevezi úgy a közbeszéd, s kivált a nép. Pl.: „De kényes, hogy új *mundérja* van!“ (inasról), B. Nyáry Alb. most folyó regényében olvasom: „Előre gondoskodott már, mielőtt fölvette a *kocsismundért*“. Sőt a krumplinak is van *mundérja*. „Én csak *mundérba*’ szeretem a krumplit“ (*mundérjába*’ = hajába’). „Föld csak *mundérosan*“. Ez az „*írhás* gombóc“.

Forogjon tehát a *mundér* szó ezután is ott, a hol forgott: a magyar katona, a nép száján, éljenek vele a népiesen írók; de kerülje a művelt beszéd, a komoly előadás, legfőképp pedig ne akarjon — anciennitása mellett is — *katonai terminus* lenni. (Erre nem termett az *angyalbőr* se, a hogy néhol nevezik [tréfásan] a katonaruhát.)

Ilyenformán csak megmaradt a kérdés: mit válaszszunk az uniformis magyarítására mintegy hivatalos kifejezésnek. A formaruhát-e? az egyenruhát-e? Könnyű a felelet. Mind a kettőnek van bibéje, de amazé nagyobb. Mert előtagja nagyon is világos s mást éreztet, mint a mit kifejezni akar, tehát félreértést okozhat. Emez tökéletes mássa a Gleichtracht-nak s előfele csonkasága daczára, a mi elburkolja az egyenlőség fogalmát, mint egész, 80 év óta teljesen belevette magát nyelvérzékünkbe. Ne verjük hát föl a holtakat, hanem éltsük azt, a mi úgysis él, az *egyenruhát!*

LEHR ALBERT.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Pápai Páriz székely szavairól. A MNy. III, 121. lapján MELICH JÁNOS kimutatta, hogy P. PÁRIZ „Dictionarium“-ában az *antiquè* jelzés azt jelenti, hogy a vele jelzett magyar szó tulajdonkép *székely tájszó*. MELICH aztán felsorolja, melyek a szótár *antiquè* jelzésű, tehát székely szavai. Felsorolásából egy hiányzik. A Dictionarium 1708. évi kiadása magyar részében ugyanis van ez: „*Tintsödöm*, antiq. pro Hizni kezdek: Pinguesco, is“ (így PP. valamennyi kiadás magy. részében; a latin részben *pinguesco* a. nines meg.) A szó a Tsz. (innen MTsz.) szerint ma is csak is székely szó; ugyanígy csakis székely a vele azonos eredetű *tincselődik* (l. MTsz.) ‚hizik‘. Úgy látszik, hogy ez igéket a székelyek elsősorban ‚malacsról, sertésről‘ mondják. Hogy SZD¹. 85 *tintsödni* ‚hizakodni, hizni kezdeni‘ adata PP.-ből való-e vagy önálló székely adat, azt nem tudom. Megemlítem még, hogy PP. 1801. évi kiadása m. részében van „*Tsintsödni*: Pinguescere, fett werden“ is. Hogy milyen hiba ez *tintsödni* helyett, azt nem tudtam eldönteni. (Vö. *tendül*, ‚avulni, hizni kezd‘ M. Vir. Töld. és MTsz.)

A -nott, -nól, -ni ragokról. Ezekről a ragokról SIMONYI A magy. határozók I, 335. lapján s innen szóról szóra átvéve a TMNy. 682. lapján ezt írja: „Ezeket a nevezetes ragokat Gyarmathi S. közölte a Nyelvmestere (1794) 290. lapjához mellékelte táblán: *«nit* plur. in loco: a papnit van a mi lovunk; *ni* plur. ad locum: a papni kérték a kantárt; Kapusiékni, Galgóczy uramékni vitték a

nyerget; *nul* plur. de loco: a papéknul most hozták haza“. Mint-hogy a nevezetes ragokról GYARMATHI Nyelvmesterében más helyen is szól, kiegészítésül közlöm az alábbiakat: Nyelvm. II., 226: „A' papnit van. Kolosváriéknit van;“ Nyelvm. II., 115: „*nit. ni. nul.* Ez, többese a' másiknak, mert: A' Papnit, Balogéknit jártam, a'nyit térszen mint: A' Papéknul, vagy Balogéknul jártam. Ez, helybe (in loco) jelent, de a' másik, úgy-mint a' ni, helyre jelent, (ad locum) p. o. Menj a' Papni. Bátyádékni vitték a' vékát. Az 3 dik pedig (de loco), helyről jelent. p. o. Most jövök a' Papéknul, Törökéknul“.

KEMENES PÁL.

A BirkC.-r61. Ezt a codexet első ízben KLUCH JÁNOS adta ki a M. Könyvszemle 1889. évi folyamában. A kiadáshoz a nyelvemlék 1. a. és 4. b. levelének a hasonmását is mellékelte. Az 1474-ből való BirkC.-et a bécsi udvari könyvtár őrzi, nevét BIRK ERNŐTől, e könyvtár egykori igazgatójától vette. Másodszor a codexet KATONA LAJOS adta ki a Nyelvemléktár XV. kötetében. KATONA KLUCH kiadásáról azt mondja, hogy gondos. Feltűnő azonban, hogy a két kiadás közt aránylag nagyon sok az eltérés. Álljon itt egy néhány a sok közül: 1. KLUCH 14. sor: azt az monstorban — KATONA 1 lap: azt a monstorban | 2. KLUCH 41: kóztetők* — KATONA 1: kezdetők | 3. KLUCH 44: mere — KATONA 1: merre | 4. KLUCH 97: az czepezúnek — KATONA 2: az czepeznék | 5. KLUCH 99: Quod fi aliqua. Hóg ha valamel' — KATONA 3: Quod fi aliqua, Hóg valamel' | 6. KLUCH 358 aianluan — KATONA 8: aianluan | 7. KLUCH 389 a mit — KATONA 8: am mit | 8. KLUCH 398 frat'eknek — KATONA 8: frateknek | 9. KLUCH 403 ez kóúexke — KATONA 8: ez kóúexke | stb. A két kiadás minden sorát nem vettem egybe; amennyit azonban összehasonlítottam, aránylag sok eltérést találtam. Az a kérdés, ki hibázott a fenti adatokban. Az eredeti kézirat hiányában a KLUCH kiadásához mellékeltem hasonmásból ellenőriztem a két kiadást s azt találtam, hogy a 9 eset közül az 1., 2., 3., 9. példában KLUCH, a 6. és 7-ben pedig KATONA adta ki jól az eredeti szavát. A 8. példában mind a ketten tévedtek, mert az eredetiben *frat'eknek* [azaz *fratereknek*] van rövidítetten írva s itt is KLUCH írta hübben az eredetit. A 4. példa nincs a hasonmásban levő szövegben, azért nem dönthetjük el, ki hibázott. Nincs meg a hasonmásban az 5. számú sem, de azért kétségtelen, hogy itt KATONA hibázott, mert a mondatnak csak *hogyha* kötőszóval lehet értelme s a latinban is *quod si* van.

A fenti példákból azonban az a szomorú valóság derül ki, hogy a BirkC. legújabb kiadása sem felel meg teljesen az eredetinek.

MELICH JÁNOS.

* Az eredeti kéziratban és KLUCHnál *o*, a melyet KATONA is, mi is *ö*-vel írunk át.

I R O D A L O M.

Rónay Tibor „Hajósszótár“-a.

A magyar Adria-Egyesület értékes könyvvel ajándékozta meg mind a magyar tengerészügyet, mind a magyar nyelvtudományt, mikor RÓNAY TIBOR Hajósszótárát kiadta.* Minden szaknyelv fejlődése és gazdagsága attól függ, milyen régen és milyen terjedelemben él e nyelv a gyakorlatban. A magyar hajósnyelv e tekintetben nem dicsekedhetik sem régi multtal, sem nagy kiterjedtségű gyakorlattal. A mennyit az ősi halászat, révészet, a régibb folyami hajózás termelt — bár értékes és nem megvetendő szókinész — elenyészően csekély ahhoz a nagy követelményhez képest, hogy a csak legújabb időben fejlett nagy folyami és tengeri hajózásnak, kereskedelmi és haditengerészetnek eleget tegyen. S minthogy az egész ügy a maga egészében jövevény (folyami nagy hajózásunk angol és német, tengerészetünk olasz, német, horvát), nem csodálható, hogy nyelve is bármennyire benne van a címében a *magyar* jelző, általában véve idegen. A ki valaha dunai gőzhajón járt, vagy balatonai vitorlásan ült, nem is szólva a Quarneróban horgonyozó apró és óriás járóművekről, vagy a pólai pánczélos úszóvárakról, elszomorodva észlelhette, hogy egynéhány, elvéve elhullajtott magyar szón kívül, a többi mind idegen. Szakirodalmunk e nemből eddig csak egyetlenegy műszótárt mutat föl: KENESSEY ALBERT, hajóskapitány művét 1865-ből, mely annak idején ARANY JÁNOS titoknak aláírásával kiadott akadémiai jegyzőkönyvi kivonattal indult útjára. Az azóta lefolyt félszázad tárgyi és nyelvi tekintetben avulttá tette ezt a maga idejében hasznos könyvet. Hajózásunk gyarapodott, a fumei tengerészeti akadémiába elég magyar fiú igyekszik, sőt mint hallom, a haditengerészeti hajóin is mind gyakoribbá lesz a magyar szó. RÓNAY TIBOR sorhajóhadnagyban egyesült a jó magyar a szakemberrel; a nehéz szolgálat pihenő óraiban, eleinte csak a maga kedvtelésére gyűjtögette a hajózás magyar szavait; a kedvtelésből a hivatás érzete fejlett, nyelvi és tárgyi forrásokból az anyaggyűjtés mind gazdagabban folyt, úgyhogy végre 4000-en felül gyűlt össze a műszó. A rendezés önként két részre osztotta a könyvet: német-magyar és magyar-német részre; de itt a *németen* voltaképen *idegent* kell értenünk, mert megvan benne minden angol, hollandus, olasz stb. szó és görög-latin szakkifejezés, a mennyit csak a német fölvett magába. A szerző természetesen főhasználta a számára hozzáférhető magyar forrásokat, melyeket könyve elején idéz;

* Német-magyar hajósszótár Összeállította Osgyáni Rónay Tibor, cs. és kir. sorhajóhadnagy dr. juris. Budapest, 1917. A magyar Adria-Egyesület kiadása. 8-rét, 214 lap; bolti árát kötvé 5 kor.

maradt azonban még elég kiaknázható bánya egy következő kiadás számára. A régibb magyar szótárak, nyelvtudományi folyóirataink gyűjtései, könyvtáraink kéziratai még sok jó anyagot szolgáltathatnak. A szerző, igen helyesen, nem gyártott szavakat, nem fordította az idegen kifejezéseket, hanem a tárgyból adódó *értelmet* kereste. Ebben a tekintetben még sokat várhatunk a népnyelv tárgyi szókincsétől. A hol az idegen szó helyébe választott magyar szó nem eléggé határozott, szintelen, akárhányszor egy-egy tájszó alkalmasan felhasználható; pl. *Leger, Steg: járó*-ja helyébe inkább a *bürü*-t tenném; az egyjelentésű *far* és *tat* szavakat külön árnyalatban használom; a *csarnak*-ot, *bókonny*-t nem mellőzném; ilyenek felhasználásában a szerzőt gyakran az a kétség vezette, vajjon helyes szóval van-e dolga vagy sem. A teljesen nemzetközi szavak meghonosításától sem kell kellelén felül idegenkedni, mert a magányos idegen szó kevesebbet ront, mint a helytelen szó vagy szerkezet; pl. a *kábel*-t szívesebben veszem (tengeri villanyos vezeték jelentéssel), mint a *huzal*-t. Ilyenekben a magyar nyelvészek és folyóirataik bizonyára örömmel és készségesen kezére járnak a szerzőnek, hogy magyar szakirodalmunknak ezt a valódi nyereségét a jövőben még javíthassa és tökéletesíthesse. TOLNAI VILMOS.

SZO- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Ki ébred hősi lanton? MADZSAR IMRE a MNy. legutolsó füzetében azt kérdezi, hogyan kell értelmezni Arany *Csodaszarvas* regéjének eme sorát: *Bajnok ébred hősi lanton.*

Szerintem a helyes értelmezés a következő: A költő énekével felkelti, megújítja a régi vitézek emlékét. Ez a gondolat Arany epikus bevezetésének a tipikus alakja. Arany szereti elbeszélő költeményeinek kezdetén elmondani, hogy a költemény czélja a rég multat megeleveníteni, feltámasztani. A költő a multba tekint vissza a *Toldi* előhangjában is; mint egy látomás, úgy tűnik eléje Toldi Miklós alakja. A *Toldi szerelmének* elején Arany a multba fordul vigaszért, azokkal időzik, a kik másszor voltak. A *Buda halála* megnyitója azt beszéli, hogy a költő az idők fája alatt járván, a lehullott falevelek egyikén egy régi történetet olvasott, melyet most majd elmond. Az *Elvesztett Alkotmány* első énekében azt kérdezi Arany, mivel érdemli a férfi, kiről majd szólok, hogy tetteinek emlékét megörökítem énekemmel?

A *Csaba* előhangjában a költő a rég elmúlt idők homályába néz: s a-mint belenéz, megelevenedik a mult ködös országa és előtte járnak a hajdan emberei.

Látjuk tehát, hogy Arany szereti epikus megnyitóként azt a gondolatot, hogy a költő megeleveníti a multat, vagy mint a *Csodaszarvas* regé-je mondja: a lant felébreszti a bajnokot.

BARSI FRIGYES.

Töbör és zsomboly. Horváth Géza ilyen című cikkekcskéjének csak részben van igaza. Igaza van abban, hogy a magyar geografusok és geológusok előszeretettel használják a horvat „dolina” szót (tegyük hozzá itt, hogy a tótok is ismerik, Földr. Közl. 1898, s egész sereg Dolina helynevéünk is van). Ez a szó a karsztológia egyik terminusa s az oknyomozó fizikai földrajz és földtan fel-

lendülésével nyert polgárjogot a prioritás alapján a nyugati irodalmakban. Ebben a minőségében innen, vagyis időbelileg még később került át a magyar tudományos műnyelvbe.

Nincs azonban igaza abban, hogy a „töbör“ [teber, döbör, tebró, debró; szintén vannak hasonló helyiségneveink is (l. még Hefty eszikkét Nyr. XL)] szót a magyar geografusok és geológusok nem ismerik. Ismerik; éltek és élnek is vele és pedig a *dolina*, mint terminus elterjedése előtt tájleíró munkákban. Csupán Hunfalvyt említem, a ki három kötetes „Magyarország leírásában“ (1863) mindenütt töbröt mond, még a horvát Karszton is. Ugyancsak töbrökről (sortöbör és hosszútöbör is) beszél Gömör megye monographiájában is (1867). Most legújabbban pl. Strömpl Gábor használja mint helyi tájszót, dolinát egyáltalában nem is említvén, „A borsodi Bükk karsztja“ című tanulmányában (Földr. Közl. 1914).

Később az iskolás fizikai földrajzi műnyelv is használni kezdte a töbröt a mai dolina értelemben (így pl. Szabó Ignác Természettani földrajza 1869-ben. Ugyanebben találok legelőször a dolina szót is — így hamarjában — a Karszt ismertetésével kapcsolatban, de csak ilyen használatban: „ött úgymondott dolinák“), s így használtuk legújában mi is Supán A. fizikai földrajz alapvonalai című egyetemi kézikönyv-fordításunkban (491).

A töbörnél geográfiai szempontból hasonlíthatlanul kisebb jelentőségű zomboly szót is ismeri a magyar geográfiai irodalom [l. pl. Hunfalvy: Gömör XCVI. „zamboly“ (így!); Bekey: Turista Közl. 1914. „A vecsehbükki zombolyok“ (töbrök szegélyén), szép képekkel]. Hogy a befészkelődött dolinát ki lehet-e szorítani a töbörrel, az már egészen más kérdés. Földrajzi műnyelvünknek talán nem is az a nagyobbik baja, hogy dolinák is vannak benne.

BÁTKY ZSIGMOND.

Sujtóka. A „Falco aesalon“ nevű sólyommadarat Udvarhely m.-ben *sujtókának* hallottam nevezni. Eddig csupán „törpe sólyom“ és „téli sólyom“ (l. CHERNEL, Magyarország madarai II, 434) népies nevei voltak ismereteseek.

HORVÁTH GÉZA.

Kinga (l. MNy. XIII, 217). Azt hiszem, hogy a *Kinga* névvel van dolgunk a következő adatokban is: 1290-ből: *Kenge*, nomen puellae, l. FEJÉR, CD. VII: 3; 96 || *Kingefalva* vö. 1401-ből: *Kengefalva*, 1402-ből: *Kungefalua*, 1427-ből: *Kyngefalva*, Valkó vármegyében feküdt (l. CSÁNKI, Tört. Földr. II, 323, a hol az adatokat *gy*-vel olvasva találjuk). Itt jegyzem meg, hogy a mai vasmegyei *Csöngye* régen *Csänge* (vö. XV. sz. elejéről *Chenge*, CSÁNKI II, 742).

Csantavér. Hogy e hn. valaha *Csanta-fejér* volt, arra l. PAIS, MNy. XII, 15. Azt hiszem, hogy a *fejér* ∞ *vér* magyarázatára idevonható a következő adat is: 1365-ből: *Feyr Iwanhaza*, 1366-ból: *Vyriuanfalua* (l. CSÁNKI II, 747).

Ohudalov. A Zichy-okmánytárban (I. köt. 2) van egy 1238. évi oklevél, a melyben a többi közt ez fordul elő: „cum domina *Ohudalov* filia comitis de genere Thomay“. Erről az *Ohudalov*-ról WERTNER MÓR a Nyr. XLVI, 10, 88 lapján azt állítja, hogy „valószínűen“ azonos a régi magy. *Vtalo* ∞ *Utalou* névvel. VARJU ELEMÉR a nevet *Ohudalónak* írja át (l. A losouczy Bánffy-család tört. I, 7), magát az oklevelet azonban, ahol a név előfordul, csupán a Zichy-

okmánytárbeli közlés alapján ismeri. Az eredetiben fennmaradt oklevelet én sem láttam; felteszem azonban, hogy az oklevélben csakugyan *Ohudalov* van. Aligha tévedek azonban, ha azt mondom, hogy itt az oklevélmásoló íráshibájával van dolgunk. A név helyes alakja *Chudalov*, értelme pedig a. m. *csodáló*, 'csodálkozó'.

Lassú (l. MNy. IX, 227). Az idézett helyen a *lassúnak lassyu* alakváltozatára közöltem egy 1309. évből való példát (vö. *lassyureū*). Újabbán egy másik idevágó adatot találtam, mely ez alakváltozatot megerősíti, vö. 1344-ből: „Nova montana seu aurifodina in vulgari *Lassyupatak* in teut. nom. *Stilbach* voc.“ (l. CSÁNKI I, 262).

JAKUBOVICH EMIL.

Lanczkenet. A XV., XVI. sz.-ban oly híres német *landsknecht* háromféle hangalakban fordul elő a magyar emlékekben. Az egyik *lanczknehtnek* van írva (l. OklSz. 1544-ből: „Attam ket *lanczknehtnek*“). Itt még szinte idegen szónak mondható s a magyar hangalakja *la(á)nczkneht* lehetett. A másik magyar írott alak *lanczkenet* (l. az adatokat NySz.) s korabeli magyar hangalakja: *la(á)nczkene(é)t*. Azt hiszem, ez is idegenszó (fremdwort) s a francia *lansquenetnek* irodalmi átvétele. A harmadik magyar írott alak *lanacz kenez*, *lanch kenez* (l. Gyöngyösi töredék); úgy gondolom, hogy ennek korabeli magyar alakja: *lanczkenéz* s tulajdonképen magyar népetymológia a *la(á)nczenet* ∞ **la(á)nczenet* alakból. K. P.

A kőfcz szóhoz (l. MNy. XIII, 88, 237). CzF. szerint néhol így nevezik a „sörnek a söprejét“. Ezt az alakot FRECSKAY JÁNOS (l. Nyr. XIX, 421) azonosnak tartja Bugát *kofencz* szavával (vö. Bugát, Szóh.: „*kofencser*, pseudocerevisia“), a mely viszont a ném. *kofent*, *convent* mása. A ném.-ben ugyanis az „utósörnek, a föleresztett higabb sörnek“ *kofent*, *convent* is a neve. A szó a „kolostor“ jelentésű ném. *kofent*- (l. SCHMELLER I², 1230), *convent*-tel azonos, s eredetileg a „kolostorsör“ egy nemét jelentette (l. FRECSKAY i. h., GRIMM, DWb., WEIGAND-HIRT, DWb*, KLUGE, EtWb*). Ez az eredetibb alak a magy.-ban elő is kerül, s ezt eddig nem említették. Az adatok ezek: MÁRT. 1803: „Afterbier — *kófentser*“. MÁRT. Ném., magy., lat. szótár (év n.): „Afterbier, Halbbier, Nachbier — *kófent ser*, cerevisia secundaria“ | HARTL. 1827: „Afterbier — *Kófent ser*“. K. P.

Orosz = ruszki. Az orosz foglyokat sok esetben nem oroszoknak, hanem *ruszki*-knak mondják. Többször hallottam itt Budapesten is, vidéken is magyar beszédben ezt: Neki is van *ruszki*ja (értsd: dolgozó orosz foglya). Minthogy az orosz, nemzetiségéről kérdezve, a maga nyelvén azt mondja, hogy ő *ruszkij*, természetes, hogy a magy. beszéd *ruszki* szava közvetlen a foglyok nyelvéből való. Nagy kár volna azonban, ha a magy. nyelv *orosz* szava, a mely török jövevényszavaink honfoglalás előtti rétegéből való, a *ruszki*től kiszorítatva, nyelvünkől kiveszne. Pedig hogy ilyen használatot a mai Zagreb—Oszijek—szlovákos nyelvdívat még az irodalmi használatba is könnyen átlpántálhat, több mint valószínű. K. P.

Hernád. HORGER ANTAL érdeme, hogy a *király*, régibb magy. *kérály* szó kapcsán rámutatott arra, hogy a magyarban régibb *a-á*-ból *é-á*, majd ebből *i-á* is fejlődhetett. A nála idézett példák közül vö. különösen a következőket: *arányos* : *érányos* > *írány*; *vasárnap* >

vésárnap, csalán : *csénál* ∞ *csöllyán* > *csilán* (l. Nyr. XXXVI, 410—415). HORGER cikkének megjelenése óta többször esett szó e változásról (l. ASBÓTH, Nyr. XXXVI, 467, MELICH, MNY. IV, 24, WICHMANN, Nyr. XXXVII, 198), legutoljára GOMBOCZ, Bulg. türk. Lehnw. 143. Úgy gondolom, hogy a kérdéses változásra értékes adatunk van a mai *Hernád* folyó nevében is. E folyó nevének emlékeinkben ilyen alakváltozatai vannak:

Chonrád vö. 1245-ből *Chonrad* FEJÉR, Cod. dipl. IV, 1, 398 (innen ORTVAY, Magyarország vízrajza, KEMÉNY, Abauj-Torna vm. az Árpádok alatt 7);

Honrád ∞ *Honrát* vö. ANONYM. 22. §.: „ad fluuium *honrat*“; uo. 31. §.: „ubi fons *honrad* descendit“;

Chornád vö. 1345-ből *Chornad* JERNEY, Magyar nyelvkincesek 54 (innen ORTVAY i. m.);

Hornád ∞ *Hornát* vö. adatokat a XIII., XIV. sz.-ből: *Hornad* KOVÁCS, Ind., ORTVAY, i. m.; *Hornath* FEJÉR, Cod. dipl. VI, 1: 246 (innen Ortvay i. m.);

Harnád vö. sok adatban a XIII. sz. óta, utolsó ilyen adatom 1544-ből, l. KOVÁCS, Ind., CSÁNKI I, 213, 214, ORTVAY i. m., IVÁNYI BÉLA, Magyar Nyelv XIII, 251. (ORTVAY i. m. szerint az oklevelekben *Harrad* olv. *Harrád*? írott alakban is előfordul; azt hiszem, íráshibából keletkezett alakok lesznek, mert nyelvünkben sem *rn* > *rr*, sem pedig *nr* > *rr* hasonulás ki nem mutatható.)

Hernád ∞ *Hernát* vö. első adatok a XIII. sz. második feléből: *Hernad* l. KOVÁCS, Ind. (1255-ből, 1291-ből, WENZEL X, 58, XI, 410), CSÁNKI I, 349 (1332—37-ből); *Hernát* vö. *Hernáth* LIPSZKY, Rep. (Az ORTVAY i. m.-ben levő *Herrad* írott alakról ugyanazt tartom, a mit *Harrad*-ról, l. feljebb.)

A felsorolt alakváltozatok nézetem szerint mind magyar nyelvi alakok; ezek alapján a folyó nevének magyar nyelvi fejlődése ez:

Chonrád ∞ **Chonrát* > *Honrád* ∞ *Honrát*, hangátvetéssel *Chornád* ∞ **Chornát* > *Hornád* ∞ *Hornát* > *Harnád* ∞ **Harnát* (esetleg *Hárnád* ∞ *Hárnát* is) > *Hörnád* ∞ *Hörnát* > *Hernád* ∞ *Hernát*.

Hogy a *Hernád* folyó nevének mi az eredete, azt nem tudjuk. Megfejtésére vonatkozó valamennyi kísérlet (l. ORTVAY i. m., BOROVSKY, A hofoglalás tört. 84, WERTNER, Nyr. XLIV, 383) elfogadhatatlan. Azt azonban valószínűvé tudjuk tenni, hogy a mai tót és szepesi német, valamint a latin név a magyarból való. A folyót ma tótul *Hornádnak* (l. KASSAI II, 408; DR. FEST SÁNDOR szíves értesítése szerint *Hornád* mellett talán *Hornad* is hallható) is hívják, bár gyakoribb a *Hernád* név (a NIEDERLE-féle Nádodopisná mappá-n tótul *Hernad* név szerepel. Hogy a *Hornád* név a magy. *Harnád*, esetleg *Hornád* átvétele, kétségtelen. — A szepesi németben a *Hernád* név mellett gyakran hallható még a *die Kundert* név, (GRÉB GYULA, SZÖCS FERENCZ és ULBRICH SÁNDOR szíves értesítése; vö. különben KEMÉNY LAJOS i. m. 7, E. LINDNER: Zöpserscher Liederposchen Pest 1879, czímlapon); a régebbi alak, úgy látszik, *Kunert* (l. ORTVAY i. m. *Chunert* írott alakot). Úgy gondolom, hogy a német *Kundert* ∞ *Kunert* az ó-magy. *Chonrád(t)*-ből, illetőleg egy feltehető **Chon-d-rát*-ból megfejthető.

A folyót emlékeink latinul *Conrada* néven említik (l. ORTVAY i. m.). Hogy ez a név milyen régi, egyelőre nem tudom. Aligha

tévedek azonban, ha azt állítom, hogy humanista latinositás a régi magy. *Chonrad* névből.

Egyébiránt cikkecskémnek csak az a célja, hogy kimutassa, hogy *Hernád* folyó mai neve is egy régebbi *a*—*á* típusú alakból vált előbb *ē*—*á*, majd ebből *e*—*a* alakúvá. Úgy gondolom, hogy e czéломat a fentiek kifejtésével elértem. MELICH JÁNOS.

Emberöltő. (MNy. XIII: 194 stb., 263, 264.) Melich magyarázatának támogatására szolgálhatnak a következő adatok, a melyek e szó irodalmi fellépését már a XVIII. század végére határozzák meg: 1786. Magyar Hirmondó 115: „A' *Szilágyból*: Tsudalatos, és ezen *öltő ember* értére ujj dolog az, a' mely most a' Szilágyat egész bámulásba ejtette“. Bizonyos, hogy ezen, Arany János szülőföldjétől nem messze eső vidékről szóló tudósításban itt *öltőbeli embert*, azaz a mai *nemzedéket* kell érteni, azaz *emberöltőt*. Az *öltő ember* pedig majdnem egy időben lép fel az *öltőbeli emberrel*: 1790. Mindenes Gyűjtemény 352: „Ha fel-vesszük, hogy a' földön él 1000 Milliom Ember, és hogy egy *Nemzetség vagy őtőbeli Ember* tsak 33 esztendőig él“; u. i. 353 is: „Ha az ember 1000 esztendőre *három őtőbeli embert* számlál . . . a' Világ teremtésétől fogva nem több mint 171 *őtőbeli ember volt*“. Bár adatot egyelőre felhozni nem is tudok, az *öltő* = idő szót a XVIII. század közepén is többször olvastam, úgy-hogy a jelentésváltozást erre a korra tenném. SIMAI ÖDÖN.

Máj (l. MTsz. 3. máj.). Az oláh tájnyelvi hatásnak egy érdekes példáját figyelhetjük meg Erdélyben. Az oláh nyelv nu maj szócsoportja elnyomja a használatban magyar egyenértékét, a nem többé szócsoportot. Ez többféleképp történhetik. Leggyakrabban úgy esik, hogy a *máj*-t *méggel* fordítják, de eredeti összetételében meghagyják. Így lesz pl. a „nem megyek oda többé“-ből „nem még megyek oda“ a Maros mellékén, kivált Alsófehér megyében. Tehát a *nu máj* rövidege és összefüggősége olyan vonzó hatást gyakorol, hogy a téves fordítása kedvéért még a szórendet is megbontják. Még nagyobb szolgálalkúséget árul el az átvételnek az a módja, a melyet különösképen tiszta magyar vidéken, az udvarhely-megyei Csekefalván hallhatunk. Itt már a *máj*-t le sem fordítják, hanem a *nu máj* helyén egyszerűen *nem máj*-t mondanak, pl. „*nem máj* fogogatom“. Az oláh máj-ból tehát máj, már, még lesz, a többé végkép feledésbe megy és mindezek fejében még a magyar szórend is gyalázatos ficzomodást szenved (l. Nyr. XXIII, 351). SZILÁDY ZOLTÁN.

Girgácia. A diák-nyelvben olyan isten háta mögött fekvő helyet jelent, a hová senki sem kívánczik; vele egy jelentésű az eddig még kielégítőleg nem magyarázott *Bergengóczia* (l. EtSz.). Tudvalevő dolog, hogy Göcsejt is az ott lakó s környékbeli értelmiség tréfásan *Girgáciának* is nevezi (l. Gönczi Ferencz: Göcsej 22). Ennek a *Girgáciának* érdekes etymológiáját adja ZAKÁL GYÖRGY: Eörségnek leírása cz. kéziratában, 1818 (Akad. Kézirattár. Földl. 4-r. 9. sz.): „Leg nevezetesebb Folyó Vizek 1. A Kerka . . . a' honnan ezen most nevezett Helységek közönségesen Kerka mellyéknek, Kerka mentt-nek, *Kerkatianak*, csufságból *Gergatianak* is mondatnak“.

Hepp! hepp! Ez a zsidókat üldöző gúnykiáltás német származású. Eredetileg kecskehívó szó Középnémetországban; később

átvitték a hosszúszakállú zsidókra. Németországban az 1819-iki zsidózavargásokkor lett általánossá. A *Grenzbote* nevű újság írja (1843): „A gyáva csócselék, ha zavarogni kezd, rendszerint a zsidóvárosou tölti ki előbb bosszúját. Az 1819-iki furor teutonicus is hátrahagyta a maga marseillaise-jét abban a hirhedt „hepp, hepp!“-kiáltásban, mely akkoriban egész Németországon végighangzott“. Ez a véleménye O. Ladendorfnak (*Historisches Schlagwörterbuch*. 1906. 120. l.). — Kevésbé valószínű H. Schrader magyarázata (*Bilderschmuck der deutschen Sprache*. 1896. 362. l.), mely szerint a *hepp hepp* a keresztes háborúk öröksége; ugyanis a seregek toborzásakor zászlókat hordtak körül e három betűvel: *H. E. P.*, s ez nem egyéb, mint a kereszténység jalkiáltása: *Hierosolyma Est Perdita*: Jeruzsálem elveszett! Tehát olyan, kezdőbetűkből összevont szó, mint a *MAV*. és az *EMKE*. — A rendelkezésemre álló legrégibb magyar adat egy névtelen röpiratból való: *A' pecsovicsook utolsó fortélya* (Vác, 1848; az előző Pozsonyból van keltezve, a hol nagy ghetto volt s van ma is, bár egynéhány esztendeje nagy tűzvész pusztította): „... a [pecsovicso] nevezet a' pártra rászáradt, mint palóczra a *matyók*, mint zsidóra a *hepp hepp* és mint cigányra a *moré*“. Ez a pozsonyi adat is német-osztrák származásra vall.

Köjön. Katona Bánkában találjuk ezt a helységnevet, mely eddig nincsen elégségesen megmagyarázva. Az I. felv. 4. jelenetében mondja Bánk Peturnak: „K ö j ö n' táján talála engem a' serény Követ“ (245. sor). Megvan mind az 1815-iki, mind az 1819-iki fogalmazásban, az 1821-iki, első kiadásban ritkított betűvel szedve. Arany János ezt a megjegyzést teszi hozzá: „Ki kellene deríteni, hol volt ez a helység“. (Jellemző az ő reális gondolkodására.) Péterfy Jenő Fejér Cod. Dipl.-ból kérdőjellel a következő helységet jelöli meg: „*Köjön* = Fejérnél Koyan, Kayau, Kaján? Hont megyében“. (Jel. Ir. Isk. Tára XXII. 20); ezt Hevesi Sándor is elfogadja (Athen. Isk. Könyvtár. X, 34). — Ez a megfejtés azonban hangtani szempontból alig fogadható el; de meg azért is kétséges, mert a Codex Diplomaticus 1829—1844 közt jelent meg és nem valószínű, hogy Katona Fejérnek kézirati gyűjteményéből meríthetett volna 1814—1815-ben. A költőnek főforrása Katona István nagy műve volt (*Historia Critica Regvm Hvgariae Stirpis Arpadianae*, IV. és V. kötete). Innen valók, csekély kivétellel (Bojóth és Mortundorf Thurócziból), a helynevek mind.

Jádera = Zára (Bánkban III. felv. 3. jel. 1392. s. és IV. felv. 6. jel. 1957. s.), I. Katona I. Hist. Crit. IV. 636. sk.: *Jadra, Jadera*, sokszor.

Kheene vára, Varasd mellett. Bánkban V. felv. 5. jel. 2430. s.: „Midön te Bátyád, Elmerik Király, ellen kikelvén, K h e e n e várban elzárattatál“. — Hist. Crit. IV. 696. Endre okleveléből: „Dum in carcere in castro Kheene detineremur; ob fidelia seruitia, nobis ab incolis villae Varasd fideliter praestita . . .“

Újfalu. Bánkban II, 2, 869. sor: „A' Sógorom . . . a' Vámot valóban elnyerte Újfalun . . .“ — Hist. Cr. V. 95.: „diploma, quo Demetrio de Raska telonium in *Újfalu* confert . . . teloneum quoddam in comitatu de Sáros Uj-Kochma, quae nunc Új-falu vocatur . . .“

Zelgelgeh. Bánkban V. l. 2218. sor: „a' vén Myska-bán . . . elnyeré Z a l á ban Zelgelgeh Jószágot“. — Hist. Cr. V. 206: „donasse pagum Zelgelgeh in ditioe Szaladiensium comiti Miscae . . .“

Ezekből az adatokból az következtethető, hogy a titokzatos *Kőjön* is a *Historica Critica*-ból való. Én azt hiszem, hogy a költő hibásan olvasta, a legtöbbször Bánkkal, de más személyekkel is gyakran együtt előforduló *Keve* vármegye nevét (hajdan Torontál és Temes déli, Duna melletti része). Íme az adatok: „Bank, palatino et Kewiensi comite“ (Hist. Cr. 153); „Bank banus . . . simul C.[-omes] Bihoriensis . . . et Keuiensis“ (205); „Bank, simul com.[-es] Keuiens.[-is]“ (751); Marcellus, simul Keuien[-sis]“ (751); „Jula, simul Keuiens[-is]“ (751); „Martinus C.[-omes] Keuien[-sis]“ (752) . . . stb. Ebből a *Kewiensis*, *Keuiensis* alakból, az *ev*, *eu* betűcsoportot ő-nek olvasva, következtethette ki Katona a *Kőjön* nevet.

Ez alkalommal a *várdán* szóra is kitérek, melyet Simonyi a német *wardain* = „pénzverőintézet ellenőre“, szóból magyaráz, s mely *vordán* alakban Matkó Banyászcsákányából is előkerült (Nyr. 33:369, 579). Mellőzve azt a körülményt, hogy Katona Józsefnek egyik forrása sem említi Petur bánnak ilyesféle hivatalát, a *Historia Critica* adatai Gyulainak és Péterfynek adnak igazat, a kik *Petrus Waradinus*ból magyarázzák a szót. Megjegyzendő, hogy a tragédia első fogalmazásában Bánk kétszer is így szólítja Petur bánt: „Wárdán! beszélj!“ (23. l.), és „Wárdán, belölled a' harag 's utálat beszél“ (60. l.); — az 1821-iki kiadásban: „Wárdán, bellölled most a' nemzeti rút gyűlölet . . . beszél“. (II. felv. 2. jel. 973. sor). Már az is feltűnő, hogy a költő mindenütt *W*-vel, s nem *V*-vel vagy *v*-vel írja ezt a nevet. A *Hist. Critica*-ban a nagyon is idevágó helyek így szólnak: Mater S. Elizabeth occiditur . . . a nobili viro *Petro de Wardino* . . . mater S. Elizabeth, trucidatur a *Petro, comite de Baradino*“ (V. 199), és: „*Petrum de Wardino* Gertrudianae caedis auctorem faciunt“ (V. 205). Hogy a költő a *Waradinus*, *Wardinus* szóból *Wárdán*-t csinált, abba belejátszhatott Pétervárad német neve, mely *Petercardein*-nek hangzik.*

TOLNAI VILMOS.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

állatövi fény. NyÚSz. 1845-ből. Megvan már Kunossnál 1835. (Gyal. 58. l.).

áramlás. NyÚSz. 1845-ből: áromlás. — A mai alakot — úgy látszik — a nagykorúsi tanárok írják először 1852-ben: Az Aether bizonyos sajátságos mozgása *áramlás*nak nevezetik. (Schoedler Term. K. 132. l.)

áramlat. NyÚSz. 1890-ből. — A Nyr. Antibarbarusa már 1880-ban ajánlotta az *áram* (Strom) helyett (9: 552).

délibáb. NyÚSz. 1838-ból, a MNy. (1917 febr.) egyetlen legrégibb adata Vörösmarty „Csongor és Tünde“-jéből, azután csak 1837-ből (Vö. 6: 31, 224, 457.). — Megvan a Közh. Esm. T.-ban 1832-ben (3: 553 „*Délibáb*“) és 1834-ben (11: 242), a Tud. Gyűjt.-ben, 1835 (12: 29), Bugátnál is (Tap. Term. 1836. 2: 20), noha a Szóh.-ban (85. l.) csak a régi (délibába) alakban.

* Vö. különben Szily Kálmán kis cikkével ugyane kérdéstről MNy. I, 275. l. Itt a Várdán Istvánffy Vardanusából van származtatva. Szerk.

déllő. (Meridian; NyÚSz.-ban nincs; vö. Nyr. 32: 32). — Először a Debr. Kalend.-ban — 1827 — találom.

éghajlat. NyÚSz. 1799. — Megvan már Nagy S. fordításában, 1798-ban (Sander: Isten a term. 47. l.): ott más *éghajlatot* (Clima) laktak.

éjszaki hajnal. A NyÚSz. régebbi (2: 438) adata 1780-ból. — Megvan már Molnár Jánosnál is 1777-ben (Fis. 2: 147): Az *éjszaki hajnal* olly világosság, melly Nap nyugott után hideg üdőben jobbjára láttatik éjtszak felől.

elsőrendű. NyÚSz. 1777-ből. — Ugyanekkor Molnár J. Fis.-jában (113. l.): *elsőrendű* pertzenés (minutum primum).

éleny. Vö. NyÚSz. 1: 60. — A Lebensluft (Aër vitalis) fordításából fejlődött: Kovácsnál 1807-ben (Chem. 2: 92).

életlevegő. Nagy L.-nál 1815 (Lev. röv. ism. 5. l.) *életszesz* „mert az életre vagy lélekezetre főrangúlag alkalmas“, a Tud. Gyűjt.-ben, 1821 (6: 91) *élettőszesz*, a Fillértárban, 1834 (1: 30) *életlég.* — Irinyi *élenye* (1839) mintájára alkotta Somody 1861-ben (Teremt. nyomai 14. l.) az *égeny-t*.

élenyít. NyÚSz. 1845-ből. — L. Manno, Vegyt. 1842: 286.

élenyül. NyÚSz. 1845. — L. Károlyi Vegyt. 1843: 192.

ércz-fonal. NyÚSz. 1792-ből: „a drót első magyarosítása“. — A NySz.-ban (1: 918) Faludiból (1771): A kemény vasat *vasfonalakra* lehet nyujtani (filum ferreum, Drat). U. itt ezüstfonal stb.

fém. A NyÚSz. szerint Irinyi János elvonása (a fémlik igéből) 1842-ből. — Történetéhez hozzátartoznak a következő adatok:

1. Már jóval 1842 előtt — fény értelemben — *önállóan* is élt a *fém* szó. (Egyetlen *összetételben*: fémkör = lámpás, 1804-ből a NyÚSz. is ismeri). Vörösmartynál is többször előfordul:

Földbe rejtett és homályba
A hatalmas Úr keze,
Csinos útra s *fémre* hitt az
Ember s új diszt szereze.

(„Kútírás.“ 1817—26. L. Vörösm. Össz. m. 8: 56) Földi világ! ha már el kell *fém*edtől válnom örökre, stb. (Uo. 58. l.)

2. A Közh. Esm. Tárában, 1832-ben írják a „*Fémbírák*“ stb. cikkben (4: 465. l.) „a *fém* szó hihetőleg ezen régi szász szóból „verfemen“ jó, mely annyit tesz, mint számúzni, elátkozni (mert a *fém*törvényeszek a vétket számúzheti)“.

3. A metallum jelentésű *fém* szó 1842-ben előfordul Mannónál is (Vegyt. 287. l.), sőt „Bugát ifjú barátja“ Károlyi Sámuel is részt kér a szó első alkalmazásának s a fogalmak tisztázásának dicsőségéből: „A *fémek* magyarul azon sajátlagos fényről neveztetnek el — írja —, mellyel azok minden más testek között kitűnnek, azonban, hogy a *fénytől* (Glanz, Splendor, Nitor) megkülönböztessük a *fém* szót, erre elég alkalmasnak találtuk; mely is gyökét teszi a fényleni (palóczosan fémleni)-nek. Ezelőtt *érc*nek mondott, de ezt a *minera* kifejezésére, az ásvány kifejezést a *fossile* szó kitételére használjuk, hogy a történhető zavart elkerüljük“. (Sadebeck, Vegyt. 1843: 53.) Valószínű, hogy ez a megállapodás annak a tanácskozásnak az eredménye, a melyet „Manno Alajos, Bugát tanár, Nendtvich tudor és Irinyi vegykém“ a műszavak reformálása céljából együt-

tesen tartottak, de a melynek határozatait Bugát — mint a jelen esetben is — nem igen tartotta meg. — A háromféle *fém* lehet az oka, hogy Schirckhuber a *metallumot* inkább *fényednek* nevezi. (Termtt. 1884: 30). — *Fémez* (mit Metall überziehen) a NyÚSz. szerint 1857-ből, megvan már Farkas E.-nél 1853-ban (Szótára N. M. r. 117. l.) azonos jelentésben.

gáz. NyÚSz. 1801-ből S. I. Sokk-jéből. — L. Mind. Gyűjt. 1789, (I. Negyed, 225. l.): „A' Montgolfier testvérek a' golyóbis formát *Gázzal* megtöltötték“. — Még később is sokszor írták *gász*-nak (Tud. Gyűjt. 3: 121).

gázvilágítás. NyÚSz. 1845 ből. — L. Tud. Gyűjt. 1819 (6: 10): Paterson úr a' *Gázvilágításról* oly próbákat tett, melyek talán igen hasznosak lesznek.

görbület. NyÚSz. 1834. Curvatura. — Bogen jelentésben l. Márton Lex. 1823.

gőzkazán. NyÚSz. 1845. — L. Kunoss Gyalul. 1835: 23.

gőzgolyó. NyÚSz. 1845-ből. — Megvan már a Közh. Esm. T.-ban 1833-ban (5: 418): Eredésüket már a' közönséges főzőedényben észre lehet venni, de még jobban az úgynevezett szél v. *gőzgolyó*-ban (Aelopila). — Azonos jelentésben l. Math. Msz. (1834) is.

gőzhajó NyÚSz. 1823-ból. L. Tud. Gyűjt. 1818 (9: 104): „Az első magyar *Gőz-hajó*“.

gőzszekér (Dampfwagen). NyÚSz. 1834-ből. — L. Tud. Gyűjt. 1818, 12: 111: látott olyan *gőz-szekeret*, mely maga után 36 terhes szekereket húzott.

huzal. A NyÚSz. (1: 135) szerint ezt a szót Jedlik Ányos csinálta 1850-ben, holott e szót Irinyi János alkotta 1847-ben: Vegy-tanában egyszer (13. l.) *vonatynak*, máskor (151. l.) *nyutalnak*, végül (137. l.) *huzalnak* nevezi a drótot, mert „a sodrony helyett jobb a *vonaty*, *huzony*, *huzal*, a mi huzás, vonás által készül: das Gezogene, *Nyutal* (A *nyutal* is élt Szabó József szerint: „A bányásztnál *nyutal*-kötelek divatoznak“. [L. Magy. Múz. 1851. 2: 91.]) v. *Nyutony*: das Gestreckte“ (151. l. jegyz.). A *huzal* egyetlen változata: *húzal* először Wurga János Termttanában (1850: 46). — Szabó József vonalat ért *huzal* alatt (Ásványt.), Gyóry Sandor ilyen értelemben is elítélte, mert „vonatra van analógiánk fonal, *huzatra* nincs s mi szükség e synonymákat táplálni még az analógia ellenére“.

készülék. NyÚSz. Toldy Msz.-ból (1858) ismeri s Sztoczek szavának mondja. — Megvan már 1855-ben Greguss Gyulánál: Pesten van a villanyüteg s azon *készülék*, melyet . . . a rajz ábrázol. (Csal. Könyve 1: 30.)

kőrfolyam. NyÚSz. 1890-ből. — Megvan már 1857-ben, mint a „Stromkreis“ fordítása. (Termttud. Évk. 3: 198.)

körző. NyÚSz.-ban nincs. A régi *tzirkalom*, *tzirkalim* (M. A. 1604) és *tzirkálom* (PP. 1801) után volt: *kerekítő* (Ap. Enc. 1803), *kög* (vö. Mondolat 1813), *körítő* (göcseji szó: Math. Msz. 1834), *kör-ágos* (Kunoss Gyal. 1835), *körkerítő* (Szóh.), *körmérő* (Ball. 1843) és *körvonó* (Fuchs Termtt. 1845: 15), végül Jedliknél 1850-ben: *körző* (Termtt.). — A nagykörösi tanárok *körző*-nek írták (Schoedler, Term. K. 1852: 164).

középpont. Vö. NyÚSz. 1: 192. — M. A.-nél 1604-ben a Centrum „*küldöközepi* circalmozasnae közepen valo pontja“, de 1645-ben már a centralis = *Középponti* (tehát régiebb mint az eddig az Enc.-ből

1653-ból ismert középpont). — Érdekes, hogy Czövek a két régi műszó halmozásával a „Centr. d. Erde“ kifejezést így fordítja: „A föld középpontjának kellőközepe“ (Cannabich Geogr. 1817: 6). — A F. Magy. Min. (1826: 2: 668. l.) a középpontot centrum, a központot „punctum indifferentiae“ értelemben ajánlja. (Folytatjuk.)

BATA ISTVÁN.

HÍRLAPJAINK MAGYARSÁGA.

XXV.

(Különféle lapokból.)

117. „Úgy váglak kupán, hogy attól koldulsz.“
[Nem attól, hanem arról. Vö.]

„De úgy vágta Mokrát Csucsuj a homokra,
Hogy azóta mindig arról kódul Mokra“ (NCZ. I. É.)

118. „A német flotta nem a maga számbeli felsőbbségével, de zseniális manővrozással tette hidegre az orosz flottát.“

[„Hidegre tenni“ lehet valamit, hogy kihüljön vagy meg ne romoljon. Tehát csak sajátképen használtatik, képesen nem. Itt nyilván a német *kaltstellen* volt a szerencsétlen minta (l. Borchardt, 631). Magyarul jól = tette csúffá, kerekedett fölibe, bánt el vele stb.]

119. „Sch. kézenfekvőnek látta azt a föltevést, hogy T.-né a büntetéspénzből való jutalékreszesedés érdekében a beugrató szerepét játszsza.“

[Germanismus. Csak a német mondja, hogy „es liegt auf der Hand“ = világos, nyilvánvaló, szemellátható, önként kínálkozik, természetes stb.]

120. „A dolog kezd csakugyan félelmesnek lenni.“

[A „nek“ rag nem való ide. Vagy rag nélkül: „félelmes lenni“ vagy *vá-vé* raggal: „félelmesse lenni“. De helyes: „Dús voltam s dúsnak lenni jó“ (Vörösm.). Ez az ú. n. dativus cum infinitivo. Itt az infinitivus (lenni) alany, (mi jó?) amott tárgy (mit kezd?)]

121. „Mi lengyelek egyelőre nem tudunk semmit, mielőtt külügyminiszterünk, Cz. gróf Berlinből vissza nem tér.“

[Jó magyarsággal: „*mitg* — vissza nem tér.]

122. „Hogy magyar embernek karriert csinálni a hadseregben annyit jelentett sokszor, mint tuskés úton járni meztálláb: azt jól tudjuk.“

[„Meztálláb“ tájszó, mely eltér alakjával a köznyelvi „meztláb“-tól. Alkalmilag, pl. népies előadásban használható. Itt nem. A mint-hogy ezek helyett: térdepel, balha, fejkötő, fekete, hol, már stb. helyett nem írhatom rendszerint ezeket: térbetől, bóha, fékető, feteke, hun, mán stb.]

123. „Valószínűleg Cseidze is vezetőszeropet fog betölteni.“

[„Szeropet“ nem betöltenek. Jól többféleképp: „Cs. is vezetőszeropet fog játszani“; vagy: „Cs.-nek is vezetőszeropet jut“; vagy: „Cs. is v. szerophez jut“, „Cs.-nek is v. szerope lesz“.]

124. „A vele talált érme és mellékletek tanúsága szerint a lelöhely egy XI—XII. századbéli magyar falu temetkezési helye volt.“

[Lelöhely (Fundort) még szokatlan, de jó; lelhely, szokottabb, de rossz (mert összetételnek előtagja nem lehet igető (lel-). A leltár-

(inventarium) szót a nép is nagyon ismeri, de rendszeren lentár-nak ejti. Mért? Vagy azért, hogy nem érti a szót, vagy hogy dissimilációval könnyebb a kiejtése].

125. „ . . . a minőre ennek az országnak a történetében alig találni példát, *hanemha* ama néhány szomorú historiai alak szereplésében *nem*, a ki stb.“

[„Hanemha“ elavult kötőszó (nisi). A ki ma használja, hát használja legalább jól, „*nem*“ partikulá nélkül. Vagy érje be ezekkel: hacsak-nem, egyéb, kivéven, legfeljebb stb.]

126. „Elég erősek vagyunk arra, hogy a cseh *törekvések útját álljuk*.“

[Jól = a cseh *törekvések-nek* útját álljuk. A *nek* rag nem maradhat el. L. a 65. pontot, a hol az efféle szerkezetekről bővebben van szó.]

127. „Frankfurtból jelentik, hogy a Fort-strasse egyik padján *vérbefagyva* holtan találták W. P. közúti vasuti kalauznót.“ „Reggel aztán polgári lakosok *vérbefagyva* találták a tábor közelében K. zászlóst.“

[Vannak, a kik azt hiszik, hogy ez a helyes: *vérbefagyva*, s ez hiba: „*vérbefagyba*“. Rosszul hiszik. Igaz, hogy a régi nyelvben előfordulnak ilyenek: „*Vérben fagyván* fekszik teste“ „*Azok vérben fagyva* tétetek el“, „*Vérébe fagyott* ruháját levonják“, e mellett: „Miképen hagyjuk *vérben fagyban*, nagy irgalmatlanul.“ De ma már csak ez utóbbi kelendő. Ne is erőltessük a régit. P.

„Péter *vérbefagyba* ott feküdt reggelig“ (Tompá)

Aranynál szét is szakítva:

„Hogy *vérben* előtte, *fagyban* a hős fekszik“ (TSz. V. É.)

Pekár Gyula merészen: „É történeti napokban, midőn a hekatombák-tól napról napra *vérbefagy a lélek* stb“.]

LEHR ALBERT.

NÉPNYELV.

Tájszógyűjtemény.*

aczintus: jáczint, Hyacinthus, Csekefalva, Udvarhely m.

Ádámra viczorodik: meghal, pl. „úgy megüttek, hogy Ádámra viczorodol“, Szt. Mihályfalva, Torda-Aranyos m.

anyulevél: orvosságféle, folicula sennae; állítólag országszerte így hívja a nép; a MTsz.-ban azonban csak egy adat van.

árpányéró: árpával egy időben érő almafaj, Hétfalu.

„*azon ki*“, „*azon bé*“ vagy „*ki azon*“, „*bé azon*“: mozgó cselek-

vés kifejezése ige nélkül, de mindig az irány megjelölésével, pl. „a jégesső mind a kujukom s a csitkó jettibe ki azon mind a veszettfene“ . . . Oláhfalva, Udvarhely m.

aszagon járó: hírhordó, ördögös, kivált fekérnépre érve, Sepsi-Szentgyörgy. (Aszag: pizskafa, lásd MTsz.).

babarucza: aprószemű, édes, koraéró szilva, Hétfalu.

bartais-körte: feketehéjú, télen érő körte, Hétfalu.

* Első gyűjteményem ugyanilyen czímen a Magyar Nyelv III. évfolyamában, 1907. 328—333. l. jelent meg.

begyberök: szív, házi szárnya-soké, Árkos, Háromszék m.

berdő és *birtóka*: (változataival) nem „éretlen, elkorcsosodott“, se nem „bogár-szurta“ szilva, mint a MTsz. írja, hanem az *Exoascus pruni* nevű gombától eltorzult bábás-szilva.

„*ber ide*“: berbécseket hívogató pásztorszólás, pl. akkor alkalmazák, mikor az útról letérnek, Udvarhely m.

bicsilizni: pitykézni, kapócsontozni, gyermekjáték, Mezőség.

bicziknózni: ugyanez, Parajdon, *bicziknó*, mint főnév a kapócsont neve ugyanott.

bojtfa: erdei fenyő, *Pinus silvestris*, Csomakőrös, Háromszék m.

burcsikázik: bukfeneczezik, Miriszló, Alsófehér m.

buzata: zabola, az ajak-sarkok kisebesedése, Sárd, Alsófehér m. A MTsz. ugyanezt az alakot *buzata* főszó alatt, hasonló értelemben, de kérdőjellel említi Hétfaluból.

büdös henge: szürke czimeres poloska, *Rhaphigaster griseus*, Balatonfüred.

büdös marczi: ugyanez, Dunántúl.

csajkos: girbe-görbe, Erdélyben is, *csajkas* alakban Alsófehér megyében.

csatogó hideg: erős hideg, a mikor „csatog a zsindey is a ház tetején“, Alsófehér m., Udvarhely m.

csalódik: lesz, alakul, átváltozik, a *csinálódik* összevont alakja, pl. „a prikulicsok holdváltozáskor kutyává csalódnak“, Miriszló, Alsófehér m.

csedma: csizma, Háromszék m. *csempely*: füstfogó a szobai tűzhely fölött, csempékből rakott kalyhaszerű építmény, rendszerint egy falábon és két törpe falon áll, fönt a kürtőbe torkollik, Csikszentmárton.

csepékes: kusza, csapzott, állat szórere, ember hajára mondják, Udvarhely m.

cseré-fája: a csempely fakeretje, lásd *csempely*, Csikszentmárton.

cserepulya: kenyérsütő cserépfődő, más néven *puplika*, Alsó-Somogy m. (l. Erdély régi tűzhelyeicz.cikkemet. *Ethnographia* mellékl. Nemz. Múz. Népr. Osz. Ért. X. 1909. p. 1—20.)

csuma: fene, Hétfalu.

csundré: csurdé, meztelen, Miriszló, Alsófehér m.

czicziló: barka, pl. a fekete eperfa porzós barkájára alkalmazva, Miriszló.

cziczus: barka, Alsófehér m.

czinkóczi: ibolya, Háromszék megye.

dilinka: tilinkó, Árkos, Háromszék m., pl. a tilinkókészítő gyermekek játékversében: „duvadjudvadj dilinka . . .“

duránczai: duránczi, és pedig szilvara is érteve, Czegléd, pl. népdalban is:

„Két szem szilva *duránczai*
Tudnál-e még kacshintani . . .“

egy szentre: egy szempillantásra, egy perczre, Udvarhely m. Ide tartozik az *ezen szenten*: azonnal kifejezés, a MTsz. a *szent szóhoz* fűzi, holott nem abból ered.

egyszerű: egykorú, hasonlóféle, pl. „négy legény is elment, vele egyszerűek“, Magyarlapád, Alsófehér m.

„*elment Földvára deszkát árulni*“: meghalt, tréfásan, Háromszék m., Alsófehér m.

elrejtezik: elbűvölődik, révületbe esik, lidérczézé v. boszorkánynya változik; fantasztikus, babonás jelentése mellett beteges önkívületi állapotot is fejez, ki pl. hypnotikus lethargiát, somnambulismust. Éppen ezért ősi, mythologiai eredetű kifejezés lehet és a MTsz.-ban közölt jelentései (elájulás, tetszhalál) későbbi értelemváltozásoknak tekinthetők.

elzokul: megsértődik, Tövishát, Érmellék, Szilágy m.

emberes: barátságos, jóakaró, pl. „emberesek vagyunk“: köl-

csönös, egymást segítő viszonyban vagyunk, Udvarhely m.

erdős: erdész, Alsófehér m.

érelőke, buza-érelőke: buzaszemen, a pelyvák alatt található kis, piros, gömbölyű atka, gabonatika, Leptus autumnalis, Árkos, Háromszék m.

ezelőtt, ennek előtte: régente, Csik-Szentmárton, Székely-Udvarhely, valószínűleg az egész Székelyföldön használatos.

fartat: oldalvást hátrál, ez a helyes értelme a MTsz. értelmezésével szemben; ha lóval vagy marhával ilyen mozdulatot végeztet, „fartass“ vagy „farta“ szót használ a gazdája, csak átvitt értelemben mondhatja a vele összeakadt szembejött szekeresnek tétőt értelemben ugyanazt, Alsófehér m. Toroczkó vid.

fürvaló:* fejrevaló fátyol, Hétfalu.

fehér marha: tetü, Hunyad m.

fekete marha: bolha, Hunyad m.

félpszántú: ferde, esetlen, pl. *fészántulag* tenni valamit, Udvarhely m.

gacz: zavarék, üledék, idegen anyag vízben vagy más folyadékban, Udvarhely m.

gaczos: zavaros, nem tiszta, ugyanott.

gaczur: csuf, kellemetlen, pl. „gaczur idő“, mikor a Nemerefű, Székelyföld.

garádics-kóró: ökörfarkkóró, Verbascum, Miriszló, Alsófehér m.

gérbicz: sovány, girhes, állatra, vagy emberre érve; a MTsz.-ban említett vidékeken kívül Sepsisztgyörgy környékén is mondják.

göbe: sovány, Csekefalva, Udvarhely m.

gurásza: kisborjús tehénnek első, könnyen összemelő teje, esetleg az összefutott tejre általában is alkalmazva, Alsófehér m.

guzmatás: zavaros (víz), Csekefalva, Udvarhely m.

guzsalyos: eladó leány fogadónapja, mikor a választottja jön hozzá, Udvarhely m.

had: csorda, Barót, Háromszék m.

hajjanak oda vagy hajj te rá: hallgassanak oda, csodálkozólag a helyett, hogy hallottál már ilyen? vagy hallatlan! Kolozs, Alsófehér m.

hájcz, hájczide: balra tarts! lónak szóló biztatás, Háromszék m., Udvarhely m.

havadi: fehér tavaszi virág, faji megkülönböztetése kétes, átviit értelemben a halovány emberre is mondják, Háromszék m.

hedergél: henyél, lustálkodik, Székelyföld.

heja: padlás, a „hiu“ helyi alakja, Székelykocsárd.

héjj, héjj ide: juhokat illető szölongatás, Udvarhely m.

herló, hellő: lóhere, Székelyföld. Nagyenyednek egyik dülője, a *Hellős* is innen vehette nevét, ha nem a *Herrlos*-ból a száz időkben, mint a hogyan Váro Ferencz értelmezi.

hócz, hóczide: jobbra tarts! mondja a kocsis a lónak, Háromszék m., Udvarhely m.

hocczide, hocczi: add ide, Kolozsvár. Ebből: *hoczadsza ide*, ellenben a *hóczide* más eredetűnek látszik.

homoki ficsér: répabogár, Cleonus, Szeged.

hómegide-hómeg: balra tarts! mondja a hajcsár az ökörnek, Alsófehér m.

husvétii bogár: bodobács, Pyrrhocoris apterus, Marosvásárhely, Nyárádmelleke.

india: burgonya, Erdélyben is pl. Keszün, Kolozs megyében.

iski virág: levendula, Csekefalva, Udvarhely m.

isten ökre: szarvasbogár, Erdélyben is pl. Keszü, Kolozs m.

jószzerű: nem jó ember, Székelyföld.

* Így a kéziratban. Szerk.

juliszta: illatos bükköny, Lathyrus odorata, Csekefalva, Udvarhely m.

kabola: koránérő, puha, félig magvaváló szilva, Hétfalu.

kacska: piczke vagy pilinczke játék, Fehértemplom.

kalincza: kötény, Udvarhely m.

kankós virág: hóvirág, Csekefalva, Udvarhely m., mert a virága kamkósan: kampósan, áll.

kecskebiczkázik: kecskebukázik, bukfenczez, Nagyenyed. A MTsz. a Dráva mellékéről említi kérdőjellel ugyanezt az alakot.

(Folytatjuk.)

kéztartó: magával tehetetlen pl. gyermek vagy agg, mert más kezét visszatartja a munkától, Székely-Udvarhely.

kiczirlódik: kivakarkodik, Felvidék. Első jegyzékemben (I. MNy. III . . .) téves szedés miatt cz helyett cs-vel.

kihord: kikanalaz, pl. „hordd ki már azt a levest“, Hodos, Torda-Aranyos m.

kirpál: foltoz, Hétfalu.

klicsen: pamutból kötött nyári női kabátka, valószínűleg a *Kleidchen*-ből, Hétfalu,

SZILÁDY ZOLTÁN.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

LXXIX. Választmányi ülés (1917 szeptember 25-én).

Szily Kálmán elnök elnöklete alatt jelen vannak: Sziunyei József alelnök, Melich János titkár, Trócsányi Zoltán pénztáros, Erdélyi Lajos, Kertész Manó, Pais Dezső, Sági István, Tolnai Vilmos, Vizsota Gyula választmányi tagok. A jegyzőkönyvet vezeti Trócsányi Zoltán pénztáros.

1. Elnök az ülést megnyitja s fölkéri jegyzőhelyetteset a május 20-iki választmányi ülés jegyzőkönyvének fölolvására. — A jegyzőkönyv hitelesítettik.

2. Elnök jelenti, hogy a Hornyánszky-nyomda folyó évi július 26-án kelt levele szerint a MNy. előállításí árait újból emeli. A MNy. nyomtatása a Társaságnak — a mint azt a jelentést tevő elnök a nyomdaszámlák tüzetes átvizsgálásából megállapította — 1914-ben ivenként 68'84 K-ba, 1915-ben ivenként 82'60 K-ba, 1916-ban ivenként 96'52 K-ba, 1916 szeptembertől 115'82 K-ba, 1917 januártól ivenként 150'57 K-ba került. 1917. évi költségvetésünkbe a MNy. nyomtatására, noha 1916-ban csak 2595 K adtunk ki, elővigyázatból 4300 K-t vettünk föl. Eddig 13½ ivet adtunk ki és fizettünk érte 2623 koronát; a még hátralevő 6 és ½ ivre volt tehát még 1677 koronánk, úgy hogy valami 400 korona maradékra számíthattunk. A Hornyánszky-czég most azonban bejelenti, hogy folyó évi szeptembertől kezdve kénytelen 120% árpótlékot számítani s e szerint a hátralevő 6 és ½ iv 2145 K-ba fog kerülni. E tételnél tehát ez év végén nemhogy maradék, hanem 468 K deficit fog előállani. E deficit leszállítható 444 koronára, ha a szeptember—októberi füzet borítékának 3-ik és 4-ik lapja üresen marad. Ezek alapján megfontolandónak véli, hogy e túl magas árak mellett kiadjuk-e továbbra is a MNy.-et, vagy keressünk más, olcsóbb nyomdát, akár helyben, akár külföldön. De fölveti azt a megoldási lehetőséget is, hogy a MNy. előfizetési árát és a tagdíjat fölemeljük, mely utóbbi eset az alapszabályok megváltoztatását vonná maga után s így közgyűlésen volna tárgyalandó.

GULYÁS PÁL vál. tag szerint, ha az előfizetési árak emeléséből is elegendő bevétel-többlet állana elő, a tagdíjak emelése felesleges volna. — A választmány ez ügyben az ülésen nem határoz, de föl-kéri tagjait, hogy gondolkozzanak a dolog fölött és érdeklődjenek a nyomdai árak iránt.

3. Elnök jelenti, hogy Fejérpataky Tibor megboldogult édes atyja hagyatékából Társaságunknak ajándékozta a MNy.-nek I—X. évfolyamait, melyek között megvannak a régebbi, nálunk már csak csonkán meglévő évfolyamok is. — Meleg köszönettel fogadtatik.

4. Titkár előterjeszti Csúri Balint jelentését az ideai szatmár-megyei népnyelvi tanulmányairól. — A megszavazott 400 K kifi-zetése elhatároztatik.

5. Titkár jelenti, hogy új tagokul jelentkeztek:

HOLUB JÓZSEF aj. Melich János.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ aj. Szily Kálmán.

ZALÁN MENYHÉRT aj. Klemm Antal.

6. Pénztáros jelenti, hogy folyó évi szept. 22-ig a Társaság-nak 9923-76 K bevétele és 8808-53 K kiadása volt. — Tudomásul szolgál.

7. Elnök jelenti, hogy a M. Földhitel-Intézet július 1-i folyó-számla-kivonata szerint az első hadikölcsönre történt jegyzésünket már csaknem teljesen letörlesztettük. A tartozásunk ezután már csak 508 K. — Örvendetes tudomásul szolgál.

7. Elnök az ülést berekeszti.

LEVÉLSZEKRÉNYÜNK.

54. Azt kérdezik tőlünk: A Képviselőházi Naplónak van-e igaza vagy a Budapesti Hirlapnak?

Képviselőházi Napló.

(1917 január 23—26.)

GR. ZICHY ALADÁR: A kormány-párt *állítólag* . . . *közbevetőleg* meg-jegyzem . . . *ellenkezőleg* az a czélom . . .

GR. TISZA ISTVÁN: A tárgyra *vonatkozólag* . . . magától *értedőleg* . . . a felmondásra *vonatko-zólag* . . . a dolog természetéből *kifolyólag* . . .

MEZŐSSY BÉLA: Azt mondta, hogy ő *nem engedélyezett* . . .

RAKOVSZKY ISTVÁN: *kizárólag* első osztályú utas . . .

TELESZKY JÁNOS: *lehetőleg* egy-öntetűen . . . az *engedélyokirat* értelmében *engedélyezett* tari-fák . . .

GR. APPONYI ALBERT: „ezen prob-léma érdemleges részét *illetőleg* . . .

Budapesti Hirlap.

(1917 január 24—27.)

ZICHY ALADÁR GRÓF: A kormány-párt *állítóan* . . . *közbevetően* meg-jegyzem . . . *ellenkezően* az a czélom . . .

TISZA ISTVÁN GRÓF: A tárgyra *vonatkozóan* . . . magától *értedően* . . . a felmondásra *vonatkozóan* . . . a dolog természetéből *kifolyóan* . . .

MEZŐSSY BÉLA: Azt mondta, hogy ő *nem engedelmezett*.

RAKOVSZKY ISTVÁN: *kizáróan* első osztályú utas . . .

TELESZKY JÁNOS: *lehetően* egy-öntetűen . . . az *engedelmokirat* . . . értelmében *engedelmezett* ta-rifák . . .

APPONYI ALBERT GRÓF: ezen prob-léma érdemleges részét *illetően* . . .

VÁZSONYI VILMOS: a *szenvedélyeknek* távol kell maradni.

BALOGH JENŐ: *látszólag* enyhe természetű . . . *állítólag* ellenséges állam területére is . . . megszokott jogoknak *állítólagos* érvényesülésével.

VÁZSONYI VILMOS: a *szenvedelmeknek* távol kell maradniok.

BALOGH JENŐ: *látszóan* enyhe természetű . . . *állítóan* még ellenséges államba is . . . megszokott jogoknak *állítólagos* érvényesülésével.

* * *

Felelet. Ha a *futólag* és az *állítólagos* és a *kizárólagos* és a *látszólagos* a Budapesti Hirlapnak is jó, miért rossz neki az *állítólag*, *kizárólag*, *látszólag* stb?

Ha az *akadály*, *szegély*, *szegély*, *tekintély* jó, hogy volna rossz a *szenvedély*, *engedély*? Más az „*engedelmet kérek*“ és az „*engedélyt kérek*“; és más az *engedelmes* és az *engedélyes*.

Mindez nem egyéb a Bp. Hirlaptól, mint elhamarkodott javítani akarás — kellő megfontolás nélkül.

55. (AnyaszHist.) és (RédTem.) A NySz. a *rontsol* címszónál többek közt, e két munkára is hivatkozik mint forrásra, de a Források Jegyzékében nem mondja meg, hogy e rövidített könyvczimeken mit kelljen értenünk. Mivel ezekre a NySz. nemcsak itt, hanem több helyen is hivatkozik, olvasóink kedvéért jónak látjuk e két hiány pótlását közzétenni. Az elsőt nem nehéz megfejteni: „Anyaszentegyház története“. Vajjon ki írta? Alkalmasint BOD PÉTER. Hiszen az ő „Az Isten vitézkedő Anyaszentegyház állapotjának . . . Története“ (1760) nemcsak a XVIII. században, hanem még ma is jól ismert munka.* A 156. lapján csakugyan meg is találjuk a NySz. idézte mondatot. De miféle munkát értsünk a *Réd. Tem.* rövidítésen? Valamelyik Rédey temetésén elmondott prédikációk gyűjteményét? Nem! Ezen t. i. a régebbi Történelmi Tár XVII. kötetének 42-ik lapját kell értenünk, mert ebben a kötetben jelentek meg Rédei (Iászló) T(örtén)é(t)i M(aradványai) s itt a 42. lapon csakugyan megtaláljuk az idézett mondatot.

Sz. K.

56. Az 52-ik kérdéshez. P. R. azt írja (l. MNy. XIII, 264), hogy az Esti Ujságnak Odry játékaról írt ismertetésének ezen helyét: „*Pasztorus* meleg hangja“, nem érti s fölvilágosítást kér. Olvasóink közül hárman is azt írják, hogy *Pasztorus* sajtóhiba *pasztózus* helyett. A *pasztózus* szó tudvalevőleg „tészta-szerű“-t jelent s a festészetben a „vastagon ráhordott színű“ értelemben műkifejezés. A fenti cikik írója talán átvitt értelemben használta ezt a szót a hang jellemzésére is, bár ilyen használatra más példa eddig aligha van. SZERK.

57. Hibaigazítás. A MNy. XIII, 237. lapján alul a 25. sor végén levő *kutya-* a 22. sor végére teendő. Uo. a 25. sor végére *him-macska-* iktatandó.

* Erre Simonyi Zsigmond is, kitől e két forrásra nézve szives fölvilágosítást kértem, szintén reájött.

TARTALOM.

		Lap
	Adalék a magyar szótáriróadalom törté- netéhez	48
ANGYAL DÁVID:	Nyelvtörténeti adatok	23
ARANY JÁNOS-TÁRSASÁG:	Pályatétele	95
BAJÁN JÁNOS:	Barátnő	216
BARÓTI LAJOS:	Veszprém, Nándorfehérvár, martalóc, príbék, bakacsin, patyolat	235
BARSI FRIGYES:	Vált	116
	Ki ébred a hősi lanton?	299
BÁTKY ZSIGMOND:	Kófcz	237
	Töbör és zomboly	299
BATTA ISTVÁN:	Nyelvújítási adatok	305
BOGDÁNFY ÖDÖN:	Kultúrmérnök	31
CERNEL ISTVÁN:	Csaláncsúcs	201
CSEPKÓ GYULA:	Déliab	56
ERDÉLYI LAJOS:	Ferenczrend és ferenczrendűek	64
	Az udvarhelymegyei székelység és a nyugati magyarság nyelvi össze- függése	196, 225
ERDŐS JÁNOS:	Szu-por, Dócziné ládája, elnyal	54
	Gilizta-por	208
	Borz-zsír, medve-zsír	237
F-ó:	A Géza név	31
G. M.	Vér András menedéklevele	22
GERHAUSER ALBERT:	Szegedi Lőrincz „Theophaniájá“-nak e-féle hangjai	290
GOMBOCZ ZOLTÁN:	„Öldökötökön“?	95
	<i>Érdem, ildom, döl</i> és mongol jövevény- szavaink kérdése	97
	Sőreg	185
	Csigol	205
	Levente	237
	Nyujtott szóalakok	238
HELLEBRANT ÁRPÁD:	A magyar nyelvtud. irodalom 1916-ban	232
HOLUB JÓZSEF:	Szolgabíró	238
HÓMAN BÁLINT:	Csépan. — Obon	119
HORGER ANTAL:	Emberöltő	106
HORVÁTH GÉZA:	Szú-por	207
	Töbör és zomboly	239
	Sujtóka	300
IVÁNYI BÉLA:	Nyelvtörténeti adatok	251

	Lap
JAKUBOVICH EMIL:	A Nagyszombati-Codex írója 12
	Egy régi magyar szótár téves nyoma 49
	Kinga. — Csantavér. — Ohudalov. — Lassú 300
KARÁCSONYI JÁNOS:	Zapolyai az igazi 14
	Gyulafehérvár 204
	Horv.-Dalm.-Szlav.-országok 263
KAZINCZY FERENCZ:	Több, plusieurs — mehrere 85
KEMENES PÁL:	Szóghajú 31
	Muszáj mult ideje 64
	Szakvélni 96
	Balog 121
	Csempe. — Pópa. — Inylódik. — Kegyelmeztessen 128
	Tesziveszi 209
	Lanczkenet. — A kőfész szóhoz. — Orosz = ruszki. 301
M. KISS LAJOS:	Csaláncsúcs 209
KLEMM ANTAL:	A van és vannak ú. n. kihagyása 265
KÖPE VIKTOR:	Harabáczkén 53
L. J.:	Billing 210
	Farcsuma 239
LAMPÉRTH GÉZA:	Thurzó Elek szerelmeslevele 1528-ból 270
LAMPRECHT KÁLMÁN:	Jó idő malma 244
LEHR ALBERT:	Hírlapjaink magyarsága 25, 57, 89, 210, 249, 358
	Tüskés, tövises 31
	Lehet-e „nőül birni valakit“? 102
	Emlékezések Arany Jánosra 141
	Marók. — Nem az vagyok, ki voltam egykor. — Arany kitüntetése. — A „Nagyidai Czigányok“ két versszaka 177
	Mundér 294
MADZSAR IMRE:	Gizella 85, 241
	Bajnok ébred hősi lanton 240
	Kék-kend 281
MELEGDI JÁNOS:	? Cserecsény 19
	A Hon, Az Est 30
	Cserebi 89
	Susárló 118
	Hadács 121
	Szú-por 207
	Nyugszó 240
	Kálmánkörte 241
MELICH JÁNOS:	Az ő, ó hang 1, 44
	A moldvai csángók 17
	Cseperkő 18
	Adalék a kicsinyítő képzés történetéhez 18
	Gërdsa 51
	Nemvalód 52
	Zita királyasszony neve 62
	A középfok -jabb ∞ -jebb képzőjéről . 108

	Lap
MELICH JÁNOS:	Emberöltő 194
	Pópa 216
	Kinga 218
	Régi nyelvemlékeink 231
	Csepke 242
	Lovag 289
	Pápai Páriz székely szavairól. — A -nott, -nul, -ni ragokról. — A BirkC.-ről 296
	Hernád 301
MÉSZÖLY GEDEON:	Rimai kiadott levelei szövegének meg- bizhatósága 16
	Legrégibb bibliafordítóinkról 35, 71
	Drágffy János 1524-iki végrendelete 121
	Arany János és Zsoldos Ignác 172
	A Szelestei-féle ráolvasás 1516—1518-ból 271
MOENICH KÁROLY:	Nyelvtörténeti adatok 259
MOLY:	Szipoly 96
NAGY GYULA:	Lelemés és iptatás 19
	Béiktatás 30
	Füstén 86
NÉGYESY LÁSZLÓ:	Arany és a magyar nyelv 129
NÉMETH JÓZSEF:	Hinterland? 215
P. R.:	Holland 31
PAIS DEZSŐ:	Hírhegy, Dobverő, Szepetk 230
PERÉNYI JÓZSEF:	Aranka Nyelvűvelő Társaságának feun- maradt kéziratái 189
PUTNOKY IMRE:	Bunkókratia. — Csáti bot 116
	Hérol 184
R. T.:	Csaláncsúcs 22
	Majos 55
	Mi ez? — Magyartalan többes 95
	Zri. — Hungaria Domina gentium. — Nikib-kiadás 96
RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN:	„A nagy világon e kívül nincsen szá- modra hely“ 115
RIEDL FRIGYES:	Arany mint nyelvész 146
S. L.:	Kóficz és pecsovics 88
SCHUCHARDT HUGÓ:	Csaláncsúcs 53
SIMAI ÖDÖN:	Kazinczy Ferencz nyelvújítása. XXXVIII 7
	Az első felelet a Mondolatra 50
	Arany népiessége és a nyelvújítás 149
	Kazinczy tübingai pályairása 220, 285
	Emberöltő 303
SOMOGYI GÉZA:	Császta ~ császtó 210
SZABOLCSKA MIHÁLY:	Susárló 119
SZÁSZ KÁROLY:	Még egyszer a susárló 208
SZÉKELY ISTVÁN:	Pópa 216
SZENDREY ZSIGMOND:	Bitó, Baráber, Húzza a bőrt, Szok 56
	Szalontai tájszók 125, 211, 260
	Jó idő malma 184, 244
	Maró 245
	Emberöltő 263
SZERK.:	Nap és napam, Menny és menyem, kor és kór 128

	Lap
SZERK.:	Link ember 96
	Barátnó. — <i>Egy ezer korona</i> 216
	Pasztózus 314
SZILÁDY ZOLTÁN:	Máj 303
	Tájszók 309
SZILY KÁLMAN:	Hogyan ejtsük ki a „Czech-codex“ nevet? 14
	Ornamens; Biztonság; Maximálás; Apprehendál; Nagyméltóságú Gróf, Miniszter Úr 32
	Elnöki megnyitó 33
	X. Y.-né, grófné drné! 63
	Kenyértörsre kerül 87
	Ex Princ? 95
	Borostya 127
	Géczi boszorkány 184
	Gulasch. — Domb és halom. — Mungópárt 216
	Számkukacz 244
	Szent Irma 264
	Roncsolni 275
	Képviselőházi Napló — Bpesti Hírlap 313
	Anyaszhist? RédTem? 314
SZINYEI JÓZSEF:	A magyar hangtörténethez 65
TOLNAI VILMOS:	Armány, Bibabó, Kék vér, Masina 22
	Antonyma, homonyma, paronyma, synonyma, tautonyma 29
	Bósény 55
	Kandia 120
	„Helyet kíván a napon“ 127
	Szómutató Arany nyelvészeti cikkeihez 166
	Arany János Jókai nyelvéről 171
	Ellát vmivel. — Horgol. — Húzza be az ajtót majd valaki hátul. — Vizzé csak nem válik a vér 174
	Keresztnevekről 205
	Abrakadabra 246
	A madárnyelvről 247
	Összefüggés 248
	Sajtóhiba és szövegjavítás 277
	Rónai Tibor „Hajósszótára“ 298
	Girgácia. — Hepp! hepp! — Köjön 305
TRENCSENŰ KÁROLY:	Arany faizú (?) prózája 174
	Héró? — Géczi boszorkány? — Jó idő malma? 183
	Maró 245
VÁCZY JÁNOS:	Arany János kiadatlan bírálata 161
VADÁSZ EDE:	Smoncza 55
VELLEDITS LAJOS:	A magyar titkos nyelvek. A link nyelv 59, 91
	Zri 64
	Verbuvál 30
VERESS ENDRE:	Bakáink nyelve 264
VOINOVICH GÉZA:	Arany János széljegyzetei a Nyelvörben 154
ZLINSZKY ALADÁR:	Ornamens, Klasszikai 16

ZLINSZKY ALADÁR:
TÁRSASÁGI ÜGYEK:

Hibaigazítás 314
Bevételek és kiadások 1916-ban, Költ-
ségvetés 1917-re 61. — Jelentés a
pénztár megvizsgálásáról 94. — Fel-
olvasó ülés 29, 215, 262. — Közgyűlés
182, 213. — Titkári jelentés 1916-ról
92. — Választmányi ülés 27, 28, 94,
. 182, 214, 263, 314

Lap

314

NÉV- ÉS SZÓMUTATÓ.

A Hon, Az Est 30
abrakadabra 246
GR. ANDRÁSSY KÁROLY
117
antonyma 29
apprehendál 32
ármány 20
asszony 271
bakacsin 236
balog 121
baráber 56
Baranya bora 294
barátnő 216
béiktatás? 30
beképzelt(?) 249
beleutál? 251
BERZEVICZY ALBERT 216
bibabó 20
billing 210
BirkC 297
BIRKÁS GÉZA 124
bitó 56
biztonság 32
borostya 127
borz-zsír 237
botránykozik? 250
bősény(?) 55
bunkókratia 116
bürü 299
csaláncsúcs 22, 53,
201, 209
Csantavér 300
csarkáta 23
császta 210
csáti bot 117
csempe 127
Csépan 119
Cseperkő(?) 18
csepke 242

cserébi 89
Cserecsény(?) 19
Cseta 263
csigol 205
csorbítottan? 250
Csudáló 300
CSÜRI BALINT 237
czáfolat 286
CZECH-codex 14
czibávit 124
degesz? 251
délibáb 56
Detrethem 18
Dócziné ládája 54
domb és halom 216
dől 97
dönözölni 276
é ∞ é hang 291
egyenruha 294
Egy ezer korona 216
ellát vmivel 174
elnyal 54
emberöltő 106, 195,
269, 303
érem 97
ERDŐS JÁNOS 207
Etelköz 5
Ex Princ? 95
ez ∞ é 293
faresima 239
fehér ∞ vér 300
Fehérvár 204, 233
félegyházai(?) 249
ferenczrendű 64
formaruha 294
fürtös 280
füstén 86
füstös 280
gálul vagyok 23

géczi boszorkány 183
gerdzsa 51
giliszta-por 54
Girgácia 303
Gizella 84, 241
GREGUSS ÁGOST 178
gulasch 215
gyalogos 290
GYÖRFFY ISTVÁN 17
Gyulafehérvár 204
hadács 121
harabaczkén 53
harang 97
HEINRICH GUSZTÁV 221
hepp, hepp 303
HERMAN OTTÓ 22, 53
Hernád 301
héro 183
hét-vel? 95
hinterland? 215
hírlap 286
Holland(?) 31
homok 97
horgol 174
Horv.-Szlav.-Dalm.or-
szágok 95, 263
húzza a bőrt 56
húzza be az ajtót 175
ildom 97
ildomos 249
inylódik 128
iptatás 19
Irma 264
iromba? 250
= *jabb* ∞ = *jebb* 108
JALAVA ANTAL 48
jó idő-malma 184, 244
Jolenta 219
kábel 299

- kaczagány 280
 kálmánkörte 241
 Kandia 120
 KARÁCSONYI JÁNOS 64
 kármán 241
 kék-kend 281
 kék vér 21
 kend 281
 kenyértörés 87
 keresztnevekről 203
 Kinga 217, 300
 klasszikai! 17
 kőfent 301
 kóficz 88, 301
 kor ∞ kór? 128
 köjön 301
 költészet 284
 könyvmoly 244
 kultúrmérnök 31
 küngös 219
 láb, leg 313
 lánczenéz 301
 lassú 301
 lebeke 272
 lég 278
 lelemés 19
 lende 237
 LÉVAY JÓZSEF 117
 Levente 237
 liuk-ember 96
 linknyelv 59, 91
 lov 24
 lovag 289
 lópor 26
 madárnyelv 247
 magyartalan többes
 95
 máj 303
 Majos 55
 maró 177, 245
 martalóc 235
 masina 22
 maximálás 32
 medve-zsír 237
 menny ∞ menyem?
 128
- MÉSZÁROS LAZÁR 89
 modor 286
 mundér 294
 mungópárt 216
 muszáj 26, 64
 N. M. Miniszter, Gróf
 Úr (?) 32
 Nándorfehérvár 233
 nap ∞ napam? 128
 napon 127
 né és nő czimekben
 63
 nem az vagyok 178
 NÉMETH GYULA 97, 241
 nem (non) összetéte-
 lei. Nemvalód 52
 Nikib-kiadás 96
 Nincs számodra hely
 115
 -nott, -nói, -ni 296
 nőül bírni 102
 nyelvtan 286
 nyugszó 240
 Obon 119
 Ohudalov 300
 Ornament! 16, 31
 öldök! 95
 ölt \succ elt \succ élt 108
 öltöbéli 195
 öltő saru 264
 összefüggés 248
 páczem 123
 paronyma 29
 pasztorús? 264
 pasztózus 314
 patyolat 236
 pecsovics 88
 pápa 118
 Porcs János 117
 pribék 235
 rag 286
 ronezolni 275
 ronezos 276
 rongyos 276
 ront 276
 röpülő-zsír 54
- RIMAY levelei 16
 rokonádi 124
 smoncza 55
 solti bor 294
 Somogyom 18
 sujtóka 300
 susárló 118, 208
 synonyma 29
 szakvéli! 96
 számkukacz 244
 szellet 81
 SZEMERE PÁL 288
 Szent Irma 264
 szipoly 96
 szok 57
 szolgabíró 238
 szőghajú 31
 szűnyogzsír 54
 szű-por 54, 207
 tályog 272
 tárgy 272
 tautonyma 29
 teszi-veszi 209
 tincsedik 296
 Több — mehrere 85
 többör 239, 299
 tövető kapa 209
 tretina 124
 tuskés: tövises 31
 VADÁSZ EDE 55
 Valkó vidéke 294
 vállalat 286
 vált a hegedű 116
 van ú. n. kihagyása 265
 verbuvál 30
 Veszprém 233
 vízzé nem válik a vér
 176
 X. Y.-né grófné dr.-
 né! 63
 Zapolyai az igazi 13
 ZIESEMER WALTER 49
 Zita 62
 zri 64, 96
 Zsoldos IGNÁZ 172
 zomboly 239, 293